БИБЛИОТЕКА „РОДНА МИСЪЛЬ“ издава печатни трудове на именити български писатели, учени и публицисти, които ратуватъ за създаването на българска национална идеология — свѣтогледъ, който да изхожда отъ основно и всестранно познаване на народа и земята ни и на голѣмитѣ проблеми въ собствения ни животъ; чрезъ който да бѫдатъ очертани и утвърдени въ съзнанието на всички ни нашитѣ държавни и културни идеали, а сѫщо и начинитѣ или срѣдствата за тѣхното осѫществяване; свѣтогледъ, който да е израстналъ изъ основната предпоставка, че нацията е духовно единство, чието сцепление и сила зависятъ отъ самосъзнанието на всѣки неинъ членъ, че животътъ на едно поколѣние представя само незначителна часть отъ нейното битие и че върховниятъ дългъ на всѣко българско поколѣние е да предаде увеличено и затвърдено това, което миналото му е завещало.

Култъ къмъ българската земя, възбожаване на нашия народъ, държава, войска и култура се налага отъ днешнитѣ исторични събития, които застрашаватъ много народности и национални сѫществувания.

Изданията на библиотека „РОДНА МИСЪЛЬ“ сѫ ценень приносъ за създаването на този култъ къмъ Родното и възбожаване на нашето, а сѫщевременно и срѣдство въ борбата ни срещу отрицателнитѣ влияния на всички чужди идеологии, които спъватъ историческото ни развитие.

АЛЕКСАНДЪРЪ ГАНЧЕВЪ
З. ГЕНЕРАЛЪ-ЩАБЕНЪ ПОЛКОВНИКЪ

ВОЙНИТѢ
ПРЕЗЪ
ТРЕТОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

I книга — Сръбско-българската война 1885 г.
II книга — Балканската война 1912—1913 г.
III книга — Междусъюзническата война 1913 г.
IV книга — България въ Свѣтовната война 1915—1918 г.

Последната премирана отъ Българската академия на наукитѣ и изкуствата

СОФИЯ

НА СИНОВЕТѢ МИ
БОЯНЪ И ВЛАДИМИРЪ
УТРЕШНИ ЗАЩИТНИЦИ НА
БЪЛГАРИЯ, ПОСВЕЩАВАМЪ
ТРУДА СИ.

АВТОРЪТЪ

ПРЕДГОВОРЪ КЪМЪ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Като географско цѣло Балканскиятъ полуостровъ е онзи кръстопѫть, презъ когдето въ по-далечното минало азиатски народи отъ къмъ изтокъ и европейски — отъ западъ сѫ минавали почти всѣкога, когато отсамъ Босфора и Дарданелитѣ или отъ източната имъ страна, начело на тия народи сѫ заставали силни владѣтели и даровити военачалници.

На тоя важенъ кръстопѫть основа своята държава ханъ Исперихъ, който, идейки отъ къмъ северъ, намира Балканския полуостровъ населенъ съ славяни отъ българската група, наричани още славяноанти, които били вече познати на Испериховитѣ първобългари. Благодарение на това обстоятелство, Исперихъ можа да тури основитѣ на своята нова държава не по пѫтя на завоеванието, а по тоя на преговоритѣ съ населяващитѣ въ онова време Мизия и Дакия славяни.

На тая новооснована държава първобългаритѣ дадоха своята стегната военна организация, а славянитѣ — нейната жива сила.

Установено е днесъ, че съ войската си българскитѣ ханове не сѫ си служили да нападатъ и превзематъ чужди територии, а само да бранятъ държавата отъ чужди нашествия. Но тѣ сѫ знаяли много добре, че тѣхното миролюбиво държане не ще отклони Византия отъ мисъльта да нападне и покори младата българска държава и заради това българскитѣ ханове, наредъ съ укрепителнитѣ работи, извършвани съ голѣма вещина отъ тѣхъ, дали на войската и една стегната и жилава организация. На това предвиждане се дължатъ и голѣмитѣ успѣхи, които тая първобългарска войска е имала не единъ пѫть срещу най-добре организираната и най-силна армия въ тогавашна Европа, за каквато се е смѣтала войската на Византия.

Зачестилитѣ войни продължили презъ всичкото време на първото българско царство. Тѣ не прекѫснали и презъ второто, за да бѫдатъ подновени още на шестата година отъ създаването на третото българско царство.

Така, въ далечното минало и до вчера Балканскиятъ полуостровъ, центърътъ на който сѫ заемали, продължаватъ да владѣятъ и сега българитѣ, е билъ обектъ на териториални завоевания или най-малкото на политическо внимание отъ страна на редица заинтересовани велики сили, готови, въпрѣки всички хвалебствия на мира, да бранятъ своитѣ игоистични интереси и съ оржжие въ рѫка.

Такава е действителностьта за насъ. Човѣшко зло, може би, но зло неизбѣжно презъ всичкото почти време отъ създаването на българската държава и до наши дни. Лоша или добра, войната се явява като нашъ съпѫтникъ. Да я отричаме, следователно, това съвсемъ не би означавало, че можемъ да я премахнемъ. Тя дохожда, въпрѣки насъ, и често пѫти, когато най-малко я очакваме. Сложно и опасно държавно предприятие, тя, за да се спечели, трѣбва да се подготви съ помощьта на всички сили и срѣдства, съ които народътъ разполага, защото, видѣхме го, последицитѣ сѫ страшни.

Но, за да бѫде спечелена една война, или най малко, за да бѫде тя посрещната съ спокойствие и водена съ решителность, войната като дѣло на човѣка и срѣдство на международната политика трѣбва да бѫде добре проучена.

И не само отъ тия, които иматъ прѣка грижа да подготвятъ народа и държавата за война, но и всички други, които се готвятъ за заемане на високи отговорни мѣста въ управлението на държавата. И за еднитѣ, и за другитѣ военната история е най-доброто помагало въ това отношение.

И наистина, за всѣкой, който иска да бѫде полезенъ на своя народъ, нѣма нищо по-интересно отъ внимателното проучване на историята на една война, безразлично де е била водена тя, защото принципитѣ, които господствуватъ въ войната като дѣло на морални и материални сили сѫ до голѣма степень, общи за всички случаи. Онова, обаче, което най-много важи, е, щото въ военната история, както, впрочемъ, и въ много други дисциплини, истинитѣ да не се изброяватъ, а да се търсятъ въ самитѣ исторически факти и чрезъ тѣхъ да се извличатъ, обясняватъ и утвърдяватъ.

Нѣма, обаче, никакво съмнение, че, когато се отнася до изследването на войни, водени отъ самитѣ насъ, случаитѣ добиватъ още по-голѣмо значение. Победители или победени, ако нашитѣ историци ни биха разкрили и обосновали сѫщинскитѣ причини, на които сѫ се дължали,

както спечеленитѣ отъ насъ победи и войни, така и понесенитѣ поражения и беди, тѣ биха ни посочили безъ друго и желанитѣ сигурни срѣдства за утрешни наши успѣхи.

Като отминемъ воденитѣ отъ насъ войни презъ първото и второто българско царство и спремъ нашето внимание само върху военно-политическата история презъ третото българско царство, ще видимъ, че отъ 1885 година, т. е. едва шесть години следъ нашето освобождение отъ турското владичество надъ Балканитѣ, ние до 1918 г. водихме четири войни, въ нѣкои отъ които воювахме не само срещу наши съседи и срещу далечни велики държави, но и срещу пъстрокожи презокеански племена, и то при най-разнообразни и тежки условия.

Но, докато войнитѣ презъ 1885 г. и 1912 г. ние завършихме съ голѣмъ успѣхъ и завидна слава, следващитѣ две войни — презъ 1913 г. и тая презъ 1915—1918 г загубихме все въ последния четвърть часъ.

На нѣкаква фаталность, некадърность, безволие или на нѣщо друго дължимъ сполетѣлитѣ ни презъ 1913 и 1918 г. нещастия?

Ето една безспорно много отговорна, но сѫщевременно и много благодарна работа за нашитѣ историци и особено за военнитѣ ни такива, която събитията отъ 1913 и 1918 година имъ оставиха като нѣкакви развалини, срѣдъ които ще трѣбва да се търси и открие цѣлата истина, на която българскиятъ народъ дължи преживѣнитѣ нещастия и пѫтищата къмъ новъ възходъ.

При съвременната война мирновременната й подготовка добива, може би, по-голѣмо значение, отколкото воденето на самата война. Войската като въоржжена сила е само едно отъ срѣдствата на политиката. Поставена при неблагоприятни външно-дипломатически и вѫтрешни политико-социални условия, войската сама мѫчно би могла да воюва съ успѣхъ на фронта, дори и когато тя е командувана безъ всѣкакъвъ упрѣкъ.

Отъ друга страна, една външна политика, която не е могла да опредѣли точно целитѣ, които тя желае да постигне чрезъ оржжието, е все едно: да се тласне войската и народътъ срѣдъ едно развълнувано море и то безъ компасъ. За добрата подготовка на самата въоржжена сила не трѣбва и да се споменава, защото отъ негоденъ за работа инструментъ не може и не трѣбва да се очаква и нищо полезно. Известно е сѫщо така, че единъ народъ, колкото и героиченъ да е,

такъвъ народъ все пакъ не е способенъ да развихри цѣлата си стихийность, освенъ въ единъ по-голѣмъ промежутъкъ отъ време. Въ това отношение довеждането на работитѣ до нова война презъ 1913 г., следъ като войската ни бѣ извършила предната година такива героични усилия, е една голѣма грѣшка, за която никой историкъ не ще намѣри каквото и да е приемливо оправдание.

Нѣма споръ, че войната срещу България презъ 1913 г. отъ всички нейни съседи е прѣка последица отъ единъ съюзъ, лишенъ отъ искреность. Но, поставенъ подъ опеката и на руския императоръ, всѣкой трѣбваше да разбере, че този фаталенъ за насъ съюзъ бѣ предназначенъ не да освобождава предивременно поробени наши земи, а да послужи на Русия и нейнитѣ съюзници за подготовяната отъ тѣхъ, но неподозирана отъ насъ свѣтовна война, която и не закъснѣ да избухне още на следната година.

Ние, обаче, побързахме да използуваме Балканския съюзъ за наши цели, въпрѣки изричната воля на Русия: да не се бърза. И платихме, разбира се, много скъпо нашата нетърпеливость. Опиянени, отъ друга страна, отъ пожънатитѣ успѣхи презъ 1912 г., нашитѣ отговорни фактори, като че ли бѣха лишени отъ възможность да схванатъ и преценятъ разумно и спокойно изолираното положение, въ което бѣ изпаднала България презъ първата половина на 1913 г., и когато войска и народъ трѣбваше да събиратъ съ пълни шепи плодоветѣ отъ героичнитѣ имъ усилия, ние се видѣхме въ положението на нова война, и то не само срещу всички дотогавашни наши съюзници, но и срещу останалитѣ двама наши съседи. Въобразявайки си, че сме по-скъпи на Русия, отколкото нейнитѣ собствени интереси, ние приехме наложената ни междусъюзническа война на единъ срещу всички наши съседи, увѣрени, че правото и Русия сж съ насъ.

При такава пълна изолираность на България, а сжщо и при голѣма забърканость на функциитѣ между нашитѣ политически и военни ржководители, при това и съ крайно изтощени сили на войска и народъ, биватъ открити военнитѣ действия на 16. срещу 17. юний 1913 г., една прибързана стжпка, която не дойде сама, защото следватъ заповѣди и контръ-заповѣди за спиране на военнитѣ действия, когато тѣ сж въ пъленъ ходъ, подновяването имъ, следъ като се е дало възможность на противника да се съвземе отъ първия ударъ,

връщане на цѣли отдѣлни армии, вкарването имъ следъ това наново въ бой — едно безредие, напълно идентично съ безредието, което сигурно е царѣло презъ онова време и въ самата страна.

И, разбира се, войната бѣ загубена.

Преди още да бѣха заздравѣли тежкитѣ рани, които българскиятъ народъ носѣше отъ загубената междусъюзническа война, Свѣтовната война избухна въ втората половина на следната 1914 год. Тая нова война ние посрещнахме, наистина, съ известно задоволство, но тя дойде така бързо, че ние нѣмахме и ни най-малко време, нуждно за да можемъ да подготвимъ войската си, като я реорганизираме съобразно съ нуждитѣ на една голѣма и продължителна война, каквато изглеждаше, че ще бжде първата свѣтовна война.

Не липсуваше за това, обаче, само потрѣбното време. България не разполагаше и съ нуждитѣ парични срѣдства за по-широки реформи въ войската, както и време за всестранната подготовка на народа и държавната машина за една нова война.

Закъснѣ и сключениятъ за тая цель външенъ заемъ, разискванията по който, станали въ Народното събрание, дойдоха да разкриятъ сжществуването и на една голѣма бездна, която дѣлѣше българския народъ почти на две равни половини по отношение на нашата външна ориентировка. И тая опасна за спокойното водене на войната рана, следъ като се намѣсихме въ борбата, вмѣсто да бжде затворена, се разшири още повече. Създаде се и разрастна едно сериозно по своитѣ последици недоразумение между правителство и главно командуване, на което не малко се дължеше печалниятъ завършекъ и на тая война.

Вѣрно е, че съ нашитѣ сравнително слаби сили, съ които участвувахме въ първата свѣтовна война, ние, като съюзници на Централнитѣ империи, не можехме да промѣнимъ крайния изходъ на войната, но при по-друго съгласуване на действията на политическа съ военна България, ние, които последни се намѣсихме въ войната, нѣмаше първи да поискаме примирие, защото нашата армия можеше, най-малкото, да дочака общия миръ на ония бойни позиции, които тя заемаше още отъ края на 1915 г. и брани успѣшно въ продължение на повече отъ тридесеть месеца. И нѣма защо да се добавя, че въ такъвъ случай условията, при които България можеше да сключи примирие и миръ, щѣха да бждатъ много по-благоприятни отъ ония въ Солунъ и Ньойи.

Ровейки се изъ развалинитѣ на това печално минало, историкътъ сигурно ще открие, че въ ония сѫдбоносни дни намъ е липсувала и една силна воля, която, като е трѣбвало да вземе върху себе си цѣлата отговорность въ такива тежки моменти, да тръгне решително къмъ поставената цель — безъ колебание, безъ залитане и безъ страхъ. За да бѫде, прочее, военната история полезна еднакво на всички, тя трѣбва да бѫде написана още и по такъвъ начинъ, че да посочва, особено на офицера, нуждитѣ пѫтища за търсене на ония истини, които всѣки офицеръ, готвящъ се за голѣмъ военачалникъ, ще може с а м ъ да открива, като помни, че пакъ с а м ъ, на своя отговорность, ще трѣбва единъ день да решава и действува, често пѫти при най-заплетени и трудни обстоятелства.

Предлаганиятъ нашъ малъкъ трудъ не може да даде всичко това напълно. Все пакъ, съ малко думи е изложено най-сѫществено, по начинъ, че дори и онзи, който още не е миналъ казармената школа, ще има възможность на всѣкой поставенъ отъ читателя въпросъ да търси и намѣри съответния отговоръ, макаръ и между редоветѣ.

Защото всѣко друго написване и изучаване на военната история я превръща въ една пълна торба, отъ която всѣкой би могълъ да извади каквото пожелае.

Бързото изчерпване на първото издание на тоя нашъ трудъ дойде да ни поласкае, че ние сме успѣли да посочимъ начина за търсенето на ония истини, които, свързвайки ни съ миналото, ни посочватъ правилно пѫтищата, които биха ни завели къмъ едно по-щастливо бѫдеще.

Ал. Ганчевъ

КНИГА I

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА

1885 ГОД.

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА

1885 год.

ПРИЧИНИ ЗА ВОЙНАТА

Сключеният на 19. февруарий 1878 г. ст. ст. миренъ договоръ между Русия и Турция въ Санъ-Стефано при Цариградъ бѣ сѫщински триумфъ за победоносното руско оръжие. По силата на тоя договоръ, създаваше се едно голѣмо автономно Българско княжество, което на западъ включваше градоветѣ: Костуръ, Корча, Охридъ, Дебъръ, Скопие, Враня и Пиротъ, на юго-изтокъ — Лозенградъ, а на югъ — Кавала съ Сѣръ и Драма.

Но това извънмѣрно отслабване на победена Турция бѣ въ вреда на много отъ заинтересованитѣ въ Близкия изтокъ велики сили. Особено застрашени видѣха своитѣ интереси Австро-Унгария и Англия. Не съчувствуваха на Русия и останалитѣ велики сили. Изолирана, Русия потърси да се споразумѣе отдѣлно съ Австрия, но исканията, предявени отъ последната, се оказаха невъзможни за изпълнение.

Това принуди Царь-освободителя Александъръ II да се обърне къмъ своята най-голѣма противница — Англия. И като резултатъ на това предварително споразумение между Русия и Великобритания се яви Берлинскиятъ договоръ, сключенъ на 1. юлий с. г., по силата на който Санъ-Стефанска България остана само единъ идеалъ, обливанъ половинъ столѣтие отъ кръвьта на най-добритѣ български синове.

По силата на тоя договоръ, създадено бѣ само отъ Северна България едно малко княжество, и то васално на Турция. Южна България, подъ името „Източна Румелия", стана автономна область; Македония остана подъ прѣката власть на султана; Добруджа бѣ дадена на Ромъния, а на западъ градоветѣ: Пиротъ, Враня и Лѣсковецъ — на Сърбия.

Задоволени бѣха и стремежитѣ на Австро-Унгария, но по начинъ, който не засилваше прѣкомѣрно политическото

ѝ влияние на Балканитѣ. Даде ѝ се мандатъ да окупира двѣтѣ провинции: Босна и Херцеговина за 30 години и да постави свои военни гарнизони въ Новопазарския санджакъ.

Значението на тоя злополученъ Берлински договоръ за бѫдещето развитие на народитѣ, живущи на Полуострова, бѣ огромно, защото той създаде последици, станали изворъ на редица революции, възстания, безредия и войни на Балканския полуостровъ.

Австро-унгарскиятъ стремежъ къмъ Балканитѣ, Солунъ и Егея се дължеше на Германия, която, за да отклони Хабсбургитѣ отъ вѫтрешнитѣ работи на новосъздадената въ 1871 г. германска империя, тласна Австро-Унгария къмъ Балканитѣ.

Но тъкмо този, вече съвсемъ ясно очертанъ стремежъ на Дунавската империя къмъ Близкия истокъ създаде и фаталното съперничество между двѣтѣ империи, Руската и Австро-унгарската, на Балканитѣ. За голѣмо нещастие, това съперничество на двѣтѣ велики сили намѣри благоприятни условия за развитие на самитѣ Балкани и съставлява една отъ голѣмитѣ причини за усложненията на Балканитѣ презъ първитѣ 40 години. Най-напредъ негова жертва станаха управляващитѣ кралове на тогавашното Сръбско кралство. Тѣмъ бѣ подхвърлена голѣмата идея за добиване на първенство на Балканския полуостровъ, дори и съ оръжие въ ръка. Отъ друга страна, неполучливата война между Сърбия и Турция презъ 1876 г., отразила се зле върху авторитета на краль Милана, тласкаше последния къмъ нова война, но преди всичко на тамъ, дето успѣхитѣ биха били „сигурни“. Въ това отношение незакрепналото още младо Българско княжество, изглежда, е било една отъ предопредѣленитѣ жертви.

А и въ самото княжество, особено въ така наречената Източна Румелия, зрѣеха политически събития, които можеха да дадатъ поводъ за нови размирици на Балканитѣ.

Идеята за съединението на Южна съ Северна България, сантиментална до 1883 г., се превърна въ особено политическо движение къмъ началото на 1884 г. и даде още презъ следната година търсения отъ сръбския краль Миланъ поводъ за една война срещу България.

А много по-рано, още въ 1881 г., чрезъ подписването на единъ договоръ съ Австро-Унгария, краль Миланъ бѣ побързалъ да си осигури подкрепата на тая велика сила,

както и на малката балканска държавица Гърция, съ която бѣ сключилъ сѫщо съглашение.

България, или по-право, българскиятъ народъ, проявяващъ вече явно желание да се обединятъ двѣтѣ му области, имаше на своя страна открито общественото мнение на Русия и скритото желание на Англия: то да стане безъ предварителното съгласие на освободителката — Русия.

Въ Русия желаеха това обединение да стане, за да бѫде разкъсанъ унизителниятъ за нея Берлински договоръ и за да може тя да възстанови отново влиянието си въ България. Въ Англия сѫщо желаеха то да стане, но безъ предварителното съгласие на Русия, та по тоя начинъ да бѫде компрометирано окончателно руското влияние срѣдъ българския народъ.

Истината, обаче, е тая, че Съединението, извършено на 6. септември 1885 г. ст. ст. отъ шепа съзаклятници, изненада еднакво всички и на първо мѣсто великитѣ сили.

А че ще бѫде прогласено така бързо, това не вѣрваха дори и самитѣ съседи на България. Даже и Сърбия, която очакваше такъвъ единъ случай, се намѣри въ тоя моментъ не напълно подготвена за една сериозна военна акция.

Европа, която едва се бѣ спасила отъ една общоевропейска война следъ Санъ-Стефанския миръ, за да може да излѣзе безъ усложнения отъ новосъздаденото положение, побърза да свика въ Цариградъ една конференция отъ дипломатически представители на великитѣ сили — съ задача да разгледа въпроса за съединението и да се произнесе по него.

Отъ балканскитѣ държавици, докато Ромъния и Черна-Гора одобриха мълчаливо станалото, Гърция и Сърбия протестираха — първата поради това, че се нарушавало равновесието между гърци и славяни, а втората — че изобщо било разстроено създаденото съ Берлинския миренъ договоръ равновесие на Балканитѣ.

Всички балкански държавици бѣха заставени отъ великитѣ сили да чакатъ решението на спора отъ заседаващата въ Цариградъ конференция, но Сърбия не се подчини. Тамъ смѣтнаха момента за една намѣса много благоприятенъ и поискаха да го използуватъ на всѣка цена. Но, понеже отъ проклamираното въ Пловдивъ Съединение бѣше засегната най-много Турция, затова и всичко, каквото можеше да се противопостави, се изпращаше на турската граница. Срещу Сърбия, която Съединението не увреждаше въ нищо, бъл-

гарското княжество не взе никакви военни мѣрки. При тия условия, случаятъ бѣ за Сърбия наистина благоприятенъ, макаръ и твърде сраменъ. Но алчностьта заслѣпява. И на 2. ноември 1885 г. ст. ст. краль Миланъ обяви война на България, като заповѣда на войскитѣ си да преминатъ българската граница.

Съ турцитѣ, обаче, до война не се дойде. Дори френскиятъ министъръ на външнитѣ работи заяви, че, вмѣсто на България, по-основателно би било, ако султанътъ обяви война на Сърбия, която се стреми да заграбва земи на неговъ васалъ, какъвто по това време бѣ българскиятъ князъ.

Австро-Унгария, която не знаеше още, чие дѣло е превратътъ въ Пловдивъ, бѣ съветвала краль Милана: да мобилизира армията си, щомъ той тъй много настоява, но да чака. Последниятъ, обаче, заяви, че повече отъ петь дни не може да стои въ бездействие. А отъ Берлинъ бѣха казали на сръбския краль, че, ако той се впусне въ нѣкаква авантюра, да не разчита на никаква помощь отъ страна на Европа. Австрия, обаче, която желаеше да се даде нѣкаква компенсация на сърбитѣ, поради препечелването отъ България на Източна Румелия, подхвърли на краль Милана идеята: да иска увеличаването съ нѣщо на сръбската територия за смѣтка, разбира се, на български земи.

Българското правителство не само че не позволи да става въпросъ за каквото и да е кжсче земя отъ княжеството, но дори то се възпротиви да се обещава такава на сърбитѣ и отъ българска Македония.

Въ София телеграмата, съ която Сърбия обяви война на България, се получи презъ нощьта срещу 2. ноември 1885 г. Въ това време князътъ се намираше въ Пловдивъ, откждето веднага замина за София. На Пловдивската гара, изпратенъ съ възторжени пожелания отъ народа, той отговори: „Богъ е съ насъ, братя! Или ще победимъ, или ще умремъ славно като истински българи!“

Съ голѣма вѣра и бодрость посрещнаха войната не само военнитѣ въ София, но и населението изъ цѣла България. Чужденецътъ фонъ Хунъ, намиращъ се по това време въ България, пише: „Никога нѣма да забравя това, което видѣхъ тогава: съ ликуващи, нескончаеми „ура!“ бидоха посрещнати думитѣ на капитанъ Хр. Поповъ, когато прочете указа за войната. Пушкитѣ се размахаха, калпацитѣ почнаха да хвърчатъ въ въздуха и отъ лицата грѣеше една дива, бихъ могълъ да кажа, варварска радость.“

Н. В. Князъ Батембергъ,

главнокомандуващъ българскитѣ войски.

А Симеонъ Радевъ допълня: „Живи бѣха още всичкитѣ добродетели на възраждането: любовьта къмъ рисковетѣ, довѣрието на гения на масата, тоя юношески авантюризъмъ, чрезъ който възкръсващитѣ народи побеждаватъ историята; и, вмѣсто да буди уплаха, опасностьта породи у българитѣ единъ неудържимъ и бѣсенъ устремъ . . .“*).

Наистина, държавнитѣ каси бѣха празди, но населението даваше хранитѣ си, безъ да иска пари за тѣхъ, а само срещу разписки, вземани не за друго, а като свидетелства за патриотизъмъ . . .

ВОЕННАТА ПОДГОТОВКА НА ПРОТИВНИЦИТѢ

Сръбскитѣ въоръжени сили

Общи данни. Въ началото на 1885 г. сръбското кралство имаше територия 48,589 кв. клм. съ 1,901,736 жители. Главнитѣ поминъци на населението бѣха земедѣлие и скотовъдство. Отъ 1881 до 1885 г. търговскиятъ балансъ на Сърбия завършваше всѣка година съ пасивъ. Не по-добро бѣ и нейното финансово положение. Знае се, че въ навечерието на войната общата наличность на държавната каса възлизала едва на 60,000 динара. Положението се смѣтна за много влошено, когато въ Парижъ и Лондонъ отказаха да дадатъ какъвто и да е заемъ, обаче въ Виена „Лендербанкъ“ се съгласи да отпусне заемъ отъ 25 милиона динара. Съ тия пари Сърбия водѝ войната срещу България.

Организация на въоръженитѣ сили. Съ признаването въ 1830 г. на Сърбия за автономно княжество, тури се основа на сръбската армия, но пълното реформиране на тая армия се извърши въ 1883 г., когато се премахна милиционната система, на която главно се приписваха всички дотогава политически и военни неуспѣхи на кралството. Новиятъ законъ предвиждаше само редовни постоянни войски. По силата на тоя законъ, всѣкой гражданинъ се задължаваше да служи лично. Общиятъ брой при мобилизация на действуващата и резервна армия трѣбваше да възлѣзе на

122.400 пушки, 6,212 саби и 432 орѫдия.

Въ сѫщность, при мобилизацията презъ м. октомврий 1885 г., общиятъ брой на мобилизиранитѣ хора, въ цѣло-

*) Строителитѣ на съвременна България, т. I, стр. 631.

купната действуваща (активна) армия, заедно съ оставенитѣ въ вѫтрешностьта войскови части (около 6,000 души), възлѣзе едва на

66,862 души, 11,769 коня и 2,746 коли.

Преди всичко, сърбитѣ имаха едва 741 офицери, а по плана за мобилизацията бѣха нуждни 3,029 души. По сѫщитѣ причини имъ липсуваха и около 5,000 подофицери.

Обучение и възпитание. Голѣмото мнозинство сърби бѣха много добъръ суровъ елементъ за войската, бидейки физически едри, износливи и издържливи на лишенията. Но, понеже дълго време при милиционната армия различието между офицери, подофицери и войници е било само за форма, липсуваше онзи строгъ войнишки режимъ, какъвто се възприе по-късно при постоянната армия. И, понеже мнозинството на мобилизираната армия се оказа възпитано по старата школа, нѣмаше и онази строга дисциплина и подчинение, съ каквито се гордѣеше вече българската армия.

По степенъта на своето бучение и възпитание сръбскитѣ войски се подѣляха на три категории: една часть пдѣха отъ милицията — хора, на които липсуваше главно привичка къмъ подчинение; друга часть бѣ служила по 5 месеца въ казармата — време достатъчно да даде известно обучение, но не и едно удовлетворително възпитание. Третата категория формираха ония запасни, които бѣха прослужили въ казармата две години; тѣ съставляваха и ядрото на сръбската действуваща армия.

При обучението сърбитѣ даваха предпочитание на огъня, безъ, обаче, да го усъвършенствуватъ. Тѣ стреляха лошо, а пренебрегваха и удара съ ножъ. По тая причина тѣ си служиха зле и съ дветѣ тия срѣдства за борба: огъня и ножа.

Въоръжение, снаряжение и облѣкло. Сърбитѣ бѣха въоръжени съ пушката „Кока Миловановичъ", която имаше голѣми предимства предъ „Берданата", но щомъ като самитѣ сръбски офицери не знаеха да използуватъ свойствата на това оръжие, какво трѣбва да се каже за войницитѣ? И позивъ бѣха въоръжени съ пушката „Пибоди", съ която Сърбия воюва срещу Турция въ 1876 г.

Сръбската артилерия бѣ отъ старата система, чието орѫдие се пълѣше отпредъ. Такива орѫдия Сърбия имаше около 400, а само 60 орѫдия „Крупъ". Наистина, презъ сѫщата година сърбитѣ бѣха поржчали въ Франция 306 модерни орѫдия „Де Банжъ", но тия орѫдия до края на войната, не бѣха готови.

Снаряжението бѣше недостатъчно, а състоянието на облѣклото, задоволително за мирно време, се оказа недостатъчно за време на война.

Снабдяването на войскитѣ бѣ добре организирано и сръбската войска не отиде на границата безъ храна, като българската, която трѣбваше да се храни съ реквизиция день за день.

Липсуваха патрони за пушкитѣ, но не и снаряди за орѫдията.

Санитарната служба бѣ незадоволителна, главно поради недостатъченъ санитаренъ персоналъ. Сърбия имаше всичко 104 лѣкари.

Българскитѣ въоръжени сили

Общи данни. — Презъ 1885 г. населението на княжество България и Източна Румелия вкупомъ възлизаше на 3,070,988, или съ 1,169,252 души повече отъ това на Сърбия. Главнитѣ поминъци на населението бѣха сѫщитѣ, както и въ съседното кралство — земедѣлие и скотовъдство. И въ България отъ 1879 до 1885 г. търговскиятъ балансъ е билъ все пасивенъ. Изключение прави само балансътъ за 1885 г. Въ сравнение съ Сърбия, би могло да се каже, че финансовото положение на България въ навечерието на войната бѣ по-добро; то позволи на държавата да посрещне войната, безъ да търси заеми отъ чужбина, а само съ свръхсмѣтни кредити, покрити съ бюджетни излишъци или извънбюджетни приходи.

Организация на въоръженитѣ сили. — Основата на българската армия бѣ турена още въ Русия презъ 1877 г., а юридическата основа тя получи при гласуваната на 16. априлъ 1879 г. Конституция, по силата на която, всѣки български поданикъ е длъженъ да служи въ войската.

И въ Южна България, оставена подъ прѣката власть на султана, по силата на „Органическия уставъ", който уреждаше управлението на страната, чл. 6 постановяваше, че военната служба е лична и задължителна за всички туземци. Въ навечерието на мобилизацията Южна България имаше 12 дружини пехота, 1 ескадронъ, 1 пионерна рота и 1 полубатарея, а княжеството мобилизира 8 пехотни полка, 3 полка и 3 отдѣлни ескадрона конница, 2 артилерийски полка и

1 пионерна дружина. Всичко мобилизирани: въ княжеството 48,159 души; въ Източна Румелия 42,000 души; общо 90,159 души. Къмъ тѣхъ трѣбва да се прибавятъ: опълченци 14,000 и формиралитѣ се подъ напора на патриотизма три софийски и по една: шуменска, русенска и видинска доброволчески дружини — 4.100 души; всичко мобилизирани 108,259 души.

Въ южна България бѣха мобилизирани още хасковскиятъ партизански отредъ отъ около 1.000 души, доброволцитѣ на Хитовъ, дѣдо Желю, ученическиятъ легионъ и пловдивскитѣ новобранци — 3.000 души, или всичко 112.000 души, срещу 67.000 въ Сърбия.

Обучение и възпитание. — Понеже до 1885 г. всички руски устави и други официални военни законоположения бѣха не само руски, но и на руски езикъ, то не само начинътъ, но и духътъ на обучението и възпитанието бѣха сѫщитѣ, както въ руската армия. Следъ опита отъ Руско-турската война, рускитѣ офицери, последователи на Драгомирова, се увличаха само отъ същественото и отричаха всѣкаква външность и формалитетъ, по князъ Александъръ като бившъ пруски офицеръ, държеше и за спретнатостьта и дисциплината въ строя.

Българската армия нѣмаше единици, съставени отъ тритѣ рода оръжия, за прокарване на общность и единство въ обучението; това, обаче, се достигаше презъ време на лѣтнитѣ лагери и то почти при военна обстановка.

Въ Южна България за доброто военно възпитание и образование на населението, допринесоха твърде много основанитѣ тамъ подъ ръководството на рускитѣ офицери, гимнастически дружества, въ които се числѣха около 30.000 младежи. По настояване на Цариградъ, тия организации бѣха разтурени, но това стана чакъ когато Царь-освободительтъ успѣ да убеди султана да назначи българинъ за генералъ-губернаторъ и да не изпраща, както това предвиждаше Берлинскиятъ договоръ, турски гарнизони въ областьта.

Въоръжение, снаряжение и облѣкло. — Българитѣ се превъоръжиха въ 1880 г. съ руската пушка и карабина „Бердана“ № 2. Тая пушка се смѣташе на времето си за много добра, но по далекобойность отстѫпваше на сръбската „Кока Миловановичъ“. По количество пушкитѣ и патронитѣ бѣха въ изобилие, но не така стоеше въпросътъ и съ качеството. Въ сѫщото положение бѣ и артилерията. Освенъ че не всички оръдия бѣха годни, но и не всички можеха да се запрѣгатъ. Поръчанитѣ къмъ края на м. августъ 1885 г. 6 нови 8·7-сантиметрови батареи и снаряди не можаха да бѫдатъ използувани презъ войната.

Общо имаше 165 разнокалибрени круповски оръдия, 30 непоправени и 6 скорострелни шестцевни митральози. Българскитѣ оръдия бѣха по-добри отъ сръбскитѣ.

Но много по-зле въ това отношение се намираше Южна България. Единственото артилерийско имущество за цѣлата область бѣше четириоръдейната полубатарея въ Пловдивъ, която разполагаше едва съ 70 снаряда.

Съ бердановски пушки войската въ Тракия почти не разполагаше; тя имаше едва 5,000, но въ населението имаше до 100.000 пушки разни системи, а и правителството разполагаше съ около 8.500 кринкови пушки.

Крайно недостатъчно бѣ и снаряжението, както въ Северна, така и въ Южна България.

Съвсемъ недостатъчно бѣ и облѣклото; палаткитѣ сѫщо.

МОБИЛИЗАЦИЯ, ПЛАНЪ ЗА ВОЙНАТА И СЪСРѢДОТОЧАВАНЕ

Сръбската армия

Мобилизация. — Правителството на Сърбия обяви обща мобилизация на армията още на третия день следъ прогласеното въ Пловдивъ присъединяване на Източна Румелия къмъ северното българско княжество. Никакъвъ изработенъ планъ, обаче, за начина, по който би се извършила такава мобилизация, сърбитѣ нѣмаха, освенъ скритата мисъль: да не бѫде повикана милицията, въ която сръбскитѣ държавници не само нѣмаха довѣрие, но и дори се страхуваха отъ нея. И все пакъ, мобилизацията се извърши сравнително бързо и леко, защото до 16. септември всички строеви части бѣха попълнени съ хора, щабоветѣ на дивизиитѣ функционираха, а до 18. септември бѣха готови и нестроевитѣ части. Почти едновременно съ строевитѣ части, мобилизирани бѣ и обозътъ на армията.

Планъ на войната. Срещу България планътъ за война е билъ готовъ още на 10. септември. Споредъ тоя планъ, изработенъ отъ генералъ Лешанинъ, предвиждало се, че България и Сърбия ще пущатъ по равно число хора — отъ 56—60 хиляди души.

Сръбската армия трѣбваше да бѫде съсрѣдоточена на границата на 24-ия день отъ обявяването на мобилизацията.

Основната мисъль, вложена въ плана за война, бѣ: да се разбиятъ военнитѣ сили на България.

Да се сломи българската държава и политически, като бѫде превзета нейната столица и затова главното нападение да бѫде срещу София, а не по посока на Берковица—Враца, както се е мислило първоначално.

Изпълнението на плана се оформява напълно съ телеграмата на сръбския министъръ на войната отъ 10. октомврий, изпратена до командиритѣ на дивизиитѣ, споредъ която, главнитѣ сръбски сили трѣбвало да бѫдатъ насочени къмъ София по следния начинъ:

Три пехотни дивизии, а именно: Шумадийската, Дринската и Дунавската — презъ Трънъ за Брѣзникъ.

Войскитѣ въ Тимошката долина ще иматъ специална задача — да действуватъ противъ Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Съсрѣдоточаване. Възъ основа на така съставения планъ за война се започва съсрѣдоточаването на войскитѣ къмъ българската граница, извършено вънъ отъ всѣкаква опасность, понеже презъ това време цѣлото внимание на българското главно командуване, следъ присъединяването на Тракия къмъ България, бѣ обърнато къмъ турската граница.

На 17. октомврий министърътъ на войната разпоредилъ, съ огледъ на предстоящитѣ военни действия, дивизиитѣ да се разположатъ по следния начинъ:

Нишавска армия, въ съставъ 3 п. дивизии и една конна бригада, въ района на градоветѣ: Пиротъ—Бѣла Паланка и Дъсченъ-кладенецъ.

Тимошка армия (подъ обща команда на ген. Лешанинъ), въ околноститѣ на Княжевацъ, Неготинъ и Кладово.

На 1. ноемврий, въ навечерието на войната, главната квартира бѣ въ Нишъ, дето още продължаваха да се намиратъ кралътъ, въ качеството му на главнокомандуващъ и началникътъ на щаба на действуващата сръбска армия, за какъвто бѣ назначенъ военниятъ министъръ.

Нишавската армия нѣмаше отдѣленъ командуващъ; тя се командуваше направо отъ главната квартира.

На 2 ноемврий се завърши окончателно съсрѣдоточаването на Нишавската армия около Пиротъ и Дъсченъ-кладенецъ, обаче, на северния театъръ (Тимошката армия) съсрѣдоточаването закъснѣ съ единъ день.

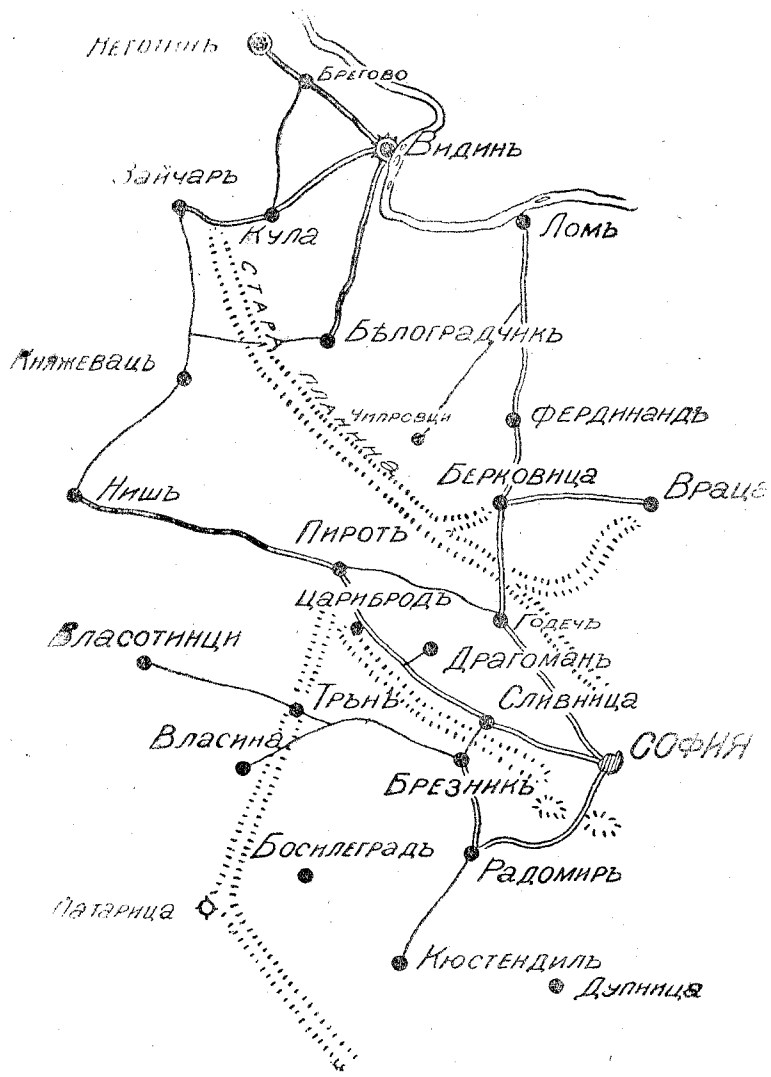

Театъръ на военнитѣ действия.

Българската армия

Мобилизация. — Превратътъ въ Пловдивъ намѣри и управници, и военни, еднакво въ Северна, както и въ Южна България, готови за мобилизация, за каквато, впрочемъ, народътъ и мнозинството офицери почти и нѣмаха понятие,

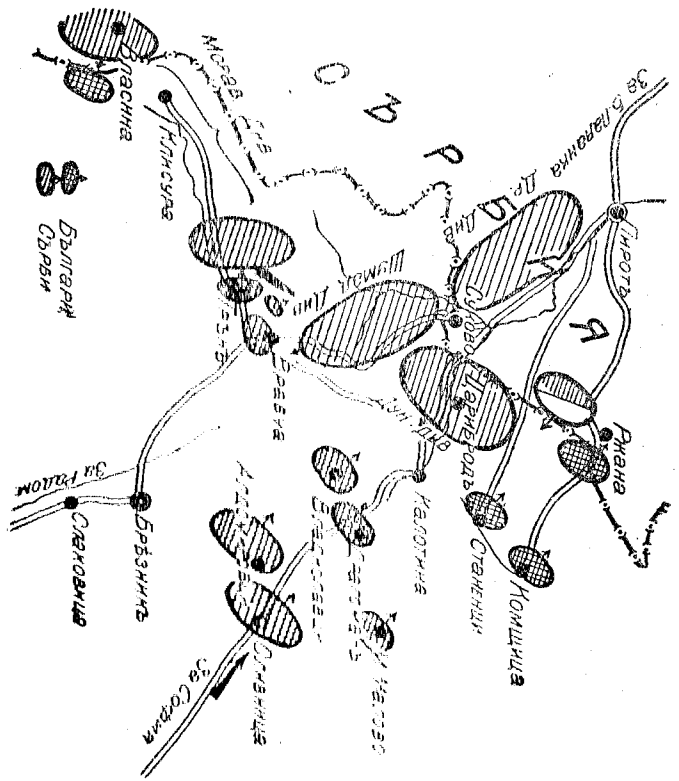

Положението на 2. IX. 1885 год.

а войсковитѣ щабове, дето служеха по-опитни офицери, не бѣха сторили нищо въ свръзка съ нѣкаква обща мобилизация, каквато никой до тогава не бѣ очаквалъ.

И все пакъ, подпомогнати отъ общото патриотично въодушевление всрѣдъ народа, войсковитѣ управления и на двѣтѣ България извършиха мобилизацията, въпрѣки голѣмитѣ неуредици, сравнително много бързо. Повиканитѣ подъ знамената мѫже тръгнаха отъ селата всрѣдъ китки, свирни отъ гайди, тържества и благопожелания. Съ тѣхъ, обаче, тръгна и голѣма часть отъ неповиканитѣ граждани, а наедно съ тѣхъ и многобройни ученици, които се явиха като доброволци.

Още съ биенето на първитѣ камбани, които възвестяваха началото на общата мобилизация, наредъ съ бащитѣ, напуснаха училищата и невръстни младежи. Никакви увещания на учители и родители не помогнаха. Упоена отъ общия ентусиазъмъ, буйната кръвь на вкусилата отъ свободата младежь се влѣ въ общия потокъ. Опълченци, учители, стари и млади, бащи и синове, всичко тръгна на война. На жаждата за чужда земя се противопостави твърдата воля на цѣлъ единъ народъ, решенъ, както нѣкога сѫ решавали неговитѣ прадѣди, да се притече на застрашената Родина съ всичката си жива сила, съ цѣлия си ръстъ.

Така, бащи и синове, учители и ученици — всички се бѣха почувствували въ единъ мигъ, еднакво способни, еднакво силни и еднакво задължени и призвани да бранятъ съ живота си застрашената свобода на още не стѫпилото здраво на нозетѣ си Отечество. И бързаха всички къмъ казармитѣ съ ентусиазъмъ, какъвто отъ вѣкове не бѣ раздрусвалъ духовния свѣтъ на българския народъ.

Всичко, каквото липсуваше, биваше реквизирано срещу разписки. Въ Южна България най-непоправимиятъ недостатъкъ бѣ тоя въ облѣклото и затова, въпрѣки всички усилия, все пакъ отиващитѣ къмъ Сливница южно-българи наподобяваха, съ лѣтни фуражки и калпаци, ямурлуци и рубашки, куртки и кожуси, потури и наметнати черги, нѣкогашнитѣ си прадѣди. Фактически, мобилизацията въ Южна България бѣ започната още преди 6. септемврий и, колкото се отнася до попълването на частитѣ съ хора, тя бѣ привършена още на 11. септемврий, обаче, по отношение попълването съ коне, облѣкло, снаряжение и обозъ, мобилизацията едва-що започваше и, може да се каже, продължи дори до края на войната!

Общиятъ брой, който Южна България можа да мобилизира всрѣдъ тия голѣми мѫчнотии, възлѣзе на 42 хиляди души.

При по други обстоятелства се извърши мобилизацията въ Северна България. На 6. септемврий бѣ издадена заповѣдь за „незабавно мобилизиране на войската и свикване на На-

родното събрание за 10. септемврий". Голѣмото затруднение идѣше отъ неуредицата, къдѣ да се явяватъ запаснитѣ, и отъ голѣмия излишъкъ на доброволци и ученици, съ който частитѣ не знаеха какво да правятъ. Но най-голѣмъ ударъ подучи мобилизацията на третия день, когато, по заповѣдь отъ Петроградъ, всички руски офицери на служба въ българската армия, веднага напуснаха частитѣ и си заминаха за Русия. Излѣзе въ оставка и военният министъръ князъ Кантакузенъ, чието мѣсто зае младшият артилерийски академикъ капитанъ Никифоровъ. Смѣлено бѣ и висшето командуване, заемано отъ руски офицери, съ млади българи и, по липса на висши офицери, стана нужда да бъде премахната длъжностьта бригаденъ командиръ.

Мобилизацията на пехотата стана вървѣ голѣми трудности. По липса на коне, мобилизацията на отдѣлнитѣ батареи се извършваше съ голѣмо закъснение и често заминаването за границата ставаше по части.

Конницата замина въ миренъ съставъ на турската граница.

Най-трудно бѣ мобилизирана пионерната дружина, понеже тя се попълваше сръдствено отъ всички окржзи.

Най-голѣмъ недостатъкъ чувствуваше българската армия отъ офицери; имаше на действителна служба 469 офицери и 16 въ запаса, а бѣха нуждни около 1.000 души.

Княжеството имаше дрехи за 25—30 хиляди, а трѣбваше да се облѣкатъ надъ 48.000 души.

Голѣмъ бѣ недостатъкътъ и въ коне, макаръ че въ навечерието на войната бѣха пристигнали закупенитѣ отъ Унгария 500 и отъ Русия 200 коня.

Общо, княжеството успѣ да мобилизира само 34.583 запасни, къмъ които се прибавиха 13.576 отъ постоянnитѣ кадри, 14.000 опълченци и 4.100 доброволци.

А всичко въ Северна и Южна България опълчиха срещу Турция и Сърбия въ началото на м. ноември 1885 г.:

112.000 войници, опълченци и доброволци.

Планъ за войната срещу Турция. — До превратa въ Пловдивъ никой не е и мислилъ за нѣкакъвъ планъ за война срещу Турция и за съсрѣдоточаване. Това ставаше презъ време на самитѣ събития.

Основната мисъль на така изработения проектъ бѣ: стратегическа отбрана.

Най-вѣроятна посока за навлизане на турцитѣ въ Южна България се смѣташе тая — откъмъ Одринската крепость.

Оттамъ, по долинитѣ на рѣкитѣ Марица и Тунджа, турцитѣ можеха лесно да стигнатъ проходитѣ на Балкана и да изпреварятъ севернобългарскитѣ войски, затова първата грижа на южнобългарското командуване бѣ да се заематъ тия две долини.

Турцитѣ можеха да нахлуятъ въ княжеството и отъ къмъ Македония: отъ Скопие за Кюстендилъ и Радомиръ, или отъ Горна-Джумая — за Дупница и София, което наложи да се вематъ отбранителни мѣрки и въ Кюстендилския окржгъ.

За нападение срещу Южна и Северна България турцитѣ имаха въ Европа, въ навечерието на Съединението, три армии: Одринска, Цариградска и Битолска.

Българското върховно командуване, което реши да действува отбранително, съсрѣдоточи, поради географскитѣ условия, войскитѣ на два театра: източенъ и западенъ, като създаде два корпуса:

Източенъ, повѣренъ на прославения при Шейното въ 1877 г. подполковникъ Данаилъ Николаевъ, подѣленъ на два отреда: Ямболски, съсрѣдоточенъ въ долината на р. Тунджа между Ямболъ и Елхово, и Търновосейменски — въ долината на р. Марица, между Пловдивъ и Харманлий, съ центъръ Търново-Сейменъ (Симеоновградъ). Ямболскиятъ отредъ се командуваше отъ подполковникъ Филовъ, а Търновосейменскиятъ — отъ подполковникъ Муткуровъ. Въ състава на източния корпусъ влизаха:

31 пех. дружини, 11 ескадрона, 8 батареи и 4 пионерни роти.

Западенъ корпусъ, съсрѣдоточенъ около Дупница, Кюстендилъ и Радомиръ, повѣренъ на майоръ Гуджевъ, съ началникъ щаба капитанъ Паприковъ, въ съставъ:

13 пех. дружини, 4 ескадрона, 4 батареи и 1 пионерна рота.

Освенъ тия отреди, формирано бѣ едно ядро отъ два полка въ Сливенъ и друго отъ единъ полкъ въ Пловдивъ — отъ румелийски резервисти, но нито единъ отъ тия полкове не бѣ още въоржженъ.

Тиловѣтъ на всички тия корпуси, отреди и ядра не бѣ никакъ уреденъ. Липсуваше каква да е организация на снабдителни служби, липсуваха обози, превързочни срѣдства и затова самата прехрана на първо време бѣ устроена день за день.

Поради тия причини, еднакво севернобългарската армия,

както и милицията на Южна България, не бѣха способни да воюватъ дълго време и на далечни разстояния вънъ отъ границитѣ на България.

Планътъ за война срещу Сърбия. — И този оперативенъ проектъ се разви успоредно съ самитѣ събития, следъ 6. септемврий. Но, добре замисленъ въ основата си, той даде блестящи резултати. Смѣтайки правилно, че главниятъ обектъ на сърбитѣ ще бѫде София, планътъ на българитѣ имаше за цель: да се преградѝ временно пѫтя на сърбитѣ къмъ София, нѣкѫде по-далеко отъ столицата, гдето да се отбраняватъ, докато пристигнатъ войскитѣ отъ турската граница. Следъ това, съ всички съсрѣдоточени сили на източния и западния корпуси, да се премине въ настъпление.

Такава преграда българското командуване намѣри, че може да се създаде отъ сливнишката позиция, къмъ която насочи войскитѣ отъ всички краища на България и Тракия и сѫщевременно даде заповѣдь на намиращитѣ се вече малко войски около Сливница, да почнатъ укрепяването. Прииждането на войскитѣ и укрепяването на позицията продължи и въ това време, когато се води самата голѣма битка тамъ и която реши изхода и на цѣлата война.

Въ северната часть на театъра на военнитѣ действия долината на р. Тимокъ даваше възможность на сърбитѣ да се съсрѣдоточатъ и настъпятъ срещу Видинъ—Ломъ.

При Бѣлоградчикъ и при Кула сърбитѣ можеха да бѫдатъ спрѣни на подходящи позиции, а въ краенъ случай Видинската крепость можеше да играе роля на редюитъ (последна опора) за цѣлия районъ.

Ексцентричностьта на двѣтѣ операционни посоки: къмъ Видинъ и къмъ София, раздвоени и отъ Стара-планина, правѣше връзката между тия посоки за настъпление много трудна.

Съсрѣдоточаване. — Въ навечерието на войната съ Сърбия съединената българска армия, съ главнокомандуващъ князъ Александъръ I. и началникъ щаба капитанъ Рачо Петровъ, бѣ съсрѣдоточена въ три голѣми групи по следния начинъ:

1. Източенъ корпусъ — на турската граница, командуванъ отъ подполковникъ Д. Николаевъ, броеше:
52 дружини, 13 ескадрона, 17½ батареи, или
51.960 души, 1.200 саби и 52 оръдия.
2. Западенъ корпусъ — часть на турската граница (Кюстендилъ и Дупница) и часть на сръбската граница, подъ общото началство на майоръ Гуджевъ, броеше:
36½ дружини, 6 ескедрона, 7 батареи, или
28.846 души, 617 саби и 50 оръдия.
3. Северенъ отредъ — на сръбската граница (Берковица—Бѣлоградчикъ—Кула—Видинъ), подъ командата на капитанъ Узуновъ, броеше:
17¼ дружини, 1½ ескадрона, 6 батареи, или
14.861 човѣка, 164 саби и 37 оръдия.
Общо срещу Сърбия, безъ източния корпусъ
43.707 души, 791 саби и 87 оръдия.

Споредъ пресмѣтанията на българското командуване, войскитѣ на сръбската граница можеха да разчитатъ на помощь отъ войскитѣ, разположени на турската граница (Източния корпусъ), едва на шестия день.

При това положение ясно става, че стратегическата обстановка за българската армия при обявяване на войната бѣ крайно неблагоприятна. Да излѣзе отъ това затруднение, щабътъ на действуващата армия реши много правилно да се изпратятъ нѣколко авангарда (предни стражи) по важнитѣ посоки къмъ неприятеля, които, като задържатъ противника, да дадатъ възможность на българската армия да се събере на Сливнишката позиция и следъ успѣхъ — да мине въ настъпление.

Наистина, Сливнишката позиция се намираше много близу до границата и съсрѣдоточението, и при по-голѣма подвижность на сърбитѣ, можеше да бѫде компрометирано. Но сръбското командуване не съумѣ да използува този случай и съ това позволи на върховното българско командуване да даде решително сражение на сърбитѣ, сравнително далечъ отъ българската столица и, поради голѣмитѣ преимущества, които представляваше тази позиция — да спечели не само решителния бой, но и самата война.

Заради това, изгрѣлата на Сливница българска звезда не ще загуби никога своя блѣсъкъ. Тамъ се прославиха както храбростьта, така и изкуството — две „оръжия", еднакво необходими за сигурната победа.

Воененъ театъръ

За сърбитѣ най-благоприятна бѣ Нишавската оперативна посока, защото тя има Пиротското поле като удобна зона за съсрѣдоточаване на значителни сили и за минаване въ настъпление. Намиращето се по пѫтя на настъплението

Драгоманско дефиле се обхожда лесно, но затова пъкъ се получава разпокъсване на силитѣ на широкъ фронтъ и, следователно, изисква изкусно маневриране и надеждна връзка.

На българитѣ сѫщата тая мѣстность даваше възможность да бѫдатъ задържани сърбитѣ при настѫплението имъ и съ това да печелятъ време, докато се събератъ главнитѣ сили на Сливнишката позиция. Сѫщевременно, за да бѫде отбраната на тая позиция ефикасна, палагаше се да се държи смѣтка за пѫтищата северно отъ планинския гребенъ Голѣмъ-Чепанъ и южно — къмъ гр. Брѣзникъ.

На северния участъкъ ролята, която имаше на южния фронтъ Пиротското поле, играеше долината на р. Тимокъ. Българитѣ, обаче, можеха да задържатъ противника при Бѣлоградчикъ и при Кула, задъ които стои като последно прибѣжище, Видинската крепость.

Липсата на желѣзни пѫтища, отъ една страна, и планинскиятъ характеръ на мѣстностьта — отъ друга, затрудняваха твърде много функционирането на тиловитѣ служби, а, следователно, и едно бързо настѫпление.

По редица причини, нѣмаше и каква да е материална връзка между сръбскитѣ части, действуващи на северъ — срещу Видинъ, и тия през Царибродъ и Брѣзникъ — срещу София.

ВОЕННИТѢ ДЕЙСТВИЯ

I. ДЕЙСТВИЯТА ЮЖНО ОТЪ БАЛКАНА

Настѫплението на сърбитѣ

На 2. ноември сутринята краль Миланъ пристигна отъ Нишъ въ Пиротъ, заповѣдвенъ отъ голѣмъ щабъ, кое лично върховното командуване и въ 10½ часа даде заповѣдь за преминаване на границата.

Четиритѣ дивизии, образуващи Нишавската армия, настѫпиха концентрически, съ три дивизии въ първа линия и една въ резервъ, къмъ главния обектъ, даденъ на армията — българската столица София. Главниятъ пѫть за това общо настѫпление бѣ шосето Царибродъ—Сливница—София, а главниятъ недостатъкъ на самото настѫпление — слабо защитения му лѣвъ флангъ.

Поради лошитѣ разпореждания, липсата на сведения и на енергично командуване, „голѣмиятъ“ сръбски успѣхъ за

този день се заключаваше въ това, че нѣкои отъ преднитѣ сръбски части навлѣзоха на около 5 клм. въ България.

И все пакъ, разхвърленото положение, въ което обявяването на войната отъ Сърбия намѣри българската армия; мисъльта, че може да се дойде до война на два фронта, срещу Сърбия — на западъ, и срещу Турция — на изтокъ; предположението, че само сърбитѣ разполагатъ съ 100.000 бойци, всичко това произведе сериозно смущение въ цѣла България, когато на 2. ноември се узна, че сърбитѣ минаватъ вече българската граница.

На българското върховно командуване предстоеше да реши, при тая тежка обстановка, нѣколко задачи, едновременно и бързо, а именно:

1. Да събере въ единъ пунктъ войскитѣ и да ги противопоставя на сръбското настѫпление;
2. Да избере кой да бѫде този пунктъ, и
3. Какви войски да се оставятъ на източния фронтъ срещу турцитѣ?

На първо време, на още съвсемъ слабия западенъ български отредъ предстоеше да отстѫпва бавно, съ целъ да задържа настѫплението на сърбитѣ и сѫщевременно да се съсрѣдоточава, а на източния отредъ — съ усилени маршове да бърза отъ турската граница на западъ къмъ Сливница — избраната отъ върховното българско командуване позиция за решителна съпротива. Да се привлѣкатъ и частитѣ на турската граница, намиращи се въ Кюстендилския окрѫгъ.

Прѣчкитѣ за изпълнение на тоя смѣлъ планъ изглеждаха непреодолими, но другъ изходъ да се излѣзе отъ това крайно трудно положение нѣмаше, поне за младото българско командуване, начело на което стоеше единъ съвсемъ младъ капитанъ — Рачо Петровъ!

Свършилъ като пръвъ ученикъ Николаевската генералъ-щабна академия въ Петроградъ, капитанъ Петровъ бросне едва 26 години, когато нему България възложи всичкитѣ си надежди.

Смѣлъ, твърдъ, високо просвѣтенъ, даровитъ, този младъ офицеръ съчетаваше всички качества, нужни на единъ голѣмъ военачалникъ. Липсуваха му опитъ и голѣмо име. Но за творцитѣ и за дейцитѣ тѣ не сж отъ голѣмо значение. И Наполеонъ на чело на победоносната френска революционна армия въ Италия презъ 1796 г. броеше едва 27 години.

А най-много прославилия се презъ време на Освободителната война руски генералъ Михаилъ Д. Скобелевъ броеше въ 1877 г. не повече отъ 33 години!

На 3. ноември, когато почти цѣлата сръбска армия настжпи по цѣлия фронтъ, българитѣ имаха на главната позиция — Сливница — 5 дружини и 12 орждия, въ Драгоманъ — 2 дружини, 4 орждия и нѣколко доброволчески чети, а предъ Трънъ, Врабча и Цвѣтковъ-гробъ — общо 32 роти, 2 батареи и 2 ескадрона. Шепа българи срещу цѣлата сръбска армия! И все пакъ, България трѣбваше да бжде защитена! И не трепна упоритиятъ българинъ! При Цвѣтковъ-гробъ слабиятъ отредъ на капитанъ Филиповъ бѣ унищоженъ, но това стана следъ страшна кървава борба, която смая сърбитѣ, а предъ Трънъ атакитѣ на смщата Моравска дивизия бѣха кърваво отбити. Само срещу селото Врабча, с.-з. отъ Трънъ, отбранявано отъ 1.500 българи съ нѣколко орждия, Шумадийската дивизия, следъ като мина презъ редоветѣ на тая шепа отъ храбъри, можа да заеме селото. Този бѣше едничкиятъ „успѣхъ" на цѣлата сръбска армия презъ тоя день: превзела бѣ едно българско село, защитавано отъ 1.500 души!

Дринската дивизия, като армейски резервъ, тръгна по Царибродското шосе. А следъ това, по долината на р. Луковица, безъ да влѣзе презъ този день въ бой!

Дунавската дивизия настжпи въ две колони: дѣсната по вододѣла на Нишава и Луковица, а лѣвата — по Драгоманското шосе. Настжплението, обаче, не сполучи, макаръ че две дружини и отредътъ на кап. Букурещлиевъ, отъ общата отбрана на дефилето, бѣха изпратени къмъ 4 ч. сл. пл. въ помощь на Врабчанския отредъ.

Смщия день вечерьта Трънскиятъ отредъ получи заповѣдь да отстжпи ведната, като вземе и войскитѣ отъ македонската граница, презъ Брѣзникъ за Сливница.

На 4. ноември Моравската дивизия зае изпразднения отъ българитѣ още презъ нощьта гр. Трънъ. Напреднаха слабо и останалитѣ сръбски дивизии.

Смщия день вечерьта краль Миланъ взе решение да атакува българитѣ при Сливница още на другия день, но на това решение се противопостави командирътъ на Шумадийската дивизия, понеже войскитѣ му били изморени. Кралътъ се съгласи да се отложи атаката за 6 ноември.

Все на 4. ноември вечерьта, българското върховно командуване възложи общото ржководство на отбраната на

Капитанъ Рачо Петровъ,
Н-къ щаба на българската войска презъ сръбско-българската война.
Генералъ-лейтенантъ Рачо Петровъ,
командуващъ III армия отъ 20. VI. 1913 год.

цери и войници и прегърбени летѣха къмъ застрашената граница. Тѣ не знаеха какво ще стане, но въ тѣхното съзнание ясно се рисуваше голѣмата опасность, надвиснала надъ България, сѫдбата на която зависѣше само отъ тѣхъ!

Нова Шипка, ето съ две думи, въ които се оформяваше великиятъ моментъ, който всички чувствуваха, че приближава съ бързи крачки и за който тия добри синове на майка България искаха на всѣка цена да се намѣрятъ на решителния пунктъ.

На тамъ тичаха и бащи, и синове: летѣха, окриляни отъ младостьта, и многобройни интусиазирани голобради ученици, нѣкѫде водени отъ своитѣ учители!

Великъ моментъ предъ велико изпитание! Тръгналъ бѣ цѣлъ народъ, решенъ да победи или да прегради пѫтя на коварния съседъ съ тѣлата на своитѣ синове и деца!

СЛИВНИЦА

5. ноември

На 5. ноември Сливнишката позиция, чиито флангове, по липса на достатъчно войски, съвсемъ не бѣха завардени, имаше 20 клм. дължина и, вмѣсто 30 дружини и 120 орѫдия, колкото бѣха нуждни за заемането ѝ, българитѣ разполагаха едва съ 20 дружини, 5 ескадрона и 40 орѫдия, или съ около 20.000 души.

На среща сърбитѣ, които настѫпваха, за да я атакуватъ, имаха: 19 батальона, 16 ескадрона и 12 батареи, или 20.000 души съ 72 орѫдия, сѫщо недостатъчни за атаката на така заетата и укрепена отъ българитѣ Сливнишка позиция.

Заради това, взетитѣ на 4 ноември вечерьта решения и отъ двете противни страни, бѣха еднакви — а именно, да не се предприематъ сериозни действия на утрешния день. И двете страни чакаха подкрепления. А трѣбваше и да се разузнае.

Въпрѣки това, поради известно недоразумение, сръбската конна бригада, намираща се на лѣвия сръбски флангъ, къмъ Мало Малово, даде поводъ за сражението на 5 ноември, първиятъ день отъ голѣмия бой при Сливница.

Отъ дѣсния флангъ сражението се разпрострѣ въ центъра и стигна дори до лѣвия флангъ, командуванъ отъ капитанъ Михаилъ Савовъ.

Преждевременнитѣ действия на лѣвия флангъ, по посока на Мека Цръвъ и Мало Малово, въпрѣки безпорядъчния начинъ на действие, завършиха съ успѣхъ, благодарение на намѣсата на щаба на корпуса. Заети бѣха Мека Цръвь и Мало Малово, но за това пъкъ вечерьта войскитѣ отъ тоя флангъ бѣха доста разбъркани.

Колкото се отнася до центъра и лѣвия флангъ, тамъ войскитѣ запазиха не само примѣренъ редъ, но и позициитѣ, които отбраняваха.

Неуспѣхътъ на сръбскитѣ действия презъ този день се дължатъ главно на неспособностьта на висшето сръбско командуване и, преди всичко — на лошитѣ действия на командира на Дунавската дивизия, когото краль Миланъ смѣни още сѫщата вечерь.

Сѫщиятъ день, къмъ 11 ч. пр. пл., Моравската дивизия зае съ конницата си гр. Брѣзникъ, командирътъ на която се зае да урежда общинската и административна власть и остана да чака по-нататъшни упѫтвания...

Намиращата се между Дринската дивизия въ дѣсно и Моравската дивизия въ лѣво Шумадийска дивизия настѫпи този день презъ Брусникъ къмъ с. Повалиражъ, гдето вечерьта пристигна само единъ пехотенъ полкъ и два ескадрона конница.

Деньтъ 5. ноември е бележитъ за българитѣ съ това, че къмъ 5 часа следъ пладне сѫщия день пристигна въ Сливница първиятъ ешалонъ отъ войскитѣ, които бѣха на турската граница, съставенъ отъ две дружини отъ 1 Софийски полкъ и една доброволческа дружина, посрещнати отъ самия князъ съ „Шуми Марица“ и съ „ура!“ отъ войскитѣ. Късно вечерьта пристигна и вториятъ ешалонъ отъ 3 ескадрона конница.

Така, срѣдъ мъглата и мрачната вечерь, грѣйнаха лъчитѣ на надеждата, на вѣрата, на смѣлостьта!

Когато тъмнината тури край на сражението при Сливница презъ този день, повикани бѣха на докладъ въ щаба на корпуса трима началници на участъцитѣ, но окончателно решение се взе следъ доклада на командира на корпуса предъ главнокомандуващия князъ Александъръ. Повдигнатиятъ отъ началникъ щаба на корпуса капитанъ Паприковъ въпросъ за едно отстѫпление отъ Сливница, следъ дълги разисквания, бѣше решенъ отрицателно, но все пакъ, подобно отстѫпление не се изключваше. Заради това, князътъ телеграфира въ София, държавното съкровище да се премѣ-

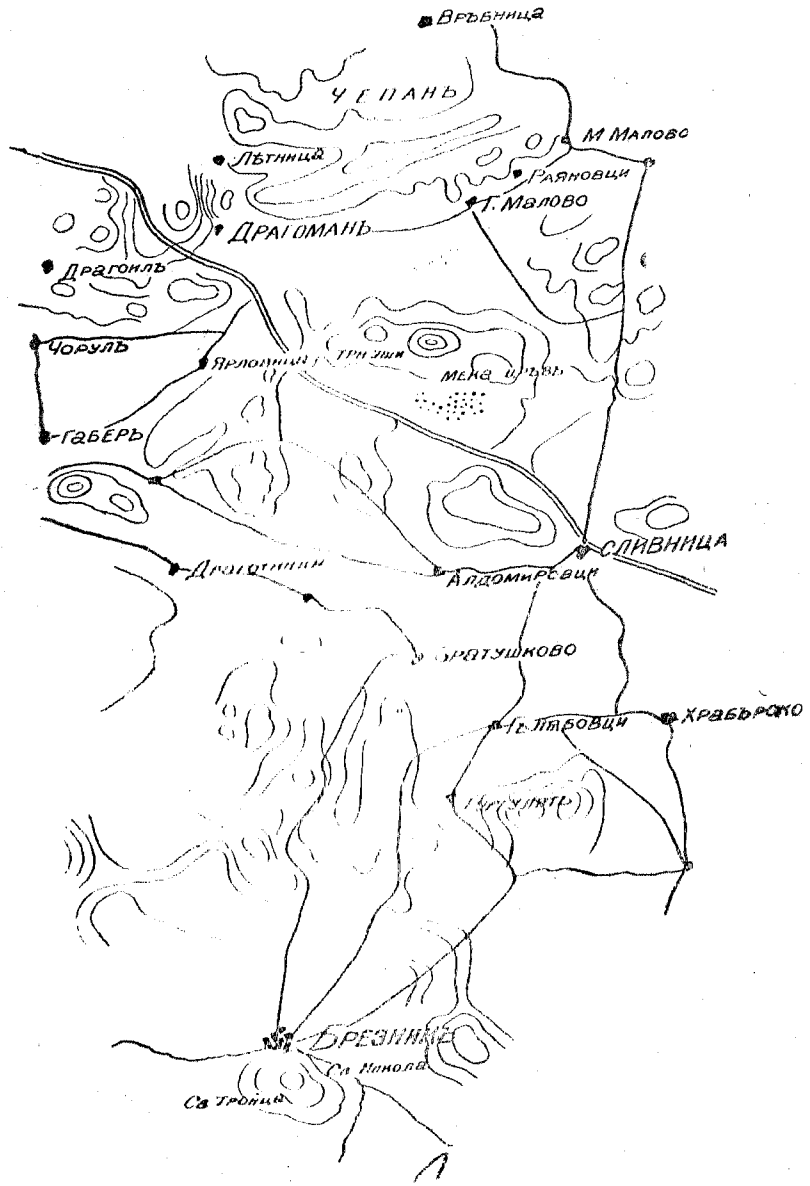

Бойното поле при Сливница.

сти въ другъ градъ, а архивата на двореца — въ германската легация. По-категориченъ бѣше на свой редъ министерскиятъ съветъ, който още сѫщата нощь, по доклада на началникъ щаба на армията, капитанъ Рачо Петровъ, реши, по никой начинъ да не се отстѫпва отъ Сливница и упълномощи Ст. Стамболовъ лично да занесе на княза това решение на министерския съветъ.

Самъ началникъ щаба телеграфира на майоръ Гуджева въ Сливница следната забележителна телеграма:

„Адъ въ никой случай не съмъ съгласенъ да се отстѫпи. Сила Богу, ние още не сме победени. Подкрепления идатъ."

„Повѣкога на война единъ човѣкъ струва самъ толкова, колкото и всички останали наедно", казва Наполеонъ!..

6. ноември

Макаръ че краль Миланъ отложи атаката на Сливнишката позиция за този день, това решение не можа да се приведе въ изпълнение и днесъ. Валѣше ситенъ дъждъ, носенъ отъ силенъ вѣтъръ. По полето се бѣлѣеше снѣгъ.

Но това не попрѣчи на поручикъ Зафировъ, действуващъ на крайния дѣсенъ български флангъ, да разбие намиращитѣ се срещу него слаби сръбски части и да установи, че сърбитѣ не сѫ предприели никакъвъ обходъ на българския дѣсенъ флангъ. Наедно съ това, успѣшнитѣ действия на поручикъ Зафировъ създадоха такава уплаха въ върховното сръбско командуване въ Царибродъ за настѫпление на голѣми български части по долината на р. Калотина къмъ Царибродъ, че самъ кралътъ се видѣ застрашенъ и, вмѣсто къмъ Сливница, замина обратно за Пиротъ! Наедно съ това, пропаднаха и всички проекти за една решителна атака на Сливнишката позиция. Деньтъ мина въ по-значителни боеве само на фланговетѣ и уплахата подтикна издаването на редица противоречиви заповѣди, които създадоха пълно безредие предъ сръбскитѣ войскови части.

Следъ неуспѣхитѣ на Дунавската дивизия и конната бригада на лѣвия сръбски флангъ, върховното сръбско командуване повѣрва, че е застрашено сериозно на този флангъ и бързаше, безъ строго определенъ планъ, а само наслуки, да вземе всички предпазителни мѣрки. Отъ своя страна българитѣ се страхуваха, но основателно, за своя лѣвъ флангъ,

къмъ който бѣха насочени две сръбски дивизии: Моравската и Шумадийската — една реална опасность, която на всѣка цена трѣбваше да се отстрани, преди да бѫде свършенъ решителниятъ бой на Сливница.

Тая опасность изразява най-добре телеграмата на началникъ щаба на действуващата армия, капитанъ Рачо Петровъ, до началника на Радомирския отредъ, капитанъ Кисовъ, въ която му се заповѣдва да заеме Брѣзникъ на всѣка цена, а ако сърбитѣ сѫ заминали за Сливница — да ги нападне въ тилъ, за да ги задържи. „Отъ вашитѣ усилия зависи сѫдбата на Сливнишката позиция и армията ни. Можемъ да загубимъ единъ отредъ, но да спасимъ армията и Отечеството“, завършва телеграмата.

Този е вторият случай, гдето капитанъ Рачо Петровъ се проявява като изтъкнато предвидливъ и съ силни волеви качества офицеръ, поставенъ, за щастие на България, на най-отговорното командно мѣсто презъ тази война. Въ изпълнение на дадената му категорична заповѣдь, капитанъ Кисовъ съ 2.000 души настѫпи отъ Радомиръ за Брѣзникъ бързо и смѣло, макаръ да знаеше, че отива срещу цѣлата Моравска дивизия, Калетъ на Шипка, той пожертвува отреда си, който, разбитъ съвършено южно отъ Брѣзникъ, отстѫпи обратно, но Моравската дивизия, чакана всѣкой моментъ отъ Шумадийската и Дринска дивизии, за да атакуватъ заедно Сливница, не можа да пристигне. Задачата, дадена на Моравската дивизия, бѣ — да се приближи колкото се може повече до Шумадийската дивизия и, като крайно дѣсно крило, да действува въ фланга и въ тилъ на Сливнишката позиция. Това обстоятелство иде да оправдае напълно не само страха на българското командуване отъ тая дивизия, но сѫщо така и съзнателното пренасяне въ жертва на храбрия отредъ на капитанъ Кисовъ.

Макаръ и скѫпо платенъ, този спечеленъ день даде възможность на западния корпусъ да вземе всички мѣрки за отбрана на лѣвия си флангъ, да осуети единъ възможенъ обходъ на лѣвото крило на Сливнишката позиция и да дочака за решителния день нови подкрепления, идещи презъ София отъ къмъ далечната турска граница.

Велики моменти!

Съ тая и всички други мѣрки, началникътъ на щаба на армията можа да осигури нуждното време и пространство, тъй необходими за операцията, която се подготвяше на Сливница, като групира повече войски на главната позиция и ешалонира нови части, готови да настѫпятъ въ една или друга посока, споредъ развитието, което би взелъ решителниятъ бой на Сливнишката позиция.

Създадената срѣдъ сръбскитѣ войскови части анархия като резултатъ на редицата противоречиви заповѣди, издадени отъ Царибродъ и Пиротъ, доведоха до тамъ, че Дринската и Шумадийска дивизии, които чакаха появата на Моравската дивизия въ тила на Сливнишката позиция, не предприеха нищо сериозно. Моравската дивизия, благодарение самопожертвуването на Кисова отредъ, тоя день не пристигна.

Заради това, едничкото по-сериозно действие презъ тоя день на Сливнишката позиция бѣ заемането втори пѫть отъ българитѣ Мека-Цръвъ, отстѫпена по-рано по заповѣдь. Съ повторното ѝ заемане дѣсниятъ флангъ се затвърди значително.

Презъ тоя день пристигнаха на Сливница още 2.500 опълченци и румелийци и 8 орѫдия*).

Все пакъ, и настроението срѣдъ българското командуване на 6. ноември вечерьта въ Сливница не бѣ по-добро отъ онова на сръбското. Отъ момента, когато българитѣ узнаха за тежкото поражение на Кисова, тѣ видѣха своя лѣвъ флангъ съвсемъ открить. За да се вземе едно решение, свиканъ бѣ въ щаба на Западния корпусъ вечерьта новъ воененъ съветъ, въ който участвуваха не само началницитѣ на участъцитѣ, но и командиритѣ на отдѣлнитѣ части.

На тоя съветъ се постави на разглеждане отъ началникъ щаба на корпуса капитанъ Паприковъ въпроса за отстѫпление, въ свръзка съ разбиването на отряда при Брѣзникъ и опасността отъ Моравската дивизия за фланга на Сливнишката позиция, па и за самата столица. Понеже разпоредителните продължиха до 2 часа презъ нощьта и време за изпълнение на всѣко друго решение, освенъ да се отстѫпи заетата позиция, нѣмаше, реши се, на 7. да се отстѫпи нощно, като се изпрати и единъ разузнавателенъ отредъ по посока на селата Гълъбовци и Гургулятъ срещу Моравската дивизия.

*) Това е заслугата на капитанъ Тантиловъ, който измина 146 клм. за две денонощия!

По съгласие, постигнато по телеграфа, между началникъ щаба на армията въ София и началника щаба на Западния корпусъ въ Сливница, формура се единъ отредъ отъ 3 дружини и 1 батарея, командуванъ отъ капитанъ Поповъ, който настжпи срещу Моравската дивизия.

Освенъ това, отъ София разпоредиха да бжде заето и Владайското дефиле. Въ резервъ на тия два отреда отиваха дружинитѣ, за които се знаеше, че на 7. щѣха да пристигнатъ отъ турската граница въ София. Къмъ селата Банкя и Вердикалъ се насочиване отредътъ на капитанъ Златарски, чиито действия трѣбваше да бждатъ въ сврьзка съ тия на капитанъ Попова.

При такава тежка, неизяснена добре и опасна за българитѣ обстановка мина нощьта срещу 7. ноември, день, въ който неочаквано се разви сждбоносното за тая война сражение и реши участьта на самата война.

7. ноември

Решителниятъ день на Сливница

Понеже решението за тоя день бѣ да се действува пасивно на Сливница, въ очакване на нови подкрепления, главнокомандующиятъ князъ Александъръ замина въ 7 часа сутринята за София, за да разговаря съ началника щаба на армията капитанъ Рачо Петровъ, съ командира на Източния корпусъ подполковникъ Николаевъ и съ военния министъръ по въпроса за отбраната на столицата. Презъ нощьта князътъ бѣ получилъ най-обезпокоителни сведения за настжпващата срещу София Моравска дивизия, която въ сжщность настжпване къмъ Гургулятъ. Не бѣ взело опредѣлено решение и върховното сръбско командуване, защото и последната заповѣдь до командиритѣ на сръбскитѣ дивизии за тоя день гласѣше: Дринската и Шумадийска дивизии да се сгжстятъ къмъ Дунавската, като задъ тѣхъ застане въ резервъ Моравската дивизия. Едва следъ това върховното командуване ще реши да се атакуватъ ли българитѣ или да се чакатъ подкрепления.

Въпрѣки всичко това, обаче, този день на Сливница се дойде до единъ голѣмъ бой, който се оказа сждбоносенъ за войната и фаталенъ за сърбитѣ.

Презъ този день дветѣ противни страни имаха:

българитѣ — 26¾ дружини, 8 ескадрона и 48 орждия,
сърбитѣ — 31 батальона, 4 ескадрона и 102 орждия.

Боятъ при Гургулятъ. Ако презъ вчерашния день положението на българитѣ бѣ спасено благодарение на самопожертвуването на капитанъ Кисовъ при Брѣзникъ срещу Моравската дивизия, изходътъ на днешния день зависѣше, преди всичко, отъ успѣха или неуспѣха на капитанъ Поповъ, направенъ срещу сжщата Моравска дивизия, която отъ Брѣзникъ настжпваше срещу лѣвия флангъ на Сливнишката позиция.

Тая дивизия не бѣ още получила заповѣдьта да отиде тоя день на 5 клм. ю.-з. отъ Драгоманъ, когато въ 7 часа сутриньта, като остави 2 батальона съ 1 батарея въ Брѣзникъ, настжпи къмъ Гургулятъ. Но едновременно съ нейния авангардъ се появи около с. Гургулятъ (9½ ч. пр. пл.) и отредътъ на капитанъ Поповъ. Следъ предварителна подготовка, къмъ 4 ч. сл. пл. българитѣ атакуваха на ножъ при с. Гургулятъ Моравската дивизия и я отхвърлиха на 4 клм. на билото Криви Калникъ.

Така, благодарение на храбростьта на войника и командната способность на българския офицеръ, Сливница бѣ спасена за втори пжть! Победиха пакъ умението и храбростьта.

Успоредно съ сражението при Гургулятъ, се водй голѣмъ бой и по цѣлия фронтъ на Сливнишката позиция, който се разви по следния начинъ:

Боятъ на северното крило. На това крило, повѣрено още отъ 5 ноември на ротмистъръ Бендеревъ, имаше 7 пех. дружини, 8 орждия и ½ ескадронъ. Отъ тѣхъ 4 дружини бѣха на Мека-цръвъ и непосрѣдствено задъ нея.

Силниятъ пехотенъ и артилерийски огънь, развилъ се неочаквано между българскитѣ части отъ Мека-цръвъ и сръбскитѣ — на Три-уши, наведе българитѣ на мисъльта, че противникътъ се готви да си отнеме Мека-цръвъ. Обратното помислиха сърбитѣ. И понеже българитѣ бѣха сгжстено разположени и понасяха голѣми загуби, тѣ решиха да настжпятъ срещу Три-уши. Така се завърза боятъ на лѣвия сръбски флангъ, който има като първи резултатъ па-

дането на източнитѣ височини на Три-уши въ български ржце*).

Премѣстването на части отъ Дринската дивизия къмъ Дунавската съ цель да прикриватъ отстжплението на последната, следъ загубата на източнитѣ върхове на Три-уши, стана причина за активната намѣса и на тая дивизия въ отбраната на западния върхъ на Три-уши. По тоя начинъ тамъ се събраха цѣли 12 сръбски батальона, нападани отъ 7 български дружини съ 8 орждия. Независимо отъ това, цѣлата Дринска дивизия се разгъна съ по-голѣмата си часть почти перпендикулярно на българитѣ около Три-уши.

Така се дойде до единъ върховенъ моментъ, който решаваше изхода на войната.

Намѣсата и на центъра. Следъ известно колебание, командирътъ на Западния корпусъ заповѣда и на войскитѣ, заемащи центъра на Сливнишката позиция, да настжпятъ право напредъ.

Центърътъ имаше всичко 4½ пех. дружини, 2 доброволчески чети, царибродското опълчение и 16 орждия. Отъ него настжпиха, подъ командата на капитанъ Петровъ, началникъ на самия центъръ, 4 дружини.

По такъвъ начинъ въ решителния бой, който се завърза между дѣсното крило и центъра на българитѣ и сръбскитѣ дивизии: Дунавска, Дринска и части отъ Шумадийската, взеха участие:

българи: 64 роти, 24 орждия и ½ ескадронъ.
сърби: 89 роти, 66 орждия и 1 ескадронъ.

или съ едно превъзходство отъ страна на сърбитѣ отъ:

25 роти и 42 орждия.

При това положение може да се каже, че българитѣ гуриха на карта военното си щастие, насърдчени, може би, отъ досегашнитѣ си частични успѣхи и отъ необходимостьта да се действува по-смѣло, наложено отъ ангажиралитѣ се вече въ боя голѣми сръбски сили.

И усилията се увѣнчаха съ успѣхъ. Заетъ бѣ и последния върхъ на Три-уши. Тъмнината свари центъра на 800 крачки отъ позициитѣ на Дринската дивизия. Дунавската дивизия бѣ отстжпила предъ дѣсния флангъ въ с.-з. посока къмъ Драгоманъ.

---

*) Тукъ падна тежко раненъ и по-късно почина командирътъ на 3-и п. бдински полкъ флигелъ-адютантътъ на княза кап. М. Маринов отъ гр. Русе, нареченъ „Рицаря на сръбско-българската война".

Опитътъ на сърбитѣ да настжпятъ срещу позициитѣ на центъра, бѣ осуетенъ, благодарение на намѣсата на началника на лѣвото крило, капитанъ Михаилъ Савовъ — вдъхновена инициатива, която подкрепи българския центъръ на Сливница и затвърди здраво положението по цѣлия фронтъ.

Презъ сжщия день партизанскиятъ отрядъ на капитанъ Паница, който действуваше срещу крайното сръбско лѣво крило, атакува пръвъ сърбитѣ при Изатовци и Комщица, а после и при самото с. Ржна (16 клм. на северъ отъ Царибродъ). Тѣзи нападения допринесоха още повече за голѣмото смущение въ сръбското главно командуване, което бързо заповѣда на Дунавската дивизия да отстжпи, понеже била заплашена и отъ дълбокъ обходъ (!).

Победата, която българитѣ нанесоха на 7-й ноември на сърбитѣ при Сливница, е победа по-скоро морална. Безъ да се чувствуватъ победители, българитѣ бѣха внесли известна уплаха срѣдъ сръбското върховно командуване, което, слисано, обърка съвсемъ ржководството на операциитѣ. Така, докато на 8. то бѣ заповѣдало на дивизиитѣ да отстжпятъ, сжщото нареди следъ това, на следния день — пакъ да настжпятъ и накрай — да заематъ позиция по дветѣ страни на Драгоманския проходъ. На война такива заповѣди влияятъ крайно обезсърдчително върху всички — офицери и войници. А това е началото на края!

Не можеше да си даде смѣтка и българското командуване за решителния, преди всичко, мораленъ превесъ, който то получи тоя день надъ сърбитѣ и затова събралиятъ се късно вечерьта воененъ съветъ взе скромното решение да се задържатъ за отбрана само върховетѣ на Три-уши, а центърътъ и лѣвиятъ флангъ да се върнатъ на своитѣ по-ранши позиции. Изглеждаше победа — безъ победители!

Загубитѣ презъ тоя день възлизатъ: у сърбитѣ на повече отъ 2.100 убити, ранени и планени, а у българитѣ — 1.800 души.

Отстжплението на сърбитѣ

На 8. ноември всички сръбски дивизии сж въ отстжпление отъ Драгоманъ къмъ Царибродъ, когато къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. краль Миланъ, възъ основа на получени благоприятни (!) сведения въ Бѣла-Паланка, нарежда до върховния щабъ въ Царибродъ, всички дивизии не само да спратъ отстжплението си, но и веднага да се върнатъ и зае-

матъ тазисутришнитѣ си позиции. Обаче, поради нѣмане на време, последната заповѣдь бѣ турната въ изпълнение едва на 9. сутриньта и сѫщата вечерь сърбитѣ, необезпокоявани отъ българитѣ, заеха вчерашнитѣ си позиции. Само на крайното лѣво крило капитанъ Поповъ настѫпи още на 8 сутриньта по отстѫпващата Моравска дивизия и зае отново гр. Брѣзникъ.

На 9., когато сръбскитѣ дивизии се връщаха да заематъ вчерашнитѣ си позиции, българитѣ се ограничиха само съ твърде полезнитѣ за другия день разузнавания на двата крайни фланга — въ лѣво отъ ротмистъръ Людцкановъ съ 5 ескадрона и на дѣсно — отъ капитанъ Паница. Сѫщиятъ день вечерьта въ Сливница пристигна и по-голѣмата часть отъ войскитѣ на Източния отредъ. Като узнало, отъ една страна, че фланговетѣ не сѫ застрашени, и засилено, отъ друга страна, съ пристигналитѣ нови подкрепления, българското командуване реши на 9. вечерьта да изпрати на другия день единъ силенъ авангардъ, въ съставъ около 9.000 души, който да разузнае какво става предъ фронта на Сливница. За началникъ на авангарда бѣ назначенъ майоръ Стояновъ, а за началникъ на щаба му — генералъ-щабниятъ капитанъ Вълко Велчевъ.

На авангарда се заповѣда още да заеме Драгоманското дефиле, ако не е заето, или ако се отбранява съ слаби сили Въ сѫщность, тѣснината се отбраняваше отъ три сръбски дивизии, а се очакваше да пристигне тамъ и Моравската дивизия!

На война се случва всичко. За да нѣма изненади, нуждно е разузнаване. Това вършеха днесъ и българитѣ.

На 10. сутриньта, следъ като преднитѣ два деня се бѣха разтакали, сърбитѣ заемаха Драгоманското дефиле по следния начинъ: на лѣвия флангъ — Шумадийската дивизия; задъ нея — при с. Калотина — Дунавската дивизия като „главенъ резервъ“. Дринската дивизия бранѣше южната страна на дефилето. Не бѣ още пристигнала Моравската дивизия, на която бѣ опредѣлено да заеме Лукавишката долина.

Такова бѣ разположението на сърбитѣ за отбраната на Драгоманското дефиле, когато къмъ 11 часа пр. пл. предниятъ отредъ на българския авангардъ се разгъна въ боенъ редъ.

Въ тоя върховенъ моментъ начело на главнитѣ сили на авангарда се движеше главнокомандуващиятъ князъ Александъръ, придруженъ отъ началникъ щаба на армията, капитанъ Рачо Петровъ.

Следъ завързалия се бой въ предния отредъ, началникътъ на авангарда, като смѣтна, че предъ себе си има слаби ариергардни части на отстѫпилия къмъ Царибродъ противникъ, реши да атакува разположения въ лѣво (Острачука) и въ дѣсно (с.-з. отъ Драгоманъ) противникъ*). И двете тия атаки успѣха. Заети бѣха, както височинитѣ с.-з. отъ с. Драгоманъ, така и Остра-чука, заедно съ с. Драгоилъ.

Така, заповѣданото разузнаване на авангарда се превърна въ сѫщински бой, завършилъ вечерьта съ заемането отъ страна на българитѣ на самия входъ на Драгоманската тѣснина. Съ този бой бѣ санкционирана победата при Сливница. До този день сърбитѣ все още смѣтаха, че ще могатъ да върнатъ стрелката.

Съкрушенъ отъ днешния неуспѣхъ, краль Миланъ се завърна вечерьта въ Царибродъ, гдето военниятъ съветъ реши да се направятъ, чрезъ Австро-Унгария, постѫпки за миръ, а цѣлата сръбска армия на южния театъръ да се оттегли на границата за „крайна отбрана“. Тая армия, наречена „Нишавска“, бѣ повѣрена на полковникъ Топаловичъ, съ началникъ щаба подполковникъ Кока Миловановичъ.

Още сѫщата нощь, на 10. срещу 11., сръбската армия изпълни дадената ѝ заповѣдь за отстѫпление и зае нови позиции западно отъ Царибродъ, по дветѣ страни на шосето на линията: Остъръ-върхъ—в. Бабина глава—Гоинъ-долъ—Планиница.

Срещу така съсрѣдоточенитѣ четири сръбски дивизии, новиятъ командуващъ западния корпусъ, подполковникъ Николаевъ, заповѣда на авангарда, въ подсиленъ съставъ 12 дружини, да настѫпи къмъ Царибродъ, като остави главнитѣ сили на западния корпусъ да почиватъ спокойно на Сливнишката позиция, която вече оставаше почти на единъ преходъ, далечъ отъ авангарда.

Тая грѣшка, която, при по-голѣма съобразителность отъ страна на сръбското върховно командуване, можеше да бѫде фатална за отклѫнатия далечъ отъ главнитѣ сили авангардъ, и която може да се обясни само съ неочаквано голѣмия успѣхъ за българитѣ, не бѣ изкупена съ нищо.

---

*) Въ този бой князъ Александъръ се намираше на 5 клм. отъ краль Миланъ, първиятъ на височината източно отъ с. Ярловци, а вториятъ — северно отъ с. Драгоилъ.

Толкова голѣма е била въ ония дни парализията всрѣдъ сръбското главно командуване, следъ българската победа при Сливница и Драгоманъ, че този така откѫснатъ авангардъ, когато на 11. атакува и овладява Остри-върхъ и Бабина-глава, северно и западно отъ Царибродъ, командиритѣ на останалитѣ три сръбски дивизии не вематъ никакво участие въ боя, макаръ че сѫ могли да сторятъ това.

Едва следъ днешния бой, българското командуване става по-въздържано и следъ като схваща грѣшката си, то взема решение: за следния день авангардътъ да се укрепи на заетитѣ позиции и да дочака главнитѣ сили отъ Сливница. Къмъ 3—4 часа сутриньта на 12. ноември се върна отъ Царибродъ въ Сливница началникъ щаба на армията и разпореди веднага по-голѣмата часть отъ корпуса да настѫпи въ две колони. Турнати бѣха въ движение напредъ и отредитѣ на капитанитѣ Поповъ и Агура.

Макаръ, че споредъ дадената обща директива на западния корпусъ, авангардътъ на последния трѣбваше само да укрепи заетата позиция, но и този день, 12. ноември, се води бой за овладяването на Нешковъ-връхъ, отбраняванъ отъ сърбитѣ. Тукъ фелдфебелътъ Дашевъ успѣ да вземе едно сръбско знаме, за възвръщането на което сърбитѣ даватъ много жертви. Спаси знамето сръбскиятъ капитанъ Катаничъ, който получи петь рани, но успѣ да хвърли знамето въ една пропасть, отъ кѫдето други сърби го взеха. Самъ Катаничъ бѣ плененъ и Нешковъ-връхъ овладѣнъ отъ българитѣ.

Презъ сѫщия день, вследствие на молбата на кралицата въ Бѣлградъ, въ Пиротъ се получи съобщение, че посланицитѣ на великитѣ сили въ Бѣлградъ и София сѫ направили колективни постѫпки за прекратяване на военнитѣ действия между Сърбия и България и кралътъ побърза да съобщи на командуващия Нишавската армия, че той приема да се спратъ военнитѣ операции и да се прати парламентьоръ и заповѣда на армията да отстѫпи къмъ Пиротъ. Скритата мисъль на краль Миланъ бѣ да спечели време.

Българитѣ, обаче, страхувайки се и то основателно, отхвърлиха примирието, толкозъ повече, че тѣхното желание бѣ, щото примирието да ги завари на сръбска земя.

Деньтъ 13-й ноември се използува за събиране на българскитѣ сили около Царибродъ и устройването на тила. Началникъ щаба на армията, който бѣ отишелъ въ София

да устрои тиловитѣ служби, напусна бързо столицата и, още на 13-й, пристигна въ Царибродъ, за да настои и той, щото нашитѣ войски по-скоро да минатъ сръбската граница.

Настѫплението на българитѣ въ Сърбия

Бой за овладяване на гр. Пиротъ. На 14. ноември сутриньта сърбитѣ имаха на границата 8,150 души и на Пиротската позиция 24.385, или всичко 32.535.

Срещу тѣхъ на 14. ноември настѫпиха

българитѣ къмъ гр. Пиротъ съ	42.717
срещу Трънъ съ	2.270
и при Босилеградъ съ	500
Всичко . .	45.487*)

На 14. ноември сутриньта българитѣ настѫпиха къмъ Пиротъ въ четири колони, вънъ отъ партизанския отредъ на капитанъ Паница на крайния дѣсенъ флангъ.

Следъ слаба съпротива на неголѣми сръбски части на самата граница, българитѣ настѫпиха победоносно и късно следъ пладне завързаха бой съ сърбитѣ, които отбраняваха Пиротъ. Къмъ 7½ часа вечерьта три български дружини успѣха да минатъ презъ самия градъ и да се явятъ на с.-з. му край. Това предизвика запалването отъ самитѣ сърби на муниционния имъ складъ, намиращъ се въ самия градъ. Сѫщитѣ дружини бѣха извикани обратно и вечерьта българскитѣ части нощуваха на линията Църнивръхъ—Пиротъ и северно отъ града.

На 15. ноември, въ 4 ч. сутриньта, 3 български дружини настѫпиха презъ града и дори една отъ тѣхъ почти безъ бой зае „Хисарлъка“, с.-з. отъ града. Около 500 души отъ 15. сръбски полкъ се предадоха.

Това заемане на „Хисарлъка“ и изневѣрата на 15. пех. полкъ принуди цѣлата Дунавска дивизия да отстѫпи, а поради това нейно отстѫпление командуващиятъ Нишавската армия прати заповѣдь първоначално (7½ ч. сутриньта) до командира на Шумадийската дивизия, а следъ

*) Като се знае, че въ показания брой на българитѣ влизатъ и много нестроевы войници, месари, хлѣбари, обозни и пр., а въ тоя на сърбитѣ тѣ не влизатъ, лесно е да се установи, че разликата между бойцитѣ сърби и българи въ сѫщность не е била тъй голѣма. Може би, само 4—5.000 души въ полза на българитѣ.

това и до Дринската дивизия — да съобразяватъ действията си съ отстѫпващата Дунавска дивизия.

Обаче, къмъ 8 часа пр. пл., по инициативата на единъ запасенъ майоръ, сърбитѣ контъръ-атакуваха „Хисарлъка“ и принудиха българитѣ не само да напуснатъ тая чука, но и самия гр. Пиротъ.

Този успѣхъ на Дунавската дивизия, подкрепена отъ други две дивизии, събуди у сърбитѣ надежди, че биха могли да промѣнятъ хода на войната. Командуващиятъ нишавската армия побърза да отмѣни заповѣдьта, която бѣ далъ сутриньта за отстѫпление, и поржча, ако е възможно, частитѣ да минатъ и въ настѫпление. Скоро, обаче, на българитѣ пристигна помощь и сърбитѣ първоначално бѣха задържани на източната окрайнина на града, а следъ това съ артилерийски огънь прогонени отъ града и дори отъ „Хисарлъка“.

Тукъ българскиятъ центъръ се спрѣ да дочака частитѣ, които действуваха въ лѣво срещу Келташъ и въ дѣсно по посока на Граденишка.

Когато къмъ 2 часа сл. пл. войскитѣ на подполковникъ Филовъ отъ лѣво и тия на майоръ Гуджевъ отъ дѣсно се изравниха съ центъра предъ Пиротъ, командуващиятъ на тия войски даде заповѣдь за заемането вече за трети пѫть на гр. Пиротъ.

Предъ общия напоръ на българитѣ, цѣлата Нишавска армия къмъ 3 ч. сл. пл. бѣ вече въ общо отстѫпление.

Въ това време по пѫтя Нишъ—Пиротъ пѫтуваше съ голѣма бързина австро-унгарскиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, графъ Кевенхюлеръ, за да предаде на българския князь предложението на великитѣ сили за прекратяване на войната.

Между това, върховното сръбско командуване избра по пѫтя Пиротъ—Нишъ, а именно, на височината Плоча, нова позиция. Тукъ сърбитѣ искаха да спратъ, ако мисията на графъ Кевенхюлеръ не успѣе, по-нататъшното настѫпление на българитѣ, които на 15. ноември вечерьта замръкнаха на 5 клм. западно отъ Пиротъ, гдето и нощуваха. На тая линия бѣха прекратени и военнитѣ действия, но българитѣ бѣха вече на 25 клм. въ сръбска територия.

Въ двудневнитѣ боеве при Пиротъ сърбитѣ загубиха 1.531 човѣка, отъ които убити и ранени 633, а българитѣ — 1.432, отъ които убити и ранени 939.

II. ДЕЙСТВИЯТА СЕВЕРНО ОТЪ БАЛКАНА

Настѫплението на сърбитѣ и контъръ-настѫплението на българитѣ — 2. 3. и 4. ноември

Едновременно съ настѫплението на главнитѣ сили на сърбитѣ на югъ отъ Балкана къмъ София, съсрѣдоточената въ Тимошката долина сръбска Тимошка армия настѫпи срещу Видинъ, но не на 2. ноември, а на 3.

Това забавяне даде основание на капитанъ Узуновъ, командуващъ Видинския гарнизонъ, да поиска разрешение, за да настѫпи къмъ Зайчаръ. Разреши му се да се възползува за разузнаване само отъ летящия отредъ на капитанъ Тодоровъ, който да настѫпи веднага за Кула и Зайчаръ. На капитанъ Георгиевъ се заповѣда да изпрати 400 души опълченци въ Бѣлоградчикъ, а самъ съ главния резервъ да замине за с. Голѣмъ-турчинъ и да остане тамъ до втора заповѣдь.

На 3., докато българитѣ се приготовляваха да навлѣзатъ въ Сърбия, Тимошката армия мина границата и настѫпи къмъ града Кула, който, слабо защитенъ, само отъ една запасна рота и доброволци, скоро падна въ сръбски ржце. Сѫщия день по пладне, сърбитѣ настѫпиха и срещу Бѣлоградчикъ, отбраняванъ отъ 1500—1600 души доброволци опълченци и запасни войници, между които и Сандровската ученическа чета отъ гр. Варна, съставена главно отъ ученици, студенти и нѣколко учители. Следъ като пренощуваха въ с. Салашъ, сърбитѣ настѫпиха на 4. срещу Бѣлоградчикъ, но безъ успѣхъ. Презъ сѫщия день слаби български части минаха съ демонстративна цель р. Тимокъ при с. Брѣгово, а други 302 доброволци при с. Браневци. Но още до вечерьта всички получиха заповѣдь да се върнатъ обратно, а нѣкои отъ тѣхъ да дойдатъ чакъ въ Видинъ, защото сърбитѣ, съ превземането на Кула, заплашваха самата крепость.

Сѫщия день двата отреда на капитанитѣ Поповъ и Георгиевъ, въ съставъ 4 дружини опълченци, 3 зап. роти, 6 орждия и 1 ескадронъ, настѫпиха срещу гр. Кула, но, срещнати отъ сърбитѣ, бѣха разбити и принудени да отстѫпятъ съ голѣми загуби. Страшната весть произведе безпокойство всредъ населението въ Видинъ, но неговиятъ храбъръ защитникъ капитанъ Узуновъ удвои енергията си за организиране на защитата на крепостьта.

Следъ като предния день гарнизонътъ на Бѣлоградчикъ бѣ засиленъ до 720 щика, на 6. ноември най-младитѣ защитници на българската земя — ученическата Сандровска чета отъ Варна, въ съставъ 100 души, показаха тоя день чудеса отъ храбрость и то на открито поле, южно отъ Бѣлоградчикъ.

Мъгливъ день. Сърбитѣ стрелятъ отъ едно мѣсто, но не смѣятъ да се доближатъ до крепостьта. Това насърдчава защитницитѣ на Бѣлоградчишката крепость и въ единъ моментъ българитѣ излизатъ отъ крепостьта, за да атакуватъ сърбитѣ. Ученицитѣ сж въ първа линия. Но въ сжщото време тръгватъ насрещу имъ сърбитѣ, подкрепени отъ силна артилерия. Следъ като българитѣ се прикриватъ отъ сръбския артилерийски огънь, поручикъ Дворяновъ посочва, защото всички искатъ да участвуватъ, 25 ученика, водени отъ единъ ефрейторъ, които изпраща да се явятъ въ тилъ на сърбитѣ и неочаквано за последнитѣ да ги обстрелватъ и викатъ „ура". Задачата си тия голобради юнаци изпълватъ блестящо. Изненаданитѣ сърби се втурватъ назадъ въ паническо бѣгство и младитѣ български герои успѣватъ да пленятъ цѣлъ взводъ сърби, коня на сръбския полковникъ и да заловятъ дори едно орждие. Уплахата на сърбитѣ бѣ толкова голѣма, че тѣхниятъ три пжти по-силенъ отредъ, който трѣбваше да превземе Бѣлоградчикъ, се видѣ до вечерьта обратно чакъ на сръбската граница.

Този случай съ Сандровската ученическа чета показа, че на война нѣма стари и млади, а има само юнаци и страхливци. Ученицитѣ-деца запазиха за България града Бѣлоградчикъ. Слава на тия млади герои! Тѣхниятъ примѣръ, рѣдъкъ и славенъ, показва на какво могатъ да бждатъ способни и децата, когато сж решени да се жертвуватъ за Родината си.

Все сжщия день сърбитѣ настжпиха отъ Кула по шосето за Видинъ, като начело на двата пехотни полка съ артилерия въ рѣдове самъ главнокомандуващиятъ Тимошката армия генералъ Лешаninъ. За неуспѣха на неговия дѣсенъ флангъ сжщия день при Бѣлоградчикъ той вѣроятно ще е могълъ да узнае едва вечерьта, на пжть за с. Александрово.

На 8. ноември, когато Нишавската армия на югъ отъ Балкана бѣ въ пълно отстжпление, Тимошката армия на северъ отъ Балкана настжпваше по три посоки къмъ Видинската крепость и вечерьта сжщия день тритѣ колони нощуваха въ полукржгъ на 12 клм. отъ крепостьта.

На 9. ноември, поради гжстата мъгла — не бѣха предприети никакви действия.

На 10., следъ като сръбски вериги бѣха доближили крепостьта, отредьтъ на капитанъ Узуновъ получи чрезъ парламентьори писмо отъ сърбитѣ, съ което го канѣха да предаде крепостьта. Вмѣсто отговоръ, той заповѣда да бждатъ арестувани парламентьоритѣ-сърби.

Атаката и отбраната на крепостьта Видинъ

Къмъ 11. ноември, когато сърбитѣ обсадиха Видинъ, крепостьта разполагаше съ около 30 орждия и 6.500 защитници, отъ които 6.170 щика. Храна имаше за около 2½—3 месеца. Въ продължение на единъ месецъ до обсадата крепостьта бѣ доста засилена, главно съ нови укрепления и съобщителни срѣдства.

На 11. сърбитѣ бѣха обкржжили крепостьта по сухо, но по Дунава градътъ Видинъ продължаваше да се съобщава чрезъ българската флотилия съ вжтрешностьта и дори да се снабдява съ всѣкакви потрѣбности. Сжщия день между крепостьта и нападателитѣ бѣха размѣнени първитѣ артилерийски изстрели.

На 12. заеманитѣ отъ българитѣ вънъ отъ крепостьта укрепления и села и др. пунктове бѣха напустнати и всички български защитници се затвориха въ крепостьта. По тоя начинъ сърбитѣ заеха една твърде удобна позиция, отъ която можеха да подхванатъ своитѣ обсадни работи предъ най-издадената часть на крепостьта.

Презъ нощьта срещу 13. ноември сърбитѣ се укрепиха на 400—800 крачки отъ крепостната ограда между р. Тополница и Тиха-бара, подсилени отъ новопристигналитѣ имъ две 15 см. дълги орждия.

Благодарение на гжстата мъгла, българскитѣ доброволци излѣзоха презъ Кулската врата и, следъ като нанесоха голѣми загуби на единъ сръбски полкъ, можаха да се завърнатъ въ крепостьта съ 20 души пленници. Къмъ 8 часа сутрината, подкрепени отъ силенъ артилерийски огънь, сърбитѣ преминаха въ настжпление по цѣлата линия, но, понесли големи загуби, тѣ къмъ 10½ часа отстжпиха въ безредие. Скоро следъ това сърбитѣ издигнаха бѣли флагове и единъ парламентьоръ се отправи къмъ Видинъ, за да съобщи, че, следствие интервенцията на великитѣ сили, действията трѣбвало да се прекратятъ. Капитанъ Узуновъ отго-

вори на генералъ Лешанинъ, че е съгласенъ да прекрати военнитѣ действия, ако сърбитѣ отстѫпятъ задъ линията Новоселци—Смърденъ—Капитановци. Понеже сърбитѣ не отговориха, въ 3 ч. сл. пл., като по обща команда, българитѣ откриха огънь. Часъ следъ това генералъ Лешанинъ запо-

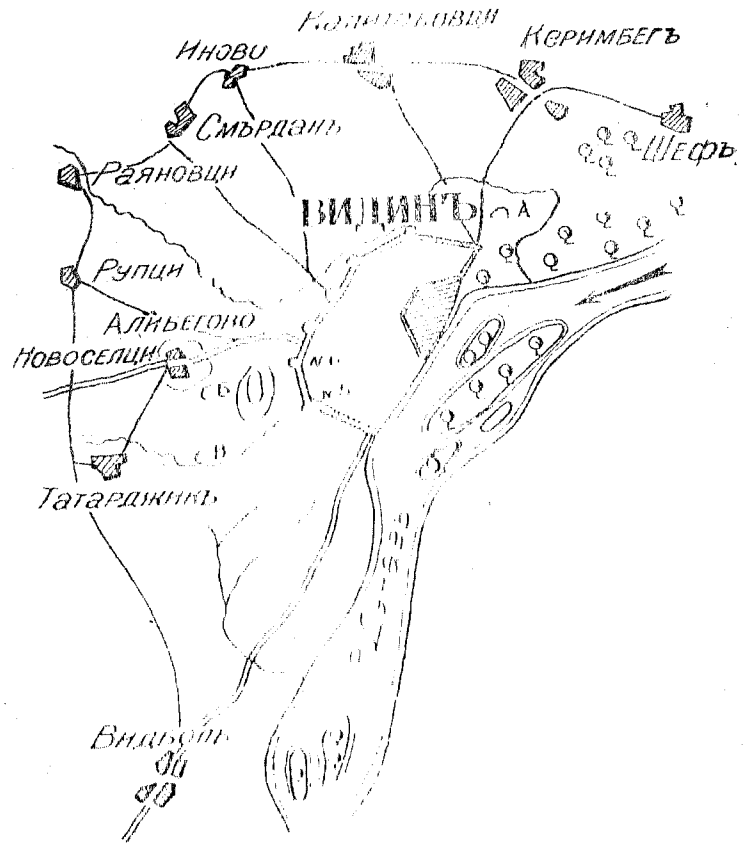

Видинската крепость и околноститѣ ѝ.

вѣда на 13 полкъ да атакува. Назначениятъ за това батальонъ нападна VI. бастионъ, но за голѣма радость на защитницитѣ атаката не успѣ. Сърбитѣ се обезсърдчиха дотолкова, че решиха да превзематъ крепостьта не съ открита сила, а съ постепенна атака.

Презъ нощьта срещу 14. ноември сърбитѣ туриха начало на постепенната атака, и денътъ мина въ пушечна и артилерийски стрелба, като се изключи превземането отъ българитѣ на с. Акчаръ, отъ кѫдето сърбитѣ отстѫпиха къмъ с. Гайтанци.

Презъ нощьта срещу 15. ноември капитанъ Узуновъ организира единъ излазъ подъ командата на най-храбрия офицеръ, подпоручикъ Тодоровъ. За тоя излазъ, изглежда, противникътъ е билъ предупреденъ отъ чужденци-шпиони отъ крепостьта. Все пакъ, поради мъглата, сърбитѣ бѣха изненадани. Завърза се най-кръвопролитния бой презъ цѣлата война. За единъ часъ и половина паднаха отъ дветѣ страни 180 убити и 120 ранени. Тукъ падна убитъ и подпоручикъ Тодоровъ, следъ което, на разсъмване, българитѣ се завърнаха въ крепостьта.

На 15. и 16. ноември генералъ Лешанинъ не предприе нищо предъ крепостьта, понеже чакаше резултата отъ сраженето при Гайтанци, дето бѣ се ангажиралъ летящиятъ отредъ на капитанъ Тодоровъ.

На 16. ноември, въ 10 часа вечерьта, сърбитѣ откриха адски огънь и цѣлата сръбска линия настѫпи къмъ крепостьта. Българитѣ отвърнаха съ сѫщо такъвъ огънь и къмъ 11½ сърбитѣ бѣха върнати. Съ това се тури край на военнитѣ действия и северно отъ Балкана по силата на сключеното общо примирие.

Така, безъ решителни резултати и решително сражение, бѣха завършени операциитѣ и на северъ отъ Балкана, дето, въпрѣки превъзходството на сръбскитѣ сили, българитѣ, благодарение на своя нападателенъ духъ и голѣма смѣлость, запазиха въ свои ржце Бѣлоградчикъ и Видинъ.

Примирие и миръ. По искане на Сърбия великитѣ сили бѣха направили предложение за миръ още на 12. ноември. Отъ българска страна, обаче, се направи всичко възможно, да не става дума за нѣкакво примирие, преди българитѣ да сѫ минали на сръбска територия и преди да сѫ завели Пиротъ. Това закъснение на отговора накара Австрия по силата на една тайна конвенция, гарантираща цѣлостьта на сръбската земя, да предизвика по-бързъ отговоръ. За тая цель Виена заповѣда на своя пълномощенъ министъръ въ Белградъ да тръгне още на 14. ноември за бойното поле и да настои предъ князъ Александъръ, отъ името на тримата императори (австрийския, руския и германския), да се тури край на войната. Той се яви въ бълг-

гарската главна квартира на 16. ноември, следъ падането на Пиротъ, и си послужи дори съ заплаха, за да принуди победителя — българския князъ — да спре военнитѣ действия.

Съгласно примирието, подписано едва на 9. декември, следъ като сърбитѣ оттеглиха окончателно войскитѣ си отъ Видинския край, князъ Александъръ издаде на 13 декември следната заповѣдь:

„Офицери и войници!

Днесъ вече земята ни е съвършено очистена отъ врага, който така разбойнически бѣ нахлулъ въ нея. Вашата храбрость, самоотверженость, съ които прекарахме толкова тягости, решителностьта по-скоро да умрете, но да изгоните неприятеля вънъ отъ предѣлитѣ на татковината си, сж високо наградени съ достигането на цельта ни. Вие разбихте сръбската армия, вие накарахте да се чуди цѣлиятъ свѣтъ и да признае, че въ вашитѣ жили тече сѫщата кръвь, която нѣкога и кипѣла въ жилитѣ на прадѣдитѣ ви, победители на Византийската империя.

Сега вече ние можемъ да се върнемъ у дома си спокойно, съ гордость, че сме изпълнили дълга си.

Александъръ."

До 15. декември и българската войска се отдръпна отсамъ границата.

Постигнѣтото примирие доведе и до миръ, подписанъ въ Букурещъ на 18. февруарий 1886 г., съ членъ единственъ: „Миртъ между България и Сърбия се възстановява отъ деня на подписването настоящия договоръ. Ратификацията му ще се размѣни въ Букурещъ най-късно до 15 дни."

Българо-турското споразумение върху Румелия. Едновременно съ преговоритѣ за миръ между България и Сърбия, между Турция и България започнаха преговори за едно споразумение върху румелийския въпросъ, защото, ако спечелената срещу Сърбия война бѣ отстранила опасностьта отъ последната, съ Турция въпросътъ оставаше съвсемъ откритъ.

Следъ дълги и заплетени преговори, подписано бѣ съглашение на базата: „Главното управление на Източна Румелия се повѣрява, съгласно съ чл. 17 отъ Берлинския договоръ, на българския князъ."

Макаръ, че по силата на тоя текстъ, назначаването на княза за генералъ-губернаторъ на Източна Румелия, трѣбваше да се преповтаря всѣки петь години, князътъ, по настояване на всички велики сили и съ поставената отъ английското правителство резерва се видѣ принуденъ да телеграфира на 31. мартъ 1886 г. до великия везиръ, запазвайки известни резерви, че се прекланя предъ волята на великитѣ сили.

ОБЩИ ИЗВОДИ

Международното положение на младото българско княжество бѣ изобщо неблагоприятно; но следъ потъпкването на Берлинския договоръ, съ прогласеното въ Пловдивъ Съединение, то се влоши дотамъ, че никой не можеше да предвиди, какъвъ край можеха да вематъ събитията, ако на помощь не бѣ дошла победата надъ сърбитѣ при Сливница.

Тая победа подействува върху общественото мнение въ Европа, гдето уважаватъ и ценятъ най-вече победителя, крайно благоприятно въ полза на България. Дори въ Русия и Австрия, гдето най-много желаеха поражението на българитѣ, следъ Сливница всичко бързо се промѣни. Мѣродавниятъ петроградски вестникъ „Новое время" пишеше: „Колкото и да е билъ дързъкъ, неразуменъ и даже нелепъ превратътъ, въ тая дързость нѣмаше нищо безчестно, нищо, което може да лепне черно петно върху историята на южното славянство." А „Нойе Фрайе Пресе" отъ столицата на Австрия пригласяше: „Желанията на достойния български народъ трѣбва да се удовлетворятъ: блѣскавитѣ му победи на Сливница му даватъ право за първенство на Балканския полуостровъ."

На що дължаха българитѣ тия блѣскави победи?

Преди всичко, на българския духъ, наследенъ отъ тѣхнитѣ прадѣди; на забравеното дѣло на Раковски и на примѣра, даденъ отъ българското опълчение при Стара-Загора, Шипка и Шейново въ 1877 г. На второ мѣсто — на святото дѣло, за което бѣ повикань да се бие българскиятъ народъ и на истинното самопожертвуване. На трето мѣсто, победата бѣ резултатъ на една правилно разрешена стратегическа задача отъ страна на българското върховно командуване и на неговата упоритость да доведе до край изпълнението ѝ.

На четвърто мѣсто — на крайната издръжливость на войскитѣ и изкусното маневриране съ тѣхъ.

На пето мѣсто — на превъзходството въ всѣко отношение на българската артилерия надъ сръбската и най-после — на неоправданата съ нищо бавность въ действията отъ страна на сърбитѣ; бавность, която даде възможность на българитѣ не само да събератъ почти всичкитѣ си сили на Сливница — далечъ отъ София, но и предъ носа на самия противникъ, решение наистина много смѣло, но и много щастливо.

Въ 1885 г. Провидението е било на страната на смѣлитѣ! Българитѣ летѣха отъ всички краища къмъ една точка — Сливница, и отъ тамъ — къмъ врага, готови да мратъ, но, преди всичко, — да победатъ.

КНИГА II

БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

1912 — 1913 ГОД.

БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

1912—1913 год.

ПРИЧИНИ, ЦЕЛИ И ПОЛИТИЧЕСКА ПОДГОТОВКА НА ВОЙНАТА

Падналитѣ въ XIV. столѣтие подъ турско робство християнски народи, живущи на Балканитѣ, започнаха, едва презъ XIX. вѣкъ, да извоюватъ отново свободата си.

И все пакъ въ началото на XX. столѣтие още никой отъ тия малки народи не бѣ успѣлъ да завърши националното си обединение. Отъ България оставаха откжснати: Македония, Добруджа, Тракия и Бѣломорието. Отъ Сърбия — Босна, Херцеговина, Далмация и Косовскиятъ вилаетъ. Отъ Гърция — островитѣ изъ Егея, повечето отъ които населени изключително съ гърци.

Така Берлинскиятъ конгресъ, вмѣсто траенъ миръ, създаде едно временно омиротворение. Но това положение зависѣше вече по-малко отъ великитѣ сили и повече — отъ самитѣ балкански държавици, защото следъ редица опити да действуватъ откжснато, у тѣхъ узрѣ постепенно идеята за една обща акция срещу Турция — тѣхната длъжница. Помогна въ това отношение твърде много и дългото царуване на единъ фаталенъ за Турция султанъ.

Една година преди руско-турската война, на турския престолъ се възкачи Абдулъ Хамидъ. Неговото самовластно царуване въ продължение на тридесеть и две години предизвика редица въстания въ империята му, потушени по най-жестокъ начинъ.

Арменскитѣ клания, извършени презъ 1894 г. (150 хиляди човѣшки трупа), както и клането въ 1896 г. въ островъ Критъ, бѣха резултатъ на неговата система на управление. Обикновено тоя султанъ даваше видъ, отъ една страна, че възприема всичко, което му се налагаше отъ ве-

ликитѣ сили за омиротворяване на страната, а, отъ друга — възбуждаше най-дивъ фанатизъмъ вѣрѣдъ турския народъ.

Тази двойствена политика го доведе най-сетне и до гръцко-турската война въ 1897 г. за островъ Критъ. Турция наистина спечели войната, но, въпрѣки това, загуби острова!

Наредъ съ критския въпросъ, зрѣеше и македонскиятъ, рожба на Берлинския конгресъ. Поставенъ първоначално правилно отъ страна на България — добиване на пълно културно господство на българския елементъ въ тая область, македонскиятъ въпросъ започна да се изостря главно следъ избухване на първото въстание въ Разлога презъ есеньта на 1902 г. Голѣмото Илинденско въстание презъ следната 1903 г., макаръ и потушено, успѣ да наложи вниманието на общественото мнение въ Европа върху надвисналия се вече застрашително надъ общия миръ македонски въпросъ. Европейскитѣ велики сили, представлявани: Тройниятъ съюзъ отъ Австро-Унгария, а Съглашението — отъ Русия*), побързаха да взематъ мѣрки, като смѣтнаха, че съ срещата между руския и австро-унгарския императори презъ 1903 г. въ Мюрцщегъ въпросътъ е напълно уреденъ. Въ сжщность, въ тая именно среща пролича ясно, че главната грижа на тия двама императори е била да запазятъ Балканитѣ подъ свое влияние, но не и да наложатъ сериозни реформи въ управата на Македония.

Вмѣсто това презъ 1907 г. въ една среща между руския министъръ на външнитѣ работи Изволски и австрийския такъвъ Ерентал, Русия даде съгласието си за окончателно присъединяване на Босна отъ Австро-Унгария, като това стане, когато последната смѣтне момента за най-удобенъ.

Още когато почнаха да се прилагатъ въ Македония изработенитѣ въ замъка Мюрцщегъ реформи срѣдъ турскитѣ политически срѣди, както и вѣрѣдъ по-образованитѣ офицери въ турската армия се създаде голѣмо недоволство срещу султана. Солунъ стана центъръ на едно съзаклятие, начело на което застанаха членоветѣ на така наречената „младо-турска партия".

Презъ юлий 1908 г. една Солунска армия, подъ началството на Махмудъ Шевкетъ паша, подпомогната и отъ

*) Троенъ съюзъ: Германия, Австро-Унгария и Италия; Съглашение: Русия и Франция.

българската революционна организация въ самата Македония, настжпи за Цариградъ. Тамъ революционеритѣ наложиха на Абдулъ Хамида възстановяването на суспендираната отъ самия него още при възкачването му на престола, конституция.

По наредъ съ това младотурцитѣ пожелаха да възстановятъ и териториалната цѣлость на империята. За тая цельтѣ поискаха отъ Босна, Херцеговина и Източна Румелия (Тракия), които по сила на Берлинския договоръ се смѣтаха още като турски провинции, да изпратятъ въ Цариградъ народни представители!..

Въ отговоръ на тая дръзка и не добре съобразена съ новата мощь на Турция постжпка, Австро-Унгария и България реагираха по най-кжсия пжть. Първата анексира окончателно Босна и Херцеговина, а България се обяви за независимо царство (октомврий 1908 г.).

Този контъръ-удъръ не само изненада младотурцитѣ, но се отрази много зле върху тѣхното дѣло, както и върху авторитета имъ вѣрѣдъ маситѣ и въ чужбина. Възползуванъ отъ това, Абдулъ Хамидъ се опита презъ следната 1909 г. да се освободи отъ натрапената му конституция, но не успѣ. Сваленъ отъ престола и заточенъ въ Солунъ, неговото мѣсто зае безволниятъ Мехмедъ V.

Все поради нетактичность, дължаща се на необуздань стремежъ у младотурцитѣ да се справятъ на всѣка цена съ тежкото международно положение, тѣ бързо изпаднаха въ остъръ конфликтъ съ Италия, съ която скоро скжсаха отношенията си и влѣзоха въ война за Триполитания и Киренайка (октомврий 1911 г.).

Тази, макаръ и колониална за Турция, война продължи цѣла година, като разкри некадърностьта и на новия режимъ. Отъ друга страна, предприетата отъ младотурцитѣ реорганизация на армията, подъ ржководството на германски офицери, се смѣтна като насочена главно срещу България.

Насърдчена отъ създаденото затруднение, въ което по свои вина изпадна правителството на младотурцитѣ, и за да може да изпревари подхванатата реорганизация на турската армия, България реши да воюва. Насочена отъ Русия, тя потърси сътрудничеството на тогавашна Сърбия за една военна акция срещу Турция, и на 29. февруарий 1912 г. подписа за първи пжть следъ многовѣковно съседство единъ договоръ за съюзъ съ Сърбия. Въ тоя договоръ руският

царь фигурираше като арбитъръ по недоразуменията въ свръзка съ дѣлежа на Македония.

България привлѣче къмъ съюза и другитѣ две балкански държавици: Гърция и Черна-Гора.

Съществената, която съдържаха клаузитѣ на основния договоръ, за какъвто се смѣташе тоя — между България и Сърбия, бѣ следното:

— Приятелство и братство между двата народа;

— Подѣлба на Македония, като една малка ивица се обявява за „спорна", по която, ако двете страни не се споразумѣятъ и следъ войната, въпросътъ ще реши рускиятъ императоръ.

Къмъ тоя договоръ бѣха приложени: една военна конвенция, четири споразумения и една декларация, съ които се уреждаха между генералнитѣ щабове на двете армии — българската и сръбската, всички особени въпроси на военнитѣ работи.

Освенъ срещу Турция, съюзътъ важеше и срещу Австро-Унгария и въ тоя случай България се задължаваше да съсрѣдоточи на р. Дунавъ 200.000 армия.

Съ Гърция поради нѣкакви дипломатически хитрувания до опредѣлено съгласие по въпроса за бѫдещата граница не се дойде. Предоставяше се, вѣроятно, на военнитѣ събития да го разрешатъ, а то значеше — на бѫдещето фактическо положение. Когато мобилизацията бѣ привършена, гръцкото правителство пакъ повдигна въпроса за бѫдещата граница, като предложи Кавала на България, а Солунъ и Битоля за Гърция. Но и тогава българското правителство не пожела да даде единъ точно опредѣленъ отговоръ.

Съ Черна-Гора България се задоволи само да сключи споразумение за общи действия, въ случай на война съ Турция, безъ, обаче, черногорското правителство да бѫде посветено въ всичко по Балканския съюзъ.

Отъ балканскитѣ държавици България не намѣри за нуждно да води преговори само съ Ромъния, понеже не я смѣташе за заинтересована въ подѣлбата на Македония, съ която не граничеше. Тъй нареченията „куцовлашки въпросъ", изкуствено поддържанъ отъ ромънитѣ, не даваше на последнитѣ сериозни основания за нѣкакви претенции въ Македония.

Така, безъ да бѫдатъ основно доразрешени редица въпроси, българското правителство стъкми единъ съюзъ, който къмъ срѣдата на 1912 г. бѣ свършенъ фактъ. Въ основата на така образувания Балкански съюзъ ржководителитѣ на българската политика влагаха една близка война срещу Турция, по начало отбранителна.

Основниятъ недѫгъ, обаче, на съюза бѣ, че той не държеше смѣтка за противоречивитѣ интереси на великитѣ сили и най-вече за вѣковното съперничество между Русия и Австро-Унгария на Балканитѣ и вземаше открито страната на първата. Решено да ликвидира единъ въпросъ съ силата на оржжието, българското правителство имà наивността да смѣтне като достатъченъ гарантъ за интереситѣ на България светата кауза — освобождението на брата робъ.

И тъй, българското правителство, безъ да бѣ уредило съ никой отъ съюзницитѣ повечето отъ голѣмитѣ въпроси, остави вратитѣ за намѣса и отъ къмъ Ромъния съвършено отворени. Така, бидейки начело на Балканския съюзъ, България смѣтна, че на нея ще принадлежи инициативата до края на войната по всички въпроси и че предъ голѣмата задача — да се повали турската империя и да се принуди тя къмъ отстѫпки — мѣсто за взаимни разпри не би имало.

Съ такава вѣра въ собственитѣ си сили и въ правотата на каузата, за която се готвѣше да воюва, България спрѣ всичкото си внимание върху развоя на събитията и съ затаенъ дъхъ чакаше върховния моментъ. А отъ противната страна младотурцитѣ направиха всички възможни грѣшки, за да ускорятъ настѫпването на фаталния за турската империя моментъ.

И тъкмо когато съюзътъ между всички държавици бѣ вече окончателно постигнатъ, турцитѣ каточели умишлено почнаха да вършатъ кървави репресии въ Македония и съ това още повече възбуждаха духоветѣ въ България. Отъ друга страна, за да въздействува на своитѣ съседи, Високата порта почна да се държи дръзко къмъ последнитѣ. Все съ тая цель, тя задържа стария наборъ войници, подъ предлогъ, че ще произвежда маневри около Одринската крепость. Тия мѣрки на Турция предизвикаха всрѣдъ съюзницитѣ единствената най-ефикасна контръ-мѣрка въ подобни случаи — обща мобилизация, обявена на 17. септемврий 1912 г.

Бѣ ясно, че се отива къмъ война. Великитѣ сили, загрижени за общия миръ, решиха отново да посрѣдничатъ. За цельта тѣ изпратиха на 26. септемврий една колективна

нота, съ която, като съобщаваха, че не одобряватъ мобилизацията, вземаха върху си дълга да заставятъ Турция да изпълни чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Накрай тѣ предупреждаваха, че дори и при сполука отъ страна на Съюза, не ще позволятъ по никой начинъ каква да е териториална промѣна. Постѫпка, подобна на тая, бѣ направена и предъ Турция но последната даде отклончивъ отговоръ.

Като отгласъ на тая нова игра отъ страна на Турция, балканскитѣ съюзници, смѣтайки войната като едничко радикално срѣдство за разрешаване на споветѣ съ Турция, предявиха тоя пѫть искания, които далечъ надминаваха предвиденото въ чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Тѣ искаха: автономно управление за всички области отъ европейска Турция съ чужденци губернатори; областни народни събрания; народна милиция и мѣстна жандармерия; незабавно разорѫжение на Турция и др.

На 1. октомврий Високата порта отхвърли, както се и очакваше, тѣзи искания и следъ два дена отзова и пълномощнитѣ си министри въ София, Бѣлградъ и Атина. На следния день — 4. октомврий — бѣха врѫчени паспортитѣ и на съюзнитѣ представители въ Цариградъ.

На 5. октомврий 1912 г. съюзницитѣ обявиха формално война на турската империя. Десеть дни преди това, Черна Гора вече воюваше (26. септемврий). Скоро и всички други краища на Балканския полуостровъ почнаха да се заливатъ съ кръвь.

Дошелъ ли бѣ краятъ на турското владичество въ Европа? Не бѣ за вѣрване. Близу петь вѣка то продължаваше. И, въпрѣки пораженията, които следваха едно подиръ друго, започнати съ неуспѣха на Кара-Мустафа подъ Виена въ 1683 г., тая империя все още намираше сили да стои на краката си. Дори руситѣ, съ редица победоносни войни, последната отъ които тѣ водиха за освобождението на България, не успѣха да изтласкатъ турцитѣ въ Азия. Всички предричаха близкия край на тая изостанала въ всѣко отношение назадъ империя, а тя цѣли столѣтия все продължаваше да тъпчи подъ краката си нѣколко милиона християнски народи, живущи на Балканския полуостровъ.

Тайната, която позволи въ миналото на Турция да просѫществува, се криеше въ противоречивитѣ интереси на заинтересованитѣ тукъ велики европейски сили. Да бѫде превъзмогната тая причина имаше само една възможность — дружна, но, преди всичко, искрена борба срещу чужде-

Н. В. Фердинандъ I — **царь на българитѣ,** главнокомандуващъ на българската войска.

неца-подтисникъ на прѣко заинтересованитѣ тукъ народи — самитѣ балканци. Две условия имъ бѣха нуждни за пълната победа надъ гнилата турска империя: да сж достатъчно добре подготвени въ военно отношение и да сж напълно искрени помежду си.

Вѣрата въ победата тѣ носѣха въ себе си, но бѣха ли достатъчно искрени помежду си?

ВОЕННА ПОДГОТОВКА НА ДВЕТѢ НЕПРИЯТЕЛСКИ СТРАНИ

Турски въоржжени сили

Общи данни. Презъ 1912 г. турската империя владѣеше 1.236.100 кв. клм., отъ които въ Европа, на Балканския полуостровъ, 169.300 кв. клм., въ Мала Азия 501.400 кв. клм. и останалото въ Армения, Кюрдистанъ, Сирия, Месопотамия и Арабия. Населението въ тия области възлизаше общо на 23.028.900, отъ които въ Европейска Турция — 6.130.200, въ Мала Азия — 9.089.200 души и останалото въ другитѣ упоменати по-горе области.

Дължината на ж. п. линии въ експлоатация презъ 1910 г. възлизаше на 6.660 клм., отъ които въ Европейска Турция 1994 клм. и въ Мала Азия 2.372 клм.

Организация на въоржженитѣ сили. Макаръ че турската империя се славѣше съ своята войска, едва съ закона отъ 9. августъ 1909 г. се тури начало на общозадължителната военна служба, безъ разлика на вѣра и народность. Срокътъ на службата траеше отъ 20 до 40-годишна възрасть. Следъ превратa младотурцитѣ натовариха една нѣмска военна мисия да реорганизира турската армия, но борбитѣ въ Иеменъ и Албания бѣха спънали реорганизацията. Мисията едва бѣ успѣла до 1912 г. да прокара новото разпредѣление въ европейскитѣ владения и то само външно. Споредъ изработения отъ нѣмската мисия планъ, който трѣбваше да се изпълни въ срокъ отъ 2—3 години, предвидени бѣха да се организиратъ 4 армейски инспекции. Седалищата имъ бѣха опредѣлени, както следва:

I Цариградска орда съ 4 корпуси, и 14 редифски дивизии 1-а и 2-а категория; II Солунска орда сжщо съ 4 корпуси, 28 редифски дивизии и 3 самостоятелни низамски дивизии; III Армейска орда съ 3 корпуса и 8 редифски дивизии и IV орда съ 2 корпуса и 4 редифски дивизии; единъ XIV независимъ

корпусъ и други 3 независими дивизии. Общо споредъ плана на нѣмската мисия Турция трѣбваше да мобилизира:

784 табора, 200 ескадрона, 2280 орѫдия, всичко единъ милионъ души.

Турскиятъ флотъ презъ 1912 г. броеше: 4 ескадрони броненосци; 3 — за брѣгова охрана; 4 кръстосвачи; 1 яхта; 8 контъръ-миноносци; 7 миноносци и 1 дреднаутъ въ постройка. Ако трѣбва да се съди само по тонажа, безспорно е, че турскиятъ флотъ би следвало да се смѣта за по-силенъ отъ гръцкия, но на турския флотъ липсуваше душа. И затова презъ цѣлата война този флотъ нѣма смѣлость да примѣри силитѣ си не само съ гръцкия, но дори и съ българскитѣ миноносци въ Черно-море. Мобилизиранъ поради войната съ Италия, турскиятъ флотъ бѣ първиятъ, който можеше да влѣзе въ акция следъ обявяване войната на балканскитѣ държавици отъ Турция. Но той се оказа дотамъ негоденъ, че не можа дори да прехвърли предназначенитѣ отъ Мала Азия войски за действие въ Македония, които трѣбваше да бѫдатъ пренесени по море.

Обучение и възпитание. Презъ дългото царуване на Абдулъ Хамида, вѫтрешната стойность на турската армия бѣ съвършено намалѣла. Офицерскиятъ кадъръ се издигаше главно по благоволението на двореца. Способнитѣ, но подозрителни офицери почти че бѣха лишени отъ авансиране. Щомъ се знае, че стрелбитѣ въ армията бѣха забранени, а сѫщо и събирането на повече войскови части на едно мѣсто, въпросъ за нѣкакво по-систематично обучение на войскитѣ едва ли е било възможно да става.

Не се подобри това положение на нѣщата въ това отношение и следъ прогласяването на конституцията, поради факта, че офицеритѣ, особено по-нисшитѣ отъ тѣхъ, почнаха да се занимаватъ още по-малко съ прѣкото си назначение като офицери. Убедени, че турчинътъ е по природа добъръ войникъ, особени грижи за неговото обучение и възпитание не се полагаха.

Лошо влияние въобще бѣ оказало главно върху духа и зачисляването на християни въ войската, които изцѣло симпатизираха на противника и бѣха съвсемъ ненадеженъ и деморализиращъ елементъ.

Въоръжение, снаряжение и облѣкло. Отъ всичко друго най-много бѣ направено за въоръжението и снаряжението на войската. Още въ началото на войната, както низамскитѣ войски (действуващитѣ части), така и редифа (запасницитѣ части) бѣха снабдени съ напълно модерно въоръжение и снаряжение. Низамскитѣ и повечето редифски части бѣха въоръжени съ пушката Маузеръ, образецъ 1890—1903 г., а по-старитѣ набори — съ сѫщата пушка образецъ 1887 г. Всѣкой пехотинецъ носѣше съ себе си по 150 патрона. Ескадронитѣ броеха по 80—90 коня, въоръжени съ сабя и карабина Маузеръ.

Сравнително най-добре бѣ поставена артилерията, въоръжена почти изключително съ 75 мм. с. с. круповски орѫдия обр. 1904 г. Употрѣбени бѣха, но въ ограниченъ размѣръ, и по-стари орѫдия. Едно ново орѫдие образецъ 1910 г. току-що бѣ доставено, но мѣрнитѣ прибори още не бѣха познати на войницитѣ, особено на запаснитѣ. Къмъ нѣкои дивизии имаше придадени планински артилерийски отдѣления. Освенъ това, армията разполагаше и съ нѣколко батареи 12 см. гаубици.

Цѣлата армия бѣ облѣчена добре въ униформа защитенъ цвѣтъ.

Български въоръжени сили

Общи данни. Презъ 1912 г. царство България владѣеше 96.345 кв. клм., съ 4.432.427 жители къмъ срѣдата на сѫщата година.

Дължината на експлоатираната желѣзопѫтна мрежа възлизаше на 1.964 клм., отъ които само 15½ клм. принадлежаха на частни лица.

Производството на разнитѣ храни презъ сѫщата година възлизаше общо на 26.720.000 квинтала, отъ които пшеница 12.200.000, ръжь 2,100.000, ечмикъ 2.700.000 и царевица 7.200.000 квинтала*).

Организация на въоръженитѣ сили. Съ законъ отъ 1897 г., допълненъ и измѣненъ въ 1903 и 1908 г., военната повинность бѣ общо задължителна и лична и продължаваше отъ 20 до 46-годишна възрасть.

Военно-административно територията бѣ раздѣлена на три военно-инспекционни области, всѣка една отъ които включваше три пехотни дивизии, а именно: I-а военна инспекционна область София съ пехотни дивизии: 1-а Софийска, 6-а Видинска и 7-а Рилска; II-а инспекционна область — Пловдивъ, съ 2-а Тракийска, 3-а Балканска и 8-а Тунджан-

*) 1 квинталъ = 100 кгр.

ска, и III-а инспекционна область — Русе, съ 4-а Преславска, 5-а Дунавска и 9-а Плѣвенска дивизии. Всѣка отдѣлна инспекционна область имаше още 1 конна бригада, 1 гаубична батарея и 1 пионерна дружина. Бѣха придадени сѫщо планинска, обсадна и брѣгова артилерия и др.

Всѣка дивизия имаше по 2 пехотни бригади и 1 полкъ полска артилерия.

Мирновременниятъ ефективъ възлизаше на 3.500 офицера и около 55.000 души (между 35 и 63 хиляди). При обща мобилизация България можеше да съсрѣдоточи на бойнитѣ театри:

231 дружини, 38 ескадрона, 822 орѫдия, всичко 350.000 войници.

Флотътъ се дѣлеше на две части: Морска часть, въ която се числѣха кръстосвачътъ „Надежда“ (1898 г., 1715 тона и 4 орѫдия) и 7 миноносеца (по 700 тона и по 3 орѫдия) и Дунавска флотилия. Варненското пристанище бѣ защитено съ нѣколко брѣгови батареи. Тази организация армията доби, когато генералъ Михаилъ Савовъ стана за втори пѫть министъръ на войната.

Обучение и възпитание. Обучението на войската ставаше по специални инструкции за всѣкой родъ войска, гдето бѣха изложени ржководнитѣ идеи и методитѣ на препорѫчаното обучение. Системното имъ прилагане започна едва въ 1892 г. съ издадения „Планъ за разпредѣлението на годишнитѣ занятия въ армията“. Планътъ препорѫчваше, щото „въ основата на системата за воденето на занятията въ войската да лежи нравствената подготовка на войника и частитѣ“. Съ други думи, отдаваше се особено значение на сплътеностьта, на строгата дисциплина и на нравственитѣ сили.

Споредъ този планъ, занятията въ войската бѣха раздѣлени на два периода: зименъ — презъ който трѣбваше да се турятъ основитѣ за подготовката за война, и лѣтенъ — презъ който войсковитѣ части трѣбваше да се упражняватъ въ онова, което бѣ нуждно да знаятъ на война. Наредъ съ това, искаше се да се развиватъ волеви качества и чувства, които съставляватъ духовнитѣ сили на войската, еднички въ състояние да надмогнатъ и най-труднитѣ случаи въ време на война. Искаше се сѫщо да се създаде вѣра на подчиненитѣ къмъ тѣхнитѣ началници, на войника — къмъ офицера.

Специално за обучение на войника-пехотинецъ правилникътъ за „Строевата служба въ пехотата“ постановяваше като основно начало дветѣ срѣдства за борба: огъня и движението напредъ. Ножътъ на свой редъ се смѣташе като „материаленъ представитель на моралната енергия“.

Артилерията почна войната съ отлично подготвени въ голѣмата си часть батарейни командири и командири на артилерийски отдѣления.

Конницата бѣ безспорно „здраво въорѫжена“ съ високъ, нападателенъ и стремителенъ духъ за действия въ коненъ строй.

Обща бѣ преценката на всички чужденци, че между петтѣ армии българската безспорно заемаше първо мѣсто между съюзници и противници. Това мнение войната дойде да потвърди напълно.

Въорѫжение, снаряжение и облѣкло. Всичко бѣ недостатъчно и то въ голѣмъ размѣръ. При мобилизационенъ съставъ надъ половинъ милионъ души, армията имаше приблизително по 200 хиляди шинели, куртки, панталони и платнища, 140 хиляди шапки и нито дори 100 хиляди ботуши. Наистина, преди мобилизацията бѣха направени набързо порѫчки за облѣклото и снаряжението, но повечето отъ тѣхъ не можаха да бѫдатъ доставени навреме.

Въ навечерието на мобилизацията армията разполагаше съ 278.965 пехотни пушки и карабини „Манлихеръ“, 322 картечници и 187 милиона патрони. Недостигаха 50 хиляди пушки. Съвсемъ малко бѣха и картечницитѣ, а патрони имаше едва по 500 на пушка.

Орѫдия имаше всичко 920, отъ които 324 скорострелни полски; 92 с. с. планински и 36 полски 12 см. гаубици. Обсадниятъ паркъ броеше всичко 109 орѫдия, по-голѣмата часть остарѣли и негодни, а бѣ нуженъ за Одринъ единъ паркъ отъ 300 орѫдия. Тоя въпросъ бѣ предварително проученъ (1910—11 г.) отъ Щаба на армията, но нужднитѣ за това кредити не бѣха отпуснати — неоправдано скѫперничество, което доведе по-сетне сърбитѣ подъ Одринъ и послужи като начало на споровете.

Не бѣха доставени и снарядитѣ. За нескорострелнитѣ орѫдия имаше срѣдно по 500 снаряда, а за скорострелнитѣ — по 900 парчета.

Изобщо, не достигаше не само облѣкло и снаряжение, но и въорѫжение, макаръ че правителството, като сключи още въ края на м. февруарий военень съюзъ съ Сърбия,

знаеше, че то стори това съ опредѣлена цель — да воюва. Но всички, като смѣтаха, че по-удобенъ случай отъ настоящия не ще се представи за война срещу Турция, вѣрваха, че въодушевението всрѣдъ народа, армията и правителството ще покрие всички материални недоимъци.

На смѣлитѣ и Богъ помага!

СЪЮЗНИЦИТѢ НА БЪЛГАРИЯ

Сръбски въоръжени сили

Общи данни. Презъ 1912 г. Сърбия владѣеше едва 48.303 кв. клм. съ 2,957,907 жители къмъ началото на сѫщата година.

Дължината на експлоатираната ж. п. мрежа възлизаше на 949 клм. При държавенъ бюджетъ 120.081.803 динара, военниятъ бюджетъ за 1912 г. е възлизалъ на 29.527.571 дин.

Организация на въоръженитѣ сили. Понеже Парижкиятъ договоръ отъ 1856 г. гарантираше неутралитета на Сърбия, тамъ военнитѣ институти първоначално бѣха подобни на швейцарскитѣ, отговарящи на милиционната система. По-късно, обаче, тѣхното неудобство принуди Сърбия да приеме други такива, твърде прилични на германскитѣ. Военната повинность стана общозадължителна и и лична съ продължителность отъ 17 до 50-годишна възрасть.

Военно-административно територията бѣ подѣлена на 5 дивизионни области: 1-а Моравска (Нишъ), 2-а Дринска (Влаево), 3-а Дунавска (Бѣлградъ), 4-а Шумадийска (Крагуевацъ) и 5-а Тимошка (Зайчаръ). Вънъ отъ тия дивизии, сръбската армия броеше: 1 конна кивизия (4 к. п.), 1 полкъ планинска артилерия; 1 полкъ тежки полски гаубици, 1 батальонъ жандармерия, 4 погранични роти, 1 гвардейска рота и 1 гвардейски ескадронъ.

Една пехотна дивизия имаше: 4 пехотни полка и 1 полски артилерийски полкъ.

Мирновременниятъ ефективъ възлизаше на 2.033 офицери и 26.892 войници. (Движелъ се е между 17 и 30 хиляди). При мобилизация, предполагаше се, че Сърбия ще може да мобилизира:

150.000 пушки, 156 картечници, 436 полски и 120 тежки орѫдия. Всичко около 180.000 души.

Обучение и възпитание. Следъ поражението на сърбитѣ въ 1885 г. и най-вече следъ убийството презъ юний 1903 г. на краля Александъръ Обреновичъ, въ Сърбия бѣ започната една планомѣрна и упорита работа по обучението и възпитанието на войската. Срѣдъ народа, офицерството, добре организирано, бѣ сполучило да си извоюва не само известенъ авторитетъ, но и да подхрани известни аспирации. При това, за армията се изразходваха значителни срѣдства.

Както при обучението, така и при възпитанието целѣше се: да се подготви една стегната армия съ силенъ настѫпателенъ духъ, подхранванъ отъ високо национално чувство, най-вече срѣдъ офицерския корпусъ.

Особено добре бѣ обучена и подготвена за война артилерията.

Въоръжение, снаряжение и облѣкло. Сравнително другитѣ, сръбската войска бѣ добре въоръжена и съ достатъчно бойни потрѣбности. Тя бѣ и добре облѣчена и екипирана.

Гръцки въоръжени сили

Общи данни. Презъ 1912 г. кралство Гърция владѣеше 64.689 кв. клм. съ 2,631.952 жители.

Дължината на експлоатираната презъ 1911 г. желѣзопѫтна мрежа възлизаше на 1.609 клм.

При държавенъ бюджетъ 154 милиона драхми за 1911 г., военниятъ бюджетъ възлизаше общо на 29 милиона драхми, отъ които: 21 милиона за армията и 8 милиона драхми — за флота.

Организация на въоръженитѣ сили. Военнитѣ институти въ Гърция въ продължение на десетки години търпѣха редъ измѣнения, свързани съ влиянието, което сѫ оказвали върху тѣхъ различнитѣ политико-парламентарни промѣни. Едва въ м. февруарий 1911 г. бѣ повикана една французка военна мисия, подъ указанията на която се изработи и следъ една година гласува специаленъ законъ. По силата на тоя законъ, общата задължителна служба се продължаваше отъ 19 до 53-годишна възрасть. Премахнати бѣха сѫщо голѣма часть отъ кадровитѣ единици и вмѣсто 3, създадени бѣха 4 дивизионни области (1-а Лариса, 2-а Атина, 3-а Мисолунги и 4-а Навплия). Всѣка пехотна дивизия имаше по 3 пех. полка, 1 или 2 батальони евзони и 1 полски артил полкъ. Въ армията имаше още 3 конни полка, 2 полка планинска артилерия, 1 отдѣление полска тежка артилерия и 6 пионерни дружини.

Мирновременният съставъ възлизаше на около 29.000 души, съ 1.000 офицери.

При мобилизация, предполагаше се, че Гърция ще може да извади около:

100.000 души действуваща армия съ 200 орѫдия.

Въ сравнение съ останалитѣ балкански държави, Гърция имаше въ 1912 г. най-силния воененъ флотъ, а именно: 1 модеренъ брониранъ кръстосвачъ (Averовъ) съ 34 орѫдия; 3 брѣгови броненосци (Псара, Специя и Хидра), 12 първокласни и 11 второкласни миноносеца, 4 котнъръ-миноносеца и 1 подводница.

Общо гръцкиятъ воененъ флотъ по голѣмина не надминаваше турския, но личниятъ му съставъ стоеше по-високо отъ тоя на турския воененъ флотъ и съ това спечели надмощие върху последния.

Обучение и възпитание. Следъ нещастната за гръцкия народъ Турско-гръцка война въ 1897 г., народътъ се чувствуваше много зле засегнатъ. Да се готвятъ и да търсятъ случай за по-скорошно измиване на тоя срамъ бѣ дългъ на всички гърци-патриоти. Тая жажда за отмъщение постепенно бѣ присадена и долу срѣдъ широкитѣ народни маси, които намѣриха своя водачъ въ лицето на ловкия и смѣлъ критянинъ Е. Венизелосъ.

При така създаденото срѣдъ народа настроение не бѣ трудна работата по възпитанието и въ казармата. Присѫтствието на французката военна мисия улесни и задачата по системното обучение на войскитѣ.

Въоръжение, снаряжение и облѣкло. И гръцката армия, подобно на сръбската бѣ добре въоръжена, облѣчена и екипирана. Пехотата бѣ въоръжена съ 6·5 мм. магазинна пушка Манлихеръ-Шнайдеръ обр. 1903 г., полската артилерия съ 7·5 с. с. орѫдия Шнайдеръ, а планинската съ 7·5 с. с. планински орѫдия обр. Шнайдеръ—Кане—Данглисъ. Тежката полска артилерия (5 батареи) съ 105 мм. гаубици сист. Крупъ.

Черногорски въоръжени сили

Общи данни. Територия 9.080 кв. клм. съ около 280.000 жители.

Организация на въоръженитѣ сили. Общо, военната организация наподобяваше швейцарската милиционна система, приспособена къмъ характернитѣ особености на расата.

Военната служба, лична и задължителна за всички граждани, продължаваше отъ 18 до 62-годишна възрасть. Въ военно-административно отношение територията се подѣляше на 11 бригадни участъци, групирани въ 4 дивизионни области.

Въ мирно време редовниятъ годишенъ наборъ (около 2.000 младежи срѣдно) се свикваше на обучение, което траеше всичко 63 дни.

При мобилизация действуващата армия възлизаше на 26.000 души съ резервъ 10.000 души.

Обучение и възпитание. Обучението на младежитѣ войници траеше 48 дни единично обучение и 15 дни за маневри. За всички граждани отъ 20 до 52 години бѣха създадени недѣлни упражнения (особено по стрелбата), рѫководени отъ запасни офицери и подофицери, които сѫ опредѣлени и да ги мобилизиратъ. Това обстоятелство съдействуваше извънредно много за създаването на тая морална сила, която отличаваше нѣкогашната черногорска милиционна войска.

Въоръжение, снаряжение и облѣкло. Пехотата бѣ въоръжена съ разни системи пушки, на брой 90.000, и картечници Максимъ.

Артилерията броеше 60 планински орѫдия, 30 полски и 30 срѣденъ калибъръ. Не много преди войната Черна-Гора бѣ успѣла да се снабди съ модерна артилерия, а именно: 28 полски и 44 тежки орѫдия.

МОБИЛИЗАЦИЯ, ПЛАНЪ ЗА ВОЙНАТА И СЪСРѢДОТОЧАВАНЕ

Турската армия

Мобилизация. Обща мобилизация на турскитѣ военни сили бѣ обявена на 19. септемврий и поради преходното състояние, въ което се намираха работитѣ по новото военно териториално дѣление на страната, голѣма часть отъ войсковитѣ части, вмѣсто да се мобилизиратъ въ своитѣ гарнизони, биваха пращани немобилизирани въ пунктоветѣ на съсрѣдоточаването, гдето трѣбваше да получатъ своитѣ запасни. Това предизвика бъркотия, която още повече се увеличи, когато се видѣ, че поради господството на гръцкия флотъ по море, пренасянето на войскови части и запасни отъ Мала Азия въ Македония е невъзможно и всичко се струпа върху единственія желѣзенъ пѫть Цариградъ—Люле-Бургасъ—Одринъ срещу българитѣ. Общо, презъ цѣлото време на мобилизацията редъ не можа да се тури и 30—40% отъ повикванитѣ подъ знамената не се явиха, което доведе до зачисляването безразборно на обучени и необучени хора въ едни и сѫщи части.

Поради негодностьта на администрацията реквизицията бѣ сѫщо така крайно затруднена. Нищо не е било подготвено и за мобилизацията на обозитѣ и на разнитѣ паркове.

Планъ на войната. Поради вѣковнитѣ разпри между християнскитѣ народи, населяващи Балканитѣ, турцитѣ (политици и военни) никога не сѫ вѣрвали, че ще дойде день, когато тия народи биха си подали рѫка за дружна борба срещу Турция. Заради това и планъ за война съ всички християнски държавици наедно не е билъ никога проучванъ.

Изработенията набързо воененъ планъ въ края на септемврий се свеждаше къмъ следното:

Срещу България, като най-близка до столицата на Турция, най-силна и най-опасна — да се действува настѫпателно, съ цель да се бие нейната армия и да се отхвърли, а на Македонския воененъ театъръ — да се действува отбранително.

Съсрѣдоточаване. Съ огледъ къмъ така изработения планъ, всички турски сили бѣха раздѣлени на две групи: Западна група (Али Риза паша), която трѣбваше да се противопостави на гърци, сърби, черногорци въ Македония и евентуално на българи, настѫпващи по долината на р. Струма, и Източна група (Абдуллахъ паша), въ която влизаха войскитѣ, предназначени да действуватъ въ Тракия, Родопа и гарнизона на Одринъ.

За главнокомандуващъ на всички сили бѣ назначенъ военниятъ министъръ Назимъ паша.

Българската армия

Мобилизация. Обявена, тя предизвика неописуемъ възторгъ срѣдъ всички българи безъ изключение. Опиянението бѣ общо. Въодушевението — неописуемо. Единъ младъ народъ, вкусилъ отъ свободата, но скоро разпокѫсанъ, съзираше, че е дошелъ часътъ да се види напълно обединенъ. На всѣкой се струваше, че е настанало време за осѫществяване сладкитѣ надежди на много поколѣния — отъ отца Паисия насамъ. Въ по-възрастнитѣ не бѣ угасналъ още споменътъ отъ славнитѣ победи при Шипка и Сливница, а на сравнително младитѣ — стопляха гърдитѣ подвизитѣ на бащи и по-връстни братя, възторзитѣ на народния поетъ, вѣрата, добита въ казармената школа. Майки благославяха синоветѣ, булки кичеха съпрузи. Тичаха, увлѣчени отъ общия потокъ, къмъ мобилизационнитѣ пунктове, и многобройни голобради ученици и доброволци отъ всички поробени краища.

Цѣлъ единъ народъ, съзналъ своята мощь и своя върховенъ дългъ, се изправяше на нозетѣ си, готовъ да се бие съ цѣлъ свѣтъ, но да не отстѫпва предъ нищо.

Много му липсуваше, за да води една модерна война, но нищо не можеше да попрѣчи на стремежа му по-скоро да се срещне съ вѣковния врагъ и да го сразi на всѣка цена. А нѣма оръжие по-страшно отъ твърдото желание у човѣка, решенъ да загине въ борбата, но да върви напредъ.

Отъ хора, решени да мратъ, скоро прелѣха всички кадрови части, които почти се загубиха срѣдъ многобройнитѣ новоформирани войскови части отъ действуващата армия.

Голѣми бѣха лишенията, а сѫщо и усилията — да се превъзмогнатъ нестодитѣ. По потоцитѣ отъ хора все не спираха. Всѣкой искаше да примѣри силитѣ си съ дълговѣковния врагъ и да каже нѣкога на децата си — и азъ бѣхъ

съ победоноснитѣ знамена тамъ, кждето нѣкога сѫ стигали съ гръмъ нашитѣ далечни прадѣди, предвождани отъ Симеона Велики и славния Калоянъ.

Въ тоя всеизгарящъ патриотиченъ изблицъ се стопиха всички различия, недоразумения и недоволства.

Създаде се единъ народъ съ единъ единственъ идеалъ — свобода на поробения братъ, и едно едничко желание — до единъ срещу врага! Победата бѣ сигурна. Нуждни бѣха само достойни военачалници, които правилно да насочатъ и ржководятъ ентусиазираните маси. За щастие на България, Тя не бѣ лишена отъ такива.

И въ възможното най-кжсо за българскитѣ условия време се запжтиха, съ страшна мъсть въ гърдитѣ, безброй колони отъ хора, които презъ Стара-планина, Срѣдна-гора и Ихтиманския балканъ се понесоха къмъ югъ и изтокъ. Вървѣха съ викове и пѣсни по стжпкитѣ на Крума Страшни и Симеонъ Велики. Следъ повече отъ хиляда години единъ забравенъ на Балканитѣ народъ отиваше наново да възкреси славата на великитѣ му прадѣди. Отиваше натамъ, откждето изгрѣва слънцето и . . . свободата.

Така попълнената, съ запасни и доброволци, българска армия, преди да се отправи къмъ театъра на военнитѣ действия, се бѣ развърнала по следния начинъ:

Всѣка пехотна дивизия — въ 3 пехотни бригади по 2 полка по 4 дружини и 1 картечна рота, 1 с. с. артилерийски полкъ съ 3 отдѣления по 3 батареи, 1 не с. с. полкъ съ 36 оржия, 1 пионерна дружина, 8 болници, 1 интендантска рота, 1 ескадронъ конница.

Отъ 1-а и 6-а дивизии бѣха отдѣлени по 1 пех. бригада, съ които формираха 10-а пех. дивизия.

Формирани бѣха отъ дивизиитѣ 3 армии, отъ които I-а и III-а по 3 пехотни дивизии и II-а — две дивизии; 7-а Рилска дивизия влѣзе въ състава на II-а сръбска армия, а 2-а Тракийска дивизия остана да действува самостоятелно въ Родопа.

Като общъ резервъ се формираше 11— пехотна дивизия въ Пловдивъ, а въ София — Македоно-одринското опълчение, попълнено съ синове на поробена Македония и Одринско.

Отъ конните полкове се формира една конна дивизия и по една конна бригада за отдѣлнитѣ армии.

Планъ на войната. Като се отдѣли една пехотна дивизия за съвмѣстно действие съ II-а сръбска армия въ Македония и друга една пехотна дивизия за самостоятелно движение въ Родопа, съ всички останали сили, подѣлени въ три отдѣлни армии, да се настжпи къмъ Цариградъ, съ задача да се бие противника тамъ, гдето бжде срещнатъ. Намиращата се по тоя пжть на настжпление Одринска крепость да се изолира отъ войскитѣ на II-а армия.

По такъвъ начинъ за най-важната задача — разбиването на главнитѣ турски сили, се предназначиха три отдѣлни армии (I-а, II-а и III-а), въ съставъ 8 пехотни дивизии, а 2 пехотни [illegible] за второстепенни цели. Но дори, ако се приеме, че II-а армия не взема прѣко участие въ разбиването на главнитѣ турски сили и въ такъвъ случай се смѣтне, че би имало нѣкаква грѣшка въ разпредѣлението на силитѣ, тая грѣшка би била все по-малка отъ грѣшката, която бѣ извършило турското командуване въ това отношение.

Съсрѣдоточаване. Съ малки закъснения, причинени отъ проливнитѣ дъждове, на дивизиитѣ, които минаха Балкана пешкомъ, съсрѣдоточението, започнало веднага следъ мобилизацията, се завърши успѣшно.

На 4. октомврий цѣлата българска армия, съсрѣдоточена и отпочинала, бѣ готова за действуване.

Тритѣ армии, разположени между Родопа и Страджа планина, заемаха: II-а армия (Ивановъ) района Търново-Сейменъ—Харманли; I-а армия (Кутинчевъ) — по двата брѣга на р. Тунджа около Елхово (Казълъ-Агачъ), III-а армия (Р. Димитриевъ) — източно отъ Ямболъ.

Конната дивизия предъ фронта на I-а и III-а армия. Главнокомандуващъ: царьтъ на българитѣ Фердинандъ I, съ помощникъ генералъ М. Савовъ, ползуващъ се съ изключително довѣрие срѣдъ армията и народа, и началникъ щаба на действуващата армия генералъ Ив. Фичевъ — офицеръ съ солидни военни знания и голѣмъ теоретикъ. Тѣхъ тримата чакаше славната българска армия да дадатъ сигналъ за гурене край на турското господство въ Европа. Тѣмъ бѣ повѣрилъ въ този моментъ българскиятъ народъ своитѣ съдбини. Но онзи, комуто армията и народътъ възлагаха най-голѣми надежди, бѣ генералъ Михаилъ Савовъ — генералъ, свестенъ, съ голѣми дарования.

Изминалъ [illegible] одравитѣ си ржце на два пжти българската армия, генералъ Михаилъ Савовъ успѣ, въ продължение на цѣли десеть години като министъръ на войната и осемь години като началникъ на Военното училище, да спечели напълно и сърцата, и умоветѣ на българското офицерство.

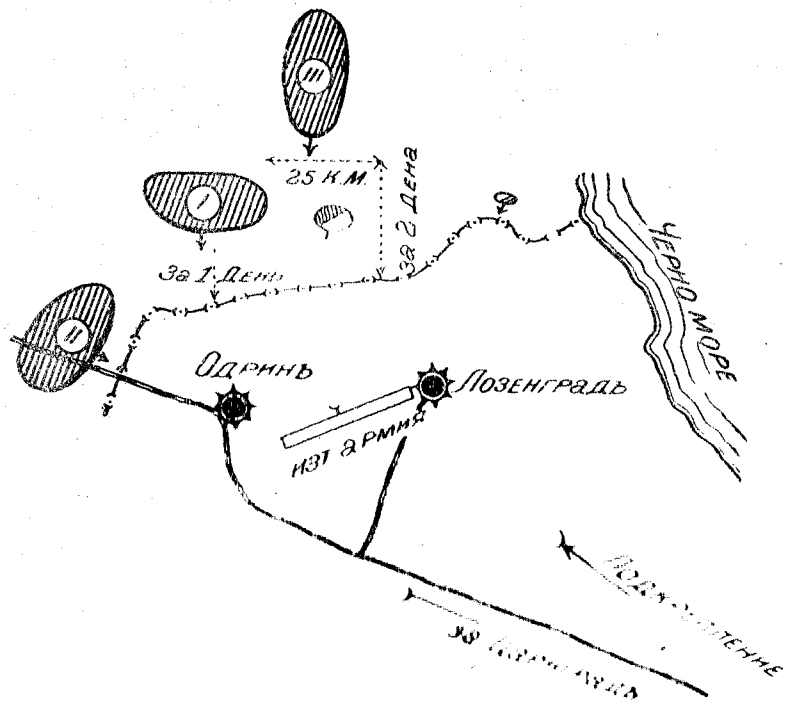

Съсрѣдоточението на българската армия

И затова единодушно бѣ твърдението на чужденцитѣ, че въ войната срещу турската империя, българската армия отивaше такава, каквато бѣ и подготвилъ тактически, въоржжилъ технически и организиралъ военно генералъ М. Савовъ.

Проявилъ се като офицеръ съ голѣма инициатива още въ решителнитѣ боеве при Сливница като командуващъ на лѣвото крило на отбраната, той прояви рѣдки качества на организаторъ по-сетне и като министъръ на войната.

Свидетель на силния настжпателенъ духъ, проявенъ отъ българския войникъ още въ 1885 г., генералъ М. Савовъ си бѣ поставилъ като основна задача: да даде на армията такава организация, която напълно да отговаря на тоя духъ. И сполучи напълно. Организацията, която получи армията при второто повикване на Савовъ за министъръ на войната, даде възможность на българската армия да засили още по

вече тоя духъ и чрезъ него тя да превъзмогне всички други трудности.

По това, което окриляше тая армия, бѣ довѣрието, което въоржженитѣ български народъ хранѣше къмъ генералъ Савовъ, застаналь начело въ похода къмъ Цариградъ, а също и вѣрата на вожда въ високитѣ качества на мобилизираната армия, вѣра, изразена вдъхновено съ думитѣ му: „Обѣщавамъ главата си, че въ нѣколко дни ние ще биемъ турската армия.“

Така, при взаимно довѣрие между народъ и водачи, една тристахилядна армия се понесе съ всеунищожаващъ устремъ къмъ изтокъ и съ гърмотевичнитѣ си победи слиса [illegible], изненада съюзницитѣ и сразi врага!

Несъкрушима е силата на единъ народъ, когато той се чувствува, че е въ здравитѣ ржце на ползуващитѣ се съ неговото довѣрие водачи. Готовъ да ги следва съ цената на всички жертви, дългътъ на такива водачи е: да успѣятъ да намѣрятъ предѣла, до който могатъ да стигнатъ тия усилия, безъ да бжде разколебана вѣрата въ тѣхъ.

Задача, наистина, много трудна, погрѣшно разрешена въ единъ случай дори и отъ гениални люде като Наполеонъ I.

СЪЮЗНИЦИТѢ НА БЪЛГАРИЯ

Мобилизация. И въ тритѣ съюзни на България държавици мобилизацията се извърши при голѣмъ ентусиазъмъ срѣдъ населението и при сравнително голѣмъ излишъкъ въ хора и недостигъ най-вече на коне.

Планъ на войната. Черногорцитѣ желаеха, преди всичко, да завладѣятъ Шкодра; сърбитѣ съ ⅚ отъ силитѣ си — да бијтъ на Овче-поле главнитѣ турски сили и една армия (I) да заеме Новопазарския санджакъ, а гърцитѣ съ главнитѣ си сили — да грабнатъ по-скоро бисера на Македония Солунъ, а съ по-малки сили — да окупиратъ Епиръ.

Съсрѣдоточаване. Съобразно съ така съставенитѣ планове за война срещу Турция и въ съюзъ съ България моби[illegible]ранитѣ съседни армии се съсрѣдоточиха:

Черногорската. Северна група на линията Забляк—[illegible] Андреевица — 10.000 души.

Централна група — Подгорица — 13.000.

Южна група — 3.000.

Главнокомандуващъ краль Никола, началникъ щаба на действуващата армия князъ Мирко.

Гръцката. Тесалийска армия (принцъ Константинъ) 7 пех. дивизии, съсрѣдоточени въ две линии: 1-а линия петъ дивизии на фронта Лариса—Влахосъ и 2-а линия две дивизии въ Валестино и Фарсала. Всичко 80.000.

Епирска армия (ген. Сапунджаки) съсрѣдоточена около залива Арта. Всичко 15.000.

Сръбската. I-а армия (престолонаследника), всичко 100 хиляди души съ 66.000 пушки, 4.400 саби и 168 орѫдия — съсрѣдоточена около Враня.

III-а армия (Янковичъ) всичко 50.000 души съ 34.000 пушки, 1.200 саби и 102 орѫдия — съсрѣдоточена около Куршумли.

II-а армия (Степановичъ) — 20.000 души съ 14.000 пушки, 500 саби и 36 орѫдия — съсрѣдоточена около Кюстендилъ (България).

IV-а армия (Живковичъ) — 20.000 души съ 16.000 пушки, 300 саби и 32 орѫдия — съсрѣдоточена на линията Просега—Кралево.

Всичко 200.000 души съ 350 орѫдия. Главнокомандуващъ краль Петъръ I и началникъ щаба на действуващата армия генералъ Путникъ.

Воененъ театъръ

Въ войната съ Турция вземаха участие всички балкански държавици и, следователно, цѣла Тракия (източна), Македония, Епиръ и Новопазарския санджакъ влизаха въ общия воененъ театъръ*). Като се има предвидъ, обаче, че при в. Карлъкъ (2183 м.) южната граница на България се доближаваше до Егея (Кавалския заливъ) на 72 клм. и че самото това пространство бѣ изпълнено съ спукащитѣ се на югъ стръмни Родопи, които представляватъ сериозна прѣчка между изтокъ и западъ, цѣлиятъ воененъ театъръ потози начинъ се дѣлѣше на две: източенъ и западенъ, съединени помежду си съ тая тѣсна ивица съвсемъ непригодена за действия на по-голѣми войскови единици. И понеже Турция не владѣеше морето, единственятъ пѫть за връзка бѣ шосето и желѣзницата, които близостьта на българската граница позволяваше да бѫдатъ лесно прекѫснати.

Поради тая причина, Турция, въпрѣки всички други съображения, бѣ принудена да изостави на собствената имъ

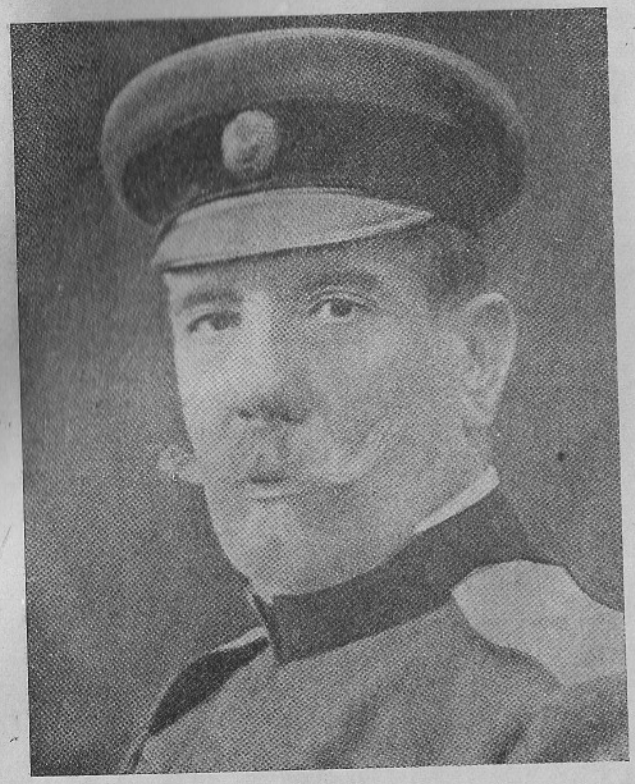

Генералъ-лейтенантъ Михаилъ Савовъ,
пом. на българския главнокомандуващъ.

сждба всички земи, намиращи се на западъ отъ р. Мѣста (Македония съ Солунъ; Епиръ съ Янина; Албания съ Шкодра и Новопазарския санджакъ) и да потърси решението на войната въ Тракия срещу най-опасния противникъ — българската армия.

Сѫщинскиятъ източенъ воененъ театъръ образуваше мѣстността между рѣкитѣ Марица и Еркене и Странджа планина. Особената характеристика на тая мѣстность сѫ многобройнитѣ рѣки, които се спускатъ отъ Странджа-планина и Сакаръ-планина.

Постройката на шосейни пѫтища е била съвсемъ занемарена, а понеже почвата е глинеста и жилава, тя следъ дъждъ затруднява твърде много движението и би било грѣшка, ако се смѣта, че могатъ да се изминатъ повече отъ 2 клм. въ часъ. Голѣмото шосе Одринъ—Лозенградъ бѣ само единъ широкъ междуселски пѫть, а шосето отъ Лозенградъ до Вия бѣ изкарано само до Юскупъ-дере.

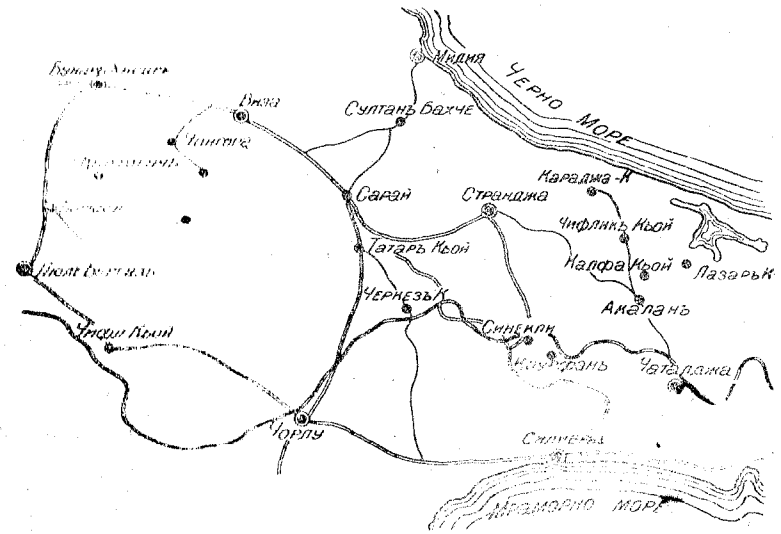

Тракийски (Източенъ) воененъ театъръ.

---

*) Понеже гръцкиятъ воененъ флотъ бѣ господарь на морето, въ общия воененъ театъръ могатъ да бѫдатъ включени и всички егейски острови.

Къмъ истокъ Тракия се затваря отъ Черно и Мраморно морета, и въ дъното на образувалия се югълъ се намира Цариградъ. При дъждовно време почвата тукъ е още по-непроходима. На около 50 клм. запазно отъ Цариградъ мѣстностьта е пресѣчена отъ мочурливата долина на р. Карасу, задъ която се намира Чаталджанската укрепена линия.

Желѣзопжтната линия Цариградъ—Одринъ—Пловдивъ е единична и има твърде малко рампи и странични линии по станциитѣ. На югъ отъ Баба-Ески се отдѣля единъ клонъ за Лозенградъ, а на 33 клм. южно отъ Одринъ се отдѣля желѣзопжтната линия за Солунъ.

Земята е, наистина, плодородна, но поради рѣдкото население, служи предимно за паша и съвсемъ малко за засѣване. Селата се намиратъ обикновено въ долинитѣ и жилищата сж построени отъ керпичъ и покрити съ слама.

Населението се състоеше отъ българи и турци, които живѣеха отдѣлно въ свои селища. Имаше и гърци.

Съ този воененъ театъръ е свързанъ посрѣдствомъ една тѣсна ивица земя и Галиполскиятъ полуостровъ. На най-тѣсното мѣсто при Булаиръ имаше една линия отъ стари укрепления още отъ времето на Кримската война, безъ никакво военно значение.

Общо, теченията на Марица, това на Еркене и линията Одринъ—Лозенградъ и Чаталджа образуватъ една широка зона за маневриране, затворена съ двата укрепени пункта Одринъ и Лозенградъ. При избухването на войната срещу България, цѣлата, или часть, отъ зоната между Одринъ, Лозенградъ, Чорлу и Димотика бѣ най-удобната за съсрѣдоточаване на турската армия, както за настжпателна, така и за отбранителни действия.

Настжплението на българитѣ можеше да се извърши по три посоки: по долината на Марица и по тая на Тунджа. И двете, обаче, се затваряха отъ Одринската крепость. Трета една посока е тая между рѣката Тунджа и Странджа-планина, която посока се затваряше отъ Лозенградскитѣ укрепления, едва започнати да се работятъ.

Като втора преграда на българското настжпление къмъ Цариградъ турцитѣ имаха само слабозащитената Чаталджанска линия.

Тѣсната ивица между рѣкитѣ Марица и Мѣста, поради липса на пжтища, бѣ пригодна за действие само съ слаби войскови части. По-важнитѣ посоки въ този районъ бѣха:

Отъ Пловдивъ и Батакъ за Неврокопъ и Драма.

Отъ Хасково презъ Кърджали за Гюмюрджина.

Въ западния (македонски) воененъ театъръ, изпълненъ съ неправилно разхвърляни планински вериги, въ повечето случаи непристжпни, презъ които минаватъ пжтища, повечето отъ които сж трудно проходими обикновени пжтеки, всички тѣ се събиратъ, за да образуватъ три важни операционни посоки, все за Солунъ, излизащи по една отъ: България (София, Дупница по Струма), отъ Сърбия (Нишъ, Куманово, Скопие) и отъ Гърция (Тесалия—Кожане). Отъ тукъ и тодѣмото значение на пунктоветѣ: Куманово и Скопие съ Овче-поле, които затваряха посокитѣ къмъ Сърбия и по-нататъкъ България и на Кожане — откъмъ Гърция — за важностьта на Македония и нейната столица — Солунъ по-късно.

ПРЕДЪ ПЪРВАТА СРЕЩА СЛЕДЪ ПЕТЬ СТОЛѢТИЯ

На тракийския воененъ театъръ

На тоя воененъ театъръ предстоеше среща само между турци и българи. По-близъкъ до Цариградъ и Мала Азия, откъдето идѣха всички подкрепления въ хора и материали, турцитѣ смѣтаха съ право срещата, която имъ предстоеше съ българитѣ на тоя воененъ театъръ, за решителна. Заради това и командуващиятъ на Източната турска армия Абдуллахъ паша искаше да избѣгне тая среща, преди да събере и подготви всичко, което смѣташе като необходимо за успѣшния изходъ. Споредъ своитѣ първоначални пресмѣтания, Абдуллахъ намираше, че преди 6. октомврий не би било възможно той да настжпи срещу българитѣ.

Обаче, министерскиятъ съветъ, който бѣ скжсалъ дипломатическитѣ връзки съ България и всичкитѣ съюзници още на 3 октомврий, предписа на армията да настжпи веднага. Но, дошелъ самъ на военния театъръ, Абдуллахъ паша, видѣлъ като видѣ действителното положение, донесе, че войскитѣ не само че не могатъ да настжпятъ веднага, но тѣ не ще сж въ състояние да действуватъ и на 6. октомврий, както самъ той предполагаше първоначално.

И той опредѣли като пръвъ день на желаното настжпление датата 9 октомврий. Такова едно решение, което съвсемъ не дърпеше смѣтка за противната страна, не можеше, разбира се, да бжде напълно сполучливо, защото, ако бълга-

ритѣ не изчакатъ събирането на всички турски войски, опредѣлени за действие срещу тѣхъ, ясно е, че турцитѣ рискуваха да бѫдатъ предизвикани за бой преди да сѫ готови. Закъснѣли съ съсрѣдоточаването на войскитѣ си, на турцитѣ оставаше да вематъ само едно правилно решение — да събератъ войскитѣ си по-близко до Цариградъ и подалечъ отъ българитѣ. Така само тѣ можеха да дочакатъ, съ събрани сили, удара на българитѣ. Но въ Цариградъ такова решение не можеше да намѣри привърженици. Тамъ бѣха увѣрени въ успѣха и бързаха да го иматъ, колкото е възможно по-рано. Въ Цариградъ смѣтаха, че, опрѣна на дветѣ крепости Одринъ и Лозенградъ, турската армия не можеше въ никой случай да бѫде изненадана, и настояха да се изпълни планътъ, който вече се прилагаше.

По силата на тоя планъ, Източната армия се съсрѣдоточаваше на линията: Лозенградъ—Хаскьой (I, II, III и IV корпуси). Къмъ тѣхъ бѣха пращани и всички пристигащи на военния театъръ части отъ XVI и XVII корпуси. Следователно, проектираното за 9. октомврий турско настѫпление трѣбваше да се извърши само въ една линия, безъ резерви, но подкрепено въ лѣво отъ Одринския подвиженъ корпусъ (3 дивизии). Главниятъ ударъ трѣбваше да нанесе III корпусъ, засиленъ съ части отъ XV корпусъ.

Ако, обаче, българитѣ не дочакатъ турцитѣ, въ такъвъ случай, до събиране на турскитѣ сили, да се окаже на противника „енергична съпротива“ и да се скѫси фронта съ отегляне на лѣвия флангъ отъ Хаскьой въ Бустанлѫ.

Отъ предварително събранитѣ за турцитѣ сведения, които се оказаха вѣрни, българското командуване, въ изпълнение на изработения планъ за войната, реши съ II-а армия да заслони Одринската крепость, а I-а и III-а армии да настѫпятъ на 5. октомврий, като атакуватъ и разбиятъ Източната турска армия. За тая цель I-а армия да се ангажира по-рано, за да се уясни обстановката, следъ което III-а армия, като маневрена армия да се хвърли срещу дѣсния флангъ на турцитѣ.

За тая цель II-а армия се съсрѣдоточи западно отъ р. Тунджа; I-а армия източно отъ Тунджа, а III-а армия на два прехода въ отстѫпъ задъ лѣвия флангъ на I-а армия.

Благодарение на взетитѣ строги мѣрки, мѣстонахождението на III-а армия остана докрай скрито за турското командуване.

Ясно е, при такова разположение на дветѣ противни

страни и поставенитѣ цели, че онази отъ тѣхъ ще има успѣхъ, която първа бѫде готова за настѫпление и по-добре би осигурила източния си флангъ отъ изненада.

III-а отдѣлна българска армия, разположена задъ и малко навънъ (на отстѫпъ) на крайния източенъ български фланг, осигуряваше тоя флангъ отъ каква да е изненада,

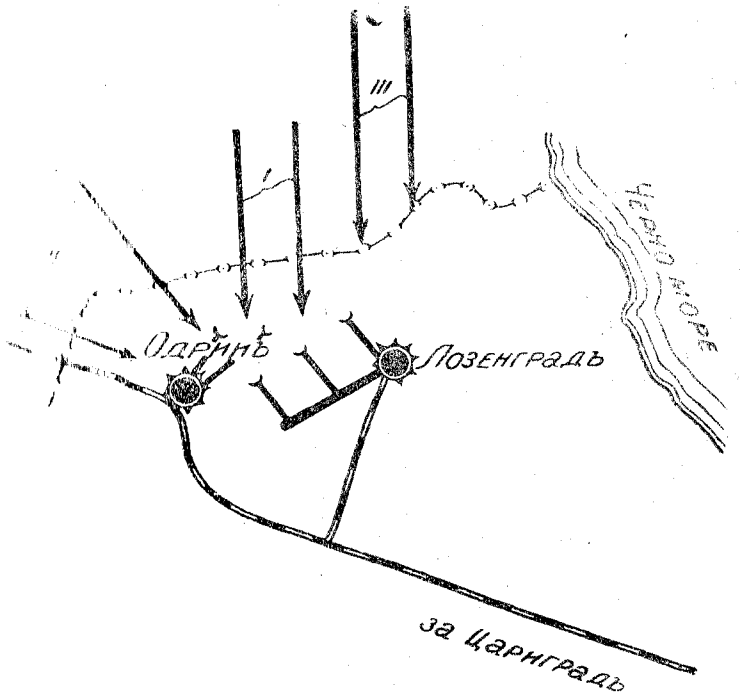

Позиция за настѫпление на българи и турци.

докато III турски корпусъ, разположенъ на крайния източенъ турски флангъ и на една линия съ другитѣ три корпуси, се намираше на такава изненада. Не само това, но при евентуални български успѣхъ срещу тоя корпусъ, едно бързо настѫпление въ общо посоки би заплашило веднага пѫтя за отстѫпление къмъ Цариградъ и би поставило Източната турска армия въ крайно тежко положение още въ самото начало на войната. Тъкмо това преследване българскиятъ планъ

Такъвъ бѣ планътъ на българския генераленъ щабъ за една война срещу Турция, приложенъ въ началото на войната.

На война, за да бѫде тя спечелена, сѫ нужни, както се каза и по-рано, много нѣща. Първото отъ тѣхъ, обаче, е, да се започнатъ военнитѣ операции при най-благоприятни стратегически условия. Обикновено планътъ се работи отъ дълго време преди самата война и се основава на редъ обширни изучвания, но сѫщевременно и на предположения въ известни отношения. Защото не всичко може да се знае предварително за намѣренията на противника.

Голѣмото изкуство на онзи, който изработва единъ воененъ планъ, следователно, се заключава главно въ това: да може той да предвиди онова, което противникътъ мисли да направи и да вземе всички мѣрки, съ които да осуети въ своя полза намѣренията на противника.

Предвидено ли е това, войната е наполовина спечелена. Проучванъ внимателно българския планъ, той дава основание да се твърди, че генералниятъ щабъ въ София бѣ успѣлъ да разреши великолепно поставената му задача за водене на току-що започващата съ Турция война и да даде на войскитѣ най-бързия, най-лекия и най-резултатния начинъ за спечелване на победата.

Нему войскитѣ и народътъ дължатъ признателность.

Оставаше още да бѫде тоя планъ изкусно приложенъ.

Настѫплението между Странджа-планина и р. Арда

Съгласно съ изработения планъ за войната, българитѣ, следъ като се бѣха съсрѣдоточили напреме въ опредѣленигѣ за всѣка отдѣлна армия зони, чакаха съ нетърпение заповѣдьта, която щѣше да ги понесе къмъ турската граница.

Българското главно командуване, разположено първоначално въ гр. Стара-Загора, безъ да губи отъ опредѣленото време нито една минута, издаде още на 4. октомврий първата директива, съ която се нареждаше до тритѣ отдѣлни армии да настѫпятъ на следния день — 5. октомврий въ предѣлитѣ на турската империя.

Въ издадената сѫщия день Царска заповѣдь по действуващата армия въ Стара-Загора се казваше:

„Нечуванитѣ страдания на нашитѣ сънародници въ съседната Отоманска империя, които отдавна терзаеха сърдцата ни, предизвикаха справедливо негодуванието на нашия народъ.

„Следъ като се изчерпаха всичкитѣ мирни срѣдства, за да се подобри, доколкото е възможно, животътъ на тѣзи мъченици — наши братя по кръвь и вѣра, ние, вѣрни изразители на народнитѣ тежнения, не можахме да останемъ безучастни къмъ воплитѣ имъ и, подпомогнати отъ нашия възлюбленъ народъ, заповѣдахме на нашата храбра армия да премине границата и да встѫпи въ борба съ вѣковния врагъ.

Нашето дѣло е свето и человѣколюбиво.

Въ тѣзи сѫдбоносни минути за нашето възлюблено отечество, ние сме увѣрени, че всичкитѣ чинове отъ армията ще се проникнатъ отъ важностьта на тѣхната задача и ще оправдаятъ надеждитѣ, които народътъ възлага на тѣхъ."

А манифестътъ, издаденъ къмъ българския народъ, завършваше съ следнитѣ думи:

„Нашето дѣло е право, велико и свето. Съ смирено упование въ закрилата и помощьта на Всевишния, възвестявамъ на българския народъ, че войната за човѣшки права на християнитѣ въ Турция е обявена."

„Повелявамъ на храбрата българска войска да навлѣзе въ турскитѣ предѣли. Редомъ и наедно съ насъ ще воюватъ противъ общия неприятель за сѫщата цель войскитѣ на сдруженитѣ съ България балкански държави: Сърбия, Гърция и Черна Гора. И въ тая борба на кръста противъ полумесеца, на свободата срещу тиранията, ние ще имаме симпатиитѣ на всички ония, които обичатъ правдата и напредъка. Силенъ съ тия симпатии, нека юначниятъ български войникъ си спомни геройскитѣ дѣла на своитѣ дѣди и добдетеля на своитѣ учители — руси-освободители — нека върви отъ победа къмъ победа."

Рано сутрийта всѣка една отъ тритѣ отдѣлни армии имаше право предъ себе си: II-а армия (генералъ Н. Иванов: 8-а и 9-а п. дивизии), чиято задача бѣ да неутрализира влиянието на одринския гарнизонъ и да обезпечи операциитѣ на главнитѣ български сили (I и III армии) на линията Сарий — Лозенградъ, навлѣзе победоносно въ турска територия и още до вечерята зае гр. Мустафа-паша (Свиленградъ).

Настѫпваше и останалитѣ две отдѣлни армии: I-а (генералъ Кутинчевъ: 1-а, 3-а и 10-а п. дивизии) и III-а (генералъ Р. Димитриевъ: 4-а, 5-а и 6-а п. дивизии), предшествувана отъ конната дивизия (генералъ Назлъмовъ). Тѣзи две армии

държаха презъ време на настжплението тѣсна връзка помежду си, готови, въ зависимость отъ развитието на действията, да почнатъ операциитѣ си.

Като нѣкоя всеунищожителна жива вълнà отъ въоржжени хора се носѣше българската армия въ продължение на четири дни на единъ фронтъ отъ Странджа-планина до р. Арда, като отхвърляше безъ голѣми усилия всичко, което ѝ се явяваше насреща.

На 8-й октомврий вечерьта и тритѣ армии, навлѣзли вече въ турска територия, успѣха да достигнатъ:

II-а армия на 16—20 клм. северно и западно отъ Одринъ; I-а армия съ дѣсния си флангъ 14 клм. отъ Одринъ, а III-а армия съ лѣвофланговата си дивизия (5-а) на 20 клм. с. отъ Лозенградъ.

Най-близко бѣха на 8. октомврий вечерьта частитѣ отъ I-а Софийска дивизия и турската конна дивизия; тѣ отстоеха една отъ друга на около 6 клм.

Общо I-а и III-а армии заемаха съ 4 пех. дивизии въ 1-а линия единъ фронтъ отъ около 52 клм., между лѣвия брѣгъ на Тунджа на западъ и чифл. Загичъ на истокъ, а II-а армия, въ форма на правъ ъгълъ, западно и северно отъ Одринъ — една линия дълга около 35 клм. между рѣкитѣ Арда и Тунджа. Предъ фронта на I-а и III-а армии нѣмаше никакво разузнаване. Тоя день конната дивизия бѣ извикана назадъ.

Турцитѣ бѣха заели на 8. вечерьта съ три корпуса (III, I и IV) въ една линия и единъ корпусъ непосрѣдствено задъ тѣхъ (II к.) единъ фронтъ отъ около 32 клм. между шосето Одринъ—Баба-Ески на югъ и Лозенградъ на северъ, по протежение на ж. п. линия Лозенградъ—Баба-Ески. Предъ центъра се намираше конницата, но тоя день тя почиваше!..

Крепостьта Одринъ, заета съ специалния гарнизонъ (Шукри паша), отстоеше на 35 клм. отъ лѣвия флангъ на източната армия.

До вечерьта на 8. октомврий и дветѣ страни не успѣха да събератъ положителни сведения както за разположението, така и за намѣренията на противната страна. Но и за дветѣ страни „жребиятъ бѣ хвърленъ"!..

За 9. октомврий както българитѣ, така и турцитѣ бѣха решили да настжпятъ, за която цель на 8. вечерьта отъ дветѣ страни бѣха дадени следнитѣ директиви:

Българитѣ. — II-а армия да остане на заетитѣ мѣста, като наблюдава Одринската крепость.

I-а армия — сжщо да остане по мѣстата си, готова, обаче, да действува въ случай на нужда.

III-а армия — да атакува укрепения пунктъ Лозенградъ и да го завладѣе.

Турцитѣ. — Макаръ и да виждаше, че източната армия все още не е готова за настжпление, Абдуллахъ паша, поради многобройнитѣ заповѣди отъ Цариградъ и желанията на подчиненитѣ му корпусни командири, се реши на 8. къмъ обѣдъ да заповѣда настжпление за 9. октомврий.

За българитѣ се знаеше отъ турска страна, че около три пехотни дивизии се намиратъ задъ линията Селиолу—Кайпа, а това показваше, че за настжплението на III-а българска армия срещу Лозенградъ турцитѣ не сж подозирали дори и до последния моментъ. Все пакъ, понеже къмъ с. Ерекларъ, което се намира на 20 клм. северо-западно отъ Лозенградъ, се узнало, че имало български конни части и задъ тѣхъ пехота, изпратена бѣ една дивизия (7-а) отъ III корпусъ и въ тая посока.

Всички други части отъ четиритѣ корпуси се насочиха въ северозападна посока, като частитѣ отъ III корпусъ имаха за задача да обходятъ лѣвия флангъ на българитѣ тогава, когато въ сжщность тоя флангъ на III-а българска армия се намираше източно отъ Лозенградъ (2-а дунавска бригада).

Едновременно се заповѣдваше и на Шукри паша въ Одринъ да настжпи съ около 3 дивизии въ флангъ и тилъ на българитѣ, намиращи се на истокъ отъ р. Тунджа.

Господствуваща идея въ тоя турски планъ бѣ: да се обхванатъ едновременно и двата фланга на българскитѣ сили, които настжпватъ между Одринъ и Селиолу, и съ единъ замахъ да бждатъ унищожени. На двата фланга ще действуватъ: отъ Одринъ Шукри паша и отъ Лозенградъ — Махмудъ Мухтаръ паша. Общиятъ фронтъ, на който ще действуватъ четиритѣ корпуса и корпуса на Шукри паша отъ Одринъ, между Тунджа и с. Ериклеръ (северно отъ Лозенградъ), има дължина 50 клм. по права линия.

Отъ така поставенитѣ задачи на дветѣ противни армии (българската и турската) се вижда, че докато турцитѣ смѣтатъ, че ще обхванатъ лѣвия български флангъ, тѣ, вмѣсто това, се излагатъ на ударитѣ на цѣла една отдѣлна българска армия (III-а), настжпваща решително срещу Лозенградъ. И вмѣсто да обхванатъ българитѣ, турцитѣ сами излагаха

подъ неочакванитѣ удари на една голѣма българска маса своя дѣсенъ флангъ — най-чувствителното мѣсто отъ всички тѣхни фронтове въ Тракия и Македония.

Гениаленъ по своя замисълъ, успѣхътъ на българския планъ се нуждаеше, преди всичко, отъ запазване въ голѣма тайна на съсрѣдоточението и настжплението на III-а армия. И, понеже и това условие бѣ напълно спазено, турцитѣ получиха още първитѣ дни отъ войната такъвъ гръмотевиченъ ударъ, че и до края все не можаха да застанатъ здраво на краката си.

Така насоченитѣ едни срещу други голѣми човѣшки маси имаха следния съставъ и численость предъ първата голѣма среща:

Българи: 113 п. дружини, 28 картечни роти, 75 батареи и 27 ескадрона, или:

2.448 офицери, 151.297 войници и 29.432 коня.

Турци: 119 табора, 27 картечни роти, 71 батареи и 45 ескадрона, или:

3.000 офицери, 122.000 войници и 26.000 коня*).

Така се подготви единъ страшенъ ударъ, непознатъ на Балканския полуостровъ отъ вѣкове. Движеха се една къмъ друга две грамадни маси, около 300.000 души, два вѣковни врага, достойни единъ за другъ. Каква буря отъ омраза и жажда за бой сж посили въ гърдитѣ си и двата тия народи следъ многовѣковното господарство и многовѣковно робство!

Отъ така насоченитѣ на 9. октомврий части отъ III турски корпусъ и III-а българска армия, поради голѣмото разстояние, на което тѣ се намираха на 8. вечерьта, произлѣзоха на следния день срещи само между тѣхнитѣ авангарди при селата Ески-Полосъ и Ериклеръ. При тия срещи турцитѣ, които заемаха първото село, отстжпиха на височитѣ южно отъ него, а 7-а пехотна дивизия, която заемаше височитѣ южно отъ с. Ериклеръ, отстжпи въ южна посока на половина пжть между Ериклеръ и Лозенградъ. Насреща стоеха части отъ 5-а, 6-а и 4-а дивизии (III-а българска армия).

II турски корпусъ зае съ 4-а и 5-а дивизии височитѣ източно и западно отъ с. Керметлия, безъ да има насреща си какви да е български части и безъ да вземе участие въ боевете при Селиолу и Ески-Полосъ.

*) Тукъ влиза и одрииският подвиженъ корпусъ (26.000 души), докато въ състава, показанъ за българитѣ, II-а армия на генералъ Ивановъ, разположена на западъ отъ Тунджа, не влиза.

I корпусъ зае съ 2-а дивизия височинитѣ юго-източно отъ с. Селиолу, до което село бѣха стигнали части отъ 4-а Преславска дивизия (2-а бригада). 3-а п. дивизия отъ сжщия I турски корпусъ стигна до с. Гечкенли и зае позиция северно и западно отъ сжщото село.

IV корпусъ настжпваше западно отъ I корпусъ въ две колони: дивизията Измиръ презъ с. Мусучъ, а 12-а дивизия презъ Гебиларъ. На лѣвия флангъ — конната дивизия и лекатa конна бригада.

Срещу тия два корпуса настжпваха две бригади отъ 1-а Софийска дивизия и 2-а Преславска бригада. На дѣсния флангъ конната дивизия (ген. Назлъмовъ).

Отъ срещата на тия части произлѣзоха боевете при Селиолу и Гечкенли, кръвопролитни и за двете страни, въ които 1-а бригада отъ Софийската дивизия загуби 39 офицера и 1553 войници, отъ които 13 офицери и 202 войници убити.

Тукъ за първи пжть турцитѣ трѣбваше да изпитатъ устрема на българската пехота да търси решението на боя въ атаката на ножъ. И макаръ че 8-и пех. Приморски полкъ атакува презъ нощьта само части отъ 2-а пех. турска дивизия, уплахата на турцитѣ бѣ тъй голѣма, че предизвикана та въ тая дивизия паника бързо се разпространи и въ останалитѣ дивизии отъ корпуса, които, ужасени, търсѣха спасение въ диво бѣгство. Така, единъ български пехотенъ полкъ можа да разстрои въ една нощь цѣлия турски корпусъ. И това още въ началото на войната!

Одринскиятъ подвиженъ корпусъ (10-а 11-а и 1-а сборни дивизии), въ изпълнение на общата директива на Източната армия отъ 8. октомврий, сжщо така излѣзе отъ крепостьта на 9. октомврий и настжпи: 10-а п. дивизия западно отъ р. Провадийска, 11-а дивизия — източно отъ тая рѣка, а 1-а сборна дивизия зае вис. 212, която се намира на 5 клм. с.-изт. отъ крепостьта Одринъ. Отъ срещитѣ на частитѣ отъ тоя корпусъ съ 3-а и 10-а сборни дивизии произлѣзе боятъ при Муратчалж—Кайпа, който спрѣ турското настжпление на северъ, но сжщевременно и задържа българското на югъ и юго-изтокъ. Българитѣ загубиха 24 офицери и 1.254 войници убити и ранени.

На 9. октомврий вечерьта дветѣ български армии (II-а и I-а) заемаха фронта, очертанъ отъ селата: Кайпа—Селиолу—Керметлия—Ески-Полосъ—Ерекли. Дивизиитѣ бѣха разположение отъ дѣсно на лѣво, както следва: 3-а, 10-а, 1-а,

конната, I-а Бдинска бригада, 4-а и на крайния лѣвъ флангъ — 5-а п. дивизия.

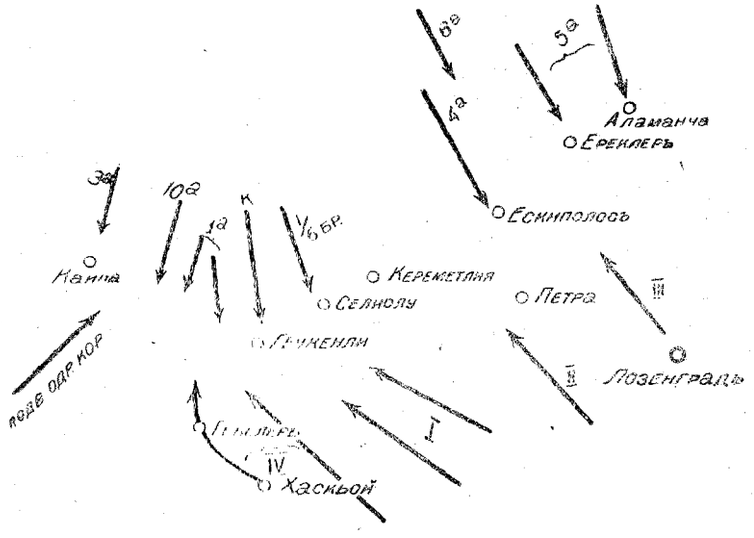

Положението на българи и турци на 9. октомврий.

Турцитѣ бѣха разположени срещу българитѣ по следния начинъ: на дѣсния флангъ III корпусъ, до него II, 1, IV, конната дивизия и на крайния лѣвъ турски флангъ Одринскиятъ подвиженъ корпусъ срещу 3-а и 10-а български дивизии, или срещу всѣка българска дивизия стоеше по единъ турски корпусъ.

Отъ заповѣдьта на командуващия на Източната турска армия се знае, че турското настжпление имаше за цель да обходи двата български фланга — дѣсния съ Одринския подвиженъ корпусъ, а лѣвия — съ III корпусъ. Вѣроятно турското главно командуване е искало да повтори тукъ класическия примѣръ на Анибалъ при Кана въ 216 година преди Р. Хр. срещу римлянитѣ. Но, за да успѣятъ, на турцитѣ липсуваше, освенъ Анибалъ, и още нѣщо!..*). Произлѣзлитѣ

*) Както е известно, въ тая битка римлянитѣ, които брояли 80.000 пехота и 7,200 конници, загубиха 70.000 убити и 10.000 пленени.

на 9. октомврий боеве доведоха, обаче, до обратни за турцитѣ резултати. Безъ да обходятъ нито единъ отъ българскитѣ флангове, тѣхниятъ центъръ при Селиолу—Гечкенли съ отстжпването на 3-та низамска дивизия и дивизията Измидъ предизвика предивременно отстжпване на цѣлата Източна армия — когато българитѣ още не бѣха нанесли решителния си ударъ срещу Лозенградъ. Това даде възможность на турската Източна армия да се събере по-късно на линията Бунаръ-Хисаръ—Люле-Бургазъ, вмѣсто да бжде отхвърлена на западъ и обкржжена.

Ако българитѣ следъ успѣха си при Селиолу—Гечкенли бѣха настжпили право на югъ, най-малкиятъ резултатъ би билъ разкжсването на турската армия на две части, групирани и вѣроятно бити поотдѣлно около Одринъ и около Лозенградъ. Това не стана и се дължи главно на обстоятелството, че действията на българския центъръ не бѣха съобразени съ тия на двата фланга.

10. октомврий. Следъ като късно презъ нощьта командуващиятъ на Източната турска армия узна за паническото отстжпление на 2-а дивизия и бавното и безрезултатно настжпление на III и II корпуси, той смѣтна, че общото настжпление става невъзможно и че отъ опасното положение, въ което бѣ изпаднала армията му, ще трѣбва да се излѣзе, като цѣлата армия се събере на укрепената отъ нея линия; Лозенградъ—Бустанлжк. За заемането посрѣдствомъ отстжпление на тая линия Абдулахъ паша издаде нуждната заповѣдь въ 3 часа преди пладне на 10. октомврий.

Понеже до късно вечерьта въ щаба на българската действуваща армия въ Ст.-Загора не се бѣха получили сведения за онова, което бѣ произлѣзло предъ фронта на I-а и III-а армия, главното българско командуване предостави за 10. октомврий на тия две армии да продължатъ започнатата борба съ неприятеля, съобразявайки се съ общата идея, вложена въ развитието на главнитѣ операции и създалата се обстановка.

Командуващиятъ на III-а армия, щомъ не получи на време нужднитѣ директиви за 10. октомврий, реши да атакува тоя день противника, отхвърленъ на 9. на линията: Кадъкьой—Ески-Полосъ—Петра, като помоли командуващия на I-а българска армия да настжпи и той по посока на Селиолу—Хаскьой, за да обезпечи дѣсния флангъ и тила на III армия.

Отъ своя страна и командирътъ на III турски корпусъ,

Махмудъ Мухтаръ, смѣтайки се по-силенъ отъ противника, реши да не изпълни заповѣдьта на командуващия на Източната армия за отстѫпление, като си постави за задача да спре настѫплението на противника, идящъ отъ северъ и западъ и да нанесе решителенъ ударъ на българскитѣ войски източно отъ Теке-дере. Така произлѣзоха боевете при Ески-Полосъ, Петра, Ериклеръ и Селиолу на 10. октомврий 1912 г.

Първа понесе неудържимия ударъ на преславци Афионкарахисарската дивизия, която заемаше позиция южно отъ с. Ески-Полосъ. Атакувана стремително отъ 3-а Преславска бригада, турската дивизия отстѫпи въ паническо бѣгство, като увлѣче съ себе си и всички части, които се намираха въ втора линия. Само благодарение на личнитѣ усилия на голѣмитѣ началници, включително на корпусния командиръ Махмудъ Мухтаръ, който се намираше по това време въ с. Петра, можаха да бъдатъ спрѣни нѣкои части и да заематъ позиция на височинитѣ с.-з. отъ с. Петра. Сѫщата участь бѣ сполетѣла и 9-а турска дивизия, която заемаше височинитѣ ю.-и. отъ Ески-Полосъ. Атакувана все отъ частитѣ на славната Преславска дивизия, и тая дивизия отстѫпи въ паника и едва можа да заеме височинитѣ северно отъ с. Петра, въ дѣсно отъ разстроенитѣ табори на Афионкарахисарската дивизия. По тоя начинъ турцитѣ все пакъ можаха да организиратъ нова съпротива предъ с. Петра.

Но, атакувани и на тая позиция, първи напустнаха бойното поле и се запѣтиха къмъ Лозенградъ таборитѣ отъ Афионкарахисарската дивизия и 27. полкъ, разстроенъ още при атаката на Ески-Полосъ. Българитѣ заеха позицията на турцитѣ още въ 2 ч. сл. пл., но поради излѣлия се проливенъ дъждъ и липсата на прѣснѣ части, не можаха да преследватъ турцитѣ.

Победоноснитѣ български пощуваха по височинитѣ северно и южно отъ селото Петра.

Загубитѣ на тия части презъ този день възлизаха на 9 офицера и 944 войници убити и ранени. Турцитѣ оставиха въ Теке-дере три батареи, а една батарея бѣ пленена северно отъ с. Петра, наедно съ багажа и палатката на самия корпусенъ командиръ.

Въ изпълнение на заповѣдьта на командира на III турски корпусъ, 7. низамска дивизия, която пренощува срещу 10. на височинитѣ по срѣдата между Кадъкьой и Лозенградъ, настѫпи на 10. сутриньта въ с.-з. посока, докато едновременно отъ северъ на югъ настѫпваше цѣлата 5-а пехотна Дунавска дивизия. Неизбѣжната кървава среща стана на височинитѣ южно отъ р. Сърсуватъ.

Въ разгара на боя, къмъ 2 ч. сл. пл., командирътъ на 7-а низамска дивизия получи заповѣдь отъ корпусния командиръ: да се оттегли постепенно къмъ Лозенградъ, за кѫдето отстѫпваше и III корпусъ. Но, щомъ българитѣ схванаха, че турцитѣ отстѫпватъ, тѣ съ викъ „ура!“ обърнаха отстѫплението на лѣвия турски флангъ въ бѣгство и се започна едно славно и величествено концентрическо настѫпление отъ разгъналитѣ се въ една линия шесть български пехотни полкове, въпрѣки проливния дъждъ, който се изливаше въ това време. Турцитѣ все пакъ успѣха да заематъ окопитѣ, които си бѣха приготвили по-рано за отбраната на Лозенградъ.

ПРЕДЪ ЛОЗЕНГРАДЪ

Следъ поражението на турцитѣ при с. Петра, командирътъ на корпуса направи разпореждане за отбраната на Лозенградъ. Тука на 10. първи пристигнаха бѣгълцитѣ отъ Афионкарахисарската дивизия. Последователно дойдоха началницитѣ и на 7, 8 и 9 турски дивизии. Пръвъ взе мѣрки за отбраната началникътъ на 7-а дивизия. Обаче, следъ една слаба съпротива на турцитѣ, оказана срещу случайно доближили се до отбраната слаби български части, настѫпи пълно разложение въ III турски корпусъ и въ 2 ч. предъ пладне на 11. октомврий командирътъ на корпуса издаде заповѣдь за отстѫпление по посока на Бунаръ-Хисаръ. Обаче, още въ началото на самото движение, войницитѣ излѣзоха отъ рѫцетѣ на началницитѣ и скоро отдѣлнитѣ войскови части се превърнаха въ тълпа. Самъ Махмудъ Мухтаръ паша, напусналъ града въ 10 ч. вечерьта, бележи: „Когато напуснахъ Лозенградъ, видѣхъ, че главниятъ пѫть за Виза бѣ задръстенъ съ орѫдия, войски и бѣжанци и всичко бѣгаше. Въ цѣлата военна история не може да се намѣри подобно безпричинно(!) отстѫпление и такова бѣгство“*).

Единъ отредъ отъ 6 табора и 9 батареи, който бѣ заелъ позиция източно отъ с. Енидже и получи заповѣдь да заеме линията Ускюпъ—Юндала, за да прикрие отстѫплението на III корпусъ, бѣ сѫщо така увлѣченъ отъ бѣгащата тълпа и скоро се влѣ въ нея.

*) „Изъ моята дейность“, стр. 39, отъ Махмудъ Мухтаръ паша.

Отъ българска страна къмъ 7 часа вечерьта командуващиятъ на III-а армия издаде заповѣдь за щурмуване на другия день, 11. октомврий, на разсъмване крепостьта Лозенградъ съ участието на конната дивизия и 4., 5. и 6. пехотни дивизии. Той и не подозираше, че турцитѣ преди това, разнебитени, разпилѣни и смъртно ударени, бѣха принудени да напуснатъ и то въ пълно безредие крепостьта Лозенградъ, въ която цѣлъ свѣтъ очакваше, че турцитѣ ще окажатъ познатото турско упорство при Плѣвенъ въ 1877 г.

Положението сѫщия день по останалия български фронтъ бѣ следното:

Понеже турци и българи осъмнаха на 10. едни отъ други на действителенъ артилерийски, а нѣкѫде и на пехотенъ изстрелъ, боятъ се поднови автоматически. Първа настѫпи 10-а низамска дивизия по двата брѣга на р. Курудджукъ. Последователно влѣзоха въ боя и останалитѣ две дивизии 11-а и 1-а сборна отъ Одрийския подвиженъ корпусъ. Отъ българска страна взеха участие 3-а Балканска (две бригади) и 10-а сборна дивизии.

Понеже късно презъ нощьта на 10. командуващиятъ на Източната армия бѣ решилъ да отстѫпи, безъ да знаеше това Одрийскиятъ командантъ, енергичното действуване на Шукри паша откъмъ Одринъ презъ тоя день се явяваше безпредметно. Все пакъ то застави командуващия на I-а българска армия при по-нататъшното му настѫпление къмъ Люле-Бургазъ да бѫде по-внимателенъ, а следователно и по-бавенъ въ движенията си. А по-късно това обстоятелство се отрази неблагоприятно за българитѣ въ решителния бой на линията Бунаръ-Хисаръ—Люле-Бургазъ.

Въ тия боеве българитѣ загубиха 22 офицери и 1.104 войници, отъ които 2 офицери и 192 войници убити.

Малкитѣ схватки, които станаха на 10. октомврий сутринья и вечерьта при Селиолу—Гечкенли, бѣха безъ всѣкакво значение за по-нататъшнитѣ действия.

Развилитѣ се по тоя начинъ военни действия на линията Одринъ—Лозенградъ презъ днитѣ отъ 8. до 10. октомврий показаха решителното превъзходство не само на българското главно командуване, но и солидната подготовка и високия духъ на българската войска.

Следъ първитѣ кървави срещи, когато турцитѣ още не познаваха своя противникъ, тѣ наистина се опитаха съ цената на много жертви да отхвърлятъ непобедимата жива вълна, която нахлуваше откъмъ северъ. Но, следъ като из-

Генералъ-лейтенантъ Ив. Фичевъ,
началникъ-щаба на българската войска.

питаха страшнитѣ удари, които турци по цѣлия тоя фронтъ търсѣха въ дивo бѣгство да се изтръгнатъ отъ ударитѣ на смѣлитѣ българи.

По тои начинъ Лозенградъ се явяваше като зрѣлъ плодъ, който трѣбваше да падне благодарение на устрема на войскитѣ и отлично изработения отъ българския генераленъ щабъ планъ за война срещу Турция.

11.—15. октомврий

Още вечерьта на 10. командуващиятъ на III-а българска армия издаде заповѣдь за щурмуване на Лозенградската крепость съ три пехотни и една конна дивизия.

Настъпваше единъ отъ великитѣ моменти на борбата.

На 11. октомврий сутриньта къмъ 6 часа тѫста мъгла покриваше бойното поле. До 9 часа, макаръ че българската пехота и артилерия се приближаваха къмъ крепостьта, турцитѣ гробно мълчеха. Едва къмъ 10 и пол. часа пр. пл. отъ разезда, изпратенъ лично отъ командуващия на армията къмъ града, се узна, че още презъ нощьта турцитѣ опразднили Лозенградъ.

Ударено смѣло и тежко още при първата среща, самонадѣяното дотогава турско командуване разбра бързо, че надъ Лозенградъ се надвесва страшна сила и напусна града безъ бой. Скоро следъ това войскитѣ на III-а армия бѣха насочени да минатъ презъ града; първа мина 5-а пех. Дунавска дивизия, като на 3 клм. южно отъ Лозенградъ 1-а и 3-а дунавски бригади се разположиха съ фронтъ на югъ.

Презъ града частитѣ минаха съ викъ „ура!“ предъ командуващия на армията, посрещнати преди това тържествено отъ мѣстното население.

Като предна стража (авангардъ) на армията къмъ Кавакли бѣ изпратена 2-а бдинска бригада. Едновременно съ това генералъ Радко Димитриевъ изпрати дълга телеграма до щаба на Действуващата армия, въ която, като казваше, че следъ славната победа духътъ на армията билъ „на недостижима висота“, моли, поради лошото време и лошитѣ бивачни условия: да му се разреши да даде на по-голѣмата часть отъ армията си 2—3 деня почивка, макаръ че съприкосновението съ турцитѣ не бѣ още установено.

А турската армия отстѫпи въ пъленъ безпорядъкъ, като загуби почти всички обози. Несъмнено е, че, ако българитѣ бѣха преследвали, като натискатъ главно на дѣсния

турски флангъ, тѣ щѣха да отрѣжатъ турцитѣ отъ пѫтя имъ за Цариградъ и да ги унищожатъ. Но проливниятъ дъждъ, неочакваниятъ гърмотевиченъ успѣхъ, изостаналитѣ далечъ обози и общата неориентираность, както и заповѣдьта на щаба на Действуващата армия: III-а армия да се спре около Лозенградъ, гдето да се окопае и да чака по-нататъшни заповѣди, задържаха победоносния маршъ на българитѣ къмъ югъ. Много причини, събрани на купъ, препрѣчиха открития съ ума и храбростьта имъ пѫть на изтокъ.

По такъвъ начинъ създадената между турцитѣ паника презъ нощьта срещу 11. октомврий лесно бѣ прекратена, и се даде възможность на турската армия да изживѣе бързо паническия страхъ и постепенно да се устрои на новитѣ заповѣдани позиции. Даже нѣкои турски части, които при безредното си отстѫпление бѣха надминали тия нови позиции, имаха време да се върнатъ и да ги заематъ. Рѣдъкъ, но пропуснатъ отъ българитѣ случай, за да се справятъ бързо съ турцитѣ!

Необезпокоявани отъ никого, отстѫпиха безъ всѣкакъвъ натискъ отъ страна на I-а българска армия и I и IV турски корпуси презъ днитѣ на 11., 12. и 13. октомврий.

Така, поради едновременно спиране на българитѣ следъ победитѣ при Петра, Ериклеръ и Селиолу и най-вече следъ Лозенградъ, създадоха се условия, които позволиха на турцитѣ да се организиратъ на линиятъ Бунаръ-Хисаръ—Люле-Бургазъ, гдето трѣбваше да пламне на 16. октомврий новъ бой, най-кръвопролитниятъ отъ всички презъ тая война, който трая четири дни и взе десетки хиляди жертви и отъ дветѣ страни.

По тоя начинъ почивката на българитѣ на 10.—11. октомврий бѣ платена съ скѫпа и изобилна кръвь!

Действията на българитѣ предъ Одринъ отъ 5. до 14. октомврий 1912 г. Разположенъ тамъ, гдето се събиратъ тритѣ рѣки (скица на стр. 99) Марица, Тунджа и Арда, Одринъ прегражда пѫти за Цариградъ на противникъ, настѫпващъ отъ северъ и западъ. Неговото военно значение, обаче, не всѣкога е било еднакво презъ дългото турско господство въ Европа. То бѣ намалѣло значително, когато турскитѣ султани бѣха успѣли да пренесатъ далечъ задъ Балкана и Дунава границитѣ на турската империя, а порастна значително следъ руско-турската война въ 1877—1878 г., когато тоя пунктъ остана единичката преграда между Цариградъ и България. Но, понеже турцитѣ смѣтаха България за малка държавица, и въ военно отношение за твърде слаба, въ Цариградъ не взеха почти никакви мѣрки за засилването на Одринъ въ отбранително отношение. Въ 1912 г. градътъ имаше около 76.000 жители.

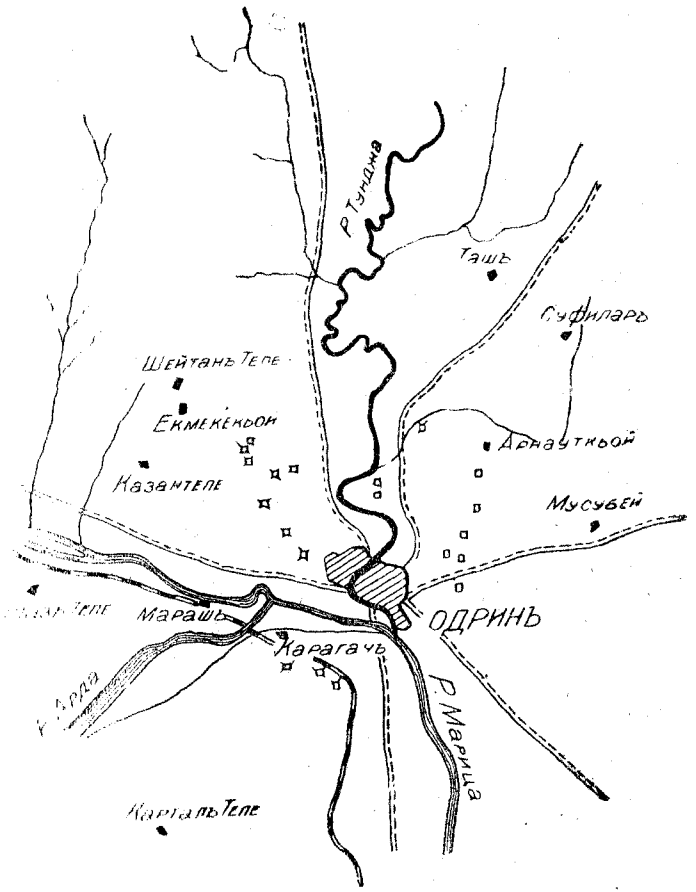

Одринската крепость.

Общо Одринската крепость разполагаше съ 192 оржия голѣмъ калибъръ и 320—325 полски оржия. Въ началото на войната тя бѣ снабдена все пакъ съ достатъчно войски, въоръжение, бойни и хранителни потрѣбности, но липсуваха срѣдства за съобщение и наблюдение.

Главната отбранителна линия (фортовиятъ поясъ) имаше 13 стари опорни пункта.

Гарнизонътъ на крепостьта къмъ 5. октомврий 1912 г. възлизаше на 55 табора, 10 картечни роти, 78 батареи и 2 ескадрона (40-а и 11-а низамски дивизии, 3 редифски дивизии, 4-и стрелкови полкъ, 5 крепостни полка и др.), общо около 50.000 души.

За действуване срещу Одринския укрепенъ лагеръ бѣ назначена II-а отдѣлна българска армия, която на 4. октомврий вечерьта, бѣ готова да действува противъ крепостьта, съсрѣдоточена между гр. Хасково и лѣвия брѣгъ на рѣка Тунджа*).

Главната задача на Одринската крепость бѣ да привлѣче къмъ себе си възможно повече неприятелски сили, като постоянно заплашва фланга и тила на българитѣ. За тая си задача одринскитѣ полски войски трѣбваше да действуватъ енергично и да нрѣчатъ на противника, който би искалъ да обходи или да обкржжи крепостьта.

За изпълнение на тая си задача Шукри паша още на 4. октомврий, когато и получи заповѣдь за настжпление, пристжпи къмъ формирането на единъ подвиженъ корпусъ, въ съставъ 3 п. дивизии.

Споредъ българския планъ за операцитѣ около Одринъ на II-а армия се заповѣдваше на 5. октомврий да настжпи срещу Одринската крепость, като има за задача не само да наблюдава, но и да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операцитѣ на българскитѣ главни сили на линията Одринъ—Лозенградъ.

На 5. октомврий вечерьта II-а българска армия мина границата, навлѣзе въ турска територия, безъ, обаче, турското командуване да бѣ узнало за това голѣмо движение. Следъ обѣдъ, 4 и пол. часа, гвардейскиятъ полкъ влѣзе тържествено посрещнатъ въ гр. Мустафа-паша (Свиленградъ).

На 6. октомврий 8. и 9. български дивизии настжпиха и застанаха съ фронтове, скжсени и перпендикулярни единъ на другъ, положение, благоприятно за обхватъ на турцитѣ, ако биха настжпили въ западна посока.

*) Бойниятъ съставъ на II-а армия бѣ на 5. X. 1912 г. следния: 8-а Тунджанската и 9-а Илѣновска дивизия, въ съставъ по 3 п. бригади, и 1-а Балканска п. бригада, Хасковски отрядъ (2-а тракийска п. бригада, 3 с. с. артил. п., 4/2 ле с. с. отд.), 1-а сборна конна бригада, 2-о с. с. гаубич. отд., 2-а колоезд. рота и 1 аеропл. отд.

Конната бригада не успѣ и този день да мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

На крайния дѣсенъ флангъ Хасковскиятъ отредъ продължаваше да настжпва съ бой.

На 7. октомврий директивитѣ, получени отъ втора българска армия и отъ команданта на Одринската крепость сж въ единъ и сжщи духъ — II-а бълг. армия да остане на заетитѣ мѣста и да се утвърди на тѣхъ, а Одринскиятъ гарнизонъ да не предприема настжпление въ голѣмъ масщабъ, докато нѣмата Източна армия не бжде готова да мине въ общо настжпление.

Българската главна квартира нареди II-а армия да почива този день не само защото тия войски бѣха изморени, но още и защото се намираше всецѣло подъ влиянието на невѣрното съобщение за съсрѣдоточаване на грамадни турски сили въ Кърджалийско, докато Хасковскиятъ отредъ бѣ сломилъ окончателно турската съпротива въ този районъ*).

Съ настжплението на 7. и 8. октомврий II-а българска армия достигна до сферата на досегаемостьта на крепостната артилерия (10 клм.) и трѣбваше да се разреши въпросътъ — ще продължи ли II-а българска армия да наблюдава крепостьта, или пъкъ ще трѣбва да настжпи, за да събере сведения за силитѣ и намѣренията на турцитѣ и при благоприятни условия — да ги атакува решително?

На крайния дѣсенъ флангъ Хасковскиятъ отредъ следъ упоритъ бой съ турцитѣ при Кърджали зае на 8. октомврий града и се разположи здраво на р. Арда, като по тоя начинъ обезпечи фланга и тила на II-а армия откъмъ тая посока.

Въ лѣво I-а бълг. армия, следъ като остави 3-а и 10-а дивизии за наблюдение на крепостьта Одринъ, обстоятелство, което облекчи значително действията на II-а армия, съ останалитѣ части се подготвяше за настжпление срещу турцитѣ на линията Лозенградъ—Одринъ.

На 9. октомврий, съгласно съ заповѣдьта на Източната турска армия за общо настжпление по цѣлия фронтъ отъ Одринъ до Лозенградъ, Одринскиятъ гарнизонъ настжпи съ 4 дивизии (подвижниятъ му резервъ) въ североизточна посока и първоначално има успѣхъ срещу предната бригада

*) Всеки подъ влиянието на тая въображаема опасность бѣше извикалъ дивизията и конната бригада, действуваща въ това време предъ фронта на II-а армия. Грѣшката бѣ поправена скоро.

на 3-а бълг. дивизия, но, контръ-атакуванъ отъ останалитѣ две бригади, този излетъ бѣ съвършено сломенъ*).

Но, страхувайки се, че въ такъвъ единъ моментъ, когато главнитѣ сили на крепостьта ще се намиратъ вънъ отъ нея, българитѣ биха могли да атакуватъ по двата брѣга на р. Марица Одринъ съ открита сила, Шукри паша изпрати между рѣкитѣ Марица и Арда една сборна редифска дивизия (7—8 табора и 3 батареи) съ задача да попрѣчи на такава една атака. Разпорежданията, обаче, на Шукри паша бѣха прихванати отъ българитѣ и за отбиване на това турско настжпление българитѣ приготвиха 3 пехотни полка (10., 30. и 51. пех. полкове).

Отъ произлѣзлата среща стана боятъ при Юрушъ на брѣга на р. Марица, гдето турцитѣ, бити и разстроени, бѣха принудени да се върнатъ въ крепостьта, като дадоха загуби 800—900 души, 2 орждия планински и пр., но главната цель на Шукри паша бѣ постигната — той сполучи съ това настжпление на западъ да прикове въ тая посока вниманието на командуващия на II-а бълг. армия и да скрие отъ него рискованитѣ действия на излѣзлитѣ вънъ отъ гарнизона три турски дивизии въ с.-и. посока срещу 3-а Балканска дивизия.

Презъ последнитѣ три дни (10. 11. и 12. октомврий) действията на II бълг. армия предъ Одринъ имаха за цель да заслонятъ крепостьта отъ югъ и отъ изтокъ, а на 13. октомврий две бригади отъ 8-а Тунджанска дивизия минаха на дѣсния брѣгъ на р. Арда, за да заематъ участъка между дветѣ рѣки: Марица и Арда. Още на 10. придадената къмъ 9-а пех. дивизия бдинска пехотна бригада влѣзе отново въ състава на 1-а отдѣлна армия.

Сжщия день преднитѣ части на Хасковския отредъ следъ голѣми усилия стигнаха вечерьта въ Силбикюмъ на 55 клм. западно отъ Одринъ. Презъ цѣлия день сборната конна бригада на полковникъ Таневъ остана въ с. Кумарлжк.

Сжщия день 13. октомврий щабътъ на Действуващата армия съобщи на главнокомандуващия на II-а българска армия, че въ Мустафа-паша (Свиленградъ) се формира отъ допълняващи и опълченски дружини нова 11-а п. дивизия и че тая дивизия влиза въ състава на II-а армия. Въ сжщото време почна и превозътъ на обсадна артилерия, взета отъ Софийския и Шуменския крепостни батальони.

*) Боятъ на линията Муратчалжк—Кайпа.

Когато българската главна квартира взе решение на 13. октомврий да нанесе решителенъ ударъ на противника съ I-а и III-а армии на линията Баба-Ески—Люле-Бургазъ, положението на II-а армия на 14. октомврий вечерьта бѣ следното:

3-а и 9-а п. дивизии се намираха срѣдно на 20—25 клм. отъ самия градъ Одринъ между Тунджа, Марица, Арда и Марица. Хасковскиятъ отредъ въ Сюлбекюнъ; кърджалийскиятъ — въ Кърджали, а конната бригада заедно съ гвардейския полкъ — въ с. Пазирни на 30 клм. ю.-з. отъ Одринъ.

Отъ новопридадената 11-а пех. дивизия: една дружина (1) въ Кадълкой, две — въ Свиленградъ и две — въ Любимецъ.

РЕШИТЕЛНИЯТЪ БОЙ НА ЛИНИЯТА ЛЮЛЕ-БУРГАЗЪ—БУНАРЪ-ХИСАРЪ

(16—18. октомврий)

Планове и решения. Неочакваният разгромъ на дѣсния турски флангъ при Ериклеръ и Петра накара командуващият на Източната турска армия да вземе решение: армията му да се съсрѣдоточи задъ р. Еркене, но за това бѣ необходимо тя да се спре временно задъ р. Караагачъ. И още на 13. октомврий Абдуллахъ паша заповѣда на корпуситѣ, спрѣли временно на линията: Виза—с. Карагачъ—Тюркбей—Люле-Бургазъ, да се приготвятъ за бързо оттегляне на линията задъ р. Еркене.

Главнокомандуващият на турската армия усвои напълно идеята на командуващия на Източната армия — да отстѫпи задъ Еркене и на 14. даде директива за почване на отстѫплението. На нея, обаче, се противопоставиха събранитѣ въ Люле-Бургазъ трима корпусни командири, които, вмѣсто отстѫпление, предпочитаха да се биятъ на заетата позиция. Абдуллахъ паша, обаче, който се намираше въ Чорлу, настоя да се изпълни заповѣдьта му за отстѫпление задъ р. Еркене. Тогава сѫщитѣ корпусни командири (на I, II и IV) се обърнаха направо къмъ главнокомандуващия Назимъ паша, намиращъ се въ Черкескьой, който се съгласилъ съ тѣхъ да останатъ на линията на Караагачъ-дере и, ако бѫдатъ атакувани, да водятъ отбраната до край.

Предъ самото сражение на 16. октомврий, сѫщиятъ даде заповѣдь: Източната армия да се подѣли на две: I-а източна (I, II и IV корпуси) и II-а източна (III, XVII и XVIII) армии, и поради положението, въ което се намираха тия корпуси, на турцитѣ се налагаше само единъ начинъ на действуване: отбрана съ I източна армия на линията Караагачъ—Люле-Бургазъ и атака съ II източна армия срещу заходящето българско лѣво крило.

Отъ своя страна главното българско командуване останало съ убеждение, че на 9. и 10. октомврий I и III армии сѫ имали работа само съ турски авангарди, взе решение, преди да се продължи настѫплението, III-а армия да дочака I-а и да се разузнае, где се съсрѣдоточаватъ турскитѣ главни сили.

По командуващият на III-а армия, генералъ Радко Димитриевъ, убеденъ въ пълното разстройство на турската армия, настоя най-енергично да настѫпи часъ по-скоро къмъ Баба Ески и Люле-Бургазъ, за да не се даде на турцитѣ време да се устроятъ. Той гарантираше, че откъмъ Виза нѣмало опасность.

Плановетъ на действуващата армия, като усвои предложението на главнокомандуващия на III-а армия, издаде директива за 14., чиято основна идея бѣ: I армия да ангажира противника на фронта, а III армия да нанесе решителенъ ударъ на дѣсния флангъ на противника, който се намира на линията Баба-Ески (?!)—Люле-Бургазъ.

Изобщо щабътъ на III армия и щабътъ на действуващата армия не подозираха, че една турска армия заема линията Люле-Бургазъ—Караагачъ и въ отстѫпъ на нейния дѣсенъ флангъ се съсрѣдоточава друга, затова и разпорежданията на българитѣ не бѣха за бой, а за походъ. По тоя начинъ тѣ, като захождаха съ фланга си, излагаха тоя флангъ на ударитѣ на II източна турска армия.

Още на 12. октомврий Махмудъ Мухтаръ паша, който събираше корпуса си (II) въ Виза, успѣ да формира единъ отредъ отъ полкъ пехота и 2 планински батареи съ заповѣдь: да настѫпи отъ Виза къмъ Лозенградъ, да прибере изоставенитѣ орѫдия и материали и да разузнае нѣщо за неприятеля. Тоя отредъ на другия день при приближаването му къмъ Бунаръ-Хисаръ се натъкна на отреда на капитанъ Сотировъ и биде разбитъ, но къмъ 9 часа вечерьта сѫщиятъ получи донесение, че новъ турски отредъ съ артилерия настѫпвалъ къмъ Бунаръ-Хисаръ. На 14. вечерьта 5. пех. Дунавска дивизия, настѫпваща отъ Лозенградъ, зае съ една бригада Бунаръ-Хисаръ, а на 15. вечерьта сѫщата бригада мина Караагачъ-дере и зае височината с.-з. отъ Чонгора, крайния лѣвъ флангъ, а 10. п. дивизия — Баба-Ески, крайния дѣсенъ флангъ на българското разположение. 1. Софийска дивизия по сѫщото време се намираше на 20 клм. задъ тая линия.

Турцитѣ щемаха съ крайния си дѣсенъ флангъ Виза, а съ лѣвия си такъмъ Люле-Бургазъ. Въ Сарай пристигаше първата пѣхотна дивизия отъ XVIII корпусъ, а въ Узунъ-кяджи

на 14 клм. ю.-з. отъ Сарай се събираха отстѫпилитѣ части отъ XVII корпусъ.

Силитѣ на дветѣ страни. Общо въ започнатия на другия день — 16. октомврий — голѣмъ бой на линията: Люле-Бургазъ—Бунаръ-Хисаръ, турцитѣ участвуваха съ около:

126.000 пушки, 96 картечници, 342 с. с. орѫдия и 3500 конници, атакувани отъ българитѣ съ 107.000 пушки, 116 картечници, 360 орѫдия, отъ които само половината скорострелни и 2066 конници.

Докато, обаче, командуването на източната турска армия въ тоя голѣмъ бой се разпадна на две: I източна армия, командувана отъ самия Абдулахъ паша, и II източна армия, повѣрена на Хамди паша, обаче, фактически командувана отъ Махмудъ Мухтаръ паша, въ българското командуване сѫщия день главнокомандуващиятъ назначи генералъ Радко Димитриевъ за командуващъ на съединенитѣ (I-а и III-а) армии. Това обединение бѣ по начало умѣстно.

Бойното поле. Значението на бойното поле на северъ до южнитѣ склонове на Странджа планина и на югъ — съ срѣдното течение на р. Еркене — се заключавало за турцитѣ, преди всичко въ това, че прегражда дветѣ главни операционни посоки, които отъ България презъ Одринъ и Лозенградъ водятъ за Цариградъ и имъ осигурява владѣенето на мраморноморскитѣ и черноморскитѣ пристанища, презъ които тѣ можеха да получаватъ подкрепления и припаси. Съ отхвърлянето на турцитѣ отъ тая линия тѣ се затвориха въ тѣсния полуостровъ и използуването на голѣмитѣ имъ резерви въ Мала Азия, ако войната би продължила, не можеше да има особено значение, поради недостатъчното мѣсто за развръщане на голѣми маси и маневриране съ тѣхъ.

На бойното поле, както и въ цѣлата область, почти нѣмаше пѫтища. Почвата както въ равнината, така и на бойното поле, е черноземъ и глина и поради голѣмитѣ дъждове, които бѣха валѣли, се бѣ разкаляла извънредно много.

Мѣстностьта, прорѣзана съ много рѣки и потоци, е рѣдко населена. Заетата отъ турцитѣ позиция по лѣвия брѣгъ на р. Караагачъ-дере отъ ст. Люле-Бургазъ до височинитѣ на с.-и. отъ с. Караагачъ съ IV, I и II корпуси има дължина около 24 клм. Градътъ Виза, гдето се събираше III корпусъ и за кѫдето настѫпване XVIII-ия, се намираше на около 20 клм. отъ дѣсния флангъ на II корпусъ.

Фронтътъ на позицията превишава значително дъното на р. Караагачъ-дере, чийто склонъ се спуска доста стръмно и образува мъртви пространства. Турцитѣ бѣха успѣли да укрепятъ тая позиция съ пехотни и артилерийски окопи и да я превърнатъ въ една сериозна преграда по пѫтя на българското настѫпление къмъ Цариградъ.

Настѫпването голѣмата кървава драма — решаваща за турското господство въ Европа, задача, която сѫдбата бѣ възложила на България.

Какво е било състоянието на самата турска държава въ момента, когато е предстоело да започне решителниятъ бой на линията Люле-Бургазъ—Демиръ-Хисаръ, виждаме отъ писмото, което султанътъ е изпратилъ до министра на войната, Назимъ паша. Това писмо гласи:

„Известно Ви е критическото положение, въ което се намира днесъ държавата ни. Величието и славата на свещеното ни Отечество въ продължение на 600 години се е крепило изключително на храбростьта и патриотизма на армията, къмъ която днесъ сѫ обърнати погледитѣ отъ всички страни. Надѣвамъ се, че ще употрѣбите всички усилия да повдигнете духа въ нея и съ Божия помощь ще спечелимъ победата. Надѣвамъ се сѫщо, че всички офицери и войници съ храбростьта и патриотизма си още единъ пѫть ще докажатъ на свѣта, че сѫ истински и храбри потомци на своитѣ прадѣди.

Мехмедъ Решадъ."

Суетни надежди!

16. октомврий — първиятъ день на двубоя

Началото на боя. Поради бъркотията, която цареше въ висшето турско командуване предния день, издадени бѣха за 16. три заповѣди отъ три различни мѣста: а) отъ командуващия на Източната армия, б) отъ главнокомандуващия направо до командиритѣ на III и IV корпуси и в) отъ командира на IV корпусъ като помощникъ на главнокомандуващия, когато въ сѫщность той бѣ назначенъ само за командуващъ на I източна армия (I, II и IV корпуси).

Тия разпореждания се свеждатъ къмъ следното: I източна армия да отбранява упорито заетата позиция; конната дивизия да охранява лѣвия флангъ на армията. III и XVII корпуси да настѫпятъ на дѣсния флангъ отъ Виза до Мюселимъ, а XVII корпусъ отъ Сарай къмъ Виза.

Съвсемъ иначе се оценява положението на турската армия отъ българска страна. Тамъ смѣтатъ, че къмъ Виза нѣма

значителни турски войски, макаръ че отъ Римъ имаше телеграфни сведения съ дата 13-то число, че турцитѣ трупатъ войски и тамъ и че ще бѫде достатъчно, ако въ тая посока се изпрати само една пехотна бригада. А III българска армия да се спусне като страшенъ чукъ въ юго-източна посока, за да излѣзе на линията Люле-Бургазъ—с. Татарлѫ и по тоя начинъ да пресѣче пѫтя на предполагаемото турско отстѫпление отъ Люле-Бургазъ за Цариградъ.

Така се взе поради грѣшка при оценяване на новосъздаденото следъ турския разгромъ при Лозенградъ положение едно решение, което подхвърли по-късно лѣвия флангъ на III-а българска армия на голѣми изпитания. Надвиха, обаче, голѣмата упоритость на българина да не отстѫпва, докато не е изгърмѣлъ последния патронъ, и вѣрата му до край въ командната способность на своя офицеръ.

Дунавската дивизия, която изпи тукъ горчивата чаша, се би съ легендарна храбрость, даде голѣми жертви и накрая пакъ спечели победата. Тоя случай иде да потвърди познатата въ военното дѣло истина, че едно погрѣшно решение, ако бѫде следвано до край, донася по-добри резултати отъ постоянното промѣняване на решенията.

За засилване на войскитѣ на важния фронтъ главното българско командуване разпореди: две бригади отъ 3. пех. Балканска дивизия отъ линията на обкржжаването подъ Одринъ да настѫпятъ веднага къмъ Люле-Бургазъ. Въ решителния моментъ, на решителния пунктъ възможния максимумъ сили! Къмъ това се стремѣше и българското главно командуване въ тоя случай.

При така направенитѣ разпореждания отъ висшитѣ командувания и на двѣтѣ противни страни за 16. октомврий — отъ турската да бранятъ съ едната си армия позициитѣ отъ Люле-Бургазъ до с. Караагачъ, а съ втората да настѫпятъ срещу лѣвия български флангъ, къмъ Бунаръ-Хисаръ, а отъ страна на българитѣ — общо настѫпление въ юго-източна посока, става ясно, че желаната отъ българитѣ велика битка като пълна разплата на петвѣковното робство е близка. Решили да спратъ българския устремъ на Караагачкитѣ висоти, турцитѣ едновременно бѣха избрали и мѣстото, гдето за винаги трѣбваше да бѫде погребана тѣхната вѣковна военна слава въ Европа. Защото устремътъ, съ който българскитѣ армии се бѣха понесли къмъ изтокъ, особено следъ срамното турско бѣгство въ първитѣ дни на войната, не можеше никой да го възспре.

И на турцитѣ бѣ ясно, че отъ изхода на тая велика битка зависѣше сѫдбата на тѣхнитѣ европейски владения, а може би и на самия Цариградъ.

Ето защо, колкото и съкрушени и деморализирани да бѣха тѣ следъ първата имъ среща съ българитѣ на линията Одринъ—Лозенградъ, все пакъ трѣбваше да намѣрятъ въ

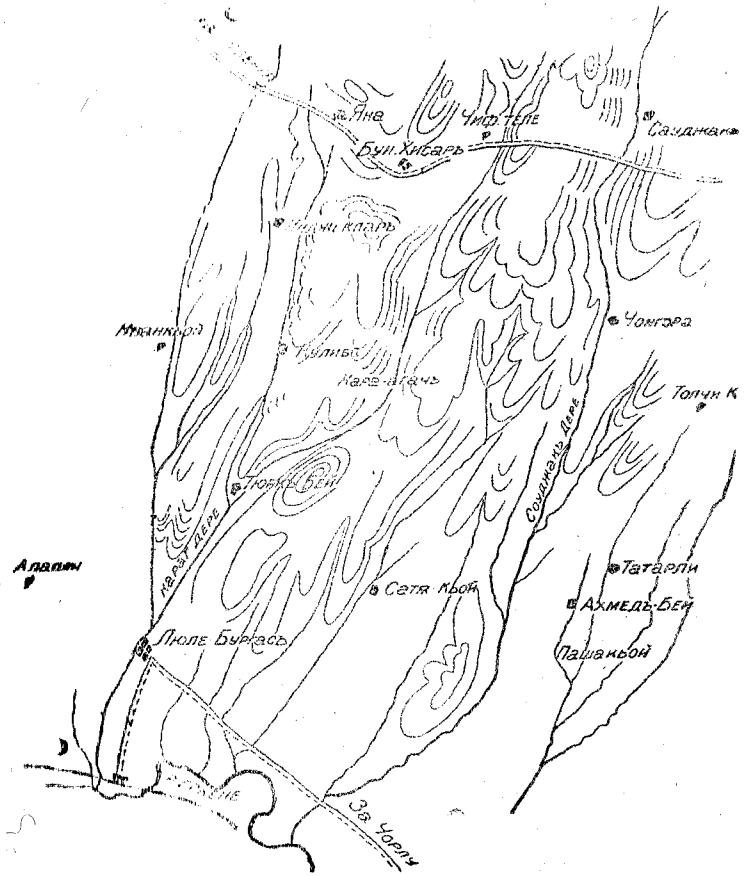

Полесражението Люле-Бургасъ—Бунаръ-Хисаръ.

себе си още сили за да запазятъ величието и славата на свещеното турско отечество, което въ продължение на 600 години се бѣ крепило „изключително на храбростьта и патриотизма на армията, къмъ която и въ тоя решителенъ мо-

ментъ бѣха обърнати, както казва самъ Султанътъ, погледитѣ отъ всички страни".

И заради това, макаръ и разгромени при Лозенградъ, тѣхнитѣ корпусни командири решиха единодушно, въпрѣки настояването на Абдуллахъ паша за отстѫпление, да срещнатъ тукъ на тия странджански хълмове победоноснитѣ български полкове, съ надежда, че въ самоотвержена кръвава брань ще възвърнатъ величието и славата на вѣковната турска империя.

При такова дълбоко съзнание за историческото значение, което трѣбваше да има изходътъ на тая велика битка, бѣха поздравени съ орѫдейни гърмежи отъ дветѣ страни първитѣ слънчеви лѫчи на засмѣното утро, съ което започна кръвопролитнията 16. октомврий 1912 г.

Директивата за днешния день отъ българската главна квартира се получи въ Лозенградъ едва въ 4 часа сутриньта и нѣмаше време за обща заповѣдь. На дивизиитѣ се изпратиха отдѣлно заповѣди и затова, може би, армията се ангажира въ бой въ три отдѣлни групи: при с. Караагачъ, при Люле-Бургазъ и при Бунаръ-Хисаръ, т. е. въ центъра (с. Караагачъ) и на дветѣ крила.

Въ центъра. На 15. октомврий сл. пл. 4-а п. Преславска дивизия настѫпваше въ две колони къмъ Караагачъ—Чонгора и когато дѣсната колона се показа на гребена западно отъ Караагачъ, нейниятъ авангардъ бѣ обстрелванъ. Въ това положение дивизията замръкна. На 16. сутриньта отпочиналата войска настѫпи смѣло срещу врага съ две бригади въ първа линия и една — въ втора, поддържана отъ една грамадна батарея, която броеше 75 орѫдия. Скоро борбата закипѣ по цѣлия фронтъ. Нѣколко стотици орѫдия отъ дветѣ страни тресѣха земята и сѣеха смъртъ.

Когато къмъ 11 часа пр. пл. командуващиятъ на армията генералъ Радко Димитриевъ пристигна на платото западно отъ селото Кулиба, и грѣйналото отъ изтокъ слънце ослѣпяваше настѫпващитѣ насреща му българи, отъ противоположния брѣгъ на Караагачъ-дере се носѣха непрекѫснато гърмотевични смъртоносни вълни, изпращани отъ турската артилерия, разположена на застрашително издигащия се брѣгъ на рѣката, която дѣлѣше противницитѣ. На свой редъ и шрапнелитѣ отъ огромната българска батарея се пръскаха въ видъ на голѣма верига отъ избухващи взривове върху турскитѣ позиции.

Точниятъ и бързъ огънь на българската артилерия вна-

сяше вече не само смъртъ, но и смутъ въ душитѣ на оцѣлѣлитѣ още турци. На длъжъ и на ширъ, докѫдето можеше да обгърне човѣшкиятъ погледъ, ехтѣха орѫдия, трещѣха картечници, гърмѣха пушки.

„И така, ставаше вече твърде ясно, казва генералъ Радко Димитриевъ[1]), че тукъ, въ тая долина, на противоположнитѣ стръмни брѣгове на Караагачъ-дере, ще решимъ съдбата на кампанията и, може би, и на България."

Но преди смъртьта стои дългътъ. Българитѣ настѫпиха решително. Тѣ знаеха, че връщане нѣма. За тѣхъ смъртьта не бѣ тъй страшна, както едно поражение. Но, още щомъ се показаха на гребена, тѣ бѣха обстрелвани съ адски ураганенъ артилерийски огънь отъ турцитѣ и макаръ че турската артилерия стреляше съ много високи шрапнелни пушини, редоветѣ на българитѣ почнаха бързо да рѣдѣятъ. Настѫпи известно колебание въ цѣлия боенъ редъ на дивизията. Останали безъ началници, българскитѣ части започнаха да се сустятъ.

Но борбата продължаваше все тъй смѣло и кръвопролитно. Едва къмъ 3 часа сл. пл. групи отъ 7. п. Преславски полкъ, понесли грамадни загуби, започнаха да се отдръпватъ, последвани отъ такива отъ 8. и 31. п. полкове, по които турската артилерия насочи огъня си и имъ нанесе тежки загуби.

Най-зле се отрази отдръпването на 7. п. Преславски полкъ, чиито знаменосецъ бѣ убитъ и знамето отъ ржка на ржка попада у редника отъ 15. рота Иванъ Тотевъ Цоневъ, който, придруженъ отъ малка група войници, го отнесе назадъ. Същата група, обаче, бѣ срещната отъ ковчежника на 19 п. зап. подпоручикъ Бойчевъ Вълчо, който спрѣ групата, разгъна знамето и го понесе напредъ. Тоя подвигъ на младия храбрецъ слиса всички и на самия хребетъ отстѫпващитѣ вълни бѣха спрѣни.

Командирътъ на 19. п. Шуменски полкъ, като видѣ отдръпването на 7. полкъ, за да не се отрази и на неговитѣ войници, заповѣда на полковата поддръжка да настѫпи съ полковото знаме. Щомъ турцитѣ забелязаха полковото знаме, тѣ веднага насочиха огъня си върху него и скоро знаменосецътъ падна убитъ. Знамето взе ключарьтъ, но и той падна раненъ. Тогава офицерътъ Ѣнчо Николовъ грабва знамето

[1]) Трети армейски. Балканската война, стр. 193.

и се понесе напредъ, но скоро пада убитъ — пронизанъ съ три куршума. По-щастливъ бива четвъртиятъ.

Така срещу страшния ураганенъ артилерийски огънь на турцитѣ българитѣ, давайки си до единъ смѣтка за върховния моментъ на кървавата борба, противопоставиха страшната си сила да вървятъ въпрѣки всичко напредъ. Колебанието, породило се тукъ-тамъ поради безбройнитѣ жертви ,биде замѣстено отъ готовностьта на резервитѣ да се притекатъ безъ огледъ къмъ неизбѣжнитѣ жертви въ помощь на преднитѣ линии.

Шесть стройни дружини се понесоха смѣло напредъ, минаха безспирно обстрелваното пространство, увлѣкоха съ себе си всички и, въпрѣки огромнитѣ жертви, сломиха окончателно турската съпротива. Въ това време и българската артилерия получи надмощие надъ турската, на която прислугата на много батареи бѣ избита, а на останалитѣ — избѣга. По такъвъ начинъ всичката турска артилерия въ този участъкъ падна въ български ржце. Победа платена много скжпо наистина, но тъкмо затова тя уби у турчина надеждата за връщане на стрелката назадъ.

Когато самъ командуващиятъ на турската Източна армия Абдуллахъ паша се приближи къмъ 4. и 5. турски дивизии и видѣ, какъ частитѣ отъ тия дивизии напускатъ позициитѣ и бѣгатъ назадъ, той се почувствува съкрушенъ. Нуждни бѣха голѣми усилия да спратъ една часть отъ тѣхъ. Българитѣ, макаръ и изморени, се затвърдиха презъ нощьта на заетитѣ турски позиции. Но срещу двата фланга на Преславската дивизия турцитѣ продължаваха да упорствуватъ. Отъ дѣсно 6. бълг. дивизия настжпваше бавно, а въ лѣво 5. бълг. дивизия бѣ много далечъ и при това въ крайно тежко положение.

На дѣсното крило. Тукъ първа се ангажира въ боя 6. п. Бдинска дивизия, която още преди да получи заповѣдь за настжпление се раздѣли на две бригадни групи, които презъ цѣлия день водиха бой срещу I и II корпуси и дивизиитѣ Ушакъ и Измидъ. 1. Бдинска бригада зае още сутриньта височитѣ с.-з. отъ Люле-Бургазъ. Къмъ 3 и пол. ч. сл. пл. тукъ пристигнаха и първитѣ части отъ 1. Софийска дивизия, които веднага се развърнаха отъ двете страни на Бдинската бригада. Голѣма часть отъ сжщата бригада, увлѣчена отъ отстжпващитѣ турци, смѣло настжпи по петитѣ имъ, мина съ бой презъ Люле-Бургазъ и стигна източния му край, посрещната съ огънь отъ окопанитѣ турци на източнитѣ

Генералъ-лейтенантъ Василъ Кутинчевъ,
командующъ I отдѣлна армия.

отъ града висоти. Малко по-късно отъ 1. Софийска дивизия пристигна на бойното поле и 10. п. дивизия и се насочи къмъ гарата на Люле-Бургазъ. 2-а Бдинска бригада, която се намираше въ лѣво на 1-а Бдинска бригада, се развърна въ боенъ редъ, но настѫплението ѝ бѣ много бавно.

Къмъ 6 ч. сл. пл. при командира на 6-а п. Бдинска дивизия пристигна главнокомандуващиятъ на III армия, който, безъ да губи много време, се обърна къмъ първия съ следнитѣ знаменателни думи: „Генералъ Теневъ, положението, както виждате, е критическо, въ галопъ застанете на чело на вашата бригада и лично я поведете напредъ.“

Обсипанъ отъ градъ отъ куршуми и шрапнели, генералътъ, заедно съ адютанта си и съ нѣколко конника, се понесе напредъ и скоро стигна самитѣ вериги. По пѫтя падна раненъ адютантътъ му, а единъ отъ конницитѣ бѣ убитъ. Скоро следъ това падна убитъ и коньтъ на генерала, но съвсемъ спокоенъ генералъ Теневъ взе коня на ординареца си и продължи напредъ. Присѫтствието на командира на дивизията въ най-предните части на бойната линия има грамаденъ ефектъ. Юначнитѣ врачанци бързо и стремително се понесоха напредъ и заеха отсрещния брѣгъ.

Въ най-критическия моментъ на боя всички, отъ редника до генерала, трѣбва да бѫдатъ въ първа линия. И смъртьта на най-гениалния полководецъ е малка дань предъ отечествения олтаръ въ такива решителни минути.

Пристигането на части отъ 1-а пех. Софийска дивизия на самото бойно поле следъ обѣдъ подобри още повече положението. Турцитѣ почувствуваха свежитѣ сили на българитѣ и почнаха да отстѫпватъ. Духътъ е страшна сила!

На лѣвото крило. Тукъ действуваше 5-а п. Дунавска дивизия. Сутриньта на 16. 1-а Дунавска бригада настѫпи по най-кѫсия пѫть до шосето Бунаръ-Хисаръ—Виза и отъ тамъ трѣбваше да продължи пѫтя си за Виза. 2-а Дунавска бригада трѣбваше да настѫпи северно отъ 1-а Дунавска бригада по склоноветѣ на Странджа планина къмъ Гьозтене. 3-а п. Дунавска бригада трѣбваше да настѫпи къмъ Бунаръ-Хисаръ и по-нататъкъ по шосето за Виза, готова да подкрепи едната или другата отъ преднитѣ бригади. Така организираното настѫпление предполагаше едно почти безпрепятствено заемане на гр. Виза, отстоящъ на 22 клм. отъ Бунаръ-Хисаръ и на 30 клм. отъ мѣстото, гдето бѣха пренощували преднитѣ две бригади отъ дивизията. Срещу така организираното българско настѫпление за 16. октомврий ко-

мандиръ̀тъ на III корпусъ, следъ като бѣ успѣлъ предния день да реорганизира разстроенитѣ си части, заповѣда за 16. сутриньта да настѫпятъ къмъ Бунаръ-Хисаръ: 1-а дивизия и 2-ра дивизия въ лѣво отъ първата, а къмъ пладне настѫпи и 3-а дивизия.

Произлѣзе по тоя начинъ срещенъ бой, който продължи презъ цѣлия день на линията Чонгора и шосето Бунаръ-Хисаръ—Виза и принуди и дветѣ страни да нощуватъ на самитѣ позиции.

При това, поради тежкото положение, въ което се намираше 4-а Преславска дивизия (центъра) командуващиятъ на III армия, предполагайки погрѣшно, че срещу 5-а п. Дунавска дивизия противникътъ води бой съ слаби части, бѣ заповѣдалъ на началника на 5-а дивизия за утрешния день да остави по посока на Виза само една бригада, а съ останалитѣ две — да атакува турцитѣ по дѣсния брѣгъ на Караагачъ-дере. Сѫщата заповѣдь е била преповторена и вечерьта съ нароченъ офицеръ.

Но 5-а Дунавска дивизия се бѣ ангажирала въ боя по части, при това безъ сериозна артилерийска подкрепа, поради което претърпѣ твърде голѣми загуби и полуразстроена, тя не бѣ въ състояние да изпълни за другия день дадената отъ командуващия на III армия заповѣдь — да остави срещу Виза една бригада, а съ другитѣ две — да атакува позицията на противника по гребена на лѣвия брѣгъ на Караагачъ-дере, а вкара въ боя и тритѣ си бригади.

16. октомврий е денътъ на голѣмо изпитание за българското командуване. Поради погрѣшна преценка на общото положение българското лѣво крило (5-а Дунавска дивизия) изживѣ тежки часове. Центърътъ сѫщо — до тамъ, че когато командуващиятъ на III-а българска армия къмъ 3 часа сл. пл. моли командуващия на I-а армия да бърза на помощь, понеже положението става тежко, Абдуллахъ паша съобщава на своитѣ корпусни командири, пакъ по сѫщото време, че днешниятъ бой, съ Божията воля, щѣлъ до довечера да се свърши съ успѣхъ, а главнокомандуващиятъ на турскитѣ войски, Назимъ паша, телеграфира:

„Следъ седемнадесетчасовъ бой противникътъ при Одринъ е разбитъ. Утре на дѣсния флангъ на армията III, XVII и XVIII корпуси задружно ще продължатъ нападението върху победения днесъ противникъ и окончателно ще го разпръснатъ. При това положение необходимо е: лѣвиятъ флангъ на армията да се държи здраво на позициитѣ си.“

Съобщението на турцитѣ се оказа твърди прибързано. Вкарването въ боя отъ българска страна на 3-а Преславска бригада, картечнитѣ и пехотни части отъ конната дивизия, и главно авангарднитѣ бригади на 1-а Софийска дивизия можаха да превърнатъ колебливия до тоя моментъ бой въ успѣхъ за българитѣ, защото на дѣсния флангъ гарата на Люле-Бургазъ бѣ останала въ български рѫце, а въ центъра 4-а Преславска дивизия отхвърли далечъ предъ себе си 4-а и 5-а турски дивизии, направи пробивъ на неприятелската позиция, но сили да доразвие успѣха нѣмà. Само на лѣвия български флангъ 5-а Дунавска дивизия, която презъ цѣлия день води упоритъ бой съ три турски дивизии и една конна бригада, бѣ принудена да отстѫпи, но все пакъ успѣ до вечерьта да се задържи на линията: с. Пуралия—Чонгора.

Сѫщия день командантътъ на крепостьта Одринъ, съ цель да привлѣче повече български войски къмъ себе си, направи излазъ въ Марашкия участъкъ (между рѣкитѣ Марица и Арда) и на западния участъкъ между рѣкитѣ Тунджа и Марица съ по една пехотна дивизия, но навсѣкѫде турцитѣ бѣха кърваво отблъснати отъ българитѣ.

Важни решения на българското главно командуване на 16. октомврий

Още съ падането на Лозенградъ на българското върховно командуване се наложи да проучи въпроса за операциитѣ, които предстоеха. Чувствуваше се и нужда отъ присъединение на останалитѣ около Одринъ части отъ III-а отдѣлна армия къмъ настѫпващитѣ по петитѣ на главнитѣ турски сили победоносна българска войска.

Следъ обстойно проучване на общото положение българското командуване взе следнитѣ решения:

— Да се обкрѫжи крепостьта Одринъ.

— Да се засили II-а българска армия подъ Одринъ съ новоформираната 11-а п. дивизия.

— Да се привлѣче подъ Одринъ и II-а сръбска армия*). Частитѣ отъ I-а и III-а армия, намиращи се при Одринъ, а сѫщо и 9-а Плѣвенска дивизия да се привлѣкатъ къмъ I и

*) Превозването на сръбскитѣ части започна на 17 октомврий и продължи до 13 ноемврий. Първиятъ влакъ съ сръбски войски отъ Тимошката дивизия пристигна въ Мустафа паша (сега Свиленградъ) на 18 октомврий.

II армии, но това да стане следъ пристигането на сръбската Тимошка дивизия подъ Одринъ.

Кървавиятъ отпоръ, който българитѣ срещнаха тоя день на караагачкитѣ висоти, напълно оправдаватъ тия решения на българското главно командуване. Особено решението да се обкржжи окончателно крепостьта Одринъ, за да могатъ отдалечилитѣ се къмъ истокъ български армии да действуватъ още по-смѣло безъ страхъ за своя тилъ, засилени при това значително съ прѣсни сили отъ Одринъ.

Неумѣстно може да се смѣта само решението да се повикатъ на източния театъръ сръбски войски, ако съ това се даваше поводъ на сърбитѣ да искатъ измѣнение на договора по дѣлежа на Македония. Така, обаче, можеше да мислятъ само ония, които гледаха на войната като на нѣкаква търговска сдѣлка. Въ случая, обаче, се отнасяше до действия, целещи решението на една обща задача — принуждаване турцитѣ да приематъ условията за миръ на Балканския съюзъ. Поводъ, следователно, за нови претенции на сърбитѣ нѣмаше, освенъ ако при създаването на Съюза е липсувала искреность у тѣхъ.

Развитието, което взеха по-късно военнитѣ събития, дойде да потвърди, че наистина такава искреность не е имало отъ страна на сърби и гърци, но това нито българското правителство, нито главното командуване при видимия ентусиазъмъ въ началото сж могли да допуснатъ.

16. октомврий вечерьта

Отъ полученитѣ донесения за воденитѣ презъ днешния день сражения, които не дадоха решителенъ превесъ на никоя отъ двѣтѣ страни, еднакво погрѣшни бѣха сведенията, получени вечерьта, както отъ турското главно командуване, така и отъ българска страна. Затова отъ турска страна, като се съобщаваше, че българитѣ били отстжпили по цѣлата бойна линия, заповѣдваше се за утрешно число: III, XVII и XVIII корпуси да настжпятъ и преследватъ противника чакъ до Бунаръ-Хисаръ и дори разбития II корпусъ да настжпи къмъ с. Кулиби, а I корпусъ — къмъ с. Татаръ-кьой и IV — къмъ Айвали.

Отъ българска страна се разпореждаше за утрешно число: I армия да остане въ резервъ на III армия, а последната да обезпечи лѣвия си флангъ.

При тия условия на командуващия на III армия се възлагаше да отхвърли противника къмъ истокъ, като за засилване на III-а армия бѣ изпратена по пжтя за Лозенградъ 1-а п. Балканска бригада. Самъ командуващиятъ на III-а армия, който все още не бѣ си далъ смѣтка за силитѣ на турцитѣ срещу дунавци, смѣтна за нуждно да повтори вечерашната си заповѣдь до началника на 5-а п. Дунавска дивизия — да остави само една бригада срещу Виза, а съ другитѣ две — да атакува неприятеля (дѣсния му флангъ) по лѣвия брѣгъ на Караагачъ-дере. Колкото се отнася до I-а армия, командуващиятъ на III-а армия, безъ да държи смѣтка за току-що получената директива отъ Главната квартира, реши да изпрати рано сутриньта до командира на 1-а Софийска дивизия заповѣдь да атакува енергично противника, който се намира предъ него и да покани командира на 10-а п. дивизия да стори сжщото.

Понеже самъ командуващиятъ на I-а армия не получи директивата за днешния день, той разпореди армията му да продължи настжплението, като атакува противника. Очакваната директива да остане армията му въ резервъ на III-а армия — той получи едва къмъ 7 ч. пр. пл., но до 10 часа не я преведе въ изпълнение, а когато се реши да стови това, оказа се, че дивизиитѣ бѣха ангажирани въ сериозенъ бой и изпълнението ѝ бѣ станало невъзможно.

При такива недоразумения и противоречиви заповѣди почнаха операциитѣ на 17. октомврий както отъ българска, така и отъ турска страна, день, който трѣбваше да реши изхода не само на великата битка, но и на самата война.

17. октомврий — решителниятъ день на българското разположение

Въ центъра. На дѣсния флангъ 2-а низамска дивизия при зори почна да настжпва, подкрепена отъ четири турски батареи, срещу които българската артилерия скоро доби надмощие. Настжпиха и други турски части. На нѣкои мѣста дързостьта на турцитѣ бѣ голѣма, но и българитѣ се показаха още по-смѣли. И, когато турцитѣ се намираха още на 1000 крачки, българитѣ, изложени на кръстосанъ огънь, подъ най-силенъ дъждъ отъ пехотни, картечни и шрапнелни куршуми, вървѣха стремително напредъ. Командиритѣ падаха единъ следъ другъ, а веригитѣ рѣдѣеха безспирно. Обаче, слабо подкрепена отъ своята артилерия, 4-а Преславска дивизия, която бѣ извършила пробива, се принуди да заеме

старитѣ си мѣста, толкозъ повече, че тоя день тя не само не получи подкрепата на дветѣ бригади отъ Дунавската дивизия, но сѫщата тая дивизия започна да отстѫпва и по тоя начинъ излагаше твърде много 4-а Преславска дивизия, врѣзала се дълбоко въ турскитѣ позиции. Затова преславци употрѣбиха нощьта срещу 18. октомврий за създаване на една солидно укрепена позиция, гдето бѣха привлѣчени и значителни резерви.

6-а п. Бдинска дивизия можѐ тоя день да прибере и 1-та своя бригада, която вчерашния день води бой зѐ Люле-Бургасъ. Когато тая бригада пристигна, тя получи заповѣдь да атакува турскитѣ позиции срещу с. Тюркъ бей. Атаката имѐ пълненъ успѣхъ. Позициитѣ на турската дивизия Ушакъ по платото ю.-и. отъ с. Тюрк бей бѣха превзети. Въ бѣгството си дивизията Ушакъ повлѣче следъ себе си и дивизиитѣ: 2-а, 1-а Чанакъ кале и Кастамуни, които действуваха въ дѣсно отъ нея. Само крайната (3-а) турска дивизия дочака заповѣдь за отстѫпление.

Въ тоя день бдинци показаха чудеса отъ храбрость и тѣхнитѣ усилия и жертви се увѣнчаха съ пълненъ успѣхъ. Акс вчерашниятъ день преславци можаха да разнебитятъ намиращитѣ се предъ себе си въ центъра турски дивизии, днесъ бдинци обърнаха въ бѣгство нощувалия съ надеждата за победа противникъ.

Често пѫти отъ поражението до победата има само една крачка, казва Наполеонъ.

Днесъ турцитѣ преживѣха тоя моментъ предъ бѣсния напоръ на нашитѣ бдински полкове.

На лѣвото българско крило. Понеже на командира на 5-а п. Дунавска дивизия, която бѣ притистната силно отъ турцитѣ къмъ Бунаръ Хисаръ, бѣ невъзможно да отдѣли макаръ и една пехотна бригада въ помощь на 4-а преславска дивизия, той реши, като атакува предъ себе си, да помогне по тоя начинъ и на тая дивизия. Настѫпиха и турцитѣ. Съ промѣнливи успѣхи за дветѣ противни страни къмъ пладне настѫпи известно равновесие на българското лѣво и турксто дѣсно крила. Тукъ се води ожесточенъ бой между части отъ 2-и, 20 и 5 п. българси полкове и турскитѣ дивизии: „Кемалъ“, „Фуадъ“, „Хасанъ“, „Измиръ“ и настѫпилитѣ презъ българското село Чонгора части отъ XVII корпусъ. Следъ като на крайния дѣсенъ флангъ на дивизията па„ла убитъ самия командиръ на 5-и п. Дунавски полкъ, полковникъ Петровъ, въ минаващата край него дружина настѫпи паника.

Дружината вмѣсто да продължи напредъ почна да отстѫпва назадъ. Излизането напредъ на единъ голѣмъ командиръ окуражава твърде много войскитѣ въ време на бой, но, ако той падне убитъ, резултатитѣ могатъ да бѫдатъ и отрицателни, както въ дадения случай. Отстѫпи не следъ много и цѣлата 2-а Дунавска бригада. Успѣхътъ на произведената отъ полковникъ Абаджиевъ атака не подобри общото положение на тоя фронтъ. Почна общо отдрѫпване, което на дѣсния флангъ взе характеръ на безредно отстѫпление. Сравнително по-спокойното отдрѫпване на 2-и Искърски полкъ даде възможность и то съ голѣми усилия отъ страна на командиритѣ, да бѫде заета височината на 3 клм. югоизточно отъ Бунаръ-Хисаръ. Но Богъ всѣкога е на страната на смѣлитѣ. Проявената въ последния моментъ свръхчовѣшка упоритость спрѣ турското настѫпление и даде възможность да бѫдатъ дочакани отъ къмъ Лозенградъ пристигащитѣ сѫщата вечерь на пѫть за Бунарь-Хисаръ дружини отъ 46 п. полкъ и една допълнителна дружина. Спрѣното турско настѫпление даде възможность на българитѣ да се устроятъ и засилятъ презъ нощьта, готови за другия день за нова кървава брань.

На дѣсното българско крило. Когато 1-а и 10-а български дивизии получиха заповѣдь отъ I-а армия да преминатъ въ отбрана, двамата командири на дивизии, които бѣха вече дали заповѣдь за настѫпление, поискаха да бѫде промѣнена заповѣдьта за преминаване въ отбрана. Самъ командуващиятъ на армията не настоя да му се изпълни първата заповѣдь и мълкомъ предостави на дивизионнитѣ командири семи да ржководятъ настѫплението на своитѣ дивизии.

Сутриньта гѫста мъгла покриваше бойното поле. 1-а Софийска дивизия настѫпи северно отъ Люле-Бургазъ и къмъ 3 ч. сл. пл. частитѣ ѝ стигнаха източно отъ града, но следъ като бѣха дали голѣми загуби. Дивизията „Измидъ“ на два пѫти се опита да мине въ контъръ-атака, но българската артилерия възпираше тая турска дивизия, докато най-сетне я обърна въ бѣгство. Българитѣ, обаче, не забелязаха това и не можаха да използуватъ случая. Като минаха града, българскитѣ части, силно разстроени, се спрѣха, за да се устроятъ, а и движението на дѣсно-флангови полкъ ставаше невъзможно, понеже 10-а п. дивизия все още не настѫпваше въ дѣсно.

Къмъ 3 ч. сл. пл. командуващиятъ на I армия, като съобщи, че въ лѣво III-а армия имала успѣхъ и турцитѣ отстѫпватъ, заповѣда на 1-а и 10-а п. дивизии сѫщо да настѫпятъ. Частитѣ напреднаха, но нѣкои отъ тѣхъ получиха противоречиви заповѣди и затова частитѣ останаха да нощуватъ около с. Мюселимъ — източната окрайна на града и хребета с.-и. отъ него.

Общо презъ тоя день турската армия, отслабнала и разстроена отъ боевете, водени предния день, трѣбваше да отстѫпи, но преувеличенитѣ успѣхи, приписвани на III корпусъ, я бѣха заставили да води бой и днесъ на сѫщитѣ позиции, разбира се, безъ никакъвъ успѣхъ. Само дѣсното турско крило срещу Дунавската дивизия се подаде малко напредъ дори до Пурали-дере, но, изморени и разстроени, турцитѣ не можаха или по-скоро, не съумѣха да преследватъ отстѫпващата 5-а Дунавска дивизия. А че нейното положение наистина е било критическо, за това свидетелствува и заповѣдьта на командуващия армията до командира на дивизията генералъ Павелъ Христовъ, въ която между другото се казва: „Умрете съ дивизията на мѣстото. Нито крачки назадъ. На добъръ часъ!..“

Сѫщия день въ 4 часа сл. пл. генералъ Радко Димитриевъ получи телеграма, съ която се назначаваше за командуващъ на I и III (съединени) армии. По тоя начинъ се тури единство въ командуването на две отдѣлни армии, които имаха да разрешатъ една недѣлима задача — разгрома на турската армия, чиито главни сили се намираха предъ сѫщитѣ тия две български армии.

За общото положение, въ което замръкна армията на 17. октомврий, командуващиятъ на съединенитѣ армии донесе въ българската главна квартира, намираща се все още въ Стара-Загора, следното:

„Днесъ боятъ завърши съ промѣнливъ успѣхъ. 6-а п. дивизия се удържа на мѣстата си. 4-а напредна и завзе часть отъ турската позиция на височинитѣ източно отъ Караагачъ. Тукъ противникътъ остави 16 орѫдия непокътнати, но, понеже нашитѣ не сѫ имали срѣдства да ги изнесатъ, ограничили се да ги развалятъ. 5-а дивизия, за жалость, се поддала назадъ и сега е на височинитѣ непосрѣдствено на изтокъ отъ Бунаръ-Хисаръ. Противникътъ се опита да се врѣже съ часть отъ силитѣ си между 5-а и 4-а дивизии, но неуспѣшно. Началникътъ на кавалерийската дивизия донесе, че противникътъ отстѫпвалъ съ артилерията и обозитѣ си по шосето Люле-Бургазъ—Чорлу. Утре ще продължа действията съ двете армии. Убити и ранени имаме засега не помалко отъ 3.000 души.“

18. октомврий

Получено въ щаба на действуващата армия въ Стара-Загора, горното донесение внесе голѣмо безпокойство. Самъ началникъ-щабътъ на действуващата войска остана съ впечатление, че силитѣ на българитѣ не сѫ по-голѣми отъ тия на турцитѣ и че последнитѣ сѫ успѣли да съсрѣдоточатъ значителни сили на линията Бунаръ-Хисаръ—Люле-Бургазъ, гдето ще дадатъ решително сражение.

При такова не особено хубаво настроение на началника на щаба на действуващата войска бѣ издадена въ 1 ч. презъ нощьта директивата за тоя день. Съ нея се заповѣдваше на командуващия на съединенитѣ армии: да продължи операцията, като му се препорѫчваше да отхвърли окончателно дѣсното неприятелско крило къмъ Странджа, но му се напомняше, следъ завземане на неприятелската позиция да не се увлича въ далечни преследвания; за тая цель му се придава и конната дивизия. А за бригадата отъ 3-а Балканска дивизия се съобщава, че въ 10 ч. пр. пл. ще бѫде въ Лозенградъ.

Отъ страна на турцитѣ, следъ личнитѣ доклади на командиритѣ на I и II корпуси въ Сатѫкьой, гдето бѣ Абдуллахъ паша, последниятъ, покрусенъ и смазанъ душевно, издаде заповѣдь, по силата на която II корпусъ трѣбваше да отстѫпи и заеме височинитѣ западно отъ с. Топчи-кьой, I корпусъ — западно отъ с. Татарлѫ и IV корпусъ — между Паша-кьой и Ахцакю. Конната дивизия — на лѣвия флангъ, а щабътъ на I Източна армия — при Османлѫ.

Тия заповѣди, обаче, не можаха да бѫдатъ предадени на всички, какъвто е случаятъ съ IV корпусъ, а повечето отъ частитѣ на I и II корпуси се пръснаха, и отстѫплението се превърна въ бѣгство. Отстѫпващитѣ въ безредие войници, съ безцелното си гърмене изъ пѫтя, всѣваха още по-голѣма уплаха.

Срещу така започнатото въ безредие турско отстѫпление у командуващия на съединенитѣ армии добива по-определена форма идеята му, породила се още на 16. октомврий, да атакува решително лѣвия флангъ на турцитѣ

и да ги отхвърли отъ пѫтя имъ за отстѫпление — вмѣсто да се изскубнатъ къмъ Чорлу и Чаталджа, да ги притисне съ I-а армия къмъ Странджа планина.

За тая цель още на 17. вечерьта въ 8 ч. генералъ Димитриевъ направи, преди дори да бѣ получилъ директивата отъ Главната квартира за 18., следнитѣ разпореждания:

1. Конната дивизия да се понесе по шосето за Чорлу и да действува въ флангъ и тилъ на противника.

2. III-а армия да прикове съ своитѣ енергични действия противника на позицията, която заема, за да облекчи действията на I-а армия.

3. I-а армия да атакува противника отъ югъ къмъ северъ по посока на чифлика Саранлѫ—Сатѫкьой и по-нататъкъ — къмъ Чонгара.

Гениално замисленa, тая заповѣдь не можа да бѫде изцѣло изпълнена.

Командующиятъ на I-а армия, вмѣсто да атакува право на северъ, настѫпи въ с.-и. посока като изключи на западъ чифлика Саранлѫ-кавакъ, а включи на истокъ — височинитѣ източно отъ с. Сатѫкьой.

Срещу така организираното настѫпление само IV корпусъ, който не бѣ получилъ до 10 ч. заповѣдь за отстѫпление, продължи да оказва известна съпротива, но следъ 10½ ч. пр. пл. и този корпусъ започна да отстѫпва къмъ Пашакьой и Ахцаково, като възложи прикриването на отстѫплението на конната дивизия, засилена съ два табора пехота.

Постепенно настѫплението на българитѣ стана неудържимо. Турското отстѫпление се превърна въ общо.

На младие отстѫплението предъ I-а българска армия и предъ 6-а и 4-а дивизии се превърна въ пълно безредие и съвсемъ малко на брой турски части се запираха на опредѣленитѣ за заемане позиция пунктове. Всичко друго бѣ на тълпи задъ тая линия — къмъ Чорлу и по̀ на истокъ.

Разгромътъ на I-а Източна турска армия бѣ пъленъ и къмъ 2 ч. командующиятъ на Съединенитѣ армии можа да изпрати на Главнокомандующия — Царя на българитѣ, една дълга телеграма, която започваше така:

„Преизпълненъ съ щастие и национална гордость, донасямъ на Ваше Величество, че следъ тридневни извънредно упорити боеве днесь, съ съвмѣстнитѣ усилия на дветѣ съединени армии, ние обърнахме противника въ пълно бѣгство. Недостѫпната почти позиция Бунаръ-Хисаръ—Люле-Бургазъ е предъ стѫпкитѣ на Ваше Величество.“

Въ отговоръ на която генералъ Димитриевъ получи следната благодарствена телеграма лично отъ Царя:

„Съ сълзи на очи прочетохъ Вашия прекрасенъ и дивнѫ къмъ Вашия царь и Вождъ чувства на примѣрна преданость рапортъ отъ Айвали 18. X. и Ви благодаря отъ все сърдце за славнитѣ резултати, тъй скѫпо извоювани.“

При така създадената обстановка командующиятъ на II-а армия веднага издаде заповѣдь за преследване, ала турците бѣха избѣгали далечъ на истокъ и българскитѣ дивизии не можаха да ги настигнатъ.

Всети отъ турцитѣ мѣрки срещу конната дивизия не и подвлияха, въпрѣки категоричната заповѣдь, да направи всичко възможно за обръщане на противника въ бѣгство и да извърши чудеса, макаръ че при ангажирването ѝ южно отъ Ѣркене, съ нея действуваше и 10-и коненъ полкъ.

А и по самата линия, на която се водиха тридневнитѣ боеве, не всичко бѣ свършено. Положението на лѣвия български флангъ предъ Бунаръ-Хисаръ продължаваше да бѫде неопредѣлено. Самъ Махмудъ Мухтаръ паша не знаеше за отстѫплението на II-ия корпусъ, както и за влизането въ бой още отъ сутринята на XVII-я корпусъ, на който Махмудъ Мухтаръ паша разчиташе, когато организираше настѫплението срещу 5-а Дунавска дивизия за 2 часа следъ пладне презъ сѫщия тоя день.

Когато командирътъ на 4-а п. Преславска дивизия излѣзе на напуснатата презъ нощьта турска позиция, гдето бѣха намѣрени 34 скорострелни турски орѫдия, и чу, че на северъ Дунавската дивизия води бой, той веднага отправи въ тая посока къмъ с. Чонгора десеть дружини и 7 батареи*). Появяването на тия войски срещу Чонгора (7 др. генералъ Церковски) и на платото отъ с. Мандрище (3 др. подполковникъ Кацаровъ), както и общото настѫпление на 5-а Дунавска дивизия, предприето още сутринята, принудиха настѫпилитѣ отъ XVII-ия корпусъ части срещу 1-а дунавска бригада да отстѫпятъ въ безредие. Не сполучи и обходното движение на турцитѣ на лѣвия български флангъ.

Но, въпрѣки всичко това, Дунавската дивизия, понесла големи загуби и съ разрѣденъ съставъ, не се опита да преследва

*) Една инициатива, която заслужава адмирация, макаръ че поради голѣмата прѣумора на войскитѣ, тя не даде очакванитѣ резултати.

Може би, командирътъ на 5-а дивизия не се реши да преследва сѫщия день, защото той смѣташе, че изпратенитѣ въ негова помощь 10 дружини и 7 батареи ще дойдатъ презъ Бунаръ-Хисаръ, а тѣ бѣха настѫпили въ най-опасната за турцитѣ посока. Това, обаче, генералъ Христовъ не знаеше тоя день.

Заради това 5-а Дунавска дивизия остана да нощува на позицията източно и североизточно отъ Бунаръ-Хисаръ. Задъ дѣсния й флангъ нощуваше 1-а Балканска бригада, а на самия й дѣсенъ флангъ — части отъ 4-а дивизия и други 12 дружини и 3 батареи отъ сѫщата дивизия ю.-з. отъ с. Чонгора, а всичко останало (11 дружини, 13 батареи и 1 еск. конница) — на отнетата турска позиция при Сатѫ-кьой. 6-а Бдинска дивизия въ сѫщото село. I-а армия съ предницѣ си части и конната дивизия нощуваха между Сатѫ-кьой и с. Аладжалѫ.

За да не пожъне голѣмъ успѣхъ, какъвто обстановката бѣ създала тоя день на I-а българска армия, дължи се между друго и на мѫглата, която се вдигна едва къмъ обѣдъ и не позволи на командуващия на армията да се ориентира по-добре и да подготви удара съ артилерийски огънь.

Като че ли природата бѣ въ съюзъ съ турцитѣ, защото следъ Лозенградъ дъждътъ, а тукъ мѫглата и дъждътъ се препрѣчваха на българитѣ да използуватъ до край победитѣ си, спечелени съ толкова жертви, себеотрицание и изкуство.

19. октомврий

За тоя день командуващиятъ на съединенитѣ армии, въпрѣки директивата отъ 18., бѣ решилъ да продължи преследването, но следъ като получи заповѣдьта за 19., той разпореди, съединенитѣ армии да се спратъ на заетитѣ позиции, гдето да се устроятъ и да попълнятъ запаситѣ си.

Само на 5-а дивизия се препоржчваше, ако противникътъ не се е укрепилъ и не заема силна позиция, да настѫпи до височинитѣ източно отъ Соуджакъ, гдето въ противенъ случай — да се укрепи на позицията източно отъ Бунаръ-Хисаръ.

Между това, докато се разбератъ командиритѣ на 5-а и 4-а пех. дивизии, първиятъ не предприе до обѣдъ никакво настѫпление. Къмъ 1 ч. сл. пл., обаче, командирътъ на 5-а Дунавска дивизия получи съобщение отъ командира на 4-а

Преславска дивизия, че последната въ пълния си съставъ настѫпва по хребета източно отъ Караагачъ-дере по посока на безименната височина и с. Чонгора. Тукъ отъ трупка страна бѣха останкитѣ на разбития предния день XVII корпусъ, 3-а пехотна дивизия, а на югъ отъ Чонгора — леката конна бригада и южно отъ последната 10. коненъ полкъ. Въ Топчиларей около 4.000 души съ 3 батареи.

Къмъ пладне командирътъ на III турски корпусъ отиде при тия на XVIII, и двамата решиха да предприематъ днесъ една последна атака. III сборенъ корпусъ атакува фронтално, а XVII корпусъ — въ ю.-з. посока срещу 4-а Преславска дивизия. На мръкване корпусниятъ командиръ отиде на лѣвия флангъ и лично поведе веригитѣ напредъ. Тъмнината сложи край на борбата, която не стигна до ударъ съ ножъ. Частитѣ останаха на заетитѣ мѣста.

На югъ отъ шосето Бунаръ-Хисаръ—Виза настѫпи стремително 1-а Балканска бригада и къмъ 7½ часа вечерьта атакуванитѣ турци ю.-и. отъ Туралия напуснаха позицията и почнаха да бѣгатъ къмъ Виза.

Подтикната отъ сѫщата бригада, настѫпи и 3-а Балканска бригада. По такъвъ начинъ цѣлиятъ дѣсенъ турски флангъ (дивизията на храбрия, упоритъ и интелигентенъ Джемалъ), заедно съ страничното му прикритие, бѣха отхвърлени назадъ и пръснати.

Тоя успѣхъ на българитѣ срещу дивизията на упоритя Джемалъ решаваше изхода на голѣмата битка и на дѣсното турско крило (II-а Източна армия, чийто командиръ на III корпусъ Махмудъ Мухтаръ бѣ назначенъ тоя день за командуващъ).

Вечерьта на 19. октомврий I-и и IV-и турски корпуси бѣха съвършено дезорганизирани, като по-голѣмата часть отъ войницитѣ успѣха да избѣгатъ оттатъкъ Еркене. Само конната дивизия отъ по-голѣмитѣ единици можа да запази състава си.

Щабоветѣ на дветѣ турски източни армии бѣха респективно въ Чорлу и Виза, а на главнокомандуващия — въ Чорлу-кьой.

Щабътъ на I-а българска армия — въ Люле-Бургазъ, сѫщо и на съединенитѣ армии, а на Главното командуване — въ Стара Загора.

20. октомврий — следъ съкрушителната победа

Презъ цѣлия тоя день валѣ непрестаненъ дъждъ и презъ цѣлия тоя день турцитѣ лудо бѣгаха къмъ изтокъ, приличащи по-скоро на движущи се фигури отъ каль, отколкото на човѣци. Рѣкитѣ, излѣзли извънъ коритата си, бѣха превърнали равнината — около 20 клм. дълга — въ блато, и пѫтуването бѣ извънредно трудно. Немислимо бѣ всѣкакво движение вънъ отъ пѫтя. По пѫтя турцитѣ вървѣха въ безредие. Пехотинцитѣ буквално бѣха изтощени отъ гладъ и умора и падаха въ калта, откѫдето не се вдигаха вече. Виковетѣ за помощь на тия давящи се нещастници ечеха въ ушитѣ и разкѫсваха сърдцата. Твърде много орѫдия, ракли и други коли, бѣха затънали въ калта и изоставени, или пъкъ при преминаването презъ много тѣснитѣ мостове, бѣха падnали въ рѣката и конетѣ издавени. Селата, презъ които минаваха, бѣха натъпкани съ войници, които представяха такава гледка, че не бѣ възможно да се допусне, че това сѫ войници, които толкова дни сѫ се сражавали упорито. Както и следъ Лозенградъ, нѣкогашнитѣ славни турски орди се разлагаха вервдъ жалко и страшно отстѫпление. Тежкото поражение, калта и страхътъ бѣха превърнали султанската армия на жалка, обезумѣла тълпа.

Бѣгаше и 1-а Източна армия, обхваната сѫщо така отъ паника. Дори часть отъ войницитѣ на тая армия бѣха избѣгали още презъ нощьта срещу 18. Днесъ бѣгаха вече всички. Размѣсили се бѣха цѣли полкове и дивизии. Напуснали своитѣ полкове, тия тълпи бѣха лишени отъ храна, нѣкои отъ които не бѣха яли по три, а други по четири дни! Всички бързаха да се отдалечатъ отъ бойното поле, а една голѣма часть бѣха захвърлили пушкитѣ и муницитѣ си. Найсилнитѣ изпреварваха по-слабитѣ, които изоставяха надире. Цѣлиятъ пѫтъ бѣ осѣянъ съ хора, паднали въ калта. Хиляди ранени правѣха безнадеждни усилия да настигнатъ другаритѣ си и, като не получаваха подкрепа, гинѣха единъ следъ други.

И колкото повече тия маси се отдалечаваха отъ бойното поле, толкова зрелището ставаше по-страшно. А около селото Черкезкьой, гдето бѣ щабътъ на турския главнокомандуващъ, царѣше сѫщински хаосъ. На 20. вечерьта всички пѫтища, които водѣха къмъ гарата, бѣха препълнени съ тълпи отъ бѣгълци, които съ юмруци и приклади

си отваряха пѫть къмъ влаковетѣ, освѣтени отъ високитѣ пламъци на горящото село.

Съкрушенъ и загубилъ всѣкаква вѣра, главнокомандуващиятъ на турската армия даде още въ Черкезкьой директива за отстѫпление на Чаталджа.

И все пакъ, дори и тия обезумѣли тълпи отъ бѣгащи турци българската армия не можеше да преследва, защото въ нѣкои полкове положението на войницитѣ, стояли въ продължение на 16 часа въ водата и калта и не яли отъ два дни, бѣ отчаяно. Въ други, обаче, какъвто бѣ случаятъ съ 7-а и 9-а Дунавска дивизия, поради категоричната заповѣдь на командуващия на съединенитѣ армии да се даде почивка на изтощенитѣ отъ боеветѣ войски, не бѣха предприели настъпление.

И така, само следъ една седмица отъ боя при Лозенградъ, следъ славната битка при Бунаръ-Хисаръ—Люле-Бургазъ, обстоятелствата се стекоха така, че попрѣчиха на българитѣ да се понесатъ далечъ напредъ отъ заетитѣ неприятелски позиции. По тоя начинъ и следъ Люле-Бургазъ българитѣ пощадиха разбитата и бѣгаща въ паника турска войска; вмѣсто да я преследватъ стремително дотогава, докато бѫде пръсната и последната останала случайно запазена войскова турска часть, тѣ решиха да почиватъ. Защото, българитѣ бѣха до такава степень изтощени физически презъ шестдневнитѣ кръвопролитни боеве, че всѣко друго решение рискуваше да бѫде неизпълнено.

Шесть дни въ непрестаненъ бой съ врага и съ природата.

При тия условия само желанието да се преследва не бѣ достатъчно. Нуждни бѣха налични прѣсни войски, които да довършатъ до неговия логиченъ край това, което ангажиранитѣ въ нѣколкодневни боеве войски бѣха спечелили съ сетни сили!

Но има и една основна причина. Тя се състои въ това, че ако българитѣ, поради Одринската крепость, се наложи да биятъ главнитѣ турски сили само съ известна часть отъ мобилизираната армия. На това обстоятелство се дължатъ известни колебания, проявени и отъ страна на началникъ щаба на действуващата войска при общото ржководство на тия операции. На сѫщото обстоятелство се дължи липсата на прѣсни войски да бѫдатъ използувани до край двете голѣми български победи при Лозенградъ и при Люле-

Бургазъ чрезъ едно енергично и безспирно всеунищожаващо преследване.

Но тоя недостигъ отъ хора въ решителния моментъ на решителния пунктъ бѣ запълненъ до голѣма степень отъ отличнитѣ действия на българската артилерия презъ време на дългата и кървава битка при Люле-Бургазъ—Бунаръ-Хисаръ. Точниятъ и спокоенъ огънь на българскитѣ батареи отне на много мѣста желанието на турцитѣ да дочакатъ българската славна пехота, чиято необикновена храбрость и тактическа подготовка удивиха всички. Нѣкои укрепени пунктове пехотата превземаше безъ каква да е артилерийска подготовка.

Въ много случаи славниятъ пехотинецъ съ страшния си викъ „на ножъ!“ не държеше смѣтка за никаква тактика и още отъ 300—400 крачки отъ противника вече летѣше безспирно къмъ турския окопъ. И нищо не бѣ въ състояние да спре тия жадни за разплата и непознаващи чувството страхъ българи. Имаше дори случаи, когато цѣлъ пехотенъ полкъ, отъ 4.000—5.000 души, оставенъ въ резервъ, по даденъ сигналъ на единъ само офицеръ, тичаше въ помощь на войскитѣ отъ първа линия.

Тая българска „фурия“, обаче, имá и своето по-сетнешно неблагоприятно, за крайния резултатъ на войната, влияние. Даденитѣ по тоя начинъ голѣми жертви въ офицери и войници се отразиха чувствително върху духа на единитѣ и другитѣ въ последния периодъ на борбата и дори още при самото неблагополучно преследване на турцитѣ следъ Люле-Бургазъ!

ДЕЙСТВИЯТА НА ПРОТИВНИКА

Понеже следъ първата победа българитѣ не преследваха разбититѣ турски корпуси, турцитѣ успѣха да се организиратъ и главно да се успокоятъ. Иначе показанитѣ отъ тѣхъ упоритость и храбрость въ тридневнитѣ боеве на линията Люле-Бургазъ—Демиръ-Хисаръ не биха били възможни. А фактъ е, че както на дѣсния си флангъ срещу 5-а пехотна Дунавска дивизия, така и въ центъра срещу добре подготвенитѣ атаки на 4-а Преславска дивизия турцитѣ се държаха храбро. И наистина, макаръ че точниятъ огънь на българскитѣ батареи поразяваше турската пехота и караше турскитѣ батареи да замлъкватъ, не бѣха рѣдки слу-

Генералъ-лейтенантъ Никола Ивановъ,
командуващъ II отдѣлна армия.

чаитѣ, когато турската пехота оставаше на своитѣ позиции, въпрѣки голѣмитѣ жертви, до момента, въ който нашата пехота се готвѣше да се понесе напредъ за ударъ съ ножъ.

Като се изключи, обаче, силниятъ натискъ, проявенъ отъ Махмудъ Мухтаръ паша срещу нашия лѣвъ флангъ при Бунарь Хисаръ, навсѣкѫде другаде съпротивата на турцитѣ бѣ пасивна, дори и въ случая, като тоя на 16. октомврий, когато въ редоветѣ на българитѣ имаше известно колебание. Тая тѣхна пасивность ще трѣбва да се обясни главно съ уплахата, която тѣ изживѣха следъ паниката, на която станаха жертва още въ първитѣ дни на войната.

Пак силно сѫ действували върху духа на турския пехотинецъ нощнитѣ нападения на българската пехота, за които тя бѣ много добре подготвена още отъ мирно време. И всѣко нощно безпокойство отъ наша страна е предизвиквало голѣма уплаха, срещу която турскитѣ офицери сѫ били принуждавани да взематъ изключителни мѣрки. Самитѣ войници, за да се окуражатъ, сѫ стреляли безразборно нощно време, дори и когато предъ тѣхъ българитѣ сѫ почивали спокойно презъ нощьта, безъ никакви намѣрения за каквито и да е нападения.

Турската пехота не се чувствуваше достатъчно спокойна още и поради това, че тя не бѣ се окопала добре на лѣвия брѣгъ на рѣката Караагачъ. А незащитена добре, тя не можеше да издържа не само удара съ ножъ, но и нашия артилерийски огънь. А тамъ, гдето окопитѣ бѣха по-солидни, тѣ не бѣха достатъчни, особено следъ като ставаше нужда предната линия да бѫде засилена съ поддръжки. И тъкмо тия поддръжки бѣха първитѣ, които напускаха позициитѣ, щомъ нашата артилерия съсрѣдоточеше огъня си върху тѣхъ. Оставали съвсемъ на открито, тѣ първи започваха да бѣгатъ на групи назадъ, като увличаха и другитѣ следъ себе си.

Отъ турскитѣ батареи нѣкои бѣха заели закрити позиции, а други се бѣха разположили на съвсемъ открито и предоставяха отъ себе си добра прицель за нашитѣ скорострелни батареи. Но трѣбва да се признае на турскитѣ артилеристи, че тѣ съ проявената отъ тѣхъ храбрость можаха да изпълнятъ докрай дълга си и да подсилятъ съ това твърде много упоритостьта на турската пехота.

Разбира се, че, ако въ използуване на артилерийския огънь бѣ вложено поне малко изкуство отъ страна на турското артилерийско командуване, резултатитѣ щѣха да бѫ-

датъ още по-голѣми, но такова изкуство нѣмаше. Почти всѣки отдѣленъ батареенъ командиръ самъ избираше цельта и стреляше. Имаше, обаче, случаи, когато тоя изборъ съвпадаше и нѣколко батареи обстрелваха едновременно една и сѫща цель. Но такива случаи бѣха рѣдки.

Слабата страна на турския артилерийски огънь се състоеше въ това, че командиритѣ на батареи много често мѣняваха целитѣ, шрапнелнитѣ имъ пръскания бѣха много високи и не можеха да нанасятъ голѣми загуби, а и въ много случаи имъ липсуваха снаряди и то въ най-решителнитѣ моменти на боя.

Общо, въ тридневнитѣ боеве държането на турскитѣ войски, следъ като бѣха изживѣли първата паника, бѣ много добро. За това свидетелствуватъ не само нашитѣ загуби, но и тѣхнитѣ, дадени въ тая голѣма битка.

РЕЗУЛТАТИТѢ ОТЪ ГОЛѢМАТА БИТКА, СПЕЧЕЛЕНА ОТЪ БЪЛГАРИТѢ

Битката при Люле-Бургазъ—Бунаръ-Хисаръ е безспорно не само най-голѣмата и най-кръвопролитната въ цѣлата война на Балканитѣ презъ 1912—1913 г., но тя представлява отъ себе си и началото на края. Въ нея българитѣ загубиха 20.162 човѣка, отъ които паднали убити 2.536 души. Много по-голѣми сѫ тѣ въ турската армия, но поради настаналия хаосъ следъ поражението ѝ и избухването на холерната епидемия, тия загуби сѫ останали неизвестни и досега.

Въ тая решителна за войната съ Турция голѣма битка бѣха бити, разбити, деморализирани и обърнати въ диво бѣгство всички турски войски, които отъ деня на мобилизацията бѣха събирани отъ Азиатска Турция и отъ Тракия. Погромътъ бѣ толкова голѣмъ, че Турция загуби всѣка надежда да защити и столицата си и затова още на 22. октомврий, едва 17 дни следъ обявяване на войната, турското правителство се обърна къмъ френското съ молба за посрѣдничество отъ страна на великитѣ сили за примирие и миръ. Понеже това посрѣдничество биде мълкомъ отхвърлено отъ българитѣ, самъ турскиятъ главнокомандуващъ изпрати на 29. октомврий парламентьоръ, но, понеже и той бѣ върнатъ, Великиятъ везиръ още сѫщия день се обърна телеграфически до българския царь съ молба за примирие и миръ, но все безрезултатно.

Безъ да преценятъ добре силитѣ си и срѣдствата за една по-продължителна и заплетена дипломатическа война, българитѣ не можаха да използуватъ дипломатически блѣскавата си победа, която имъ бѣ спечелила симпатиитѣ и предизвикала възторга на цѣлъ свѣтъ. А силитѣ имъ се оказаха недостатъчни, за да я спечелятъ и стратегически. Тѣ не бързаха нито да преследватъ разбития противникъ, нито пъкъ да използуватъ предложеното отъ турцитѣ примирие.

Възможно ли бѣ, обаче, сключването на единъ бързъ миръ, безъ да се даде възможность на противника да използува преговоритѣ, за да се изправи на краката си и отново да иска да си опита щастието? Може би, да, ако българитѣ не биха искали и Одринъ; не, ако тѣ биха настояли за този градъ. Прекѫснатитѣ по-късно преговори въ Лондонъ потвърждаватъ горното. Затова правилно реши българското главно командуване, като смѣтна, че единчкото сигурно срѣдство въ случая бѣ преследването докрай, но за него на българитѣ не достигаха сили и то главно физически сили. Крайно неблагоприятно се отрази и самото време. Валѣха проливни дъждове, които направиха почвата почти непроходима. Наистина, такава бѣ тя и за турцитѣ, но знае се, че на онзи, който бѣга, краката сѫ винаги по-дълги . . .

И все пакъ, голѣмата битка при Люле-Бургазъ—Бунаръ-Хисаръ тури за винаги край на турското господство въ Европа, разклати до самитѣ основи турската империя и записа въ военната история на народитѣ една златна страница съ възхвала за победоносното българско орѫжие.

За спечелването на тая велика победа съперничаха си отъ страна на българитѣ: беззаветната имъ храбрость съ изкустното командуване; голѣмитѣ жертви — съ твърдия духъ; дългътъ — съ устрема.

Срещу тѣхъ на лѣвия брѣгъ на Караагачъ-дере стоеха: фанатизмътъ, вѣковното господство и величието на едно минало, срѣдства за борба, които се оказаха негодни да противостоятъ на искусното командуване, твърдиятъ духъ и всепобеждаващия устремъ.

При Люле-Бургазъ победи духътъ на свободата, изправенъ срещу духа на тиранията.

Наедно съ това българитѣ спечелиха тамъ и едно право, което днесъ може да бѫде оспорвано, но времето, безпощаденъ сѫдия надъ всичко човѣшко, безъ друго ще въз-

станови. Защото не може спечеленото съ такъвъ хероизъмъ, вѣра, устремъ и жетрви право — правото на българския народъ да се събере подъ една стрѣха — да бѫде потъпкано. То бѣ само възспрѣно.

Положението около Одринъ къмъ 20. октомврий

Наедно съ разгрома на турската армия при Люле-Бургазъ—Бунаръ-Хисаръ, извърши се и обкржаването на Одринската крепость. И къмъ 23. октомврий положението на двѣтѣ страни подъ Одринъ бѣ следното:

8-а Тунджанска дивизия (6 п. полка), Тимошката сръбска дивизия (3 пех. полка), 11-а пех. дивизия, 3-а Плѣвенска бригада, една конна бригада и обсадна артилерия, която заемаше позиция задъ линията на обкржаването, бѣха войскитѣ, които обкржаваха крепостьта на едно разстояние срѣдно 12—16 клм. отъ центъра на града. Турцитѣ се бѣха отдръпнали задъ главната отбранителна линия, съ гѫста верига отъ предни постове, разположени предъ тая линия.

Оставаше все още необкржена южната страна. Съ това се удължаваше твърде много съобщителната линия на I-а и III-а армии. Колитѣ, изпращани съ храни, употрѣбяваха 20 дни за отиване и връщане. Коларитѣ бѣха наистина много, до 35.000, но все старци, жени, деца и момичета . . . При това воловетѣ неподковани, а коларитѣ . . . боси!

За да се излѣзе отъ това крайно затруднение, нуждно бѣ да се осигури моста на р. Марица при Кулели-Бургазъ и да се заематъ съ гарнизони: Димотика и Узунъ-Кюпрю.

Тая задача се възложи на 8-а Тунджанска дивизия. Тя изпълни задачата си, следъ като води бой на 25. и 26. октомврий и зае Карталъ-тепе. Действията на конния отредъ въ източния секторъ изолираха окончателно крепостьта отъ външния свѣтъ. На коменданта на Одринската крепость Шукри паша остана да се съобщава съ Цариградъ само по безжичния телеграфъ. Одринскиятъ гарнизонъ, лишенъ и отъ възможность да използува запаситѣ отъ хранителни и фуражни припаси, остана да разчита въ бѫдеще само на складиранитѣ въ самата крепость запаси. Осигурена бѣ и новата съобщителна линия на I-а и III-а армии, но до примирието не можа да бѫде използувана.

Все пакъ трѣбва да се добави, че, въпрѣки даденитѣ презъ тия два дни жертви главно за овладяването на Папасъ-тепе съ цель да се бомбардира града отъ тамъ, тая цель II-а армия не успѣ да достигне. Папасъ-тепе остана въ турски ржце. И тукъ, следователно, успѣхътъ не бѣ пъленъ. Навсѣкѫде все нѣщо още не достигаше.

Следъ пълното обкржаване на крепостьта и пристигането подъ Одринъ на командуващия на II-а сръбска армия, командуващиятъ на II-а българска армия генералъ Ивановъ издаде заповѣдь, съ която линията на обсадата отъ дѣсния брѣгъ на р. Тунджа до лѣвия брѣгъ на р. Арда бѣ повѣрено на генералъ Степановичъ; между дѣсния брѣгъ на р. Арда и дѣсния брѣгъ на р. Марица — на генералъ Кирковъ; и между лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Марица, южно отъ Одринъ — на генералъ Велчевъ.

Така затвърдено положението подъ Одринъ, въ Българската главна квартира не желаеха да бѫде то нарушавано съ нищо. Заради това и предприетата въ източния секторъ атака на 2. ноемврий срещу Маслакѫ, не бѣ одобрена. Докато не бѫде съборена и последната турска съпротива по пѫтя на българитѣ за Цариградъ, Върховното българско командуване изключваше напълно мисъльта за атака на Одринъ. За решаването на две голѣми задачи едновременно липсуваха войски и срѣдства. Или Одринъ, или Чаталджа! Главната квартира предпочете Чаталджа, защото Одринъ бѣ затворенъ за влизането на нови турски войски, а къмъ Чаталджа турцитѣ изпращаха подкрепления отъ всички краища на Мала-Азия. Отъ друга страна, превземането на Цариградъ решаваше по безспоренъ начинъ въпроса за владението на Одринъ, докато превземането на Одринъ не отстраняваше опасността отъ Чаталджа, която всѣкой новъ день ставаше все по-застрашителна. Освенъ това, съ Цариградъ въ тѣхни ржце, българитѣ щѣха да преговарятъ следъ това за миръ съ великитѣ сили, вмѣсто да спорятъ и се биятъ по-късно съ сърби и гърци.

И наистина, въ онзи моментъ една голѣма мисъль вълнуваше всички, та дори и Европа — какво ще стане на Чаталджа? Одринъ оставаше на второ мѣсто.

НАСТѫПЛЕНИЕТО НА I. и III. БЪЛГАРСКИ АРМИИ КЪМЪ ИЗТОКЪ

Следъ победата

Следъ пълното поражение на турската армия на линията Люле-Бургазъ—Бунаръ-Хисаръ и паническото бѣгство на турцитѣ къмъ Чаталджа, изглеждаше, че пѫтьтъ на българитѣ бѣ напълно свободенъ за Цариградъ. Самъ командуващиятъ на съединенитѣ български армии, генералъ Радко Димитриевъ, схващаше така положението и нареди за 21. октомврий преследването, енергично и всеунищожаващо, да започне.

Не така, обаче, мислѣха въ Главната квартира. Поукитѣ отъ спечеленитѣ до тоя моментъ сражения съ резултати все не напълно задоволителни, подсказваха на Върховното българско командуване, че е нуждно да подготви тоя пѫть армията за единъ последенъ ударъ, който да донесе всички пресмѣтани, но все още недостигнати, резултати. За тая цель Главното командуване реши, преди всичко, да устрои дветѣ армии, да ги засили и да организира тила имъ. Въ сѫщото това време да се разузнае, какво става къмъ Мидия (на Черноморския брѣгъ). Главното българско командуване имаше сведения, че турцитѣ готвѣли голѣмъ десантъ, за да компрометиратъ отъ къмъ Мидия лѣвото крило на приготовляващата се за настѫпление къмъ Цариградъ българска армия.

Имаше и още едно съображение, което, изглежда, да е натежало най-вече за вземане на подобно решение. Българското главно командуване, което никога не бѣ предполагало, че успѣхитѣ могатъ нѣкога да го заведатъ да воюва чакъ между Мраморното и Черно морета, не бѣ напълно готово за такава операция и затова, когато правителството постави (или усвои — отговорността и въ двата случая е негова) една нова задача на армията — да окупира столицата на Турция — Главното командуване поиска да се огради отъ всѣка изненада. И затова не бързаше.

Едва на 24. октомврий то взе решение да се започне

настѫпление. Така отново, турцитѣ можаха да спечелятъ, а българитѣ да загубятъ, три дни.

Понеже турцитѣ бѣха успѣли да се отдалечатъ отъ българитѣ на повече отъ 50 клм., неточни бѣха и сведенията, които се получаваха за тѣхъ. Докато Главното българско командуване смѣташе, че турцитѣ ще се спратъ на линията Сарай—Чорлу и заповѣда на I. и III. армии да ги атакуватъ на тая линия, турцитѣ бѣха я надминали безъ да се спратъ, и пѫть за Чаталджа. IV корпусъ на южния флангъ бѣ минелъ презъ Чорлу още на 22., а дивизията Джемалъ на сеирния турски флангъ бѣ минала Сарай единъ день по-рано. Българското главно командуване узна за това едва на 26. Сѫщия този день, когато българитѣ спокойно почиваха съ преднитѣ си части на линията: Странджа—Калачли—Сейменъ, отстѫпващитѣ въ безредие турци вече заемаха вечерьта, необезпокоявани отъ никого, Чаталджанскитѣ позиции.

Дѣлѣше ги едно пространство отъ 35—40 клм., спечелено отъ турцитѣ и загубено отъ българитѣ.

До тукъ българитѣ настѫпваха по пѫтища и безъ пѫтища, подѣлени на три голѣми маси, приблизително по сѫщитѣ пѫтища, по които бѣха отстѫпили и турцитѣ: на лѣвия флангъ по пѫтя Виза—Сарай—Странджа настѫпваха 5-а, 3-а дивизии и две бригади отъ 9-а пех. дивизия, — на дѣсния флангъ по пѫтя Люле-Бургазъ—Чорлу настѫпваха 1-а, 10-а, конната дивизия и Хасковскиятъ отредъ; по срѣдата съ главна директриса: Кулиба—Черкезъ-кьой—гара Симетлий — срѣдната маса 4-а и 6-а дивизии. Отъ Сарай се бѣха отдѣлили дветѣ бригади отъ 9-а пех. Плѣвенска дивизия и презъ Калачли и гара Симетлий продължиха настѫплението си право на изтокъ по посока на с. Акаланъ.

Челнитѣ дивизии пристигнаха предъ Чаталджанскитѣ позиции на 29. и 30. октомврий на линията: Тарфа—Калфакьой—Акаланъ—Чатадлжа и височинитѣ западно отъ Папасъ-Бургазъ, презъ която линия отстѫпващитѣ турци бѣха минали още на 26.

На 29. октомврий части отъ Хасковския отредъ въ съставъ единъ пехотенъ полкъ съ 2 батареи зае гр. Родосто на Мраморно море, а предния день 2 дружини съ 1 батарея бѣ заела Ерегли. На 30. — две роти заеха Силиврия.

Отъ Чорлу на 25. октомврий бѣ върната една конна бригада, която зае Айроболъ на 27. октомврий, а на 28. сѫщия пристигнаха все тамъ и 2 роти, изпратени отъ Люле-

Бургазъ. Това бѣха мѣрки срещу всѣкакви изненади на дѣсния български флангъ отъ къмъ Мраморно море и ю.-з. посока, следъ като между 24. и 27. нѣколко дружини бѣха заели Мидия и на 24. — Подима на черноморския брѣгъ.

Неочаквана поява на най-страшния врагъ

Тъкмо когато българското главно командуване смѣтна, че е взело нужднитѣ мѣрки, които го гарантиратъ отъ всички възможни изненади и по-спокойно отъ всѣкога чакаше нанасянето на последния ударъ върху турцитѣ, то бѣ изненадано отъ единъ новъ врагъ, борбата срещу когото се води безъ всѣкакъвъ успѣхъ, въпрѣки всички санитарни мѣрки.

На война това, което може да се предвиди о време, никога не може да бѫде съ катастрофални последици, щомъ има време да се взематъ контръръ-мѣрки. Но появи ли се въ разрѣзъ съ изработения сложенъ планъ нѣкаква голѣма пръчка, дойде ли се до превъзмогване на нѣкаква изненада, за която никой нищо не е подозиралъ, въ такъвъ случай борбата съ нея е много трудна и понѣкога невъзможна. Отнася се до сборъ отъ хора, броещи стотици хиляди, а понѣкога и милиони души.

Нека се има това предвидъ, когато се разглеждатъ военнитѣ операции предъ Чаталджа.

Тъкмо такава непобедима изненада бѣ и за върховното българско командуване появяването на болестьта холера срѣдъ редоветѣ на българската армия, и то въ единъ моментъ, когато съюзницитѣ се предъ Чаталджанската позиция български дивизии трѣбваше на всѣка цена да наложатъ на турцитѣ волята на българския народъ.

Още на 28. октомврий помощникътъ на Главнокомандуващия бѣ телеграфиралъ на българския царь, че въ Силиврия, която българитѣ заеха на 30. сѫщи, се била появила холера. Сѫщиятъ день въ 4-и коненъ полкъ бѣ констатиранъ първиятъ холеренъ случай. Веднага бѣ заповѣдано на началника на конната дивизия да разположи полковетѣ на почивка, а 4-и коненъ полкъ да се изолира съвършено. Взети бѣха най-строги мѣрки и всичко трѣбваше да бѫде запазено въ най-голѣма тайна, макаръ че появилата се преди това холера срѣдъ турската армия вземаше всѣкой новъ день все по-голѣми размѣри. Холерни заболѣли турци е имало още при Люле-Бургазъ, но, изглежда, санитарнитѣ власти не сж могли да ги открияъ, макаръ че

нжтьтъ на отстъпването е билъ осѣтъ съ много трупове. Тукъ българската санитарна служба не се оказа на желаната висота.

Отъ тоя моментъ нататъкъ на българитѣ предстоеше да се борятъ, освенъ съ турцитѣ, чиито сили, поради близостьта на Цариградъ, лесно можеха да бѫдатъ подкрепени по и срещу холерата, която едва що започваше своята опустошителна дейность и срѣдъ българскитѣ редове.

ПРЕДЪ ЧАТАЛДЖАНСКАТА УКРЕПЕНА ПОЗИЦИЯ

Заемане на изходното положение срещу Чаталджанската позиция

За българското главно командуване бѣ станало вече ясно, че турцитѣ сж решили да окажатъ сериозна съпротива на Чаталджа, щомъ като българското главно командуване не даде никакво значение на молбата на турското правителство за сключване на примирие, последвано отъ подписване на миръ. Следователно, на българската армия предстоеше ново решително сражение, следъ което само ще може да се говори за миръ, какъвто българитѣ желаеха. За такова сражение армията трѣбваше да се подготви.

Първата мѣрка за това бѣ обединяването на командуването, за която цель временното командуване на I-а и III-а армии се възложи отново на генералъ лейтенантъ Радко Димитриевъ, който, впрочемъ, безъ да формира нови щабъ за това, продължаваше да командува и своята III-а отдѣлна армия.

На двѣтѣ армии се заповѣда отъ Главната квартира, премѣстила се вече въ Люлебургазъ, да организиратъ позиция на заститѣ отъ тѣхъ мѣста, които да послужи като база за преминаване въ атака срещу Чаталджанската позиция.

Чаталджанската укрепена позиция

Тя се намира на 30 клм. отъ Цариградъ. Главната отбранителна линия на тая позиция бѣ построена на издигнатия гребенъ, който се спуща полегато отъ северъ (езерото Деркосъ) къмъ югъ (езерото Бююкъ-Чекмедже) и има дължина около 25 клм., докато разстоянието между двѣтѣ морета тукъ е надъ 40 клм. Удобни подстѫпи имаше само по седловината между Еникьой и Лазаркьой. Северно отъ с. Уржуню мѣстностьта е планинска, но предъ самата позиция, достатъчно открита на разстояние на пехотенъ изстрелъ. Обратното е на югъ отъ сѫщото село Уржуню. Тукъ мѣстностьта е открита долина, широка петь километра, съ полегати склонове и плоско дъно.

Предъ позицията текатъ рѣкитѣ: Карасу, Сазлѫ-дере и Лазаркьойска. Тѣзи, но дълбоки, тѣ сж проходими въ бродъ само на опредѣлени мѣста.

Позициитѣ, които заемаха българитѣ, бѣха по-високи отъ Чаталджанската позиция, но последната е далечъ отъ гребена, дветѣ отъ българитѣ, чиято артилерия не може да подкрепи съ огънь атакуващата пехота.

Фланговетѣ на позицията се опиратъ на две морета и не само че не могатъ да бѫдатъ обходени, но турскиятъ флотъ, който владѣеше моретата, може съ артилерията си не само да съдействува на отбраната, но и да заплашва фланговетѣ на атакуващитѣ българи.

Презъ време на Руско-турската война въ 1877.—78. г. турцитѣ бѣха успѣли да построятъ, и то доста солидно, 21 укрепления, а следъ войната последнитѣ стигнаха до 29. По-късно бѣ повиканъ и знаменитиятъ белгийски воененъ инженеръ, генералъ Бриалмонъ, който проектира построяването на 7 дълговременни форта, отъ които, обаче, бѣха построени само 3.

Следъ хуриета въ 1908 г. самонадѣянитѣ младо-турци пренесоха отбраната на Цариградъ на линията Одринъ—Лозенградъ и почти разорѫжиха Чаталджанската позиция. Но, щомъ като бѣха разбити, главнокомандуващиятъ на турската армия веднага се зае съ бързото укрепване на Чаталджанската позиция, като употрѣби за работници цѣли две редифски дивизии и всички войници, годни за работа повече съ лопата, отколкото съ пушка.

Северно отъ Уржуню отбраната бѣ изнесена на 6—7 клм. предъ линията на фортоветѣ, а въ южната половина имаше нова линия отъ второстепенни укрепления.

Турскитѣ сили. Съ събранитѣ отъ разни мѣста орѫдия, между които и заловенитѣ въ Солунъ сръбски 52 с. с. полски и 12 см. полски гаубични орѫдия*), турцитѣ успѣха не само да укрепятъ, но и да въорѫжатъ достатъчно Чаталджанската позиция.

За отбраната съ войска на така въорѫжената и укрепена позиция бѣ издадена заповѣдь още на 28. октомврий въ Хадемкьой. Съгласно съ последната, съ пристигането си на I и II източна армии на Чаталджанската позиция, тия

*) Тѣзи орѫдия, предназначени за Сръбската войска и поржчани отъ сърбитѣ, преди още да бѣха скъсани дипломатическитѣ отношения, трѣбваше да бѫдатъ доставени презъ Солунъ. За нещастие, тѣ бѣха задържани отъ турцитѣ и използувани по-късно срещу насъ.

армии трѣбваше да се разформируватъ и на тѣхно мѣсто се формира нова Чаталджанска армия въ съставъ 3 низамски и 2 редифски корпуси съ една самостоятелна конна бригада.

Низамскитѣ корпуси бѣха назначени въ първа линия за отбраната на Чаталджанската позиция, а редифскитѣ — въ втора линия като резервъ. Отдѣлно отъ корпуситѣ, две дивизии и единъ полкъ трѣбваше да се съсрѣдоточатъ при Спарто-куле, отъ които се формира и III рез. корпусъ.

Общата численость на тая Чаталджанска армия възлизаше на

107,400 пушки, 308 орждия и 2.550 саби.

Къмъ тѣзи сухопѫтни войски следва да се прибави и флотата съ своята артилерия.

Българскитѣ сили. За атаката на така укрепената, въоръжена и заета съ войски Чаталджанска позиция българитѣ успѣха да съсрѣдоточатъ на 3. ноември:

118.000 пушки, 11.000 карабини, 146 картечници и 466 орждия.

при личенъ съставъ отъ 176.451 човѣка, отъ които до това време бѣха заболѣли отъ холера 11.331 офицери и войници и 621 умрѣли отъ холера. (Въ това число не влизаха изолиранитѣ части, броятъ на които бѣ много по-голѣмъ).

Духътъ на българи и турци. Макаръ че българитѣ бѣха победители, чужденци, свидетели на всичко, което ставаше презъ онія паметни дни изъ полетата на Източна Тракия, бележатъ, че следъ голѣмитѣ победи при Лозенградъ и Люле-Бургазъ, ентусиазмътъ у българитѣ е билъ намалѣлъ, обстоятелство, което оставало необяснимо, освенъ ако се приематъ за причини: непрестанниятъ проливенъ дъждъ презъ всичкото време на боеветѣ до Лозенградъ и презъ петтѣ дни по време на боя при Люле-Бургазъ—Бунаръ-Хисаръ; нередовностьта въ службата по прехраняването и лошата санитарна служба.

Изглежда, че не по-малко е било и влиянието, проявено отъ упорития слухъ за предлаганъ отъ турцитѣ миръ, както и появяването на холерата.

Въ какво душевно състояние се е намирала турската армия, свидетелствуватъ следнитѣ редове отъ заповѣдьта на главнокомандуващия на турската армия на 31. октомврий:

„Чаталджанската линия, която днесъ армията държи, е последната надежда на държавата.

„Цариградъ е въ опасность.

„Въпрѣки че въ боеветѣ при Лозенградъ и Люле-Бургазъ излѣзнахме победители надъ противника, ние отстѫпихме, безъ да издържимъ до края, и заедно съ насъ хиляди наши единовѣрци бидоха принудени да бѣгатъ и да се ски-

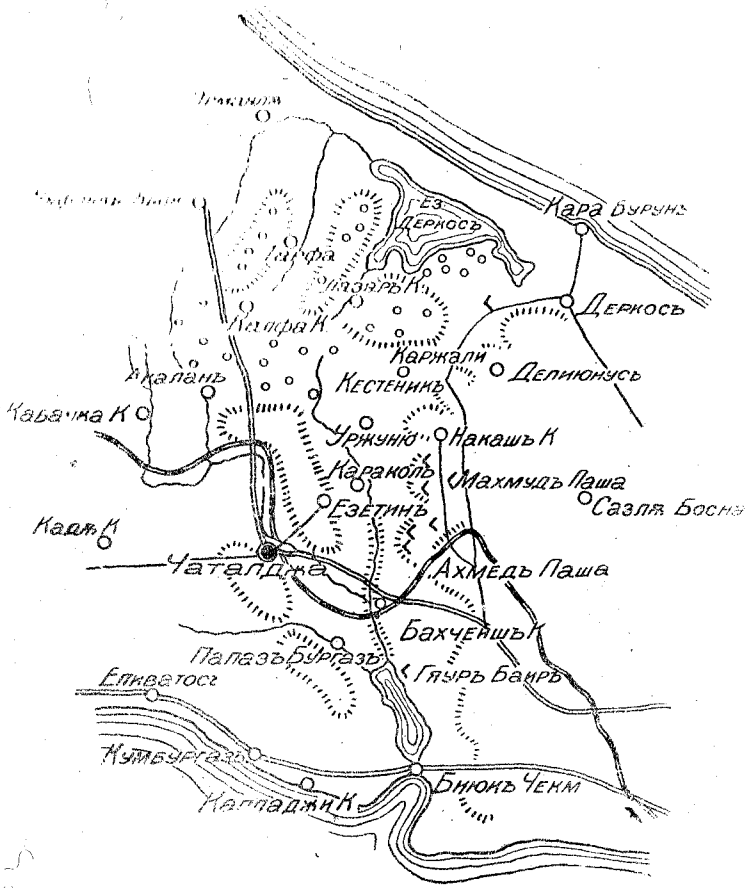

Чаталджанската укрепена позиция.

тать немили-недраги, а непріятелътъ ограби къщитѣ имъ.

„Трѣбва ли Анадолътъ да се разори така, както се разори Тракия?

„О, седемстотингодишна армио! За да не ни постигнатъ всички тия нещастия и за да спасимъ вѣрата и отечеството,

трѣбва днесъ, съ волята на великия Аллахъ, да се държимъ здраво въ боя и да разпръснемъ противника.

„Теглото ни днесъ се дължи изключително на нашето отстѫпление. Дивизиитѣ и таборитѣ ни се бѣха разпръснали. Защо тогава не помислихте, че теглото и на противника не е по-малко отъ нашето?

„Народътъ ни рони кървави сълзи, свещенитѣ джамии въ Мека и въ Медина се раздрусватъ. Момчета, другари, нѣма ли въ сърдцата ви страхъ отъ Аллахъ, срамъ отъ Пророка и религиозно чувство?

„Бащитѣ и майкитѣ ви сѫ ви родили именно за този день. Въ боя ще видите мене между васъ.

„Войници, за всички ни тукъ има смърть, но връщане назадъ нѣма. Нека великиятъ Аллахъ бди надъ всички ни!“

Опустошението на холерата срѣдъ редоветѣ на турската войска бѣ много по-голѣмо отъ онова всрѣдъ нашата. Не по-малко отъ 15—20 хиляди души сѫ били излѣзли отъ строя, между които нѣколко хиляди умрѣли. Мала-Азия, като доставчикъ на хора, бѣ много по-голѣма отъ тогавашна България.

Плановетѣ на дветѣ страни

Турскиятъ планъ за отбрана. Той бѣ съставенъ при предположение, че българитѣ ще се явятъ предъ Чаталджанската позиция съ тридесеть и четири пехотни полка или около 100.000 души и 250 орѫдия. А отъ начина, по който бѣха насочени настѫпващитѣ български колони, турцитѣ предположиха, че българитѣ ще действуватъ както и въ попървитѣ сражения — като атакуватъ цѣлия фронтъ. И не бѣха се излъгали.

Понеже Чаталджанската позиция има за турцитѣ всички предимства на една строго пасивна отбрана, главнокомандуващиятъ, Низамъ паша, се опази до край отъ всѣкакви други внушения като тия — на командуващитѣ на I и III корпуси. Затова и всички негови разпореждания цѣлѣха: борбата да се води на самата позиция до окончателно изтощаване на българитѣ, следъ което само, по негово мнение, би могло да се мисли за едно контръ-настѫпление.

Съ опазването на Дарданелитѣ чрезъ преградата, организирана при Булаиръ и съ тая — при Чаталджа, турското главно командуване въ стратегическо отношение се ограничаваше въ строго пасивна отбрана на всички възможни до-

стѫпи по море и по сухо къмъ Цариградъ. А по начина, усвоенъ за разположение войскитѣ на Чаталджанската позиция, се прозира, че и въ тактическо отношение бѣ усвоена пасивна отбрана.

Въ случай, че бѫде загубена Чаталджа, турцитѣ сѫ искали да организиратъ между Чаталджа и Цариградъ други две отбранителни линии, отъ които, обаче, втората, и при далекобойностьта на тогавашното орѫжие, не е имала никаква стойность.

Първата отъ тия линии е била: Кючукъ-Чекмедже—Богаскьой—Акъ-Бунаръ.

Времето отъ 27. октомврий до 3. ноемврий турцитѣ можаха да използуватъ най-рационално, както по отношение на организацията на отбраната; така сѫщо и въ преустройството на войскитѣ. А седемдневното отсѫтствие на българитѣ даде възможность на турскитѣ войски не само да се съвзематъ, но и да си отпочинатъ. Турцитѣ дори имаха време да изпратятъ отъ Цариградъ на самата позиция най-виднитѣ си учени-богослови, които съ проповѣдитѣ си трѣбваше да повдигнатъ духа срѣдъ войскитѣ.

Взети бѣха сѫщо най-строги мѣрки срещу дезертиранията въ тила и къмъ неприятеля, както и противъ самонараняванията и симулирането, които бѣха зачестили.

Извадени бѣха отъ частитѣ всички необучени войници, отъ които формираха нестроеви роти, а съ невлизалитѣ въ бой се произведоха по нѣколко стрелби.

Българскиятъ планъ за атака. Следъ като на 30. октомврий царьтъ съобщи на генералъ Савовъ, че великиятъ везиръ е молилъ за миръ, но той, отъ името на старшитѣ началници и победоносната тристахилядна армия, запретилъ на българското правителство да влиза въ каквито и да е преговори и следъ като бѣ отхвърлено и мнението на генералъ Савовъ: да не се свързватъ рѫцетѣ на правителството, не оставаше нищо друго, освенъ да се изработи планъ за атаката срещу спрѣлия се при Чаталджа противникъ. Такъвъ планъ, обаче, щабътъ на действуващата армия, останалъ далечъ отъ войскитѣ—въ Лозенградъ—не изработи. Проектътъ за такъвъ представи командуващиятъ на съединенитѣ армии. Този проектъ предвиждаше: да се устрои една яка опора задъ гърба; да се извади цѣлата артилерия напредъ, да се опаше съ тия 300—400 орѫдия неприятелската позиция отъ Тарфа до Папазъ-Бургазъ и, следъ като се инста-

лира тая грандиозна батарея, да се пристѫпи къмъ решителни действия.

Сведенията на българитѣ за противника се свеждаха къмъ следното: всичко 100.000 човѣка, разпредѣлени въ две групи: северна 40—50.000 и южна 50—60.000 души, заематъ главната отбранителна линия южно отъ Накашкьой до морето. Въ първа линия — редифски войски съ съмнителна морална стойность. Общото количество на орѫдията между 100—120 (!), между които съ голѣмъ калибъръ нѣма.

Така, както бѣха насочени българскитѣ дивизии въ първа линия, а именно: 3-а, 9-а, 6-а и 1-а, които трѣбваше да атакуватъ фронтъ отъ 25 клм., срещу който фронтъ тия дивизии бѣха равномѣрно разпредѣлени, не се нанасяше решителенъ ударъ въ никоя посока. Не се съглежда идея за пробивъ и въ разпредѣлението на войскитѣ между първа и втора линии.

На 1. ноември отъ щаба на действуващата армия се подадоха две телеграми, отъ които съ първата се препорѫчва армиитѣ да се затвърдятъ на заетитѣ мѣста, а съ втората — да се пристѫпи къмъ подготовката на атаката съ артилерийски огънь.

На втората телеграма генералъ Р. Димитриевъ, като отговаря, че още половината отъ армията не е могла да заеме мѣстата си въ бойната линия, че 9-а, 3-а и 4-а дивизии сѫ страшно изморени и че чака пристигането на хлѣбъ, моли действията да започнатъ на 3. ноември.

Предъ пристигналия въ главната квартира главнокомандуващъ — Царя, за сѫщото настояха и генералитѣ: Савовъ и Фичевъ. Взе се решение да замине за Чаталджа пом. главнокомандуващиятъ генералъ Савовъ, придруженъ отъ началника на оперативното отдѣление и този — на артилерията. Следъ като бѫдатъ събрани нуждитѣ сведения на самото мѣсто, да се вземе мнението на старшитѣ началници и чакъ следъ това да се опредѣли, кога да започне атаката.

До връщането на генералъ Савовъ на войскитѣ бѣ дадена почивка.

Предъ пристигналия на 3 ч. сл. пладне въ Ермени-кьой генералъ Савовъ главнокомандуващиятъ на съединенитѣ армии направи доклада си, въ който излагаше всички аргументи за и противъ една атака и предложи две решения: или да се спратъ действията съвсемъ и се възползуватъ

Генералъ-лейтенантъ Радко Димитриевъ,
командуващъ III отдѣлна армия.

отъ предложението за миръ, или да се атакува веднага, но не съ голѣма възможность за успѣхъ*).

Генералъ Савовъ се съгласи съ изказанитѣ доводи, но за примирие не могло и дума да става, понеже въ Главната квартира били увѣрени, че, макаръ Турция да искала миръ, тя по никой начинъ не би отстжпила Тракия, нито Македония, нито Одринъ, нито Солунъ, а искала само да печели време.

Генералъ Димитриевъ, безъ да отрече сериозностьта на тия доводи, пакъ напомнилъ на генералъ Савовъ, че е възможна и една несполука, на което последниятъ отговорилъ: „Какво да се прави! Ще се опитаме, па каквото даде Господь. Така и Царьтъ, и българскиятъ народъ, а и ние съ васъ ще останемъ съ чиста съвѣсть предъ потомството, че сме направили всичко, което бѣ въ човѣшкитѣ сили. Нѣма такъвъ човѣкъ въ България, който, при дадената обстановка, би се решилъ да поеме върху себе си страшната отговорность да не атакува".

„Да, отговорилъ генералъ Димитриевъ, историята и потомството вече хиляда години не могатъ да простятъ на Крума и Симеона, че, като дошли до Цариградъ, не го атакували и превзели. Нѣма съмнение, че и намъ нѣма да простятъ. Но вие виждате обстановката — решавайте."

Следъ тоя разговоръ генералъ Савовъ дава още на самото мѣсто писмена заповѣдь за атака на утрешно число. Щомъ узналъ за това, началникътъ на щаба на действуващата армия, генералъ Фичевъ, смѣтайки, че генералъ Савовъ е превишилъ властьта си, се опиталъ да въздействува върху Царя да отмѣни заповѣдьта, но Царьтъ не се съгласилъ.

Още на 3. ноември, следъ писмената заповѣдь за атаката на Чаталджанската укрепена позиция за утрешно число, командуващиятъ на съединенитѣ армии издаде вечерьта писмена заповѣдь до армиитѣ. Проектътъ на тая заповѣдь бѣ прочетенъ на помощникъ-главнокомандуващия, който одобрилъ заповѣдьта.

Разположение на българскитѣ войски

Фронтътъ отъ брѣга на Мраморно море (Арнауткьой) до с. Езетинъ включително заемаше I-а отдѣлна армия въ съставъ 6 пехотни и 1 конна бригада или около 44.000 пуш-

*) Генералъ Р. Димитриевъ. — Трета армия и пр. Стр. 318.

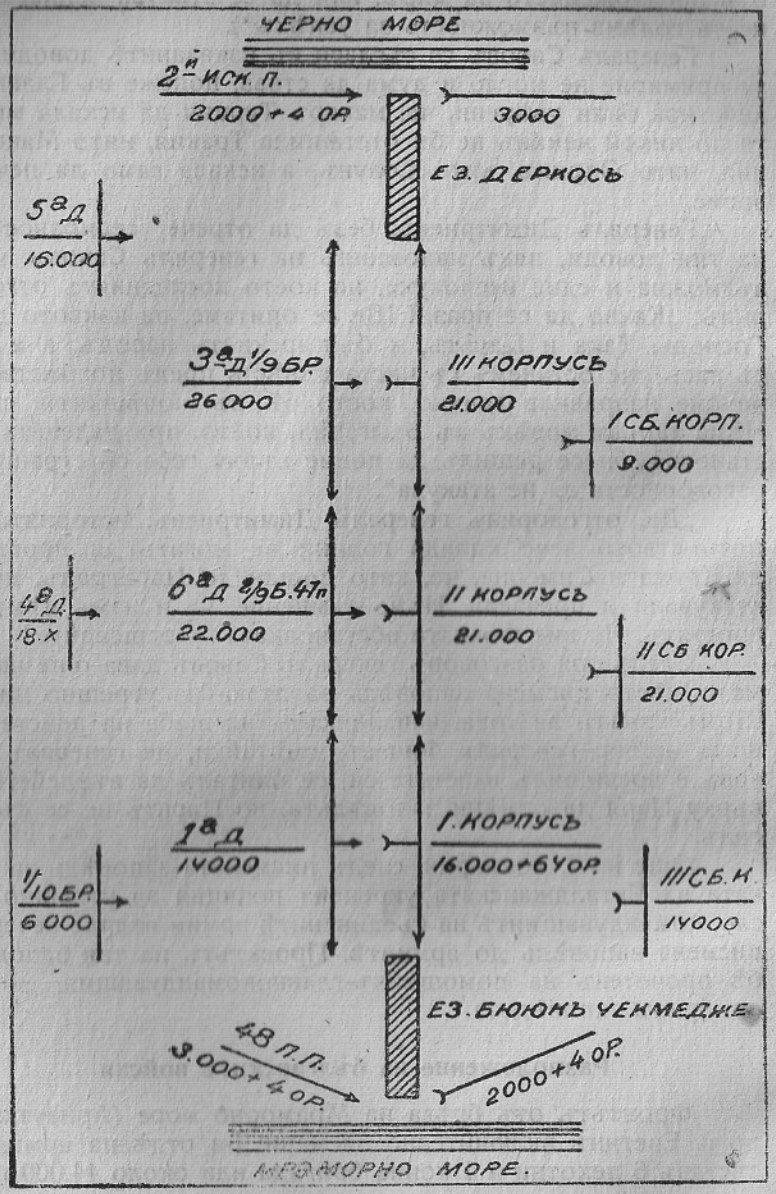

Схема на срещупоставенитѣ сили отъ българи и турци преди атаката.

ки, 60 картечници и 160 орѫдия. Цѣлиятъ тоя фронтъ възлизаше на 18 клм. Всичко 6 пехотни бригади.

Отъ с. Езитинъ до Орманлѫ (брѣга на Черно море) бѣ разположена III-а отдѣлна армия въ съставъ 11 пехотни бригади или около 74.000 пушки, 86 картечници и 306 орѫдия. Цѣлиятъ тоя фронтъ възлизаше на 23 клм. Въ първа линия бѣха 5½ бригади и толкова — на втора.

Въ смѫщность фронтътъ, на който I-а армия можеше да атакува съ успѣхъ, не възлизаше на повече отъ 8 клм., а тоя на III-а армия — на около 16—17 клм. Общо Чаталджанската укрепена линия бѣ атакуема съ успѣхъ на единъ фронтъ отъ около 24—25 клм. между ж. п. линия, гдето пресича източнитѣ брѣгове на Кара-су на югъ и ез. Деркосъ на северъ. Най-удобнитѣ подстѫпи за настѫпление се намиратъ на северъ срещу лѣвия български флангъ.

Заповѣдьта за атака, издадена на 3. ноември къмъ 7 часа сл. пладне въ Ермени-кьой (13 клм. западно отъ Чаталджанската позиция), гласѣше, между друго:

„I-а армия да атакува и разкѫса неприятелския центъръ около Хадемкьой.

III-а армия да атакува отъ тамъ на северъ до езерото Деркосъ.

Съ цель да се намалятъ загубитѣ отъ артилерийския огънь настѫплението да се почне въ 5 часа сутриньта.

Взети бѣха мѣрки и за обезпечение на крайнитѣ флангове“*).

Ясно е, че така насочената армия не отговаряше на обстановката. Вмѣсто демонстративни действия по цѣлия фронтъ съ слаби сили и съкрушителенъ ударъ съ ⅓ отъ всички сили на най-достѫпния за наблюдение и действие участъкъ между Лазаркьой и Еникьой, българскитѣ сили се разхвърлятъ по цѣлия фронтъ почти равномѣрно, атакуватъ навсѣкѫде решително, ангажиратъ по тоя начинъ и всички свои резерви, и дългата, но слаба навсѣкѫде вълна се разбива въ срещнитѣ хълмове. Командуващиятъ на съединенитѣ армии, както обяснява по-късно*), е чакалъ едновременно успѣхъ на три мѣста (1-а, 9-а и 3-а дивизии), смѣтайки съпротивата на турцитѣ еднакво слаба навсѣкѫде. И тази е, може би, основната грѣшка. Срещу позиция, силна като Чаталджанската, чиито флангове не могатъ да се обходятъ, трѣбва преди всичко единъ голѣмъ чукъ, който,

*) Р. Димитриевъ. — Трета армия и пр. Стр. 320.

*) Вж. схемата на стр. 146.

предварително изкованъ и насоченъ въ точно опредѣленъ пунктъ, или ще счупи тази линия, или самъ ще се счупи. Но съ три слаби чукчета дилемата или—или не се поставя, защото предварително може да се знае, че и тритѣ тия чукчета ще се окажатъ слаби. Така и стана.

Разположение на турцитѣ

На 4. ноември турцитѣ заемаха Чаталджанската позиция по следния начинъ: на дѣсния турски флангъ: III низамски корпусъ съ три дивизии въ участъка отъ Урожуню до езеро Деркосъ — фронтъ 12 клм. Задъ корпуса стоеха 13 табора отъ I сборенъ корпусъ. Центърътъ се заемаше отъ II корпусъ — фронтъ 9 клм. Задъ корпуса стоеха 18 табора отъ I сборенъ корпусъ.

Лѣвиятъ флангъ на позицията се заемаше отъ I низамски корпусъ; фронтъ 7 клм. Задъ дѣсния флангъ на I низамски корпусъ и лѣвия флангъ на II-я стоеше разположенъ III сборенъ корпусъ въ съставъ 25 табора.

АТАКА СРЕЩУ ЧАТАЛДЖАНСКАТА УКРЕПЕНА ЛИНИЯ

4.—5. ноември. — 4. ноември

Атаката на I-а отдѣлна армия. Споредъ събранитѣ отъ армията сведения за позицията, укрепленията били доста солидно укрепени, снабдени съ блиндажи, телени мрежи, скрити входове, а Бахчешкъ-табия била въ сѫщность дълговременъ фортъ. Поддържката съ артилерийски огънь между укрепленията била отлична.

Възъ основа на тия данни атаката на позицията, безъ достатъчно количество гаубична и лека обсадна артилерия, се смѣтало въ армията за доста трудна операция, преди всичко, а въ сѫщность армията разполагаше само съ 116 полски орѫдия и нито едно гаубично орѫдие! Рѣката Карасу е широка 3—4 метра, дълбока 1·50 м. съ стръмни брѣгове и тинесто дъно.

Понеже още отъ съвещанието на 1. ноември между двамата командуващи на армии, генералъ Кутинчевъ знаеше, че неговата армия ще трѣбва да нанесе решителенъ ударъ срещу центъра по посока на форта Хамидие—Хадемкьой, въ заповѣдьта той назначи 1-а Софийска дивизия да атакува между езерото и шосето — фронтъ 8 клм., а 6-а п. дивизия съ 47 п. полкъ между шосето и Махмудие — фронтъ 5 клм., като остави въ свое разпореждане 1/10 бригада съ 4 батареи, съсрѣдоточени около с. Албасанъ.

Настѫплението на 1-а дивизия започна въ 5½ часа, единъ часъ преди съмване и, въпрѣки даденитѣ жертви, бѣ принудена да спре при Папасъ-Бургазъ, предъ Карасу и при желѣзния пѫть. Главната причина за слабия успѣхъ се дължи на обстоятелството, че артилерията, заела позиция на 4½ клм. отъ преднитѣ позиции на противника, не можа да съдѣйствува на настѫплението на пехотата.

6-а пех. дивизия настѫпи въ 5 часа и, макаръ че прегъ цѣлия день двѣ й бригади действуваха разединено, тѣ успѣха да минатъ рѣката Карасу, като наближиха укрепленията и заеха добро изходно положение за атака на самата укрепена позиция. До даденитѣ имъ обекти, обаче, никоя отъ дивизиитѣ не достигна тоя день.

Атаката на III-а отдѣлна армия. 9-а п. Плѣвенска дивизия и придадената къмъ нея 1-а Преславска бригада започна атаката сѫщо въ 5 часа пр. пладне въ участъка Накашкьой—укрепление VII включително; фронтъ 7 клм. съ две бригади въ първа линия и брагадата отъ Преславската дивизия въ разпореждане на командира на дивизията. Споредъ дадената отъ последния оценка, фронтоветѣ за атака бѣха голѣми, а силитѣ — недостатъчни.

При настѫплението на 3-а дружина отъ 35 Свищовски полкъ рѣката се оказа по-дълбока отъ човѣшки ръстъ и поради тая причина всички се насочиха къмъ развалени и обстрелванъ мостъ. Нѣкой успѣха да преплаватъ рѣката, други я минаха съ разни други срѣдства, но и мнозина затънаха, безъ да излѣзатъ никога отъ нея . . .

Срещу настѫпващата 1-а Плѣвенска пех. бригада по посока на Мешеликъ-табия (Асимъ паша) турцитѣ бѣха съсрѣдоточили около 14—15 полски и 3—4 гаубични батареи. Това не стигаше. По тая нещастна бригада при отстѫплението и по скатa къмъ Мешеликъ стреля и артилерията на 3-а Балканска дивизия, която я бѣ взела за отстѫпваща турска пехота. При все това, тая бригада настѫпи напредъ, безъ обаче 4-и полкъ да атакува Мешеликъ-табия. Атаката, поради липса на ръчни бомби, ножици за рѣзане телени мрежи, шанцерни войници и пр., се отложи за презъ нощьта. Вечерьта бригадитѣ на 9-а дивизия се окопаха добре на позициитѣ си.

До вечерьта по фронта на тая дивизия имаше само огнева борба, предимно артилерийска.

3-а п. Балканска дивизия настжпи сжщо въ петь часа съ две бригади въ първа линия въ участъка между 1-а Плѣвенска и езерото Деркосъ. Трета бригада бѣ назначена въ маневрени войски между Калфа-кьой и Софа.

При настжплението 2-а Балканска бригада зае нѣкои отъ преднитѣ окопи на турцитѣ, безъ полковетѣ да бѣха достигнали даденитѣ имъ за този день обекти. Сжщото бѣ и съ полковетѣ отъ първа бригада. По тия причини и по липса на време атаката се отложи за следния день.

5-а Дунавска дивизия (2 бригади), съсрѣдоточена около Софасъ, трѣбваше да следи действията на 3-а Балканска дивизия и съобразно съ това да настжпва, готова всѣкой моментъ да подкрепи съ една бригада само при действителна нужда. Понеже командиръть на 3-а дивизия не поиска помощь, командиръть на 5-а Дунавска дивизия самъ изпрати къмъ с. Тарфа една своя бригада, а къмъ 5 ч. сл. пл. получи нареждане да приближи и дветѣ си бригади до 3-а дивизия, но да ги ангажира само съ разрешение на главнокомандуващия на съединенитѣ армии. Скоро последниятъ изпрати до командиритѣ на 2-а, 5-а и 9-а дивизии, както и до командующия на I-а армия заповѣдь: частитѣ да се окопаятъ солидно на заетитѣ позиции, да се изнесе артилерията напредъ съ предупреждение, че утре на разсъмване действията ще продължатъ.

Отъ Ермени-кьой, кждето се върна да пренощува, командующиятъ на съединенитѣ армии донесе въ Лозенградъ на главнокомандуващия, че боятъ завършилъ днесъ съ удовлетворителенъ успѣхъ и че III-а армия заела изгодно положение за утрешния день.

Но, изглежда, че преди това генералъ Димитриевъ е билъ вече разколебанъ, защото още при първитѣ не дотамъ благоприятни донесения той прави разпореждания до дивизиитѣ, въ които вече прозира намѣрението му да отложи за утре решителния ударъ.

Това колебание у генералъ Радко Димитриевъ стига презъ нощьта срещу 5. ноември до тамъ, че той отново предлага на генералъ Савовъ да поеме командуването на съединенитѣ армии, а сжщо поражда се и мисъльта да се откаже отъ сражението, започнало презъ деня, като дочака да падне крепостьта Одринъ и едва презъ пролѣтьта да поднови атаката на Чаталджанската позиция съ помощьта на

обсадната артилерия, която падането на Одринъ ще освободи.

Неуспѣхътъ, който чакаше българскитѣ армии на утрешно число, бѣ вече свилъ гнѣздо въ душата на най-важния факторъ за победата — командующия на съединенитѣ армии. Но единъ неочакванъ успѣхъ можеше да промѣни всичко.

Нощьта срещу 5. ноември. Презъ тая нощь Ямболскиятъ полкъ, увлѣченъ отъ своя доблестенъ командиръ, се приближилъ незабелязано до укреплението № II, измушкалъ и разпръсналъ турския таборъ, който спѣлъ, и заелъ укреплението. Но, неподкрепенъ отъ никого, отслабналъ при това отъ преднитѣ боеве, той не намѣрилъ въ себе си достатъчно сили, за да разшири успѣха и се ограничилъ съ приспособяване на взетото укрепление за отбрана съ фронтъ на изтокъ. Въ това положение ямболци останаха до сутрищта.

Опиталъ се сжщо съ нощна атака да заеме укрепление № VII и Плѣвенскиятъ полкъ, но успѣлъ да се затвърди само въ нѣкои предни окопи. Навсѣкжде другаде по фронта не бѣ станала никаква промѣна.

5. ноември

Ръмѣше. Мъгла покриваше всичко и на нѣкои мѣста не можеше да се види, какво става на 10 крачки. Пжтищата бързо се разкаляха и движението, особено на артилерията, се затрудни извънредно много. Изтощенитѣ и изморени войници, прекарали студената нощь въ окопитѣ, напълнени съ вода, бѣха загубили отъ въодушевлението си, съ което се бѣха сражавали вчерашния день. Картината довършваха извънредно голѣмия брой войници заболѣли отъ гастроинтеритъ и холера.

Полученитѣ, обаче, известия сутриньта, че ямболци заели презъ нощьта укрепление № II, а плѣвенци — № VII, съживили отново надеждитѣ у командующия на съединенитѣ армии за единъ близъкъ успѣхъ съ малко още усилия и жертви. И известна, щомъ стигна на наблюдателния си пунктъ, той разпореди до началницитѣ на 3-а, 4-а, 5-а и 9-а дивизии и до командующия на I-а армия да развиятъ постигнатитѣ презъ вчерашния день и нощьта успѣхи главно на дѣсния флангъ на противника. За тази цель 3-а дивизия получи заповѣдь да настжпи най-енергично, като използува

мъглата, която парализира неприятелската артилерия, и вземе въ свое разпореждане една бригада отъ 5-а дивизия.

„Между туй, бележи генералъ Радко Димитриевъ*), мъглата не се вдигаше. Наоколо и напредъ не се виждаше буквално нищо. Дребенъ студенъ дъждъ продължаваше да вали и пѫтищата ставаха трудно-проходими. Темпото на артилерийската стрелба постепенно слабѣеше. Въ замѣна на това въ хаоса изъ непроницаемата мъгла се усилваха пушечната стрелба и трѣсъкътъ на картечницитѣ. Само периодически на кратки моменти се отваряха свѣтли прозорчета срѣдъ мъглата и нашитѣ артилеристи бързаха да ги използуватъ, за да пратятъ на противника по 2—3 батарейни реда. Но това бѣ, разбира се, стрелба безъ система и безъ особена тактическа връзка съ действията на пехотата, която не можеше да има значение."

„Донесенията на командиритѣ на дивизиитѣ и на командуващия на I-а армия всички бѣха идентични — неприятелътъ проявява необикновено упорство, обстрелватъ ни съ силенъ кръстосанъ огънь, загуби голѣми, не можемъ да напредваме безъ поддрѣжка на съседната дивизия.

„Часътъ около 11 трѣсъкътъ отъ стрелбата предъ с. Еникьой се усили особено. Очевидно бѣ, че тамъ става нѣщо решително. Въ открилия се на нѣколко минути въ мъглата просѣтъ се виждаше, какъ нашитѣ вериги отстѫпватъ. Скоро ние получихме цѣлъ редъ донесения, отъ които можеше да се заключи, че е настѫпилъ кризисътъ на боя, който се завършва съ отбиването на нашитѣ атаки по всичката линия."

Положението къмъ 2 ч. сл. пл. генералъ Димитриевъ резюмира така: „Нашитѣ предни дивизии бѣха претърпѣли отъ огъня, а главно отъ холерата, страшни загуби (3-а дивизия до 60%). Бригадитѣ, които бѣха въ резервъ, сѫ предадени всичкитѣ на началницитѣ на бойнитѣ участъци и, при все това, тѣ не само че не сѫ въ състояние да напреднатъ, но на мѣста сѫ се подали назадъ, при туй — въ безредица. Действието на нашата артилерия е парализирано отъ мъглата. Всички чакатъ въздействието на своитѣ съседи и никой не е въ състояние самостоятелно да нападне. Неприятелътъ почна да проявява активность съ преминаване въ настѫпление; а нашето упорство не е вече твърде достатъчно, за да го спре. Всичката ни артилерия е разположена

*) Трета армия и пр. стр. 336—337.

тъй, че въ случай на несполука, ще трѣбва да се хвърли, понеже движението ѝ по разваленитѣ вече отъ дъжда пѫтища е немислимо, особено въ кѫсо време. Споредъ сведенията отъ нѣкои избѣгали дезертьори-християни, неприятелътъ получилъ две прѣсни дивизии отъ Трапезундъ."

„При тѣзи именно тежки условия азъ взехъ, пише генералъ Р. Димитриевъ, решението да се откажа отъ продължението на атакитѣ, да прекратя постепенно боя и съ това да спася армията отъ неминуема, по моята оценка, катастрофа. Съ това свое решение азъ въ сѫщность само санкционирахъ създаденото фактическо положение. Да настѫпваме повече съ каква годе надежда да достигнемъ нѣкой решителенъ успѣхъ, ние не можехме. Това се чувствуваше и разбираше сега отъ всички.

„При такова положение единъ нищоженъ напоръ съ прѣсни сили отъ страна на неприятеля би създалъ катастрофа. Три четвърти отъ нашата артилерия, поради невъзможността да отстѫпи, би останала въ рѫцетѣ на противника."

И заключава:

„Тежко, болно, обидно бѣ за насъ да вземемъ решение за прекратяване на боя, но реалностьта бѣ по-силна отъ нашитѣ чувства и азъ въ 2 часа и 30 м. следъ пладне взехъ това решение".

Тия сѫ заключителнитѣ думи, съ които генералъ Радко Димитриевъ обяснява нещастието, което българската армия понесе при Чаталджа. Това сѫ думитѣ на единъ истински войникъ. Прости, но искрени.

Но, понеже това събитие има огромни последици отъ катастрофаленъ характеръ за бѫдещето на българския народъ, едно по-обстойно негово изяснение се налага само по себе си.

Такова именно освѣтление целятъ редоветѣ, които следватъ.

Преди всичко, съ достигането на Чаталджа българската армия, въ съставъ: 176.451 души, 45.678 коня, 10.723 волы, 16.196 коли и 3.928 товари се бѣ отдалечила отъ ж. п. гара на Ямболъ, до кѫдето хранителнитѣ и бойни припаси можеха да се превозватъ по желѣзенъ пѫть, на 360 клм. отъ тая гара и на 200 клм. отъ гара Кадѫ-кьой (между Свиленградъ и Одринъ), отъ кѫдето се отдѣляше другата (по-късно създадена) събирателна линия, която презъ Димотика и Узунъ-köпрю за Баба-Ески, избикаляше Одринска-

та крепость*). Да се задоволяватъ нуждитѣ на една близу 200.000-на армия заедно съ 60.000 коне и волове, на 300 клм. отъ най-близката до нейното разположение желѣзопжтна гара, е едно предприятие само по себе си крайно самонадѣяно .Само отъ Ямболъ до Лозенградъ (105 клм.) бѣха нуждни за обикновенитѣ волски коли 20 дни за отиване и връщане. А за колко дни щѣха да пристигнатъ 200 кгр. брашно отъ Ямболъ до Чаталджа?

Знае се, отъ друга страна, че българската армия тръгна съ голѣмъ недостигъ откъмъ облѣкло и снаряжение. Тя въобще имаше характеръ на милиционна войска. И поради лошото време, дългитѣ и трудни пжтища, и онова, което носѣше, особено царвули и ботуши, се изпокжса и се чувствуваше голѣма нужда отъ такива. Народното събрание не закъснѣ да гласува 50 милиона златни лева за набавянето имъ, но възникна споръ кой да извърши доставката и, докато се разреши спорътъ и се изпълнятъ формалноститѣ по тѣхната доставка, сключи се примирието!..

Отъ друга страна, така, както бѣха насочени българскитѣ 7 дивизии при приближаването имъ до опредѣлената Чаталджанска позиция, проличаваше намѣрението у командуващия на съединенитѣ армии: да действува по цѣлия фронтъ. Да разузнае ли? Ако такава бѣ неговата цель, въ такъвъ случай назначенитѣ въ първа линия войски за разузнаване бѣха твърде много. Да атакува ли? Но въ такъвъ случай войскитѣ, пръснати по цѣлия фронтъ, бѣха недостатъчни. И, ако дори би се приело, че това разузнаване — атаката на 4. ноември — бѣ открило на генералъ Димитриева пункта за атаката, щѣше ли сжщиятъ да употрѣби за решителна атака всички войски, съ които той още можеше да разполага? Тѣхното разхвърляне опровергаваше подобно намѣрение. Задъ първа линия сж оставени три резервни групи (38.000 пушки), една отъ друга по на 10—12 клм. (пресѣчена мѣстность). Безполезното изразходване на значителна часть отъ тия резерви още на 4. ноември дохожда сжщо да потвърди горната мисъль. И, макаръ вечерьта да донася въ Главната квартира, че боятъ се завършилъ презъ тоя день съ „задоволителни резултати", той вече презъ нощьта се колебае дали да продължи на другия день военнитѣ действия или да ги отложи за следъ пада-

*) Впрочемъ, комуникационна линия не можа да бжде използувана до примирието, както и линията презъ Деде-Агачъ.

нето на Одричъ. Разколебанъ така, генералъ Димитриевъ остава за другия день армиитѣ въ сжщото положение, въ което бѣха на 4. вечерьта. А това положение бѣ крайно неизгодно за тѣхъ. На 4. вечерьта войскитѣ бѣха стигнали подъ ударитѣ на най-действителния артилерийски и пушечен огънь. При тия условия предстоеше да се вземе едно отъ двете решения: или войскитѣ трѣбва съвсемъ да се изведатъ изъ подъ ударитѣ на турския огънь, или пъкъ да се подсилятъ и тогава да атакуватъ.

Не се прави нито едното, нито другото. И още къмъ 1 часа участьта на боя е решена. Но и до това време картината, която представляваше боятъ, бѣ една отъ най-необясвимитѣ. Докато 3-а Балканска и 9-а Плѣвенска дивизии изнемогваха съвършено подъ ударитѣ на турцитѣ, цѣлата I-а армия, 5-а Дунавска дивизия, както и 2/4 бригада, каточели оставатъ безучастни зрители на пълното разбиване на нещастнитѣ две български дивизии (3-а и 9-а).

Всички тия причини, коя повече, коя по-малко, сжщо така съдействуваха за отбиването на българскитѣ атаки при Чаталджа. Отъ тѣхъ, обаче, неправилното разпредѣление на войскитѣ за атаката и разколебаната вѣра у командуващия на съединенитѣ армии още при вземане на решението да се атакува, сж дветѣ основни причини за неуспѣха на българитѣ.

Този първи неуспѣхъ на България презъ тази война послужи като начало на възвръщане надеждата за по-добри дни не само у турцитѣ, но той насърдчи ромънитѣ, а сжщо зароди и коварната мисъль у сърби и гърци да се обединятъ въ общъ фронтъ срещу българитѣ. Едно нещастие никога не иде само. Отъ военния неуспѣхъ при Чаталджа най-добра бележка трѣбваше да си вематъ българскитѣ държавници.

ПРЕДЪ ОДРИНЪ И ВЪ РОДОПИТѢ

Какво става въ това време при Одринъ?

За да се стѣсни обкржжаването на южния секторъ, 8-а Тунджанска дивизия, следъ като зае този участъкъ (нейниятъ по-раншенъ участъкъ го зае сръбската Дунавска дивизия), тя води боеве отъ 7.—12. ноември за овладяване на линията: с. Доуджаросъ—Ахъръ-кьой (10—12 клм. южно и югозападно отъ гр. Одринъ). На тая линия се намираше единъ много удобенъ наблюдателенъ пунктъ — Карталъ-тепе, предъ който се разстилаше не само цѣлата панорама на Одринската крепость, но и самата вжтрешность на града. Освенъ това, съ завладяване на гребена и височинитѣ между селата Доуджаросъ и Ахъръ-кьой българитѣ добиха възможность да могатъ свободно да се движатъ задъ тѣзи височини, безъ тия имъ движения да бждатъ изложени на погледитѣ на самата крепость.

Воденитѣ за тая цѣлъ боеве отъ частитѣ на южния секторъ между 7. и 12. ноември струваха на българитѣ загуби: 8 офицери и 718 подофицери и войници, отъ които 2 офицери и 58 войници убити.

Така при Одринъ положението почти че не бѣ се промѣнило, когато главнитѣ сили на българската войска бѣха стигнали предъ Чаталджанскитѣ позиции и ги бѣха атакували безъ успѣхъ.

Действията въ Родопитѣ

Следъ като на 8. октомврий така наречениятъ Хасковски отредъ завладѣ Кърджали, командуваниятъ отъ Яверъ паша корпусъ, който имаше за задача да нахлуе въ България презъ Хасково, разстроенъ силно, бѣ принуденъ да отстжпи на югъ къмъ Мъстанлж (Момчилградъ).

На 11. октомврий стана нужда да се привлѣче самиятъ Хасковски отредъ къмъ Одринъ. Той отдѣли две дружини съ едно планинско артилерийско отдѣление, които останаха въ Кърджали съ задача да прикриватъ фланга и тила на II. армия. Наречень бѣ „Кърджалийски гарнизонъ“, подчиненъ направо на командуващия на сжщата II. армия.

На 15. октомврий гарнизонътъ бѣ засиленъ съ още една опълченска дружина и половинъ ескадронъ конница, а по-късно и съ една допълваща дружина. Смѣненъ бѣ и дотогавашниятъ началникъ на отреда съ подполковникъ Добри Петковъ, който пристигна въ Кърджали на 23. октомврий. Проявената за известно време активность не даде сжществени резултати и това позволи на турцитѣ да се опомнятъ отъ първия имъ ударъ при Кърджали и на 1. ноември настжпиха отново на северъ въ съставъ 3 табора и една батарея и атакуваха преднитѣ части на Кърджалийския гарнизонъ на около 8 клм. южно отъ самия градъ. Сжщия день пристигна въ Кърджали и пое командуването на отреда началникътъ на Македоно-одринското опълчение генералъ Геневъ. На 2. пристигна и 3 Македоно-одринска бригада. По-късно, едновременно съ чаталджанскитѣ боеве, настжпи и Кърджалийскиятъ отредъ на югъ и на 8. зае Гюмюрджина.

Действията на Родопския отредъ. Най-крайниятъ дѣсенъ флангъ на тритѣ български отдѣлни армии на Тракийския воененъ театъръ се смѣташе Родопския отредъ, въ чийто съставъ първоначално влѣзоха две бригади (1-а и 3-а) отъ 2 Тракийска дивизия, две погранични дружини (5-а и 6-а) и 7 скорострелни батареи или всичко около 25.000 души.

Този отредъ, подпомогнатъ отъ Хасковския (по-сетне Кърджалийски), имаше за задача да запази Южна България отъ едно нахлуване на турцитѣ презъ Родопитѣ, като настжпи въ южна посока, преди самитѣ турци да настжпятъ къмъ българска Тракия.

За изпълнение на тая задача началникътъ на отреда рещи, щомъ се обяви войната, да настжпи въ три посоки.

На 11. октомврий падна Мехомия, гдето действуващата тукъ 3. Тракийска бригада остана цѣла седмица, безъ да има причини за това.

При настжплението си тая бригада съдействува на 3. Рилска бригада, настжпваща по долината на р. Струма, като изпрати на 13. октомврий 1 дружина съ 1 батарея къмъ Кресненското дефиле, и друга една дружина — къмъ Предѣлъ въ помощь на 50. пех. полкъ.

По сетне сжщата бригада настжпи по долината на р. Места и завладѣ безъ бой гр. Неврокопъ, гдето следъ единъ день пристигна и 9. пех. полкъ съ придадените му части,

тръгналъ отъ с. Батакъ на 5. октомврий въ две колони.

Съсрѣдоточенията въ Чепеларско 21. пех. полкъ съ 6 планински батареи настжпи въ три колони. Бавното действуване на тоя полкъ, въпрѣки частния успѣхъ при Скреново, с. з. отъ гара Букъ, даде възможность на изплашенитѣ и разбѣгали се турци да се групиратъ отново около с. Шахинъ и на 19. октомврий да атакуватъ една българска дружина при Гол. Паласъ.

Когато по-голѣмата часть на Родопския отредъ се съсрѣдоточи въ гр. Неврокопъ, дадена му бѣ почивка, и едва на 20. бѣ предприето настжпление къмъ Драма, безъ да срещне къде да е сериозна съпротива отъ страна на турцитѣ.

На 25. и 26. октомврий цѣлиятъ отредъ настжпи по долината на р. Ангиста за Сѣресъ.

На 2. ноемврий Родопскиятъ отредъ настжпи въ източна посока къмъ Ксанти, Гюмюрджина и Деде-Агачъ.

На 13. ноемврий двата отреда: Родопскиятъ и Кърджалийскиятъ, настжпващи въ източна посока, се намираха на линията Деде-Агачъ—Дервентъ.

ПЛЕНЯВАНЕ НА КОРПУСА НА ЯВЕРЪ ПАША

Още на 1. ноемврий щабътъ на действуващата армия реши да очисти Родопитѣ отъ турски войски, за която цель назначи генералъ Геневъ, началника на Македоно-одринското опълчение, за началникъ на Кърджалийския отредъ, като засили последния съ една бригада отъ М.-О. опълчение и му възложи да настжпи на югъ, като заеме Гюмюрджина и оттамъ да се насочи къмъ Деде-Агачъ.

На сборната конна бригада въ Димотика бѣ изпратена една М.-О. бригада, за да подкрепи настжплението на конницата смѣщо къмъ Деде-Агачъ.

По тоя начинъ всички пръснати части между рѣкитѣ Места и Марица трѣбваше да бждатъ притиснати и пленени нѣкжде на истокъ между морето и дѣсния брѣгъ на р. Марица.

Родопскиятъ и Кърджалийскиятъ отреди, следъ като бѣха заели на 4. ноемврий гара Букъ, на 8. — Гюмюрджина, продължиха настжплението си на истокъ къмъ Деде-Агачъ.

Сборната конна бригада въ Димотика, следъ като дочака пристигането на М.-О. бригада, настжпи на 4. октомврий къмъ Софлу, на следния день къмъ Фере и на 6. продължи за Деде-Агачъ, който градъ зае съ бой още сжщата вечерь, но го изостави. Обаче около 150 души доброволци отъ 5. Одриска опълченска дружина, начело съ Ст. Богоевъ, останаха въ града.

На 7. и 8. двете бригади (конната и Македоно-одринската) продължиха къмъ Софлу.

Сжщия день ставаше ясно, че притиснатитѣ отъ всички страни турски войски въ Родопския край бързатъ къмъ изтокъ да минатъ по-скоро Марица и, ако могатъ, да се доберитъ до Галиполския полуостровъ. За да не стане това, българското главно командуване нарежда до Родопския и Кърджалийския отреди, първиятъ въ походъ отъ Ксанти за Гюмюрджина, вториятъ въ Гюмюрджина и конната бригада въ Софлу, да настжпятъ съсрѣдоточено къмъ Деде-Агачъ, като отрадятъ и пленятъ всички турски войски, намиращи се между Гюмюрджина и Деде-Агачъ.

На 11. ноемврий вечерьта конната бригада, следъ едно отиване на югъ до с. Бедекли, се върна обратно въ Софлу. Тукъ пристигна и изпратената ѝ една пехотна дружина (4/10 дружина), а се чакаше още една (4/23 дружина).

Кърджалийскиятъ отредъ настжпи и нощува на линията: Сачанлъкъ—Егриджанъ, а Родопскиятъ отредъ достигна Ябилли, като по тоя начинъ се изравни съ дѣсната колона на Кърджалийския отредъ.

На 12. ноемврий българското главно командуване разпореди още веднажъ за бързо настжпление къмъ Деде-Агачъ, но едновременно съ това засили Айроболския отредъ съ една рота и една нескорострелна батарея, които сжщия день тръгнаха отъ Лозенградъ за Айроболъ. Този отредъ трѣбваше да се противопостави на отстжпващитѣ турци, ако биха се опитали да минатъ източно отъ р. Марица.

Въ действителность, докато началникътъ на Кърджалийския отредъ предполагаше, че турцитѣ сж още около Бадома, сжщитѣ бързаха да достигнатъ Марица при с. Мерхамлж, за да минатъ рѣката съ лодки и салове, каквито тамъ се намираха. Марица, обаче, бѣ придошла и минаването на лѣвия брѣгъ се затрудняваше твърде много.

Въ 11. вечерьта българскитѣ войски, преследващи отъ разни страни турцитѣ, бѣха стигнали:

Въ градъ Фере и Дервентъ отъ югъ и западъ и въ с. Сеймени отъ югъ — северъ. Отъ истокъ се приближаваше

къмъ Кешанъ изпратениятъ отъ Айроболъ така наречень Малгарски отредъ.

Сѫщата вечерь всички действуващи въ Родопитѣ турски войски бѣха събрани при с. Мерхамлѫ, заемащи позиция съ фронтъ на северъ къмъ конната бригада.

По такъвъ начинъ на 13. срещу 14. българитѣ бѣха на 11 километра северно отъ Мерхамлѫ и 8 клм. южно.

На 14. началникътъ на Кърджалийския отредъ настѫпи отъ Дервентъ съ смѣтка: вечерьта да достигне линията Биюкъ-Вакъфъ—Кючукъ-Вакъфъ, на 10 клм. югозападно отъ с. Мерхамлѫ, и на 15. да атакува, макаръ и да знаеше, че командирътъ на конната бригада е решилъ да настѫпи сѫщия день срещу Мерхамлѫ, за да прикове турцитѣ и да не имъ даде възможность да минатъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Отредътъ на полковникъ Таневъ настѫпи отъ Сеймени на 14. сутриньта и къмъ пладне авангардътъ се развърна въ боенъ редъ; батареитѣ откриха огънь по височинитѣ северно отъ селата Керменли, Бакши-Бей (и дветѣ на дѣсния брѣгъ на рѣка Марица) и с. Мерхамлѫ. Българскитѣ батареи стреляха отъ позиция с.-з. отъ село Теке.

Къмъ 2 часа и 30 минути турцитѣ издигнаха на нѣколко мѣста бѣли флагове и скоро се явиха парламентьори.

Вечерьта между полковникъ Таневъ и Яверъ паша бѣ подписанъ протоколъ за безусловното капитулиране на турскитѣ войски при с. Мерхамлѫ въ съставъ: 3 низамски и 6 редифски дружини, 2 планински батареи, 2 картечници и 30 конника. Отъ тоя корпусъ, обаче, около 1500—2000 войника бѣха успѣли да минатъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица и презъ Хайдарлѫ да отстѫпятъ въ южна посока, преследвани отъ Малгарския отредъ.

Така завършиха започнатата на 2. ноември операция срещу бродещия изъ Родопитѣ корпусъ на Яверъ паша.

Безспорно е, че съ пленяването на тоя корпусъ съобщенията по сухо между двата военни театра бѣха окончателно прекѫснати, а сѫщо изчезна и страхътъ у българитѣ отъ едно нахлуване на редовни войски и башибозуци въ българска Тракия.

Това ново поражение на турцитѣ съ пълна капитулация на цѣлъ армейски корпусъ изпари голѣма доза отъ самонадѣяността на турцитѣ и ги направи по-отстѫпчиви въ предстоящитѣ преговори за сключване на примирие.

Генералъ В. Диковъ,
командуващъ IV армия отъ 30. VI 1913 год.

Но, понеже това примирие трѣбваше да се простре върху всички военни театри, става необходимо да се резюмиратъ и действията на останалитѣ съюзници въ Македония, Косово и Новопазарския санджакъ до навечерието на примирието.

НА ЗАПАДНИЯ ВОЕНЕНЪ ТЕАТЪРЪ ВЪ МАКЕДОНИЯ

Общо положение

Турци. Общитѣ сили, съ които турцитѣ разполагаха на тоя театъръ при започване на военнитѣ действия, възлизаха на около 158.000 души, разпредѣлени въ две компактни маси, и нѣколко други слаби поддѣления, а именно:

1. Вардарска армия въ съставъ 131 табора, 31 ескадрона и 72 батареи или всичко 80.000 души бѣ съсрѣдоточена въ пространството: Куманово, Скопие—Велесъ, Битоля, съ отдѣлни отреди въ Новопазарския санджакъ и Косово*).

2. Струмски корпусъ въ съставъ 38 табора и 18 батареи, всичко 28.000 уши, въ долинитѣ на рѣкитѣ: Струма и Места.

3. На гръцко-турската граница: 4 слаби дивизии въ съставъ 38 табора и 18 батареи, всичко 25.000 души.

4. На черногорската граница: 2 пех. дивизии въ Шкодра и слаби отреди въ Новопазарско и Косово, всичко 20.000 души.

Съюзници: На тия турски войски съюзницитѣ противопоставиха:

1. Срещу Вардарската армия: II-а съюзна армия (българи и сърби) 49.000 души; I-а сръбска армия 100.000; III-а сръбска армия 50.000; Ибърски отредъ 16.000; Яворски отредъ 8.000;

или срещу 80.000 турци 223.000 сърби и българи.

2. Срещу Струмския корпусъ — българския Родопски отредъ.

или срещу 28.000 турци — 39.000 българи.

3. На турско-гръцката граница:

срещу 25.000 турци — 100.000 гърци.

4. На черногорската граница:

*) Вардарската армия очакваше да я засилятъ 60,000 души отъ Мала Азия: II сборенъ корпусъ, който се съсрѣдоточи при Криволакъ и Айданската дивизия — срещу гръцката граница, но неуспѣхитѣ на турцитѣ на източния театъръ прехвърлиха тия войски срещу българитѣ.

срещу 20.000 турци — 30.000 черногорци!

Или общо:

Срещу 153.000 турци на Западния воененъ театъръ стоеха 392.000 сърби, гърци, българи и черногорци.

Явно е, че при такова съкрушително числено надмощие, което съюзницитѣ имаха надъ турцитѣ, можеше още отначало да се предвиди, че войната на тоя театъръ ще бѫде кѫса и съ сравнително малки жертви. При това, турцитѣ добре знаеха, че Македонската земя не бѣ тѣхна, докато на Източния театъръ тѣ бранѣха преди всичко Одринъ и Цариградъ.

Планъ за действуване

Турци. Взетото въ Цариградъ решение на 3. октомврий: да се действува настѫпателно, се отнасяше и до западния воененъ театъръ, въпрѣки слабата числено турска армия на тоя театъръ. Командуващиятъ на турската армия взе едно срѣщно решение:

Въ центъра Вардарската армия да настѫпи и заеме линията Куманово—Овче-поле; на фланговетѣ Струмския корпусъ да настѫпи въ България, подпомогнатъ отъ Кърджалийския отредъ; Прищинскиятъ на лѣвия флангъ сѫщо да настѫпи въ тилъ на сръбскитѣ главни сили въ долината на р. Морава.

Срещу Гърция и Черна-гора да се действува нерешително, докато бѫдатъ бити сърби и българи, а следъ това да се настѫпи смѣло и срещу гърци и черногорци.

Съюзници. Планъ за водене на войната бѣ изработенъ и то следъ дълги спорове само между българи и сърби, като на първитѣ се предоставяше източния воененъ театъръ, а на вторитѣ — западния. Между дветѣ армии ще действува една съюзна армия (по една българска и сръбска дивизия) за действуване въ флангъ срещу Вардарската турска армия и за прикритие на София.

Единъ български отредъ (2-а Тракийска дивизия), нареченъ Родопски, ще действува на югъ отъ Пловдивъ, насоченъ къмъ Драма и Кавала.

Настѫплението на сърби и българи къмъ Овчо-поле

Понеже сръбското върховно командуване бѣ съ убеждение, че главнитѣ турски сили сѫ съсрѣдоточени на Овчо-поле, то насочи и тритѣ армии (I, II и III) къмъ това мѣсто

и на 8. ноември: I-а сръбска армия мина границата; II-а съюзна стигна: 7-а Рилска дивизия до линията Калиманци—Повиенъ, Тимошката I позивъ — Страцинъ, а III-а сръбска армия — превзе Прищина.

Въз основа на директивата отъ 3. октомврий, командуващиятъ на Вардарската турска армия издаде заповѣдь, съ която нареждаше: настѫплението на неприятеля откъмъ Царево-село и Султанъ-тепе да бѫде спрѣно, а да се настѫпи срещу противника, идещъ откъмъ Паланка и Враня, и да се атакува.

На 9. октомврий V-и турски корпусъ стигна Мургашъ, а VI-и — Орашецъ и, понеже на турцитѣ стана ясно, че противникътъ се насочва къмъ Куманово, командуващиятъ на турската армия заповѣда: VII-и корпусъ да задържи противника, докато останалитѣ два корпуса се развърнатъ въ боенъ редъ.

Сражението при Куманово на 10. и 11. октомврий

На 10. октомврий сърбитѣ имаха на линията: Старо-Нагоричане—Табановци две дивизии и три дивизии въ отстѫпъ задъ първитѣ, а конната дивизия — около Стърновецъ.

Турцитѣ, за които сръбското командуване смѣташе, че не сѫ повече отъ 3—4 табора, имаха: VII корпусъ на Режановския ридъ и на лѣвия му флангъ албанскитѣ доброволци. V. и VI. корпуси настѫпваха и на разсъмване бѣха вече минали р. Пчиня.

Заетата отъ турцитѣ позиция при Куманово затваряше най-удобния и най-прѣкъ излазъ на сърбитѣ за Македония, а наедно съ това прикриваше и ж.-п. линия: Косово—Скопие—Солунъ.

Но тая позиция бѣ слабо укрепена и нѣмаше приготвена задъ нея никаква тилна позиция. Времето бѣ мъгливо и валѣше ситенъ дъждъ.

Рано сутриньта настѫпиха две дивизии отъ V. корпусъ, а западно отъ тѣхъ и VI. корпусъ, който настѫпи щомъ се изравни съ VII. корпусъ и последниятъ настѫпи. Сърбитѣ, слисани отъ голѣмитѣ турски сили, скоро се съвзеха и съ енергичнитѣ си действия презъ цѣлия тоя день успѣха само съ участие на дветѣ сръбски дивизии въ първа линия (Моравската и Дунавската I п.) да спратъ устрема на тритѣ турски корпуси.

На другия день (11. октомврий) още на разсъмване петь пехотни сръбски полка настѫпиха смѣло срещу слабия турски центъръ, разбиха го, и, макаръ че фланговетѣ се държаха, отстѫплението следъ пладне се обърна въ паническо бѣгство по цѣлия турски фронтъ и при р. Пчиня, и южно отъ нея турцитѣ изоставиха маса артилерия.

Въ това сражение сърбитѣ загубиха 22 офицери и 678 войници и подофицери убити и около 4.000 ранени. Турскитѣ загуби възлизаха на 12.000, отъ които 2.000 пленени и 61 орѫдия.

Отстѫплението на турцитѣ. Понеже сражението взе катастрофаленъ характеръ за турската съпротива въ Македония и за заемане на позиция на Овчо-поле не можеше повече да се мисли, командуващиятъ на Вардарската армия разпореди за 12. октомврий корпуситѣ да отстѫпятъ: VII. — презъ Тетово— Кичево за Битоля, а V. и VI, както и конната дивизия, презъ Велесъ—Прилепъ сѫщо за Битоля.

Макаръ че сърбитѣ не преследваха, отстѫплението на турцитѣ бѣ паническо и нѣкои редифски дивизии скоро се стопиха.

На 14. октомврий корпуситѣ отъ Вардарската армия бѣха разположени: VII. — около Гостиваръ; V. — въ Горенъ и Доленъ Чалтикъ (Оризари), а VI. корпусъ замина на 16. за Суровичъ въ помощь на 18-а дивизия отъ сѫщия корпусъ срещу V гръцка дивизия, която бѣ съвършено разбита.

Останали съ убеждението, че при Куманово не сѫ били разбити главнитѣ турски сили, сърбитѣ настѫпваха твърде предпазливо, дотамъ дори, че въ Скопие тѣ влѣзоха на 13. октомврий, както впрочемъ и гърцитѣ — въ Солунъ на 27. октомврий, все по покана и съ посрѣдничество на чуждитѣ консули.

Около Овче-поле, гдето главното сръбско командуване смѣташе, че ще срещне Вардарската армия, сърбитѣ останаха чакъ до 19. октомврий, както българитѣ около Люле-Бургазъ следъ 20. октомврий.

Само една сръбска дивизия напредна на 18. и зае градъ Тетово.

Действията на II. съюзна армия

Тази армия имаше две пехотни дивизии: 7-а Рилска (българска) въ съставъ: 24 дружини, 6 картечни роти, 2 ескадрона и 66 орѫдия, и Тимошката сръбска въ съставъ: 16

пех дружини, 4 картечни роти и 36 орѫдия подъ началството на сръбския генералъ Степановичъ и подъ това на сръбската върховна команда.

Задачата на тая съюзна армия бѣ да действува въ флангъ на Вардарската армия и да прикрива София, докато бѫдатъ разбити турцитѣ въ Македония.

Съсрѣдоточена между Кюстендилъ и Дупница, тази армия можеше да действува въ две посоки: 1) Кюстендилъ—Куманово и 2) Дупница — по долината на р. Струма.

Понеже на 4. октомврий командуващиятъ армията генералъ Степановичъ не получи никаква директива отъ сръбската върховна команда, нито дори съобщение за обявяване на войната, командирътъ на 7-а Рилска дивизия, който бѣ получилъ директиви отъ българското главно командуване, взе разрешение отъ генералъ Степановичъ и на 5. октомврий сутриньта мина граничната линия и зае по-важнитѣ тактически пунктове*).

При все че турцитѣ охраняваха силно границата, въ услуга на 7-а Рилска дивизия бѣха тритѣ македонски чети, заемащи Султанъ-тепе, които бѣха подсилени съ още една чета доброволци и една полурота войници, преоблѣчени въ въстанически дрехи.

Дивизията настѫпи въ три колони и зае на 5. октомврий Царево-село и Горна-Джумая, а на 11. октомврий — Кочани.

На 14. октомврий, следъ заемане на Кресненската тѣснина, като смѣтна, че трѣбва да действува по-смѣло на югъ къмъ Сѣресъ, поиска да му се освободятъ частитѣ при Кочани, но вмѣсто отговоръ, генералъ Степановичъ заповѣда: дивизията бързо да заеме Щипъ и веднага да изпрати конница да пресѣче пѫтя на отстѫпващитѣ отъ Велесъ къмъ Прилепъ турски войски, като сѫщевременно вземе мѣрки за отбраната на Щипъ, Пехчево и Кресна. Въ помощь на дивизията идѣше отъ Кратово единъ сръбски полкъ (14-и).

На 16. вечерьта градъ Щипъ бѣ заетъ. Тукъ на другия день пристигна и сръбската Дунавска дивизия II позивъ, а една пехотна българска бригада бѣ изпратена къмъ Кочане, застрашенъ откъмъ Радовишъ. Сѫщиятъ день сръбскитѣ части отъ II-а съюзна армия бѣха оттеглени къмъ Гюешево и оттамъ по желѣзницата заминаха за Одринъ.

*) Получената директива гласеше: „Докато сръбската армия не разбие при първата среща турската армия, вие ще трѣбва здраво да стоите на Осоговскитѣ планини и да прикривате сигурно операционната посока, която води по долината на Струма презъ Дупница за София.“

На 18. по пладне командирътъ на Рилската дивизия получи заповѣдь, тоя пѫть направо отъ българското главно командуване, да заеме Струмица и да събере дивизията на северъ отъ Рупелското дефиле, гдето да чака нова заповѣдь за действуване къмъ Демиръ-Хисаръ.

На 19. октомврий помощникътъ на българския главнокомандуващъ телеграфира на командира: дивизията да бърза къмъ Солунъ, „за да не бѫде изпреварена отъ сърбитѣ“ (отъ гърцитѣ?!).

На 23. октомврий бѣ заетъ съ бой гр. Демиръ-Хисаръ и вечерьта тритѣ колони на дивизията нощуваха на линията: Христосъ—Демиръ-Хисаръ—Ресели. Сѫщиятъ день сръбскиятъ коненъ полкъ зае гр. Дойранъ.

Така, къмъ 24. октомврий къмъ Солунъ се насочиха българи и сърби, безъ да подозиратъ, че едновременно съ тѣхъ бързаше къмъ сѫщия градъ и почти цѣлата гръцка армия.

Настѫпление на гръцката Тесалийска армия до 23. октомврий

Срещу 25.000 турци подъ началството на Тахсинъ паша гърцитѣ бѣха съсрѣдоточили на 4. октомврий 80.000 души и други 15.000 въ Епиръ!

Планътъ на турцитѣ бѣ: да задържатъ съ крайно ограничени сили гърцитѣ, докато бѫдатъ бити сърби и българи, а тоя на гърцитѣ — да настѫпятъ съ 7 пехотни дивизии и съ флота къмъ Солунъ, а съ една само дивизия — къмъ Янина.

Настѫплението трѣбваше да се извърши бързо, за да нѣматъ турцитѣ достатъчно време да съсрѣдоточатъ позначителни сили за защита на проходитѣ. На военната флота се даваше задача: да окупира о. Лемносъ и да създаде тамъ морска база за организиране на блокадата на турския бѣломорски брѣгъ.

На 5. октомврий гърцитѣ настѫпиха и следъ слаба съпротива на турцитѣ при Еласона, на 6. и 9. при прохода Сарандапоро, гдето турцитѣ загубиха всичката си артилерия (отъ 24 орѫдия — 22), Тахсинъ паша успѣ да събере силитѣ си едва при Енидже-Вардаръ.

Гърцитѣ, обаче, както българитѣ следъ Лозенградъ и

сърбитѣ следъ Куманово, не използуваха победата. Само 7-а дивизия настѫпи и зае Петра, а конната бригада — Кожани. Отъ Серфидже гърцитѣ настѫпиха на 13., 14., 15. и 17. къмъ Беръ. За турски сили около Енидже-Вардаръ гърцитѣ дори не подозираха, поради което гръцкото главно командуване реши да разгъне армията съ фронтъ къмъ р. Вардаръ и да настѫпи къмъ Солунъ.

Пѫтя за тамъ, обаче, Тахсинъ паша бѣ успѣлъ да прегради при Енидже-Вардаръ съ 19.000 души и 20 орѫдия, на около 50 клм. западно отъ Солунъ.

На 19. октомврий гръцката армия настѫпи съ три дивизии въ първа линия и две — въ втора. Презъ нощьта срещу 20. две гръцки дивизии обходиха турскитѣ позиции и принудиха Тахсинъ паша да отстѫпи, преследванъ отъ гърцитѣ.

Вечерьта на 20. октомврий турцитѣ бѣха успѣли да минатъ на източния брѣгъ на Вардаръ, а гръцката армия нощува на линията: Чакри—Чаушли—Апостоларъ—Енидже-Вардаръ и Кърджаларъ.

Загубитѣ на гърцитѣ възлизаха на 19 офицери и 199 войници убити и 29 офицери и 749 войници ранени.

БЪЛГАРИ И ГЪРЦИ КЪМЪ СОЛУНЪ

Следъ боя на 19. и 20. октомврий между турци и гърци при Енидже-Вардаръ, турцитѣ отстѫпиха още на 23. задъ Вардаръ. И, въпрѣки заповѣдьта за преследване отъ гръцкия престолонаследникъ, гръцката армия мина р. Вардаръ едва на 25. октомврий. Сѫщата вечерь дивизиитѣ, на брой седемь и една конна бригада, нощуваха източно отъ Вардаръ на линията: Кавакли—Ваталукъ—Вардаровци, отъ които села първото се намираше само на 20 клм. отъ Солунъ.

Когато дивизиитѣ минаваха рѣката Вардаръ, малко преди обѣдъ на 25. октомврий се получи въ преднитѣ гръцки части писмо отъ Тахсинъ паша за започване на преговори за примирие. Това писмо се получи въ главния щабъ едва къмъ 4 ч. сл. пладне, а къмъ 6 часа пристигнаха и консулитѣ на четири велики сили за сѫщото. Преговоритѣ, обаче, бѣха прекѫснати и даденъ бѣ срокъ до 6 ч. на 26. октомврий: турцитѣ да приематъ искането на гърцитѣ за безусловно предаване на града.

На следния день — 26. — въ 4½ ч. пр. пладне, преди още да изтече срокътъ, конната гръцка бригада настѫпи отъ

Кортенъ къмъ Гювезна. При Постолари тая бригада се натъкна на една сборна сръбско-българска конна часть, забелязана още при Сари-пазаръ отъ първата. Задъ сърби и българи на 10 клм. настѫпваше и една българска пехотна бригада.

Щомъ узналъ за това, гръцкиятъ главнокомандуващъ принцъ Константинъ, силно изненаданъ, написалъ съ моливъ следното писмо до началника на българската колона: „Токущо известенъ, че Вашата конница е пристигнала въ Постолъ (Али-Клисе) и Вие я следвате на 10 клм., като се направлявате къмъ Солунъ. Като Ви изказвамъ моята радость отъ тоя досегъ на нашитѣ армии, честь имамъ да Ви уведомя, че азъ се намирамъ начело на моята армия предъ тоя градъ, гдето по всѣка вѣроятность азъ влизамъ тази вечерь, като не предвиждамъ никаква сериозна съпротива. Бързамъ да Ви съобщя това сведение, за да можете да избѣгнете излишного движение на Вашитѣ войски къмъ Солунъ и, ако го намирате за предпочтително, отправете Вашитѣ войски тамъ, гдето военната нужда е по-належаща."

Почти въ сѫщото време командирътъ на 2. гръцка дивизия изпратилъ до командира на 7. пех. Рилска дивизия едно писмо, което последниятъ получилъ презъ нощьта срещу 27. октомврий. То гласѣше: „Турската армия отъ Солунъ и околностьта се предаде на гръцката армия. Преустановете неприятелскитѣ действия срещу тази армия."

Къмъ 2 ч. сл. пладне, обаче, сѫщия день — 26. октомврий — когато настѫпващитѣ гръцки войски влѣзоха въ обсега на турския артилерийски огънь отъ Солунската отбрана, турцитѣ не откриха огънь. Вмѣсто това, въ гръцката главна квартира пристигна турски офицеръ, който съобщи, че Тахсинъ паша приема условията на гърцитѣ за безусловно предаване на града, и настѫпващитѣ дивизии спрѣха около р. Галико, а конната бригада при Ени-кьой на 12 клм. с.-з. отъ Солунъ.

Презъ нощьта срещу 26. октомврий, когато гърцитѣ сѫ очаквали отъ турцитѣ за безусловно предаване на града Солунъ, командирътъ на 3-а Рилска бригада, намиращъ се въ Негованъ (на 40 клм. с.-и. отъ Солунъ), получи донесение, че около 3.000 души турци съ 4 орѫдия нощували въ Гювезна. Презъ деня на 26. българската бригада настѫпи презъ Гювезна и до вечерьта се приближи до позицията на турцитѣ, заемащи линията: Акбунаръ—Дервентъ—Лайна.

Сѫщия день придадениятъ къмъ 1-а Рилска бригада ес-

кадронъ бѣ пристигналъ къмъ пладне въ с. Али-Хаджиларъ, гдето и остана да нощува. Командирътъ на тая българска бригада, макаръ че имаше категорическа заповѣдь да върви бързо къмъ Солунъ, реши тоя день да почива. Когато получи повторна заповѣдь да настжпи, той тръгна, но скоро спрѣ бригадата, за да чака 14. п. Македонски полкъ.

На 26. презъ нощьта срещу 27., когато 3-а п. Рилска бригада се готвѣше за другия день да атакува турцитѣ северно отъ Солунъ, презъ сжщата тая нощь въ Солунъ гръцки и турски офицери редактираха протокола за предаването на града и на турския гарнизонъ на командующия на гръцката Тесалийска армия, принцъ Константинъ.

И сутриньта на 27. октомврий, когато 3-а Рилска бригада се биеше откъмъ северъ за Солунъ, дѣсното гръцко странично прикритие влизаше спокойно откъмъ западъ въ Солунъ, посрещнато съ „пушки при нозе“ отъ турскитѣ войски въ града.

Къмъ 2½ ч., когато българитѣ бѣха вече разпръснали турцитѣ, пристигна турски парламентьоръ. Той съобщи, че Тахсинъ паша билъ излѣзълъ съ файтонъ още сутриньта, за да посрещне българскитѣ войски и да имъ съобщи, че се предалъ вече на гърцитѣ. Сжщиятъ, обаче, билъ принуденъ да се върне въ града, понеже българската артилерия го била обстрелвала.

Все къмъ сжщото време уведоменъ бѣ писмено и командирътъ на 7-а п. Рилска дивизия отъ командира на 2. п. гръцка дивизия, че турската армия отъ Солунъ и околностьта се била предала на гърцитѣ.

На 27. октомврий, когато вече гръцки войскови части се бѣха настанили въ Солунъ, 1-а и 2-а бълг. бригади отъ 7-а Рилска дивизия нощуваха съ преднитѣ си части въ Хасанъ-Обаси и Пазарли на повече отъ 30 клм. северно отъ Одринъ.

Сръбскиятъ коненъ полкъ и българскиятъ 2/5 ескадронъ, възпрѣпрѣли отъ една гръцка бригада, бѣха принудени да нощуватъ въ Градоборъ на 12 клм. с.-з. отъ Солунъ. На другия день българскиятъ ескадронъ влѣзе още сутриньта въ Солунъ, тържествено посрещнатъ, обаче, дветѣ дружини отъ 3-а Рилска бригада бѣха заставени отъ гърцитѣ да останатъ вънъ отъ града, а сръбскиятъ коненъ полкъ бѣ върнатъ къмъ Приленъ.

Още въ 4 ч. сутриньта на 28. октомврий командирътъ на 7-а п. Рилска дивизия получи отъ гръцкия престолонаследникъ писано предния день второ негово писмо, което гласѣше:

„Както Ви съобщихъ вчера, гр. Солунъ и турската армия се предадоха. Отъ тази сутринь обезоржжаването на турската армия, изпразването на града и заемането му отъ гръцкитѣ войски започна. При все това, командирътъ на турскитѣ войски се оплаква, че българскитѣ войски сж стрелкали върху неговитѣ войници, а споредъ акта на капитулирането сж били ангажиранъ, щото турскитѣ войски да не бждатъ нападани отъ съюзнитѣ войски. Моля да дадете необходимитѣ заповѣди, щото съюзнитѣ войски да преустановятъ всѣкакво движение и да запазятъ такива позиции, че да се избѣгнатъ всѣкакъвъ инцидентъ.“

Едва на 29. октомврий бѣ постигнато съгласие между българи и гърци, по силата на което българскиятъ престолонаследникъ, начело на две български дружини, влѣзе въ гр. Солунъ, тържествено посрещнатъ отъ българското население и поздравенъ съ 21 орждейни изстрели отъ намиращия се въ солунското пристанище руски броненосецъ.

Като се има предвидъ, че българи и гърци преминаха едновременно на 5. октомврий турската граница, първитѣ при Бараково, а вторитѣ срещу Еласона и стигнаха подъ Солунъ едновременно къмъ 25. октомврий, излиза, че и дветѣ армии сж изминали по 200 клм. за сжщото число дни, или срѣдно по 9—10 клм. дневно съ бой, а българитѣ още и презъ крайно пресѣчена планинска мѣстность по цѣлия пжть, дъждовно време, развалени мостове и разкаляни пжтища.

Още при първата среща въ Солунъ между гръцкитѣ и българскитѣ войски пролича, че завладѣнитѣ съ сравнително малко жертви и усилия македонски земи не ще бждатъ тъй леко доброволно подѣлени. Сърби и гърци предвидѣха това и о време се взаимноосигуриха.

Така се зароди сръбско-гръцкиятъ воененъ съюзъ противъ България, подпомогнатъ отъ злия гений на Венизелоса, а споредъ нѣкои документи — и отъ тогавашния сръбски престолонаследникъ, отъ руския пълномощенъ министъръ Хартвигъ, отъ непредвидливостьта на българската дипломация и отъ силната вѣра въ непобедимостьта на българската армия следъ превземането съ открита сила на Одринската крепость!

ДЕЙСТВИЯТА НА СЪРБИ И ГЪРЦИ ВЪ ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ

Боятъ между гърци и турци при Екшису (Върбене). 5. п. гръцка дивизия отъ състава на Тесалийската армия при настжпване на последната въ Македония получи още на 13. октомврий заповѣдь: да осигури фланга и главно тила на гръцката армия откъмъ Битоля. За тая цель дивизията, следъ като води бой на 16. октомврий при Набанткьой (северно отъ Кайляръ), зае на 18. октомврий с. Баница (на 20 клм. източно отъ Леринъ), на 21. октомврий бѣ принудена да отстжпи на югъ и зае Екшису (12 клм. южно), гдето, атакувана отъ северъ на 23. и 24. октомврий, бѣ съвършено разбита отъ турцитѣ и принудена да отстжпи на югъ къмъ Елевисъ. „Пжтътъ на отстжплението бѣ изпълненъ съ изоставени коли и багажи, кухни, разхвърлени архиви и др. Обознитѣ войници, следъ като бѣха обрали и захвърлили багажитѣ на офицеритѣ, разпрегнали бѣха конетѣ и, възседнали ги, бѣха избѣгали, като оставиха колитѣ съ всички припаси въ ржцетѣ на неприятеля. Турцитѣ преследваха до гребена между Суровичево и Елевисъ и спрѣха. Това успокои гърцитѣ и тѣ започнаха да се устройватъ, но турцитѣ отъ близкитѣ села, като узнаха за поражението, нападнаха съ огънь тълпитѣ отъ гърци. Привечерь остатъцитѣ отъ дивизията стигнаха и останаха да нощуватъ въ Кожане, гдето се разположиха на почивка“*). Това поражение на гърцитѣ, обаче, не спре настжплението на Тесалийската армия къмъ Солунъ, която въ това време преминаваше рѣката на източния брѣгъ на р. Вардаръ. Какво значение можеше да има за гърцитѣ уничожаването на една тѣхна дивизия предъ влизането на българитѣ въ Солунъ преди тѣхъ!

Едва следъ падането на Солунъ принцъ Константинъ реши да се справи и съ противника въ тая посока, като настжпи съ три пехотни дивизии.

Завладяване на Битоля отъ сърбитѣ и на Леринъ отъ гърцитѣ

Докато щабътъ на II. сръбска (съюзна) армия съ Тимошката дивизия пжтуваше къмъ Одринъ, III. сръбска армия настжпваше отъ северъ къмъ Македония и на 18. октомврий зае Тетово, на пжть за Кичево и на югъ.

I. сръбска армия, съсрѣдоточена между Скопие—Овче поле—Велесъ, получи сжщо заповѣдь да настжпи на 19. октомврий за Прилепъ—Битоля. Двата прохода за Прилепъ откъмъ Велесъ и Градско турцитѣ заемаха съ по една дивизия при Абди паша и Плетваръ, съ общъ резервъ въ Прилепъ. Обходени, обаче, турцитѣ отстжпиха на 24. октомврий пресъ Прилепъ къмъ Битоля.

Предния день III. сръбска армия зае Кичево, а на 24. октомврий I армия отблъсна турцитѣ при Аленци. По тоя начинъ остатъцитѣ отъ нѣкогашната Вардарска армия, на брой около 30 000 души съ 98 орждия, заеха на 25. октомврий позицията северно предъ Битоля.

Пръвъ пжть сърбитѣ атакуваха тая позиция едва на 2. ноемврий, а успѣха да влѣзатъ въ Битоля едва на 7. октомврий, когато вече главнитѣ гръцки сили, следъ овладяването на Солунъ, настжпиха отъ тоя градъ за Леринъ въ помощь на разбитата на 24. октомврий 5. гръцка дивизия при Екшису и бѣха стигнали Острово, та и безъ това турцитѣ трѣбваше да отстжпятъ Битоля. Отъ Острово гърцитѣ продължиха на 7. ноемврий настжплението си къмъ Леринъ и сжщия день, въ който сърбитѣ влизаха тържествено въ Битола, гърцитѣ успѣха да заематъ Леринъ малко преди сърбитѣ.

Така бѣ очертана за наша смѣтка, разбира се, бждещата сръбско-гръцка граница и подѣлбата на Западна Македония между гърци и сърби!

Разбитата наново при гр. Битоля турска Вардарска армия отстжпи въ пълно безредие още на 6. ноемврий въ две посоки: IV корпусъ и пръснатитѣ части отъ VII корпусъ къмъ Ресенъ, а V корпусъ за Леринъ и отъ тамъ, малко преди да бжде застъ тоя градъ отъ гърцитѣ, сжщиятъ корпусъ отстжпи за Корча.

Събранитѣ въ Корча турски войски, следъ голѣми изстжпления, бѣха съ мжка реорганизирани, като V корпусъ замина за Берать, а остатъцитѣ на VI и VII корпуси — за Лескопия. Тѣ стигнаха на 15. ноемврий и заеха областьта северно отъ Янина, отъ която страна гърцитѣ още не бѣха успѣли да обкржжатъ напълно крепостьта, като по тоя начинъ осигуриха съобщенията на последната съ вжтрешностьта на Албания.

*) Войната между България и Турция, офиц. издание, т. VI, стр. 166.

Действията на гърци, сърби и черногорци въ Албания

Настжплението на гърцитѣ въ Епиръ. Още съ обявяване на войната гърцитѣ настжпиха съ една пехотна дивизия, усилена съ критски доброволци и италиански такива (Римскиятъ графъ) въ Епиръ съ обектъ Янина.

Съ редица боеве генералъ Сапунджакисъ зае на 21. октовриј пристанищния градъ Превеза, следъ което насочи всичкитѣ си сили къмъ крепостьта Янина, но едва къмъ 12. ноември гърцитѣ можаха да обкржжатъ града и то само отъ три страни. Къмъ това време, обаче, пристигнаха и остатъцитѣ отъ Вардарската турска армия.

Подписаното на 20. ноември примирие между българи, сърби и черногорци, отъ една страна, и турци, отъ друга—завари въ такова положение гръцката армия въ Албания. Къмъ това примирие гърцитѣ не се присъединиха, а продължиха обсадата на гр. Янина.

Янина падна на 20. февруарий. Остатъкътъ отъ турския гарнизонъ съ главното командуване на Вардарската армия се оттегли на северъ. Гърцитѣ преследваха до р. Воюса, задъ която се събраха турскитѣ разнебитени части, необезпокоявани отъ сърбитѣ, които къмъ това време бѣха вече евакуирали Албания.

Въ това положение на действие останаха тукъ двете страни чакъ до сключването на 1. априлъ 1913 г. второто примирие между България и Турция, къмъ което се присъедини и Гърция.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЧЕРНОГОРЦИ И СЪРБИ ВЪ СЕВЕРНА АЛБАНИЯ

Настжплението на черногорцитѣ къмъ Шкодра. Съ цель да не дочакатъ довършването на започнатитѣ около Шкодра укрепителни работи черногорцитѣ обявиха война на Турция още на 26. септември и настжпиха срещу тая крапость въ две колони: при Подгорица съ 12.000 души и южно при Вирпазаръ и Антвари съ 10.000 души.

Борбата за крепостьта започна още на 27. септември съ известенъ успѣхъ за черногорцитѣ, но безуспѣшно водената до 15. октомврий борба за масива Тарабошъ принуди черногорския краль Никита да вземе решение за пълно обкржжаване на крепостьта. И, понеже черногорцитѣ не успѣха да заематъ и платото Барданьолъ, крепостьта остана ненапълно обкржжена, и стана нужда да се дочака пристигането на черногорскитѣ войски, действуващи въ Новопазарския санджакъ, а сжщо и сръбски подкрепления, особено артилерия.

Действията на черногорци и сърби въ Новопазарския санджакъ

Черногорцитѣ, въ съставъ: една дивизия при Колашинъ и една бригада по̀ на северъ и сърбитѣ при съставъ: 2 опълченски дивизии (Ибърската армия) при Кралево и една самостоятелна бригада при Пожега, настжпиха срещу пръснатитѣ и слаби навсѣкжде турци, разположени за отбрана на проходитѣ и населенитѣ пунктове.

Още на 1. октомврий тѣ взеха Бѣлополье, а на 11. октомврий Сеница и на 14. Треполе. На 16. октомврий черногорцитѣ взеха Плевлье — последния укрепенъ пунктъ отъ турцитѣ въ северната часть на санджака. Въ южната часть черногорцитѣ взеха на 2. октомврий Берана, а на 6. октомврий — Плава, и оттамъ въ две колони се насочиха къмъ Ипекъ.

Сръбската Ибърска армия настжпи отъ Кралево и на 8.—10. атакува Нови-Пазаръ, упорито защитаванъ отъ турцитѣ, и го превзе; на 13. октомврий падна и Митровица, откждето сърбитѣ се насочиха сжщо къмъ Ипекъ, но преди да влѣзатъ въ него, черногорцитѣ го взеха на 18. октомврий.

На 17. октомврий III сръбска армия превзе Призренъ, а на 21. октомврий, атакуванъ отъ сърби и черногорци, бѣ завоюванъ и градътъ Дяково.

Отъ Дяково черногорцитѣ презъ Лачъ и по долината на р. Дринъ заминаха за Шкодра, а сърбитѣ за албанскитѣ пристанища, като заеха на 3. ноември Санъ-Джовани ди Медуа, а на 8. ноември Алесио и Драчъ, но бѣха принудени да водятъ съ албанцитѣ тежка партизанска война, която струваше скжпи жертви на сърбитѣ.

При тия условия, превземането на Шкодра стана една необходимость, както за черногорци — за да възстановятъ свой воененъ престижъ, така и за сърби — за да охраняватъ свой тилъ.

Сключеното съ турцитѣ примирие на 20. ноември между България и Турция, къмъ което се присъединиха сърби и черногорци, намѣри последнитѣ подъ Шкодра въ това положение.

Действията по море

Въ Черно море. Задачата на турския флотъ въ Черно море бѣ да осигури презъ това море връзката съ Западна Европа презъ Ромъния за получаване главно на бойни припаси отъ Германия презъ ромънското пристанище — Кюстенджа. Понеже българитѣ разполагаха само съ шесть миноносеца и единъ малъкъ кръстосвачъ, тѣ не можеха да прѣчатъ на турския флотъ и се задоволиха само съ това: да организиратъ сухоземната отбрана на черноморския брѣгъ противъ възможни турски десанти. Обаче на 7. ноември презъ нощьта миноносцитѣ подъ началството на капитанъ II. рангъ Добревъ Д. излѣзоха на открито море, атакуваха турския кръстосвачъ „Хамидие“, като миноносецъ „Дръзки“ улучи съ едно торпедо кръстосвача и го извади за известно време (около 2 месеца) отъ строя. За нашата морска флота това бѣ единъ голѣмъ успѣхъ, съ който нашитѣ стари моряци заслужено се гордѣлятъ и днесъ.

Въ Бѣло море. Тукъ бѣ пъленъ господарь гръцкиятъ воененъ флотъ, който още на 7. октомврий до 20. сѫщия завладѣ безъ съпротива островитѣ: Тенедосъ, Лемносъ, Имбросъ, Тасосъ и Самотраки, а единъ миноносецъ влѣзе нощно време въ солунското пристанище и потопи намиращия се тамъ единственъ турски воененъ параходъ съ 22 орѫдия.

На 3. ноември гърцитѣ стовариха единъ пехотенъ полкъ на о-въ Митилинъ, на 4. взеха о. Икария и на 20. декември о. Хиосъ.

Малка часть отъ гръцкия воененъ флотъ съдействуваше на генералъ Сапунджакисъ за завладяване на Превеза и за блокиране на албанския адриатически брѣгъ.

ПЪРВОТО ПРИМИРИЕ

Следъ безуспѣшнитѣ опити на турцитѣ на 22., 24. и 27. октомврий да влѣзатъ чрезъ френското правителство и българската легация въ Парижъ въ връзка за туряне на край на войната, на 29. октомврий българскиятъ царь получи чрезъ руския пълномощенъ министъръ въ София една телеграма отъ великия везиръ Кямилъ паша, съ която последниятъ молѣше за сключване на примирие и предварителенъ миръ.

При настояването на българското правителство да съобщи съдържанието на телеграмата и на съюзницитѣ, българскиятъ царь отговори на правителството така:

Генералъ Ст. Ковачевъ
командуващъ IV отдѣлна българска армия.

„Неприятно изненадан и дълбоко опечаленъ отъ постѫпката на великия везиръ, Азъ, като българинъ, като върховенъ вождъ на тия победоносни и неустрашими войски, които се намиратъ предъ стенитѣ на Цариградъ, отъ името и честьта на нашето Отечество, принуденъ съмъ да Ви заявя да съобщите искането на великия везиръ на нашитѣ съюзници, преди да съмъ взелъ мнението на моитѣ помощници и началницитѣ на тритѣ армии — петимата отговорници за всѣка отъ войната. Отпѫтувамъ сега за Лозенград[*]) и пр.

Съ посрѣдничеството на руския посланикъ въ Цариград[е] започнаха преговори за примирие. Първата среща между българи и турци стана на 12. ноември и последната на 20-и, въ която бѣ подписанъ протоколъ между представителитѣ на Турция и на България, Сърбия и Черна-Гора, последнитѣ представлявани отъ българитѣ за сключване на примирие. Гърцитѣ, чието искане: да имъ бѫде предадена крепостьта Янина, не бѣ прието отъ турцитѣ, не подписаха тоя протоколъ. Преговоритѣ за миръ трѣбваше да започнатъ въ Лондонъ 10 дни следъ подписването на протокола.

По силата на пунктъ 5. войскитѣ на воюващитѣ страни продължиха да заематъ респективно своитѣ позиции.

ПРЕГОВОРИТѢ ЗА МИРЪ ВЪ ЛОНДОНЪ

Още презъ време на военнитѣ действия, особено следъ падането на Солунъ и поведението на гърцитѣ, интригитѣ бѣха почнали да намиратъ мѣсто. Тѣ, обаче, се засилиха значително следъ сключване на примирието, когато пролича и скриваното до тогава разногласие между самитѣ победители.

Сърбитѣ смѣтаха, че това, което имъ се дава по договора, е незадоволително, а гърцитѣ, съ които никакъвъ договоръ за бѫдещитѣ граници нѣмахме, сѫщо предявиха несъразмѣрни съ заслугитѣ имъ искания. А и турцитѣ следъ нашия неуспѣхъ при Чаталджа станаха по-настойчиви. Румъния, подкрепена отъ Тройния съюзъ, поиска поправяне на добруджанската граница. Въпросътъ се усложни още по-

*) Намаляването, обаче, наполовина числения съставъ на полковетѣ, поради холернитѣ заболѣвания, бързо повлияха на царь и правителство, да се дойде по-скоро до примирие. Но спирането на военнитѣ действия предъ Чаталджа, като че бѣха повдигнали самочувствието на турцитѣ, които вече не бързаха, както следъ голѣмото имъ поражение на линията Бунаръ—Хисаръ, Люле-Бургасъ.

вече, когато Австро-Унгария се противопостави решително на домогванията на сърбитѣ да излѣзатъ на адриатическия брѣгъ.

Да се върви по тоя пжть, значеше да се дойде до европейска война. За нейното отстраняване Англия, въ съгласие съ Германия, свика една конференция отъ представители на великитѣ сили, заинтересувани въ балканския миръ. Тѣхъ ги интересуваше главно: сждбата на Албания, владението на Одринъ, егейскитѣ острови, Атонъ и най-вече Проливитѣ.

Между това, тая посланишка конференция въ Лондонъ взе бързо-бързо следното решение за Албания: „Автономия на Албания, гарантирана и контролирана изключително отъ шесттѣ велики сили.“ На Сърбия се осигуряваше търговски достжпъ презъ едно албанско пристанище.

Преговоритѣ започнаха на 5. декемврий, и много скоро се видѣ, че до миръ не ще се дойде. Но трѣбваше, по искане на главното командуване, да бждатъ спечелени чрезъ протакане на преговоритѣ повечко дни, за да се проучи по-добре състоянието на войската и да се снабди тя съ това, което ѝ липсуваше.

На 28. декемврий Царьтъ свика въ Карагачъ до Одринъ короненъ съветъ съ участието на шесттѣ генерали: М. Савовъ, Ив. Фичевъ, В. Кутинчевъ, Н. Ивановъ, Р. Димитриевъ и С. Ковачевъ. По претенциитѣ на Ромъния се реши да се допусне една поправка на границата и да се действува нападателно само срещу Одринъ, въпрѣки предсказваната отъ генералъ Радко Димитриевъ катастрофа.

Тия решения се протелефонираха на д-ръ Даневъ, който водѣше преговоритѣ въ Лондонъ, да се срещне съ Мишу, ромънския представитель, като се приеме поисканата отъ Букурещъ поправка: Меджидие-табия безъ Силистра, селата влизащи въ двата клина на границата и 5—6 клм. отъ черноморския брѣгъ.

Съ турцитѣ, обаче, преговоритѣ не вървѣха. На 25. декемврий турцитѣ заявиха, че се отказватъ отъ Критъ, но не и отъ Одринъ и отъ егейскитѣ острови. При тия условия на победителитѣ оставаше само едно: да скжсатъ окончателно преговоритѣ и да подновятъ военнитѣ действия.

Въ Лондонъ, гдето съгласно съ подписания протоколъ се започнаха преговоритѣ за миръ, още въ първото заседание се видѣ, че до окончателенъ миръ не ще се дойде, защото, докато съюзницитѣ предложиха да остане на Турция само ивицата земя на изтокъ отъ линията Родосто—носъ Малатра

(южно отъ Мидия), да се предадатъ на съюзницитѣ всички бѣломорски острови, включително о. Критъ, и да имъ се плати военно обезщетение, турцитѣ предложиха само едно условие — отъ Македония да се образува автономна държава съ столица Солунъ и то подъ сюзеренството на султана.

Намѣсиха се отново великитѣ сили, и въ Цариградъ бѣ свикань на 9. януарий 913. г. висшъ държавенъ съветъ, който единодушно реши да се отстжпятъ бѣломорскитѣ острови на турцитѣ и Одринъ на българитѣ, обаче на другия день младотурцитѣ извършиха превратъ, като убиха военния министъръ Назимъ паша и туриха за великъ везиръ Махмудъ Шевкетъ паша.

Така се дойде на 16. януарий 1913. год. до ново и окончателно скъсване на първитѣ преговори за миръ и подновяването на 21. януарий на военитѣ действия между съюзницитѣ и турската империя.

ПОДНОВЯВАНЕ НА ВОЕННИТѢ ДЕЙСТВИЯ СРЕЩУ ТУРЦИЯ

Презъ време на примирието

Положението на турцитѣ. Презъ време на примирието, което продължи цѣлъ месецъ, турцитѣ успѣха да подсилятъ и организиратъ Чаталджанската армия, повѣрена на Абукъ Ахмедъ паша, чийто брой надмина 120.000 бойци; да създадатъ нова армия — Галиполската — повѣрена на Ахмедъ Изетъ паша, въ съставъ около 60.000 бойци. И двете армии, обаче, поради липса на обози, не бѣха годни за сериозни настжпателни действия.

Общиятъ резервъ — X. корпусъ — на тия две армии се намираше въ Малоазиатския брѣгъ и броеше около 40.000 бойци. Завореният въ Мраморно море турски флотъ можеше да подпомага първитѣ две армии, да извършва десанти по брѣговетѣ на Мраморно и Черно море и да съдействува съ артилерийския си огънь на отбраната.

Положението на съюзницитѣ

Гърцитѣ. Понеже тѣ не подписаха сключеното на 20. септемврий примирие, военнитѣ операции около крепостьта Янина продължиха. Решени да атакуватъ Янина откъмъ Превеза, гърцитѣ натовариха на кораби отъ Солунъ за тамъ три

дивизии и по такъвъ начинъ, докато турцитѣ бѣха успѣли да съсрѣдоточатъ въ крепостьта и вънъ отъ нея около 30.000 души, гърцитѣ съсрѣдоточиха повече отъ 70.000, като формираха така наречената Епирска армия, за чийто командуващъ бѣ назначенъ въ края на месецъ декемврий престолонаследникътъ принцъ Константинъ. Подготовката, обаче, на

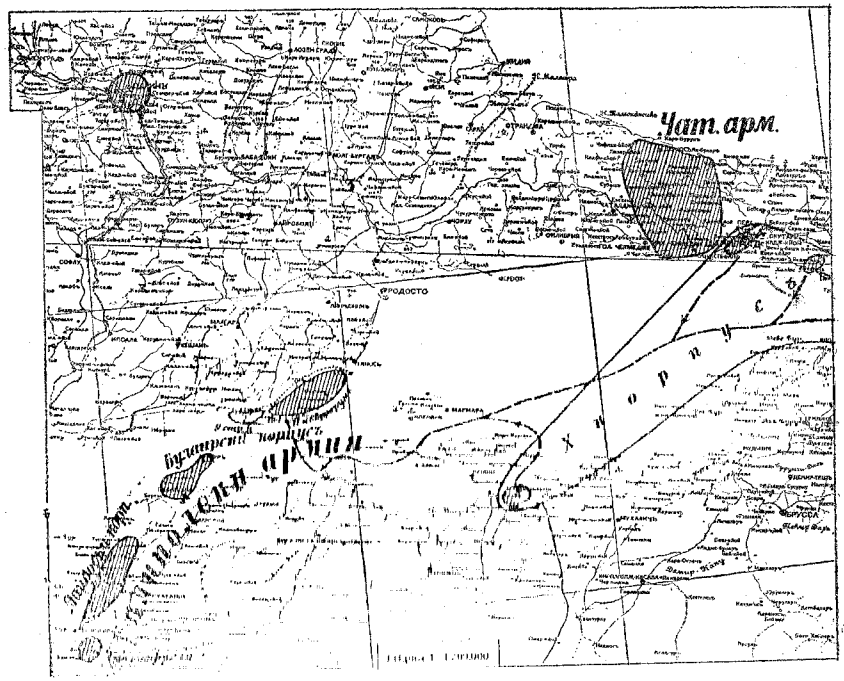

Положението на двете страни на 20. I. 1913. година и десантътъ на турцитѣ при Шаркьой на 26. I. 1913. година.

атаката можа да се привърши едва къмъ втората половина на месецъ февруарий. Атакувана съ изненада на 19. февруарий, крепостьта капитулира на другия день по пладне съ 12.000 бойци, 7.000 болни и 100 оржджия! Загубитѣ на гърцитѣ възлизаха на около 500 души.

Сърбитѣ. Тѣ сжщо така бѣха привършили военнитѣ операции срещу Турция и едничката имъ грижа, както и на гърцитѣ, бѣ да устроятъ административно завзетитѣ македонски земи, да разширятъ, гдето е възможно, за смѣтка на българитѣ, влиянието си и да се подготвятъ военно за една

евентуална въоржжена разпра съ българитѣ при дѣлежа на Македония.

Само две тѣхни пехотни дивизии бѣха ангажирани при обсадата на Шкодра въ помощь на черногорцитѣ и други две подъ Одринъ въ помощь на българитѣ.

Черногорцитѣ. За атаката на Шкодра черногорцитѣ поискаха помощь отъ Сърбия и получиха две сръбски дивизии, които по това време действуваха въ Албания.

Първата обща атака бѣ извършена на 25. януарий 1913. година, но пакъзе несполучлива и стана нужда отъ още една сръбска дивизия съ тежка артилерия. Тая дивизия, пристигнала въ началото на февруарий, започна веднага бомбардировката на града и на 18. бѣ предприета, подъ общата команда на сръбския генералъ Бойовичъ, нова атака, все тъй несполучлива, както и първата. Презъ това време бѣ убитъ съ изнѣна енергичниятъ защитникъ на крепостьта Хасанъ Риза паша, замѣстенъ отъ Есадъ паша.

До сключване на второто примирие на 1. априлъ 1913. год. градътъ Шкодра не бѣ падналъ; той капитулира 10 дни следъ това, когато три сръбски дивизии се бѣха вече оттеглили оттамъ, следъ като Сърбия бѣ подписала примирието.

Българитѣ. Когато на 16. януарий 1913. година бѣха пре къснати въ Лондонъ преговоритѣ за миръ, къмъ тритѣ отдѣлни армии бѣ вече формирана и четвърта такава (съ западенъ отъ 15. декемврий 1912 год.), въ съставъ къмъ 20. януарий 1913 год.: 61⅔ дружини, 45 батареи и 22¼ ескадрона. Въ състава на тая армия влизаха: 2-а Тракийска дивизия (1-а и 3-а бригади), 7-а Рилска дивизия (3 бригади), конната дивизия, Сборната конна бригада, 2-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия (28. и 40 п. п.), Македоно-Одринското опълчение (8 бригади) и др. Общо 93.389 души, съ 61.885 пушки, 70 картечници и 68 оржджия.

Въ замѣна на нея бѣха премахнати почти всички дотогавашни годѣми и малки отреди. Формирано бѣ и едно отдѣление отъ 4 самолета, придадено къмъ Чаталджанскитѣ съединени армии.

Главнокомандването на новата армия бѣ повѣрена на началника на Родопския отредъ генералъ Стилиянъ Ковачевъ.

Четиритѣ български отдѣлни армии стоеха: I-а и III-а срещу Чаталджанската укрепена линия, II-а обсаждаше Одринъ и IV-а срещу Булаирската укрепена позиция. стр. 180)

При това положение, ясно е, че подновяването на воен-

нитѣ действия падаше въ тежесть изключително на българската армия, срещу която турцитѣ единствено се бѣха готвили презъ време на примирието.

Планове за действие

Турски планъ. Галиполската армия имаше за задача: да атакува IV българска армия и да напредне къмъ Ексимилъ. Въ сѫщото време X корпусъ да направи десантъ при Шаркьой въ тила на българитѣ съ обща задача да снематъ обсадата на Одринъ.

Щомъ българитѣ отдѣлятъ войски отъ Чаталджанската войска, турцитѣ да минатъ и тамъ въ настѫпление срещу I и III български армии.

Колкото се отнася до Янина и Шкодра, тѣ ще бѫдатъ оставени на собствената имъ сѫдба, съ надежда, че ще се съпротивяватъ до близкия край на войната.

Български планъ. Отбрана срещу Чаталджа. Настѫпление съ IV. армия срещу Галиполи, за да се заеме и укрепи брѣга на Мраморно море и провлака при Ексемилъ, Одринъ да бѫде бомбардиранъ, за да се предизвикатъ къмъ действие турцитѣ и да се изясни намѣрението имъ, а следъ това да се произведе ускорена атака на крепостьта.

Презъ време на самото примирие бѣ подготвена една силно укрепена позиция на линията: Соукъ Бунаръ—Странджа—Синекли Чанта—брѣга на Мраморно море.

Подновяване на военнитѣ действия

Още щомъ стана очевидно, че воденитѣ въ Лондонъ преговори за миръ ще бѫдатъ безрезултатни и се поиска отъ нашитѣ делегати тамъ да продължатъ преговоритѣ само за още четири-петь деня, следъ което да ги прекѫснатъ, сѫщия день помощникътъ на главнокомандуващия издаде следната заповѣдь по действуващата армия:

„Офицери, подофицери и войници,

Отъ хода на преговоритѣ за миръ става явно, че противникътъ не желае да отстѫпи нито педя отъ земята, която нашето победоносно орѫжие зае. Той иска съ единъ замахъ на перото да унищожи онова, което вие, заедно съ падналитѣ ваши братя-храбреци, спечелихте. Героитѣ подъ Селиолу, Кърклисе*), Бунаръ-Хисаръ, Люле-Бургазъ и Чаталджа ще оставятъ ли тая подигравка съ славното българско воинство да мине безнаказано? Прочее, пригответе се за нови победи и съ Вашето неудържимо „напредъ!“ докажете отново на противника и на цѣлия свѣтъ, че Българското Отечество заслужва по-голѣмо уважение!“

*) Лозенградъ.

Тая заповѣдь бѣ прочетена и обявена на войницитѣ отъ всички роти, ескадрони и батареи, посрещната навсѣкѫде съ ентусиазъмъ.

Новиятъ театъръ на военнитѣ действия

Съобщенията съ тоя театъръ ставаха между българитѣ по сухо, а между турцитѣ само презъ Мраморно море, което Дарданелитѣ пазѣха отъ неприятелския гръцки флотъ.

Въ стратегическо отношение положението на военния театъръ бѣ твърде важно. Преградени отъ I. и III. български армии при Чаталджа, турцитѣ можеха да дойдатъ въ помощь на обсадения Одринъ, а сѫщевременно при успѣхъ да се явятъ въ тилъ и на нашитѣ войски, действуващи подъ Чаталджа и да ги принудятъ бързо да отстѫпятъ.

Но при успѣхъ на българитѣ, тѣ щѣха да отворятъ Дарданелитѣ на гръцкия флотъ, за да се яви предъ самия Цариградъ.

Самата мѣстность, на която се развиха военнитѣ действия, представлява две планински вериги, които образуватъ остъръ ѫгълъ. Тия две вериги сѫ раздѣлени отъ рѣкитѣ Кавакъ и Керасия-дере. Северната верига има обща посока отъ истокъ къмъ западъ, съ най-висока точка 923 м. (в. Ганосъ) и най-низка на западъ 671 м. (Куру-дагъ). Цѣлата тая верига представлява удобна отбранителна линия, укрепена отъ българитѣ по цѣлата ѝ дължина.

По-низка отъ северната, южната планинска верига започва отъ с. Кора, на брѣга на Мраморно море, върви край морето и изпълва цѣлия Галиполски полуостровъ. Съ много добъръ обзоръ и обстрелъ на юго-истокъ, тя представлява отлична отбранителна линия, но има това неудобство, че може да се атакува въ флангъ откъмъ Галиполския полуостровъ. Но понеже за турцитѣ бѣ важно да задържатъ въ свои рѫце полуострова, които имъ осигуряваше Дарданелитѣ, тѣ бѣха изоставили планинскитѣ вериги и бѣха укрепили най-тѣсното мѣсто на Булаирския провлакъ.

Разпореждания, направени отъ двете страни

Отъ турска страна. Макаръ че се знаеше за готвещото се отъ тѣхъ настжпление откъмъ Галиполи и за десантъ на брѣга на Мраморно море, турцитѣ старателно криеха всичко, прие се че нѣкои мѣрки, вземани отъ тѣхъ, срещу българитѣ, не останаха скрити.

Отъ българска страна. Отъ Лозенградъ главната квартира бѣ премѣстена на 6. януарий въ гр. Димотика, отъ кждето на 17. януарий бѣ денонсирано примирето и съобщено въ Цариградъ, че военнитѣ действия, съгласно чл. 4. отъ примирието, ще започнатъ на 21. януарий 1913 год., въ 7 ч. сл. пладне.

*

Още на 17. януарий, въ 2 ч. сл. пладне, помощникътъ на главнокомандуващия издаде нуждната директива, която гласѣше:

Авангардътъ на I. и III. армии, следъ като затрудни преминаването на р. Кара-су, да се отдръпне на главната позиция, като I-а армия бжде засилена съ една пехотна бригада и едно с. с. отдѣление отъ III-а армия. Втора армия да открие силенъ огънь срещу Одринъ и вземе мѣрки за единъ евентуаленъ проривъ на обсадения гарнизонъ.

IV-а армия да овладѣе Мерефте Шаркьой—Кавакъ, като обезпечи фланга си срещу възможенъ десантъ, главно на линията Родосто—Шаркьой.

Намиращитѣ се въ Чорлу две бригади отъ 3-а Балканска дивизия оставатъ въ разпореждане на общата главна квартира, а останалата бригада, намираща се въ Хавса, въ разпореждане на командуващия II. отдѣлна армия.

Освенъ това, общото командуване на I. и III. армии се възлагаше на генералъ В. Кутинчевъ, а източния секторъ отъ блокадата на Одринъ се повѣряваше на генералъ Георги Вазовъ.

Планове на действие следъ денонсиране на примирето

На Турцитѣ. Да се атакуватъ българитѣ на Чаталджа, или при отстжпването имъ съ главнитѣ турски сили — около 130,000 души. Да се стоварятъ съ голѣма бързина 35,000 души отъ всички родове войски при Родосто, които да служатъ като закрила на лѣвия флангъ на главната турска армия и, евентуално, като помощь при обхващането на неприятелската армия. Останалитѣ войски, събрани при Галиполи и при Булаиръ, трѣбваше да отхвърлятъ укрепилия се неприятель (българитѣ) и съ бързо настжпление да напреднатъ къмъ Димотика."

На Българитѣ. Отбрана при Чаталджа, а настжпление съ IV армия срещу Галиполи, за да бжде заетъ и укрепенъ брѣга на Мраморно море и провлака при Ексемилъ; бомбардиране на Одринъ, за да бждатъ предизвикани къмъ действие турцитѣ, съ цель да бжде измѣнено намѣрението имъ, и следъ което да бжде произведена ускорена атака на крепостьта Одринъ.

Военнитѣ действия

Българитѣ. Съ огледъ на предстоящитѣ действия, командуващиятъ IV армия, направи нужднитѣ разпореждания въ духа на дадената му отъ Главната квартира, директива, като взе мѣрки за съсрѣдоточаване на армията си, имайки предвидъ, че турцитѣ биха могли да почнатъ по-рано военнитѣ действия.

На 18. януарий бѣ издадена заповѣдь отъ к-щия IV армия, съ която се искаше, щото, частитѣ да се приближатъ незабелязано на 21. януарий вечерьта до демаркационната линия и на 22. сутриньта да почнатъ военнитѣ действия по следния начинъ:

М. О. опълчение да заеме височинитѣ Св. Илия, да наблюдава морския брѣгъ и да осуетява всѣки опитъ за десантъ;

2-а Тракийска дивизия да настжпи въ участъка Гьолчукъ — устието на р. Саянъ дере и съвмѣстно съ 7-а Рилска дивизия, да атакува върха Серианъ.

Конната дивизия да охранява брѣга отъ Родосто до Ерегли включително;

2-а Тракийска бригада, да охранява брѣга отъ носъ Лимна бурну до Родосто и взема мѣрки за осуетяване на всѣкакъвъ десантъ;

Сборната конна бригада (беръ висъкъ) да се събере въ Дорханъ, а ескадронитѣ отъ 6-и к. п. да останатъ по мѣстата си.

Отъ развилитѣ се презъ деня на 22. януариѣ действия, частитѣ отъ IV-а отдѣлна армия успѣха да заематъ върховетѣ Св. Илия, Серянъ тепе и 341. Поради прииждането на

р Кавакъ 7-а Рилска дивизия не можа да изпълни възложенитѣ ѝ задачи да заеме върха Серианъ, и затова командующия IV-а армия донесе, че за утрешно число (23. януарий) нигѣ ѝ задачи да заеме върха Серианъ, и затова командуюселата, Кавакъ и Ексемилъ, като предварително заеме в. Серианъ. Македоно-Одринското опълчение оставаше да наблюдава участъка Лимна бурну—Шаркьой.

На следния день 23. януарий IV-а армия завладѣ още преди пладне цѣлата мѣстность до с. Кавакъ, а следъ обѣдъ опълчението зае Шаркьой и 7-а дивизия — с. Ексемилъ. Понеже съ заемането на тия мѣста, армията изпълваше възложената ѝ задача, командуващия IV-а армия заповѣда на частитѣ да се укрепятъ на заетата позиция. При завладяването на Шаркьой особено се отличи 4-а битолска дружина.

Докато презъ двата тия дни, IV-а армия настѫпваше, II-а армия бомбардираше, но безъ успѣхъ крепостьта Одринъ.

Преминаването на IV армия къмъ отбрана. Възъ основа на получената презъ нощьта срещу 24. директива, командуващиятъ IV армия, издаде съответната заповѣдь, по силата на която за по-нататъшнитѣ операции въ полуострова, се опредѣляше само 7-а п. Рилска дивизия, а 2-а п. Тракийска дивизия и М. О. опълчение заеха положение, което имъ осигуряваше напълно Родосто Шаркьой и сѫщевременно даваше възможность на командуващия IV армия да поддържа 7-а Рилска дивизия, безъ да открива лѣвия си флангъ.

Колкото се отнасяше до едно настѫпление съ значителни сили къмъ Булаиръ, това командуващия 7-а дивизия може да извърши само когато се увѣри, че Булаирската линия е слабо заета отъ противника. На заетата позиция 7-а дивизия трѣбваше преди всичко да се укрепи. Охраната на брѣга се възложи на 26 п. Пернишки полкъ. На 25. януарий к-щи армията установи щаба си въ Малградъ.

Тукъ той узна че Енверъ-бей готвѣлъ десантъ въ района Ергели—Родосто—Шаркьой, че турски бойни кораби обстрелвали ту Шаръ-кьой, ту 7-а дивизия къмъ Каванъ и пр.

Заемане позицията при Ексемилъ. К-ртъ на 7-а п. Рилска дивизия зае съ 8 дружини и 14 батареи позицията по височинитѣ около чифл. Курну до Мраморно и Егейско море, а 8 друж. и 5 батареи съсрѣдоточи между Ексемилъ и Сароския заливъ.

Презъ сѫщия день противникътъ бѣ свалилъ малки пехотни части на Инжде бурну, срещу които к-ртъ на дивизията взе веднага нужднитѣ мѣрки.

Боятъ при Булаиръ

Този голѣмъ бой се разигра на 26. януарий 1913 г. между 7-а Рилска дивизия и Булаирския турски корпусъ въ мѣстностьта, която се заключава между залива Саросъ, Мраморно море, с. Ексемилъ и Булаирската укрепена позиция.

Боятъ при Булаиръ на 26. I. 1913. година.

Позицията, която заемаха българитѣ бѣ дълга около седемь и половина клм. Почвата е глинесто-пѣсъчлива, а доловетѣ дълбоки, съ стръмни склонове. По двата заети рида най-високата точка е Сиври тепе. Двата фланга бѣха опрѣни о морето. На югозападъ бойното поле завършване съ Булаирската укрепена позиция, отъ която турцитѣ настѫпиха, а следъ нещастния за тѣхъ бой, се заслониха. Тая позиция е

била укрепявана още въ Кримската война съ главенъ фортъ Султание. Укрепената линия била въоржжена, освенъ съ старитѣ турски орждия отъ онова време, още и съ около 60 нови круповски орждия.

Настжплението на турската галиполска армия

Разпорежданията на турското командуване. Възъ основа на събранитѣ сведения, турцитѣ бѣха узнали, че българския лѣвъ флангъ свършвалъ при чифл. Доганъ Арсланъ и че участъка отъ тоя чифликъ до Мраморно море билъ заетъ само съ слаби стражеви постове. Отъ Булаиръ още на 25. януарий командуващия войскитѣ издаде заповѣдь за атаката на българската позиция, която атака бѣ опредѣлена за утрешния день. Заповѣдьта гласѣше: „Неприятелътъ е събралъ по-голѣмитѣ си сили — около дивизия и половина —въ долината на р. Кавакъ. Линията Мраморно море—Сиври тепе — залива Саросъ е слабо заета отъ една усилена бригада. X армейски корпусъ утре, 6 ч. пр. пл., ще направи десантъ пи с. Шаръ-кьой. Армейскиятъ корпусъ въ Булаиръ ще подкрепи този десантъ и ще напредне къмъ Ексемилъ, за да се съедини съ X корпусъ, който ще настжпи къмъ Еникьой.

27-а дивизия ще атакува неприятеля на фронта Мраморно море—чифл. Доганъ Арсланъ—Сиври-тепе, като се стреми, главно да обходи лѣвия му флангъ.

Въ сжщото време сборната (Мюретебиата) дивизия съ фронтална атака на линията отъ Сиври-тепе—чифл. Куру—заливъ Саросъ, ще улесни обхода на 27-а дивизия, а военния параходъ „Месудие", ще подкрепи настжплението на последната. Начало 6 ч. пр. пл.

Настжпилитѣ турски части успѣха да заематъ Разрѣзаната могила предъ главната позиция, напустната отъ българитѣ още вечерьта на 25.*) Но турцитѣ помислиха че сж заели самия дѣсенъ флангъ на българската позиця, което не бѣше вѣрно. На лѣвия български флангъ обаче, турцитѣ действително бѣха заели чифл. Доганъ Арсланъ.

Така се бѣ създало убеждението, че тѣ сж успѣли да заематъ цѣлата главна позиция на българитѣ и командующия галиполскитѣ войски даде заповѣдь настжплението да продължи. Обаче, поради действието на българската артилерия до падането на мъглата и следъ това, въ турскитѣ части настжпи голѣмо разстройство, което се обърна въ паника, когато вмѣсто очакванитѣ откъмъ Шаркьой турски войски, се появиха стройни български части. Тѣхното пристигане обърна и самата сждба на боя въ полза на българитѣ. Така се почнаха несполукитѣ на турцитѣ. Поражението на 27-а турска дивизия, обратното превземане на Разрѣзаната могила и на чифл. Доганъ Арсланъ, за който се води сжщо бой, появяването на турски войски, очаквани отъ къмъ Шаркьой, всичко това принуди командуващия Галиполската армия да даде заповѣдь за отстжпление.

*) Тая Разрѣзана могила бѣ заета предния день съ две дружини и две батареи.

Десантътъ при Шаркьой

Извършване на десанта. На 25. януарий X армейски турски корпусъ бѣ натоваренъ на кораби подъ прикритие на военни кораби, на 26. въ 6 ч. пр. пл. тия войски трѣбваше да почнатъ да слизатъ на брѣга на Мраморно море между Пидже бурну и Шаркьой. Но параходитѣ не се събрали на време и стоварването на корпуса закъснѣ. Командирътъ на 4-а битолска дружина, който бѣ началникъ на участъка Шаркьой и комендантъ на градеца, охраняваше участъка съ три роти. Останалитѣ роти отъ дружината бѣха на квартири въ града.

Къмъ 7 ч. сутриньта на 25. турския флотъ започна да пристига на мѣстото избрано за десантъ. Мъгла прикриваше флота отъ частитѣ на 7-а Рилска дивизия. Три бронирани кръстосвача се приближиха къмъ 9 ч. пр. пл., на 3 клм. западно отъ Шаркьой и започнаха да обстрелватъ града. Останалитѣ военни кораби се наредиха югозападно отъ Шаркьой въ една линия задъ тѣхъ, а въ три колони се наредиха транспортнитѣ кораби. Заповѣдьта за започване на десанта бѣ дадена точно на 12 ч. по пладне. Така се бѣха стекли обстоятелствата, че тъкмо когато турцитѣ извършваха десанта, най-близкитѣ български части за противопоставяне бѣха дветѣ македоно-одрински дружини въ Шаркьой: 4-а битолска и 22-а Скопска; които следъ като се съпротивляваха до вечерьта храбро и дадоха 95 души убити, трѣбваше къмъ 7 ч. 30 м. вечерьта да отстжпятъ. Турцитѣ обаче, бѣха напълно увѣрени че Шаркьой е силно заетъ, затова се окопаха и не предприеха нищо презъ нощьта срещу самия градъ.

На 27. януарий сутриньта турцитѣ продължиха десанта и стовариха къмъ вчерашнитѣ шесть табора само още два,

съ малко конница и щаба на 32-а п. дивизия, който се разположи въ окрайнината на Шаркьой.

Отбиването на десанта. То се възложи на М. О. опълчение, подкрѣпено съ две дружини отъ 26 п. Пернишки полкъ и 1-а тракийска бригада, която щѣла да пристигне и следния день вечерьта въ Еникьой. Но понеже закъснѣла и дружинитѣ отъ 26 п. полкъ, заповѣда се на опълчението да настѫпи веднага.

Обаче по редъ причини, н-ка на опълчението реши за да може удара да бѫде нанесенъ съ съсрѣдоточени сили, боятъ да се даде на 28. януарий съ участието на тритѣ македоно-одрински бригади, 12-а лозенградска дружина и една не с. с. батарея.

Между това, командирътъ на X турски корпусъ бѣ получилъ заповѣдь отъ главнооманду̀ващия въ Хадемкьой — веднага да прекрати десанта, слѣзлитѣ войски да се натоварятъ и корпусътъ да замине за да усили Галиполската армия.

Следъ известна съпротива, заповѣдьта за товаренето на корабитѣ бѣ дадена, като се даде обаче заповѣдь, да се засилятъ мѣркитѣ противъ 2-а М. О. бригада, която настѫпваше право къмъ мѣстото на десанта.

Две български батареи обаче, обстрелваха такa сполучливо построения кей че Енверъ бей трѣбвание да прекрати товаренето и да дочака нощта.

На следния день пристигна и придадената къмъ М. О. опълчение 1-а бригада отъ тракийската дивизия, а сѫщо и 50 п. полкъ. Настѫплението бѣ организирано по такъвъ начинъ, че дебаркиралитѣ турци бѣха ограденн около мѣстото на десанта отъ три страни. Но тѣ се държеха здраво въ окопитѣ си. Къмъ 9 ч. сл. пл. пристигна въ Еникьой щабътъ на 2-а дивизия и челнитѣ части на 3-а Балканска бригада.

Щомъ се стъмни, турцитѣ продължиха товаренето на параходитѣ, което бѣ извършено въ голѣмъ редъ и на 29. сутриньта цѣлиятъ транспортенъ флотъ бѣ въ пристанището на Галиполи.

Въ отбиването на тоя десантъ българитѣ загубиха всичко 5 убити и 32 ранени, а турцитѣ 100 убити и 70 ранени.

Разполагането на IV-а армия за отбрана

Още на 28. януарий командуващиятъ IV-а армия издаде оперативна заповѣдь, за по-нататъшнитѣ действия и за охрана на фронта, като раздѣли фронтътъ на армията на три участъка, които повѣри на генералитѣ — Тодоровъ, Геневъ и Паприковъ.

Превземането на Одринския укрепенъ лагеръ и туряне край на Балканската война

При Одринъ военнитѣ действия се подновиха съ бомбардирането на града отъ специално подготвени за това батареи. На 27. януарий, обаче, командантътъ предприе единъ силенъ излазъ къмъ изтокъ по посока на Мусубейли срещу новопоставената обсадна батарея вѣроятно въ свръзка съ турското настѫпление отъ Булаиръ на 26. януарий и десанта при Шаркьой на X. турски корпусъ презъ сѫщия день. Както този голѣмъ излазъ, така и предвиденията излазъ въ началото на м. февруарий, макаръ и да струваха скѫпи жертви на турцитѣ, по 700—800 души загуба всѣкой, тия излази не дадоха никакви резултати.

И, понеже още при започване на преговоритѣ за миръ въ Лондонъ турцитѣ се показаха непримирими по въпроса за Одринъ, въ главната квартира назрѣ идеята за атакуване на крепостьта, ако преговоритѣ бѫдатъ прекѫснати.

Усвоеният планъ за такава атака съдържаше три главни точки: ще бѫде атакуванъ решително само Източният секторъ; атаката ще се извърши съ открита сила; за да се заблуди противникътъ, ще се започне решителна на гледъ атака и по всички останали сектори на крепостьта.

Споредъ събранитѣ сведения, гарнизонътъ на крепостьта, поради даденитѣ загуби, не възлизалъ на повече отъ 30.000 бойци, отъ които срещу Източния секторъ не биха могли да се съсрѣдоточатъ повече отъ 20.000, а на преднитѣ позиции — отъ 10—12.000 души.

Численият съставъ на II. обсадна българска армия възлизаше къмъ 31. декемврий 1912. год. на 115.239 души, отъ които 41.794 сърби, отъ тѣхъ строеви 35.530 души.

Но на 16. януарий 1913. год., когато бѣха прекѫснати преговоритѣ въ Лондонъ, българското главно командуване още нѣмаше ясно опредѣленъ планъ, а Министерскиятъ съветъ не бѣ взелъ до това време никакво решение за предстоящитѣ операции.

Споредъ одобрения планъ, цѣлата обсадна артилерия трѣбваше да се събере срещу избрания за атакуване секторъ; това събиране започна още на 13. декемврий 1912. год. Докарани бѣха отъ Чаталджа отъ I. и III. армии; петъ полски гаубични батареи; построени бѣха закрития за обсаднитѣ батареи; организирана бѣ наблюдателна служба и самата стрелба, както и връзката между пехотата и артилерията; попълнени бѣха и пехотнитѣ части.

Следъ всичката тая обширна подготовка, командуващиятъ на II. армия не преставаше да настоява да му се разреши да атакува крепостьта съ открита сила, но, понеже той свързваше тая атака съ даването му на известни подкрепления, каквито главната квартира въ тоя моментъ не можеше да му даде, атаката сама по себе си се отлагаше.

На 6. февруарий командуващиятъ на армията получи заповѣдь отъ Главнокомандуващия да атакува и превземе неприятелскитѣ предни позиции на Източния участъкъ, щомъ бѫдатъ монтирани пристигналитѣ сръбски батареи. Тая заповѣдь, обаче, макаръ и въ категорична форма, бѣ почти отмѣнена отъ генералъ Савовъ. Противъ атаката бѣ и правителството.

На 9. февруарий времето се развали. Започналиятъ на 30. януарий голѣмъ студъ продължи до 14. февруарий съ 10-дневни снѣжни виелици: заболѣли бѣха презъ това време 17.044 души съ 2.155 премръзнали.

Щомъ, обаче, времето се подобри, командуващиятъ на II. армия, подкрепенъ и отъ началника на Източния секторъ генералъ Г. Вазовъ, поднови настояванията си за атака съ открита сила на крепостьта.

Независимо отъ това, на 4. мартъ 1913. година въ Главната квартира бѣха получени сведения отъ странство, че въ Одринъ върлува тифъ; че комендантътъ трѣбвало да се бори съ изнемощѣлото отъ гладъ население; че сѫщиятъ билъ съобщилъ въ Цариградъ за предстоящето му капитулиране и най-сетне, че Портата била дала съгласието си за това, но то да станѣло при достойни условия.

Смѣтайки, обаче, че въ случай на неуспѣхъ атаката на Одринъ е свързана съ тежка отговорность, главнокомандуващиятъ генералъ М. Савовъ реши самъ да отиде на самото мѣсто и да провѣри, както организирането на самата армия, така и духа на войницитѣ. Следъ като видѣ, колко голѣма е самоувѣреностьта на генералитѣ Ивановъ и Г. Вазовъ, генералъ М. Савовъ даде на 7. мартъ съгласието си да бѫдатъ

атакувани преднитѣ позиции предъ Източния секторъ, но безъ да се продължи атаката за завладяването на главната отбранителна линия.

Възъ основа на пунктъ I отъ директива № 21, командуващиятъ на II. армия издаде съответната заповѣдь за отхвърляне на турцитѣ отъ предната имъ позиция задъ фортовата линия. Къмъ II. армия, освенъ 3. Преславска бригада, придаваше се още и 1. Балканска бригада.

За изпълнение на възложената задача командуващиятъ на армията заповѣдваше на 11. мартъ, въ 1 часа сл. пладне, да почне артилерийската подготовка отъ всичката обсадна и полска артилерия въ всички сектори. Презъ нощьта срещу 12. мартъ пехотата, подъ защитата на обсадната и полската артилерия, да настѫпи и на разсъмване да заеме преднитѣ позиции на противника.

Турското командуване не можа да открие готвенитѣ отъ българска страна решителни действия и на 11. мартъ до започване на артилерийската подготовка турцитѣ продължаваха да се държатъ, както презъ другитѣ обикновени дни.

Комендантътъ на крепостьта бѣ изненаданъ отъ необикновено силния артилерийски огънь на 11. мартъ и у него залегна убеждението, че българитѣ сѫ готови за решителна атака.

И, понеже въ Южния секторъ започна да действува поголѣмо количество обсадна артилерия, отколкото преди това, у турцитѣ се създаде убеждение, че главниятъ ударъ ще бѫде насоченъ срещу тоя фортъ, та още на 11. този секторъ бѣ засиленъ съ часть отъ общия резервъ на крепостьта.

Въ Източния секторъ за пунктъ на атаката бѣ избранъ изходящиятъ ѫгълъ на форта Айвазъ-Баба. Самата атака на преднитѣ позиции трѣбваше да се извърши съ изненада на разсъмване (12. мартъ).

Въ Южния и Западния сектори атакитѣ презъ тоя день нѣмаха особенъ успѣхъ. Българи и сърби се окопаха близу до неприятелскитѣ окопи съ надежда да продължатъ действията на другия день.

Отъ северозападния секторъ сръбската Тимошка дивизия успѣ да завладѣе на разсъмване неприятелскитѣ предни позиции отъ двѣтѣ страни на Екмекчикьой.

Най-добри резулати, обаче, се получиха на Източния секторъ. Раздѣленъ на два отдѣла: северенъ (генералъ Грънчаровъ) — 25 пехотни дружини, 74 полски и 66 обсадни орѫдия, и южненъ (полковникъ Дѣловъ) — 9 пехотни дружини,

55 полски орѫдия и 6 обсадни, и общъ резервъ (генералъ Церковски) — 8 дружини и 12 орѫдия и бригадата (1/3 бригада на полковникъ Паскалевъ), съсрѣдоточена при с. Хавса, атаката излѣзе тукъ напълно сполучлива. Безъ много жертви бѣ завладѣна цѣлата предна позиция на турцитѣ, които, изненадани, се оттеглиха направо на главната отбранителна линия.

При отстѫплението си тѣ увлѣкоха съ себе си и разположенитѣ наблизу до преднитѣ окопи резерви. Изненадана бѣ на тоя секторъ и турската артилерия (149 орѫдия, отъ които 90 полски*) отъ огъня на многото обсадни батареи срещу нея. Понеже не знаеше позициитѣ на тия батареи, нейниятъ огънь бѣ извънредно много разпръснатъ.

Бързото заемане на турскитѣ предни позиции, съпроводено съ много пленени войници и орѫдия, поразителниятъ ефектъ отъ многобройната артилерия, всичко това повдигна силно духа на войскитѣ отъ Източния секторъ. Заемането вече и на фортовия поясъ като че ли не изглеждаше тъй трудно.

Но, понеже не получи заповѣдь да продължи атаката къмъ фортовия поясъ, генералъ Грънчаровъ реши самъ да не прекѫсва настѫплението по бѣгащитѣ къмъ крепостьта турци. Въ съгласие съ генералъ Г. Вазовъ, реши се атаката да започне въ 1 часа следъ пладне, което одобри и командуващиятъ на армията, като заповѣда въ другитѣ участъци да се действува стремително и енергично.

Но до 8 часа, въпрѣки успѣшната артилерийска подготовка, пехотата въ Източния секторъ не можа да атакува фортовия поясъ. Оставаше, следователно, да се приложи изработения отъ по-рано планъ за атаката — презъ нощьта. Нуждно бѣ войскитѣ да се приближатъ, колкото е възможно повече до неприятелскитѣ укрепления; поддръжкитѣ на щурмовитѣ колони да се ешалонират въ дълбочина, готови да повторятъ въ случай на нужда удара; работнитѣ команди да направятъ прелѣзи въ теленитѣ мрежи до изгрѣвъ на луната (10—11 часа вечерьта). До сѫщото време артилерията да продължи огъня, а следъ изгрѣва да усили 25 минути огъня по обектитѣ за атаката, следъ което да прекрати огъня

*) Въ Южния секторъ турцитѣ сѫ имали 94 орѫдия; въ Западния и 16; въ Северозападния — 148 и въ резерва 52, а всичко въ крепостьта 459 орѫдия, отъ които полски 232 и едно противосамолетно.

само за 10 минути. Това ще бѫде като сигналъ за пехотата да атакува.

Заповѣдано бѣ и на другитѣ сектори да предприематъ действия за достигане на възложенитѣ имъ по-рано задачи.

10. Родопски полкъ започна атаката за завладяването на форта Айджи-Йолу въ 11 часа и 30 минути презъ нощьта. Къмъ 1 часа и 20 минути следъ полунощь преднитѣ му части стигнаха до теленитѣ мрежи и, щомъ работнитѣ команди разшириха проходитѣ презъ теленитѣ мрежи, цѣлиятъ боенъ редъ на полка се понесе срѣдъ нощьта, съ страшенъ боенъ викъ и за нѣколко минути стигна до форта. Въ 1 часа и 50 минути презъ нощьта подполковникъ Христовъ се бѣ обявилъ вече за комендантъ на завладѣния фортъ и на разсъмване, като видѣ, че другитѣ части сѫ закъснѣли, изпрати части къмъ фортоветѣ Кестенликъ и Айвазъ-Баба, които съ огънь и ножъ да съдействуватъ на съседитѣ. Съ настѫпването на тия части турцитѣ побързаха масово да напустнатъ окопитѣ си и да отстѫпватъ къмъ града, преследвани съ огънь отъ славнитѣ родопци. Скоро отъ форта Айджи-Йолу пристигнаха и останалитѣ дружини отъ полка, а сѫщо и нѣколко артилерийски батареи.

На разсъмване бѣ атакуванъ фортътъ Айвазъ-Баба отъ три полка (23., 53. и 56.), подпомогнати отъ части на 10. пех. Родопски полкъ откъмъ форта Айджи-Йолу. Къмъ 6 часа и 30 минути сутриньта на 13. мартъ бѣха взети Айвазъ-Баба отъ 23. Шипченски полкъ и Ташъ-Табия отъ 56. пехотенъ полкъ.

На разсъмване българската артилерия започна да съсрѣдоточава огъня си по фортоветѣ на югъ отъ завладѣния участъкъ и въ продължение само на два часа, между 7 и 9 часа сутриньта на 13. мартъ, бѣха заети фортоветѣ: Кестенликъ, Куру-Чешме, Илдъзъ, Топъ-Йолу и Кавказъ.

Турцитѣ не направиха нито единъ опитъ да контъръатакуватъ. Скоро въ града избухнаха нѣколко пожари — горѣха турски складове, а по неатакуванитѣ сектори турцитѣ бѣха вдигнали бѣли флагове.

Къмъ 12 часа по пладне на 13. мартъ самъ комендантътъ на крепостьта, Гази Шукри паша, бѣ доведенъ предъ командуващия на II. българска армия генералъ Никола Ивановъ. Крепостьта Одринъ бѣ завладѣна отъ българитѣ съ всичкия нейнъ боенъ материалъ, а гарнизонътъ взетъ въ пленъ.

Българскитѣ загуби за три дни (11., 12. и 13. мартъ)

възлизатъ на 24 офицери и 1292 войника убити; 94 офицера и 6.235 войника ранени и 451 безъ вести пропаднали, а сърбитѣ — 6 офицера и 259 войника убити и 7 офицера и 1180 войника ранени, а общо отъ началото на обсадата до 14. мартъ 1913. година: 2713 офицера и войника убити и 14.430 ранени.

При започване на атаката на крепостьта на 11. мартъ числениятъ съставъ на българската II. армия възлизаше на лице: 1500 офицера и 93.710 подофицера и войника, а сръбскитѣ войски имаха на лице 711 офицера и 39.527 подофицера и войника.

Общо, на 55 табора, 10 картечни роти, 78 батареи и 2 ескадрона въ крепостьта, бѣха противопоставени 99 дружини, 23 картечни роти, 102 батареи и 9½ ескадрона, отъ които сърби: 32 дружини, 7 картечни роти и 26 батареи.

Превземането на Одринъ съ открита сила бѣ единъ рѣдко блѣскавъ воененъ подвигъ на победоносната българска армия, който показа на турцитѣ, че да се продължава понататъкъ войната би било лудость отъ тѣхна страна. На българската армия тая победа освободи цѣла една стохилядна армия, готова да се понесе къмъ Чаталджанската позиция и съ своята мощна обсадна артилерия да срази последната турска съпротива между двете морета на 30 километра отъ Цариградъ. Ударътъ върху младотурцитѣ бѣ тъй съкрушителенъ, че и между най-буйнитѣ отъ тѣхъ не остана повече смѣлость за по-нататъшна съпротива.

Самъ Негово Величество Царьтъ телеграфира до генералъ М. Савовъ:

„Блѣскавитѣ успѣхи на Съюзнитѣ войски, оперирайки около Адрианополската крепость, а особено героичнитѣ усилия на тѣзи около Източния секторъ, Ме зарадваха и възхитиха.

Като констатирамъ, че всички офицери, подофицери и войници се биха съ безпримѣрна храбрость и самоотверженость, за да сломятъ тая силна крепость, отбранявана съ отлична упоритость отъ неприятелския 70.000 гарнизонъ, увѣренъ съмъ, че въ предстоящитѣ наложителни действия всичкитѣ войски съ същата ревность и готовность ще изпълнятъ до край свещения си дългъ къмъ Отечеството и Престола, за да се съкруши окончателно вѣковния ни врагъ за славата и честьта на българското оръжие.“

Отъ своя страна министъръ-председателтъ Ив. Ев. Гешовъ отправи следната телеграма:

„Министерскиятъ съветъ и азъ съ възторгъ четохме Вашата депеша за историческото събитие — предаването на Шукри паша, и, като Ви сърдечно поздравляваме съ него, се прекланяме предъ Васъ и храбрата II. армия, която покри съ нова слава българското оръжие.“

Също и командуващиятъ подъ Одринъ II. сръбска армия генералъ Степановичъ телеграфира:

„Съ всичкия жаръ на братскитѣ чувства на сръбската армия честитимъ на войскитѣ отъ Източния секторъ пробиването на бронята на Османското чудовище. Слава тѣмъ!“

Отъ турска гордость Одринъ се превърна въ вѣчна слава на българското оръжие.

На 1 априлъ по голѣмата часть отъ сръбскитѣ войски си бѣха вече тръгнали за Сърбия.

Последици отъ падането на Одринската крепость

Падналъ въ ржцетѣ на българитѣ, турцитѣ не можеха повече да оспорватъ при преговоритѣ, кой трѣбва да владѣе Одринъ въ бждеще. Освенъ това, българската действуваща армия биде заедно съ една стохилядна армия, готова да подкрепи двете отдѣлни армии при Чаталджа, да атакува съ успѣхъ Чаталджанската позиция и да диктува мира въ Цариградъ.

Изгубила всѣкаква надежда да върне стрелката на военното щастие, Турция сама поиска да се подновятъ преговоритѣ.

Лондонскиятъ миренъ договоръ. 18 дни следъ падането на Одринъ, на 1. априлъ, се сключи второто примирие и се започнаха нови преговори за миръ, пакъ въ Лондонъ, които този пать доведоха до тъй наречения Лондонски миренъ договоръ, сключенъ на 17./30. май 1913. година.

По сила на тоя миренъ договоръ Турция отстжпи на съюзницитѣ територията на западъ отъ линията Мидия—Енезъ, съ изключение на Албания, която образуваше самостоятелна държава, чиито граници щѣха да бждатъ опредѣлени отъ великитѣ сили. Турцитѣ се отказваха и отъ всички права върху о. Критъ, като участьта на всички турски острови въ Егейско море и на Светогорския полуостровъ се предоставяше на великитѣ сили. Всички финансови въпроси, свързани съ военното положение и съ отстжпенитѣ територии, щѣха да бждатъ уредени отъ една специална международна комисия въ Парижъ.

Когато, обаче, да започне разпредѣлението на завоюванитѣ отъ турцитѣ области между самитѣ балкански съюзници, всѣка една отъ съюзнитѣ на България поиска да заграби колкото се може повече земя. За сключенитѣ по-рано договори, какъвто бѣ случаятъ между българи и сърби, или — на етнически права, какъвто бѣ случаятъ между българи и гърци, никой не искаше да държи смѣтка. За алчнитѣ съюзници нѣмаше значение и фактътъ, че българитѣ бѣха изнесли на плещитѣ си почти цѣлата война срещу Турция.

Това прѣкомѣрно желание на сърби и гърци: да заграбятъ чисто български земи — доведе до нова война, тоя пѫть между самитѣ съюзници срещу България, въ която неочаквано за българитѣ се намѣсиха не само ромъни, но и самитѣ турци.

Съ Лондонския миръ войната между Турция и балканскитѣ съюзници бѣ свършена, но това още не значеше, че бѣ възстановено и пълно съгласие между воюващитѣ и между тѣхнитѣ настойници — великитѣ сили. Защото подписаниятъ договоръ за миръ ангажираше само единъ отъ воюващитѣ*) и установяваше само единъ фактъ: че султанътъ се отказва отъ своитѣ земи въ Европа безъ Цариградъ. Всичко друго предстоеше отново да се доразрешава.

Тази нова война тури кръстъ не само на Балканския съюзъ, но разтвори вратата на една кѫса, но кръвопролитна междусъюзническа война, жертва на която стана България.

*) Турция. Но видѣ се по-късно, че този договоръ, сключенъ подъ гаранцията на великитѣ сили, не ангажираше дори и нея.

КНИГА III

МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА

1913 ГОД.

МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА

1913 ГОД.

ПРИЧИНИ ЗА ВОЙНАТА

Споровете между съюзниците и тѣхната предпоставка. Въпрѣки голѣмите усилия на нѣкои заинтересовани велики европейски сили да закрепятъ разлагащата се империя на султанитѣ, всѣкой день ставаше все по-ясно, че не ще е далече часътъ, въ който турското наследство на Балканския полуостровъ и въ Егея ще бѫде открито. Особено добре схващаха това малкитѣ балкански държавици. И бързо се подготвяха, особено България, най-силната между тѣхъ и съ най-голѣми права върху очакваното наследство.

За да не се появятъ, обаче, нѣкаква недоразумения между наследницитѣ при разпредѣление на това наследство, подписанъ бѣ договоръ по инициатива на България между нея и Сърбия не само за военно сътрудничество, но и за самия дѣлежъ на земитѣ, върху които двете държави претендираха. Все по инициатива на България, привлѣчени бѣха като сътрудници още Гърция и Черна-Гора, съ които, обаче, не бѣха подписани опредѣлени договорни задължения.

Наистина, отнасяше се до повалянето на единъ общъ противникъ, но наедно съ това — и до подѣлбата на земи, върху които отъ десетки години се водѣше вече скрита война за спечелване на националното съзнание на мѣстното население, макаръ че то въ голѣмото си мнозинство е било всѣкога българско. И при все че водената отъ сърби и гърци пропаганда не бѣ дала никакви резултати, тя бѣ успѣла да напласти не само подозрение, но и да вкорени срѣдъ това население открита ненависть срещу гърци и сърби.

За нещастие, изработениятъ и приложенъ въ Балканската война планъ срещу турската империя бѣ такъвъ, че, докато главнитѣ български военни сили трѣбваше да действуватъ на изтокъ срещу главнитѣ турски сили, Македония

бѣ предоставена за театъръ на военни действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ войски. Това обстоятелство не само увеличи стремежа на гърци и сърби за обсебване на български земи, но то предизвика раздразнение и уплаха и срѣдъ самото мѣстно население. Назначенитѣ следъ победата тамъ гръцки и сръбски административни власти, които трѣбваше да останатъ до окончателното разпредѣление на тия земи и тѣхното неприятелско почти отнасяне къмъ това население, отровиха още въ началото на извоюваната „свобода“ душитѣ на всички и туриха на тежко изпитание сѫществуването дори на самия съюзъ.

Защото ясно почна да се очертава преди още да бѣ сразена окончателно Турция стремежътъ на гърци да останатъ завинаги върху обширната територия, която тѣхната армия, нѣмайки сериозна съпротива срещу си, бѣ успѣла да „освободи“. Сѫщото се забелязваше и у сърбитѣ, макаръ че между България и Сърбия имаше подписанъ нароченъ съюзенъ договоръ. Въ това отношение мѣстнитѣ сръбски административни и дори военни власти бѣха дали вече изобилни доказателства. А отъ единъ рапортъ на българския дипломатически представитель въ Бѣлградъ отъ 14. юний 1913. г. се вижда, че тогава общественото мнение въ Сърбия е смѣтало градоветѣ: Крива-Паланка, Кратово, Прилепъ, Крушево, Велесъ, Битоля и Охридъ, макаръ и извънъ така наречената „спорна зона“, за сръбски и като такива Сърбия ще трѣбва, въпрѣки всѣкакви договори, да ги задържи за себе си.

По, когато по-късно въ ръцетѣ на българското правителство попадна окръжното писмо на самия сръбски министъръ-председатель съ дата още 15. септемврий 1912. год., видѣ се, че не само общественото мнение въ Сърбия, но и самото правителство е работило тайно и въпрѣки договора за сѫщото. Въпросното окръжно било написано по поводъ на тогавашното предложение на австро-унгарския министъръ графъ Бертхолдъ за децентрализуване на Европейска Турция. Съ това писмо сръбскиятъ министъръ на външнитѣ работи препоржчва на сръбскитѣ пълномощни министри въ чужбина да действуватъ за автономия на „Стара Сърбия“, като включва въ границитѣ ѝ и всички упоменати по-горе македонски градове, отсѫдени по съюзническия договоръ между сърби и българи за български.

По такъвъ начинъ, по вина на гърци и сърби, бѣха отворени вратитѣ за единъ новъ въоржженъ конфликтъ, който,

въпрѣки голѣмитѣ усилия на българскитѣ правителства, останаха до край разтворени.

Така междусъюзническата война, поради злата воля на бившитѣ съюзници на България, стана неизбѣжна.

СПОРЪ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И СЪРБИЯ

Извъндоговорни искания на сърбитѣ. Все съ цель да се обезсили сръбско-българскиятъ съюзенъ договоръ и да се поиска по-късно неговата ревизия презъ месецъ ноемврий 1912 год. сърбитѣ предявиха искане за територияленъ излазъ на Адриатическо море, срещу който обаче се обяви заедно съ нейнитѣ съюзници и самата Русия, макаръ че българското правителство бѣ дало по начало съгласието си за такъвъ излазъ.

Все по това време Сърбия предяви известни искания и по отношение на албанскитѣ граници, претенции сѫщо така подкрепени отъ българското правителство, но и тия сръбски стремежи срещнаха отпора не само на прѣко заинтересованитѣ Австро-Унгария и Италия, но и на самата Русия.

И, понеже така предявенитѣ отъ страна на сърбитѣ искания бѣха причина не само да се затруднятъ преговоритѣ за миръ въ Лондонъ, но и да се забави неговото подписване, стана нужда да бѫде упражненъ отъ страна на великитѣ сили известенъ натискъ върху Сърбия, която се видѣ принудена да се откаже окончателно отъ излаза на адриатическия брѣгъ, така и отъ коригиране на начертанитѣ отъ великитѣ сили граници на новосъздаденото албанско княжество. Отнасяше се до Шкодренския вилаетъ.

Искането на Сърбия да бѫде ревизиранъ договорътъ ѝ съ България. По силата на съюзния договоръ българското правителство не бѣ никакъ задължено да подкрепя искането на сърбитѣ както по въпроса за излаза на Адриатическо море, така и по този за албанската граница. Но поради отхвърлянето на тия сръбски претенции, подкрепени и отъ България, сръбското правителство поиска безъ всѣкакво основание да изкове обвинения за тоя свой неуспѣхъ и срещу България.

Така по изкуственъ начинъ Сърбия потърси и успѣ да създаде първитѣ недоразумения съ България, съ които на-

сърдчи гърци и турци, затрудни самия миръ и тури основитѣ на едно разногласие между Сърбия и България, което не можа да бѫде премахнато.

А че въ Сърбия търсѣха да задълбочатъ недоразуменията съ България, това се потвърди и отъ вмъкването въ меморандума на сръбскитѣ делегати досежно албанскитѣ граници, врѫченъ на представителитѣ на великитѣ сили въ Лондонъ по време на преговоритѣ за миръ, твърдението, че Прилепъ билъ сръбски градъ. Не закъснѣха да последватъ и изявления дори на сръбски официални лица, че „за Охридъ не може да става споръ, че той щѣлъ да стане сръбски. Споръ могло да става само за Битоля и Велесъ". На тия искания българското правителство се отказа да отговаря публично, главно за да не даде на свѣта печалното зрелище на съюзнишки раздори преди подписването на мира, но то изрази протеста си предъ общата покровителка Русия по дипломатически редъ.

Вмѣсто вразумяване, сърбитѣ засилиха още повече терора надъ населението въ Македония въ това време, когато въ Лондонъ преговоритѣ за миръ бѣха прекѫснати и предстоеха нови военни действия срещу Турция. Единъ новъ случай скоро имъ се яви на помощь.

Понеже при воденитѣ въ Лондонъ преговори за миръ турцитѣ се показаха непреклонни по въпроса за отстѫпването на Одринъ, превземането съ сила на тая крепость се налагаше само по себе си. Въ това време на Нишката гара стоеха опаковани, като ненуждни вече на сърбитѣ, тежки обсадни орѫдия. Българското правителство поиска тѣхъ, за да ги употрѣби при Одринъ. Макаръ че се касаеше до общо съюзно дѣло, българското правителство заяви, че то е готово да заплати на Сърбия стойностьта на тия орѫдия, но отъ Бѣлградъ отговориха, че не може и дума да става за нѣкакво парично обезщетение. Обаче следъ 4 дни, на 9. февруарий 1913. год., сръбскиятъ министъръ-председатель изпрати на пълномощния министъръ въ София едно писмото, което да бѫде врѫчено на българското правителство. Съ това писмо създаденията отъ сърбитѣ споръ за измѣнение на сръбско-българския съюзенъ договоръ и за отстѫпване на Сърбия земи извънъ тоя договоръ се оформи официално. Тая постѫпка на сръбското правителство съвпада съ основаването на една нова сръбска военна лига, която имала за цель да действува за окончателно присъединяване къмъ Сърбия на всички земи, заети отъ сръбскитѣ войски. Тая сръбска официална лига побърза да влѣзе дори въ разбирателство съ гръцката военна лига, съ която уговорва, че Солунъ трѣбва да принадлежи въ всички случаи на Гърция.

Въ самото писмо-нота сръбското правителство, следъ като дава съвсемъ погрѣшно тълкуване на договора съ България относително разпредѣлението на земитѣ въ Македония, настоява за едно широко обезщетение съ земи извънъ договора възъ основа на следнитѣ мотиви:

Понеже България не била изпратила на Вардарския воененъ театъръ уговореното въ договора количество войски, тя първа била нарушила договора. Тъй като Сърбия била принудена да се откаже отъ пристанище на Адриатическо море, тя трѣбвало да бѫде компенсирана другаде.

— Смѣщата за това, че е изпратила въ помощь на България две пехотни дивизии и тежка обсадна артилерия, следвало да бѫде обезщетена и то не съ пари, както предлагало българското правителство, а съ земи.

— Понеже войната била продължена за Одринъ, а тоя градъ не влизалъ въ териториалнитѣ искания на България, тя трѣбва да компенсира съ отстѫпки другитѣ свои съюзници.

Съдържанието на това писмо, както и направенитѣ отъ сърбитѣ изявления въ свръзка съ тѣхнитѣ претенции, и засиленията до такава степень тероръ въ Македония, че освободенитѣ подъ сръбска власть били принудени да турятъ отново фесоветѣ, принудиха българското правителство да вземе на 3. май 1913. година решение да поиска Русия да влѣзе въ ролята си на арбитъръ съгласно съ договора.

На 13. май сръбското правителство врѫчи на българското нова обширна вербална нота. Съ тая нота то търси да обоснове надълго исканата отъ Сърбия ревизия на съюзния договоръ по следния начинъ:

„Новата база, на която би се разрешилъ въпросътъ за ликвидация на кондоминиума, трѣбва да се постави при общото споразумение на всички съюзници. Съ поставянето на тая нова база на Сърбия трѣбва да се обезпечи, покрай онзи дѣлъ спорна територия, който ѝ се пада по силата на сръбско-българския договоръ, още и:

1. Единъ дѣлъ територия като компенсация за всички онѣзи задължения, които България въ течение на тая война

не е изпълнила и които по договора тя е била длъжна да изпълни спрямо Сърбия.

2. Единъ дѣлъ територия като компенсация за всички онѣзи жертви, които презъ време на войната Сърбия била понесла прѣко за България, безъ да бѫде за това длъжна по договора.

3. Единъ дѣлъ територия като компенсация за оная по-голѣма територия, която България добива на изтокъ, освенъ цѣлата неспорна своя територия.

4. Единъ дѣлъ територия за смѣтка на тази, която Сърбия губи на западъ, заедно съ цѣлото адриатическо крайбрѣжие.

Сърбитѣ основаха всички свои искания за компенсация и ревизия на текстове отъ сключенитѣ съ тѣхъ договори, таенъ анексъ и военна конвенция, чието съдържание излагаме въ следващитѣ страници.

ДОГОВОРИ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И СЪРБИЯ

Договоръ за приятелство и съюзъ

Н. В. Фердинандъ I, царь на българитѣ, и В. Петъръ I, краль на Сърбия, убедени въ общностьта на интереситѣ и еднаквостьта на съдбинитѣ на двете държави, на двата братски народа — българския и сръбския — и решени да защитятъ решително, съ общи сили интереситѣ си и да ги доведатъ до благополученъ край, постановяватъ следното:

Чл. 1. Царство България и кралство Сърбия си гарантиратъ взаимно политическата независимость и териториална цѣлость, ангажирайки се по абсолютенъ начинъ и безъ всѣко ограничение да си помагатъ взаимно съ всичкитѣ си сили, въ случай че една отъ двете държави би била нападната отъ една или повече държави.

Чл. 2. Двете договорящи страни се задължаватъ сѫщо да си помагатъ взаимно, съ всичкитѣ си сили, въ случай че една коя и да е отъ Великитѣ сили би се опитала да анексира, да окупира или заеме съ войскитѣ си, дори и временно, коя и да е териториална часть на Балканския полуостровъ, намираща се сега подъ турско владичество, въ случай че една отъ договорящитѣ се страни намѣри, че това би било противно на нейнитѣ жизнени интереси и като casus belli (причина за война).

Чл. 3. Двете договорящи страни се задължаватъ да не сключватъ миръ, освенъ задружно и следъ предварително споразумение.

Чл. 4. Една военна конвенция ще бѫде сключена, съ цель да осигури пълното и удобно изпълнение на настоящия договоръ за постигане на преследваната цель. Тази конвенция ще стимулира сѫщо и всичко онова, което има да се предприеме отъ едната или другата страна въ случай на война, и всичко, отнасящe се до военната организация, дислокация и мобилизация на войсковитѣ части, отношения на висшитѣ командувания, които ще трѣбва да се установятъ още отъ мирно време за осигуряване на доброто ржководство на войната. Военната конвенция ще съставлява неразделна часть отъ настоящия договоръ. Изработването ѝ трѣбва да започне най-късно въ срокъ отъ 15 деня следъ подписване на настоящия договоръ и трѣбва да свърши въ срокъ най-много отъ два месеца.

Чл. 5. Настоящиятъ договоръ и военната конвенция ще бѫдатъ въ сила отъ деня на подписването имъ до 31. декември 1920. година включително. Тѣ не ще могатъ да бѫдатъ продължени подиръ този срокъ, освенъ следъ допълнително споразумение отъ двете договорящи страни. При това, въ случай че свършването на договора и военната конвенция би настанало въ време, когато двете страни се намиратъ въ война или безъ да сѫ ликвидирали резултатитѣ отъ положението на война, договорътъ и конвенцията ще бѫдатъ въ сила до подписването на мира или до ликвидиране на състоянието на работитѣ, предизвикани отъ войната.

Чл. 6. Настоящиятъ договоръ се съставя въ два еднообразни екземпляра, редактирани и двата на сръбски и български езикъ. Той ще се подпише отъ държавнитѣ глави и отъ министритѣ на външнитѣ работи и на двете страни. Военната конвенция, подобно на двата екземпляра, редактирана на сръбски и български, ще бѫде подписана отъ държавнитѣ глави, отъ министритѣ на външнитѣ работи и отъ специални военни пълномощници.

Чл. 7. Настоящиятъ договоръ и военната конвенция не могатъ да бѫдатъ публикувани или съобщени на други държави, освенъ следъ предварително споразумение на двете договорящи страни и то съвмѣстно и едновременно. За приемането на една трета държава въ съюза нуждно е сѫщо така едно предварително споразумение.

София, 29. февруарий 1912. година.

Таенъ анексъ къмъ договора за приятелство и съюзъ

Чл. 1. Въ случай че въ Турция избухнатъ вѫтрешни безредия отъ естество да турятъ въ опасность националнитѣ държавни интереси на договорящитѣ или на една отъ тѣхъ, както и въ случай на вѫтрешни или външни мѫчнотии, при които Турция би се видѣла принудена да въдвори status quo-то на Балканския полуостровъ, тая отъ дветѣ договорящи страни, която първа би се убедила, че ще трѣбва за това да се предприеме една военна акция, ще трѣбва да се обърне къмъ другата страна съ мотивирано предложение, и ще бѫде задължена да влѣзе веднага въ размѣна на възгледи, и, ако не е съгласна съ своята съюзница, да й даде единъ мотивиранъ отговоръ. Постигне ли се едно съглашение за акция, ще трѣбва да се съобщи на Русия, и, въ случай че тя не се противопостави, акцията ще бѫде предприета съобразно съ постигнатата спогодба, въодушвявайки се въ всичко отъ чувствата на солидарность и общностьта на интереситѣ. Въ противенъ случай, било че не се постигне спогодба — и дветѣ страни ще се обърнатъ за мнение къмъ Русия, чисто мнение, ако и доколкото Русия се произнесе, ще е задължително и за дветѣ страни. Въ случай че и Русия се въздържи да даде мнение — то и спогодбата между дветѣ договорящи страни дори ако и подиръ това не би могла да се постигне, тая отъ дветѣ страни, която е за акцията, ренни да се ангажира сама на своя отговорность, другата страна ще трѣбва да съблюдава единъ приятелски неутралитетъ по отношение на своята съюзница, да направи мобилизация въ размѣритѣ, предвидени по военната конвенция, и да се притече съ всичкитѣ си сили на помощь на своята съюзница, щомъ една трета държава вземе страната на Турция.

Чл. 2. Всички териториални увеличения, които биха се реализирали чрезъ една обща акция въ смисъла на чл. 1. и 2. отъ договора и по чл. 1. на настоящия таенъ анексъ, ще останатъ въ кондоминимума на дветѣ съюзни сили. Тѣхното ликвидиране ще стане безъ забавяне въ единъ срокъ максимумъ отъ три месеца следъ сключване на мира и на следнитѣ бази: Сърбия признава на България правото върху територитѣ на истокъ отъ Родопитѣ и на р. Струма; България признава правото на Сърбия върху земитѣ, разположени на северъ и западъ отъ Шаръ планина, Егейско море и Охридското езеро, ако дветѣ страни се увѣрятъ, че тѣх-

ноорганизиране въ отдѣлна автономна область е невъзмо на основание на общитѣ български и сръбски национа интереси или по други причини отъ външенъ или вѫтренъ редъ, то съ тѣзи територии ще се постѫпи споредъ подписанитѣ постановления: Сърбия се ангажира да не формула никакви искания върху територитѣ, разположени отъкъ линията, означена върху тукъ приложената карта, ко почвайки отъ в. Голѣмъ на турско-българската грани северно отъ Крива-Паланка) следва общото направлени западно отъ Охридското езеро, минавайки презъ въ Кичка между селата Метешево и Подържи-конь, презъ въ на истокъ отъ с. Неваръ, следвайки водораздѣлната ли до върха 1000, северно отъ с. Башево, между селата Лк и Петърлица презъ връхъ Остричъ (Лисецъ пла- върха 1050, между селата Драчъ и Опила, презъ сени ла Клишманци и Живалево, върха 1050, върха 1000, презъ се Сопали, по главната водораздѣлна линия между селата Ивановци (Иованли) и Логинци (Лугуница), презъ Вѣтърска Сопотъ на Вардара. Минавайки Вардара, тя следва гребетъ къмъ върху 2550 и до планина Петро-поле, по водораздѣлната линия на тая планина помежду селата Крапа и Бѣбранищ до върха 1200, между селата Яркеново и Дрѣново до върха Чешма (1654) по водораздѣлната линия на п. Баба-планина и Крушка-тепеси, между селата Салпъ (Сѫтъ) и Джерска (Гръцко), до върха Протуска (Пространска) планина, източно отъ с. Бѣлица, презъ Брежини до връхъ 1200 (Илинска планина), по водораздѣлната линия презъ върха 1331 до върха 1217 и между селата Ливоища и Горенци до Охридското езеро, близу до Мънастира Гѫбовци. България се задължава да приеме тази граница, ако Н. И. В. рускиятъ императоръ, който ще бѫде помоленъ да бѫде арбитъръ по този въпросъ, се произнесе въ полза на тази линия. Следва отъ само себе си, какво дветѣ договорящи страни се задължаватъ да приематъ, като окончателна граница линията, която Н. И. В. рускиятъ императоръ въ горе изложенитѣ граници би намѣрилъ, че съответствува най-много на правата и интереситѣ на двата народа.

Чл. 3. Преписъ отъ договора и настоящия таенъ анексъ ще се съобщатъ съвмѣстно на руското императорско правителство, което ще бѫде замолено сѫщевременно да вземе отъ тѣхъ актъ, като изразъ на благопожелание, предъ видъ на целитѣ, които се преследватъ, и да моли Н. И. В. руския царь: да благоволи да приеме и одобри опредѣленитѣ за

него и правителството му атрибуции чрезъ клаузитѣ на тѣзи два акта.

Чл. 4. Всички различия, които биха изникнали досежно тълкуването и изпълнението на една коя да е отъ клаузитѣ на договора, на настоящия анексъ и на военната конвенция, ще бѫдатъ подложени на окончателното решение на Русия, щомъ като една отъ двете страни декларира, че тя смѣта за невъзможна една спогодба чрезъ прѣки преговори.

Чл. 5. Никое отъ положенията на настоящия таенъ анексъ не може да бѫде публикувано или съобщено на друга държава, безъ предварителното съгласие на двете страни и одобрението на Русия.

София, 29. февруарий 1912. година.

Военна конвенция

Съгласно съ духа и възъ основа на чл. 3. отъ приятелския и съюзническа договоръ между България и Сърбия и най-после за по-доброто осигуряване на успѣшното водене на войната и за по-пълното осѫществяване на целитѣ, които съюзътъ има предъ видъ, двете договорящи страни постановиха долнитѣ условия, които ще иматъ сѫщата сила и стойность, както предписанията на самия договоръ.

Чл. 1. Царство България и кралство Сърбия се задължаватъ въ случаитѣ, предвидени въ чл. чл. 1. и 2. на съюзническия договоръ и отъ чл. 1. на неговия анексъ, да си даватъ взаимно помощь, България съ една въоръжена сила не по-малко отъ двеста хиляди войника, а Сърбия съ една сила не по-малка отъ сто и петдесеть хиляди войника, които да сѫ въ състояние както да се сражаватъ на границата, така и да взематъ участие въ военни операции извънъ родната територия. Въ това число не трѣбва да се включватъ нито бойцитѣ отъ свързхчетнитѣ формации, нито тия отъ третия сръбски банъ (позивъ), нито войскитѣ отъ българското опълчение. Този боенъ контингентъ ще трѣбва да се изпрати на границата на родната територия — по посока, къмъ която това се налага, съобразно съ причинитѣ и цельта на военнитѣ операции — най-късно до 21 день следъ обявяване на войната или следъ съобщение на една отъ съюзнитѣ държави, че casus foederis е настѫпилъ. За всѣкой случай двете страни ще считатъ за своя съюзническа длъжность — ако това е съобразно съ естеството на военнитѣ

действия и може да повлияе върху благоприятния изходъ на войната — да изпращатъ даже на части и въ периода на мобилизацията и концентрацията, войскитѣ си на бойното поле веднага следъ седмия день отъ обявяването на войната или пъкъ отъ настѫпването на casus foederis.

Чл. 2. Ако Ромъния нападне България, Сърбия е длъжна веднага да ѝ обяви война и да отправи противъ нея силитѣ си, най-малко сто хиляди бойци, било къмъ срѣдния Дунавъ, било на операционния театъръ въ Добруджа. Въ случай че Турция нападне България, Сърбия се задължава да нападне въ Турция и да отдѣли една часть отъ мобилизираната си войска, най-малко сто хиляди бойци, за да я изпрати на Вардарския операционенъ театъръ. Ако Сърбия се намѣри въ това време сама или заедно съ България въ война съ трета държава, тя ще употрѣби противъ Ромъния или противъ Турция всичкитѣ си свободни войски.

Чл. 3. Ако Австро-Унгария нападне Сърбия, България се задължава да обяви веднага война на Австрия и да изпрати войскитѣ си, най-малко 200.000 бойци, въ Сърбия по такъвъ начинъ, че, съединени съ сръбската армия, да действуватъ било нападателно, било отбранително срещу Австро-Унгария. Сѫщото задължение има България по отношение на Сърбия, въ случай че Австро-Унгария подъ какъвто и да било предлогъ, въ съгласие или безъ съгласие на Турция, изпрати войски въ Ново-Пазарския санджакъ и Сърбия бѫде принудена да ѝ обяви война или за защита на интереситѣ си изпрати войскитѣ въ Санджака и чрезъ това предизвика единъ въоръженъ конфликтъ между нея и Австро-Унгария. Въ случай че Турция нападне Сърбия, България се задължава да мине веднага турската граница и да отдѣли отъ своята армия, мобилизирана съгласно съ чл. 1. отъ настоящата конвенция, най-малко 100.000 бойци, които да бѫдатъ отправени за Вардарския военененъ театъръ. Ако Ромъния нападне Сърбия, България се задължава да нападне ромънскитѣ войски, щомъ тѣ минатъ Дунава и навлѣзатъ въ сръбска територия. Ако България, въ единъ отъ кой да е предвиденитѣ случаи въ настоящия членъ, се намѣри сама или заедно съ Сърбия въ война съ една трета държава, тя се задължава да даде въ помощь на Сърбия всичкитѣ си свободни войски.

Чл. 4. Ако България и Сърбия споредъ едно предварително съглашение обявятъ война на Турция, едната и другата се задължаватъ, ако другояче не е разпоредено отъ

специално споразумение, да отдѣлятъ отъ своитѣ войски, мобилизирани съобразно съ чл. 1. отъ настоящата конвенция, и отправятъ на Вардарския операционенъ театъръ една армия най-малко отъ 100.000 бойци.

Чл. 5. Въ случай че една отъ договорящитѣ страни обяви война на трета държава безъ предварително споразумение и безъ съгласие на другата договоряща страна, тази последната се освобождава отъ задълженията, предвидени въ чл. 1. на настоящата конвенция; но тя се задължава да пази въ продължение на войната приятелски неутралитетъ спрямо съюзницата си, а тъй сѫщо веднага да мобилизира най-малко петдесеть хиляди войника, които да бѫдатъ съсрѣдотсчени по начинъ да се осигури най-добре свободното движение на съюзницата.

Чл. 6. Въ случай на съвмѣстна война, никоя отъ договорящитѣ страни нѣма право да сключва съ неприятеля примирие по-дълго отъ 24 часа, безъ предварителното споразумение и безъ съгласие на другата страна. Предварително и писмено съгласие ще бѫде сѫщо нуждно, за да се почнатъ преговори за миръ и за да може да се подпише единъ договоръ за миръ.

Чл. 7. Докато трае войната, войскитѣ на всѣка една отъ договорящитѣ страни ще бѫдатъ командувани и всичкитѣ имъ операции ржководени отъ тѣхно собствено командуване. Когато военни части, принадлежащи къмъ армиитѣ на двѣтѣ държави, ще действуватъ противъ единъ и сѫщъ обектъ, общото командуване ще се поеме при еднакви части отъ по-старшия по чинъ началникъ, и при различни части отъ по-старшия въ длъжность началникъ. Когато една или нѣколко разни армии, принадлежащи на една отъ договорящитѣ страни, бѫдатъ оставени на разположение на другата страна, тѣ ще се намѣрватъ подъ заповѣдитѣ на своитѣ собствени началници, които по ржководството на стратегическитѣ операции ще бѫдатъ подчинени на главнокомандуващия на армията, подъ чието разположение сѫ поставени. Въ случай на съвмѣстна война противъ Турция, главното командуване на Вардарския операционенъ театъръ ще принадлежи на Сърбия, ако главната сръбска армия действува на тоя театъръ съгласно съ членъ 4. на настоящата конвенция. При все това, ако главната сръбска армия не действува на този театъръ и ако тя числено е по-слаба отъ българскитѣ войски, главното командуване на този театъръ ще принадлежи на България.

Чл. 8. Въ случаи, когато войскитѣ и на двѣтѣ договорящи страни биха се намирали подъ заповѣдитѣ на единъ началникъ, всичкитѣ предписания и заповѣди по стратегическото водене на общитѣ операции ще бѫдатъ съставяни на двата езика — на български и сръбски.

Чл. 9. Що се отнася изобщо до продоволствуването, реквизирането, медицинската помощь, пренасяне на ранени и болни или погребение на мъртви, пренасяне на военни материали и други подобни предмети, армията на всѣка отъ договорящитѣ страни ще има сѫщитѣ права и улеснения въ територията на другата страна, съгласно съ мѣстнитѣ закони и правилници. Всички мѣстни власти съ сѫщата цель сѫ длъжни да даватъ съдействието си на съюзнитѣ войски. Плащането на всички продоволствия ще бѫде наредено отъ всѣка страна за нейна смѣтка по мѣстнитѣ цени, предпочитателно въ брой и въ изключителни случаи срещу специално издадени разписки. Пренасяне на войскитѣ и всички военни материали, продоволствия и други предмети по желѣзници, разноскитѣ за това пренасяне ще бѫдатъ за смѣтка на страната, презъ територията на която става транспорта.

Чл. 10. Трофеитѣ принадлежатъ на войската, която ги е взела. Въ случаи, когато тѣзи трофеи сѫ взети чрезъ общъ бой на едно и сѫщо мѣсто, двѣтѣ армии ще си раздѣлятъ трофеитѣ съразмѣрно съ силитѣ на бойцитѣ, които взели непосрѣдствено участие.

Чл. 11. Въ време на война всѣка договоряща страна ще има единъ делегатъ въ щаба на главното командуване или при командуването на войскитѣ, които делегати ще поддържатъ връзката между двѣтѣ армии въ всѣко отношение.

Чл. 12. Стратегическитѣ операции и непредвиденитѣ случаи, както спороветь, които биха се появили, ще бѫдатъ уреждани по общо съгласие отъ двѣтѣ главни командувания.

Чл. 13. Началницитѣ на главнитѣ щабове на съюзнитѣ армии ще се споразумѣятъ веднага следъ сключване на настоящата конвенция върху разпредѣлението на мобилизиранитѣ войски, съгласно съ членъ 1. на настоящата конвенция и тѣхното групиране въ рамкитѣ на конвенцията въ изложенитѣ по долу случаи, върху пѫтищата, които трѣбва да се поправятъ или изново строятъ за бързото съсрѣдоточаване войскитѣ на границата за по-нататъшнитѣ операции.

Чл. 14. Настоящата конвенция ще бѫде въ сила отъ деня на подписването ѝ и ще трае до когато е въ сила прия-

телскиятъ съюзенъ договоръ, къмъ който е прибавена и съставлява нераздѣлна часть.

София, 12. априлъ 1912. година.

Допълнителни съглашения съ сърбитѣ. За да бѫде изпълненъ чл. 13. отъ Военната конвенция, къмъ срѣдата на м. юний се състоя въ Варна среща между началницитѣ на щабове на войскитѣ: Фичевъ и Путникъ, и на 18. и 19. юний бѣ прието едно допълнително съглашение между генералнитѣ щабове на България и Сърбия, чиято втора часть се отнася до една война на България и Сърбия срещу Турция.

Това съглашение е следното:

При предположение, че турскитѣ главни сили ще се съсрѣдоточатъ въ зоната Скопие—Куманово—Кратово—Кочани—Велесъ, съюзенитѣ войски, които ще действуватъ на Вардарския операционенъ театъръ, ще бѫдатъ разпредѣлени по следния начинъ:

1) Една сръбска армия отъ две дивизии ще има обектъ Скопие презъ Кара-дагъ. Тя ще съставлява дѣсното крило на съюзенитѣ войски.

2) Една сръбска армия отъ една конна и петъ пехотни дивизии ще настѫпятъ по долинитѣ на Моравица и Пчиня къмъ линията Куманово Кратово. Тази армия ще съставлява центъръ на съюзнитѣ войски и ще има за задача: да действува срещу противника по фронта.

3) Една българска армия отъ три дивизии ще образува лѣво крило на съюзенитѣ войски съ задача: да действува срещу дѣсния флангъ и тила на противника въ посокитѣ Кюстендилъ Егри-Паланка—Скопие и Кюстендилъ—Царево-село—Кочани.

4) Двамата началници на генералнитѣ щабове ще разузнаятъ заедно зоната между Кюстендилъ и Враня и ако се убедятъ, че е възможно да се употрѣбятъ голѣми маси въ посокитѣ Кюстендилъ—Егри-Паланка—Скопие, сръбскитѣ две дивизии, предназначени да действуватъ срещу Скопие презъ Кара-дагъ, ако обстановкитѣ позволятъ, ще бѫдатъ използувани за усилване на лѣвото крило на съюзенитѣ войски и ще бѫдатъ съсрѣдоточени за това около Кюстендилъ.

5) За охрана на дѣсния флангъ на съюзенитѣ войски началникътъ на сръбския генераленъ щабъ ще употрѣби, както намѣри за добре, останалитѣ три дивизии втори позивъ.

6) Началникътъ на българския генераленъ щабъ поема задължението да употрѣби усилия за бързото поправяне пѫтя Босилеградъ—Власина.

7) Ако обстановката изисква да се усилятъ българскитѣ войския на Маришкия театъръ, и ако всички изброени погоре войски не сѫ вече необходими на Вардарския операционенъ театъръ, необходимитѣ единици ще бѫдатъ прехвърлени отъ театъра Вардаръ къмъ театъра Марица. Ако, напротивъ, обстановката изисква усилване на войскитѣ на Вардарския операционенъ театъръ и, ако всички войски, опредѣленъ за театъра Марица, не сѫ нуждни, необходимитѣ единици ще бѫдатъ прехвърлени на Вардарския театъръ.

Следъ тая среща се състоя нова въ Бѣлградъ, между сѫщитѣ двама генерали, за да установятъ окончателно плана за войната срещу Турция. Но до решение не се дойде, а всѣкой отъ тѣхъ изложи на 23. августъ 1912. г. писмено своето мнение за преценка отъ страна на респективното правителство.

Началникътъ на българския генераленъ щабъ формулира следнитѣ предложения:

1) Смѣтамъ за главенъ операционенъ театъръ долината на р. Марица, гдето трѣбва да се нанесе решителния ударъ, защото мисля, че поради конфигурацията на мѣстността и поради значителния стратегически обектъ тамъ ще бѫдатъ съсрѣдоточени турскитѣ главни сили.

2) Предлагамъ сръбскиятъ генераленъ щабъ да има предъ видъ горнитѣ съображения и да проучи, какъ да се усилятъ българскитѣ войски въ долината на р. Марица, за да иматъ тѣ числено надмощие надъ противника, като се държи смѣтка за турскитѣ сили, които се предполага, че се съсрѣдоточатъ тамъ.

3) Необходимитѣ за усилване български войскови части могатъ да се вематъ отъ съюзнитѣ сили въ Македония, независимо отъ това на коя народность принадлежатъ.

Отъ своя страна генералъ Путникъ заяви, че смѣта за главенъ операционенъ театъръ Вардарския и че по-голѣмата часть отъ турскитѣ войски ще бѫде съсрѣдоточена тамъ, заради което не само цѣлата сръбска, гръцка и черногорска армии ще трѣбва да действуватъ на сѫщия театъръ, но и българската армия трѣбва да изпрати тамъ въ посока на

Кюстендилъ най-малко една дивизия отъ 24 пехотни дружини съ артилерия и съответнитѣ други части.

Едва на 14. септемврий въ София пристигна сръбскиятъ полковникъ Ж. Павловичъ, съ когото на следния день бѣ подписано ново съглашение, което общо запазва за сръбската армия Вардарския операционенъ театъръ, а за българската — Маришкия, но въ това съглашение е вписана и една сѫществена точка, по редъ шеста, по силата на която:

Съглашението между генералнитѣ щабове отъ 19. юний 1912. година, сключено въ Варна, е въ сила и за това съглашение, а по сила на точка 7. отъ варненското споразумение войскитѣ отъ Вардарския фронтъ могатъ да бѫдатъ прехвърляни, безъ да става дума за какви и да е компенсации, на Маришкия фронтъ. И обратно.

Така че и сключенитѣ допълнителни съглашения между българския и сърбския генерални щабове не само че не замъгляваха взаимнитѣ права и задължения на дветѣ съюзни армии, но, както се вижда, дори ги освѣтлява още подобре. По силата на тия допълнителни споразумения остана окончателно установено, че се допуска прехвърляне на съюзни войски отъ единия театъръ на другия, безъ това размѣстване да поражда каквито и да е задължения за коя да е отъ странитѣ и че дветѣ армии нѣма да иматъ едно общо командуване — единъ голѣмъ недостатъкъ, който има своитѣ крайно неблагоприятни последици не само по отношение на изхода на Балканската война, но се отрази зле и върху самитѣ съюзнически отношения.

За всѣкой случай така, както се развиха по-сетне военнитѣ действия на Маришкия и Вардарския театри, събитията дойдоха да оправдаятъ напълно предвижданията на началника на българския генераленъ щабъ, генералъ Ив. Фичевъ, и да опровергаятъ тия на генералъ Путникъ, който, изглежда по всичко, се е ръководилъ отъ най-тѣсни егоистични схващания.

Договоритѣ и сръбскитѣ искания. При внимателно проучване на въпроснитѣ три документа лесно може да се установи, че съгласно съ чл. 1. отъ договора за приятелство и съюзъ дветѣ страни се ангажиратъ „по абсолютенъ начинъ и безъ всѣкакво ограничение“ да си помагатъ взаимно и съ всички сили, а съгласно съ чл. 4. на сѫщия договоръ военната конвенция е сключена не да се търсятъ нѣкакви основания за ревизия на самия договоръ, а главно да се

осигури пълното и удобно изпълнение на самия договоръ за постигане на преследваната цель.

Отъ друга страна, по силата на чл. 2. отъ тайния анексъ къмъ договора за приятелство и съюзъ, Сърбия се ангажира предварително „да не формулира никакви искания върху територитѣ оттатъкъ линията на безспорната зона, а съгласно съ чл. 2. отъ военната конвенция както България, така и Сърбия — да употрѣбятъ противъ Ромъния, или противъ Турция всичкитѣ си свободни сили“. Отъ това следва да се заключи, че казаното въ чл. 4. на сѫщата конвенция досежно изпращането отъ страна на България и на Сърбия на войски за действуване на Вардарския фронтъ не може да се смѣта като категорично. Вънъ отъ това, казано е „една армия най-малко отъ 100.000 бойци“, не по една армия. Иначе сръбското главно командуване щѣше да протестира, още когато двата генерални щабове изработваха заедно плана за съсрѣдоточаване на така наречената „съюзническа“ II сръбска армия въ околноститѣ на Кюстендилъ подъ общата команда на генералъ Степановичъ, въ която армия влизаше и 7. пехотна Рилска дивизия.

А че първоначалното разпредѣление на войскитѣ отъ дветѣ действуващи армии, българската и сръбската, не е било окончателно, иде косвено да го потвърди съдържанието на членоветѣ 7. и 8. отъ военната конвенция. Съгласно съ тия два члена не само че се допуска възможность да действуватъ съвмѣстно една или нѣколко отдѣлни армии отъ едната страна, като се оставятъ на разположение на другата страна, но се допуска дори, щото „войскитѣ и на дветѣ договорящи страни да се намѣрятъ подъ заповѣдьта на единъ началникъ“.

Като допуска подобно събиране на всички съюзни сили подъ общата команда на едного, никѫде не се казва, че която отъ дветѣ страни прати нѣкѫде повече войски има право на нѣкакво обезщетение и най-вече териториално. По тоя въпросъ договорътъ е категориченъ съ чл. 2. Споръ е допустнатъ само по бѫдещето владение на „спорната зона“, за която, ако не се дойде до взаимно съгласие, въпросътъ ще се отнесе за окончателно разрешение отъ руския царь.

Все отъ съдържанието на тия документи се вижда, че България не е вземала никакво задължение върху себе си да се бие съ Австро-Унгария за сръбски излазъ на Адриатическо море. Добрата воля на българското правителство да подкрепи дипломатически това извъндоговорно желание

на сърбитѣ не дава абсолютно никакво основание на сръбското правителство да иска териториални компенсации за смѣтка на България — толкозъ повече, че срещу това сръбско желание за излазъ се обяви и самото руска правителство.

Да повдигнатъ така въпроса, сърбитѣ търсѣха съ това да оспорятъ правото на България за Одринъ, чието превземане било наложило нови жертви и на самитѣ сърби и същевременно удължило било съ това и сключването на договора за миръ. Но съгласно съ чл. 2. отъ тайния анексъ Сърбия, като признава правото на България върху територитѣ на истокъ отъ Родопитѣ и р. Струма, не е поискало да се отбележи, че Одринскиятъ вилаетъ не се включва. А сърбитѣ знаеха, че въ България съществуваше отъ дълги години Македоно-одринския революционенъ комитетъ и че въ същия тоя вилаетъ българитѣ имаха и свой владика. Отъ друга страна, сръбското правителство не направи какво да е възражение и не запази никакви резерви, когато още почти въ началото на войната срещу Турция то даде съгласието си да бѫдатъ привлѣчени две сръбски дивизии за пълното обкржжаване на Одринския укрепенъ лагеръ. А и нѣмаше на какво да се основе, за да направи такава резерва.

Още по-неоснователно е териториалното искане на сърбитѣ за това, че обсадата на Одринъ била подпомогната съ тѣхна артилерия. Преди всичко касаение се до артилерия, намираща се опакована на Пиринската гара и пристигнала отъ чужбина, когато сръбската армия нѣмаше предъ себе си какъвто и да е противникъ. Въпросътъ, следователно, се отнася до известенъ брой обсадни орждия ненуждни на сърбитѣ и, понеже не бѣха още сглобени, българското правителство поиска не като помощь, а да ги заплати на сърбитѣ, предполагайки, че тѣ сж ги заплатили вече на фабриката. А намъ тѣ бѣха крайно необходими, все, разбира се, за общото съюзно дѣло — да сломимъ съпротивата на турцитѣ подъ Одринъ, за да подсилимъ часъ по-скоро настжпващата къмъ Цариградъ българска армия, срещу която турцитѣ бѣха съсрѣдоточили всичкитѣ си сили, като бѣха оставили на произвола на съдбата малкото си войски, действуващи въ Македония срещу сърби и гърци.

За да обосноватъ своитѣ искания за ревизия на съюзния договоръ, сърбитѣ поддържаха още, че продължаването на войната следъ първото прекжсване на преговоритѣ за миръ въ Лондонъ се дължало било и на нашето желание да имаме Одринъ на всѣка цена, макаръ че той се намиралъ още въ турски ржце. Твърдението на сърбитѣ е съвсемъ неоснователно, защото войната трѣбваше да се продължи не за Одринъ, а поради отказа на турцитѣ да приематъ предложенитѣ имъ условия. А тѣзи условия бѣха одобрени и предложени по общо съгласие на всички съюзници.

Фактътъ, че турцитѣ се признаха за окончателно сломени едва следъ като Одринъ бѣ взетъ съ открита сила, иде да докаже, че безъ сломяване на съпротивата на тая крепость миръ не можеше да се сключи. Падането на Одринъ даваше, отъ друга страна, възможность на върховното българско командуване да засили съединенитѣ български армии, стоящи предъ Чаталджа, съ нови 100.000 бойци — сжщитѣ, които „бѣха пробили, както се изразява самъ генералъ Степановичъ въ телеграмата си до генералъ Ивановъ, бронята на османското чудовище".

Следователно, нито едно отъ предявенитѣ искания отъ страна на Сърбия не се оправдава, дори ако се поискаше най-стриктно прилагане на договоритѣ не по силата на тѣхния духъ, който изключваше по начало всѣкакъвъ споръ, колкото се отнасяше до взаимното използуване на дветѣ въоржжени сили, но дори и ако тия договори трѣбваше да се прилагатъ буквално.

Но тамъ, гдето липсува добра воля, нѣма и закони.

Намѣсата на Русия въ сръбско-българския споръ. Съгласно съ чл. 4. отъ тайния анексъ Русия бѣ опредѣлена за арбитъръ по всички различия, които биха изникнали досежно тълкуването и изпълнението на коя да е отъ клаузитѣ на договора, щомъ като една отъ дветѣ страни декларира, че тя смѣта за невъзможна една спогодба чрезъ прѣки разговори. Въ самото начало обаче, преди прекжсване на преговоритѣ за миръ въ Лондонъ, руското правителство съ пълното съгласие на Франция и Англия, поиска да запази неутралитетъ. Но, следъ като преговоритѣ бѣха прекжснати, отъ Петербургъ се получава съобщение, че руското правителство смѣта за примирение на българското и сръбското гледище България да направи нѣкаква отстжпка на Сърбия. Предъ категоричния отказъ на българското правителство рускиятъ министъръ на външнитѣ работи предупреждава, че при единъ въоржженъ конфликтъ не само ще рухне цѣлиятъ договоръ отъ 1912. г., на който се основаватъ българскитѣ права за разграничаване на Македония, но не било

изключено и едно нападение върху България не само отъ Ромъния, но дори и отъ страна на Турция.

Изставено по такъвъ начинъ, българското правителство реши да поиска прилагането на чл. 4. отъ тайния анексъ, като натовари пълномощния министъръ на България въ Петербургъ да поиска отъ Русия да реши окончателно спора съ Сърбия. Но, докато на 23. априлъ 1913. г. българскиятъ представитель въ Москва съобщава, че Русия ще се произнесе като арбитъръ въ наша полза, съ друга телеграма отъ руския министъръ на външнитѣ работи до руския представитель въ София, като се признаваха формалнитѣ права на България, подчертавани били за Сърбия нѣкакви нравствени основания, по силата на които България е замолена „да признае необходимостьта на известенъ корективъ къмъ договорното разграничение, като се съгласи, макаръ и на не голѣми отстжпки". А съ нова телеграма Русия предлага, щото спорътъ между България и Сърбия да бжде предоставенъ за разрешение вмѣсто само на Русия, още на Франция и Англия, съ други думи: на цѣлото „Тройно съглашение". Отъ съдържанието на тая телеграма ставаше вече ясно, че не само Русия, но и цѣлото Съглашение е спечелено за една ревизия на договора въ полза на Сърбия.

Вземане на военни мѣрки и отъ страна на България. Още предъ м. априлъ сърби, а заедно съ тѣхъ и гърци, бѣха съсрѣдоточили своитѣ армии въ оспорванитѣ зони по начинъ застрашителенъ за България, а държаното отъ Съглашението благоприятно за сърби и гърци поведение по спора ни съ тѣхъ насърдчаване еднитѣ и другитѣ. Самъ българскиятъ помощникъ-главнокомандуващъ съобщи на българското правителство съ дата 3. априлъ, че „съединенитѣ гръцка и сръбска армии взематъ едно изходно стратегическо положение, за да влѣзатъ въ война съ насъ, и че следователно налага се и намъ да съсрѣдоточимъ армията си за война срещу тѣхъ". А и д-ръ Ст. Даневъ и Т. Теодоровъ телеграфираха съ дата 1. май отъ Виена, че „трѣбва да се вематъ съответствуващитѣ предпазителни мѣрки".

Тия внушения, както и съобщението на българския представитель въ Бѣлградъ отъ 2. май, че е допустимо едно предварително споразумение между гърци и сърби за общо нападение срещу насъ, принудиха българското правителство да поиска отъ главното командуване да вземе съответнитѣ мѣрки отъ предпазителенъ характеръ. Но въ отговоръ на това искане Главната квартира постави за разрешение отъ

страна на българското правителство следната дилема: ако войскитѣ бждатъ оттеглени отъ Чаталджа и Булаиръ, за да се съсрѣдоточатъ въ Македония, Одринъ и Тракия, тѣ могатъ отново да паднатъ въ ржцетѣ на турцитѣ; ако обаче искаме да запазимъ тия земи за насъ, налага се да се остави на нейната сждба София, за която правителството най-много се страхуваше. Тоя труденъ въпросъ е трѣбвало да разреши правителството, което обаче, вмѣсто това, решава да се обърне къмъ руския царь да се произнесе върху спорната зона. Между това на 14. май се състоя лична среща между първитѣ министри на България и Сърбия, която обаче не промѣни съ нищо крайно натегнатото положение между двете страни. Въ сила оставаше, следователно, както решението на българското правителство: да не се отклонява отъ договора, така и още по-рѣзкото становище на сърбитѣ, подкрепено отъ руското правителство, за ревизия на сжщия тоя договоръ. Такова остана положението и до деня, въ който бѣ подписанъ на 17. май въ Лондонъ договорътъ за миръ между съюзницитѣ и Турция.

СПОРЪТЪ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ГЪРЦИЯ

Неговата предпоставка. Тежкото поражение, което героятъ на Плѣвенъ отъ 1877/78. г., Османъ паша, нанесе на гърцитѣ въ 1897. година, бѣ разнебитило съвършено не само слабата и преди гръцко-турската война гръцка армия, но влошило бѣ и самото международно положение на Гърция. Обявена за финансово неспособна, заплашвана отъ вѫтрешни размирици, на Гърция се гледаше като на страна безъ всѣкаква стойность, особено въ военно отношение. И наистина, по времето, когато тамъ пръвъ министръръ бѣ Георги Теотокисъ, усилията на гърцитѣ се свеждаха до създаването на една армия за война, достигаща едва 60.000 души! По-късно, когато дойде на власть въ 1910. г. Е. Венизелосъ, известни подобрения въ гръцката армия бѣха наистина направени, безъ обаче да обърнатъ особено внимание. Въ България дори и самъ министъръ-председательтъ Ив. Ев. Гешовъ не вѣрваше сериозно, че гърцитѣ ще могатъ да вематъ участие въ войната съ повече отъ 50.000 души, макаръ че отъ Атина твърдѣха за 100.000 души! По-голѣма роля се приписваше на гръцкия воененъ флотъ, който можеше да съперничи въ Егейско море на турския, но това обстоятелство вложаваше, вмѣсто да облекчава положението на българската войска на Тракийския театъръ, защото, като лишаваше турското главно командуване отъ възможность да подкрепи съ войски, пренесени по море, действуващитѣ въ Македония турски корпуси, заставяше го, отъ друга страна, да хвърли всичкитѣ си резерви, идещи отъ Мала Азия, срещу българитѣ на Тракийския воененъ театъръ.

Така погледнато, България нѣмаше почти никакъвъ интересъ отъ привличането на Гърция въ съюза, но, готвенъ за по-други цели, чужди на балканци, този съюзъ трѣбваше да привлѣче, освенъ сърби, още гърци и черногорци.

И че наистина Гърция не е била много желанъ съюзникъ, вижда се и отъ голѣмото различие въ съдържанието на договора, сключенъ между нея и България, отъ онова на договора и тайния анексъ съ Сърбия. Но тъкмо тоя недостатъкъ послужи като предпоставка за възникналитѣ въ

късо време недоразумения между България и Гърция, разрастнали се и засилени по-сетне следъ породилитѣ се спорове и съ Сърбия — другата съюзница на България.

Недоразуменията съ Гърция иматъ и друга предпоставка: тя се крие въ леснитѣ военни победи, спечелени почти безъ жертви на Македонския воененъ театъръ. Тѣ имаха и тая последица, че върнаха загубения още въ 1897. година престижъ на гръцката войска и увеличиха претенцитѣ на гръцкото правителство, когато следъ сключването на мира въ Лондонъ трѣбваше да се пристѫпи къмъ дѣлежа на отпаднитѣ отъ турцитѣ земи.

Подготвителната работа на българското правителство за сключване на единъ отбранителенъ съюзъ съ Гърция бѣ започната въ началото на 1911. г., но тя доведе до практически резултати едва презъ есеньта, когато гръцкиятъ представитель въ София, Панасъ, заяви, по заповѣдь на своето правителство, че, ако България е готова да се яви въ защита на Гърция при едно нападение отъ Турция, която въ това време бѣ мобилизирала часть отъ своята армия, то и Гърция е готова да поеме сѫщото задължение къмъ България.

Тая готовность на Гърция да сътрудничи на България при въоръженъ конфликтъ съ Турция бѣ оформена презъ следната година въ единъ българо-гръцки съюзъ, по силата на единъ договоръ и приложената къмъ него като нераздѣлна часть военна конвенция.

ДОГОВОРИ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ГЪРЦИЯ

Договоръ за отбранителенъ съюзъ. Като иматъ предъ видъ, че двете държави силно желаятъ запазването на мира на Балканския полуостровъ и могатъ чрезъ здравъ отбранителенъ съюзъ по-добре да отговарятъ на тази нужда; — като иматъ предъ видъ сѫщо, че мирното съвмѣстно сѫществуване на разнитѣ народности въ Турция, възъ основа на едно истинско и реално политическо равенство и зачитане на правата, произлизащи отъ договоритѣ имъ по другъ начинъ отстѫпени на християнскитѣ народности въ империята, съставляватъ необходимитѣ условия за затвърдяване на положението на изтокъ; най-после, като иматъ предъ видъ, че една взаимна работа на двете държави въ поменатия смисълъ е отъ естество и въ интересъ на тѣхнитѣ добри отношения съ Турската империя да улесни и да укрепи сговора на гръцкитѣ и българскитѣ елементи въ Турция, правител-

ството на Н. В. Царя на българитѣ и на Н. В. Краля на елинитѣ, като си обещаватъ взаимно да не даватъ никаква нападателна тенденция на своето чисто отбранително съглашение и като сж решили да сключатъ помежду си съюзъ за миръ и взаимно покровителство, назначиха за свои пълномощници Ив. Ев. Гешовъ и Д. Панасъ, които, следъ като размѣниха пълномощията си, установиха следното:

Чл. 1. Ако, противно на искреното желание на дветѣ високи договорящи страни и въпрѣки поведението на тѣхнитѣ правителства за избѣгване на всѣко нападателно действи и всѣко предизвикателство спрямо Отоманската империя, една отъ дветѣ държави бѫде нападната отъ Турция било въ своя територия, било чрезъ систематично нарушение на правата, произтичащи отъ договоритѣ или отъ основнитѣ принципи на международото право, дветѣ високи договорящи страни сж длъжни да си помогнатъ взаимно съ цѣлокупнитѣ си въорѫжени сили и впоследствие да не сключватъ миръ, освенъ заедно и въ съгласие.

Чл. 2. Дветѣ високи договорящи страни взаимно си обещаватъ, отъ една страна, да упражнятъ моралното си влияние надъ своитѣ сънародници въ Турция, въ смисълъ да допринесатъ искрено за съвмѣстното съжителство на елементитѣ, съставящи населението на империята, а, отъ друга страна, да си даватъ взаимна помощь и да вървятъ въ хармония при всички акции предъ Отоманското правителство или предъ Великитѣ сили, които акции би целѣли да се добие или да се осигури осѫществяването на правата, произтичащи отъ договоритѣ или другояче отстѫпени на гръцката и българската народности, прилагането на политическото равенство и на конституционнитѣ гаранции.

Чл. 3. Настоящиятъ договоръ ще важи за три години отъ деня на подписването му и ще бѫде мълчаливо подновяванъ по за една година, освенъ ако се денонсира. Денонсирането му ще бѫде нотифицирано най-малко шесть месеца преди изтичането на третата година отъ подписването на договора.

Чл. 4. Настоящиятъ договоръ ще се пази въ тайна. Той не може да се съобщи на трета сила, било изцѣло, било по части, нито пъкъ ще се обнародва, било изцѣло, или по части, освенъ съ съгласието на дветѣ високи договорящи страни.

Настоящиятъ договоръ ще бѫде ратифициранъ кол-

се може по-скоро. Ратификациитѣ ще се размѣнятъ
офия (или въ Атина).
За увѣрение на това респективнитѣ упълномощени ми-
ри подписаха настоящия договоръ и го скрепиха съ
тѣ печати.

София, 16. май 1912. година.

Ив. Е. Гешовъ
Д. Панасъ

Декларация. Членъ първи не се отнася за случай на
, която би избухнала между Гърция и Турция вслед-
на приемането въ гръцката камара критскитѣ депу-
противъ волята на отоманското правителство. Въ този
ии България е длъжна да пази по отношение на Гър-
само благосклонень неутралитетъ. Щомъ ликвидира-
ли кризата по източнитѣ работи, вследствие събитията
1903. година, колкото се отнася до критския въпросъ,
варя на общия интересъ и би било сѫщо така отъ есте-
, освѣнъ да смущава равновесието на Балканския полу-
ровъ, да консолидира тамъ, въ интереса на мира, меж-
народното положение, България (независимо отъ поетитѣ
ажимчити чрезъ настоящия договоръ) се задължава да
затруднява по никакъвъ начинъ една евентуална акция
Гърция, клонеща да разреши този въпросъ.

Ив. Е. Гешовъ
Д. Панасъ

Военна конвенция. Негово Величество Царьтъ на бълритѣ и Негово Величество Кралътъ на елинитѣ, желаейки да допълнятъ отбранителния съюзенъ договоръ, сключенъ въ София на 16. май 1912. година между царство България и кралство Гърция, чрезъ една военна конвенция, назначиха за тази цель свои пълномощници, които, следъ като размѣниха пълномощията си, се съгласиха, както следва:

Чл. 1. Въ случай че вследствие на причини, произтичащи отъ договора за отбранителенъ съюзъ, сключенъ въ София на 16. май 1912. година между България и Гърция, тази последната (Гърция) би се намѣсила военно срещу Турция въ една българо-турска война или България противъ Турция въ една турско-гръцка война дветѣ държави — българска и гръцка — се задължаватъ да си помагатъ взаимно

и го Гърция съ единъ ефективъ минимумъ отъ 120.000 души, а България съ единъ ефективъ най-малко отъ 300.000 войника. Тѣзи сили трѣбва да бѫдатъ готови да сѫ въ състояние да влѣзатъ въ бой на границата, както и да взематъ участие въ военнитѣ операции извънъ предѣлитѣ на родната територия.

Горепоменатитѣ войски трѣбва да бѫдатъ на границата и сѫщо да я преминатъ, най-късно до 20-я день следъ мобилизацията или отъ съобщението, дадено отъ една отъ договорящитѣ страни, че е настѫпилъ предвиденията въ договора случай.

Чл. 2. Въ случай че Гърция бѫде нападната отъ Турция, България се ангажирва да обяви война на последната и да настѫпи противъ нея съ всичкитѣ си сили, фиксирани споредъ условията на чл. 1., на единъ минимумъ отъ 300.000 души, нагаждайки военнитѣ си операции споредъ плана, изработенъ отъ българския генераленъ щабъ.

Въ случай че България бѫде нападната отъ Турция, Гърция се нагърбва да обяви война на тази последната (Турция) и да настѫпи и да влѣзе въ бой противъ нея съ всичкитѣ си сили, фиксирани споредъ условията на чл. 1., на единъ минимумъ отъ 120.000 души, присособявайки военнитѣ си операции споредъ плана, изработенъ отъ гръцкия генераленъ щабъ. Главната задача на гръцката флота трѣбва въ всѣки случай да бѫде: да стане господарка на Егейско море и да прекѫсне съобщенията по този пѫть между Мала Азия и Европейска Турция. Въ предвиденитѣ случаи въ двата предидущи текста България се ангажирва да действува нападателно съ една голѣма часть отъ армията си противъ съсрѣдоточенитѣ турски сили въ областьта на вилаетитѣ Косовски, Битолски и Солунски. Ако Сърбия по силата на своитѣ съглашения съ България вземе участие въ войната, България ще може да разполага съ всичкитѣ свои военни сили въ Тракия, но въ този случай тя поема задължение чрезъ настоящия актъ спрямо Гърция, че сръбскитѣ военни сили, които ще действуватъ нападателно, да не бѫдатъ въ числено отношение по-малко отъ 120.000 души срещу турскитѣ сили, концентрирани въ областьта на тритѣ гореспоменати вилаети.

Чл. 3. Ако България и Гърция по сила на клаузитѣ на едно предварително споразумение обявятъ война на Турция, тѣ сѫ длъжни — и едната, и другата — освенъ, ако не се уговори другояче отъ специално съглашение — да мобилизиратъ и да поставятъ на бойното поле силитѣ, предвидени по членъ 1. на настоящата конвенция.

Разпорежданията на двата последни параграфа на членъ втори сѫ приложими сѫщо въ този случай.

Чл. 4. Въ случай че правителствата на дветѣ договорящи страни биха обявили война на друга държава, а не на Турция безъ предварително споразумение и безъ съгласието на другото правителство, това последното се освобождава отъ задълженията, изложени въ членъ 1.; задължава се, обаче, да пази презъ всичкото траене на войната приятелски неутралитетъ къмъ своята съюзница.

Чл. 5. Въ случай на съвмѣстна война, никоя отъ съюзнитѣ държави не може да сключва примирие за повече отъ 24 часа безъ предварително споразумение и безъ одобрение на другата съюзна държава.

Споразумението между дветѣ договорящи държави, изразено въ писмена спогодба, ще бѫде сѫщо така потрѣбно, за да може другата отъ тѣхъ да се ангажира въ преговори за миръ или за сключване на договора за миръ.

Чл. 6. Въ случай че България и Гърция мобилизиратъ своитѣ сили или предприематъ настѫпление и влѣзатъ въ война, а Гърция се види принудена да уреди критския въпросъ съобразно съ желанията на населението на острова и поради това бѫде нападната отъ Турция, България се ангажирва да ѝ се притече на помощь, съгласно съ чл. 1. на настоящата конвенция.

Чл. 7. Началницитѣ на генералнитѣ щабове — на гръцкия и на българския — трѣбва да си съобщятъ взаимно и въ удобно време съответнитѣ оперативни планове Сѫщо така тѣ сѫ длъжни да уведомяватъ всѣка година нанасянитѣ поради нови обстоятелства измѣнения въ тѣзи планове.

Чл. 8. Настоящата конвенция ще стане задължителна за дветѣ договорящи страни веднага следъ нейното подписване; тя ще остане въ сила презъ всичкото траене на отбранителния съюзенъ договоръ отъ 16. май 1912. година, къмъ който тя ще се прибавя като нераздѣлна часть.

Съставена въ София въ два екземпляра на 22. септември 1912. година.

И. Е. Гешовъ
Генералъ Фичевъ
Д. Панасъ
Капитанъ И. Г. Метаксасъ

ПЪРВИ ЗАЧЕНКИ НА НЕДОРАЗУМЕНИЯТА

Въ началото на войната. Макаръ войната да бѣ обявена на 5. октомврий, гърцитѣ вече на 18. с. м. изявиха претенции за градоветѣ Битоля, Солунъ и Сѣресъ, а на 21. с. м. гръцкото правителство бързаше да връчи на българското и единъ свой проектъ за подѣлба на Македония. Тоя проектъ предвиждаше за граница между България и Гърция р. Места и по Бѣласица презъ Крушево стигаше Охридското езеро, за да излѣзе южно отъ Албания на адриатическия брѣгъ надъ Валона. Проектътъ произведе такова поразително впечатление въ София, че българското правителство се отказа дори да отговори. На повторната покана България да даде своя контра-проектъ българското правителство отговори, че по тоя въпросъ ще разисква съ гръцкото, следъ като бѫде слученъ миръ съ Турция.

Така поставенъ въпросътъ, Гърция намѣри изходъ въ отдръпването ѝ отъ съюза още въ началото на ноември 1912. година, когато бѣха започнати преговори за примирие и миръ съ Турция. Но, за да не се спънатъ преговоритѣ, стана нужда отъ намѣса на Русия и въ тоя споръ, която обеща, че, ако, следъ като се сключи миръть, България и Гърция не се споразумѣятъ, разрешението на спора имъ ще се предостави на държавнитѣ глави отъ Тройното съглашение.

Въ Лондонъ, обаче, при водене на първитѣ преговори за миръ, следъ като българскиятъ пръвъ делегатъ заяви лично на Е. Венизелосъ, че България претендира за югозападна Македония заедно съ Солунъ, гърцитѣ, вече много по-скромни, предложиха за бѫдеща граница между България и Гърция линията: на лѣвия брѣгъ на Струма—Правишко; на дѣсния брѣгъ отъ устието ѝ до Тахинското езеро и по една идеална линия презъ Вардаръ и Воденъ до южния брѣгъ на Пръспанското езеро и до Корча. Споръть за Солунъ могълъ да се предостави само на арбитражно решение на приятелскитѣ велики сили. Обаче това устно предложение на Венизелосъ въ Лондонъ не получи дълго време писмено потвърждение въ София, а, когато гърцитѣ сториха това, показаната по-горе линия не бѣ вече сѫщата.

За да излѣзе отъ това положение, българското правителство се видѣ принудено най-сетне да приеме арбитража, при условие, обаче, че на България ще бѫде даденъ Солунъ. Решението на българското правителство, следователно, бѣ идентично на онова по отношение на Сърбия, съ която сѫщо приемаше арбитражъ, но при условие, че не ще бѫде допустната ревизия на съюзния договоръ.

Сближение между гърци и сърби. Понеже сърби и гърци предявяваха териториални претенции, противни на всѣкакви договори, право и заслуги, срещу които българското правителство не само че възставаше, но и протестираше, нѣма никакво съмнение, че бавно, може би, но добре замислено, едно сближение на дветѣ тия държави срещу България трѣбваше единъ день да се оформи и вземе едно опасно за „дългощитата" поведение.

Първи въ тая посока почватъ да работятъ гърцитѣ, като повишаватъ готовностьта си още въ началото на ноември 1912. г. да подпомогнатъ съ въоръжена сила сръбскитѣ искания за излазъ на Адриатическо море, въ замѣна на което, обаче, Гърция замолва сръбското правителство да въздействува върху българското за едно по-справедливо прокарване на граничната линия, като моли сѫщевременно сърбитѣ да посочатъ тѣ, коя трѣбва да бѫде тая линия. Изглежда, обаче, че първоначално сръбското правителство е поискало да избѣгне тая примка. Но следъ последвалото споразумение на дветѣ военни лиги въ началото на м. февруарий 1913. г. по отношение на бѫдещето владение на Солунъ, продължителната среща, състояла се въ Солунъ между сръбския престолонаследникъ князъ Александъръ и гръцкия князъ Никола, неспирното по-късно проникване на гръцки и сръбски военни отдѣления въ български села въ Македония, тероръть на сърби и гърци върху мѣстното българско население, което, като вижда, че турското мѣстно население е по-добре третирано, нахлупва наново чалмитѣ и фесоветѣ, нѣмало вече никакво съмнение, че между гърци и сърби сѫществува не само сближение, но и нѣщо повече.

За да могатъ да защитятъ съ сила незаконнитѣ си претенции, противни както на сключенитѣ договори, така и на предварителнитѣ разисквания, дветѣ правителства, гръцкото и сръбското, подписватъ на 6./19. априлъ 1913. год. единъ предварителенъ протоколъ за сключване на съюзъ, а единъ месецъ по-късно — на 6./19. май, и формаленъ съюзъ съ съответната военна конвенция.

ДОГОВОРИ ЗА СЪЮЗЪ МЕЖДУ ГЪРЦИЯ И СЪРБИЯ ПРОТИВЪ БЪЛГАРИЯ

Предварителенъ протоколъ за сключване на съюзъ

Негово Превъзходителство г. Ламбросъ Коромиласъ, гръцки министъръ на външнитѣ работи, и Негово Превъзходителство г. Матиасъ Бошковичъ, пълномощенъ министъръ на Сърбия въ Атина, действувайки отъ името на правителствата си и въ съгласие съ инструкциитѣ, които иматъ, се събраха на съвещание и се съгласиха върху следното:

1. Правителствата на Гърция и Сърбия поематъ задължението да сключатъ и подпишатъ договоръ за приятелство и отбранителенъ съюзъ въ двадесетдневенъ срокъ отъ подписването на настоящия протоколъ.

2. Въ този договоръ ще се уговори, че дветѣ правителства ще си дадатъ взаимна помощь, щото Гърция и Сърбия да добиятъ обща граница на западъ отъ Вардара, и че прокарването на новата граница ще се уреди по принципъ върху действителната окупация.

Общата посока на линията, по която ще следва общата граница, ще бѫде следната:

Започвайки отъ планинския гребенъ Камена планина (Камна), който се опредѣля отъ теченията на Горна Шкумбия, югозападно отъ Охридското езеро, граничната линия ще заобикаля това езеро откъмъ югъ, ще премине на западния брѣгъ на Пръспанското езеро въ с. Куско и, пресичайки това езеро, ще стигне въ Долно Дупляне, на източния брѣгъ Оттамъ границата ще минава на изтокъ край Рахманли, ще следва линията на водораздѣла между рѣкитѣ Еригонъ (Черна) и Мъгленица и ще свърша на рѣката Ахсиосъ (Вардаръ) на около три километра южно отъ Гевгели.

Гръцко-българската, както и сръбско-българската пограничната линия ще се опредѣли възъ основа на принципа на действителната окупация и на равновесието между тритѣ държави.

Сръбската пограничната линия, северно отъ Гевгели, ще следва рѣката Ахсиосъ (Вардаръ) до вливането на притока ѝ Брѣгалница, по който притокъ ще върви нагоре до нѣкоя точка на старата турско-българска граница.

Гръцко-българската пограничната линия ще минава южно отъ Кукушъ, северно отъ Нигрита, презъ Орлякъ и оттамъ презъ езерото Ахину (Тахино) и рѣката Ангиста (Ангитисъ) ще слиза къмъ морето малко по́ на изтокъ отъ пристанището Елентера.

Всички тия пограничны линии ще се опредѣлятъ по-подробно и ще се включатъ въ текста на поменатия по-горе съюзенъ договоръ.

3. Правителствата на Гърция и Сърбия поематъ задължението да преследватъ една и сѫща линия на поведение и да си дадатъ взаимно действителна помощь презъ време на преговоритѣ, които ще започнатъ за разпредѣление на териториитѣ, отстъпени отъ Турция, да поддържатъ взаимно опредѣленитѣ по-горе граници между Гърция и Сърбия, Гърция и България и Сърбия и България.

4. Въ случай че се породи нѣкакво разногласие съ България, що се отнася до опредѣленитѣ по-горе граници, и всѣко приятелско уреждане на това разногласие би било невъзможно, правителствата на Гърция и Сърбия се резервиратъ да предложатъ на България, съвмѣстно и въ съгласие, щото споръ̀тъ да бѫде подложенъ на посрѣдничество или арбитражъ. Въ случай че България откаже да приеме този начинъ за мирно уреждане и вземе застрашително поведение или би се опитала да наложи претенциитѣ си съ сила, дветѣ правителства се задължаватъ за осигуряване на цѣлостьта на владенията си да си дадатъ взаимно военна помощь и да сключатъ миръ само съвмѣстно и въ съгласие.

5. Една военна конвенция ще бѫде сключена въ най-кратъкъ срокъ за подготовка и осигуряване на нуждитѣ отбранителни срѣдства, въ случай че една отъ дветѣ държави, безъ предизвикателство отъ своя страна, би била нападната отъ трета сила.

6. (Нѣма връзка съ въпроса).

7. Гръцкото правителство се задължава да даде всички улеснения и да гарантира за единъ срокъ отъ петнадесеть години пълна свобода на сръбската военна и износна търговия презъ Солунското пристанище и чрезъ желѣзопѫтнитѣ линии Солунъ—Битоля и Солунъ—Скопие.

8. Настоящиятъ протоколъ ще се запази въ строга тайна.

Настоящиятъ протоколъ се състави въ два екземпляра.

Атина, двадесеть и втори априлъ, хиляда деветстотинъ тринадесета година.

Министъръ на външнитѣ работи на Гърция:

Л. А. Коромиласъ

Пълномощенъ министъръ на Сърбия:

М. Бошковичъ

Съюзенъ договоръ

Н. В. Кралътъ на гърцитѣ и Н. В. Кралътъ на Сърбия, смѣтайки, че сж длъжни да бдятъ върху сигурностьта на народитѣ си и върху спокойствието на кралствата; считайки още при твърдото желание да се запази траенъ миръ на Балканския полуостровъ, че най-целесъобразно за цельта срѣдство е да се свържатъ съ тѣсенъ отбранителенъ съюзъ, решиха да сключатъ съюзъ за миръ, приятелство и взаимна закрила, като си даватъ взаимно обещание: никога да не тълкуватъ въ нападателенъ смисълъ тази своя чисто отбранителна спогодба. За горната цель тѣ назначиха и свои пълномощници:

Н. В. кралътъ на гърцитѣ — г. Иоанисъ Александрополусъ, неговъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, кавалеръ на ордена на „Спасителя“, на ордена „Таково“;

Н. В. кралътъ на Сърбия — г. Матиасъ Бошковичъ, неговъ пълномощенъ министъръ въ Атина, кавалеръ на ордена на „Спасителя“, които, следъ като размѣниха пълномощията си, намѣрени въ редъ, се съгласиха двесть върху следното:

Чл. 1. Двете високи договорящи страни изрично и взаимно гарантиратъ владенията си и се задължаватъ, въ случай че и въпрѣки всѣко очакване, едно отъ двете кралства би било нападнато безъ никакво отъ негова страна предизвикване, да си дадатъ взаимно помощь съ всички свои въоржжени сили, а следъ това да сключатъ миръ само съвмѣстно и въ съгласие.

Чл. 2. При подѣлбата на земитѣ на Европейска Турция, които следъ свършване на настоящата война ще бждатъ отстжпени на балканскитѣ държави по сила на договора за миръ, сключенъ съ Отоманската държава, двете договорящи страни се задължаватъ да не влизатъ въ никакво отдѣлно споразумение съ България, да си дадатъ взаимно ефикасна помощь и да действуватъ винаги въ съгласие, поддържайки взаимно териториалнитѣ си стремежи и опредѣленитѣ подолу гранични линии.

Чл. 3. Двете високи договорящи страни, считайки, че за тѣхнитѣ държави съставя жизненъ интересъ, щото никоя друга държава да не се вмъкне между надлежнитѣ владения на западъ отъ рѣката Ахсионъ ,Вардаръ), декларират, че ще си помагатъ взаимно, щото Гърция и Сърбия да придобиятъ обща гранична линия.

Тази гранична линия, почиваща на принципа на действителната окупация, ще тръгва отъ най-високия връхъ на планинския гребенъ Камна, следвайки коритото на Горна Шкумбия, ще обикаля Охридското езеро, ще срѣща западния орѣзъ на Преспанското езеро въ с. Куско, а източния орѣзъ — при Долно Дупляне, ще минава близу до Рахманли, ще следва линията на водораздѣла между рѣкитѣ Еригонъ (Черна) и Мъглешица и ще свършва на р. Ахсионъ (Вардаръ) на разстояние три километра южно отъ Гевгели, съгласно съ линията, опредѣлена въ анекса № 1. на настоящия договоръ.

Чл. 4. Двете високи договорящи страни се съгласяватъ, че гръцко-българската и сръбско-българската пограничната линии ще се опредѣлятъ възъ основа на принципа на действителната окупация и на равновесието между тритѣ държави, както следва:

Източната сръбска гранична линия ще следва отъ Гевгели по течението на р. Вардаръ до вливането на Божинадере въ него, ще върви нагоре по тази рѣка и, минавайки презъ височинитѣ 120, 350, 754, 895, 571 и рѣкитѣ Крива-Лакавица, Брѣгалница и Злетовска, ще се насочва къмъ нѣкоя точка на старата турско-българска граница на Осоговската планина, кота 2225, съгласно съ линията, опредѣлена въ подробности въ анекса № 2. на настоящия договоръ.

Гръцката гранична линия откъмъ България ще остави на Гърция заеманитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ земи отъ гръцкитѣ и сръбскитѣ войски срещу Гевгели и Давидово до планина Бѣласица и Дойранското езеро, следъ това, минавайки на югъ отъ Кукушъ, ще пресича рѣка Струма северно отъ моста на Орлякъ и ще следва презъ Тахинското езеро и рѣката Ангиста къмъ морето, малко по̀ на изтокъ отъ залива Елевтера, съгласно съ линията, опредѣлена въ подробности въ анекса № 3. отъ настоящия договоръ.

Чл. 5. Въ случай че би се породило нѣкакво разногласие съ България, що се отнася до опредѣленитѣ по-горе посочени линии и всѣко приятелско уреждане на това разно-

гласие стане невъзможно, двѣтѣ високи договорящи страни се резервиратъ да предложатъ на България, съвмѣстно и въ съгласие, щото спорътъ да се подложи на посрѣдничество или на арбитъра на владѣтелитѣ на силитѣ отъ Тройното съглашение или на държавни глави на други държави. Въ случай че България би отказала да приеме този начинъ на миролюбиво уреждане на спора и би заела застрашително поведение срѣмо едно отъ двѣтѣ кралства, или би предприела действия, за да наложи претенциитѣ си съ сила, двѣтѣ високи договорящи страни поематъ официално задължението да си дадатъ взаимна помощь съ всичкитѣ свои сили и следъ това да сключатъ заедно договоръ за миръ само съвмѣстно и въ съгласие.

Чл. 6. За подготовка и осигуряване на военни мѣрки за отбрана ще се сключи военна конвенция въ възможно най-кратъкъ срокъ отъ подписване на настоящия договоръ.

Чл. 7. Н. В. Кралътъ на гърцитѣ поема задължението, щото правителството му да даде всички нуждни улеснения и да гарантира за единъ срокъ отъ петдесеть години пълна свобода на износната и вносната сръбска търговия презъ солунското пристанище и презъ желѣзопѫтнитѣ линии Солунъ—Скопие и Солунъ Битоля.

Тази свобода ще бѫде, колкото се може по-широка, стига само да е въ съгласие съ пълното и цѣлостно упражнение на гръцкия суверенитетъ.

Една специална спогодба ще бѫде сключена между двѣтѣ високи договорящи страни въ срокъ отъ една година отъ днесъ за уреждане на подробноститѣ по приложението на настоящия членъ.

Чл. 8. Двѣтѣ високи договорящи страни се съгласяватъ, щото веднага следъ окончателното уреждане на всички произтичащи отъ настоящата война въпроси генералнитѣ щабове на двѣтѣ армии да се споразумѣятъ, съ цель да уредятъ въпроса за паралелно увеличение на числеността на военнитѣ сили на странитѣ.

Чл. 9. Двѣтѣ високи договорящи страни се съгласяватъ още, щото веднага следъ окончателното уреждане на всички произтичащи отъ настоящата война въпроси да пристѫпятъ съвмѣстно и въ съгласие къмъ проучването на единъ проектъ за митническа спогодба за по-тѣсно стѣгане търговскитѣ и икономическитѣ отношения между двѣтѣ страни.

Чл. 10. Настоящиятъ договоръ ще влѣзе въ сила веднага следъ неговото подписване и не може да бѫде денонсиранъ преди изтичане на десеть години. Намѣрението за прекратяване на установеното по сила на този договоръ трѣбва да се съобщи шесть месеца по-рано отъ една отъ двѣтѣ високи договорящи страни на другата, а, ако не бѫде сторено, спогодбата ще продължава да обвързва двѣтѣ държави до изтичането и на една година отъ деня на денонсирането.

Чл. 11. Настоящиятъ договоръ ще остане строго таенъ. Той не може да се съобщи изцѣло или отчасти на нѣкоя друга сила, освенъ съ съгласието и на двѣтѣ високи договорящи страни.

Този договоръ ще се санкционира колкото се може по-скоро, а ратификациитѣ ще се размѣнятъ въ Атина.

За удостовѣрение на горното надлежнитѣ пълномощници подписаха настоящия договоръ и сложиха печатитѣ си.

Настоящиятъ договоръ се състави въ Солунъ въ два екземпляра на деветнадесети май хиляда деветстотинъ и тринадесета година.

Военна конвенция между Гърция и Сърбия отъ 19. май 1913. година. Н. В. Кралътъ на гърцитѣ и Н. В. Кралътъ на Сърбия, въ желание да допълнятъ сключения между кралство Гърция и кралство Сърбия съюзенъ договоръ чрезъ военна конвенция, назначиха за цельта свои пълномощници (изброяватъ се имената имъ) които, следъ като представиха пълномощията си взаимно, намѣрени въ редъ и изправность, се съгласиха и установиха следното:

Чл. 1. Въ случай на война между една отъ съюзнитѣ държави и нѣкоя трета сила, избухнала при обстоятелствата, предвидени въ съюзния договоръ между Гърция и Сърбия, или пъкъ въ случай на ненадѣйно нападение на значителни сили — най-малко две дивизии — отъ българската армия противъ гръцката или сръбската армии, двѣтѣ държави — Гърция и Сърбия, взаимно си обещаватъ военна подкрепа, а именно: Гърция съ всички свои сили по сухо и по море, а Сърбия — съ всички свои сили по сухо.

Чл. 2. При започване на неприятелскитѣ действия, въ който моментъ и да стане това, Гърция се задължава да има една армия отъ деветдесеть хиляди бойци, концентрирана между планината Пангеонъ, Солунъ и Гюмендже, а Сърбия една армия отъ сто и петдесеть хиляди бойци, концентрирана въ околноститѣ на Гевгели, Велесъ (Кьопролу), Кума-

ново, Пиротъ. Освенъ това, Гърция се задължава да има готова за действие флотата си въ Егейско море.

Чл. 3. Дветѣ държави се задължаватъ да пренесатъ въ оперативната зона останалитѣ свои военни сили веднага, щомъ тѣ бѫдатъ свободни и готови.

Чл. 4. Не се позволява намаляване на поменатитѣ въ чл. 2. сили било чрезъ демобилизация, било чрезъ изпращане на войски другаде, освенъ само следъ писмено съгласие на главнитѣ командувания на армиитѣ на дветѣ съюзни държави. Ако Гърция въ предвидения въ членъ 1. случай би се намѣрила едновременно въ нужда да се отбранява и противъ нѣкоя друга сила или отъ страна на България, тя — Гърция — се задължава да се притече на помощь на Сърбия, когато бѫде нападната отъ България, съ това количество войници, каквото бѫде опредѣлено въ обща спогодба, направена въ съответното време между дветѣ главни командувания, съобразно съ военното положение и като се вземе предвидъ сигурностьта на територията на кралство Гърция.

Обратно, ако Сърбия би се намѣрила въ нужда, да се отбранява противъ нападение на нѣкоя друга сила или отъ страна на България, тя — Сърбия — се задължава да се притече на помощь на Гърция, ако бѫде нападната отъ България, съ такова количество войски, каквото бѫде опредѣлено въ една обща спогодба, направена въ съответното време между дветѣ главни командувания, съобразно съ военното положение и като се вземе предвидъ сигурностьта на територията на кралство Сърбия.

Чл. 5. Въ случай че една отъ дветѣ договорящи страни би обявила война на България или на нѣкоя друга държава, безъ предварителна спогодба или споразумение съ другата договорящa страна, това обстоятелство ще освободи другата договорящa страна отъ задълженията, които се налагатъ по чл. чл. 1. и 2. на настоящата конвенция. Тази страна, обаче, е длъжна да пази благосклоненъ неутралитетъ къмъ своя съюзникъ презъ цѣлото траене на войната и ще бѫде задължена да мобилизира веднага — Гърция най-малко четиридесеть хиляди, а Сърбия поне петдесеть хиляди бойци на своя територия, за да може да защити своя неутралитетъ и, следователно, свободата на движенията на съюзната армия.

Чл. 6. Военнитѣ операции противъ България ще се основаватъ върху единъ общъ оперативенъ планъ. Този планъ ще бѫде съставенъ отъ съответнитѣ генерални щабове на дветѣ държави или отъ тѣхни делегати. Той може по-късно да се видоизмѣни вследствие на промѣната на военното положение съ обща писмена спогодба на двата генерални щаба.

Чл. 7. Следъ започване на военнитѣ действия, какъвто и да бѫде ходътъ на военнитѣ операции и каквито и да бѫдатъ териториитѣ, презъ които, докато траятъ военнитѣ действия, ще минаватъ войскитѣ на едната или другата отъ съюзнитѣ държави, както и каквито и да бѫдатъ градоветѣ, селата или позициитѣ, които ще бѫдатъ окупирани отъ поменатитѣ войски за военни нужди, окончателното владение на земитѣ, които се намиратъ отвѫдъ граничната линия между Гърция и Сърбия, отъ една страна, и България, отъ друга страна, предвидена отъ гръцко-сръбския договоръ за съюзъ, къмъ който договоръ настоящата конвенция съставя допълнение, се урежда така:

Гърция има право да завземе окончателно и да присъедини къмъ територията си земитѣ, които се намиратъ на югъ и изтокъ отъ линията, която тръгва отъ една точка на Вардара, която се намира веднага на северъ отъ Сехово, минава между селата Богородица и Мачуково, сетне презъ планинския гребенъ между селата Селемли и Даутли, върви къмъ котитѣ 535, 227, пресича езерото, като върви къмъ кота 208, а следъ това къмъ котитѣ 397, 1594, планинския гребенъ на Бѣласица, кота 1800 М., северозападно отъ с. Каракьой до кота 2194 (Перелъкъ).

Сърбия има право да завземе окончателно и да присъедини земитѣ, които се намиратъ северно и северо-западно отъ поменатата линия.

Гърция се съгласява, щото Сърбия да завземе една териториална зона, широка десеть километра, находяща се на лѣвия брѣгъ на р. Места (Кара-су), северно отъ Ксанти и източно отъ Бору-гьолъ. Сърбия, отъ друга страна, се задължава да позволи свобода на излазъ и преминаването на Гърция презъ тази зона и заявява, че признава гръцкото владение надъ цѣлата територия, която се намира източно отъ тази зона, и че нѣма никакви претенции надъ нея.

Ако презъ траене на военнитѣ действия една отъ дветѣ армии завземе часть отъ територията, градове и села, находящи се въ зоната, която трѣбва да се завземе отъ армията на другата страна, първата е длъжна да ги опразни веднага, щомъ поиска това армията, която съгласно съ предидущата точка има право да ги окупира.

Чл. 8. Понеже военнитѣ операции на съюзнитѣ армии на Гърция и Сърбия иматъ за своя окончателна цель унищожението на военнитѣ сили на България, то, ако едната отъ двѣтѣ армии нѣма възможность да постигне тази цель на своя собственъ театъръ на военнитѣ действия, тя се задължава да приеме помощьта на другата армия на сѫщия театъръ на военнитѣ действия. Армията, която е постигнала тази цель на своя собственъ театъръ на военнитѣ операции, се задължава да се причете на помощь на другата, независимо отъ това, дали тази помощь ще бѫде поискана или не, за да може, по такъвъ начинъ, чрезъ обща акция на двѣтѣ съюзни армии да се принуди България да се подчини на условията, които ще ѝ се наложатъ отъ двѣтѣ съюзни държави, и сключи миръ.

Чл. 9. Никоя отъ двѣтѣ съюзни армии не може да сключи примирие, което да трае повече отъ 24 часа, или пъкъ да преустанови мълчаливо военнитѣ действия.

Примирие, което да трае повече отъ 24 часа, може да се сключи само следъ общо писмено съгласие на двѣтѣ съюзни държави, въ което писмено съгласие трѣбва да се опредѣлятъ сѫщевременно и условията на примирието.

Чл. 10. Съюзнитѣ войски ще се ползуватъ взаимно — едната на територията на другата договорящa страна — отъ всички права и привилегии, които се даватъ на войскитѣ на страната (националии) по силата на действующитѣ закони и укази, съ изключение на реквизициитѣ, що се отнася до издръжката изобщо, продоволствието, санитарната служба, пренасяне на ранените и болнитѣ, погребение на умрѣлитѣ, превозитѣ на всѣкакви материали и на доставкитѣ, предназначени за нуждитѣ на войскитѣ. За тази цель военнитѣ и граждански власти на двѣтѣ договорящи страни се задължаватъ да даватъ всѣко съдействие и услуга, които бѫдатъ поискани отъ съюзнитѣ войски.

Изплащането на направенитѣ покупки за нуждитѣ на войскитѣ на едната отъ двѣтѣ съюзни държави, намиращи се на територията на другата, трѣбва да става въ брой по пазарнитѣ цени. По изключение изплащането може да става съ бонове на предявителя по искане на едната съюзна войска предъ надлежнитѣ власти на другия съюзникъ.

Текущата цена на гръцката и сръбската металическа монета или книжна пара ще се опредѣли въ обща спогодба отъ двѣтѣ съюзни правителства. Разбира се, че върху териториитѣ, които сѫ били отнети отъ неприятеля и сѫ окупирани отъ съюзнитѣ войски, двѣтѣ договорящи страни се показватъ, що се отнася до издръжката и продоволствието на войскитѣ имъ, съ права, които сѫ признати отъ военното право.

Всѣка една отъ съюзнитѣ войски се ползува отъ тѣзи привилегии само върху територията, която принадлежи къмъ нейната собствена окупационна зона, както тя се опредѣля въ чл. 6. на настоящата конвенция. Разноскитѣ по преводи на войскитѣ, изобщо на всѣкакъвъ видъ материали, на военната плячка и пр. по желѣзницитѣ или съ параходи, ще бѫдатъ за смѣтка на онази отъ договорящитѣ държави, върху чиято територия тѣзи превози бѫдатъ извършени.

Чл. 11. Военната плячка принадлежи на съюзната войска, която я е взела.

Въ случай че военната плячка бѫде взета въ общъ бой на съюзнитѣ войски на едно и сѫщо полесражение, тя — плячката — ще бѫде разпредѣлена между двѣтѣ армии, пропорционално съ броя на бойцитѣ, взели участие въ боя.

Чл. 12. Настоящата конвенция е въ сила дотогава, докогато остава въ сила и съюзният договоръ, сключенъ между Гърция и Сърбия, тъй като конвенцията съставя допълнение на този договоръ.

Членъ 2. на настоящата конвенция може да се видоизмѣни съ общо писмено съгласие и спогодба на генералнитѣ щабове на надлежнитѣ две държави следъ свършване на настоящата криза и следъ като се издаде заповѣдь за демобилизация.

Чл. 13. Настоящата конвенция влиза въ сила отъ деня, въ който ще се санкционира отъ Тѣхни Величества кралетѣ на Гърция и Сърбия или пъкъ отъ надлежнитѣ правителства на съюзнитѣ държави.

За удостовѣрение на горното настоящата конвенция се подписа отъ пълномощницитѣ.

Състави се въ два екземпляра въ Солунъ на деветнадесети май хиляда деветстотинъ и тринадесета година.

Опитъ за подобрение на отношенията между българи и гърци. Постоянните инциденти между частитѣ, гръцки и български, които охраняваха разположенията на по-голѣмитѣ войскови отдѣления, създалото се сериозно желание отъ българска страна да се премахне между гърци и българи съществующето недовѣрие и желанието да се откѫснатъ гърцитѣ отъ сърбитѣ, макаръ че тѣхъ ги свързваше вече воененъ съюзъ, наложи на главното българско командуване

да делегира командуващия на II. отдѣлна армия генералъ Н. Ивановъ да уреди въ най-кѫсъ срокъ въпроса за установяване, по взаимно желание съ гърцитѣ, на една точно опредѣлена демаркационна линия. Срещата въ Солунъ съ гръцкото главно командуване стана посрѣдствомъ генералъ Хесапчиевъ.

Отъ Сѣресъ генералъ Ивановъ замина на 18. май и още на другия день бѣ подписанъ следнятъ протоколъ:

10. Протоколъ*)

Чл. 1. Правителствата на Гърция и България, съ цель да избѣгнатъ всѣко търкане между българскитѣ и гръцкитѣ касти въ зонитѣ, гдето тѣ се намиратъ въ съприкосновение, и повѣрявайки на главнитѣ командувания на българската и гръцката войска грижата: да се съгласятъ и поставятъ между тѣзи части една демаркационна линия, която ни най-малко нѣма да съставлява предрешение на бѫдещата пограничка линия между дветѣ държави, предназначенитѣ за това лица генералъ-лейтенантъ Н. Ивановъ, командуващъ на II. армия, отъ страна на Българската главна квартира, и полковникъ Дусманисъ, началникъ на щаба на главното командуване на гръцката армия, следъ като констатираха, че българскитѣ части заематъ сега зоната, опредѣлена отъ линията, която обхваща селата Казали (Каяли), Хасанли, Дойранъ, Карасули, Кокарджа, Голебози (Голбашии), Саламанли, кота 605 (северно отъ Клепе), Жанинъ (Яшикъ), Царево (Зарево), Копачъ, Рижери (Рижеси), Караджакьой (Караджакьой), Докзамбозъ, Шемалтосъ, Пракъ-дагъ (Пърнаръ-дагъ), кота 905, Пилафъ-тепе, кота 1872, Бигла, кота 850, Еледжикли, Андликлезъ (Аплакьой), Тулджанли (Тоюлани или Доля), Орсане, кота 204 (западно отъ Орманъ), а гръцкитѣ войски заематъ една зона, която се опредѣля отъ линията, включваща следнитѣ села: Валандово, Раброво, Казали (Каяли), Орманли, Боландили (Болунтили), Байрамъ, Дервишли, Органджили, Ханзали (Хасанли), Кара-оглуларъ, Чидемли (Селимли), Бекирли, Решели, Смолъ, Орчовица (Орсовица), 12 клм. отъ шосето Карасу—Килиндиръ, Аматово, Сари-пазаръ, Виланджа (Враланджа), Кьорджинъ (Кьорзине), 2 клм. северно отъ селата Нарешъ, Караджа-кади, Келели, Хаджиларъ, Стефания, Караджикьой,

*) Въ скоби сѫ помѣстени названията на селата споредъ българския екземпляръ отъ протокола и картата.

Клепе, кота 605, линията на кота 305, западно отъ Сюлели, северно отъ Кеманли, северно отъ Кукари, между Зарево и Берово, 2 клм. северно отъ Берово, Румли, Копачъ, Илиджеси, Джума-мах., Пиаселти (Пиаселли), Махмудли, Гаранзали, Орлякъ, линията между Макешъ, Шекеркезъ (Черкезкьой), право на изтокъ отъ езерото, течението на Семалто до езерото, линията между Семалто и Правища, точката 1000 метра западно отъ Семалто, височинитѣ 549, 851, 905, 1872, Кукали, Самоково (Самоково), Демерли, коти 546, 204, залива Елевтера; представителитѣ на българското и гръцкото главни командувания се съгласиха върху следното:

а) Демаркационната линия между гръцката и българската армия ще има следното очертание:

Тръгва отъ Валандово и следва пѫтя, който минава презъ Дедели—Дервентъ до юго-западно отъ Хасанли, отдето взема течението на рѣката, която слиза отъ височината 535. Оттамъ минава презъ Краста (Крастали) до езерата Арджанъ и Аматово, като следва течението на р. Женско, която тече между селата Кокарджа и Стари-пазаръ. После минава езерото Аджи-гьолъ отъ западъ къмъ изтокъ, следъ това стига по права линия воденицата, която се намира северно отъ Рахманли, кота 270. Отъ този пунктъ нататъкъ линията продължава по билото, което върви къмъ височината 605, северно отъ Клепе, и после следва направо къмъ Зарево, за да се изкачи оттамъ на височината 502. Отъ този пунктъ линията следва пѫтя, който свързва Каражали съ Ачли (Ажели) и стига подиръ това по права линия Горесчали (Горазанлѫ), Макешъ, Джами-махле, езерото Тахиносъ, което пресича, за да се насочи къмъ устието на рѣката, която има извора си северно отъ Правища, и възлиза по тази рѣка по посока къмъ 851. Тази линия следъ това следва по върха Пърнаръ до височината Бигла (850), откѫдето слиза по единъ контрафорсъ южно отъ селото Авликьой и стига направо до Туляни (Доля), а оттамъ, презъ височината 204, като завие на северо-изтокъ, достига морето.

б) Изброенитѣ по-долу села да бѫдатъ окупирани съответно отъ гръцки и български войски:

Валандово (гърци), Крастали (гърци), Али Ходжаларъ (гърци), Голабани (българи), Зарево (българи), Караачли (гърци), Горанцали (гърци), Мекешъ (гърци), Айвали (гърци), Джамимахле (гърци), Авликьой (българи), Туляни (българи).

Чл. 2. За нуждитѣ на продоволствието на войскитѣ на двѣтѣ страни ще се позволява да минаватъ демаркационната линия въ команди, при условие всѣка отъ странитѣ да предупреждава единъ день по-рано военната власть на другата страна, като опредѣля броя на войницитѣ, които ще влизатъ въ командата, цельта и колко време ще трае пребиваването отвѫдъ демаркационната линия. Разрешението, за което се говори по-горе, ще се дава винаги.

Чл. 3. Влизането и излизането на гръцкитѣ параходи въ пристанището Елевтера за продоволствуването на гръцкитѣ войски ще бѫде съвършено свободно.

Чл. 4. Временното съглашение, станало на 18. декември 1912. год. между главнитѣ командувания на българскитѣ и гръцкитѣ войски, относно превоза по желѣзницитѣ въ окупиранитѣ земи, ще се запази изцѣло и нѣма да претърпи никаква промѣна чрезъ настоящата спогодба.

Чл. 5. Българската и гръцката армии, завзели пунктове, които при очертаната демаркационна линия оставатъ извънъ отстѫпената на войскитѣ имъ зона, сѫ длъжни съответно да се оттеглятъ или заематъ тази зона въ срокъ отъ три дена отъ датата на подписване на настоящия протоколъ.

Този членъ не може да се приложи спрямо българскитѣ войски, които се намиратъ въ Солунъ, и спрямо отдѣленията отъ българската царска армия, които пазятъ желѣзопѫтната линия Сокунъ—Деде-Агачъ до точката, гдето тя се пресича отъ демаркационната линия.

Чл. 6. Смѣсени комисии, въ съставъ двама гръцки и двама български офицери, ще опредѣлятъ точно на самото мѣсто демаркационната линия и ще я установятъ окончателно въ онія пунктове, гдето биха се появили различия между картата и мѣстностьта.

За горната цель демаркационната линия ще се раздѣли на опредѣленъ брой сектори. Тѣзи комисии ще бѫдатъ задължени да започнатъ работата си най-късно една седмица следъ подписването на настоящия протоколъ.

Чл. 7. Настоящиятъ протоколъ се състави възъ основа на австрийската карта 1 : 200.000, листа Воденъ 19. или 1911, Кавала 12. (3) — 1904.

Чл. 8. Къмъ настоящия протоколъ ще бѫде приложена скица, върху която ще бѫде нанесена демаркационната линия.

Сѫщиятъ се състави и подписа въ два екземпляра.
Солунъ, 21. май 1913. година.

За българската главна квартира:

Генералъ-лейтенантъ Ивановъ

За гръцката главна квартира:

Викторъ Дусманисъ

Следъ подписване на този протоколъ двѣтѣ страни побърнаха единакво да го приложатъ безъ всѣкаква забава. Известно успокоение настѫпи като резултатъ отъ така проявената добра воля, както отъ българи, така и отъ гърци. Но, все пакъ, много бѣха случаитѣ, които показаха, че гърцитѣ не можеха да понасятъ намиращата се въ Солунъ една българска дружина, а сѫщо така правото на българското командуване върху експлоатацията на ж. п. линия Солунъ—Деде-Агачъ и упражнявания надзоръ върху сѫщата линия отъ страна на нашитѣ войски чакъ до гара Солунъ.

Въ всѣкой случай, това положение остана непромѣнено чакъ до деня на пълния разривъ, настѫпилъ преди още да бѣ изтекълъ единъ месецъ отъ деня, въ който бѣ подписанъ горния протоколъ.

СПОРЪ МЕЖДУ РУМЪНИЯ И БЪЛГАРИЯ

Неговитѣ предпоставки. Съюзътъ, сключенъ **тайно** между България и Сърбия, бѣ подписанъ на 29. февруарий 1912. год. Само нѣколко дни следъ тая дата и румънскиятъ министъръ-председатель Майореску вече прави предупреждение въ смисълъ, че, щомъ България се опита да осѫществи Санстефанска България, безразлично изцѣло или отчасти, Румъния ще поиска съ всички срѣдства поправянето на неестествената си добруджанска граница спрямо България. Поправката щѣла да бѫде по-голѣма или по-малка, съобразно съ дѣла, който България би взела отъ турското наследство. Така че едва създаденъ сръбско-българскиятъ съюзъ, първа, която почна да предявява претенции за компенсации, бѣ Румъния, управлявана презъ 1912. година отъ „българофилското“ правителство Майореску—Таке Йонеску.

Но, докато първиятъ министъръ на Румъния прави само едно „приятелско“ напомняне, безъ какво да е прецизиране, самъ румънскиятъ краль заяви на 30. септемврий 1912. година, че, щомъ бѫде написана нѣкоя блѣскава победа надъ турцитѣ отъ страна на съюзенитѣ държави, той, кралтъ, облѣгайки се на великитѣ сили, „ще окупира една стратегическа линия въ българска Добруджа, за осигуряване на претенциитѣ, които Румъния ще предяви по-късно“.

По това време Румъния бѣ наистина въ формаленъ съюзъ съ Австро-Унгария, но нейното поведение е вече такова, че дава известна надежда и на великитѣ сили отъ Съглашението: да я спечелятъ на своя страна, поради което както нейната съюзница Австро-Унгария, така и Съглашението, подъ чисто покровителство, преди всичко на Русия, се намираше България, съветватъ еднакво българското правителство да направи известни отстѫпки.

Но твърдото държане на кабинета Ив. Ев. Гешовъ принуди Румъния да се обърне къмъ руското правителство съ предложение да посрѣдничи за една поправка на границата, започвайки отъ Тутраканъ и Силистра. Обаче въздържаността, съ която рускиятъ министъръ на външнитѣ работи, г. Сазоновъ, бѣ приелъ това предложение, накара първия румънски министъръ, Майореску, да заяви, че той не смѣта още за настѫпилъ удобния моментъ. Подъ влияние, обаче, на руския представитель въ София, българското правителство реши да изпрати въ Букурещъ д-ръ Ст. Даневъ, за да могатъ двете правителства **да се обяснятъ.**

Българскиятъ пратеникъ пристигна въ Букурещъ на 25. посемврий 1912. година, отъ кѫдето на 27. сѫщия замина за Лондонъ, безъ да бѣ уредилъ нѣщо по-опредѣлено въ срещитѣ си съ краля и съ министритѣ Майореску и Таке Йонеску.

Преговоритѣ съ Румъния въ Лондонъ. Тѣ започнаха на 21. декемврий 1912. година между първия български делегатъ за водене на преговори за миръ съ Турция д-ръ Ст. Даневъ, румънския министъръ въ Лондонъ — Мишу и изпратения отъ Букурещъ специално за водене на преговоритѣ съ д-ръ Даневъ, Таке Йонеску. Въ тия преговори Мишу подчерталъ, че минималното искане на Румъния е линията „западно отъ Силистра до Черно-море подъ Балчикъ“, докато предложението на д-ръ Даневъ, формулирно въ четири точки, две отъ тѣхъ съдържаха само: „сриване на укрепленията около Силистра“ и „поправка на пограничната линия тамъ, гдето тя се вдава къмъ Румъния“. Но, понеже румънитѣ твърдѣли, че въ Букурещъ д-ръ Даневъ билъ обещалъ много повече отъ това, което сѫщиятъ предлагалъ въ Лондонъ, първиятъ български делегатъ заяви още на 25. декемврий на румънскитѣ делегати, че се отказва да води преговоритѣ съ тѣхъ, а на правителството въ София телеграфира да се назначи друго лице, което да води преговоритѣ, и то не въ Лондонъ, а на друго мѣсто.

Предъ открить румъно-български конфликтъ. Въ Букурещъ, обаче, наредъ съ започнатитѣ преговори, парламентътъ побърза да гласува и единъ кредитъ отъ 15 милиона леи за военни цели. Правителството поискало дори да мобилизира войски, но по внушение на нѣкои велики сили това не стана. Отъ своя страна, българското правителство направи ново предложение на Румъния, като ѝ предложи вмѣсто поправки на границата да вземе сюзеренството на Света-гора, макръ и да се знаеше, че руситѣ проектиратъ да направятъ отъ нея една автономна область.

Понеже предложението на д-ръ Даневъ не задоволи румънитѣ, а нови инструкции не му бѣха дадени отъ София, той се видѣ принуденъ да поиска такива. Това негово искане предизвика коронния съветъ въ Мустафа-паша (Свиленградъ) на 3. януарий 1913. година, въ който взеха участие и

шесттѣ генерали: М. Савовъ, Ив. Фичевъ, В. Кутинчевъ, Н. Ивановъ, Р. Димитриевъ и Ст. Ковачевъ.

Окончателно предложение отъ страна на България. Решенията, взети въ коронния съветъ, бѣха протелеграфирани на д-ръ Даневъ въ Лондонъ и на Т. Тодоровъ въ Петербургъ. Тѣ гласѣха:

„Следъ зрѣло и всестранно обсѫждане съ шестимата генерали, подъ председателството на Негово Величество Царя, отъ уважение къмъ Русия и съ рискъ да жертвуваме популярностьта, а може би и бѫдещето на дветѣ ни партии, ние се съгласяваме да последваме съвета на Сазонова — да отстѫпимъ онова, което той, подиръ разговора си съ румънския пълномощенъ министъръ въ Петербургъ, е намѣрилъ необходимо да отстѫпимъ и което ви повтаряме въ втората депеша 1001. Това сѫ максималнитѣ ни отстѫпки, които правимъ съ условие, че ще добиемъ Одринъ и че Русия първа ще се застѫпи за насъ, ако Румъния откаже да ги приеме и иска повече и, второ, че Русия ще ни даде поддръжка въ бѫдещитѣ ни увеличени искания спрямо Турция, ако военнитѣ действия се подновятъ; поддръжка и спрямо Гърция, ако последната иска повече отъ това, що ѝ се пада споредъ жертвитѣ ни; поддръжка и спрямо Сърбия, ако подъ натиска на разни фактори и влияния тя иска да излѣзе вънъ отъ договора ѝ съ насъ. И тая отстѫпка на Румъния мислимъ да я направимъ безъ търгуване и не срещу задължение отъ Румъния да поддържи съ оръжие нашитѣ териториални и други искания, защото предполагаме, че срещу подобно въоръжено действие тя ще поиска по-голѣма отстѫпка. Затова ще искаме отъ Румъния само дружественъ неутралитетъ, да не пропуща муниции, храни и др. за Турция и за приятелско държание, което може да накара Турция да подпише миръ, и, ако Сазоновъ одобрява евентуалното споразумение съ насъ и нашитѣ съюзници. Помолете Сазонова: да подействува енергично въ Лондонъ и Букурещъ, както и чрезъ румънския пълномощенъ министъръ въ Петербургъ, за да приематъ румънитѣ незабавно тия наши предложения, за да се сломи упорството на Турция. Продължи ли последната да упорствува, заявете му, че ние подновяваме военнитѣ действия и въ бѫдещитѣ преговори за миръ, подъ натиска на общественото мнение у насъ, ние ще бѫдемъ принудени да искаме отъ Турция онова, което днесъ окупираме".

Съгласно съ решението, взето въ Мустафа-паша, на Румъния се отстѫпватъ: Меджидие-табия, селата влизащи въ двата клина и часть отъ брѣговата линия при града Мангалия, съ дължина не по-голѣма отъ 5—6 клм. Обаче, по свой починъ и въпрѣки последвалото отъ министъръ-председателя допълнително напомняне, д-ръ Даневъ не съобщилъ на румънскитѣ пратеници съгласието на българското правителство за Меджидие-табия. Поради това обстоятелство, Такс Поповеску напуска Лондонъ не само недоволенъ, но и песимистъ по отношение на създаденото положение, което споредъ него ставало вече много тежко.

Отъ Лондонъ румъно-българскитѣ преговори се пренасятъ въ София. Следъ прекѫсване на преговоритѣ съ турцитѣ, българското правителство реши да продължи преговоритѣ съ румънитѣ, като предложи за тая цель: разговоритѣ да се водятъ въ София. Пълномощницитѣ: на България д-ръ Ст. Даневъ и М. Сарафовъ и на Румъния пълномощниятъ министъръ въ София, Гига, можаха да се събератъ за първи пѫть едва на 30. януарий, на която среща Гига зяви, че правителството му настоявало да се даде на Румъния „отъ Силистра до Балчикъ, включително съ тия два града". Следъ три дни българското правителство отговори, че то е съгласно да отстѫпи: Меджидие-табия безъ Силистра; второ: двата кѫгъла, които се вдаватъ въ румънска територия, и черноморския брѣгъ до Шабла. Ако румънитѣ не се съгласятъ на това предложение, последното да се смѣта за nul et non avenu

Следъ прекѫсване и тоя пѫть на румъно-българскитѣ преговори, Гига отпѫтува за Румъния, сведенията за която бѣха, че ще се намѣси съ военна сила, за да вземе поисканата отъ нея българска територия; но енергичниятъ тонъ, съ който германскиятъ императоръ предупреди румънския краль, както и съветитѣ на другитѣ велики сили, отстраниха временно конфликта.

Петербургската конференция. Все съ желание да се избѣгне единъ новъ въоръженъ конфликтъ, великитѣ сили побързаха да се споразумѣятъ върху едно по-ефикасно посрѣдничество за по-бързо уреждане на румъно-българския споръ. По предложение на Румъния и съ одобрението на България, конференцията бѣ свикана въ Петербургъ, за кѫдето още на 7. мартъ 1913. година замина и д-ръ Даневъ. Първото си заседание конференцията държа на 20. мартъ и на 26. априлъ ст. ст. издаде решение, съ което гр. Силистра съ една зона отъ 3 километра се отстѫпва на Румъния,

която се задължава да обезщети парично ония жители, които пожелаятъ да се изселятъ; 2) България се задължава да не строи нови укрепления на добруджанската си граница отъ Дунава до морето и да даде черковна и училищна автономия на куцовласитѣ въ бѫдещитѣ владения на България.

Това решение не задоволи нито българското правителство, нито румънското. По такъвъ начинъ румъно-българскиятъ споръ, макаръ и да бѣ преминалъ вече много фази, доби едно решение, което не можа да отстрани сѫществуващето несъгласие между България и Румъния. Недоволството отъ румънска страна се подхранваше не само отъ обстоятелството, че и следъ сключването на миръ съ Турция въ Лондонъ срещу България все оставаше една турска армия, но още и отъ сѫществуващитѣ недоразумения между България и нейнитѣ съюзници Сърбия и Гърция, отъ които Румъния бѣ получила твърде съблазнителни предложения за общи действия срещу България, но по съвети отъ вънъ все още се въздържаше.

Турцитѣ сѫщо така схващаха добре общото недоволство и, подбутнати, почнаха да се готвятъ за разплата.

КЪМЪ ВЪОРЪЖЕНЪ КОНФЛИКТЪ

Оставката на кабинета Ив. Ев. Гешовъ. Договоръ̀тъ за миръ между балканскитѣ съюзници и Турция се сключи на 17. май 1913. година ст. ст. Къмъ сѫщото това време българското правителство въпрѣки голѣмитѣ усилия, които направи на всички страни, не успѣ да приключи споровете нито съ съюзницитѣ на България — Сърбия и Гърция, нито съ Румъния. И съ тритѣ тия държави воденитѣ преговори бѣха стигнали до едно безизходно положение, особено въ Македония. Самъ помощникъ-главнокомандуващиятъ генералъ Савовъ, съ дата 19. май, само два деня следъ сключване на мира съ турцитѣ, телеграфира до правителството: „Нуждно е да се удържи положението до 10. юний; кризата, обаче, минава отъ 31. май. На тоя день, т. е. на 31. май, ние ще бѫдемъ въ положение даже за активни действия на нѣкои театри".

По спора съ Сърбия Министерскиятъ съветъ оставаше на решението си: да не се отклонява отъ договора ни съ Сърбия, Гърция още преди месецъ априлъ бѣ съсрѣдоточила около Солунъ 60,000 души, при това съ искания, които правителството на Ив. Ев. Гешовъ не можеше да удовлетвори, Румъния енергично настояваше да ѝ се отстѫпятъ още земи извънъ решенията на Петербургската конференция — всичко това постави правителството въ крайно неудобно за водене по-нататъкъ какви да е преговори както съ румъни, така и съ сърби и гърци, и сѫщия день, въ който се подписа договорътъ за миръ съ Турция, българския пръвъ министеръ намѣри поводъ да поднесе оставката на цѣлия кабинетъ, мотивирана по следния начинъ:

„Ваше Величество,

„Телеграфътъ ни донесе известието, че договорътъ за миръ съ Турция е днесъ подписанъ. Съ това подписване се свършва една война, която прослави българското име и възвеличи българското отечество. Но съ това подписване се почва и ликвидирането на резултатитѣ, добити отъ борбата на съюзницитѣ противъ Турция. За това ликвидиране, може би, Ваше Величество ще намѣрите, че е необходимо да се повѣри управлението на страната на новъ кабинетъ. За да дамъ възможность да се състави подобно ново министерство, азъ имамъ честь да помоля Ваше Величество, да благоволите и приемете оставката на председателствувания отъ мене кабинетъ."

Но, по молба на самия министеръ-председатель, оставката на кабинета се запази въ тайна до връщането отъ Лондонъ на д-ръ Ст. Даневъ, на 24. май, когото Държавниятъ глава натовари да състави новия кабинетъ. Може би, тия ще сѫ били и съображенията на Ив. Ев. Гешовъ, който е смѣталъ, че въ такива сѫдбоносни моменти, каквито преживяваше България, една приемственость се налага.

По време на министерската криза. Макаръ че кабинетътъ бѣ вече въ оставка, на 18. май българскиятъ министеръ-председатель Ив. Ев. Гешовъ има среща въ Цариброд, съ министеръ-председателя на Сърбия, Никола Пашичъ, тъй като за тая среща Ив. Ев. Гешовъ бѣ далъ неочаквано съгласието си още на 14. май. На срещата присѫтствува и поканеният отъ Римъ български пълномощенъ министеръ Димитъръ Ризовъ. На това свиждане бѣ уговорено за една близка нова среща между министеръ-председателитѣ на четиритѣ съюзни държави въ Солунъ, но съ обявената официално на 24. май оставка на българското правителство, съобщено бѣ, че „срещата съ съюзнитѣ министеръ-председатели се отлага за подиръ свършване на кризата".

Това отлагане предизвика голѣмо недоволство въ Сър-

бия и следъ съвещание съ шефоветѣ на опозицията сръбското правителство съобщи, че е решено да се поиска незабавно отговоръ отъ България и, ако този отговоръ бѫде отрицателенъ, Сърбия да обяви за анексирани окупиранитѣ земи.

За да бѫде избѣгнатъ така създаденията критически моментъ, рускиятъ императоръ, който носѣше известна морална отговорность, се видѣ принуденъ да отправи идентични телеграми до Царя на българитѣ и до сръбския краль:

Тази телеграма, съ дата 26. май, гласи:

„Вестьта за проектираното свиждане въ Солунъ между министъръ-председателитѣ на четиритѣ съюзни държави, които биха могли отсетне да се срещнатъ въ Петербургъ, ми направи най-голѣмото удоволствие, понеже туй намѣрение изглежда да показва желание у балканскитѣ държави за споразумение и заякчаване на съюза, който даде до сега най-блѣскави резултати.

Съ мѫчително чувство се научавамъ, че това решение не било изпълнено и че балканскитѣ държави, изглежда, се готвятъ за братоубийствена война, способна да зачерни славата, която си придобиха задружно.

Въ такъвъ съдбоносенъ моментъ, апелирамъ направо къмъ Ваше Величество, като за това ме задължава моето право и моя дългъ.

На Русия именно двата народа — българскиятъ и сръбскиятъ — сѫ възложили, чрезъ тѣхния съюзенъ актъ, разрешението на всички спорове, отнасящи се до прилагането на договора и на отнасящитѣ се къмъ него конвенции. Моля Ваше Величество, да остане вѣренъ на поститѣ върху себе си задължения и да се довѣри на Русия за разрешението на настоящия споръ между България и Сърбия.

Считайки функциитѣ на третейски сѫдия не като преимущество, но като тежко задължение, отъ което не намирамъ за възможно да се отклоня, смѣтамъ за Мой дългъ да предупредя Ваше Величество, че една война между съюзницитѣ не би ме оставила равнодушенъ.

Намирамъ за необходимо да заявя, че държавата, която би почнала тая война, ще бѫде отговорна за това предъ славянството, и че запазвамъ за себе си пълна свобода: да опредѣля, какво положение би заела Русия по отношение на възможнитѣ послѣдствия отъ толкозъ престѫпната борба.

Николай".

На тая телеграма българскиятъ царь отговори на 29. май съ следната телеграма:

„Подучихъ депешата, съ която Ваше Величество, съ грижата си за мира и за славянското дѣло, апелира направо къмъ мене относно тежката грижа, що търпятъ отношенията ни съ нашитѣ съюзници и която, за нещастие, биде подбудена отъ самитѣ тѣхъ.

Въ действителность, още на 14. миналия априлъ то се обърна къмъ г. Салоновъ съ молба да направи той потрѣбното за прекратяване на раздразнението отъ дветѣ страни на границата, като подкани дветѣ страни, да се подчинятъ на арбитража, предвиденъ въ тѣхния съюзенъ договоръ.

Тази молба биде сторена.

Моето правителство я прие тутакси.

Колкото до сръбското, то продължаваше една политика, последното проявление на която, декларацията на Пашичъ предъ Скупщината, произведе въ моята страна едно възмущение толкозъ по-голѣмо, че тази декларция бѣ прочетена въ самия моментъ, когато се приготовляваше срещата между министъръ-председателитѣ. Ваше Величество, не ще откаже, прочее, да признае, че България е била вѣрна на думата си; че тя чака постоянно, щото арбитражътъ да бѫде възприетъ по неинъ примѣръ сѫщо и отъ Сърбия, и че сръбското правителство е, което, избѣгвайки този арбитражъ и трупайки враждебни противъ България проявления, продължава да предизвиква опасности отъ братоубийствена борба.

За тази борба азъ и моето правителство бихме съжалявали повече отъ когото и да било; ние искаме искрено избѣгването ѝ, но не можемъ да вървимъ срещу единодушнитѣ чуства на възмущение, които предизвикватъ у цѣлия мой народъ, на утрината подиръ нечуванитѣ усилия и славни победи, опитванията на нашитѣ съюзници, които, презирайки правото и дадената си клетва, искатъ да му изтръгнатъ най-свещенитѣ плодове на тѣзи усилия и на тѣзи победи.

България нѣма само права надъ Македония; тя има неотклонни длъжности къмъ едно население, което винаги е било и иска на всѣка цена да остане българско; и Ваше Величество ще благоволи да си спомни, че презъ дълги години тѣзи длъжности бѣха признавани отъ самата Русия.

Фердинандъ".

Но още на другия день сръбското правителство изпрати до българското правителство една нота, въ която, като

посочва опасноститѣ отъ съсрѣдоточаване на български войски срещу Сърбия и окупиранитѣ отъ нея земи, припомня за споразумението въ Царибродъ относно срещата на четиримата министъръ-председатели и предлага като доказателство за мирно разрешение на всички въпроси, дветѣ страни веднага да демобилизиратъ до една четвърть своитѣ армии.

Почти идентична нота се получи и отъ гръцкото правителство на 1. юний.

Сѫщия день, 1. юний 1913. година, дотогавашниятъ прдеседатель на Народното Събрание и водачъ на Прогресивно-либералната партия д-ръ Даневъ състави новия кабинетъ, чийто личенъ съставъ бѣ взетъ отъ сѫщитѣ две политически партии, отъ които бѣше съставенъ и подалиятъ оставка кабинетъ на Ив. Ев. Гешовъ — Народната партия и Прогресивно-либералната.

Както кабинетътъ на Ив. Ев. Гешовъ, така и тоя на д-ръ Ст. Даневъ, държеше за изпълнението на договорнитѣ задължения, отъ страна на съюзницитѣ, държеше сѫщо, щото Солунъ да остане български и бѣ противъ голѣми отстѫпки на Румънии.

Михаилъ Маджаровъ, който при преговоритѣ за миръ въ Лондонъ бѣ втори делегатъ и влѣзе въ новия кабинетъ като министъръ на вѫтрешнитѣ работи, бѣ телеграфиралъ отъ Лондонъ още на 18. май, че да се избѣгне войната съ Сърбия имало само едно срѣдство — да се прехвърлятъ войскитѣ въ София, като по никой начинъ правителството не се съгласява да преговаря въпъ отъ сключенитѣ конвенции.

„Време е да повишимъ тона, за да види свѣтътъ, особено руситѣ, че не се страхуваме отъ война съ сърбитѣ“ — бѣ казалъ въ сѫщата телеграма новиятъ министъръ на вѫтрешнитѣ работи М. Маджаровъ.

Изобщо, новиятъ кабинетъ не само бѣ решенъ да продължи политиката на предшествуващия го, но имаше всички изгледи да й даде единъ по-интензивенъ характеръ. Въ това отношение Българската главна квартира бѣ готова да следва новия кабинетъ, защото още на 14. V. п. главнокомандуващиятъ бѣ телеграфиралъ отъ Одринъ до Царя за министъръ-председателя следната телеграма:

„Позволявамъ си да изкажа и азъ мнението си по въпроситѣ, които въ настояще време еднакво интересуватъ и народа, и армията. Предъ видъ на изключителното надмощие, което бихме имали надъ съюзенитѣ сръбски и гръцки войски и абсолютно гарантирания успѣхъ въ случай на въоръженъ конфликтъ съ тѣхъ — единъ неотстѫпчивъ, енергиченъ езикъ спрямо нашитѣ несговорни съюзници ще ги принуди да се съгласятъ на предложенията ни, за да избѣгнатъ едно поражение. Единственото срѣдство, за да се избѣгне войната, е да бѫдемъ готови всѣка минута да я обявимъ, щомъ не бѫдемъ удовлетворени. Тая наша готовность ще повлияе на държането на силитѣ отъ Тройното съглашение, отъ подкрепата на които нашитѣ съюзници черпятъ сигурность, за да предявяватъ тия неудовлетворими претенции. При оценката на нѣщата трѣбва да се счита като абсолютно положението, че въ краенъ случай Русия и Франция всѣкога ще предпочитатъ да удовлетворятъ България, отколкото да удовлетворятъ Сърбия и Гърция, ако и сега, може би, да поддържатъ най-енергично тѣхнитѣ претенции въ името на нѣкакъвъ принципъ на равновесие на Балканитѣ. Това ще се принудятъ да сторятъ, защото при разпредѣление на въоръженитѣ сили на дветѣ голѣми въ настояще време групировки на велики сили, Тройния съюзъ и Тройното съглашение, надмощие ще има оная групировка отъ тѣхъ, която ще има България съ себе си. България ще дава отъ 14—15 армейски корпуса, армия съ заслужена и доказана на дѣло бойна репутация, а гърцитѣ и сърбитѣ нито сега, нито въ бѫдеще ще бѫдатъ въ положение да извадятъ една подобна армия, било по количество, било по качество. При тия условия ясно е, че надмощието въ военно отношение, а следователно и въ политическо отношение, ще бѫде на страната на оная групировка, къмъ която се присъедини България. Въ настоящия моментъ надмощието е на страната на държавитѣ отъ Тройния съюзъ, понеже Франция не е въ положение да дава голѣмъ ръстъ на своята армия, която е по-слаба отъ германската по количество, а съмнително е, дали законътъ за тригодишната служба подъ знамената ще й помогне въ това отношение, понеже приложението му срѣща голѣма съпротива въ широкитѣ маси. Ако България съ своята голѣма армия явно остане на страната на Тройното съглашение, везнитѣ за надмощие ще се измѣнятъ и наклонятъ повече къмъ държавитѣ отъ това съглашение; истината е, че наклонътъ ще бѫде въ още по-голѣмъ размѣръ, ако къмъ тѣхъ се присъединятъ сърби и гърци заедно взети. Но отъ дветѣ групировки, България отъ една страна и Гърция и Сърбия заедно на другата, при нужда първата, т. е. България ще бѫде всѣкога предпочитана, защото тя повече

тегне на везнитѣ. Нейното значение за общоевропейското положение въ настояще време като въоржжена сила, следователно, е отъ първостепенна важность. Това наше положение, отъ една страна, и фактътъ, че ние водихме въ действителность войната съ Турция, а не нашитѣ съюзници, отъ друга, ни даватъ необходимото право да искаме нашитѣ права при подѣлбата да бждатъ непремѣнно зачетени. Нуждно е и на Русия и на Франция да се всели убеждението и съ думи и съ дѣла, че ние сме решени да отидемъ до край, ако тия ни права не бждатъ удовлетворени. Въ духа на тоя редъ на нѣщата, именно, азъ си позволявамъ още веднажъ най-настойчиво да Ви помоля да се реши да се подпише сепаративенъ миръ съ Турция въ петъкъ, ако дотогава той не се подпише отъ съюзницитѣ; това нѣма да бжде приятно на нѣкои държави, но може да бждете увѣрени, че страхътъ да не ни изпустнатъ изъ ржцетѣ си, ще ги накара да промѣнятъ тона си. А, когато вследствие на тоя сепаративенъ миръ успѣемъ да прехвърлимъ още една — две дивизии въ Македония срещу сърбитѣ, тогава и тѣ, както стана съ гърцитѣ, ще се скриятъ въ черупката си, а държавитѣ, тѣхни покровителки, за да не ни изгубятъ, ще побързатъ да ги посъветватъ искрено, да се задоволятъ съ онова, което по справедливость, по силата на практиката може да имъ се даде — това е най-сигурниятъ пжть за пълно удовлетворение на нашитѣ претенции при подѣлбата. Всѣкой другъ пжть ще ни докара едно ожастряне на нашитѣ права въ Македония, което обстоятелството ще създаде следъ демобилизацията въ срѣдата на населението голѣми незадоволства, които постепенно могатъ да се излѣятъ въ по-сериозна форма — това твърдя, като имамъ предъ видъ онова, що се носи изъ редоветѣ на армията, която, да не се забравя, въ настояще време ангажира въ себе си цѣлия български народъ. Всѣко послабление въ тая посока ще да стане прѣка причина, щото следъ войната страната, вмѣсто да тръгне въ пжтя на своето мирно развитие, въ пжтя на своето закрепване и процъвтяване, да тръгне по тоя — на безредицитѣ, които могатъ окончателно да я раздрусатъ за пълно задоволяване и удовлетворение на нашитѣ врагове".

Все сжщиятъ съ дата 22. май бѣ съобщилъ на кабинета Гешовъ, че „докато курсътъ на политиката ни зависи отъ способностьта на армията ни, правителството може да бжде гарантирано за една енергична политика следъ 10—15 дни, считано отъ днесъ".

Понеже дългото стоене подъ оржжие и бездействие предизвика недоволства, помощникъ-главнокомандуващиятъ подаде съ дата 31. май следната телеграма до Царя:

„Появилитѣ се напоследъкъ недоволства въ нѣкои отъ частитѣ ясно сочатъ необходимостьта, часъ по-скоро новиятъ кабинетъ по отношение на положението да вземе едно ясно и опредѣлено становище: или в о й н а, или д е м о б и л и з а ц и я. Ако решението на кабинета се установи на първото, т. е. на войната, то веднага следъ нашето съсрѣдоточаване да се откриятъ военнитѣ действия. Всѣко държане на съсрѣдоточенитѣ войски по позициитѣ въ бездействие подобно на това, което е ставало до сега, ще има фатални последствия за народната ни кауза, понеже, дълбоко съмъ убеденъ, армията ще се деморализира още повече, незадоволствата ще се увеличатъ, открититѣ неповиновения ще се усилятъ, додето най-после войницитѣ се разбѣгатъ. При подобни условия не можемъ да чакаме за нашата политика нищо добро, понеже, станало известно това състояние на армията ни на заинтересования политически свѣтъ, нашитѣ шансове да принудимъ противницитѣ си на отстжпки въ наша полза съвсемъ ще изчезнатъ."

Понеже новото правителство не даде отговоръ на въпроса — демобилизация или война, той остана висящъ.

Сжщия день, началникътъ на щаба на действуващата армия подаде оставка по болесть и поиска два месеца задграниченъ отпускъ, който му бѣ разрешенъ, понеже се смѣтна, че войната отива къмъ своя край.

Новото българско правителство на работа. Приело властьта на 1. юний 1913. година, още на следния день новиятъ министъръ-председатель и такъвъ на външнитѣ работи, д-ръ Ст. Даневъ, поиска да тласне работитѣ напредъ и да доведе до единъ по-бързъ край продължилитѣ спорове съ съюзницитѣ и съ Румъния. Наедно съ това, д-ръ Даневъ отчете и становището на правителството по всички голѣми въпроси, които прие като наследство отъ кабинета Гешовъ.

Преди всичко, новото правителство поиска отъ Русия да ускори извършването на арбитража, но при условие, че той ще има за основа съюзния договоръ и не ще излѣзе отъ рамкитѣ — единственото ефикасно срѣдство да се избѣгне войната.

На напомнянето, че България е приела задължението за свиждане на четиримата министъръ-председатели въ Пе-

тербургъ, д-ръ Даневъ отговори съвсемъ ясно, че, преди да се говори за такова свиждане, „сърбитѣ трѣбва да приематъ арбитража“. Колкото се отнася до едновременната демобилизация на войскитѣ, българското правителство преди това, възъ основа на тайното приложение на договора, поиска да се допустнатъ наравно съ сръбскитѣ и български гарнизони въ завзетиѣ отъ Сърбия части на Македония като съюзнически кондоминиумъ и добавя: „ако Сърбия не приеме предварително уговорения арбитражъ и предлаганата отъ насъ демобилизация, ходенето въ Петербургъ е излишно“.

И, понеже българското правителство подозираше, че повикването въ Петербургъ и на министръръ-председателитѣ на Гърция и Черна-Гора е, за да се действува надъ България, която нѣма съ тия две държави спорове за разрешаване отъ арбитъра, побърза да се огради и отъ участието на тия две държави въ спора на България съ Сърбия.

Българското правителство отхвърли съвмѣстното преговаряне въ Петербургъ и съ Гърция още и защото знаеше като положително, че между Сърбия и Гърция сѫществува съюзъ срещу България.

На искането отъ страна на гръцкото правителство: България да спре съсрѣдоточаването на войски въ Македония, д-ръ Даневъ отговори, че едно намаление на войскитѣ е възможно само ако правителството на Гърция се съгласи предварително на едно незабавно и съвмѣстно окупиране и отъ български войски на територията северно и източно отъ Солунъ, както и на земитѣ въ Юго-западна Македония.

Срещу гръцкитѣ насилия въ Македония д-ръ Даневъ нареди до пълномощния министъръ въ Атина да съобщи на гърцитѣ, че „България нѣма да попаса повече, щото нейнитѣ сънародници да бѫдатъ насила отвличани отъ своитѣ родни мѣста, и че заради това несъюзническо отнасяне българското правителство слага върху Гърция всичката отговорность за печалнитѣ последствия“.

Съ сѫщата решителность бѣха изпълнени и отношенията съ руското правителство, което, по схващанията въ София, продължаваше да подкрепя съюзницитѣ въ вреда на България.

Като реакция на това неоправдано съ нищо поведение на руското правителство, министерскиятъ съветъ взе решение да отклони срещата въ Петербургъ.

Отъ друга страна, врѫчената отъ сръбското правителство нота на 8. юний, съ която, въпрѣки категоричнитѣ искания на българското правителство да се приеме за основа договорътъ, сърбитѣ, настоявайки наново за незабавна и безусловна демобилизация, за конференция на четиримата министъръ-председатели и за арбитражи на всички спорни въпроси съ всички съюзници, а не само на тия съ Сърбия, поставиха българското правителство въ едно крайно затруднено положение, а отлагането на сръбския министъръ-председатель Пашичъ да отговори въ Скупщината на интерпелацията: дали Сърбия приема или отхвърля арбитража, чакъ на 17 юний, го отегчи още по-силно.

За да намѣри единъ изходъ отъ това положение, състоя се на следния день, 9. юний, въ двореца Враня съвещание*), решението на което бѣ оформено въ телеграма, изпратена още сѫщия день отъ руския пълномощенъ министъръ въ София до руския министъръ на външнитѣ работи Сазоновъ въ Петербургъ, съ следното съдържание:

„Днесъ г. Даневъ ме помоли да Ви предамъ отъ името на краля **) и правителството извънредно бързо следното съобщение:

„Предъ видъ на крайната опасность, особено усилена следъ получаване вчерашната сръбска нота и предъ видъ на невъзможностьта за непосрѣдствено съглашение между страннтѣ относително демобилизацията, българското правителство, желаейки да изчерпи всички срѣдства за мирно разрешение на спора между Сърбия и България, се обръща къмъ върховния арбитъръ съ най-почтителна молба да произнесе решението си въ възможния най-кѫсъ срокъ, а именно не по-късно отъ 8 деня; при това, България очаква, че арбитражътъ ще последва възъ основа и въ границитѣ на сръбско-българския договоръ и приложенията му. Българското правителство моли по-нататъкъ, щото императорското правителство да го уведоми официално, че приема молбата до вторникъ вечерь. Въ утвърдителенъ случай министъръ-председательтъ ще замине въ срѣда за Петербургъ, за да изслуша арбитражното решение и следъ решението, за обсѫждане на всички други въпроси.“

На тая телеграма руското правителство отговори, че щомъ заинтересованитѣ правителства представятъ въ Петербургъ своитѣ мемоари, арбитърътъ не ще закъснѣе да

*) Въ това съвещание участвуваха: царь Фердинандъ, д-ръ Ст. Даневъ, Т. Теодоровъ и генералъ М. Савовъ.

**) Царя на българитѣ. Б. А.

влѣзе въ ролята си. Колкото се отнася до идването на д-ръ Даневъ въ Петербургъ, за това ще бѫде съобщено допълнително. Но руското правителство съобщи още чрезъ представителя на Русия въ София, Неклюдовъ, че арбитражното решение е въ зависимость отъ предварително постигнатото съглашение за арбитражъ и по гръцко-българския споръ. Това условие, обаче, д-ръ Даневъ смѣтна за съвсемъ неприемливо. И, за да затвърди още повече позициитѣ, на които българското правителство бѣ застанало, д-ръ Ст. Даневъ натовари българския представитель въ Петербургъ да заяви, че формулата за арбитража и седмодневния срокъ съ последното българско предложение и че отговорътъ на Сазоновъ се смѣта като отказъ, който принуждава българското правителство да спре всѣкакво по-нататъшно преговаряне. Предстои, добавя д-ръ Даневъ, да бѫде отзованъ отъ Бѣлградъ и представителтъ на България, Андрей Тошевъ*).

И така, на 12. юний 1913. година българското и руското правителства застѫпватъ по тоя начинъ две непримирими гледища, които довеждатъ дори до обвинения отъ страна на руското правителство, че съ своето упорство България взема едно решение подъ влияние на странични внушения, противно на славянството.

Като отхвърля категорично такова едно съ нищо неоправдано обвинение, българскиятъ министъръ-председатель обяснява, че такова решение е взето, защото „ножътъ е опрѣлъ до кокала", нѣщо, което въ Петербургъ не искатъ да разбератъ.

Последнитѣ руски условия за арбитражъ. Все пакъ, на 13. юний д-ръ Даневъ моли още веднажъ руското правителство да оцени, както подобава, българското искане за ускорение на решението, като същевременно уведоми въ София за датата, когато се смѣта, че ще може да издаде това решение. На тая молба руското правителство отговори, но безъ да отстѫпи нито по едно отъ поставенитѣ до сега условия. То поиска отъ българското правителство като предварителни условия за арбитража, освенъ ревизията на сръбско-българския договоръ, още:

*) Генералъ Лешанинъ, воененъ пъкномощникъ при Българската главна квартира, отиде въ отпускъ на 29. май, безъ заповѣдь; следния день бѣ извиканъ и българскиятъ воененъ представитель майоръ Разсукановъ.

— Да се съгласи съ успореденъ отдѣленъ арбитражъ и съ Гърция.

— Да се извърши исканата демобилизация, на каквато другитѣ съюзници сѫ се съгласили.

— Да дойдатъ следъ това и четиримата министъръ-председатели въ Петербургъ.

Четири условия, абсолютно неприемливи за България.

Поведението на Черна гора. Неуспѣхитѣ на черногорското оръжие около Шкодра презъ войната съ Турция бѣха понижили твърде много авторитета на краля — обстоятелство, което сърбитѣ използуваха твърде сполучливо. Затвърдено бѣ убеждението срѣдъ черногорския народъ, че само съ Сърбия би могла да преуспѣва и Черна гора, поради което краль Никита, макаръ и да схващаше играта на сърбитѣ, бѣ принуденъ да ги следва навсѣкѫде. И, макаръ че презъ априлъ 1913. година на изпратения въ Цетина нашъ воененъ аташе въ Римъ, майоръ Ал. Ганчевъ, краятъ да бѣ заявилъ, че остава вѣренъ съюзникъ на България, на 14. юний черногорскиятъ министъръ на външнитѣ работи съобщи на българския представитель въ Цетина, че Черна гора, по силата на договоара ѝ, сключенъ съ Сърбия презъ 1912. година, е принудена да помага въ всички случаи, при които Сърбия би била нападната, а то означаваше, че Черна гора ще се бие евентуално и срещу България, ако последната бѫде нападателката.

Държането на Турция. Макаръ че договорътъ за миръ бѣ сключенъ въ Лондонъ подъ гаранция на великитѣ сили, когато надъ България въ началото на юний 1913. година се надвесиха опасности отъ много страни, включително Румъния, българското правителство започна основателно да се безпокои и откъмъ турска страна. Поради това, още на 6. юний първиятъ български министъръ подаде окръжна нота да моли за една „колективна постѫпка" отъ страна на тия сили въ смисъль, да се принуди Турция да демобилизира. Но това искане на България не даде никакви резултати. И, когато избухна въоръженията конфликтъ между България и нейнитѣ съюзници, не само че Турция не бѣ демобилизирала часть отъ войската си, но дори я бѣ засилила въ нѣкои отношения. Нѣщо повече, не бѣ още точно прокарана и самата граничня линия между България и Турция, уговорена по силата на Лондонския миръ.

Заплашванията отъ Румъния. Макаръ че първиятъ министъръ на България прояви голѣми усилия, за да подобри

отношенията съ Румъния, тия усилия сѫщо не дадоха очакванията резултатъ. Опасността откъмъ тая страна не бѣ никакъ изключена, макаръ че д-ръ Даневъ се показваше оптимистъ. Следъ съобщението отъ Петербургъ, че при въоръженъ конфликтъ между съюзницитѣ Русия ще остане индиферентна, ако нахлуятъ и румънски войски въ България, на 15. юний и румънскиятъ пръвъ министъръ заяви съвсемъ недвусмислено предъ българския представитель въ Букурещъ, че

„Щомъ войната почне, ще обявимъ мобилизация и следъ три дни войскитѣ ни ще минатъ Дунава. Румъния ще води война съ България независимо отъ Сърбия и Гърция."

Последно решение на българското правителство по въпроса за арбитража. Макаръ че създадената трудна международна обстановка продължаваше да се усложнява, българското правителство не загуби нито за единъ моментъ вѣрата въ правотата на дѣлото, което то защищаваше съ завидно усърдие и подчертана воля. Едва на 15. юний д-ръ Ст. Даневъ изпрати една телеграма до българската легация въ Петербургъ, въ която за пръвъ пѫть се говори наново за искания отъ руситѣ мемоаръ и за отиване въ Русия. Въ самата телеграма, между друго, се казва:

„Мемоарътъ е готовъ, превежда се на руски. По въпроса съ Гърция ще преговаряме самъ, ако дойда. Моля, не говорете за сега за никакъвъ арбитражъ по гръцкия въпросъ."

Въ втора телеграма, подадена сѫщия день, д-ръ Даневъ поясняваше още по добре своето гледище; тая телеграма гласи:

„Ако сръбскиятъ въпросъ се уреди съ арбитражъ, увѣрете императорското правителство, че никой въ България не що помисли за война съ Гърция. Но че не можемъ безъ повече да възприемемъ идеята за арбитражъ. Преди всичко, ще трѣбва да се установи границата на спорната зона, при който случай ще се имать предъ видъ моитѣ преговори въ Лондонъ съ Венизелосъ и заявленията на последния предъ руския пълномощенъ министъръ въ Атина. На второ мѣсто, понеже нѣма дѣлженъ договоръ съ гърцитѣ и, следователно, голѣма е важността на въпроса за първото завземане на спорнитѣ територии, ние ще искаме да ни се признае предварително, че мѣстноститѣ на истокъ отъ Солунъ и на северъ отъ Солунъ, дори до Сѫботско, сѫ били окупирани най-напредъ отъ нашитѣ войски. Предвидъ на грамадното

значение отъ необходимостьта отъ Солунъ за срѣдна и западна Македония, нека нѣкоя приятелска държава да се помѫчи да сближи двете становища. Колкото за демобилизацията, условията ни, хемъ справедливи, хемъ основани на тайното ни съглашение, сѫ известни на Сазонова. Нѣма, освенъ да ги приематъ сърбитѣ."

Понеже на следния день вече орѫдията говорятъ, горнитѣ две телеграми, подадени отъ София на 16. юний, потвърждаватъ следнитѣ факти:

Че до той день първиятъ министъръ на България все още се колебае да отиде ли въ Петербургъ или да не отиде,

ако отиде, да не приема искането на сърбитѣ за решаване на съюзния договоръ, и

да не поставя за разрешение на спора съ Гърция отъ арбитъра, по който въпросъ д-ръ Даневъ си запазва правото самъ да говори, ако отиде въ Петербургъ.

А, за да влѣзе въ ролята си на арбитъръ, рускиятъ императоръ бѣ поискалъ предварителното приемане на тия именно условия отъ страна на българското правителство. Ако, следователно, д-ръ Даневъ би решилъ да замине за Петербургъ, при тия условия той знаеше, че тамъ го чака сигуренъ неуспѣхъ.

Отъ друга страна, неудържимо бѣ станало и положението отъ бездействието на съсрѣдоточенитѣ въ Македония войски.

Попадналъ въ това дълбоко противоречие съ арбитъра, първиятъ български министъръ имаше, защо да се колебае.

Той не бързаше да замине, защото отъ размѣненитѣ съ руското правителство телеграми бѣ станало вече съвсемъ ясно, че представительтъ на България трѣбваше да отиде въ Петербургъ, за да изслуша една предварително изготвена присѫда, налагаща на България тежки, непоносими жертви. И не само въ името на славянството!

Така, макаръ че за искания отъ арбитъра мемоаръ да бѣ вече съобщено, че се приготвя и ще бѫде изпратенъ, никой въ България не се чувствуваше въ положение да вземе решение, по силата на което д о б р о в о л н о биха се отстѫпили български земи на всички наши съседи.

А, за да замине българскиятъ министъръ-председатель за Петербургъ, отъ тамъ искаха п р е д в а р и т е л н о такова именно съгласие.

Кой би могълъ, обаче, да го даде доброволно следъ тол-

кова жертви и блѣскави победи? И, ако нѣкой би се съгласилъ на нѣкакви съ нищо неоправдани искания на румъни, гърци и сърби дори, възможно ли бѣ нѣкой смъртенъ да изтръгне подобно съгласие отъ страна и на българския народъ, изнесълъ на плещитѣ си почти всички усилия, далъ самъ повече отъ всички съюзници скжпи жертви въ хора и срѣдства за сломяване на общия врагъ?

Такива голѣми кжсове отъ родна земя могатъ да се отстжпватъ само по единъ начинъ — съ оржжие въ ржка!

ВОЕННА ПОДГОТОВКА, ВОЕННИ ОПЕРАЦИИ И УСПОРЕДНИ СЪ ТѢХЪ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ХОДОВЕ

Военна мощь на съюзенитѣ противъ България две държави

Сърбия. Съ попълванията, които можа да направи презъ време на дългата почивка, Сърбия успѣ да мобилизира, включително III позивъ (опълчението) и мѣстни окупационни войски, 348,000 души*). Въ това число влизатъ черногорската дивизия въ съставъ 16 батальона (10,000 души) и една доброволческа бригада отъ 6 батальона.

Отъ всички тия войски, само една пехотна дивизия, засилена (Дринската II позивъ) и една пехотна бригада (Моравската I позивъ (около 40—41 х.) бѣха на албанската граница.

За действия срещу България, следователно, сърбитѣ можеха да съсрѣдоточатъ въ началото на войната.

около 300,000 души сърби и черногорци.

Гърция. — Понесла въ сравнение съ българската армия нищожни загуби, гръцката войска успѣ въ кжсо време да попълни малкитѣ си загуби и да се организира сравнително по-добре и съ по-високъ моралъ, отколкото въ началото на войната срещу Турция.

Общиятъ брой на мобилизираната гръцка армия презъ месецъ юлий 1913. година възлизаше на 170,000 души, въ съставъ 10 пех. дивизии, две отъ които, обаче, се намираха въ Епиръ, така че срещу българската II армия бѣха съсрѣдоточени около 135,000 гърци.

Планъ за война и съсрѣдоточаавне на армиитѣ имъ. Планътъ за война на сърби и гърци срещу България съгласно съ чл. 6. отъ сключената конвенция трѣбваше да бжде съставенъ отъ съответнитѣ генерални щабове на дветѣ армии, а съгласно съ чл. 8. военнитѣ операции на съюзнитѣ сръбска и гръцка армии трѣбваше да иматъ за крайна цель: унищожението на военнитѣ сили на България.

За тая цель съгласно съ чл. 2. при започване на неприятелскитѣ действия, въ който и моментъ да стане то,

---

*) По неизвестенъ сръбски източникъ. В. И. Комисия.

Гърция се задължаваше да има една армия отъ 90 хиляди бойци, съсрѣдоточена между планината Бешикъ-дагъ, Солунъ и Гюмендже, а Сърбия — една армия отъ 150,000 бойци, съсрѣдоточена въ околноститѣ на Гевгели, Велесъ, Куманово и Пиротъ.

Въ сѫщность, сърбитѣ разпръснаха армията си отъ Криволакъ до Дунава, като при Гевгели, гдето по поетия къмъ гърцитѣ ангажиментъ сърбитѣ трѣбваше да се свържатъ здраво съ гърцитѣ, сръбското командуване остави съвсемъ слаби части.

Основната идея, отъ която се ржководѣха сърбитѣ, бѣ да пазятъ отъ българитѣ земитѣ, които сръбскитѣ войски противно на договора бѣха окупирали следъ съюзническата война срещу Турция, безъ да държатъ смѣтка за гърцитѣ.

За тая цель сърбитѣ заеха една линия отъ Криволакъ до Дунава, но на главния воененъ театъръ тѣ съсрѣдоточиха за отбраната на заграбенитѣ български територии две отдѣлни армии и образуваха една маса за силна съпротива. Тѣзи две армии бѣха съсрѣдоточени: III армия (3 пех. дивизии) на линията западно Щипъ — Криволакъ съ Тимошката дивизия II позивъ при Криволакъ за прикриване на крайния дѣсенъ сръбски флангъ*); I армия (4 пех. дивизии и една конна) съсрѣдоточена на Овче-поле — преграждане пътя за Скопие и общъ стратегически резервъ за тия две армии въ Скопие въ съставъ, черногорската дивизия и една доброволческа бригада.

На северъ отъ тия главни сили бѣ разположена II сръбска армия (3½ пех. дивизии) въ две групи: едната въ Пиротъ и другата въ Зайчаръ съ една междинна група въ Власина.

Независимо отъ тия войски, сърбитѣ имаха една усилена дивизия и нѣколко „прѣкобройни“ полкове въ битолска область и въ Албания, понеже се боеха основателно отъ въстание на недоволното тамъ отъ сръбския режимъ население.

Така разпръстната армията, главната грижа на сръбското върховно командуване, въпрѣки всѣкакви военни конвенции съ гърцитѣ, бѣ да пази здраво заграбенитѣ български земи, а не да съгласува очакванитѣ военни действия съ тия на гръцката армия. Може би сърбитѣ сѫ имали предвидъ, ако избухне война съ българитѣ, да дочакатъ и намѣсата на румънитѣ, които, впрочемъ, още презъ пролѣтьта бѣха почнали да заплашватъ.

*) Дори 14. пех. полкъ отъ тия дивизии, разположенъ при Гевгели, замина още на 16. юний отъ Гевгели къмъ северъ.

Разпръснатата на единъ грамаденъ фронтъ отъ 400 клм., сръбската армия даваше възможность на българитѣ съ бързъ и смѣлъ ударъ да разкѫсатъ и безъ това слабата връзка между сърби и гърци и да ги биятъ по отдѣлно.

Независимо отъ това, съобщителната линия на главната сръбска маса, съсрѣдоточена на Овче поле, вмѣсто да иде перпендикулярно на фронта, достигаше го косо отъ Стара Сърбия, по долинитѣ на Морава и Вардаръ и, следователно, можеше много лесно да бѫде прекѫсната.

Въпрѣки основа на чл. 2. отъ военната конвенция, обаче, гръцкото главно командуване смѣташе, че сърбитѣ ще съсрѣдоточатъ главнитѣ сили отъ армията си къмъ Гевгели

За начина, по който се бѣ съсрѣдоточила сръбската армия, тогавашниятъ началникъ на щаба на гръцката действуваща армия В. Дусманисъ пише: „Ние считаме, че вождътъ на сръбската армия се грижеше и тогава, както и по-после презъ годинитѣ 1915. и 1916., изключително само за Сърбия и сръбската армия; той бѣ безъ никаква идея за сътрудничество и съвмѣстно действие съ гръцката армия. Тази грѣшка бѣ не само съюзническа, но безусловно и стратегическа и тя бѣ заплатена отъ страна на сърбитѣ съ достатъчно кръвни жертви“.*)

Гръцката армия, която имаше за база Солунското пристанище, презъ което се продоволствуваше и чиито тилови служби се намираха въ сѫщность чакъ въ Пирея и Атина, трѣбваше да пази на всѣка цена и преди всичко посокитѣ, които водятъ за Солунъ. Планътъ за действуване срещу българското разположение бѣ: да се нападне безъ губене на време съ главнитѣ гръцки сили лѣвия или дѣсния флангъ на българитѣ. Но, понеже по политически причини такова нападение било невъзможно, съсрѣдоточението на гръцката армия се извърши по начинъ такъвъ, че, ако българитѣ първи предприемѣха нападение срещу гърцитѣ, последнитѣ да могатъ да ги посрещнатъ съ контръ-нападение срещу единъ отъ българскитѣ флангове“**).

*) В. Дусманисъ. Войната на съюзницитѣ Гърция, Сърбия и др. противъ България, стр. 10.

**) В. Дусманисъ. Войната на съюзницитѣ Гърция, Сърбия и др. противъ България, стр. 48.

ВОЕННАТА МОЩЬ НА БЪЛГАРИЯ

Попълване на действуващата армия. Отъ съюзническитѣ армии, които воюваха срещу турцитѣ, българската войска понесе най-голѣми загуби въ офицери и войници. Но редоветѣ ѝ бѣха разрѣдени не само отъ падналитѣ въ решителнитѣ срещу турцитѣ сражения, а и поради многото смъртни случаи отъ холера, прихванатa отъ турцитѣ при победоносното настъпление на българскитѣ полкове къмъ Цариградъ, следъ решителната битка на линията Люле Бургасъ—Бунаръ Хисаръ, спечелена отъ българитѣ.

Млади хора да замѣнятъ падналитѣ войници имаше, но за попълване на грамадитѣ загуби отъ офицери и подофицери възможноститѣ бѣха много малки. Повикани бѣха подъ знамената и младежитѣ между 20 и 26 години отъ новитѣ земи подъ българска власть. Тѣхната готовность да се явятъ безъ никакви опити за отклонение даде възможность на българското главно командуване да формира 6 полка (67., 68., 69., 70., 71. и 72.), сведени въ три пехотни бригади по два полка. Бригадитѣ бѣха наречени: Сѣрска, Драмска и Одринска.

Въпрѣки че презъ време на войната съ Турция бѣха формирани нѣколко нови голѣми войскови съединения, създадени бѣха още две пехотни дивизии: 12. (59., 60. и 61. пех. полкове) и 13. (62., 63. и 64. пех. полкове).

Съ нарастване на броя на полковетѣ, бригадитѣ и дивизиитѣ увеличи се числото на отдѣлнитѣ армии. Вмѣсто 4 презъ Балканската война, тѣ станаха 5. Само че се наложи значителна промѣна въ бойния съставъ не само на отдѣлнитѣ армии, но дори и въ състава на дивизиитѣ.

Използувани бѣха и скорострелнитѣ оржия, отнети отъ турцитѣ. Съ тия оржия бѣха превъоржжени нѣколко нескорострелни батареи.

По такъвъ начинъ за война срещу бившитѣ съюзници главното командуване разполагаше съ 296 дружини, 48 ескадрона и 186 батареи, отъ които за първа линия можаха да бждатъ извадени до 360.000 души.

Планъ за войната. Понеже всички военни приготовления следъ подписване въ Лондонъ на мирния договоръ съ Турция целѣха главно да повлияятъ на сърби и гърци да бждатъ по-отстжпчиви при спора за разпредѣление на отнетата отъ турцитѣ земи планъ, разученъ и подробно разработенъ за сериозна война съ бившитѣ съюзници, българското главно командуване не бѣ приготвило. Самиятъ начинъ на откриване на военнитѣ действия потвърди това обстоятелство.

Наистина, единъ проекто-планъ за операции срещу сърби и гърци има въ архива на Главната квартира, но това е действително само единъ проектъ, неполучилъ никакво приложение, нито пъкъ е било възлагано нѣкому да го разучи и разработи.

Но, понеже, отъ една страна, този проекто-планъ дава пълна идея за начина, по който биха се развили военнитѣ действия още отъ първия день, ако правителството и главното командуване наистина бѣха взели решение за водене на сжщинска война, а неприлагането му потвърждава, отъ друга страна, мисъльта у сжщитѣ да се избѣгне на всѣка цена такава война, този проекто-планъ добива по тоя начинъ известенъ интересъ.

Съдържанието му е следното:

1. I армия настжпва въ посока Княжевацъ и Зайчаръ и съ бързи маневри се направлява къмъ Пиротъ — Бѣла-паланка за общи действия съ III армия.

2. III армия настжпва къмъ Пиротъ съ тежка артилерия. Задача: обвързва гарнизона на Пиротъ, като чака I армия за общо нападение.

3. Отъ Пиротъ I и III армии, следъ като оставятъ заслонъ при Бѣла-паланка, настжпватъ по долината на Българска Морава презъ Враня и Куманово, за общи действия съ V и IV армии срещу главнитѣ сръбски сили, съсрѣдоточени на Овче-поле.

4. V армия служи за ось на въртение на цѣлия боенъ редъ, като действува на участъка: Султанъ-тепе, Егри-паланка, Първа Китка, за да привлѣче възможно повече неприятелски сили.

5. IV армия настжпва въ участъка: Щипъ и Злетово, за да овладѣе преднитѣ неприятелски позиции. Съ лѣвото си крило да отхвърли неприятелскитѣ части задъ дѣсния брѣгъ на рѣка Вардаръ, като овладѣе Криволакъ и Удово. Като се затвърди здраво, отдѣля четири пехотни бригади съ съответното количество артилерия, които съ бързъ маршъ отиватъ за усилване на II армия за действуване срещу гърцитѣ. Съ останалитѣ сили, като дочака пристигането на I и III армии въ района Враня—Бояновци, да премине въ енергично настжпление за съвмѣстно действуване съ I, III и V армии за

нансяне на окончателенъ ударъ на главната сръбска армия.

6. II армия настжпва съ 11. дивизия къмъ Чаяза, за да изгони остатъцитѣ отъ 7. гръцка дивизия и се закрепи здраво по цѣлия бѣломорски брѣгъ и лѣвия брѣгъ на рѣка Струма. Съ дѣсното си крило завладява Гевгели и здраво се затвърдява. Съ центъра си, усиленъ съ Сѣрската бригада и часть отъ 11. пех. дивизия, заема позиция, на която здраво се затвърдява и дочаква подкрепленията (4-тѣ бригади) отъ IV армия, следъ което преминава въ настжпление къмъ Солунъ.

7. Конната дивизия действува на дѣсния флангъ на III армия, като първоначално е въ свръзка съ I армия, а следъ това настжпва по посока Бѣла-паланка — Нишъ, или Бѣла-паланка—Лѣсковецъ—Враня.

Този проекто-планъ предвижда едновременно вкарване въ действие на всички отдѣлни армии, съ изключение на II армия, чийто центъръ, за да настжпи къмъ Солунъ, ще трѣбва да дочака отъ IV армия предвиденитѣ въ точка 5. четири пехотни бригади. Отъ тая армия се даватъ настжпателни задачи само на дветѣ ѝ крила.

Въ сжщность обаче военнитѣ действия започнаха само съ IV и II армия и то срещу центъра на сръбското разположение и срещу дѣсното крило на гръцката армия. Така че отъ проекто-плана не е била турена въ изпълнение нито една точка, а военнитѣ действия започватъ възъ основа на две бързи телеграми, подадени отъ главното командуване на 16. IV. — едната до командира на IV армия генералъ Ковачевъ, който влизаше въ новия кабинетъ на д-ръ Даневъ като министъръ на войната, но по негово желание остана да командува армията си, и другата телеграма до командира на II армия генералъ Н. Ивановъ.

Съсрѣдоточаване. Щомъ като станаха известни условията на европейскитѣ сили за миръ, българското главно командуване изказа мнение още на 1. IV., че предприемането на нови военни операции къмъ Чаталджа би било съвсемъ безпредметно, толкозъ повече, че положението въ Македония налага да се запазятъ силитѣ на армията за тамъ, ако стане нужда отъ нея. И, понеже въ Главната квартира имаше вече достатъчно сведения, които показваха, че сърби и гърци вематъ едно изходно стратегическо положение, отговарящо за война съ България, налагаше се и на Българската главна квартира, която се намира въ Одринъ, да стори сжщото. Но армията, прикована къмъ Чаталджа и Булаиръ, не можеше да се откжсне отъ тамъ преди сключването на миръ. И, за да не се загуби цѣнно време, по-скорошното подписване на мирния договоръ съ Турция бѣ смѣтнато за абсолютно необходимо, защото пропустатото време за съсрѣдоточаване на войскитѣ въ съответнитѣ операционни театри за евентуално противопоставяне на гърци и сърби би могло да се окаже фатално за българскитѣ национални интереси.

Съсрѣдоточаването на българскитѣ войски отъ Тракийския на Македонския воененъ театъръ се извърши възъ основа на принципа: срещу по-силния противникъ главната маса, а на второстепенния театъръ — по-слаби сили за отбранителни действия. Понеже, отъ друга страна, цѣлата сръбска маса бѣ концентрирана на Овче-поле и имаше за съобщителна линия желѣзния пжть Бѣлградъ—Нишъ—Враня—Куманово, фронталенъ по отношение на българското настжпление и слабо отбраняванъ, българското съсрѣдоточаване трѣбваше да използува това погрѣшно разположение на сърбитѣ по отношение на главната имъ съобщителна линия. Проекто-планътъ за война сжщо държеше смѣтка за тая капитална грѣшка на сръбското главно командуване. И наистина, ако тоя проекто-планъ бѣ приложенъ решително, смѣтано е, че войната е могла да се свърши само съ два удара. Съ единъ ударъ да се вематъ съобщенията имъ и, ползувайки се отъ долината на Морава, I, III, V и IV армии да обкржжатъ сръбскитѣ главни сили съ 220 дружини български срещу 116 сръбски и да принудятъ Сърбия да капитулира, или III и I армия да вематъ Нишъ — 4 дни следъ обявяването на войната и да принудятъ сърбитѣ сжщо къмъ миръ.

Съсрѣдоточаването на българската армия се извърши възъ основа на издадената въ Одринъ на 19. май 1913. година следна директива:

„Съ сключването на мира въ свръзка съ новата военно-политическа обстановка, заповѣдвамъ: армиитѣ да се съсрѣдоточатъ както следва:

а) I армия на линията Бѣлоградчикъ—Превала. Щабътъ на армията Бѣлоградчикъ;

б) III армия Слиница — позицията. Щабътъ на армията въ Пролеша;

в) V армия — Коньово. Щабътъ на армията въ Изворъ;

г) IV армия на линията Щипъ—Кочане. Щабътъ на армията въ Радовишъ;

д) II армия на линията Дойранъ—Правище. Щабътъ на армията въ Сѣресъ;

е) Щабътъ на действуващата армия въ Самоковъ.

Бойно разписание на армията. Все сѫщия день, 19. май, съ заповѣдь по действуващата армия се опредѣли и съставътъ на всѣка отдѣлна армия. Заповѣдьта гласѣше:

„Следъ сключване на мира, въ зависимость отъ новонастѫпилата политическа обстановка, бойното разположение на армията се съставя, както следва:

I армия — генералъ-лейтенантъ Кутинчевъ; 5. дивизия (1. и 2. бригади), 9. дивизия (сѫщо), отдѣлната бригада въ Фердинандъ (65. и 66. пех. полкове), единъ ескадронъ отъ 4. коненъ полкъ.

II армия — генералъ-лейтенантъ Ивановъ: 3. пех. дивизия, 11. дивизия, 1. бригада отъ 10. дивизия, 2. нескорострелъ артилерийски полкъ, Сѣрската отдѣлна бригада (67. и 68 п. полкове), 7. нескорострелъ артилерийски полкъ, 5. погранична дружина, 10. допълн. дружина, 7. пех. допълняващъ полкъ, 10. коненъ полкъ, седемь пеши и седемь конни допълнителни ескадрона, отъ 1. артилерийски планински полкъ — три скорострелни батареи, една 10½ с. м. батарея, гаубичното скорострелно артилерийско отдѣление, отъ 8. артилерийски полкъ.

III армия — генералъ-лейтенантъ Димитриевъ: 1. пех. дивизия, 6. пех. дивизия, 13. пех. дивизия, 3. бригада отъ 5. дивизия, конната дивизия (1., 2., 3., 7 и Лейбгвардейския конни полкове).

IV армия — генералъ-майоръ Ковачевъ: 2. пех. дивизия, 7. п. дивизия, 8. п. дивизия, Македоно-одринското опълчение, 2. бригада отъ 4. п. дивизия, 7. опълченски полкъ, 5. коненъ полкъ, три пеши и три конни допълнителни ескадрона.

V армия — генералъ-майоръ Тошевъ: 4 п. дивизи, (1. и 3. бригади), 12. пех. дивизия, 6. коненъ полкъ, окупационенъ крепостенъ баталионъ, 2. бригада отъ 10. дивизия, Одринската бригада (71. и 72. пех. полкове) една дружина отъ 7. п. дивизия, едно отдѣление отъ 8. артилерийски нескорострелъ полкъ, превъорѫженъ съ турски скорострелни орѫдия, 3. кавалерийска бригада (4., 8. и 9. конни полкове), Софийския, Шуменския и Видинския крепостни баталиони.

Духъ на войскитѣ. Поради възможностьта да започнатъ въ най-скоро време неприятелски действия срещу сърби и гърци, главното командуване запита телеграфно на 8. юний командуващитѣ на отдѣлнитѣ армии: дали би могло да се

разчита на духа на армията за едно успѣшно провеждане на операциитѣ.

Следъ нѣколко дни всички комавдуващи на отдѣлни армии донесоха въ главното командуване, че духътъ на частитъ имъ е много високъ и може да се разчита на голѣма сигурностъ.

Помощникъ главнокомандуващиятъ намѣри за добре да донесе тия сведения както на главнокомандуващия — Царя, така и въ Министерството на външнитѣ работи.

Воененъ театъръ. Макаръ че българскитѣ войски бѣха разположени на фронтъ отъ гр. Кула на северъ до брѣга на Егея на югъ, а сърби и гърци отъ Зайчаръ на северъ до Солунъ на югъ, главниятъ воененъ театъръ, на който се развиха военнитѣ действия, се заключава между линиитѣ: на северъ — Куманово — Горна Джумая; на югъ — Солунъ—Кавала; на западъ — Солунъ—Куманово и на истокъ — Горна Джумая—Кавала.

Отъ фронта, който заемаха сърби и гърци, три естествени пѫтища водѣха за столицата на България — София. Тѣзи три пѫтища сѫ следнитѣ: отъ Скопие презъ Кюстендилъ, отъ Велесъ презъ Горна Джумая и третиятъ отъ Солунъ и Сѣресъ по долината на р. Струма. За прегражданe на тия три посоки и при успѣхъ — за насочване едновременно къмъ Скопие и Солунъ бѣ съсрѣдоточена и по-голѣма часть отъ българскитѣ сили.

Въ всѣки случай отъ общия фронтъ, който заемаше българската армия, едно нейно едновременно настѫпление срещу главнитѣ маси на сърби въ западна посока и на гърци — въ южна, правѣше необходимо разкѫсването ѝ на две, всѣка отъ които се отдалечаваше отъ другата.

Обратното ставаше въ противната страна. Разпокѫсани първоначално на две, при успѣхъ срещу българската армия, сърби и гърци ще се приближатъ все повече и повече една до друга по такъвъ начинъ, и, дошли на българска територия отъ западъ и югъ, тѣ биха действували вече като една армия.

Сърбитѣ заемаха позиции на около 180 клм. отъ София и гърцитѣ на 130 клм. Между сърби и гърци едно разстояние отъ около 60 клм. между Криволакъ на северъ и Кукушъ на югъ бѣ заето съ съвсемъ слаби части сърби и гърци. Споредъ сключената между тѣхъ военна конвенция сърбитѣ трѣбваше да заематъ града Гевгели съ силни части и да държатъ връзка съ гърцитѣ, но на югъ отъ Криволакъ сръб-

ьа ар

съ за
вътъ

настж
ние н

(1. и
Ферд
конен

зия, 1
ленъ
68 п.
погра
ващъ
допъл
полкъ
гауби
тилер

дивиз
дивиз
ни по

7. п. д
2. бри
полкъ

брига,
крепо
ската
дивиз
ленъ
3. кав
ския,

натъ
и гъри
коман

ското главно командуване, вмѣсто да засили намиращия се въ Гевгели пехотенъ полкъ, бѣ наредило да се прибере на северъ и тая войскова часть.

Очертнятъ воененъ театъръ е изпълненъ отъ планинитѣ: Осоговска, Плавица, Плачковица, Голакъ, Огражденъ, Малашевска, Благуша, Бѣласица, Марианска и Крупа, чиито срѣдни височини достигатъ между 900 и 2300 метра.

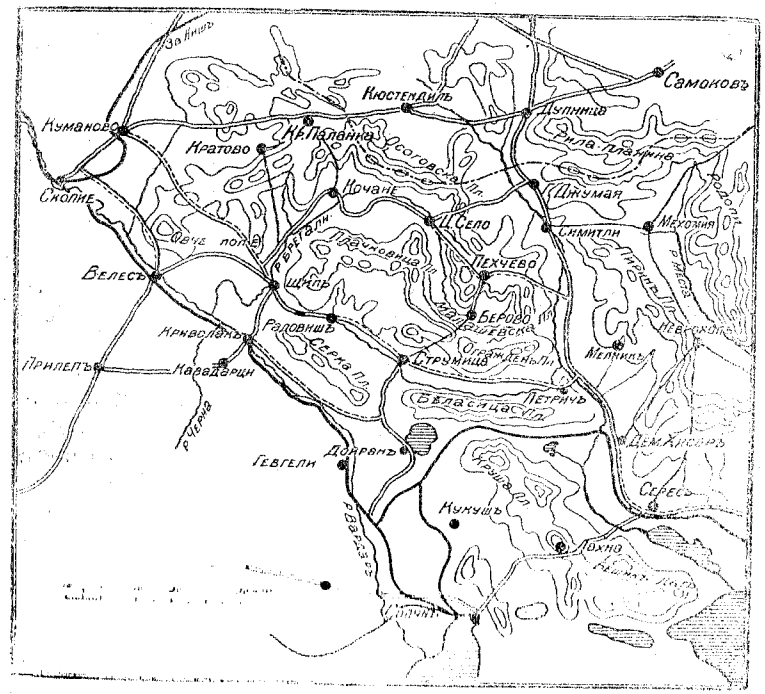

Главенъ воененъ театъръ.

Дветѣ голѣми рѣки, които откриватъ два коридора съ посока отъ северъ къмъ югъ, сж: Вардаръ и Струма. По-малки рѣки, каквито сж: Пчиня, Брѣгалница и Струмица, улесняватъ, но само до известна степень, съобщенията между долинитѣ на Вардаръ и Струма.

Много сж пѫтищата и пѫтекитѣ, които прорѣзватъ тоя воененъ театъръ напрѣчно и надлъжно, но не всички сж удобни за войски и пренасяне на тежести.

Съ изключение на високитѣ планински мѣста, тоя участъкъ е населенъ сравнително добре.

Сезонътъ, презъ който се водѣха военнитѣ операции, улесняваше маневрирането, защото презъ зимата движението е много затруднено.

Повече гръцката и сръбската армии въ продължение на 5—6 месеца нѣмаха предъ себе си никакъвъ противникъ, тѣ използуваха това време, за да издигнатъ нови укрепени позиции, тоя пѫть за една война срещу България. Сърбитѣ успѣха да укрепятъ Овче-поле съ важната флангова упорна точка Султанъ-тепе. Като втора укрепена линия за прегражданe на пѫтя отъ Кюстендилъ за Куманово и Скопие сърбитѣ организираха за отбрана и Страцинската позиция.

На югъ гърцитѣ продължаваха укрепяването на Солунъ до самото започване на военнитѣ действия, а преднитѣ имъ войскови части — заеманитѣ отъ тѣхъ позиции.

Само българската армия, дошла късно на тоя воененъ театъръ, нѣмà време не да се окопае, но дори и да се ориентира добре.

Щабътъ на II българска армия замина отъ Чорлу едва на 2. май и пристигна въ Сѣресъ следъ тридневно пѫтуване. Щабоветѣ на другитѣ армии закъснѣха още повече, а прехвърляне на войскитѣ продължи и следъ започване на военнитѣ действия.

Частични въоржжени стълкновения между българи и гърци при рѣката Ангиста. На 7. май 1913. година гръцки войскови части нападнаха съвсемъ безпричинно българскитѣ предни постове между мостоветѣ Волчиста и Кючукъ-кюпру на р. Ангиста южно отъ селото и гара Чепелдже. Два деня по-късно тѣ отново откриха артилерийски, пушеченъ огънь, на който българитѣ отговориха съ енергично настжпление. Завърза се сериозенъ бой, който продължи цѣлия день и завърши съ пълна победа за българитѣ.

Тоя кървавъ инцидентъ, въ който гърцитѣ загубиха 107 души убити, между които трима офицери и надъ 200 ранени, даде поводъ да се установи по взаимно съгласие една разграничителна линия, която започваше на около 15 клм. ю. з. отъ Кавала и завършваше при с. Валандово, като оставяше въ българско владение градоветѣ Кавала, Правище, Драма, Сѣресъ, Кукушъ и Дойранъ, а Нигрита, Солунъ и Гевгели — въ гръцки ржце.

Солунска трагедия. По време на войната срещу Турция следъ боя при Айватово, гдето войскитѣ на Таксимъ паша

бѣха разбити отъ 7. пех. Рилска дивизия, турцитѣ побързаха да се затворятъ въ Солунъ. На следния день — 27. октомврий, единъ вагонъ съ гръцки жандарми, следъ предварително споразумение между турци и гърци влѣзе въ Солунъ. Едновременно съ тѣхъ, но по другъ пѫть влѣзе и единъ български ескадронъ отъ 5. коненъ полкъ. Преди обаче да бѣ влѣзла 7. пех. Рилска дивизия, гръцкото главно командуване побърза да обяви Солунъ за предалъ се на гърцитѣ и, когато главнитѣ сили на българскитѣ войски се насочиха за тамъ, тѣмъ бѣха затворени вратитѣ. Споръть можеше да бѫде разрешенъ лесно съ оръжие, но българитѣ се показаха благоразумни. Едва на 29. октомврий, и то по дипломатически редъ, се постигна споразумение за влизане въ Солунъ на 7. пех. Рилска дивизия. Но тая дивизия скоро трѣбваше да напустне Солунъ на пѫть за Булаиръ. Въ столицата на Македония, Солунъ, останаха само 14 пех. Македонски и 7. артилерийски полкъ. Последниятъ напустна Солунъ презъ априлъ 1913. година. Сѫщо и три дружини отъ пехотния полкъ. Така, че въ Солунъ остана само една — 3. дружина отъ 14. Македонски полкъ подъ командата на майоръ Велизаръ Лазаровъ. Въ Солунъ пребиваване и генералъ Хр. Хесапчиевъ въ качеството си на български воененъ представитель при гръцката главна квартира.

Ако и съюзници, по още въ първитѣ дни гърцитѣ проявиха крайно враждебни чувства еднакво къмъ българското население въ града, както и къмъ самата българска войска въ града Солунъ. Но-късно, когато вече между сърби и гърци бѣ постигнато споразумение за общи действия срещу българитѣ, терорътъ на гърцитѣ се разпрострѣ върху всички български селища, окупирани отъ тѣхъ. Скоро дойде редъ и на Солунъ.

„Подъ предлогъ, че се търси оръжие, всички български къщи, черкви, училища и пансиони бѣха обискирани и цѣлото българско население хвърлено въ затворитѣ като комитаджийско; въ затворитѣ не липсуваха жени и деца — ученици отъ гимназиитѣ.

Българскитѣ вестници, издавани въ Солунъ, бѣха спрѣни, печатницитѣ затворени. Българскитѣ вестници, идещи отъ стара България, бѣха запретени за внасяне въ Солунъ. Всички официални разпореждания се пишеха и обявяваха на гръцки, турски, френски и еврейски, но не и на български. Българскиятъ елементъ въ Солунъ не сѫществуваше за гърцитѣ. Той бѣ нуженъ да пълни само затворитѣ и да населява безплоднитѣ имъ острови. На систематично преследване бѣха подложени и българскитѣ учители и чиновници“*).

На 17. юний, деня, въ който започнаха военнитѣ действия между България и нейнитѣ съюзници, българската дружина въ Солунъ бѣ разквартирувана разхвърлено, при това съ голѣмъ разходъ на войници за охраняване на учреждения, пансиони и заети здания. Така, че, на тази храбра българска дружина липсуваха всѣкакви условия за една продължителна и добре организирана отбрана. Но въпрѣки тая нестода и голѣмото надмощие на противника — цѣла гръцка дивизия, а сѫщо така и въпрѣки неочакваното нападение, отдѣлнитѣ групи български войници, безъ общо командуване и всѣкаква връзка, проявиха легендарна храбрость, като въ продължение на повече отъ двадесеть часа се биха срещу коварния врагъ и повалиха, преди да бѫдатъ сразени, маса гръцки войници и жандарми.

Борбата започна на 17. юний въ 13½ часа и продължи презъ цѣлата нощь срещу 18. до 8 часа сутриньта. Следъ несполучливи преговори съ командира на дружината презъ нощьта за капитулиране, гърцитѣ си послужиха съ хитрость. Тѣ извикаха началницитѣ на отдѣлни пръснати групи и подъ предлогъ, че желаятъ да преговарятъ, плениха нѣколцина отъ тѣхъ и по тия начинъ обезглавиха отдѣленитѣ една отъ друга групи. Презъ сѫщата тая нощь бѣха избити на параходитѣ и хвърлени въ морето нѣколко десетки българи, войници и граждани, между които 12 войника и единъ фелдфебелъ на парахода „Мариета Рали“.

Отъ самата 3. дружина бѣха избити още на 17. и по улицитѣ на Солунъ повече отъ 25 войника, пръснати по служба изъ града; 14 болни бѣха убити въ самата болница; 89 войника, 1 фелдфебелъ и 2 подофицера бѣха сѫщо така избити като караулни изъ града, а 93 паднаха убити и 160 ранени между тия, които водиха борба при отбраната на жилищнитѣ помѣщения.

Освенъ тѣхъ, въ българския ученически пансионъ бѣха убити 16 ученика и двама служащи!

Къмъ обѣдъ на 18. юлий всички живи офицери и войници, смѣтани като пленници, бѣха натоварени на два парахода и откарани на островитѣ.

---

*) Българскиятъ гарнизонъ въ Солунъ 1913. год., отъ ген. В. Лазаровъ — В. И. Сборникъ, 1929. година.

„Всички останали живи войници, въ това число и офицерския кандидатъ Ивановъ Иванъ, докато бѫдатъ заведени до параходитѣ, а следъ туй и на самитѣ параходи, бѣха жестоко бити съ приклади, камшици, ритници и дървета. На всички тѣхъ бѣ взета и последната стотинка отъ джеба и всички ценности. Освенъ това взеха имъ ботушитѣ, шинелитѣ, а на нѣкои и курткѝтѣ“.

На единъ отъ параходитѣ бѣ откаранъ и българскиятъ архимандритъ Евлоги, който на следния день, 19. юний, е билъ хвърленъ отъ гърцитѣ въ морето отъ парахода „Мариета Рали“*).

*) В. Лазаровъ, op. cit.

ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ

Заемане на изходно положение. Съ нѣколко промѣни въ състава на отдѣлнитѣ армии, които не бѣха отъ сѫщественно значение, на 13. юний българското главно командуване издаде следната директива:

„Отъ сѫбота, 15. т. м. армиитѣ да пристѫпятъ къмъ заемане на своето изходно положение за една евентуална война срещу Сърбия и Гърция, както следва:

1. В т о р а армия съ главнитѣ си сили да се разположи на линията Кукушъ — по билата Сѣресъ—Негованъ. Командуващиятъ на армията да вземе мѣрки да осигури дѣсния си флангъ откъмъ рѣката Вардаръ (Гевгели). Тилътъ на тази армия ще бѫде осигуренъ отъ IV армия.

2. Ч е т в ъ р т а армия остава въ положението, което заема въ настояще време.

3. П е т а армия да се събере около Гърляно, като изпрати авангардъ по важнитѣ посоки къмъ противника и вземе мѣрки за охранение.

4. Т р е т а армия да се събере на линията Врабча—Драгоманъ—Комщица и вземе мѣрки за охранение.

5. П ъ р в а армия да се събере на линията Бѣлоградчикъ—Чупрене. Да изпрати особенъ отредъ отъ Видинския гарнизонъ къмъ Кула и вземе мѣрки за охранение.

6. Ч е т в ъ р т а пехотна дивизия да се разположи между рѣката Струма и с. Коняво.

7. К о н н а т а дивизия остава въ настоящето си мѣсторазположение.

Поводъ за война. На 12. юний въ София бѣха получени съобщения, че близу до Щипъ на Злетовската рѣка сѫ произлѣзли сериозни стълкновения между българскитѣ и сръбскитѣ войски, за което министъръ-председателтъ, д-ръ Ст. Даневъ побърза да предупреди руското правителство още на следния день, че това стълкновение може да предизвика една война.

Два деня по-късно командуващиятъ на II армия генералъ Н. Ивановъ, като донася телеграфно за арогантното държане на гърцитѣ спрямо българскитѣ служащи по изпълнение на желѣзопѫтната служба въ Солунъ, редена и

установена съ специални съглашения между българското и гръцкото правителства, предлага или да се принудятъ гърцитѣ да зачитатъ установенитѣ съглашения, или да се отхвърли сключениятъ на 19. май протоколъ за разграничителната линия. Помощникъ-главнокомандуващиятъ, като докладва тая телеграма на главнокомандуващия, добавя, че е време да се тури край на гръцкитѣ предизвикателства, като се отхвърли спогодбата съ гърцитѣ".

Сѫщиятъ командуващъ на II отдѣлна армия съ телеграма отъ 15. юний, като донася, че духътъ на войскитѣ е добъръ и жаждата за борба и отмъщение голѣма, добавя: „желателно е това положение на духоветѣ да се използува по-скоро, защото не може да се гарантира, че следъ 10 деня ще бѫде сѫщото. Това сѫ измѣнчиви условия. Сега за сега напълно може да се разчита на духа на армията за едно успѣшно провеждане на операциитѣ"*).

Помощникъ-главнокомандуващиятъ, съ цель да повдигне още по-високо духа на войницитѣ, даде заповѣдь на 15. юний въ 8 часа вечерьта на командуващия на IV армия да настѫпи на 17. рано сутриньта, а на командуващиятъ на II армия — да настѫпи при Лафтера и Чаязѫ и да стигне до морето.

Това частично нападение срещу сърби и гърци е целѣло, споредъ пом.-главнокомандуващия, още и: съ силнитѣ удари, които ще бѫдатъ нанесени на съюзницитѣ, тѣ да станатъ по-отстѫпчиви, а наедно съ това да бѫдатъ отнети и часть отъ земитѣ, които не имъ принадлежатъ, и то още преди намѣсата на европейскитѣ велики сили, която могла да се очаква всѣкой мигъ.

Оказа се по-сетне, че сърбитѣ много по-рано сѫ се били погрижили да отпечататъ манифеста за война срещу България. Липсувала е само датата.

Дейность на българското правителство на 17. юний. На 17. юний сутриньта, когато IV. и II български армии атакуваха вече сърби и гърци, министъръ-председателтъ, д-ръ Даневъ, подаде до българскитѣ легации въ Петербургъ, Парижъ и Лондонъ следната телеграма, която най-добре илюстрира настроението въ правителственитѣ срѣди:

„Калиновъ**) телеграфира, че Русия и Франция съвет-

*) Генералъ Ивановъ — Балканската война 1912—1913. година — часть II, стр. 55.

**) Български пълномощенъ министъръ въ Букурещъ. Б. А.

279 ват настоятелно Румъния да мобилизира преди обявяването на войната. Въ минутата, когато подавахме мемоара си по арбитража и се готвѣхме да заминемъ за Петербургъ, не вѣрвахме, че ще се прибѣгне до такава груба система на заплашване тъкмо противъ България, която още въ началото е искала и иска само изпълнението на договора. Заявете, че България не се стрѣска отъ никакви заплашвания. Прибавете, че въ случая инструментътъ на заплашване — Румъния — се оказва негоденъ за цельта, защото въ сѫщность, отъ една страна, насърдчава Сърбия да не приема договорния арбитражъ, а отъ друга — е готова изъ подъ ржка да преговаря съ насъ. И добре, дайте да се разбере, че, когато е въпросъ за съдбоноситѣ на Македония, България е готова на всѣкакви жертви."

Сѫщия день министъръ-председателтъ д-ръ Даневъ, предаде на руския пратеникъ въ София българския мемоаръ, заедно съ всички приложения и, като съобщава за това на българския пълномощенъ министъръ въ Петербургъ, добавя: „можемъ да тръгнемъ утре".

Все тоя день д-ръ Даневъ, като изказва убеждението си, че Тройното съглашение искрено желае да отстрани стълкновението съ Сърбия, обвинява френския печатъ, руския пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ Хартвигъ и равнодушието на Русия срещу заканитѣ на Румъния, че съ своето действие тѣ всички насърдчаватъ Сърбия да упорствува и че тъкмо въ това лежи опасностьта за война, а не въ поведението на България, чиято вина е само тая, че настоява за по-скорошно изпълнение на договора.

Но, по поводъ на започнатитѣ военни действия, сѫщия день, 17. юний, сърбитѣ не закъснѣха да изпратятъ до външното министерство протестна вербална нота съ следното съдържание:

„Кралската легация на Сърбия въ София има честь да извести на царското Министерство на външнитѣ работи и на изповѣданията, че презъ нощьта българскитѣ войски сѫ нападнали сръбскитѣ войски по цѣлата линия въ Македония и че боятъ още продължава.

Кралското сръбско правителство протестира противъ това настѫпление и настоява да се прекратятъ действията; въ противенъ случай то снема отъ себе си всѣка отговорность."

Не закъснѣ да изрази още сѫщия день чрезъ подобна нота протеста си и гръцкото правителство.

Но и на двете тия вербални ноти българското правителство, неизвестно по какви съображения, не обърна никакво внимание, като ги остави безъ отговоръ. Само руската легация въ София, като съобщава въ Петербургъ, че презъ този день сж станали сериозни стълкновения, моли отъ името на д-ръ Даневъ: Петербургъ да направи възможното въ Бѣлградъ и Атина за прекратяване на военнитѣ действия. Рускиятъ представитель въ София добавя още, че, понеже Скупщината отлага решението си по въпроса за утре — 18. юний — д-ръ Даневъ отлага сжщо така своето заминаване за Петербургъ за 19.

Все сжщия день, 17. юний следъ пладне, д-ръ Даневъ напуства София, за да отиде въ щаба на III. отдѣлна армия при командуващия армията генералъ Радко Димитриевъ*), когото покани да вземе участие въ делегацията, която на 19. юний трѣбваше да замине въ Петербургъ въ връзка съ арбитража.

Още съ влизането си въ щаба, д-ръ Даневъ побърза да заяви предъ полковницитѣ Жостовъ и П. Тантиловъ: „Радвайте се, вашето желание се изпълни“, отъ което се установява, че правителството сжщо бѣ известно за започнатитѣ сутриньта военни действия. Следъ като остана близу два часа насаме съ генералъ Радко Димитриевъ, на заминаване за София д-ръ Даневъ, запитанъ за новини, казалъ: „Какво да ви кажа, избѣгахъ отъ София, за да не могатъ да ме намѣрятъ дипломатитѣ, защото ме търсятъ цѣлъ день“**).

Отъ така очертаната дейность на българското правителство презъ тоя день се вижда, че то се намира въ очакване на нѣкакво важно събитие, което едничко би помогнало за по-бързото и по-сигурно разрешение на спорния въпросъ въ полза на България.

За да говори още по-твърдо, ржководительтъ на българската външна политика чакаше тоя день и единъ успѣхъ на фронта. Но до война не желаеха да се отиде както правителството, така и главното командуване. Това най-добре се вижда отъ начина, по който бѣха откриги самитѣ военни действия по силата на издаденитѣ две заповѣди до командуващия IV. отдѣлна армия и командуващия II. армия и начинътъ, по който се смѣташе да бждатъ прекратени така започнатитѣ частични военни действия.

Тия разпореждания носятъ подписа на помощникъ-главнокомандующия, генералъ-лейтенантъ М. Савовъ.

*) Щабътъ се намира въ конезавода Божурище. Д-ръ Даневъ бѣ придруженъ отъ министра на правосждиесо П. Абрашевъ.

**) Споредъ последнитѣ проучвания на В. И. Комисия. Б. А.

Развитие на военнитѣ операции

Настжпването на IV. българска армия. Срещу тая армия, чиито дивизии бѣха разположени въ форма на изпжкнала къмъ противника джга, сърбитѣ бѣха съсрѣдоточили две отдѣлни армии, I-а и III-а, съ предни постове по демаркационната линия и укрепени точки по височинитѣ, намиращи се по-назадъ. По такъвъ начинъ общиятъ фронтъ на двете сръбски армии се очертаваше въ формата на вдадена джга съ крайни здраво заети точки, на северъ Султанъ-тепе и на югъ Криволакъ. Общо срещу IV. българска армия стояха седемъ пехотни дивизии, разположени на здраво укрепени позиции, отъ които особено добре бѣ укрепенъ масивътъ Султанъ-тепе. При това, тия седемъ пехотни дивизии имаха задъ себе си единъ доста силенъ резервъ въ съставъ 10 хиляди черногорци, една доброволческа бригада и конната дивизия.

На 17. юний, въ 3 часа сутриньта, частитѣ отъ IV. армия получиха заповѣдь да нападнатъ противника, като завладѣятъ следнитѣ точки:

Македоно-одринското опълчение — Султанъ-тепе.

2. бригада отъ 4. пехотна дивизия — височината 550 западно отъ с. Добрево.

7. дивизия — следващата височина 550 северно отъ с. Тихонъ.

8. дивизия — в. Богословъ и устието на рѣка Азмакъ.

1. бригада отъ 2. дивизия — гара Удово и моста западно отъ Градецъ.

3. бригада отъ 7. дивизия — да съдействува за заемането на Удово, като настжпи презъ Чепели.

Резервъ въ разпореждане на командуващия армията: Четири пехотни полка, отъ тѣхъ единия опълченски, три скорострелни батареи и единъ коненъ полкъ.

Въ 3 часа сутриньта на 17. юний частитѣ настжпиха напредъ и, следъ като изтласкаха преднитѣ постове, продължиха къмъ дадените имъ обекти. Но, понеже настжплението бѣ радиално, колкото по-напредъ отиваха частитѣ, толкова повече се раздалечаваха едни отъ други, като губѣха въз-

можностьта да си помагатъ взаимно. Тъкмо обратното бѣ за противника.

Поотдѣлно действията се развиваха по следния начинъ: Македоно-одринското опълчение настжпи въ две колони, но поради крайно пресѣчената мѣстность, отдѣлнитѣ дружини скоро се пръснаха и до първия важенъ пунктъ, височината Парадли, стигна само една дружина. Не успѣ да заеме тоя день и 2. бригада отъ 4. дивизия дадения ѝ обектъ кота 550 с. з. отъ Кочане, гдето бригадата се затвърди едва късно вечерьта, когато сръбската артилерия престана да я обстрелва.

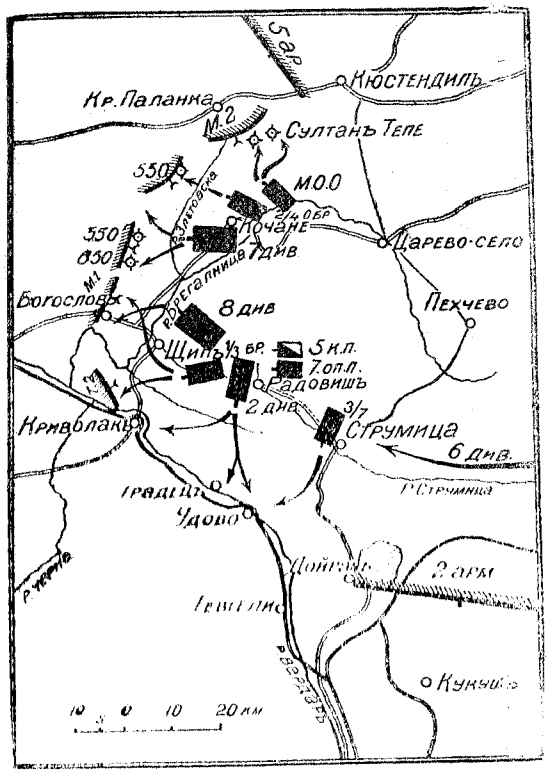

Настжплението на IV армия.

7. пехотна дивизия настжпи въ две колони, отъ които лѣвата успѣ да заеме кота 650, но дѣсната, насочена къмъ кота 550, спрѣ на единъ километъръ отъ обекта и стана причина за катастрофата съ тая колона на следния день.

8. пех. дивизи настжпи съ две бригади въ първа линия и една отзадъ — за маневриране. Дветѣ бригади минаха рѣката Брѣгалница и напреднаха по височината Богословъ, но късно следъ обѣдъ положението на едната бригада отъ първата линия бѣ доста критическо, понеже противникътъ бѣ започналъ да обхожда дѣсния ѝ флангъ съ значителни сили и стана нужда да бжде подкрепена отъ съседната 7. дивизия съ части отъ бригадата, която преди това бѣ заела кота 650. Все пакъ, до вечерьта 8. пехотна дивизия не можа да стигне до даденитѣ ѝ обекти.

2. дивизия настжпи въ две колони. Лѣвата колона достигна, безъ да срещне сериозна съпротива, Градецъ и Удово и завладѣ моста на ж. п. гара. Дѣсната колона води презъ цѣлия день бой за завладяване на гребена на Серка планина, отъ кждето успѣ да прогони сръбскитѣ предни постове, които се отдръпнаха къмъ главната си позиция късно вечерьта.

Така, на 17. юний вечерьта отъ даденитѣ обекти на отдѣлнитѣ дивизии отъ IV. армия бѣха овладѣни напълно само кота 650 срещу лѣвата колона на 7. пех. дивизия и на крайния лѣвъ флангъ ж. п. гара Удово и моста на р. Вардаръ.

Изненадата, следователно, на която се разчиташе толкова много, не даде презъ тоя день всички очаквани отъ българското главно командуване резултати срещу главнитѣ сръбски сили. Изненаданъ въ първитѣ часове, противникътъ бързо се съвзе, главно поради обстоятелството, че всички останали български армии (I-а, III-а и IV-а), разположени срещу сръбския фронтъ, като не получили никаква заповѣдь, останаха на мѣстата си. Дори V. армия, която се намираше въ съседство съ IV. армия, макаръ че сърбитѣ взеха отъ разположенитѣ срещу тая армия свои части, за да ги противопоставятъ на ударитѣ на IV. армия, остана този день въ бездействие, още повече, че тъкмо съседниятъ на тая армия лѣвъ флангъ на IV. армия претърпѣ доста голѣми несполуки.

Действията на IV. армия на 18. юний. Съ подкрепления, взети отъ войскитѣ срещу III. българска армия, сърбитѣ успѣха съ подготовена презъ нощьта атака да изтласкатъ презъ деня Македоно-одринското опълчение отъ всички точки, които то бѣ успѣло да овладѣе предния день.

И по останалия фронтъ срещу 2. бригада отъ 4. Пресѣщия начинъ контъратакуваха и на нѣкои мѣста, какъвто бѣ случаятъ предъ 7. пех. дивизия, тѣ дори имаха известенъ успѣхъ, а на други мѣста можаха само да затруднятъ, а нѣкѫде и да спратъ българското настѫпление.

По-плодоносни бѣха тоя день действията на 2. пех. Тракийска дивизия, която, следъ като предния день отблъсна сърбитѣ отъ Серка планина, настѫпи къмъ Криволакъ съ едната си бригада и откъмъ Удово. За Криволакъ настѫпи откъмъ Струмица и 3. бригада отъ 7. Рилска дивизия.

Презъ двата тия дни сърбитѣ, които заемаха тая позиция съ 3 полка, успѣха да привлѣкатъ още единъ полкъ и цѣлата доброволческа бригада отъ Скопие, готови по тоя начинъ да посрещнатъ атакитѣ на усилената 2. българска дивизия, която имаше за задача да атакува криволашката позиция.

Решение на българското правителство за прекратяване на военнитѣ действия. Понеже действията на IV. армия не дадоха още първия день очакванитѣ резултати, българското правителство използува подаденитѣ предния день вербални ноти отъ Сърбия и Гърция, съ които се искаше прекратяване на военнитѣ операции и сутрищта на 18. юний Министерския съвѣтъ рѣши да помоли помощникъ-главнокомандуващия да прекрати военнитѣ действия, съ следното писмо, изходящо отъ Министерството на външнитѣ работи:

„По заповѣдь на г. министъръ председателя, Министерството на външнитѣ работи и на изповѣданията има честь да Ви съобщи, че свои поставени въ министерството единъ протестъ отъ страна на сръбското правителство по случай на вчерашнитѣ стълкновения на българскитѣ и сръбскитѣ славска дивизия, както и срещу 7. и 8. дивизии, сърбитѣ по войски въ Македония, съ който се иска да се дадатъ заповѣди отъ наша страна за прекратяване на по-нататъшни действия. Въ противенъ случай, сръбското правителство отхвърля всѣкаква отговорность отъ себе си.

При всичко че българското правителство даде своевременно такъвъ протестъ въ Бѣлградъ и че по случай на протеста на сръбското правителство ще направи то и по-нататъкъ потрѣбното, Министерството на външнитѣ работи и на изповѣданията има честь, по заповѣдь на г. министъръ-председателя, да Ви помоли, г. генералъ, да дадете веднага

нуждитѣ заповѣди за прекратяване на военнитѣ действия отъ наша страна. За сѫщата цель ще се направятъ постѫпки и въ Бѣлградъ“[2]).

Разпореждания на помощникъ-главнокомандуващия и последствията отъ тѣхъ

Предъ фронта на IV. отдѣлна армия. Заповѣдьта за спиране на военнитѣ действия помощникъ-главнокомандуващиятъ направи отъ София, гдето се намираше на 18. юний, малко следъ 10½ часа преди пладне. Въ щаба на IV. отдѣлна армия тая заповѣдь се получи къмъ 11 часа.

Макаръ че отъ българска страна стрелбата и настѫплението бѣха прекратени, сърбитѣ не спрѣха нито за моментъ военнитѣ действия, въпрѣки изпратенитѣ парламентьори, нѣкои отъ които дори бѣха убити, а и цѣлъ единъ полкъ отъ 7. пех. дивизия бѣ плененъ съ измама.

Така тая недобре обмислена по своитѣ последици заповѣдь внесе въ редоветѣ на българскитѣ полкове отъ IV. армия неизмѣримо опустошение. Защото, турната въ изпълнение, когато българитѣ още продължаваха да се борятъ срещу упорството на сърбитѣ, тая фатална за изхода на войната заповѣдь, наложена по дипломатически съображения, пречупи крилетѣ, сломи духоветѣ и нанесе на българската армия непоправимо тежъкъ ударъ. Тая заповѣдь стана причина: да се разстрои цѣлото дѣсно крило на IV. българска армия; сѫщата заповѣдь даде възможность на противника да спечели и време, и пространство и срещу ония български части, които до това време настѫпваха победоносно; да убие вѣрата въ успѣха у командуващия армията генералъ Ковачевъ и да го принуди да отстѫпи, въпрѣки успѣха на лѣвото крило на сѫщата тази армия.

Предъ фронта на II. отдѣлна армия. Макаръ че въ писмото на Министерството на външнитѣ работи се говори само за прекратяване на военнитѣ действия срещу сърбитѣ, въ 4 часа сл. пладне на 18. юний помощникъ-главнокомандуващиятъ подаде и следната телеграма, получена въ щаба на II. отдѣлна армия въ 6 часа и 30 минути сл. пл., но само за прекратяване на настѫпателнитѣ действия срещу гърцитѣ, но не и за спиране на военнитѣ действия изобщо, както гласѣше заповѣдьта до IV. армия:

[2]) Писмото носи дата 18. юний и е подписано отъ съвѣтника П. Димитровъ и началника на отдѣлението Д-ръ Г. П. Радевъ. Б. А.

„По заповѣдь на правителството и предъ видъ на сериозността на положението на IV. армия, ще прекратите всѣкакви настжпателни действия, като преминете въ отбрана.“

Операциитѣ на II. армия на 17. и 18. юний. Тази армия откри военнитѣ действия на 16-и презъ нощьта срещу гърцитѣ, които имаха три дивизии въ първа линия между Вардара и Тахинското езеро (3-а, 5-а и 4-а), три пехотни дивизии въ втора линия (2-а въ Солунъ, 1-а около Сико и 7-а въ Санта), една пехотна дивизия западно отъ Вардаръ (10-а) и една дивизия източно отъ езерото Тахино (6-а).

Българската II. армия заемаше:

Съ две бригади отъ 3. пех. дивизия линията Дойранъ—Кукушъ и на изтокъ.

1. бригада отъ 10. дивизия бързаше да заеме тоя день дадения ѝ участъкъ при Негованъ.

— Драмската бригада заемаше участъка Орлякъ—Горазанли.

— Сѣрската бригада заемаше участъка отъ двѣтѣ страни на шосето, което отъ ж. п. линия Драма—Сѣресъ водѣше на югъ за Чайязж.

11. пех. дивизия заемаше на изтокъ отъ Сѣрската бригада: Правища, Кавала до устието на рѣка Места.

— Съ два отдѣлни гарнизона бѣха заети Порто Лагосъ и Деде-Агачъ (общо съ 6 пех. дружини, четири тежки и две полски батареи и единъ ескадронъ).

Щабътъ на II. армия — въ Сѣресъ.

Заповѣдьта за започване на военнитѣ действия отъ главната квартира се получи въ щаба на армията на 15. юний въ 9 часа вечерьта. На II. армия се заповѣдваше да атакува по най-енергиченъ начинъ противника при Левтера и Чайязж и да заеме твърдо на тия пристанища.

Тая задача командуващиятъ на II. армия възложи за 17. юний на войскитѣ, разположени въ Правишко (11. пех. дивизия и Сѣрската бригада), които къмъ 6½ часа сл. пладне сжщия день стигнаха съ бой устието на рѣка Струма източно отъ Чайязж.

Съ директива № 24 отъ 17. юний на II. армия се даде задача и за следния день, като ѝ се заповѣдваше веднага, щомъ бждатъ заети Чайязж и цѣлото устие на р. Струма: армията да настжпи къмъ заповѣданото по-рано съсрѣдоточение на линията: Кукушъ—кота 665, по пжтя Сѣресъ—Негованъ (директива № 23). Освенъ това, съобщаваше се на

командуващия на армията да има предъ видъ, че ще получи заповѣдь да атакува Солунъ.

На следния день, 18. юний, II. армия бързаше да съсрѣдоточи главнитѣ си сили на линията Кукушъ—Негованъ, съ огледъ къмъ една евентуална атака срещу Солунъ, който се намираше на 35 километра отъ фронта Кукушъ—Негованъ.

Презъ сжщия день крайниятъ лѣвъ флангъ на II. армия при Чайязж бѣ обстрелванъ безрезултатно отъ гръцкия воененъ флотъ, а дѣсниятъ ѝ флангъ, 3. бригада отъ 3. Балканска дивизия, която предния день бѣ атакувала сръбски и гръцки части и взе въ пленъ 1 гръцки офицеръ и 186 пленници (гърци и сърби), се затвърдяваше по двата брѣга на рѣка Вардарь при гр. Гевгели, но се нуждаеше отъ засилване. За тая цель командуващиятъ на армията поиска една бригада, която главното командуване обеща да изпрати за другия день, но поради крайно тежкото положение на IV. армия тая бригада не бѣ изпратена.

Сжщата бригада трѣбваше да се вземе отъ войскитѣ, които главното командуване съсрѣдоточаваше около Струмица съ задача да се използуватъ или отъ IV. армия, или отъ II. — ако тя би получила заповѣдь да настжпи.

По тоя начинъ, слабата и безъ това II. българска армия се пръсна на единъ фронтъ отъ Гевгели на р. Вардаръ до Орфано на Бѣлото море, линия около 130 километра, заета отъ шесть български бригади, срещу петь гръцки дивизии въ първа линия, задъ които тоя день се приближаваха намиращитѣ се въ втора линия три пехотни дивизии, отъ които 7-а настжпваше по посока на Нигрита; 1-а къмъ Берово и 2-а отъ Солунъ на северъ по посока на Айватово. Останалитѣ 3-а, 4-а, 5-а, 6-а и 10-а почиваха тоя день на мѣстата, които заемаха вчера.

При това бойно разположение на българи и гърци на 18. юний сл. пладне се получи телеграмата за прекратяване на всѣкакви настжпателни действия, като II. армия премине къмъ отбрана.

За да не се повлияе зле върху духа на войницитѣ, командуващиятъ на II. армия даде по-друга мотивировка на разпорежданията, които той получи въ свръзка съ горната заповѣдь:

„До окончателното съсрѣдоточаване на армията, заповѣдвамъ да се прекратятъ всѣкакви по-нататъшни настжпателни действия. Частитѣ да се укрепятъ здраво на удобни за упорита отбрана позиции и да бждатъ въ положение да

се противопоставятъ успѣшно на числено превъзходенъ противникъ. Бригадата на 10. дивизия да заеме положение, което да ѝ даде възможность да поддържа близка бойна свръзка съ частитѣ отъ 3. дивизия."

Общо, заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия не се отрази така зле върху II. отдѣлна армия, защото на 18. юний тая армия бързаше да се съсрѣдоточи, а и противникътъ се стремѣше къмъ сѫщото. Гърцитѣ тоя день очакваха приближаването на намиращитѣ се доста надире три пехотни дивизии и нѣмаха никакво намѣрение да нападатъ.

А и самата заповѣдь отъ помощникъ-главнокомандуващия бѣ редактирана по такъвъ начинъ, че дори не стана нужда да се влиза въ каква да е връзка съ противника.

Но заповѣдьта за 19. юний, издадена на 18-и — въ 11 ч. и 40 мин. вечерьта отъ помощникъ-главнокомандуващия, като се основаваше на съображението, че гърцитѣ се готвятъ да минатъ въ настѫпление, препорѫчваше на командуващия на II. армия да заеме позиция по-назадъ, която да му даде възможность да прикрива направлението Сѣресъ—Демиръ-Хисаръ, а сѫщо и да вземе мѣрки за осигуряване на връзката съ IV. армия презъ гр. Дойранъ.

Действията на II. и IV. български армии на 19. и 20. юний срещу гърци и сърби

На фронта срещу гърцитѣ. Макаръ че заповѣдьта на главното командуване за 19. юний бѣ изрична, командуващиятъ на II. армия по редица съображения, между които най-главното бѣ, че друга укрепена линия нѣмаше, а и моментътъ за отстѫпление не билъ още настѫпилъ, реши да остане на заетитѣ досега позиции и тамъ да отбранява*).

Сѫщия день гръцкитѣ осемь пехотни дивизии настѫпиха на северъ съ заповѣдь да атакуватъ българитѣ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции на линията: Гевгели презъ Кукушъ (южно) до езерото Тахино на изтокъ. Докато, обаче, 7., 1. и 6. гръцки дивизии настѫпваха на широкъ фронтъ (около 40 клм.) — Нигрита—Негованъ—Гювезна, четири пехотни дивизии, а именно: 2-а, 4-а, 5-а и 3-а настѫпваха концентрично срещу заетитѣ отъ българитѣ кукушки позиции. Само 10. пех. гръцка дивизия, следъ като успѣ да мине на лѣвия брѣгъ на рѣката Вардаръ при Карасули, настѫпи на северъ къмъ с. Калиново.

*) Op. cit., стр. 77.

Вечерьта гърцитѣ достигнаха линията: Суха планина—Зарово, а срещу Кукушъ, южно отъ тоя градъ; на крайния си лѣвъ флангъ съ 10. дивизия, гърцитѣ настѫпиха между р. Вардаръ и езерото Аржанъ.

Навсѣкѫде гръцкитѣ части надвишаваха българскитѣ, които трѣбваше да се отбраняватъ съ отчаяни усилия и храбрость. Срещу Кукушъ 2. бригада отъ 3. Балканска дивизия, въ помощь на която пристигаше по части Сѣрската бригада, трѣбваше да се отбранява срещу две, а по-късно срещу четири гръцки дивизии.

Да подпомогне II. армия главното командуване можеше само съ 6. пех. Вдинска дивизия, която въ сѫщото време се намираше около и въ гр. Струмица. Но на генералъ Ивановъ се отговори, че неговата II. армия ще може да разчита на подкрепления, едва следъ като бѫдатъ осигурени операциитѣ срещу сърбитѣ.

Но къмъ 9 ч. сл. пл. той получи съобщение, че крайната дѣсна флангова бригада ще бѫде засилена съ 50. пех. полкъ отъ IV. армия, заемащъ позиция при Удово, отъ кѫдето тритѣ дружини ще тръгнатъ на 20. юний.

За тоя день — 20. юний — частитѣ отъ II. българска армия имаха следната заповѣдь: частитѣ отъ 3. Балканска дивизия съ Сѣрската бригада и другитѣ придадени къмъ тѣхъ части да действуватъ на височинитѣ около града Кукушъ; бригадата отъ 10. пех. дивизия съ 7. допълняващъ полкъ и 28. допълняваща дружина да заематъ височинитѣ северно отъ Негованъ, а Драмската бригада — да се отдръпне така, че да прикрие фланга на 10. дивизия.

Сѫщия день 2. бригада отъ 6. пех. дивизия, която се придаваше къмъ II. армия, тръгна отъ с. Сушово и нощува въ с. Крадарио.

Така че на 20. юний българитѣ водиха бой: въ долинитѣ на двѣтѣ рѣки, Галикъ и Вардаръ, съ три пех. бригади, отъ които само едната имаше две скорострелни артилерийски отдѣления, а на другитѣ бригади — артилерията бѣ нескорострелна. Срещу тия три бригади настѫпваха цели шесть гръцки дивизии!

При Негованъ и Лахна имаше сѫщо три български бригади, но непълни, при това Драмската отъ тѣхъ слаба въ всѣко отношение, така че и срещу тѣхъ гърцитѣ действуваха съ превъзхождащи сили, като имаха възможность да

обхождатъ слабитѣ български части и така ги принудиха да отстѫпятъ на северъ. По този начинъ гърцитѣ лесно успѣха да заематъ тоя день съ своя дѣсенъ флангъ Нигрита и Негованъ, но гръцкитѣ дивизии, които атакуваха Кукушъ, макаръ и подпомогнати отъ 10. дивизия, която действуваше на лѣвия гръцки флангъ, не успѣха. Българитѣ, макаръ че бѣха четири пѫти по-слаби числено, както по отношение на пехотата, така и въ артилерията (23 гръцки срещу 6 български батареи!), запазиха града презъ цѣлия день въ рѫцетѣ си. Въ тоя день тамъ израстнаха много храбреци.

Общо, при Кукушъ действуваха 12.500 души българи, които по признание на самитѣ гърци, успѣха да имъ нанесатъ загуби, възлизащи на 17.000 души убити и ранени. Споредъ генералъ Ивановъ, срещу гръцката армия, броеща 120.000 души, цѣлата II. българска армия е имала този день едва 36.000 души*).

На фронта срещу сърбитѣ. На 19. юний действуващитѣ на дѣсния флангъ български части: Македоно-одринското опълчение, две бригади отъ 4. Преславска дивизия и 7. пех. Рилска дивизия бѣха принудени да отстѫпятъ, като заеха линията: Райчани—Соколарци, задъ лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Отстѫпи още презъ нощьта по заповѣдь на лѣвия брѣгъ на рѣка Брѣгалница и 8. пех. Тунджанска дивизия.

Само 2. пех. Тракийска дивизия на лѣвия флангъ на IV. армия успѣ съ бой да се приближи до дадения ѝ обектъ, но произведената атака презъ нощьта не сполучи.

Така създалото се неблагоприятно за българитѣ положение даде възможность на сръбското главно командуване да замисли и организира по-късно единъ решителенъ ударъ по посока на Кочане—Царево-село срещу най-пострадалата презъ тия дни 7. пех. Рилска дивизия, която, следъ пленяването съ измама на 13. пех. Рилски полкъ, бѣ сломена и морално.

На следния день само 2. пех. Тракийска дивизия води нападателенъ бой срещу позициитѣ на сърбитѣ при Криволакъ, но решителната атака се отложи за презъ нощьта срещу 21. юний.

*) Генералъ Н. Ивановъ, op. cit., стр. 92.

РАЗШИРЯВАНЕ НА ВОЕННИТѢ ДЕЙСТВИЯ

Промѣна въ върховното командуване на българитѣ. На 20. юний влошеното военно и международно положение на България наложи на Държавния глава да се консултира съ представителитѣ на всички деветь политически партии въ страната. На това съвещание присѫтствуваха и членоветѣ на правителството. Съ изключение на представителитѣ на тритѣ либерални фракции, всички други поддържаха, че една рѣзка промѣна на външната политика би напакостила извънредно много на България, като ще озлоби още повече Русия и нейнитѣ съюзници. Само представителитѣ на тритѣ либерални фракции бѣха на друго мнение. Тѣ поддържаха, че, ако се потърси въ тоя тежъкъ моментъ подкрепата на Австро-Унгария, положението ще се промѣни въ полза на България.

Реши се кабинетътъ на д-ръ Даневъ да продължи сѫщия курсъ на външната политика на България, като се опита да намѣри начинъ и срѣдства да спре войната съ съюзницитѣ и да предотврати румънската намѣса, като следи зорко и за поведението на Турция.

Стана промѣна само въ върховното българско командуване. Мѣстото на помощникъ-главнокомандуващия генералъ-лейтенантъ Михаилъ Савовъ зае командуващиятъ на III. отдѣлна армия генералъ-лейтенантъ Радко Димитриевъ, а за командуващъ на тая армия бѣ назначенъ запасниятъ генералъ-лейтенантъ Рачо Петровъ.

Тази смѣна се наложи по много причини, макаръ и въ вреда на самитѣ военни действия. Въ всѣкой случай, никой по-добре не можеше да заеме мѣстото на М. Савовъ отъ генералъ Димитриевъ, спечелилъ име на добъръ войсководецъ въ войната срещу Турция и ползуващъ се съ безусловното довѣрие на правителството и на покровителката на България — императорска Русия.

Разпореждания на новия помощникъ-главнокомандуващъ. Безъ да губи много време, генералъ Димитриевъ издаде директива № 24, въ която, като отбелязва, че въ скоро

време ще бѫдатъ предприети общи действия отъ цѣлата армия срещу сърби и гърци, нарежда:

II. армия, усилена съ 2. бригада отъ 6. дивизия, докато не се съсрѣдоточи, да не се увлича въ сериозни акции, като осигури по най-ефикасенъ начинъ съобщителнитѣ линии: Сѣресъ—Деде-Агачъ; Демиръ-Хисаръ—Горна-Джумая и Демиръ-Хисаръ—Петричъ—Струмица.

IV. армия, усилена съ 1. бригада отъ 6. дивизия, сѫщо да не се ангажирва въ сериозни действия, докато не бѫде подготвена операцията за общо действуване на цѣлата армия, като обърне сериозно внимание на лѣвия си флангъ и съобщителната линия Щипъ—Струмица. Назначението на IV. армия е да действува срещу главната група на сръбската армия, развърната на линията Криволакъ—Кратово.

V. армия трѣбваше сѫщо така да чака. Усилена съ единъ пехотенъ полкъ, назначението ѝ е да действува срещу лѣвото крило на главната група на сръбската армия въ участъкъ Султанъ-тепе—Егри-Паланка—Добровница, като обърне сериозно внимание на дѣсния флангъ и установи органическа връзка съ Македоно-одринското опълчение.

III. армия да формира отдѣленъ отредъ въ съставъ петь пехотни полка, които да се съсрѣдоточатъ най-късно до 22. юний вечерьта въ гр. Трънъ. Армията се усилва съ 2. бригада отъ 5. пех. дивизия.

I. и III. армии (безъ тоя отредъ) оставатъ сѫщо до ново нареждане, по мѣстата си.

Намѣренията на новия помощникъ-главнокомандуващъ сѫ: да подготви петтѣ отдѣлни армии по начинъ, че въ не повече отъ 5—6 деня да може да се справи на първо време съ сръбската армия, а следъ това да сразi и гърцитѣ. До това време, обаче, II. армия се оставяше на собствената ѝ сѫдба, засилена само съ 2. бригада отъ 6. пех. дивизия, която сѫщия день тръгна отъ с. Сушово, северно отъ гр. Струмица, на югъ къмъ Дойранъ и Кукушъ.

Дипломатически усилия. Сѫщия день — 20. юний — румънската легация въ София връчи на българското правителство една нота, въ която, като напомняше за по-раншнитѣ си ноти, румънското правителство съобщава, че румънскиятъ краль е заповѣдалъ мобилизация на румънскитѣ войски, понеже България се намира въ положение на война съ Гърция и Сърбия.

21. юний. На българо-гръцкия фронтъ. За тоя день дадената отъ краль Константинъ гръцки заповѣдь гласи: на

21. юний рано войскитѣ въ Гевгелийско да настѫпятъ и атакуватъ българитѣ въ две колони, а именно: 1-о. Гевгели презъ моста, Мачуково, Калиново, и 2-о. Баялци, Михайлово. Отъ своя страна командуващиятъ на II. българска армия телеграфира на полковникъ Каварналиевъ: „Разчитамъ много на васъ. Днесъ трѣбва на всѣка цена да спасимъ честьта на българското оръжие и на България.“

До 5 часа следъ пладне, макаръ и съ упорити боеве, българитѣ бѣха отблъснали всички атаки на гърцитѣ, и положението за тоя день се смѣташе за напълно заздравено на двата фронта. Но очакваната въ помощь на дѣсния флангъ бригада отъ 6. пех. дивизия, вмѣсто да бѫде вече въ досегъ съ войскитѣ на полковникъ Каварналиевъ, остана да нощува при Козлу-дере. И, атакуванъ отъ една и половина гръцки дивизии, храбриятъ полковникъ Каварналиевъ е принуденъ да се оттегли на линията Покели—Чепели. Отъ друга страна, поради невѣрния слухъ, че се е появила гръцка конница при моста Камила и насочилия се отъ всички страни противникъ, въ частитѣ на бригадата на полковникъ Петева се появи паника и въ единъ мигъ положението при Лахна на лѣвия флангъ бѣ компрометирано напълно. Бригадния командиръ смѣниха съ полковникъ Ат. Атанасовъ, комуто се възложи веднага да заеме мѣрки за отбраната на р. Струма.

Късно вечерьта се получиха въ щаба на II. армия две донесения и отъ центъра — генералъ Сарафовъ — съ първото отъ които, като съобщава, че вследствие на силна преумора и изтощение, положението на частитѣ е разклатено, съ второто вече донася, че въ 12 часа и 30 минути по пладне е заповѣдалъ да се почне отстѫпление по посока: Маразли—Мутованли—Анадоли. Нежелаещъ да отстѫпи, поручикътъ отъ 32. пех. полкъ Доневъ, следъ като дочака противника до самия окопъ и стреля до последния моментъ, прониза черепа си и остави коститѣ си тамъ като залогъ.

На дѣсния флангъ гърцитѣ стигнаха до с. Башкьой. Въ центъра, обаче, гръцкото преследване се ограничи главно съ артилерийски огънь, макаръ че заповѣдьта гласѣше: „преследвайте безпощадно и бързо“*).

Общото положение на II армия късно вечерьта на 21. юний е следното: генералъ Сарафовъ съ две бригади отстѫпва къмъ Долни Порой съ посока за Демиръ Хисаръ,

*) В. Дусманисъ, op. cit., стр. 69.

като пази посоката за Горна Джумая. Бригадата на полковникъ Каварналиевъ отстѫпва по посока на Дойранъ. Бригадата, която идѣше отъ северъ къмъ Дойранъ, стигна едва на 15 клм. северно отъ тоя градъ. Дветѣ тия бригади получиха задача да пазятъ посоката на Струмица. Взети сѫ мѣрки да се организира отбраната и на р. Струма. Къмъ Чаяза гърцитѣ не предприеха нищо рпезъ този день. На полунощь щабътъ на II армия тръгна за Демиръ Хисаръ.

За изживяния въ тежка криза день отъ II армия самъ командуващиятъ на армията генералъ Ивановъ дава следнитѣ обяснения: „Този кризисъ не бѣ толкова материаленъ, колкото мораленъ, което е важно въ случая, войскитѣ изгубиха вѣра въ себе си главно, защото, виждайки численото превъзходство на противника, не виждаха помощь отъ никѫде. Положението ставаше още по-тягостно, че войскитѣ въ нѣколкодневни боеве можеха да преценятъ противника и виждаха, че много малко се искаше, за да взематъ работитѣ другъ ходъ, но това „малко“ го нѣмаше и то докарваше отчаянието.

Частитѣ имаха голѣмъ численъ некомплектъ, но тѣ пакъ се решаваха да минаватъ въ контъръ-атаки и отхвърлятъ противника, който не издържаше стремителностьта на нашитѣ атаки, но достигнатиятъ успѣхъ бѣ временень, защото, за да се развие, искаха се сили, а такива именно липсуваха, отъ което успѣхътъ се осуетяваше, а войскитѣ страдаха душевно.

Ако ние при незначителното ни число можехме да се държимъ толкова дни, това се дължи отъ една страна на храбростьта и упоритостьта на нашитѣ войски, а отъ друга, и то въ значителна степень, на неумѣлитѣ действия на противника, който не можеше да оцени и използува положението“. Генералъ Ивановъ завършва: „Бездействието на гърцитѣ даде възможность на нашитѣ войски да се поустроятъ, доколкото това бѣ възможно и да издържатъ следъ единъ—два деня нови упорити боеве“.*)

На българо-сръбския фронтъ. На тоя фронтъ днешниятъ день бѣ много радостенъ, особено на лѣвото българско крило. Съ нѣколко добре подготвени атаки още презъ нощьта срещу 21. 2. Тракийска дивизия успѣ да отхвърли сърбитѣ при Криволакъ отъ двата фланга на позицията, която те заемаха. Само центърътъ имъ продължаваше да се

*) Генералъ Н. Ивановъ, op. cit.. стр. 114.

съпротивлява, но следъ пладне и той бѣ принуденъ да отстѫпи въ безпорядъкъ. Съ тоя успѣхъ връзката между гърци и сърби бѣ окончателно скѫсана. Пробивътъ на общия имъ фронъ бѣ постигнатъ. Съ това българската армия спечели единъ голѣмъ стратегически успѣхъ.

Но поради голѣмитѣ загуби, които даде, Тракийската дивизия не можа да последва и да използува докрай този успѣхъ. Пропустна да го използува на време и самиятъ командуващъ на IV армия, чието внимание въ тоя моментъ бѣ приковано къмъ дѣсния флангъ на армията му, гдето 7. пех. Рилска дивизия бѣ въ отстѫпление. Той не само че не засили съ прѣсни войски 2. дивизия, но разпореди да остане на Криволакъ само единъ полкъ, а всички други части отидоха задъ 8. пех. дивизия.

Сѫщия день 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия отне отъ сърбитѣ позицията при с. Драганово, която по заповѣдь бѣ напустнала на 18., и принуди сърбитѣ да отстѫпятъ безредно по пѫтя къмъ Велесъ.

Но на дѣсния български флангъ на IV армия, още преди действуващитѣ тамъ части да бѣха се устроили напълно, сърбитѣ следъ продължителна артилерийска подготовка подновиха атакитѣ си срещу 7. пех. Рилска дивизия, която, макаръ разколебана, отстѫпи въ редъ и зае височинитѣ западно отъ гр. Кочани.

Единъ върховенъ моментъ. Главната операция, отъ която зависѣше изходътъ на войната, достигна по тоя начинъ до единъ решителенъ фазисъ, и всѣкой пропустнатъ било отъ сърби или българи моментъ ставаше почти непоправимъ.

На българитѣ, поради предивременното прекратяване на военнитѣ действия — на 18. юний само отъ тѣхна страна, а не и отъ сръбска, дѣсниятъ имъ флангъ продължаваше да е разколебанъ, но въ замѣна на това на сърбитѣ е разбитъ днесъ отъ 2. Тракийска дивизия сѫщо така дѣсниятъ флангъ при Криволакъ. Който следователно отъ двамата противници успѣе да се справи часъ по-рано съ така създаденото деликатно и за дветѣ страни положение, той ще има, не ще съмнение, и единъ почти решаващъ за бѫдещитѣ операции привесъ.

Сръбското командуване реши да използува до край добития на своя лѣвъ флангъ успѣхъ, безъ да се плаши отъ разбиването на Тимошката димизия, а българската IV армия взе решение да парира тоя успѣхъ на противника, вмѣсто да използува своя успѣхъ при Криволакъ. И загуби играта.

Това обстоятелство почва да насърдчава не само румъни, но по нѣкои признаци дори и турци, новата граница съ които се смѣта, че е гарантирана отъ великитѣ сили. По тоя начинъ се чувствува вече, че надъ България почва да се надвесва неподозирана или най-малкото недопустима отъ нашитѣ държавници опасность.

Желѣзната примка, която ще трѣбва да стегне по-късно здраво България, е вече готова. Освенъ обявената презъ вчерашния день мобилизация на румънската армия, има сведения, че „добри“ приятели на България съветвали турцитѣ да използуватъ благоприятния за победена Турция моментъ за разплата.

Дипломатически усилия. При създаденото тежко положение, българското правителство се видѣ принудено да се обърне наново къмъ руското правителство тоя пѫть вече — за да бѫде спрѣна румънската намѣса, която при тежкото положение на армията ще осуети всѣкакъвъ опитъ за спечелване на крайния успѣхъ срещу сърби и гърци.

Руското правителство не закъснѣ да отговори, но крайно неблагоприятно за България. Въ отговора се казваше, че „Русия не желае да се намѣси да спре Румъния, тъй като намѣсата ѝ би значило да улесни България, за да се засили противъ Сърбия и Гърция“.

Споредъ руското правителство „сега трѣбвало да се дири ново основание за примирие и ликвидиране, понеже договорътъ билъ туренъ съвсемъ на страна поради кръвопролитията отъ двѣтѣ страни“.

Разпореждане на българското главно командуване за утрешния день. Издадената директива № 27 съ днешна дата имаше следното съдържание: Неприятелскитѣ съюзни армии сѫ разположени, както следва: а) гръцката — развърната на линията Маядагъ—Кукушъ—Негрита; б) сръбската — разпредѣлена на 4 групи: една група отъ седемь пех. дивизии и една конна, развърната на участъка Патарица—Егри-паланка—Клисели—Велесъ; втората група отъ 24 дружини — при Пиротъ; третата група при Княжевацъ съ 12 дружини; четвъртата група — при Зайчарь — 20 дружини 3. позивъ и въ Неготинъ — 3 дружини 3. позивъ.

Операциитѣ на нашитѣ армии въ Македонския театъръ се развиватъ успѣшно. За утрешно число Н. В. Главнокомандуващиятъ заповѣда:

1. Първа армия да настѫпи и премине границата, съ цель да овладѣе Княжевацъ, като насочи една колона къмъ Пиротския укрепенъ пунктъ, а другата колона отъ три полка — по посока на Зайчаръ.

2. Трета армия да настѫпи: групата на линията Смилянци—Царибродъ по посока на Пиротъ, съ цель да го овладѣе; групата около Врабча—Трънъ по посока Власина, съ цель да овладѣе последния пунктъ, да разруши желѣзопѫтнитѣ мостове, а следъ това да настѫпи по долината на р. Морава и застраши тила на главната сръбска армия, като изпрати дѣсно странично прикритие презъ Дъсченъ-Кладенецъ.

3. Втора, четвърта и пета армии да действуватъ въ духа на дадената имъ вече директива*).

4. Първа и трета армии съ навлизането си въ неприятелска територия да осигурятъ връзката помежду си.

ОТЪ 22. ДО КРАЯ НА ЮНИЙ

На фронта срещу гърцитѣ. Още вечерьта на 21., командуващиятъ на II българска армия издаде за следния день заповѣдь № 89, която гласи:

„На повѣрената ми армия е възложено да пази тила и съобщенията на IV армия, като държи възможно по-далече гърцитѣ, догдето IV и V армии завършатъ окончателно операцията си срещу сърбитѣ. Посокитѣ, които водятъ къмъ тила на IV армия, сѫ Дойранъ—Струмица и отъ Демиръ Хисаръ по долината на Струма.

Частитѣ отъ 3. Балканска дивизия и Сѣрската бригада, подъ общото началство на генералъ Сарафовъ, ще иматъ за задача да прикриватъ горнитѣ посоки.

Генералъ Теневъ**), комуто се придава и бригадата на полковникъ Каварналиевъ, ще пази посоката Дойранъ—Струмица.

Генералъ Сарафовъ съ останалитѣ войски ще прикрива посоката по долината на р. Струма.

Полковникъ Атанасовъ съ войскитѣ, действуващи по посока Сѣресъ—Солунъ, ще пази посоката Сѣресъ— Драма.

Полковникъ Дѣловъ ще има за задача да пази устието на Струма и морския брѣгъ. Нему се подчиняватъ всички части отъ Деде-Агачъ до Чаяза, разположени по брѣга на морето“.

---

*) в. Директива № 25.

**) К-ръ на 6. Бдинска дивизия, идещъ съ една бригада откъмъ Струмица. Б. А.

Този день гърцитѣ имаха заповѣдь да преследватъ. За тая цель тѣхнитѣ дивизии бѣха насочени: 7-а на крайния имъ дѣсенъ флангъ; 1-а и 4-а — къмъ Демиръ Хисаръ, а 5-а, 2-а, 4-а, 3-а и 10-а — къмъ Дойранъ.

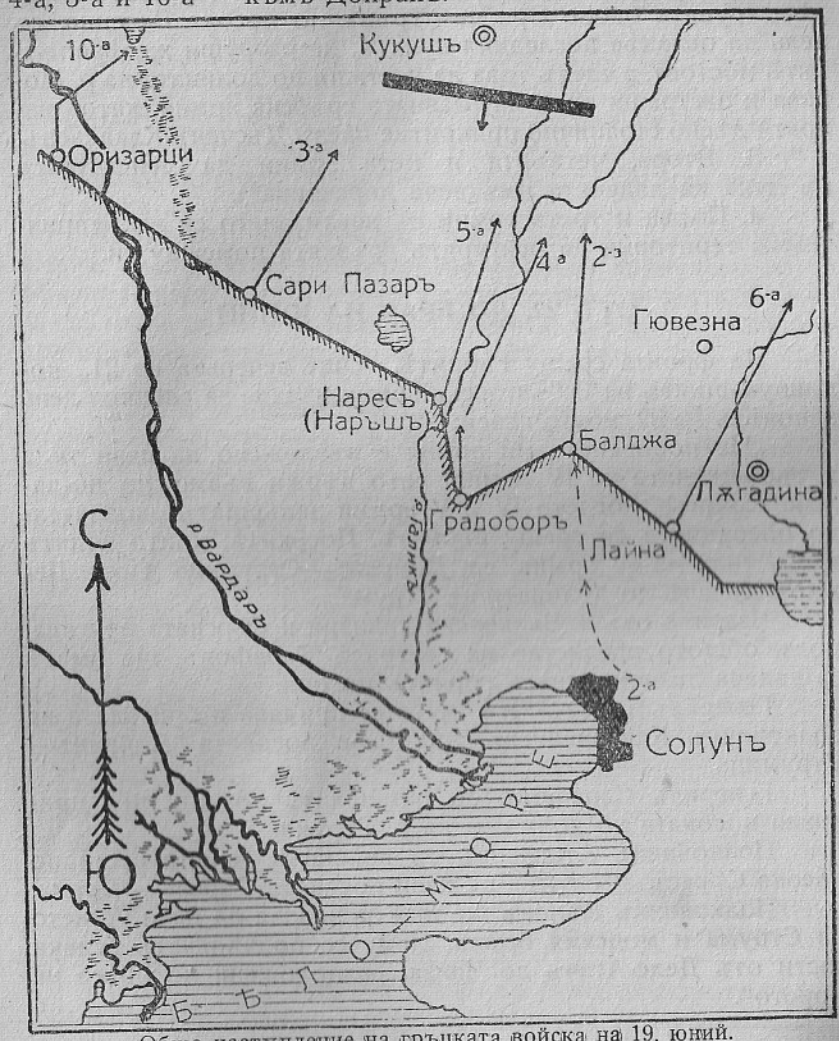

Общо настъпление на гръцката войска на 19. юний.

Понеже презъ тоя день гърцитѣ почти бездействуваха, частитѣ отъ II армия можаха по-спокойно да се отдръпнатъ на северъ, и вечерьта късно Генералъ Теневъ съ две бригади

е около Дойранъ. Генералъ Сарафовъ сѫщо така съ две бригади е на истокъ отъ Дойранъ и на прохода при Демиръ Хисаръ, а полковникъ Атанасовъ заема лѣвия брѣгъ на р. Струма. Демиръ-Хисаръ е сѫщо въ български ржце. За следния день, 23. юний, 1., 6. и 7. гръцки дивизии получиха заповѣдь да атакуватъ българитѣ на р. Струма, северно отъ Орлякъ, а 3. и 10. дивизии да атакуватъ височинитѣ южно отъ Дойранското езеро.

Тукъ въ кървавъ бой срещу многоброенъ противникъ отъ югъ падна смъртно раненъ командиръ̀тъ на 3. бригада отъ 3. Балканска дивизия, решителниятъ и храбъръ полковникъ отъ генералния щабъ, Каварналиевъ, чието мѣсто се зае отъ полковникъ Морфовъ.

2., 4. и 5. гръцки дивизии имаха назначение да съдействуватъ на преднитѣ дивизии, 8. пех. гръцка дивизия получи заповѣдь да замине за Солунъ.

Следъ упорита съпротива българитѣ поради огромното превъзходство на гърцитѣ отстѫпиха по заповѣдь съ главнитѣ си сили къмъ Струмица, а съ по-слаби части — къмъ Демиръ Хисаръ, така че на 24. юний сутриньта гръцката армия можа да стигне линията: Орлякъ—Круша-планина—Дойранъ—Гевгели.

Презъ следнитѣ дни гърцитѣ настѫпиха съ 10. и 3. дивизии презъ гр. Струмица на северъ, а съ 5-а, 2-а и 4-а, следъ като минаха гребена на Бѣласица планина презъ Костурно, к. 1247 и к. 1490, слѣзоха въ долината на рѣка Струмица и настѫпиха къмъ истокъ, като по тоя начинъ обходиха Рупелското дефиле, което две други гръцки дивизии — 1-а и 6-а — атакуваха отъ югъ. Обходътъ на гърцитѣ по долината на р. Струмица принуди българитѣ да отстѫпятъ на северъ.

Къмъ края на м. юний българската II. армия заемаше позиция между планинитѣ Плачковица и Пиринъ на линията: Пехчево—Кресна и на истокъ до Пиринъ планина.

На фронта срещу сърбитѣ. Въ Македония. Непреследванитѣ остатъци отъ Тимошката дивизия, разбита при Криволакъ отъ българитѣ, следъ като бѣха засилени съ доброволческата бригада отъ Скопие, настѫпиха отново къмъ Криволакъ, заеманъ само отъ единъ полкъ, и отблъснаха по тоя начинъ лѣвия флангъ на IV армия до Серка планина. Силнитѣ сръбски атаки при Кочани и настѫплението на сърбитѣ къмъ Серка планина принудиха, безъ обаче да бѣ използувана свободната 8. дивизия при Щипъ, командуващия

IV армия генералъ Ковачевъ да заповѣдва общо отстѫпление къмъ Царево-село съ задача: армията да заеме позиция между в. Руенъ (2250 м.) юго-западно отъ Кюстендилъ, по билото на Голашъ планина до дѣсния флангъ на II армия, около Пехчево, гдето IV. армия дочака по-късно новитѣ, но тоя пѫть съвсемъ безрезултатни атаки на сърбитѣ.

На сръбско-българската граница. На границата отъ Кюстендилъ до Кула стоеха съсрѣдоточени три български армии: V-а, III-а и I-а, които по дипломатически съображения останаха въ бездействие цѣла седмица.

V а р м и я. Особено неблагоприятно бѣ бездействието на V армия, която отъ Руенъ трѣбваше да „наблюдава“ въ продължение на нѣколко дни действията срещу дѣсния флангъ на IV българска армия, срещу който флангъ сърбитѣ можаха да съсрѣдоточатъ и насочатъ грамадни сили.

Наистина V българска армия въ съставъ 4. и 12. пех. дивизии, Одринската бригада и 6. коненъ полкъ, съсрѣдоточена на линията: Радомиръ—Коньово—Руенъ, следъ като на 18., когато настѫпваше да заема линията Уземъ—Китка—Сиври, на пладне бѣ спрѣна и следъ това насочена къмъ Дѣлина планина, на 19. юний получи заповѣдь отъ Главната квартира да съдействува на Македоно-одринското опълчение.

Но, когато тая операция бѣ въ изпълнение, получи се презъ нощьта срещу 22. юний нова заповѣдь: IV пех. дивизия да се съсрѣдоточи къмъ ж.-п. гара Гюешево, като остави на позицията само една бригада. Отдрѣпнати бѣха къмъ границата и другитѣ части отъ тая армия, нѣкои отъ които останаха на тия мѣста до самия край на войната.

III а р м и я. Тази армия, следъ като бѣ получила редъ заповѣди и контръ-заповѣди, едва на 23. юний се съсрѣдоточи въ две групи: л ѣ в а — две пехотни бригади и конната дивизия — около Трънъ и д ѣ с н а група — 13. пех. дивизии и една пех. бригада — около Царибродъ.

На лѣвата група се даде задача да настѫпи по посока на Трънъ—Клисура—Власина, но следъ неуспѣшнитѣ атаки на пограничната височина Букова-глава, тая лѣва група остана до 25. юний на самата граница, а конната дивизия бѣ повикана въ Кюстендилъ и влѣзе въ разпореждането на Главната квартира.

Дѣсната група настѫпи едва на 24. юний съ задача: да заеме укрепения пунктъ Пиротъ, отбраняванъ отъ две пех. дивизии, нѣколко опълченски (3. позивъ), полка съ много-

бройна крепостна артилерия. Но, едва-що надвесила се надъ Пиротско поле, получи се заповѣдь: III армия да прекрати настѫплението. Тукъ частитѣ продължиха да се укрепяватъ чакъ до края на м. юний.

I а р м и я. Тая армия въ съставъ петь пех. бригади и видинскиятъ гарнизонъ бѣ съсрѣдоточена въ три пункта: около Бѣлоградчикъ — две бригади; около Чупрене — сѫщо две бригади и въ Видинъ — четири опълченски дружини.

Армията настѫпи едва на 22. юний съ задача: първоначално да заеме града Княжевацъ, следъ което да продължи въ две посоки: едната къмъ Зайчаръ и другата къмъ Пиротъ. На видинския и кулския гарнизони въ съставъ четири дружини и три батареи се даде задача: да заематъ позиция западно отъ гр. Кула.

Още на 24. юний града Княжевацъ и с. Балта Бериловица на югъ бѣха засѣли отъ българитѣ, обаче на следния день и тая армия получи заповѣдь да отстѫпи на старата граница.

По тоя начинъ и тритѣ тия български армии V-а, III-а и I-а бѣха принудени по заповѣдь, макаръ и въ време на победоносно настѫпление, да спратъ или се върнатъ на границата, и къмъ 27. юний всички тѣ бѣха отново почти тамъ, отдето бѣха настѫпили първоначално.

За отбрана на границата бѣха оставени дветѣ бригади на 9. пех. дивизия, а 5. пех. дивизия замина бързо за гара Брусарци, отдето по желѣзния пѫть отиде да засили другитѣ армии.

Кулскиятъ, а сѫщо и Берковскиятъ отреди останаха по мѣстата си, а Видинскиятъ гарнизонъ заедно съ дветѣ бригади отъ 9. пех. дивизия получиха задача: да отбраняватъ северозападната българска граница.

Дипломатически усилия. Още по време на самата румънска мобилизация българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Букурещъ съобщи на правителството въ София, че, за да бѫде избѣгнато нахлуването на румънската армия въ България, има само два изхода: или да се прекратятъ веднага военнитѣ действия съ Сърбия и Гърция и да се пристѫпи къмъ арбитражъ, или да се дойде до споразумение съ Румъния за нови териториални отстѫпки до линията Тутраканъ—Балчикъ включително.

Може би подъ влияние на тази телеграма последва и заповѣдьта на помощникъ-главнокомандуващия за отдръпване на I. и III. армии отъ сръбска територия и телеграфното

нареждане до българския представитель въ Петербургъ: да направи на Сазонова предложение въ смисълъ, че България е готова да прекрати веднага военнитѣ действия, като отъ Петербургъ направятъ постѫпки за сѫщото въ Атина и Бѣлградъ, и че по всичко, което се отнася до възстановяване на мирнитѣ отношения между Сърбия, Гърция и Черна Гора, както и за предпазване на България отъ новитѣ домогвания на Румъния, българското правителство се довѣрява на „благоволителното" застѫпничество и посрѣдничество на императорското руско правителство.

Но мнението на руския министъръ на външнитѣ работи бѣ и си остана до край, че „Румъния безъ териториална компенсация не може да бѫде спрѣна".

Нахлуване на румънската армия въ предѣлитѣ на България. На 27. юний въ 5½ часа сл. пл. румънскиятъ пълномощенъ министъръ въ София, по заповѣдь на своето правителство подаде една нота, съ която съобщи, че е дадена заповѣдь на румънската армия да навлѣзе въ България. Правителството въ София взе решение още сѫщия день да не оказва никакво съпротивление на румънскитѣ войски при навлизането имъ въ България. Независимо отъ това решение, още на следния день българското правителство предостави на руското императорско правителство: да направи отъ името на България и териториални отстѫпки на Румъния, „щомъ то намѣри, че такива отстѫпки сѫ станали неизбѣжни и неотклоними".

Но сѫщия тоя день, 28. юний, командирътъ на съсрѣдоточения въ стара Добруджа V румънски армейски корпусъ даде заповѣдь да се атакува и превземе „крепостьта" Силистра, въ която тоя день се намираха около 120—150 души български войници, току-що излѣзли отъ болницата. „Атаката" на румънския корпусъ трѣбваше да се поддържа и отъ единъ мониторъ на Дунава. Но по пладне румънската конница влѣзе въ Силистра, безъ да бѣ изгърмѣнъ единъ патронъ.

„Падането" на „крепостьта" Силистра „насърдчи" силно ромънитѣ, и дветѣ дивизии отъ V. корпусъ бързо настѫпиха: 9-а къмъ Тутраканъ, 10-а къмъ Добричъ, и на 30. юний тѣзи две дивизии стигнаха до линията: Тутраканъ—Добричъ —Балчикъ съ конни части до линията Русе—Варна. Скоро, обаче, тия конни части се прибраха задъ линията Тутраканъ—Балчикъ и тамъ останаха до самия край на войната.

По тоя начинъ румънитѣ смѣтнаха, че сѫ възстановили нарушеното отъ българитѣ „равновесие" на Балканитѣ.

За да осигури обаче тая придобивка, главното румънско командуване вкара по-късно въ „действие" и съсрѣдоточенитѣ по лѣвия брѣгъ на срѣдния Дунавъ четири армейски корпуса.

Главната цель бѣ: да бѫдатъ парализирани действията на българската армия срещу гърци и сърби въ най-решителния моментъ на войната, за да се принуди по тоя начинъ България да поиска по-скоро миръ.

И все пакъ българитѣ продължиха още 17 дни борбата.

Последното предложение на правителството д-ръ Даневъ въ края на месецъ юний. Въ момента, когато V румънски корпусъ заемаше линията Тутраканъ—Балчикъ, правителството направи последно усилие предъ Петербургъ, като телеграфира, че то приема не само да се прекратятъ военнитѣ действия, като войскитѣ останатъ по заеманитѣ отъ тѣхъ мѣста, но сѫщо така и конференцията въ Петербургъ, както и обща демобилизация. Ако това не бѫде достатъчно, предоставено бѣ на императорското правителство да разреши чрезъ арбитражъ всички въпроси включително и териториалнитѣ, при каквито условия то намѣри за добре.

Но и това предложение не даде очакванитѣ отъ българското правителство резулатити. И военнитѣ действия трѣбваше да продължатъ. Впрочемъ, отъ неприятелска страна тѣ никога нито за единъ мигъ не бѣха преустановени. Колебания въ това отношение имаше само въ София.

Положението на българската армия къмъ края на месецъ юний. Назначениятъ помощникъ-главнокомандуващъ генералъ Р. Димитриевъ пое командуването на армията на 20. сѫщи. Споредъ първата му директива I и III отдѣлни армии продължаваха да бездействуватъ, но, когато следъ два дена тѣ получиха заповѣдь да настѫпятъ въ стара Сърбия, день-два следъ това бѣха отново върнати назадъ.

Силно озадаченъ отъ отстѫплението на II и IV армии и главно отъ нахлуването на румънитѣ въ Добруджа съ единъ корпусъ (V-и) и съсрѣдоточаването на другитѣ четири корпуса съ две конни дивизии на лѣвия брѣгъ на Дунава на линията: Бекетъ—Корабия—Турну-Магурели, генералъ Димитриевъ не разшири успѣхитѣ на I. III и V армии, за да парализира поне настѫплението на сърбитѣ срещу IV армия, а извърши тъкмо обратното — върна победоноснитѣ I и III армии назадъ.

А съ тѣзи две армии главното българско командуване, въпрѣки всички нещастия, можеше да наклони въ последния моментъ везнитѣ на победата. И наистина, въ самата телеграма за отстѫпление, изпратена до командуващия I армия, генералъ Димитриевъ се обръща къмъ генералъ Кутинчевъ съ думитѣ: „Поддържайте духа на войницитѣ; тѣ, съ трета и пета армия, сравнително оставатъ прѣсни, на които ще се опре Отечството въ случай на опасность".

И все пакъ ефектътъ отъ току-що наченатото, но спрѣно по заповѣдь настѫпление въ Сърбия отъ I и III армии бѣ толкова голѣмъ, че сърбитѣ трѣбваше да се откажатъ отъ подготвения ударъ по посока Щипъ—Радовишъ, за да могатъ да засилятъ застрашенитѣ на северъ сръбски части.

По отношение на II и IV армии българското главно командуване издаде оперативна заповѣдь, по силаат на която:

II армия, за да заеме по-съсрѣдоточено разположение и за да може окончателно да разбие противника, да се оттегли съ главнитѣ си сили на линията: в. Кавица, в. Джама, в. Росалинъ, южния изходъ на Кресненското дефиле и по на истокъ до с. Вранци. Тая планинска позиция армията трѣбваше да заеме за продължителна и упорита отбрана. Щабътъ на армията да се премѣсти въ гр. Горна Джумая.

IV армия въ сѫщото време да се събере на линията: Ждрапаница—гребена Сива-кобила—Голакъ планина—с. Будинарци (западно отъ Пехчево). Въ дѣсно на IV армия къмъ върха Руенъ — ще бѫде V армия.

Докато срещу II армия гръцкото главно командуване бѣ насочило осемь отъ десеттѣ дивизии, колкото армията броеше, а именно*): 7-а, 6-а, 1-а, 5-а, 2-а, 4-а, 10-а и 3-а, срещу IV българска армия сърбитѣ насочиха само три пехотни дивизии: черногорската, две моравски дивизии (I и II позивъ). Другитѣ дивизии бѣха изпратени да спасяватъ старитѣ територии, застрашени отъ навлизането на I, III и V български армии. Срещу V българска армия сърбитѣ имаха I сръбска армия въ съставъ три пехотни дивизии.

Много вѣроятно е, че при решението на сръбското главно командуване да отслаби действуващитѣ срещу IV българска армия войски, то ще е имало предвидъ и настѫплението на румънитѣ въ България, срещу които главното българско командуване вѣроятно ще бѫде принудено да вземе войски отъ тоя фронтъ.

*) Отъ дѣсния флангъ къмъ лѣвия. Б. А.

Все пакъ въ очакване на въздействието на румънското настѫпление къмъ София върху решенията на българското главно командуване, сърби и гърци се съгласиха да минатъ въ общо настѫпление едва на 4. юлий съ задача да заематъ линията: Царево-село—Пехчево—Горна Джумая, като сръбскиятъ дѣсенъ флангъ и гръцкиятъ лѣвъ се свържатъ при Пехчево. Така смѣтаха тѣ да запушатъ и незаетото между тия два фланга пространство, въ което при едно контърнастѫпление българитѣ можеха да се врѣжатъ, еднакво опасно както за сърби, така и за гърци.

Промѣни въ българското висше командуване. Съ дата 29. юний на бившия помощникъ-главнокомандуващъ генералъ М. Савовъ се възложи командуването на съединенитѣ IV и V армии, които имаха назначение да действуватъ на линията отъ Пехчево до Патерица, а на следния день командуващия IV отдѣлна армия генералъ Стилиянъ Ковачевъ бѣ смѣненъ отъ генералъ Диковъ.

Ново българско правителство. На 2. юлий бѣ свиканъ короненъ съветъ, въ който взеха участие и представители на всички партии. Следъ съвета правителството д-ръ Даневъ поднесе оставка. Възложено бѣ на Ал. Малиновъ да състави новия кабинетъ. Той обаче не успѣ. И едва на 4. юлий българскиятъ Царь одобри съставения отъ Д-ръ В. Радославовъ кабинетъ съ представители отъ фракциитѣ на другитѣ две либерални крила, водени отъ д-ръ Н. Генадиевъ и Димитъръ Тончевъ.

Новото правителство на д-ръ Радославовъ не закъснѣ да изпрати двама свои делегати въ Нишъ, за да водятъ преговори за сключване на примирие и миръ. Но сърбитѣ отказаха да преговарятъ по тия въпроси, и войната трѣбваше да продължи.

ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ ОТЪ 1. ДО 17. ЮЛИЙ

Разпорежданията на гръцкото главно командуване. Още на 29. юний следъ българското отстѫпление на северъ гръкото главно командуване реши да настѫпи къмъ Дунница, като насочи дивизиитѣ по следния начинъ, разпредѣлени на три групи:

дѣсна — 7. пех. дивизия къмъ Драма и Неврокопъ, като прикрива дѣсното крило на главнитѣ сили, съставляващи централната група;

ц е н т р а л н а г р у п а — 1., 2., 4., 5. и 6. пехотни дивизии и конната бригада — да настѫпятъ по долината на р. Струма къмъ гр. Дупница;

л ѣ в а г р у п а — 3. и 10. дивизии подъ общата заповѣдь на генералъ Димианасъ да настѫпи къмъ Пехчево и отъ тамъ споредъ обстановката;

8. пех. дивизия получи заповѣдь да се съсрѣдоточи въ Демиръ Хисаръ.

Съсрѣдоточаване на сърбитѣ. Къмъ началото на м. юлий I сръбска армия заемаше: съ дветѣ Дунавски дивизии отъ дветѣ страни на шосето Егри-паланка—Кюстендилъ по продължение на границата. Задъ лѣвото крило — Шумадийската дивизия I позивъ, а задъ дѣсното крило — черногорцитѣ. Въ резервъ Дринската дивизия I позивъ, разположена задъ срѣдата. III. сръбска армия заемаше: съ дветѣ Моравски дивизии — северо-източно отъ Кочане въ първа линия и Тимошката дивизия въ града Кочане. Конната дивизия — въ разпореждане на III армия въ околноститѣ на Кочане.

Развитие на военнитѣ действия. На 2. юлий гръцката армия мина въ настѫпление на северъ и на 3. юлий дивизиитѣ въ първа линия стигнаха съ бой линията: Пехчево—Левуново—Мелникъ—Гайтаново (по пѫтя Сѣресъ—Неврокопъ) и Зърнево (по пѫтя Драма—Неврокопъ).

Сѫщия день гръцкиятъ краль Константинъ подаде отъ главната гръцка квартира до своя министъръ на външнитѣ работи следната телеграма:

„Пристигналиятъ тукъ*) вчера румънски майоръ**) замина днесъ. Той нѣмаше никакво пълномощие да сключи военна конвенция, а просто е дошелъ да изложи общитѣ линии на румънскитѣ действия къмъ София и узнае нашитѣ оперативни намѣрения. Той поиска да се уреди връзката между дветѣ армии презъ време на действията, докато на 14. юлий дветѣ армии се доближатъ на около 30 клм. отъ София, когато ще влѣзатъ и въ непосрѣдствено съприкосновение***).

Що се отнася до нашитѣ аспирации, смѣтамъ за справедливо да се знае изрично, че, ако преди войната тѣ достигаха до р. Места, сега, следъ толкова кръвни жертви, не могатъ да останатъ сѫщитѣ, нито пъкъ възможно е да бѫде

*) Главната гръцка квартира въ с. Хаджи Бейликъ. Б. А.

**) Майоръ Рашкано отъ румънския генераленъ щабъ. Б. А.

***) Вѣроятно на линията Горни Пасарелъ—Вакарелъ. Б. А.

отново изоставено гръцкото население подъ властьта на неговитѣ палачи“(?!).

Следъ като дветѣ крила на гръцката армия настѫпиха достатъчно напредъ и осигуриха централната група, настѫпи и последната по двата брѣга на рѣка Струма.

По това време II. българска армия заемаше съ главнитѣ си сили линията: в. Кавица, в. Джама, в. Росалинъ, южния изходъ на Кресненското дефиле и по̀ на истокъ къмъ с. Вранци. Отъ тая армия войскитѣ на генералъ Теневъ заемаха важнитѣ върхове: Кавица и Джама, а тия на генералъ Сарафова — южния изходъ на Кресненското дефиле, до склоноветѣ на Пиринъ. За прикриване на посокитѣ откъмъ Неврокопъ и за обезпечение на лѣвия флангъ на генералъ Сарафовъ служеха войскитѣ на полковникъ Дѣловъ. Най-важниятъ връхъ Джама, високъ 1900 м., се намираше въ участъка на генералъ Теневъ и се отбраняваше отъ части на 3. пех. Балканска дивизия. За връзка съ IV. армия при Будимирци действуваше бригадата на полковникъ Паскалевъ. Щабътъ на II. армия се намираше въ гр. Горна-Джумая.

Къмъ 1. юлий численията съставъ на тия войски бѣ следниятъ: на генералъ Теневъ: 11.300; генералъ Сарафовъ 8.100 и на полковникъ Дѣлевъ 4.000 бойци*). Отъ тия сведения на командуващия на II. българска армия генералъ Н. Ивановъ се вижда, че въ началото на м. юлий българитѣ едва около 23.000 души сѫ могли да противопоставятъ срещу цѣлата гръцка армия!

На 4. юлий кабинетътъ на д-ръ Даневъ бѣ смѣненъ отъ кабинета на д-ръ Радославовъ и още на следния день, 5. юлий, следъ като се очерта общото настѫпление на сръбската и гръцката армии, българската главна квартира даде следната директива:

— II. и IV. армии да се удържатъ до последна крайность на заетитѣ отъ тѣхъ позиции;

— III. и V. армии заедно съ Босилеградския отредъ да преминатъ въ най-решително настѫпление съ задача: III. армия да слѣзе съ лѣвата си група въ долината на р. Морава и прекѫсне съобщенията между Нишъ и Враня; V. армия да привлѣче къмъ себе си възможно по-голѣми сили и да отхвърли противника къмъ Куманово.

*) Генералъ Ивановъ, op. cit., стр. 171—172 — числата сѫ закръглени. Б. А.

Планътъ не успѣ поради постоянното отстѫпление на II. армия.

При произлѣзлитѣ удари и контъръ-атаки между българскитѣ отдѣлни армии, отъ една страна, и гърци и сърби — отъ друга, операциитѣ се развиха по следния начинъ:

На фронта на II. отдѣлна българска армия, която имаше за задача да се отбранява най-упорито, гръцката армия, следъ като настѫпи съ двата си фланга достатъчно напредъ и осигури действията на централната група, премина въ настѫпление и тая група, чийто съставъ бѣ отъ 5 пехотни дивизии. Особено зле се отрази на отбраната отстѫпването на 7. юлий по недоразумение на в. Джама, заеманъ отъ 3. бригада на Балканската дивизия. Съ падането и на в. Кавица сѫщия день, освенъ че се улесни настѫплението на централната гръцка група по долината на рѣка Струма, но изложенъ бѣ и лѣвиятъ флангъ на съседната IV. българска армия. Единъ день преди това пристигна отъ Епиръ въ Кавала 8. гръцка дивизия, която получи заповѣдь да настѫпи на истокъ и на 8. юлий сѫщата дивизия превзе Ксанти*).

Като последица отъ падането на в. Джама, гърцитѣ, макаръ съ голѣми затруднения, можаха да изтласкатъ постепенно българитѣ на северъ, но все пакъ до тоя день гърци и сърби не успѣха да влѣзатъ въ връзка.

На 8. юлий като крайна линия на отстѫпление бѣ посочена на II. българска армия линията: отъ западъ къмъ истокъ: р. Брѣгалница, в. 1490, в. Руенъ, кота 850, Ораново, мах. Огнярь. По̀ на истокъ презъ Пиринъ планина генералъ Дѣловъ трѣбваше да държи връзка съ центъра и да пази посоката къмъ Разлога.

Дѣсниятъ флангъ на II. армия бѣ засиленъ отъ IV. армия съ седемь пехотни дружини и артилерия, командувани отъ генералъ Д. Гешовъ. Но в. Руенъ падна въ неприятелски рѫце на 9. юлий и частитѣ отъ 3. Балканска дивизия заемаха на 11. юлий позиция по дветѣ страни на пѫтя Руенъ—Тресковъ и на истокъ до рѣка Струма. Предна позиция 1½ клм. южно отъ в. Видренъ (к. 1050).

На своя дѣсенъ флангъ по пѫтя за Неврокопъ гърцитѣ имаха сѫщо така успѣхъ, защото следъ падането на Неврокопъ и Банско, българитѣ отстѫпиха презъ Якоруда и къмъ 10. юлий стигнаха старата турско-българска граница.

*) На 29. априлъ тази дивизия бѣ получила заповѣдь да се съсрѣдоточи въ Демиръ-Хисаръ и Сѣресъ. Вж. Дусманисъ. Op. cit, стр. 123.

Въ центъра срещу генералъ Сарафовъ гърцитѣ успѣха следъ отдръпването на двата фланга на II. рамия да се появятъ на 11. юлий на северниз изходъ на Кресненското дефиле, гдето, обаче, бѣха приковани отъ пристигащитѣ тамъ свежи български войски.

Битката при Калиманци. По предварително изработенъ планъ, едновременно съ настѫплението на гърцитѣ по долината на р. Струма, настѫпиха и сърбитѣ срещу IV. армия, която заемаше позиция отъ дветѣ страни на шосето Царево-село—Кочане, прострѣна отъ границата до с. Будинарци, к. 1300 съ 8. пех. дивизия на дѣсния флангъ. Центърътъ на позициитѣ бѣ заетъ отъ 2. бригада на 4. пех. Преславска дивизия, западно отъ с. Калиманци и 7. пех. дивизия отъ дветѣ страни на самото шосе. Въ първа линия бѣха още Македоно-одринското опълчение и 3. бригада отъ 2. Тракийска дивизия, а въ втора линия — останалитѣ две бригади отъ сѫщата дивизия с. з. отъ Царево-село.

На 4. юлий сърбитѣ се рахвърнаха на голѣмъ фронтъ срещу 7. пех. Рилска дивизия и 3. бригада отъ 2. пех. Тракийска дивизия, която заемаше важната височина Баньочука. Но този день сърбитѣ употрѣбиха въ подготовка и настѫпиха едва на другия день. На 5. юлий къмъ 9 часа пр. пладне гѫсти вериги черногорци, подъ закрилата на силенъ артилерийски огънь, се понесоха къмъ височината Баньочука. Скоро силна буря съ проливенъ дъждъ и гърмотевици покри мѣстността предъ позицията на българитѣ. Черногорцитѣ поискаха да използуватъ създалата се обстановка и масово се понесоха въ атака. Посрещнати отъ картечния и пушеченъ огънь на българитѣ, черногорскитѣ вълни спрѣха, за да се присъединятъ поддържкитѣ имъ. Но, вмѣсто да дочакатъ неприятелската атака, българитѣ сами се хвърлиха срещу имъ съ ударъ „на ножъ“. Произлѣзе една отъ най-кръвопролитнитѣ срещи презъ тая война, въ която храбритѣ черногорци бѣха сразени отъ разяренитѣ българи. Надвити и принудени да обърнатъ гръбъ, тѣзи отъ черногорцитѣ, които останаха живи, въ лудо бѣгство назадъ намѣриха смъртьта си въ придошлата отъ дъжда рѣка Брѣгалница.

Не успѣха сѫщо и бѣснитѣ атаки на сърбитѣ срещу лѣвия флангъ на 7. пех. Рилска дивизия. Контъръ-атакувани отъ българитѣ, сърбитѣ безъ да дочакатъ удара „на ножъ“ се разбѣгаха и очистиха фронта. Срещу 3. бригада отъ 2. пех. Тракийска дивизия, заемаща Голакъ планина, сърбитѣ, поради голѣмитѣ сили, съ които настѫпиха, имаха изве-

стенъ успѣхъ, но отстжпилитѣ български полкове заеха още на следния день в. Чавка, гдето на 8. и 11. юлий отбиха нѣколко сръбски атаки.

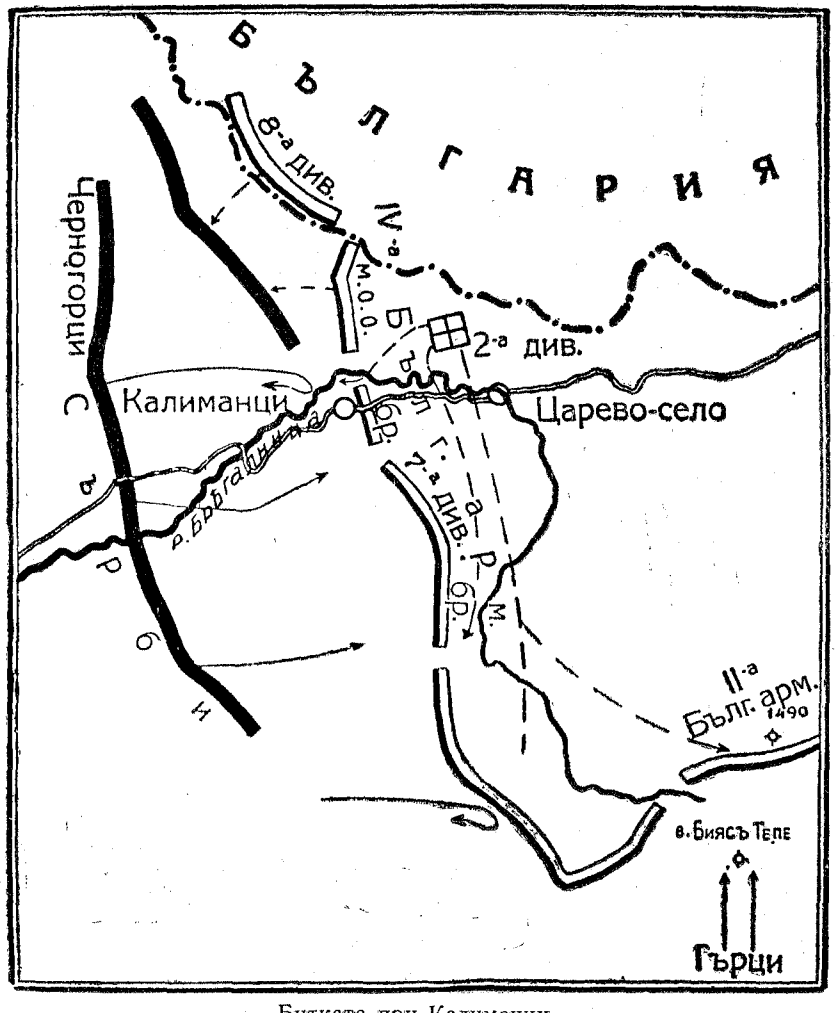

Битката при Калиманци.

За отбиване на удара на сърбитѣ въ центъра командуващиятъ IV. армия заповѣда на дѣсния флангъ на армията —8. пех. Тунджанска дивизия и Македоно-одринското опълчение да минатъ въ настжпление къмъ рѣка Каменица срещу сръбския лѣвъ флангъ. По тоя начинъ сърбитѣ бѣха принудени за отбиване на неочаквания ударъ да отслабятъ своята атака въ центъра срещу 7. пех. Рилска дивизия.

Но на крайния лѣвъ флангъ на IV. армия, 1. бригада отъ 3. Балканска дивизия, въ съседство съ 2. бригада отъ 6. пех. Бдинска дивизия отъ състава на II. отдѣлна армия, не само че не подкрепи Бдинската бригада, но, когато последната бѣ принудена да отстжпи, отдрѣпна се съ нея и бригадата отъ Балканската дивизия, безъ да бжде атакувана самата тя. Заплашенъ по тоз начинъ сериозно, лѣвиятъ флангъ на IV. армия, за възстановяване положението, изпратенъ бѣ командирътъ на 2. Тракийска дивизия, който успѣ да заздрави положението.

По тоя начинъ навредъ по фронта на IV. армия всички сръбски атаки бѣха отблъснати, и настжплението на сръбскитѣ дивизии окончателно спрѣно. Така на Калиманското плато сърбитѣ отново видѣха насреща си българитѣ отъ 1885. година, въ чийто гръбъ обаче днесъ румъни и турци забиваха ножоветѣ си и на които и сърби и гърци обезсилени оставиха да довършатъ войната срещу българитѣ.

Действия на III. и V. български армии. Неуспѣли да се добератъ до какви да е резултати срещу IV. българска армия, сърбитѣ решиха да опитатъ щастието си срещу V. българска армия, като настжпиха по посока: Егри-Паланка—Кюстендилъ. Атаката си сърбитѣ предприеха на 7. юлий. Срещу 4. пех. Преславска дивизия сърбитѣ успѣха на 8. юлий да заематъ важната висота Голешъ, но контъръ-атакувани презъ нощьта срещу 9. юлий, сърбитѣ бѣха отхвърлени и трѣбваше, съ голѣми загуби да отстжпятъ по цѣлия фронтъ, макаръ че въ атаката имъ бѣха взели участие близу шесть пехотни полка съ 36 гаубични, полски и планински орждия.

Неуспѣшни бѣха сръбскитѣ атаки и срещу 12. пех. дивизия, която заемаше позиция между Преславската дивизия и шосето Егри-Паланка—Кюстендилъ и отъ 10. юлий до края на войната тѣ не предприеха повече никакви действия.

Безъ особени резултати, обаче, бѣха операциитѣ на III българска армия, действуваща къмъ Пиротъ и Враня, които, макаръ и да получи заповѣдь за общо настжпление заедно съ всички други армии за 5. юлий, тая заповѣдь скоро бѣ отмѣнена, защото отъ дветѣ групи само лѣвата настжпи къмъ долината на рѣка Морава, а дѣсната — къмъ Пиротъ се задоволи да изпрати слаби части, съ задача да привлѣкатъ повече сръбски войски, съ цель да се облекчатъ дей-

ствията на лѣвата колона. Тая колона зае презъ нощьта срещу 12. юлий Панджинъ-гробъ и Букова-глава, но по-нататъкъ настъплението ѝ въ сръбска територия бѣ парализирано отъ постоянно пристигащитѣ изъ Македония сръбски части, изпратени да бранятъ старата сръбска територия.

Разформироване на I. българска армия. Особено нещастни бѣха последицитѣ отъ заповѣданото отдръпване на тая армия, навлѣзла победоносно дълбоко въ сръбска територия. 5. Дунавска дивизия бѣ отправена съ усилени маршове къмъ гара Брусарци, на ж. п. линия Видинъ—Мездра, отгдето нейнитѣ полкове заминаха по желѣзопѫтната линия, за да усилятъ другитѣ армии. Другата дивизия отъ тая армия — 9. Плѣвенска — се отдръпна още на 29. юний около с. Чупрене, като се заслони съ предна стража по сръбско-българската граница. Но румънското нашествие направи нейното стоене тамъ невъзможно и тя поради редица причини бѣ превозена въ твърде намаленъ съставъ до София, отгдето влѣзе въ така наречения „Самоковски отредъ", предназначенъ да действува въ Разлога срещу дѣсния гръцки флангъ.

По тоя начинъ I. българска армия бѣ разформирована и нейниятъ командуващъ, генералъ Кутинчевъ, получи заповѣдь: два деня преди примирието, да смѣни командуващия II. армия генералъ П. Ивановъ, извиканъ въ София на 16. юлий.

Отъ бившата I. армия само Кулскиятъ и Берковскиятъ отреди останаха по мѣстата си. Но на 11. юлий срещу 12. и слабиятъ гарнизонъ на Бѣлоградчикъ напустна разстроенъ града и се запѫти за Видинъ.

Сѫщия день, 12. юлий, сръбски и румънски войскови части се срещнаха въ Бѣлоградчикъ.

НАШЕСТВИЕ НА РУМЪНИТѢ ПРЕЗЪ ДУНАВА И НА ТУРЦИТѢ ВЪ ТРАКИЯ

Мобилизация и съсрѣдоточаване на румънитѣ. Още на 20. юний румънското правителство бѣ съобщило на българското правителство, че, понеже България се намирала вече въ война съ Сърбия и Гърция, румънскиятъ краль заповѣдалъ сѫщия день обща мобилизация на румънската армия. На 27. юний румънскиятъ представитель въ София съобщи, че на румънската армия е вече дадена заповѣдь: да навлѣзе въ България. И, наистина, съсрѣдоточеиятъ въ стара Добруджа V. армейски корпусъ навлѣзе още на 28. юний и зае Силистра. Но главната маса отъ румънската армия се съсрѣдоточаваше по лѣвия брѣгъ на срѣдния Дунавъ на линията Бекетъ—Корабия—Турну—Магурели. Въ тая група влизаха първитѣ четири корпуса и две конни дивизии. Понеже съсрѣдоточаването на тая маса ставаше по-бавно, тя, безъ да бѣ завършила напълно концентрирането си, започна още на 2. юлий да прехвърля войски на дѣсния брѣгъ, необезпокоявана отъ никого, защото българското правителство бѣ взело, както вече се упомена, решение да не се оказва никаква съпротива на румънитѣ.

Прехвърлянето на румънскитѣ войски презъ Дунава продължи до 5. юлий. На българския брѣгъ бѣха формирани по тоя начинъ две голѣми групи: една около Орѣхово: две пехотни и една конна дивизия и втората група при устието на рѣката Искъръ срещу румънския градъ Корабия въ сѫщия съставъ. На лѣвия брѣгъ на Дунава останаха цѣлиятъ III. и части отъ IV. корпуси.

Отъ Орѣхово настъпи една конна дивизия къмъ Фердинандъ, гдето една българска пехотна бригада отъ 9. пех. дивизия се намираше на бивакъ южно отъ града. Макаръ българитѣ да заявиха на румънитѣ, че тѣ иматъ заповѣдь да не се биятъ съ тѣхъ, българската бригада бѣ обявена въ пленъ, а батареитѣ взети като военни трофеи и отвлѣчени. Следъ тази „славна победа" конната дивизия зае на 9. юлий Берковица съ предни части на Петроханъ и Гинци, като изпрати на северъ, къмъ Бѣлоградчикъ единъ разездъ, който

влѣзе въ връзка съ сръбскитѣ части, що настѫпваха къмъ Видинъ.

Другата конна дивизия зае на 9. юлий Орхане, а вечерьта на 10. стигна до Саранци, като разездитѣ ѝ, безъ да срещнатъ нѣкаква съпротива, стигнаха на 12 клм. отъ българската столица, отгдето дивизията бѣ насочена на изтокъ къмъ Пирдопъ и Златица.

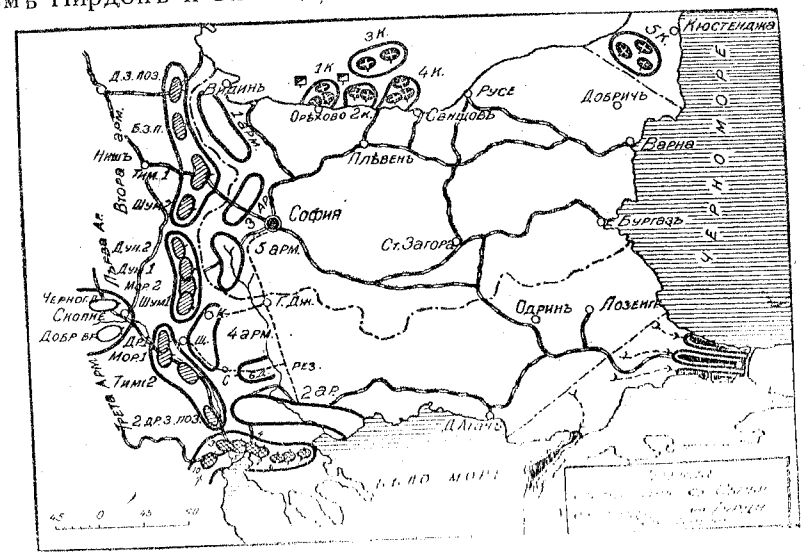

България обкржжена отъ всички нейни съседи.

На 4. юлий настѣпи и пехотата и на 6. предните пехотни части достигнаха линията: Враца—Чомаковци—Дервентъ. На 9. юлий настѫплението бѣ подновено съ задача да бѫдатъ преминати балканскитѣ проходи, но скоро тая заповѣдь бѣ отмѣнена. Стигналитѣ части до прохода Арабаконакъ получиха заповѣдь да се върнатъ обратно, понеже бѣха започнати преговори за миръ.

Турско нахлуване. Възползувано отъ въорѫжения конфликтъ, възникналъ между довчерашнитѣ победители, и насърдчено отъ намѣсата на Румъния, правителството на Турция се съблазни: да си възвърне часть отъ територията, която по Лондонския миренъ договоръ се даваше на България. Но, понеже новата граница Мидия—Енось бѣ гарантирана отъ великитѣ европейски сили, правителството се страхуваше да действува открито и заради това, вмѣсто него се

появи наново младотурскиятъ комитетъ „Обединение и прогресъ“, който стана „държава въ държава“. Така неотговорни фактори въ Турция, при мълчаливото съгласие на самото правителство, взеха въ рѫцетѣ си инициатива да запазятъ на Турция и въ бѫдеще положението на балканска държава. Първоначално турската армия бѣ насочена да заеме турската територия до новата граница. Но, веднажъ тръгнала напредъ, армията не спрѣ на новата линия, а продължи настѫплението си и на 10. юлий, когато румънскитѣ разезди се намираха на 12 клм. отъ София, турскитѣ войскови части влѣзоха безъ бой въ Одринъ.

Между Одринъ и старата българо-турска граница слабиятъ български гарнизонъ въ Одринъ, далъ града безъ бой, се опита да възспре турцитѣ, които настѫпваха вече къмъ старата граница, но бѣ принуденъ съ обходи на фланговетѣ му да отстѫпва непрекъснато. А да го подкрепи, българското главно командуване не разполагаше съ свободни войски. И, когато турцитѣ стигнаха границата, нѣкои тѣхни части навлѣзоха дори и въ старата българска територия, опожариха нѣкои села и предизвикаха голѣмъ смутъ срѣдъ населението въ Тракия, часть отъ което започна да се готви да бѣга презъ Балкана.

Последици отъ тия две нашествия. Както нашествието на румънитѣ, така и това на турцитѣ причиниха извънредно голѣми злини на България, защото тѣ единствени попрѣчиха на главното командуване, което следъ толкова упорита дейность можа да създаде условия за успѣшенъ завършекъ на войната съ опитнитѣ съюзници, но въ решителния моментъ то бѣ парализирано отъ тия две нашествия.

По пътя на своето настѫпление румънитѣ разрушиха желѣзопѫтната линия Варна—София, като по тоя начинъ лишиха българската армия отъ една голѣма область за снабдяването ѝ съ хранителни и други потрѣбности. Румънскитѣ части разрушиха и всички телеграфни и телефонни съобщения между София и Северна България, което има своитѣ лоши отражения и на самия фронтъ. Завземането на Силистра, Добричъ, Тутраканъ и Балчикъ се отрази сѫщо така болезнено върху бойцитѣ на фронта отъ тия мѣста.

Турското нашествие, което унищожи голѣмитѣ резултати отъ българскитѣ победи въ Източна Тракия, сѫщо така повлия и на духа срѣдъ биещитѣ се на фронта българи, а уплахата срѣдъ населението въ Южна България понизи още повече духа на южнобългарскитѣ полкове.

Тъкмо обратенъ ефектъ имаха тия нашествия въ редоветѣ на сръбскитѣ и гръцкитѣ полкове и то въ единъ моментъ, когато надмощието на българитѣ вече заемаше върхъ, а сили да го превъзмогнатъ нѣмаше нито у гърци, нито у сърби.

Наистина, презъ много изпитания трѣбваше да мине българското главно командуване, докато успѣ да възвърне страхотнитѣ сили на българина, но тъкмо въ тоя решителенъ за крайния изходъ на войната моментъ дойде това нещастие, което парализира всички усилия.

И, все пакъ, българското върховно командуване не загуби и въ последния тежъкъ моментъ по-раншното довѣрие въ армията. Имайки задъ гърба си само Югозападна България, защото Северна България бѣ заета отъ румъни, а Южна — изживяваше тежка криза отъ нашествието на турцитѣ, това командуване направи още едно върховно усилие, като поиска да даде единъ рѣдъкъ примѣръ на грядущитѣ поколѣния на България — борба до край и при най-голѣмото нещастие, въ което може да се намѣри единъ народъ въ време на война.

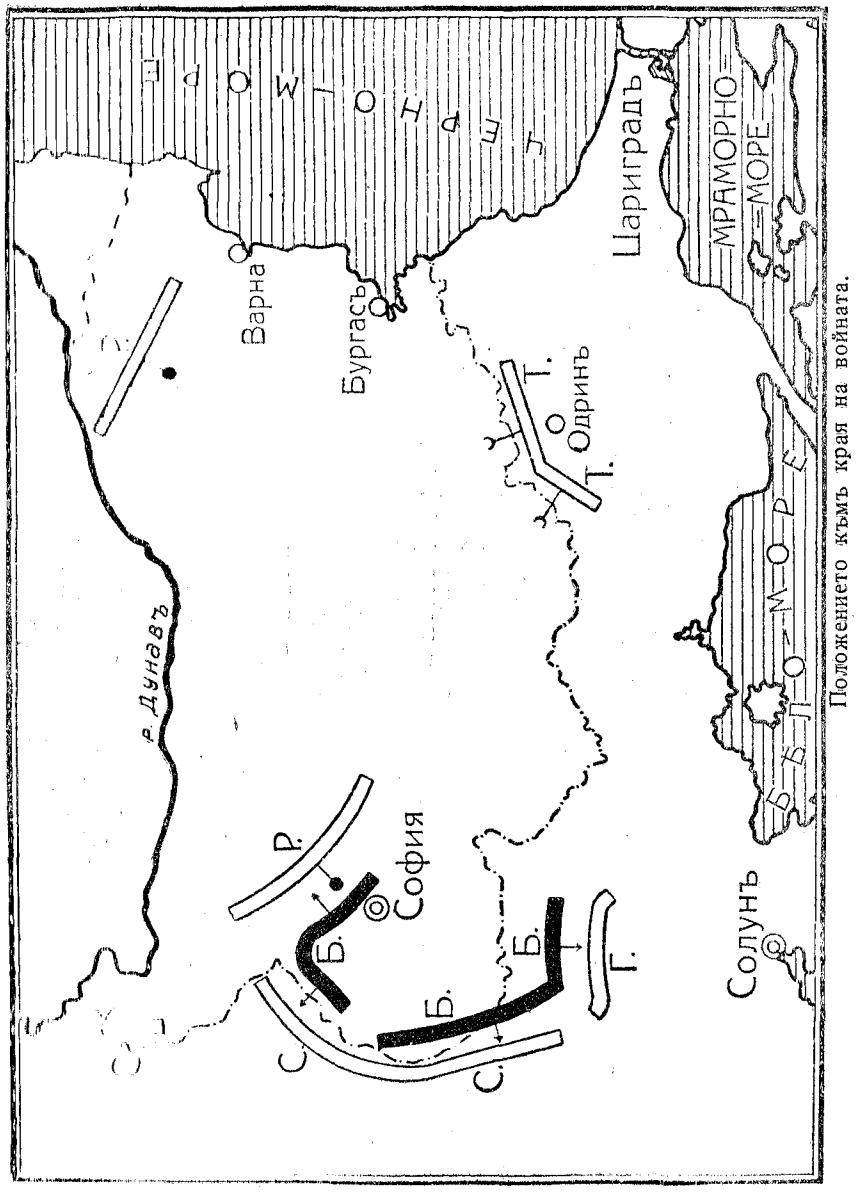

Положението къмъ края на войната.

ПОСЛЕДНИ УСИЛИЯ И КРАЙ НА ВОЙНАТА

Общо положение. Днитѣ отъ 1. до 15. юлий 1913. година сѫ между най-трагичнитѣ за българския народъ — дни на тежко изпитание и на истинско народно бедствие. Докато въ Северна България много български семейства, изплашени отъ румънското нашествие, бѣгаха къмъ севернитѣ поли на Стара-планина, въ сѫщото време южнобългарци, подплашени отъ турцитѣ, търсѣха подслонъ въ Срѣдна-гора, а потоци бѣжанци изъ Македония и Източна Тракия се точеха съ последни усилия къмъ Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ и Стара-Загора.

Българското правителство бѣ останало безъ съобщение съ вѫтрешностьта, а българското главно командуване — обградено отъ всички страни съ врагове. И, все пакъ, въ тоя великъ трагизъмъ българското главно командуване стоеше твърдо и самоувѣрено на мѣстото си. Защото то все пакъ можа да замисли и тури въ изпълнение единъ планъ, споредъ който българската армия въ обкржжена отвсѣкждe България, трѣбваше сама да обкржжи гръцката армия въ долината на рѣка Струма — планъ, който преди още да бѫде напълно приложенъ, принуди и гърцитѣ, и тѣхнитѣ съюзници сърби да побързатъ да сключатъ примирие, което фактически тури и край на войната.

Обкржжаване на гръцката армия. На 12. юлий главното българско командуване въ София издаде следната директива:

„Днесъ-утре ще завърши съсрѣдоточаването на последнитѣ наши подкрепления*). Сърби и гърци по имащитѣ се сведения сѫ страшно изтощени. Тѣ напрѣгатъ последни усилия, за да ни нанесатъ една победа преди подписването условията на мира. Затова най-висшъ дългъ къмъ Отечеството ни налага и намъ да направимъ такива усилия. Отъ успѣха или неуспѣха на предстоящия последенъ бой ще зависи, щото България да излѣзе съ честь отъ борбата и да тръгне по пѫтя на своето мирно обновление, или да падне унизена, омаломощена, като влачи едно тежко сѫществувало съ столѣтия робство. Предвидъ на това, Негово Величество Главнокомандуващиятъ заповѣдва:

1. Да се апелира къмъ патриотизма на всички български борци, отъ генерала до последния редникъ: да се опълчатъ съ последната си енергия и сломятъ противника.

2. Да се мине въ решително настѫпление на 14. т. м. въ участъка на рѣка Струма и в. Баня-чука, за която цель да се употрѣбятъ пристигналитѣ подкрепления. Ако всички генерали, бригадни, полкови и дружинни командири застанатъ начело на своитѣ части, успѣхътъ е гарантиранъ. Командуващиятъ съединенитѣ армии и II. армия да се съгласятъ за съвмѣстни действия тукъ.

3. Да мине сѫщо въ решително настѫпление веднага и Самоковската група, като се спустне като потокъ въ Разлога и унищожи гръцката колона, която е въ долината на рѣка Места. На нея да съдействува съ настѫплението си генералъ Дѣловъ.

4. Да наблегне по-енергично и лѣвата група на III. армия, като, обаче, не изпуща изъ предвидъ и главната си задача — обезпечение на дѣсния флангъ и тила на съединенитѣ армии, а така сѫщо и прикриването на Столицата".

Съгласно п. 2. отъ тази директива, командуващиятъ съединенитѣ армии генералъ М. Савовъ влѣзе въ връзка съ командуващия II. армия генералъ Ивановъ, комуто изпрати телеграфно съобщение още на 13. юлий, въ което между другото се казва:

„Действията на противника срещу участъка на IV. армия и тия срещу вашата 3. пех. дивизия правятъ впечатление, че той е до известна степень омаломощенъ. При тия условия мисля, че най-късно на 15. т. м. едно решително нападение отъ наша страна би могло да има решителни резултати."

По командуващиятъ II. армия още сѫщия день отговори, че съ войскитѣ, които има на разположение, не може да мине въ настѫпление, освенъ съ контръ-атака, а вечерьта късно донесе въ щаба на действуващата армия, че II. армия, следъ малъкъ неуспѣхъ въ центъра, е заела позиция на

*) Касае се до подкрепленията отъ разформированата I. армия, изпратение за усилване на II. армия и създаването на „Самоковския отредъ" отъ 4., 33. и 34. пехотни полкове и „Родопски отредъ" отъ 11. дивизия и допълняващи и опълченски части отъ 2. пехотна дивизия на границата при Якоруда. Б. А.

линията: кота 1050, в. Видренъ, мах. Троскова, кота 1079 и кота 1378.

За да подкрепи II. армия, командуващиятъ съединенитѣ армии нареди за 14-и части отъ 2. пех. дивизия и цѣлата 6. пех. дивизия да преминатъ въ решително настъпление съ цель да овладѣятъ Занога и Биязъ-тепе, но командуващиятъ II. армия съобщи, че войскитѣ отъ дѣсния флангъ на армията му ще отстъпятъ на линията Покровникъ—Лагодашъ още презъ нощьта срещу 14-и, поради което проектираното настъпление бѣ отложено.

Сѫщия день по заповѣдь на главнокомандуващия българската войска: II., IV. и V. армии бѣха обединени въ оперативно отношение въ ржцетѣ на генералъ-лейтенантъ М. Савовъ, командуващъ до това време IV. и V. армии. По такъвъ начинъ действията на тритѣ български армии, които

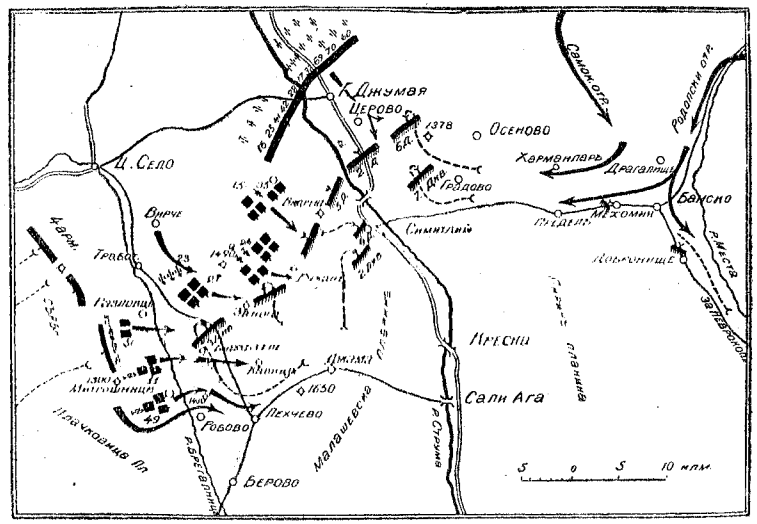

Обкръжаване на гръцката войска въ долината на р. Струма.

имаха насреща си главнитѣ сили на сърби и гърци, бѣха обединени въ командно отношение въ най-решителния моментъ на войната. И като последица отъ отбрана и отстъпление се мина къмъ решителни действия.

Планътъ на българското командуване, изработенъ грижливо и подробно, се състоеше въ следното: II. армия да спре гърцитѣ по фронта; сѫщото да стори и V. армия —

срещу сърбитѣ, следъ което българскитѣ части да атакуватъ силно гръцкия лѣвъ флангъ — групата дивизии на генералъ Дамианосъ. Самоковскиятъ и Родопскиятъ отреди, настъпващи отъ изтокъ, да изгонятъ слабитѣ гръцки части отъ Разложко и презъ Предѣлъ да продължатъ напредването си къмъ Симитли въ долината на рѣка Струма.

Заети по тоя начинъ здраво: въ дѣсно посоката Пехчево—Берово Струмица и въ лѣво — Градево и кота 938, обкръжването на 7., 6., 1., 5., 2. и 4. гръцки дивизии би било пълно.

Още на другия день лѣвото крило на IV. армия завладѣ по обѣдъ Биязъ-тепе и по̀ на югъ к. 1450, като победоноснитѣ части оттамъ бѣха насочени срещу Кавица и Занога. Едновременно съ тоя успѣхъ Самоковскиятъ отредъ настъпваше въ три колони къмъ Разлога, насочени: дѣсната — презъ Айгидикъ къмъ Мехомия и лѣвата презъ Якоруда къмъ Мехомия. По долината на р. Места настъпваше Родопскиятъ отредъ, часть отъ който трѣбваше да продължи по посока къмъ Неврокопъ, а по-голѣмата — презъ Мехомия къмъ Предѣлъ и по̀ на западъ въ тилъ на гръцкитѣ дивизии, намиращи се на лѣвия брѣгъ на р. Струма, които бѣха стигнали до Цѣрово и кота 1079.

Докато лѣвото гръцко крило е въ отстъпление, за отбиване на настъплението на Самоковския и Родопския отреди — гърцитѣ се принуждаватъ да изпратятъ крайната си дѣсна дивизия и части отъ 6. дивизия срещу тия два отреди. Положението се вижда толкова тежко за гърцитѣ, че самъ главнокомандуващиятъ, краль Константинъ, телеграфира въ сръбската главна квартира още сѫщия день:

„Генералъ Дамианосъ*), нападнатъ отъ много по-голѣми сили, идещи отъ Царево село и Чука Голекъ и атакуващи лѣвото му крило, се намира въ твърде критическо положение. Необяснимото бездействие на сръбската III. армия ще позволи ли на неприятеля да го унищожи?“

А следния день гърцитѣ, все още подъ гнета на страха отъ българското енергично настъпление, питатъ своя офицеръ при сръбското главно командуване: „дали сръбската трета армия ще атакува утре сериозно или не, за да облекчи положението на генералъ Дамианоса, който, притиснатъ отъ по-голѣми сили, отстъпва къмъ Пехчево.“

*) Командуващиятъ групата дивизии на лѣвия гръцки флангъ. Б. А.

Наистина, на 16. юлий, въ 8 часа, очакваната отъ гърцитѣ сръбска атака започнала, „но върви бавно“, донася гръцкиятъ представитель при сръбското главно командуване съ телеграмата си до началникъ-щаба на гръцката действуваща армия В. Дусманисъ.

И тъй, на 16. юлий, докато сърбитѣ тъпчатъ на едно мѣсто, гръцкото лѣво крило е въ отстжпление, а дѣсното — сериозно застрашено. Изгубили вѣра въ собственитѣ си сили, гърцитѣ, както се вижда, се обръщатъ съ унизителни молби къмъ сърбитѣ, било направо, било чрезъ представителя на сръбската армия полковникъ К. Васичъ, който обаче се отнасялъ „съ пренебрежение къмъ работата и се криеше, за да избѣгне нашитѣ укори“, бележи самъ гръцкиятъ началникъ-щаба на действуващата армия В. Дусмнисъ*).

На 16. юлий сутриньта, командуващиятъ II. армия генералъ Никола Ивановъ бѣ извиканъ въ София и замѣненъ съ генералъ Василъ Кутинчевъ, чиято I. армия, следъ отдрѫпването ѝ по заповѣдь отъ североизточна Сърбия, бѣ изпратена по части въ помощь на другитѣ армии.

Въпрѣки голѣмитѣ усилия на гърцитѣ, подпомогнати слабо отъ съюзниицтѣ си сърби, положението, въ което бѣха изпадпали тѣхнитѣ армии къмъ края на войната, бѣ толкова низко, че тѣ не можаха да го подобрятъ и презъ последнитѣ два дни (16-и и 17-и), поради примирието. Какво е било тѣхното състояние, това най добре го рисува самиятъ началникъ-щаба на гръцката действуваща армия генералъ В. Дусманисъ презъ сѫщата война. Той пише:

„Изоставени отъ сърбитѣ, незачитани отъ румънитѣ и атакувани отъ съсрѣдоточенитѣ срещу насъ по-многочислени български сили, ние бѣхме изложени на опасность. Заедно съ насъ, обаче, се излагаше и цѣлата балканска кауза. Ако нашитѣ по-раншни успѣхи, вжтрешното положение на българския народъ, създадено поради нашитѣ победи и изчерпването, по всѣка вѣроятность, на бойнитѣ припаси въ България не бѣха убедили Царь Фердинандъ въ безполезностьта, ако не и въ вредата отъ продължаването на войната, ние, всички съюзници, щѣхме да се намѣримъ въ твърде трудно положение, за да се справимъ съ българитѣ. Може би, щѣхме да победимъ, но, може би, щѣхме да бждемъ победени. И тогава положението на Балканитѣ щѣше да бжде такова, че искрата, която запали този източенъ кжтъ

*) В. Дусманисъ, op. cit., стр. 174.

на Европа, можеше да се пренесе и въ останалата часть на материка за наша (гръцка) смѣтка, за смѣтка на сърби, румъни и пр.“

А че положението на гърцитѣ е било наистина безизходно, вижда се и отъ следната телеграма, която самъ гръцкиятъ краль Константинъ е подалъ до своя министъръ-председатель Венизелосъ въ Букурещъ:

„Вследствие на една необяснима инертность на сръбската армия, ние привлѣкохме съ напредването си по-голѣма часть отъ българската армия срещу себе си... Моята армия достигна предѣлитѣ на физическата и морална издръжливость. При тия условия не мога вече да постоянствувамъ въ отказа си да примирие или спиране на неприятелскитѣ действия. Постарайте се да намѣрите начинъ да се прекратятъ действията и отъ Сърбия.“

А самъ Викторъ Дусманисъ прави следната изповѣдь*):

„Ние се борихме свръхчовѣшки, молейки сръбската главна квартира да насочи своитѣ усилия за съгласуване на дейностьта на двете армии на сжщото тактическо поле. Но не само не успѣхме, но поради бездействието на сръбската армия се изложихме на рисковетѣ да привлѣчемъ противъ себе си и почти привлѣкохме цѣлата българска армия, която действуваше противъ сърбитѣ.

И само готовностьта на началницитѣ въ нашата армия, издръжливостьта, доброволното пожертвуване и себеотрицанието на гръцкия войникъ спасиха нашата армия, а така сжщо и сръбската отъ разгромъ, който щѣше да се яви като резултатъ на нашия (гръцкия), защото щѣше да последва отъ съгласуванитѣ действия на съединилитѣ се части отъ българската армия.“

Така, точно следъ единъ месецъ, българското главно командуване успѣ отново да вземе въ ржцетѣ си инициативата. Подкрепено отъ върховнитѣ усилия на войници и офицери, българското главно командуване можа не само да парализира съвършено действието на сръбската армия, но сжщевременно да разбие лѣвото гръцко крило, като го отхвърли къмъ Нехчево и да застраши дѣсното крило на сѫщата армия съ надвесването на значителни български сили надъ долината на рѣка Струма. По тоя начинъ победоносната до тогава гръцка армия, достигнала, както изповѣдва

*) Op. cit., стр. 245.

самиятъ гръцки краль, „предѣла на физическата и морална издръжливость“, се намѣри предъ пъленъ разгромъ — узрѣлъ, плодъ, за откъсването на който бѣха нужди още малко усилия отъ българска страна.

И, наистина, ако имаше кой да възспре румъни и турци, на българитѣ бѣха нужди още малко жертви, за да превърнатъ гръцката победа въ пълно поражение. Но румънитѣ, оставени свободни, бѣха обсебили цѣлия български тилъ и разездитѣ имъ стигнаха на 12 клм. отъ София, а турски войски палѣха крайграничнитѣ български села на старата югоизточна българска граница.

При такива тежки военно-политически условия българитѣ трѣбваше, въпрѣки всички възможности за единъ предстоящъ разгромъ на сърби и гърци, „да свиятъ знамената за по-добри дни“.

Военни действия около Видинъ. Въ укрепения градъ Видинъ българитѣ разполагаха съ не повече отъ 3.000 опълченци и седемь пехотни роти отъ действуващата армия, всичко около 4.200 пушки, 50 разнокалибрени, планински, куполни и фунтови орждия и единъ коненъ взводъ. Срещу тоя съвсемъ недостатъченъ за отбраната на града гарнизонъ сърбитѣ действуваха съ така наречените „Тимошки войски“, въ съставъ около 18 дружини трети позивъ и 10 батареи артилерия.

Следъ падане на Бѣлоградчикъ сърбитѣ се насочиха къмъ Видинъ. За да бъде забавено тѣхното настжпление, българитѣ предприеха на 9. юлий едно контъръ-нападение. Следъ упоритъ бой при с. Бѣла Рада, българитѣ се върнаха обратно въ града. Бомбардировката на града отъ страна на сърбитѣ започна сжща на 16. юлий. Следъ усилена бомбардировка, която, обаче, не бѣ резултатна, сърбитѣ предприеха нова атака, но и тоя пжть, както въ 1885. година, шепата български опълченци успѣха да запазятъ Видинъ до самото примирие, макаръ че въ деня, следъ като примирието бѣ сключено, сърбитѣ се опитаха да превзематъ града съ нова атака, но повторно бѣха отбити.

Примирие и край на военнитѣ действия. Съгласно съ протокола на Букурещката конференция, военнитѣ действия бѣха прекратени на 18. юлий 1913. година въ единъ часа следъ пладне. Спирането на военнитѣ действия трѣбваше да продължи петь дни, като се е предполагало, че презъ това време ще бжде подписанъ и договорътъ за миръ. Тоя срокъ, обаче, се оказа недостатъченъ, и примирието бѣ продължено, докато се сключи окончателенъ миръ. Въ самия протоколъ бѣ предвидена и една клауза, по сила на която „движението на войскитѣ и снабдяванията отъ каквото и естество да сж тѣ, нѣма да бждатъ препятствувани задъ линията на аванпостоветѣ“, едно обстоятелство, което иде да потвърди наново, че действително положението на гърцитѣ при сключването на примирието е било крайно неблагоприятно за тѣхъ и съ тая точка тѣ сж искали да си запазятъ известна свобода въ прегрупиране на силитѣ за случай на подновяване на военнитѣ действия.

Договори за миръ. Първиятъ договоръ за миръ бѣ подписанъ въ Букурещъ на 28. юлий между България, отъ една страна, и нейнитѣ противници: Сърбия, Гърция, Румъния и Черна Гора. Отсжтствуваше само Турция, съ която трѣбваше да сключатъ поотдѣлно договори за миръ: България, макаръ че въ Лондонъ тя бѣ сключила такъвъ и то подъ гаранцията на великитѣ сили, и Гърция, по отношение бждещото владение на островитѣ въ Бѣло-море.

Букурещкиятъ миренъ договоръ. Десеть дни следъ сключеното примирие на 18. юлий бѣ подписанъ първиятъ договоръ за миръ между пълномощницитѣ на държавнитѣ глави на България, Гърция, Черна Гора, Сърбия и Румъния. Неговитѣ основни постановления бѣха следнитѣ:

Чл. 1. Отъ деня на размѣната на ратификацииитѣ ще има миръ и приятелство между държавнитѣ глави, наследницитѣ имъ и поданицитѣ на България, Гърция, Черна-Гора, Сърбия и Румъния.

Чл. 2. Поправя се старата граница въ Добруджа, като се прекарва нова, която започва при гр. Тутраканъ и свършва при Еркене на Черно-море. Уговорено е, че България въ двегодишенъ срокъ ще разруши сжществуващитѣ укрепления въ градоветѣ Русе и Шуменъ и нѣма да строи нови между тѣзи два града, както и въ зоната 20 клм. около Балчикъ.

Чл. 3. Границата между България и Сърбия ще следва по уговорената линия така: отъ върха Патарица, по старата турско-българска граница и вододѣла между Вардаръ и Струма, като горното течение на рѣка Струмица остава въ сръбска територия; по-нататъкъ, граничната линия ще върви по Бѣласица планина до повоустановената гръцко-българска граница.

Чл. 4. Една българо-сръбска комисия ще уреди спорнитѣ въпроси за старата граница по рѣката Тимокъ и по

граничния вододѣлъ между Бачиище и Иванова-ливада. Въ срокъ отъ три години тази граница ще бѫде отбелязана съ постоянни знаци. Всички водеици по рѣката Тимокъ ще бѫдатъ разрушени и въ бѫдеще нови не ще се строятъ. Занапредъ не ще се допуска владението на двувластни имоти, а сега сѫществуващитѣ — ще се ликвидиратъ.

Чл. 5. Границата между България и Гърция ще следва по уговорената линия така: отъ новата сръбско-българска граница на Бѣласица, по билото на планината, презъ Ченгелъ-дагъ до устието на рѣка Места на Егейско море България се задължава да не предявява никакви претенции за о. Критъ.

Чл. 6. Българското правителство се задължава да демобилизира армията си още на другия день следъ подписване на договора и да изпрати частитѣ по гарнизонитѣ имъ. Ако нѣкой градъ е заетъ сега отъ чужда армия, съответната войскова часть ще се изпрати въ старата територия на царството и ще се върне въ гарнизона си, чакъ следъ като бѫде изпразднена заетата зона.

Чл. 7. Въ време на окупацията на българскитѣ територии разнитѣ армии иматъ право да реквизиратъ срещу заплащане и да използуватъ желѣзницитѣ за превозване на войскитѣ си и храни за тѣхъ, безъ да плащатъ.

Чл. 8. Следъ размѣна на ратификациитѣ всичкитѣ военно-пленници ще бѫдатъ върнати.

Чл. 9. Договорътъ ще бѫде ратифициранъ въ срокъ отъ 15 дни.

По сила на тоя договоръ за миръ противницитѣ на България прокараха чудновати между тѣхъ и България държавни граници, недържейки смѣтка за сключенитѣ по-рано съюзни договори, още по-малко за етнографскитѣ начала, имащи сила въ такива случаи, а сѫщо така хвърлиха и всички тежести отъ войната само върху България.

Румъния, макаръ и да имаше задължението, че, ако ѝ бѫде отстѫпена цѣлата територия, за която претендираше, ще се яви въ защита на българскитѣ интереси при разискванията по време на конференцията, не изпълни това свое задължение.

Макаръ че България се надѣваше да има въ Букурещъ на своя страна Русия и Австро-Унгария, тя не получи никаква реална подкрепа и отъ тѣхъ, ако не се смѣта правото, което Австро-Унгария си запази: да иска по-късно ревизия на цѣлия договоръ, а Русия — само по отношение на пристанищния градъ Кавала и неговата околность.

Договорътъ за миръ между България и Турция, подписанъ въ Цариградъ. Понеже по силата на Букурещкия миренъ договоръ България се бѣ задължила да демобилизира армията си още на другия день, турското правителство използува това обстоятелство и предяви много по-голѣми искания, отколкото можеше да се предполага.

Главнитѣ постановления на подписания отъ делегатитѣ на двѣтѣ страни договоръ за миръ на 15. септемврий 1913. година въ Цариградъ бѣха следнитѣ:

Чл. 1. Между България и Турция се опредѣля следната граница: отъ устието на рѣка Резвая, по нейното течение до с. Търкъ-Балтлы; по старата граница до Балканъ-башъ при с. Дервишка-могила; на югъ на 2 клм. източно отъ Свиленградъ, презъ рѣка Арда при с. Синджарли; презъ с. Башъ-клисе западно отъ Марица; по рѣката Марица отъ с. Мандра до устието ѝ.

Чл. 2. Десеть дни следъ подписване на договора армиитѣ ще изпразднятъ земитѣ, които принадлежатъ на другата страна, а следъ три седмици ще се демобилизиратъ.

Чл. 3. Следъ подписване на договора ще се възобновятъ дипломатическитѣ отношения, пощенскитѣ, телеграфнитѣ и желѣзопѫтни съобщения.

Чл. 4. Отъ двѣтѣ страни ще пристѫпятъ веднага къмъ сключване на търговски и консулски договори, а до сключването имъ ще се прилагатъ старитѣ отъ преди войната.

Чл. 5. Пленницитѣ ще се размѣнятъ най-късно следъ единъ месецъ. За издръжкитѣ имъ нищо не ще се плаща, освенъ даванитѣ на офицеритѣ заплати.

Чл. 6. Амнистиратъ се всички лица, които презъ време на войната сѫ извършили престѫпления противъ държавата.

Чл. 7. Всички жители на отстѫпената на България територия стават български поданици, но иматъ право въ срокъ отъ 4 години да приематъ турско поданство, а мохамеданитѣ — и да се изселватъ въ Турция.

Чл. 8. Мохамеданитѣ въ България ще иматъ еднакви граждански и политически права съ българитѣ.

Чл. 9. Българскитѣ общини въ Турция ще се ползуватъ отъ сѫщитѣ правдини, каквито иматъ и другитѣ християнски общини.

Чл. 10. Съдебнитѣ актове и правата, придобити преди присъединението на отстѫпената територия, ще се призна-

ятъ отъ българскитѣ власти.

Чл. 11. Имотнитѣ права на жителитѣ въ отстѫпената на България територия ще се признаятъ.

Чл. 12. Вакуфитѣ въ отстѫпенитѣ територии не могатъ да се изземватъ безъ обезщеетние.

Чл. 13. Имуществата на Султана, на членеветѣ отъ неговото семейство и на държавата не се отчуждаватъ.

Чл. 14. Дветѣ правителства ще се грижатъ за военнитѣ гробници.

Чл. 15. Поданицитѣ на едната държава ще могатъ да се движатъ свободно въ другата, както и преди войната.

Чл. 16. България поема съответното задължение срещу отстѫпената ѝ часть отъ компанската желѣзопѫтна мрежа и се задължава да върне отнетия подвиженъ материалъ.

Чл. 17. Спорнитѣ въпроси по членове: 11., 12., 13. и 16. ще се разрешаватъ отъ единъ арбитраженъ сѫдъ въ Хага.

Чл. 18. Къмъ договора се прилагатъ: 1) протоколъ за опредѣляне на границата; б) споразумение за арбитражния сѫдъ; в) протоколъ за желѣзния пѫть и за използуване на р. Марица.

Чл. 19. Неизмѣненитѣ съ този договоръ нареждания на Лондонския договоръ за миръ оставатъ въ сила.

Чл. 20. Договорътъ влиза въ сила веднага следъ подписването му, а ще се ратифицира следъ 15 дни.

Договоръ за миръ между Турция и Гърция. Следъ като бѣ сключенъ Букурещкия договоръ за миръ, между Турция и Гърция се започнаха преговори за сключване на миръ и между тия две държави по отношение на владението на островитѣ въ Егея, за които, поради недопускането на Турция въ преговоритѣ за миръ въ Букурещъ, никакво решение не бѣ взето.

Като резултатъ отъ преговоритѣ, водени въ Цариградъ, на 1. ноември 1913. година бѣ подписанъ договоръ за миръ между тия две страни, по силата на който на Гърция се отстѫпиха островитѣ: Лемносъ, Тасосъ, Хагио Кастро, Псара и Икария. Островъ Критъ, съ автономни права дотогава, се признаваше за напълно свободенъ, и влѣзе въ гръцкитѣ владения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Най малко желаната отъ България Междусъюзническа война на Балканитѣ, която продължи единъ месецъ, има за последица не само разтурянето на създадения съ толкова надежди Балкански съюзъ, но бѣха прекроени и политическитѣ граници между държавитѣ на Полуострова по съвършено произволенъ начинъ. Въ името на нѣкакво „равновесие" България, главната деятелка за изгонване на турцитѣ отъ Балканитѣ и Европа, бѣ лишена не само отъ всички плодове на победитѣ си, но бѣха ѝ отнети и земи въ Добруджа, които тя владѣеше по силата още на Берлинския договоръ.

По тоя начинъ войнитѣ, вмѣсто да донесатъ дълготраенъ миръ, тъй необходимъ за закъснѣлитѣ въ всѣко отношение балканци, подготвиха почва за нова, много по-кръвопролитна и по-изтощителна война, която още следната година похлопа на вратитѣ на Сърбия.

Ако обаче, Междусъюзническата война бѣше спечелена отъ българитѣ, единъ положителенъ резултатъ, който можеше да се предвиди, бѣ тоя, че нито гърци, нито румъни, нито турци, щѣха да разширятъ своитѣ владения на Балканитѣ за смѣтка на българи и сърби.

Като последица отъ Междусъюзническата война трѣбва да се смѣтне и създаването на новата балканска държавица Албания, на чело на която бѣ поставенъ единъ германски принцъ — Вилхелмъ Видъ. Тази държавица изникна още и като резултатъ отъ едно дълго и скрито съперничество между тогавашната австро-унгарска империя и Италия за бъдещето господство надъ Адриатическо море, чийто ключъ е Отрантскиятъ каналъ.

Отъ създадения на Балканския полуостровъ хаосъ се появи на мѣстото на погребания Балкански съюзъ новъ такъвъ, въ който мѣстото на България зае Румъния. Новиятъ съюзъ, обаче, имаше времененъ характеръ, създаденъ съ единствена задача: да запази придобивкитѣ, които получиха тия държавици за смѣтка на ограбената отъ тѣхъ България.

Турция успѣ да се настани отново на Полуострова. Тя си взе обратно безъ никаква съпротива отъ българска

страна цѣла Източна Тракия съ Одринъ, Лозенградъ и Люле Бургасъ, мѣста не само населени тогава съ България, но и свързани съ блѣскавитѣ победи на българскитѣ войски, които решиха изхода на цѣлата война.

Така, Балканскиятъ съюзъ отъ 1912. година, намиращъ се първоначално подъ опеката на царска Русия, вмѣсто да омиротвори Балканитѣ и ги обедини въ едно, създаде две непримирими страни — ограбени и облагодетелствувани, които по-късно нито дипломатически игри и обещания, нито съблазъньта на златото можаха да свържатъ отново въ единъ общъ съюзъ.

Защото голѣма, много голѣма бѣ неправдата, извършена надъ България въ Букурещъ презъ юлий 1913. година, а сѫщо и оскръблението, нанесено на единъ доблестенъ и храбъръ народъ като българския.

КНИГА IV

БЪЛГАРИЯ ВЪ ПЪРВАТА СВѢТОВНА ВОЙНА

1915 — 1918 ГОД.

Тази книга е премирана отъ Българската академия на наукитѣ и изкуствата

БЪЛГАРИЯ ВЪ ПЪРВАТА СВѢТОВНА ВОЙНА

ОБЩЪ ПОГЛЕДЪ КЪМЪ МИНАЛОТО.

Европа следъ Виенския конгресъ. Отгласътъ, който имà избухналата въ Парижъ на 14. юлий 1789. година революция, накара враждуващитѣ дотогава помежду си монархии въ Европа бързо да се помирятъ, за да се опълчатъ на надигащата се срещу имъ опасность отъ свободолюбивитѣ идеи, минали извънъ границитѣ на Франция. Но застаналиятъ на чело на революционнитѣ войски генералъ Бонапартъ, покъсно императоръ на Франция, увлѣченъ отъ необикновено голѣмитѣ си военни успѣхи, завърши, следъ близу двадесеть години победоносни войни, еднакво катастрофално за Франция и за себе си.

Свиканиятъ следъ това въ 1815. година Виенски конгресъ създаде една система на вътрешно вмѣшателство, съ която въ сжщность Европа бѣ турната подъ опеката на самия Свещенъ съюзъ.

Но отъ 1853. година до 1871. равновесието въ Европа бѣ разрушено съ редица войни. Създадена бѣ една нова империя — германската, която, следъ като можà бързо да завладѣе близки и далечни пазари, скоро почувствува нужда отъ собствени колонии, голѣмъ търговски флотъ и като последица — създаването на мощенъ воененъ флотъ за покровителствуване на разрастналата се презоценанска търговия и новитѣ колонии.

Въ тоя пжть на развитие обаче, новата германска империя срещна Англия, вѣковната господарка на моретата и пазаритѣ, която скоро съзрѣ въ лицето на нова Германия единъ опасенъ и могжщъ съперникъ.

Така се тури начало на едно ново надмогване, което принуди Великобритания да изостави борбата си срещу отслабналата следъ 1871. година Франция, да насочи ударитѣ

си къмъ новия, по-опасенъ отъ всички други съперникъ — младата германска империя.

Около тоя конфликтъ времето, страхътъ, мъстьта и интереситѣ създадоха въ Европа два могжщи противни стана, които бързо тласнаха свѣта къмъ нова кървопролитна война, каквато историята на народитѣ не познаваше.

Схващайки опасностьта, която я дебне, Германия побърза да сключи още въ 1882. година така наречения „Троенъ съюзъ", за който бѣха спечелени Австро-Унгария и Италия.

Франция, бита и унижена въ 1870.—71. година и застрашена следъ това наново отъ Германия, която бързо се разрастваше въ всички посоки, потърси и намѣри въ лицето на руската империя единъ могжщъ съюзникъ, неблагоразумно изоставенъ отъ Вилхелмъ II. въ 1891. година.

Следъ като Русия бѣ бита отъ Япония въ 1904.—1905. г., и Англия можà бързо да уреди спорнитѣ си съ руската империя въпроси въ Азия създадоха се условия, които позволиха на Великобритания да даде сътрудничеството си на френско-руския съюзъ, като по тоя начинъ се образува въ 1907. година така нареченото „Тройно съглашение".

Създадената по тоя пжть опасность за Германия бѣ очевидна, но да реагира веднага срещу нея тя не можеше, защото поведението на Италия, застрашена отъ могжщия англо-френски воененъ флотъ въ Срѣдиземно море, бѣ несигурно. Германия трѣбваше следователно да се готви срещу явната опасность, безъ обаче да предизвиква.

Но и на Балканитѣ зрѣеха конфликти, които заплашваха мира въ цѣла Европа. Следъ войнитѣ на балканскитѣ съюзници срещу Турция въ 1912. г. и помежду имъ въ 1913. горина, отъ които Сърбия излѣзе победителка и засилена, положението на австро-унгарската империя стана твърде деликатно. Славянскиятъ елементъ въ тая страна обърна последа си къмъ съседното славянско кралство, а и пжтьтъ на империята къмъ Егея се видѣ застрашенъ. На Австро-Унгария се налагаше безъ друго да спъне възхода на съседното сръбско кралство. Но Италия, която още въ 1908. год., когато Австро Унгария присъедини Босна и Херцеговина, бѣ последвала подозрително на своята съюзница, този пжть ясно даде да се разбере, че нѣма да я следва въ случай на единъ общо европейски конфликтъ.

1914 ГОДИНА

Поводъ за войната. Убийството на ерцхерцогъ Францъ Фердинадъ, наследникъ на австро-унгарския престолъ, и на неговата съпруга, извършено въ Сараево на 28. юний 1914. г. отъ сръбски младежи националисти, бѣ искрата, която възпламени общия пожаръ. Австро-Унгария смѣтна, че е дошълъ моментътъ да се тури край на сръбскитѣ предизвикателства и отправи до Бѣлгардъ въ ултимативна форма многобройни искания, повечето отъ които Сърбия се показа готова да изпълни, но отговорътъ ѝ бѣ придруженъ съ мобилизация — обстоятелство, което още повече разгнѣви Виена. Отъ своя страна, царска Русия зяви открито, че нѣма да позволи смазването на Сърбия, а Германия следъ неуспѣха ѝ да възспре Австро-Унгария се принуди сѫщо така да заяви, че не ще остави на Русия свободата да действува сама срещу съюзната Хабсбургска монархия.

Последваха редица предложения за възпиране и посрѣдничество, но безрезултатно. Руската мобилизация отъ 29. до 31. юлий 1914. г. се оказа фатална, защото Германия, притисната между две неприятелски ней държави, Франция и Русия, заедно по-силни отъ нея, можеше да се спаси само ако не допустне да бѫде изпреварена отъ руската мобилизация. За тая цель германскиятъ императоръ Вилхелмъ II. се видѣ принуденъ да поиска телеграфически лично отъ руския императоръ да отмѣни заповѣдьта си за мобилизация. И макаръ че Николай II. даде съгласието си, рускиятъ генераленъ щабъ просто не изпълни тая заповѣдь и мобилизацията продължи. При такова положение Германия сѫщо тъй обяви на 1. августъ 1914. година обща мобилизация, последвана отъ Франция.

Въ сѫсо време, на едната страна застанаха: Франция, Русия, Сърбия, Белгия, Англия и Черна гора срещу Германия и Австро-Унгария — отъ другата страна. Италия и Румъния, ако и въ съюзъ отъ десетки години съ двете нѣмски империи, намѣриха причини да се откажатъ отъ задълженията си и останаха отначало неутрални, за да минатъ по-късно на противната страна.

НАЧАЛО НА СВѢТОВНАТА ВОЙНА

Още преди германската и руска мобилизация Австро-Унгария бѣ обявила на 28. юлий 1914. г. война на Сърбия. Между великитѣ сили — първа Германия обяви война на Русия на 1. августъ, а следъ това — на 3. сѫщий обяви война и на Франция; а на 4. августъ, Англия, подъ предлогъ че билъ нарушенъ неутралитетътъ на Белгия обяви война на Германия. До срѣдата на месецъ августъ бѣха въ война: Русия, Франция, Англия, Белгия, Сърбия, Черна гора и Египетъ срещу Германия и Австро-Унгария.

Мобилизирани сили. Къмъ 20. августъ, когато започнаха пограничнитѣ боеве, двете противни страни бѣха успѣли да мобилизиратъ: Съглашението 175 пехотни и 44 конни дивизии, а Централнитѣ империи — 150 пехотни и 22 конни. Общо Съглашението надминаваше Централнитѣ империи съ около 2.300,000 въ повече мобилизирани хора още въ началото на войната.

Плановетѣ за война. Основани върху предположението, че съвременнитѣ индустриални държави не ще сѫ въ състояние да изтраятъ една дълга война, всички стъкмени за Световната война планове се оказаха погрѣшни въ това отношение, поради което и бързото общо изтощение доведе скоро и двете противни страни до дълга, изтощителна позиционна война.

Германскиятъ оперативенъ планъ, като държеше смѣтка за една война на два фронта — източенъ срещу Русия и западенъ — срещу Франция, целѣше да бие първоначално френската армия, а следъ това и руската. Офанзивата на западния фронтъ трѣбваше да започне съ седемь армии, отъ всички осемь, отъ които: петь се съсрѣдоточиваха на северъ отъ укрепения лагеръ Мецъ и две — на югъ отъ него. Споредъ плана първитѣ петь армии трѣбваше да нахлуятъ презъ голѣмъ обходъ презъ Белгия и Люксембургъ въ Франция, съ ось на захождането Мецъ и посока първоначално къмъ Парижъ, а следъ това на изтокъ. Щомъ французитѣ бѫдатъ отблъснати въ тая посока, предвиждаше

се да настъпятъ и останалитѣ две германски армии. По тоя начинъ се целѣше пълното унищожаване на френската армия, или най-малко — нейното изваждане отъ строя, за да се даде възможность на германцитѣ, следъ 6—7 седмици най-много да пренесатъ по-голѣмата часть отъ войскитѣ си на източния фронтъ — срещу руситѣ.

Изработенъ отъ покойния генералъ графъ Шлифенъ, този планъ бѣ измѣненъ по-късно отъ неговия наследникъ, генералъ Молтке, внукъ на голѣмия Молтке, отъ 1870.—71. година, който отслаби дѣсното германско крило, което презъ Белгия трѣбваше да нанесе решителния ударъ на французитѣ. Въ замѣна на това, Молтке засили съ 150 хиляди души лѣвото крило и по тоя начинъ провали успѣха на германцитѣ при Марна, гдето, ако въ решиелния моментъ тия 3½ корпуса бѣха на лице, победата можеше да се смѣта за осигурена.

Френскиятъ оперативенъ планъ, нареченъ „планъ 17“, бѣ изработенъ отъ генералъ Жофръ презъ пролѣтьта на 1913. г. и излизаше отъ предположението, че германцитѣ не ще минатъ презъ Белгия. Едно допълнение обаче къмъ плана държеше смѣтка и за подобна случайность и този случай предвиждане въ такъвъ случай съсрѣдоточаване на французкитѣ петь армии по-на северъ и въ една линия, като същевременно на конния корпусъ Сорде се възлагаше въ този случа, задачата: да проникне веднага въ Белгия, източно отъ р. Мьоза, за да разузнава и задържа германцитѣ.

Плануть предвиждане общо настъпление, което започване веднага следъ съсрѣдоточаването на отдѣлнитѣ петь армии. Задъ всѣко крило се съсрѣдоточаваха групи отъ резервни дивизии, които трѣбваше да образуватъ нѣщо като стратегически резерви, подсилени съ войски отъ северна Африка: Мароко, Алжиръ и Тунизия. Разчиташе се евентуално и на войскитѣ, съсрѣдоточени първоначално срещу Италия, за която се предполагаше, че не ще се намѣси веднага въ войната—предположение, което скоро се оправда.

За английския експедиционенъ корпусъ се предвиждаше отъ страна на френското командуване: да се съсрѣдоточи на лѣвия френски флангъ — въ и около Мобьожъ.

Да засили лѣвото крило на френската армия идѣше и белгийската армия, отъ момента, въ който Германия би решила да нахлуе въ Белгия, но, понеже армията на Белгия се намираше въ периодъ на преустройство, нейната съпротива не бѣ отъ особено голѣмо значение. И тя, както ще се види, почти съ нищо не забави маршъ-маньовъра на германскитѣ армии презъ белгийска територия, но, все пакъ, откъсна известна часть войски отъ дѣсното крило на германцитѣ, останали да наблюдаватъ затворенитѣ въ Анверсъ белгийски войски.

ВОЕННИТѢ ДЕЙСТВИЯ НА ЗАПАДНИЯ ФРОНТЪ

Общата мобилизация и съсрѣдоточаване както на германската, така и на френската армия, започна на 1. VIII. 1914. г. и се привърши и въ двете противни армии на 18. августъ. Преди това обаче известни предварителни мѣрки бѣха взети и отъ двете страни.

Единъ особенъ германски отредъ получи назначение още на 2. VII. да навлѣзе въ Белгия и да атакува укрепения градъ Лиежъ, за да отвори пѫть на главнитѣ германски сили по долината на р. Мьоза. Други войски на 2. и 3. VII. заеха Люксембургъ. Германцитѣ влѣзоха въ Лиежъ още на 7. VII., но нѣкои фортове продължиха съпротивата си до 16. с. м.

Придружена отъ леки пехотни части, настъпи едновременно и германската конница съ задача: да отхвърли белгийската армия отъ Анверсъ, но не успѣ, заради това Г. Г. К.*) се принуди да засили тая крепость съ два корпуса.

На 18. августъ двете армии — германската и френската — бѣха съсрѣдоточени както следва:

Германската. — Главнокомандуващъ императоръ Вилхелмъ II. съ началникъ на щаба на действуващата армия генералъ фонъ Молтке и седемь отдѣлни армии:

1-а въ съставъ 6 корпуса и 3 бригади (фонъ Клукъ).
2-а — 6 корпуса и 2 бригади (фонъ Бюло).
3-а — 4 корпуса и 1 бригада (фонъ Хаузенъ).
4-а — 5 корпуса и 1 бригада (Вюртембергския херцогъ).
5-а — 5 корпуса, 5 бригади и IV. коненъ корпусъ (Кронпринца).
6-а — 5 корпуса, 1 бригада и III. коненъ корпусъ (баварския кронпринцъ).
7-а — 3 корпуса и 4½ бригади (фонъ Хериингенъ).

*) Г. Г. К. — Главно Германско Командуване.
Г. Ф. К. — Главно Френско Командуване.

Имаше освенъ това два независими конни корпуса, по една похотна дивизия въ Мецъ и Щрасбургъ и общъ резервъ въ съставъ 1 корпусъ и 6 резервни дивизии.

Общо, срещу Франция и Белгия: 35 армейски корпуса, 10 конни дивизии и 17½ бригади опълчение. или всичко 1.500,000 бойци.

Французската. — Главнокомандуващъ генералъ Жофръ съ началникъ на щаба на действуващата армия генералъ Белинъ и петь отдѣлни армии:

1-а въ съставъ 5 корпуса и 2 конни дивизии (генер. Дюбай).

2-а — 5 корпуса, 3 резервни и 2 конни дивизии (генер. де Кастелноу).

3-а — 3 корпуса, 3 рез. и1 конна дивизия (генер. Руфеи).

4-а — 5 корпуса и 1 конна дивизия (генер. Ланглъ дьо Карси).

5-а — 5 корпуса, 2 рез. и 1 конна дивизии и конния корпусъ Сорде (генер. де Ланрезакъ).

Общъ резервъ 13 пех. дивизии.

Общо срещу Германия: 83 пехотни и 10 конни дивизии, или всичко 1,865,000 бойци.

Къмъ това число следва да се прибавятъ 120,000 бойци на белгийската армия, а сѫщо и 120,000 бойци на англий-ската армия, чиито 4½ п. дивизии бѣха вече съсрѣдоточени между 9. и 21 августъ на французска територия между Мобьожъ и Валансиенъ. По тоя начинъ въ самото начало на Западния фронтъ стояха: 1½ милона германци срещу 2,105,000 французи, англичани и белгийци.

ПЪРВИТѢ ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ

Като отгласъ на германското бързо нахлуване въ Белгия, французитѣ предприеха още на 7. августъ настѫпление въ Елзасъ, заеха следния день Мюлхаузенъ, но следъ нѣколко дни бѣха принудени да отстѫпятъ къмъ Белфоръ. Въ сѫщото време французитѣ създадоха къмъ 10. VIII. тъй наречената Елзаска армия, шеста по редъ, въ съставъ 4 пех. дивизии и 2 алпийски групи (генералъ По).

Погранични боеве между 15. и 20. августъ

Вѣрно на своя първоначаленъ планъ, главното французско командуване, безъ да се безпокои много отъ германското нахлуване въ Белгия, заповѣда между 14. и 20. августъ на разположенитѣ въ една линия отдѣлни армии да настѫпатъ, както следва:

На 14. и 15. VIII. 1-а и 2-а армии по посока на Саарбугъ и Саарбрюкенъ, подкрепени отъ Елзаската армия.

На 3-а и 4-а армии, подкреепни отъ новосформированата (седма на брой) армия на генер. Манру, да атакуватъ по посока на Нъофшато и Аргонъ (Арденитѣ).

На 20. VIII. 5-а армия, подкрепена отъ английската армия, да настѫпи срещу проникналитѣ въ Белгия германски войски

Въ тия погранични срещи, французкиятъ нападателенъ планъ бѣ напълно проваленъ. Французитѣ дадоха въ началото излишни жертви; загубиха инициативата и на лѣвия си флангъ, връхлетѣни бѣха отъ голѣми германски сили, които победоносно и неудържимо продължаваха да изпълняватъ заповѣдания обходенъ маневъръ. Минаха въ настѫпление и лѣвофланговитѣ 6-а и 7-а германски армии, но съ незначителенъ успѣхъ.

Г. Г. К. обаче не използува решителния успѣхъ на своето дѣсно крило, кѫдето трѣбваше безъ друго да привлѣче излишнитѣ отъ 6-а и 7-а армии войски, за засилване дѣсното крило, което скоро се оказа слабо за възложената му голѣма и сложна задача — да обходи лѣвото френско крило и да отхвърли французитѣ на западъ.

Принудено да се откаже отъ своитѣ нападателни действия, Г. Ф. К. реши да оттегли армиитѣ отъ лѣвото крило на линията: Амиенъ—Лаферъ—Вердюнъ, но бързото германско напредване не позволи да се изпълни тая заповѣдь, както и формирането на 6-а армия на крайния лѣвъ флангъ. Отстѫплението на англичанитѣ и неуспѣхътъ на 5-а армия при Сенъ Кантенъ — Гизъ предизвикаха общото отстѫпление на французитѣ на линията Парижъ—Вердюнъ. Френското правителство напустна Парижъ и се установи въ Бордо, но въ Лондонъ англичани и французи се съгласиха, че миръ по отдѣлно нѣма да сключватъ.

Отъ своя страна Г. Г. К., като смѣтна, че французитѣ отстѫпватъ, за да печелятъ време, очаквайки голѣмия натискъ на изтокъ отъ страна на руситѣ, заповѣда на 27. VIII. безспирно настѫпление срещу французитѣ, а на 2. септември измѣни и първоначалния планъ: вмѣсто право къмъ Парижъ — 1-а и 2-а армии да настѫпятъ източно отъ столицата, като 1-а бъде въ отстѫпъ на 2-а; южната група: 6-а и 7-а армии да продължатъ натиска си срещу дѣсното френ-

ско крило, а въ това време централнитѣ три армии (3-а, 4-а и 5-а) да продължатъ притискането на главнитѣ френски сили. Тия три германски армии обаче, на които се възлагаше главната роля, се оказаха по-слаби отъ четиритѣ армии на французитѣ. Независимо отъ това, 1-а германска армия вмѣсто да бѫде задъ 2-а армия излѣзла бѣ въ страни и дори предъ нея, съ което дѣсниятъ германски флангъ стана уязвимъ. Така създаденото положение даде случай на генералъ Жофръ да излѣзе отъ трудната за него до тогава обстановка.

Така се дойде до голѣмото сражение на Марна. Още на 4. септемврий Г. Ф. К. издаде заповѣдь за общо настѫпление на 6. септемврий съ едно движение, целяще обхващането на 1-а германска армия, която, въпрѣки заповѣдитѣ на Г. Г. К., бѣ излѣзла доста напредъ.

ГОЛѢМАТА БИТКА НА Р. МАРНА

Въ тая битка взеха участие: 1 милионъ французи и англичани срещу 850,000 германци при следнитѣ още преимущества за англо-французитѣ: двата фланга на последнитѣ сѫ опрѣни на двата укрепени лагери: Парижъ и Вердюнъ; германскиятъ дѣсенъ флангъ (1-а армия на фонъ Клукъ) е изложена на удари отъ къмъ Парижъ; поради бързото си настѫпление германскитѣ войски сѫ сравнително изморени, и при това дѣсното крило по редица грѣшки на Г. Г. К. отслабено съ цѣли 9 пехотни дивизии, получили разни второстепенни назначения по време на настѫплението.

На 5. IX. положението на двете страни е следното: на фронта Вердюнъ—Парижъ французитѣ иматъ: 3-а, 4-а, 9-а, 5-а, английската и 6-а армии срещу 5-а, 4-а, 3-а, 2-а и 1-а германски армии. Сѫщиятъ день Г. Г. К., като узнало за голѣми французски сили около Парижъ, заповѣдва на 1-а и 2-а герм. армии да се противопоставятъ на тѣхъ, а центърътъ, образуванъ отъ останалитѣ три армии, да продължи натиска.

На 6. IX., обаче, 6-а фр. армия атакува излѣзлата много напредъ 1-а герм. армия, която успѣва да отхвърли французитѣ, но за цельта взема два корпуси отъ своя лѣвъ флангъ. Съ това се образува празднина между 1-а и 2-а германски армии, въ която се вмъкватъ, безъ да знаятъ, англичанитѣ и часть отъ 5-а франц. армия. Изложенъ по тоя начинъ дѣсниятъ флангъ на 2-а герм. армия, последната решава да отстѫпи*). И въ това време, когато централнитѣ германски армии иматъ успѣхъ, отстѫплението на 2-а армия,

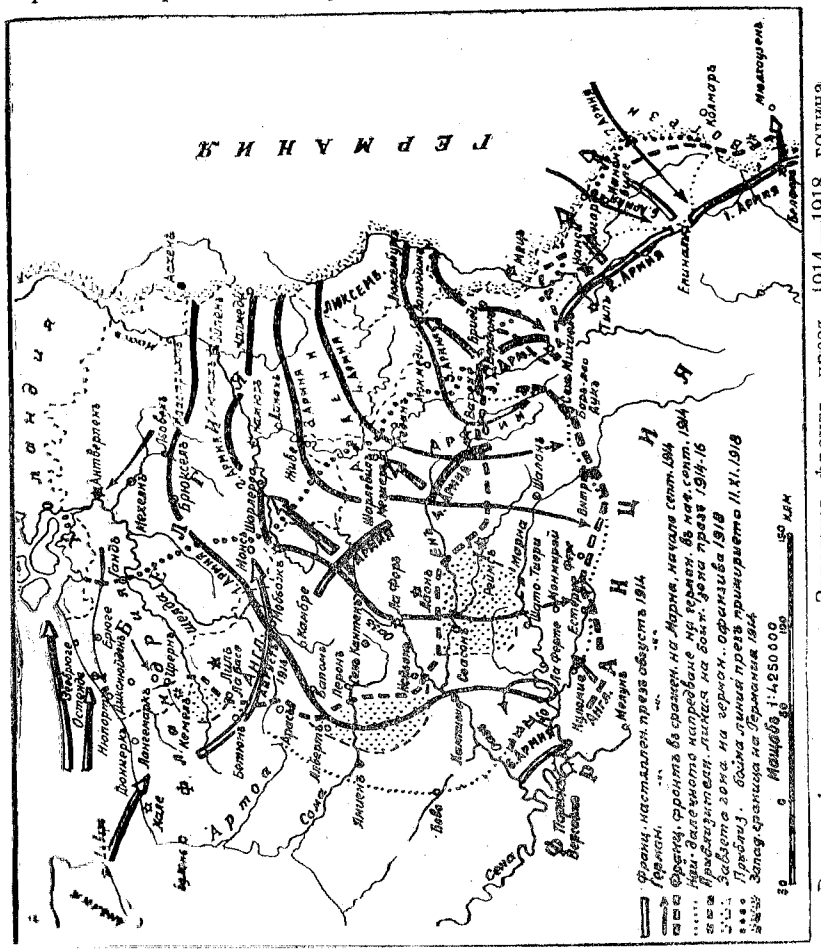

Военнитѣ операции на Западния фронтъ презъ 1914.—1918. година.

предприемката отстѫплението и на 1-а армия, а сѫщо и на всички останали германски армии, победоносни до 9. IX.

На 10. IX. генералъ фонъ Молтке е принуденъ да за-

*) За такова решение съдействувалъ, за нещастие на германцитѣ, и изпратеният отъ щабъ на Г. Г. К. подполковникъ Хеченъ, който си присвоилъ права, които не съществуватъ.

повѣда общо отстѫпление, а следъ два дни, поради тоя неуспѣхъ подъ предлогъ, че е боленъ да предаде, макаръ още неофициално, главното командуване на германската армия на министъра на войната, генералъ Фалкенхайнъ.

Желанието обаче на Г. Ф. К., да превърне отстѫплението на германцитѣ въ поражение, съ бързо преследване, заповѣдано още сѫщия день, не се осѫществи. Германцитѣ спрѣха французското настѫпление още на позицията по височинитѣ северно отъ р. Ена и с. и. отъ Реймсъ и Вердюнъ. Тогава започна гоненето отъ страна на французитѣ да обхванатъ дѣсния германски флангъ — нѣщо, което доведе къмъ края на месецъ октомврий до създаването на една непрекѫсната бойна линия отъ Швейцария до брѣга на морето, линия, вдадена къмъ Франция при Ноайонъ.

Така се тури начало на позиционната война, която тукъ печти безъ сѫществени промѣни продължи до края на самата Свѣтовна война, и свърши по най-мизерния за стратегията начинъ — чрезъ пълно изтощение.

Има много причини, които обясняватъ неуспѣха на германцитѣ при р. Марна, гдето трѣбваше да бѫде разгромена французката армия, но сѫществените причини сѫ само две: първата отъ тѣхъ е, че силитѣ, съ които фонъ Молтке поиска да увѣнчае гениалния планъ на фонъ Шлифена, бѣха по вина на изпълнителя, крайно недостатъчни, и втората, че, въпрѣки понесенитѣ отъ границата до р. Марна поражения, генералъ Жофръ, можа правилно да схване момента за минаване въ настѫпление и навреме успѣ да прехвърли цѣли корпуси отъ дѣсното крило до застрашения лѣвъ флангъ, докато Г. Г. К. стори тъкмо обратното — постоянно отслабваше своя дѣсенъ флангъ, вмѣсто да го засилва.

По такъвъ начинъ и тукъ случаятъ дойде да потвърди още единъ пѫтъ, че способността да се маневрира е първото условие за победа, независимо отъ техниката и други нѣкои преимущества.

ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ НА ИЗТОЧНИЯ ФРОНТЪ

На този фронтъ се съсрѣдоточаваше надеждата на Съглашението — огромната руска армия, чиито резерви се изчисляваха на десеть и повече милиона хóра. На тоя „страшенъ руски валякъ“ трѣбваше да се противопостави „мозаичната“ австро-унгарска армия, подпомогната слабо отъ 8-а германска армия — действуваща въ източна Прусия.

Плановетѣ за война. Австро-унгаро-германскиятъ планъ. Като отдѣли часть отъ силитѣ си, за да бие Сърбия, Австро-Унгария трѣбваше да настѫпи съ всички останали сили въ Полша, и заедно съ 8-а германска армия, да задържи руситѣ до като на Западния фронтъ германцитѣ успѣятъ да сразятъ французката армия въ открить бой.

Рускиятъ планъ. Той предвиждаше да бѫде бита първоначално австро-унгарската армия и следъ това германската. Французитѣ обаче настояха, и руситѣ се съгласиха да настѫпятъ веднага съ две армии въ Източна Прусия, за да облекчатъ положението на французитѣ на Западния фронтъ, а срещу Австрия руситѣ да преминатъ въ настѫпление постепенно.

Съсрѣдоточаване

Австро-Унгария: Главнокомандуващъ Ерцхерцогъ Фридрихъ; н-къ на щаба генералъ Конрадъ фонъ Хьоцендорфъ. а) Срещу Сърбия — две армии — 12 пех. дивизии съ маршеви части (генералъ Петьорекъ). б) Срещу Русия: 34 пех., 2 ландверни и 10 конни дивизии и 10 опълченски бригади въ три отдѣлни армии и нѣколко отреда. 1-а армия — 3 арм. корпуса = 9 п. дивизии (ген. Данкълъ); 4-а армия — 2 арм. корпуса = 4 п. див. (генер. Ауфенбергъ); 3-а армия — 4 арм. корпуса = 12 п. дивизии (ген. Брудерманъ).

Единъ отредъ отъ 2 арм. корпуса (генералъ Кьовешъ). Единъ отредъ отъ 2 пех. дивизии (генер. Крумеръ).

Германия — 8-а армия — 4 армейски корпуса (генералъ Притвицъ), отредътъ на генералъ Вьоршъ, гарнизонитѣ на крепоститѣ Торнъ, Бреслау и др. всичко 15 пехотни и 1 конна дивизия въ съставъ 250,000 души.

Русия. — Главнокомандуващъ великия князъ Николай Николаевичъ и началникъ на щаба генералъ Янушкевичъ. 9 армии, развърнати отъ Неманъ до Висла въ следния редъ:

1-а — 4½ пех. и 5½ конни дивизии (генералъ Ренненкампфъ);

2-а — 10½ пех. и 3 конни дивизии (генералъ Самсоновъ);

Една група армии на генералъ Жилински къмъ източна Прусия;

4-а — 10 пех. и 2½ конни дивизии (генералъ Евертъ);

5-а — 11 и 5 конни дивизии (генералъ Плеве);

Групата армии на генералъ Ивановъ между Любминъ и Ковелъ;

3-а — 11 пех. и 5 конни дивизии (генералъ Руски);

8-а — 12 пех. и 5 конни дивизии (генералъ Брусиловъ);

9-а — около Варшава, 6-а Петроградъ и 7-а въ Бесарабия.

Първоначални действия въ Източна Прусия. Още ненапълно съсрѣдоточени, рускитѣ две армии: 1-а (Неманска) и 2-а (Наревска), по искане на французитѣ, настѫпиха на 15. ав-

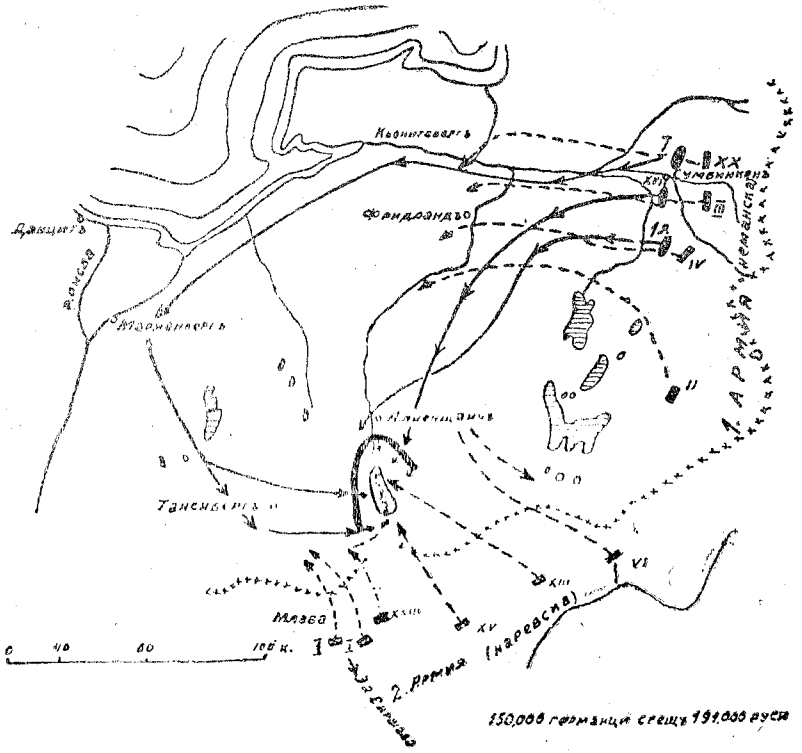

Сражението при Таненбергъ.

густъ 1914. г. въ Източна Прусия по посокитѣ: Немаската (1-а), командувана отъ генералъ Рененкампфъ, къмъ Кьонигсбергъ, и Наревската (генералъ Самсоновъ) къмъ Аленщайнъ съ обща задача да си подадатъ рѫка западно отъ Мазурскитѣ езера и да продължатъ настѫплението си къмъ Берлинъ.

Още щомъ мина границата, цѣлата почти 1-а руска армия нападна решително съсрѣдоточенитѣ тамъ два германски корпуса и ги принуди следъ обхождане на двата фланга да отстѫпятъ. Следъ първоначалнитѣ руски успѣхи, командуващиятъ 8-а германска армия генералъ Притвицъ бѣ смѣненъ съ запасния генералъ Хинденбургъ и началникъ на щаба Лудендорфъ, които решаватъ да задържатъ Неманската армия съ слаби сили и да биятъ най-напредъ Наревската армия. И всичко това трѣбва да бѫде постигнато, преди дветѣ руски армии да сѫ успѣли да се съединятъ западно отъ Мазурскитѣ езера, като срещу 2-а руска армия групиратъ почти всичкитѣ сили на 8-а германска армия, а срещу 1-а руска армия да оставятъ само една конна дивизия съ други слаби части.

Генералниятъ и същевременно рискованъ срещу по-сѫщественъ противникъ маньоверъ напълно успѣва. Между 26. и 29. августъ Наревската (2-а) армия е здраво обкрѫжена при Таненбергъ съ пристигнали нови корпуси и унищожена. Само петь дни следъ тая голѣма победа сѫщитѣ германски войски сѫ хвърлени срещу другата руска армия на северъ и следъ ожесточенъ бой я отхвърлили съ голѣми загуби задъ р. Неманъ.

Прусия имъ струваше само на 2-а армия 93.000 пленници и още толкова убити и много ранени и 480 орѫдия, самоубийството на генералъ Самсоновъ и пр., но може би съ отдѣляне на два германски корпуса отъ дѣсното крило на западната армия, за засилване на войскитѣ въ Източна Прусия, германскитѣ сили на дѣсния флангъ при Марна се оказаха недостатъчни, за да отхвърлятъ французитѣ и се дойде до отстѫпление. Но сѫщитѣ два германски корпуси не успѣха да дойдатъ на време и въ Източна Прусия. По тоя начинъ, Франция наистина бѣ спасена, но ударътъ върху морала на руската армия се оказа непоправимъ. Общо, отъ тия боеве сгечелиха само французитѣ, а руси и германци загубиха, макаръ че последнитѣ бѣха въ сѫщность победители.

Въ Галиция и Полша. Срещу 4-а и 5-а руски армии настѫпиха 1-а и 4-а австро-унгарски, които следъ боевете на 22. и 25. августъ отхвърлиха руситѣ. Скоро обаче, руситѣ, подкрепени отъ 9-а руска армия, спрѣха австрийцитѣ, а бързото настѫпление на 3-а и 8-а руски армии, последвано отъ заемане на Лвовъ и разбиването на 3-а австрийска армия, заплашиха силно фланговетѣ на 1-а и 4-а австрийски, а сѫщо

и на отреда на ерцхерцогъ Йосифъ Фердинандъ, формиранъ набързо и изпратенъ на помощь. Пристигнала бѣ отъ сръбския фронтъ и 2-а австрийска армия (Бьомъ Ермоли), която зае фронтъ въ дѣсно отъ 3-а армия. За да спаси положението, австрийската армия зае западно отъ Лъвовъ нова отбранителна линия: 4-а армия съ фронтъ на северъ, 3-а въ центъра и 2-а — на югъ. 1-а армия и ерцхерцогъ Фердинандъ получиха заповѣдь да нападнатъ на северъ, но, разбити отъ руситѣ, последнитѣ успѣха да обхванатъ фланговетѣ на новата отбранителна линия (4-а, 3-а и 2-а армии) и въ боеветѣ отъ 27. августъ до 11. септември да разбиятъ тежко австрийцитѣ, които сж мжка отстжпиха задъ р. Санъ. Обсаденъ бѣ отъ руситѣ и Пшемисълъ съ гарнизонъ 100 хиляди австрийци.

Въ помощь на австрийцитѣ се намѣси Хинденбургъ отъ северъ, но първата му офанзива не успѣ. Руситѣ стигнаха Карпатитѣ и конницата имъ се надвеси надъ унгарската равнина.

Съсрѣдоточаването на голѣми руски сили въ Полша заплашваше и Германия. На Хинденбурга, станалъ на 1. ноември 1914. г. генералфелдмаршалъ и обединяващъ всички германски сили въ Източна Прусия, се налагаше да действува бързо. Планътъ, съставенъ добре, се заключаваше въ следното: една маневрена маса отъ 6½ армейски корпуса съ многобройна конница, съсрѣдоточена въ Торнъ, ще обхване, чрезъ изненада, дѣсното руско крило въ Северна Полша въ това време, когато всички други германски части и австрийски сили трѣбваше да нападатъ руситѣ по цѣлия фронтъ.

Офанзивата започна на 10. ноември и има за резултатъ оттеглянето на руситѣ на линията: западно отъ Тарновъ и западно и северо-западно отъ гр. Варшава. Въ Галиция австро-унгарцитѣ се спрѣха при Лиманова, източно отъ гр. Краковъ, къмъ срѣдата на м. декември 1914. г.

По такъвъ начинъ и на Източния фронтъ се развиха голѣми военни действия, въ нѣкои отъ които числото на бойцитѣ достигна до 2 милиона души. Тия операции имаха нѣколко сжществени резултати:

1. Първоначално тѣ спасиха Франция отъ разгромъ.
2. Руситѣ пренесоха въ жертва своитѣ най-добри войски и дадоха извънредно голѣмеи загуби въ хора и материали.
3. Австрийцитѣ, бити жестоко отъ руситѣ, успѣха, съ помощьта на германцитѣ, да се съвзематъ и да проявятъ покъсно неочаквана жилавость.
4. Голѣмото изтощение и на дветѣ страни незабелязано водѣше и тукъ къмъ зараждащата се позиционна война.

Военни действия на Балканския фронтъ

Австро-сръбски фронтъ. За да свършатъ възможно по-скоро съ сърбитѣ, австро-унгарцитѣ бѣха съсрѣдоточили въ началото на конфликта 3 армии въ съставъ: 16 пехотни дивизии, 5 планински и опълченски бригади, но бързата намѣса на Русия принуди австрийцитѣ да прехвърлятъ, преди още да бѣха настжпили, едната армия на Източния фронтъ. Така че за действия срещу Сърбия останаха всичко 12 пехотни дивизии подъ общото командуване на генералъ Петьорекъ.

Сърбитѣ мобилизираха 11 пехотни и 1 конна дивизии подъ общо началство на генералъ Путникъ, подѣлени на 3 отдѣлни армии. Освенъ тия войски, опълченски части охраняваха рѣкитѣ Дунавъ и Дрина.

Съсрѣдоточаване. Главната австрийска маса, подѣлена въ две армии (5. и 6.), бѣ съсрѣдоточена между Дунава, Сава и южно отъ тая рѣка.

Сръбскитѣ главни сили бѣха съсрѣдоточени източно отъ Валево (1-а и 2-а армии), а 3-а армия — при Морава.

Планове за война. На австро-унгарцитѣ — съ концентрични действия на своитѣ две армии да нападатъ сръбскитѣ главни сили, съсрѣдоточени по високото плато на Валево, като главното нападение се произведе къмъ р. Сава, а четири второстепенни — откъмъ р. Дрина.

На сърбитѣ. Да се съпротивляватъ възможно по-дълго при Валево, докато руската намѣса се почувствува, а следъ това да чакатъ благоприятни случаи да биятъ неприятелскитѣ колони поотдѣлно. Една армия отъ Нишъ ще наблюдава България. На черногорскитѣ войски се възлага да пазятъ Горна Дрина.

Военни действия. На 12. августъ армиитѣ на генералъ Петьорекъ минаха рѣкитѣ Сава и Дрина, но въ боеветѣ при Ядаръ и Церъ отъ 16.—24. августъ сърбитѣ разкжсаха центъра на австро-унгарцитѣ и ги принудиха да отстжпятъ съ тежки загуби. На 8. септември австрийцитѣ нахлуха отново въ Сърбия и заеха високото плато на Валево и самия Белградъ. Сърбитѣ отстжпиха на Рудникъ планина, отгдето за-

силени, настѫпиха отново и следъ кръвопролитни боеве при Рудникъ—Колубара, принудиха неприятеля да отстѫпи повторно съ голѣми загуби задъ Дунавъ.

До намѣсата на България презъ октомврий 1915. г. положението на тоя фронтъ остана почти непромѣнено, съ изключение на окупирането въ края на декемврий на островчето Сасено и гр. Валона отъ страна на италианцитѣ.

Намѣса на Турция въ Свѣтовната война

Обявила въ началото на Свѣтовната война, че ще пази неутралитетъ, скоро следъ това Турция остави да влѣзатъ въ Дарданелитѣ преследванитѣ въ Срѣдиземно море два германски военни парахода: Гьобенъ и Бреслау. Тия параходи на 29. октомврий 1914. г. бомбардираха въ Черно море французки и руски параходи, поради което Съглашението обяви война на Турция (3. ноемврий).

До края на годината, обаче, Съглашението се задоволи да бомбардира само Дарданелскитѣ укрепления.

Общо турцитѣ мобилизираха 13 армейски корпуса съ 38 п. дивизии (около 1/2 милионъ души), съсрѣдоточени първоначално по следния начинъ: две армии (1-а и 2-а) около Цариградъ и Проливитѣ (Енверъ-паша), 3-а армия въ Армения, 4-а въ Сирия и по-дребни части въ разни други области.

До края на 1914. г., освенъ бомбардировката на Дарданелитѣ и морската демонстрация предъ Смирна, никакви военни действия на Балканския фронтъ срещу Турция не се развиха.

Други събития до края на 1914. година

До края на годината бѣха обявени още следнитѣ войни:

1) Между Германия и Япония на 23. августъ.
2) Между Япония и Австро-Унгария на 27. августъ.
3) Между Германия и Португалия на 23. ноемврий.

Въ Азия, още щомъ Турция се намѣси въ войната, англичанитѣ побързаха да настѫпятъ отъ Персийския заливъ по долината на рѣката Ефратъ къмъ гр. Басра.

На Кавказкия фронтъ турцитѣ първи настѫпиха въ Грузиния, но скоро бѣха отблъснати къмъ границата.

По-значителни турски сили бѣха насочени къмъ Суецкия каналъ; тѣхнитѣ действия имаха за цель да разбунтуватъ египетското население срещу английското владичество и да

прекѫснатъ кѫсия пѫть на англичанитѣ презъ Суецкия каналъ за Индиитѣ. По-сериозни действия обаче се развиха презъ следната година.

Изобщо къмъ края на годината стана ясно, че войната не само ще продължи много повече отъ първоначалнитѣ предвиждания, но и отъ европейска ще се превърне въ свѣтовна война.

Всички военни планове се оказаха несъстоятелни и на Западния фронтъ се дойде до една непрекѫсната огнева линия отъ Северно нѣмско море до Швейцария, дълга 800 клм., а на Източния фронтъ войната, ако и да запазваше още своя подвиженъ характеръ, бѣ изтощила твърде много и руси, и австрийци.

Военни действия по море. Тукъ превъзходството на Съглашението бѣ неоспорвано. А това превъзходство по море даваше възможность на колониалнитѣ държави: Франция, Англия и Италия, да се снабдяватъ по море съ хора, хранителни и други потрѣбности, докато централнитѣ империи се видѣха още отъ първия день на войната въ положение на обсадени. Едничкото най-силно срѣдство за разкѫсване на тая блокада можеше да се смѣтне силенъ подводенъ флотъ, съ какъвто обаче, поне въ началото на войната, централнитѣ империи не разполагаха.

Първоначалното разположение на флотитѣ бѣ следното: английскиятъ воененъ флотъ: главнитѣ сили на „Великиятъ флотъ“ — при Скапа-Флоу; 1-а ескадра — Портсмутъ; една лека ескадра въ Харвичъ; друга — въ Срѣдиземно море и трета въ Атлантическия океанъ; една дивизия — въ Австралия. „Каналниятъ флотъ“ — въ Ламаншъ. Французкиятъ — главнитѣ сили въ Тулонъ; 2-а ескадра — въ Шербургъ и нѣколко единици — въ Мексико и Мароко. Руският — 2/5 отъ флота въ Балтийското и 3/5 въ Черно море. Германскиятъ — главнитѣ сили въ Килъ и Вилхелмсхафенъ; два кръстосвача въ Срѣдиземно море (Гьобенъ и Бреслау); едно Тихо-океанска ескадра (6 леки кръстосвача) въ Китайскитѣ води и нѣколко кръстосвача въ Мексико, Бразилия и западното крайбрѣжие на Африка. Австрийскиятъ — съсрѣдоточенъ между Пола и Катаро. Японскиятъ — въ японскитѣ и корейски пристанища.

Въ началото на войната германцитѣ избѣгваха систематически да търсятъ сражения съ главнитѣ си морски сили. Тѣ чакаха да намалятъ чрезъ смѣли, но съ малки силни действия английскитѣ сили и тогава да приематъ едно голѣмо

морско сражение — нѣщо, което до края на 1914. г. не постигнаха.

Въ Срѣдиземно море двата кръстосвача: Гьобенъ и Бреслау, следъ като бомбардираха нѣкои пристанища въ французки Алжиръ, подгонени, бѣха принудени да се укрият въ Дарданелитѣ. И, щомъ Турция влѣзе въ война, една англо-френска ескадра бомбардира на 2. ноември укрепленията при входа на Дарданелитѣ.

Въ далечнитѣ морета, германски кръстосвачи започнаха веднага „война на преследване“ и само въ нѣколко месеца отлично водена война потопиха 700.000 тона противникови параходи. Особено известенъ стана кръстосвачътъ „Емденъ“, който успѣ да залови и потопи 23 парахода, докато самъ той бѣ потопенъ отъ австралийския кръстосвачъ „Сидней“ на 9. ноември въ Бенгалския заливъ. А преди това на 1. ноември главнитѣ сили на германската ескадра въ Тихия океанъ бѣха потопили край брѣговетѣ на Чили 2 английски брониносца, но на 8. декември друга английска ескадра потопи германската и тури край на морската война въ Тихия океанъ.

1915 ГОДИНА

На Западния фронтъ. Главното си внимание Централнитѣ империи за тая година пренесоха отъ тоя фронтъ на Източния. Общиятъ планъ на войната бѣ коренно промѣненъ: ще бѫдатъ бити по-рано руситѣ, а следъ тѣхъ французи и англичани. Съ цель, обаче, да бѫдатъ задържани повече германски войски на тоя фронтъ, предприети бѣха отъ съглашенскитѣ армии презъ течение на годината редица по-голѣми действия, но всички все съ ограничени резултати, въпрѣки че въ нѣкои случаи французкото командуване си бѣ поставило за задача да изгони, ако е възможно, германцитѣ както отъ Франция, така и отъ Белгия.

Общо, тая година бѣ използувана преди всичко за пълното въоръжение, особено съ тежка артилерия, на съглашенскитѣ армии и за пробиване на Проливитѣ като важна съобщителна линия съ Русия.

Отъ воденитѣ въ началото на сѫщата година сражения на Западния фронтъ за отбелязване сѫ:

1. Зимната война въ Шампань, която продължи повече отъ единъ месецъ и струва на французитѣ загуби: 45 хиляди души и 3.000 пленници, а на германцитѣ — общо 35 хиляди души.

2. Боятъ при Ньофъ Шапелъ, западно отъ Лилъ, гдето англичанитѣ можаха да проникнатъ на 1800 м. въ германскитѣ позиции и на единъ фронтъ отъ 4 клм., но по-значителни успѣхи не добиха.

3. На 22. априлъ германцитѣ на свой редъ нападнаха съ помощьта и на задушливи газъ канадци и французи северно отъ Ипръ и, въпрѣки че имаха успѣхъ, все пакъ не можаха да пременатъ канала на Изеръ, нито пъкъ да овладѣятъ Ипръ.

4. Въ първитѣ дни на месецъ май, когато германцитѣ бѣха всецѣло заети въ голѣми операции на Източния фронтъ, тѣ бѣха атакували много силно западно отъ Лилъ — голѣмитѣ боеве въ Артоа. И тѣзи боеве, обаче, не дадоха сѫществени резултати, въпрѣки че генералъ Фошъ, който

командуваше тукъ, бѣ приготвилъ и многобройна конница за преследване...

Така позиционната война се затвърди още повече, безъ особени изгледи за промѣна на тоя фронтъ, организиранъ отъ германска страна за една продължителна съпротива — докато бждатъ сразени руситѣ. Общо, съглашенскитѣ армии дадоха 300,000 души загуба, безъ да постигнатъ очакванитѣ резултати.

Намѣса на Италия на страната на Съглашението

Още щомъ като Австро-Унгария обяви война на Сърбия, Италия побърза да заяви, че съюзътъ ѝ съ дунавската монархия не я обвързва за общи действия и обяви, че ще пази неутралитетъ. Това държане даде възможность на французитѣ, въ най-решителния моментъ на войната, да привлѣкатъ при Марна оставенитѣ на италианската граница войски и да спечелятъ първата голѣма победа. Явно ставаше, отъ друга страна че настроението въ Италия бѣ враждебно спрямо Австро-Унгария — обстоятелство, което италианското правителство използува, за да започне преговори, целящи отстжпването доброволно на часть отъ австро-унгарскитѣ земи съ Триестъ на Италия. Преговоритѣ обаче не дадоха резултати, въпрѣки че продължиха доста дълго и на 21. май Италия обяви обща мобилизация, а въ сжщность първитѣ транспорти бѣха започнали още на 4. май.

Плапове за война. Италия. Стратегическа отбрана срещу издадената въ Трентино гранична линия и настжпление къмъ Любляна и Триестъ, като двѣтѣ действия бждатъ придружени съ нападения въ Кадоре и Карния.

Австро-Унгария. Продължаване на започнатитѣ въ Русия решителни действия, като на италианския фронтъ се води отбранителна война, докато бждатъ победени руситѣ.

Съсрѣдоточаване. Италия. Главнокомандуващъ краль Викторъ Емануилъ III. съ началникъ на щаба на армията генералъ Луиджи Кадорна. Армията въ съставъ: 14 армейски корпуса (36 пех., 4 конни дивизии и 2 групи алпийски стрелци) бѣ подѣлена въ 4 отдѣлни армии и 1 група, разположени отъ западъ къмъ изтокъ, както следва:

1-а армия — 6 п. дивизии (генералъ Брузати) отъ Стелвио до Чизмона.

4-а армия — 5 п. дивизии (генералъ Нава) до Паралба на р. Пиаве.

Карнийска група (генералъ Леквио) до Монте Маджоре.

2-а армия — 9. п. дивизии, 2 групи алпийски стрелци (генералъ Фруголи) до пжтя Кормонсъ—Горица изключена.

3-а армия — 6 п. и 2 к. дивизии (дукъ д'Аоста) — до морето.

Общъ резервъ — 10 пехотни и 2 конни дивизии.

Австро-Унгария. Главнокомандуващъ на италианския фронтъ ерцхерцогъ Евгений съ началникъ на щаба маршалъ Краусъ. Армията въ съставъ около 20 п. дивизии (234 дружини, 155 батареи и 21 ескадрона) бѣ подѣлена въ 3 отдѣлни армии, разположени отъ дѣсно на лѣво както следва:

Армия генералъ Данклъ: отъ Стевлио до Паралба;
Армия генералъ Роорь — до Горно Изонцо;
Армия генералъ Боросвичъ — до морето.

Военни действия. Поради оскждитѣ военни материали, италианцитѣ предприеха по-сериозни действия едва презъ м. октомврий, съ 21 пех. дивизии на единъ фронтъ отъ 90 клм., но загубиха 116.000 души безъ какъвто и да е видимъ успѣхъ. Въ всѣкой случай, австрийцитѣ бѣха принудени да вематъ отъ руския фронтъ повече отъ 15 п. дивизии въ единъ моментъ, когато тамъ бѣха предприели решителни действия, които все пакъ завършиха успѣшно.

Военни действия на източния фронтъ. Замислената отъ германци и австрийци решителна офанзива на руския фронтъ, подготвена отлично, започна съ огнева подготовка на 2. май 1915. г. 9 германо-австрийски армии стоеха срещу 8 руски. Замисленият ударъ, повѣренъ на генералъ фонъ Макензенъ, бѣ проектиранъ да се извърши въ центъра на руското разположение между Горлице и Тарновъ, за кждето се насочваха 22 германо-австрийски дивизии съ 1275 орждия срещу 14 руски дивизии. Ударътъ бѣ съкрушителенъ за руситѣ, които до края на м. юний загубиха Пшемисъль и Лъвовъ съ цѣла Галиция, като дадоха и огромни загуби въ хора и материали.

Следъ кжса почивка, германо-австрийцитѣ предприеха въ началото на юлий нова офанзива, този пжть целяща да смаже окончателно руската армия чрезъ образуванитѣ кле-

щи отъ тритѣ групи армии: на генералъ Галвицъ (между Млава и Мазурскитѣ езера), на баварския принцъ (въ центъра) и на югъ групата армии на генералъ Макензенъ, всички насочени къмъ Брестъ-Литовскъ. Този ударъ се оказа още по-катастрофаленъ за руската армия, която бѣ принудена да отстжпи цѣла Полша (съ Варшава и Брестъ-Литовскъ, Волиния, Курландия и Литва). Германо-австрийската вълна се спрѣ презъ месецъ октомврий на една почти права линия, която започваше на Балтийско море при Рига и завършваше на югъ къмъ Черновецъ на р. Днестъръ. Руската армия успѣ, наистина, да излѣзе отъ „клещитѣ", но все пакъ даде 750.000 пленници, изгуби много материали и главно загуби вѣрата въ крайния успѣхъ. За да бжде възвърната тая вѣра, смѣненъ бѣ и главнокомандуващиятъ великиятъ князъ Николай Николаевичъ и изпратенъ на Кавказкия фронтъ. Начело на армията застана самъ императорътъ Николай II. съ началникъ на щаба генералъ Алексеевъ.

Общо на двата главни военни театра: Източния и Западния, както и на италианския, военнитѣ действия клонѣха, при настжпването на есеньта презъ 1915. г., къмъ едно затвърдяване на достигнатитѣ линии, съ единъ неоспорванъ за Централнитѣ империи успѣхъ, особено на Източния фронтъ срещу руситѣ.

На Балканския фронтъ. На тоя фронтъ по-сериозни действия бѣха предприети срещу Дарданелитѣ, главно по настояване на английския министъръ Уйнстънъ Чърчилъ. На 18. мартъ единъ англо-френски флотъ нападна входа на Дарданелитѣ, но безъ всѣкакъвъ успѣхъ и съ грамадни загуби: отъ 18 броненосци 3 бѣха потопени и извадени отъ строя. Следъ дълги разногласия за начина, по който трѣбва да се подновятъ военнитѣ действия, на 25. априлъ бѣ стоваренъ на ю. з. край на Галиполския полуостровъ единъ експедиционенъ корпусъ, който започна една кръвопролитна борба съ турцитѣ, безъ каквито и да било изгледи за успѣхъ. Презъ май месецъ бѣха потопени и броненосцитѣ „Голиятъ", „Триумфъ" и „Мажестикъ", и флотътъ бѣ принуденъ да се отдръпне, като изостави стоваренитѣ войски на собствената имъ сждба.

За да възстанови престижа си на Близкия изтокъ, английското правителство засили съ още 3 пехотни дивизии и бронирани монитори експедиционния корпусъ. Но и този пжть англичанитѣ загубиха 6.500 души, безъ да отбележатъ нѣкакъвъ успѣхъ.

Намѣсата на България въ началото на октомврий тури кръстъ на тая експедиция, следъ като англичани и французи бѣха загубили съвсемъ безполезно 28.000 души убити, 78.000 ранени, 11.000 изчезнали и 100.000 болни.

На Азиатския фронтъ. Настжпващитѣ още въ края на 1914. г. англичани отъ Персийския заливъ въ с. з. посока достигнаха презъ януарий 1915. г. рѣкитѣ Тигъръ и Ефратъ, като се подѣлиха въ две колони по двете рѣки и настжпиха къмъ гр. Багдадъ. Но настжпващата по долината на рѣката Тигъръ колона се увлѣче и бѣ обсадена отъ турцитѣ при Кутъ ель Амара на 200 клм. ю. з. отъ Багдадъ и, следъ близу четиримесечна отбрана, бѣ принудена да се предаде.

Насоченитѣ още презъ 1914. г. турски войски къмъ Суецкия каналъ можаха въ началото на 1915. г. да прехвърлятъ презъ канала на 2. февруарий една турска дивизия, но англичанитѣ, добре организирани, успѣха да я принудятъ да се върне обратно въ Синайския полуостровъ.

Война по море. Още въ началото на годината, на 24. февруарий 1915. г. водиха първия ожесточенъ бой части отъ двата военни флота: английския и германския при крайно неблагоприятни условия за последния, понеже англичанитѣ успѣха още отъ началото на войната да дешифриратъ всички давани отъ германското адмиралтейство заповѣди. Такъвъ бѣ и случаятъ съ морското сражение при Догеръ Банкъ. Още предния день англичанитѣ знаели броя на морскитѣ единици, часа, посоката и задачата на тръгващия на 24. февруарий флотъ за разузнавне къмъ Догеръ Банкъ. И срещу 4 линейни, 4 малки кръстосвача и 20 контъръ-миноносци, англичанитѣ изпратиха на среща имъ 5 линейни кръстосвача, 7 малки кръстосвача и 33 контъръ-миноносци.

Германцитѣ загубиха единъ линеенъ кръстосвачъ, а англичанитѣ се оттеглиха съ два силно повредени линейни кръстосвача, излѣзли окончателно отъ строя.

Война въ колониитѣ. Съ голѣми усилия и материални жертви германцитѣ бѣха успѣли да си създадатъ следнитѣ колониални владения: а) въ Африка: Того, Камерунъ и източна и югозападна германска Африка; б) въ Тихия океанъ островитѣ Бисмаркъ, Маршалски, Каролински, Мариански, Соломонови и Самоа и в) на източния азиатски брѣгъ — Киао Чау.

Всички тия колониални владения, до намѣсата на България въ Свѣтовната война, бѣха заграбени отъ англичани, французи и японци.

Подводна война. Къмъ есеньта на 1915. г. тя бѣше въ своето начало и надеждитѣ на германцитѣ върху тая война бѣха по онова време много голѣми.

БЪЛГАРИЯ ВЪ ПЪРВАТА СВѢТОВНА ВОЙНА

1915 — 1918 ГОД.

БЪЛГАРИЯ ВЪ СВѢТОВНАТА ВОЙНА

България следъ Букурещкия миръ отъ 28. юлий 1913. г.

Победоносната война срещу турската империя въ края на 1912. и началото на 1913. година бѣ рѣдко величавъ подвигъ на единъ несправедливо разпокъсанъ народъ, решенъ да се обедини.

По Букурещкиятъ миръ въ 1913. година, съ който завърши започнатата освободителна война, се изсипа като гръмотевиченъ ударъ върху героичния български народъ и загнѣзди отново въ душата му мисъльта за нови кървави борби. Безсиленъ въ онзи моментъ да се противопостави на злото, той изпи до дъно горчивата чаша, подкрепенъ отъ надеждата, че не ще е далечъ деньтъ, въ който срамно потъпканата въ Букурещъ справедливость отново ще възтържествува.

Когато на 1. августъ 1914. г. избухна Свѣтовната война, българскиятъ народъ, пострадалъ тежко въ Букурещъ, продължаваше да цѣри ранитѣ си.

И, ако и ненапълно оздравѣлъ, той посрещна съ нескрита радость избухналата война. За него, обаче, тая война идѣше преждевременно. Липсуваха му и време, и срѣдства, за да се почувствува наново здраво изправенъ на нозетѣ си. Отъ друга страна, поради размѣритѣ, които развихрилата се кървава борба имаше изгледъ, че ще вземе, нуждно бѣ повече време, за да се опредѣли поне приблизително нейниятъ възможенъ изходъ.

А сѣрхъ всичко това, две съседки на България, а именно: Румъния и Турция, полумобилизирани, стоеха заплашително на границитѣ ѝ.

При такова положение на нѣщата, решението на българското правителство: да пази пъленъ неутралитетъ, бѣ подкрепено единодушно отъ Народното събрание и отъ общественото мнение.

Това единодушие, обаче, бѣ скоро нарушено. Внесениятъ въ Парламента за одобрение 500-милионенъ заемъ,

сключенъ отъ правителството въ берлинската банка Дисконто Гезелшафтъ, раздруса издъно политическия животъ на страната. Опозицията смѣтна, че съ тоя заемъ правителството на д-ръ В. Радославовъ предрешава и въпроса за страната, съ която утре България ще воюва заедно. Вѫтрешното положение се отегчи още повече съ назначаването на една парламентарна комисия, която да анкетира дѣлата на бившитѣ два кабинета. Картината се допълняше отъ заседаващия по сѫщото време държавенъ сѫдъ.

За да не се разгорещяватъ повече политическитѣ страсти, правителството обяви, поради „развиващитѣ се въ Европа и съседнитѣ държави събития", страната въ военно положение и въведе цензура върху печата. Сѫщевременно Народното събрание гласува 50 милиона златни лева извънреденъ кредитъ за военни нужди.

Тия решителни мѣрки успокоиха всички. Тогава се помисли и за едно разбирателство съ нѣкои отъ съседитѣ. Горчивиятъ опитъ отъ миналото служеше за добъръ урокъ на България. Но румънитѣ отвърнаха отрицателно. Гърцитѣ, които бѣха въ съюзъ съ Сърбия, отказаха да ѝ се притекатъ на помощь, понеже по договора Гърция не била длъжна да помага на Сърбия срещу Австрия, но Атина следѣше внимателно София. И мнението на българския министъръ-председатель, че и гърци, и румъни чакатъ България да се намѣси, за да я ограбятъ както въ 1913. година, бѣ напълно основателно.

Безрезултатни останаха и започнатитѣ по руска инициатива преговори за сближение съ Сърбия, която вече на два пѫти до края на 1914. г. бѣ изгонвала австрийцитѣ отъ татъкъ Дунава.

У българското правителство се бѣше оформила идеята за единъ румъно-български съюзъ, насоченъ срещу сръбско-гръцкия такъвъ, но отказътъ на Румъния осуети всичко.

При тия условия, на българското правителство се наложи да продължи политиката на неутралитетъ, да протака започнатитѣ съ Турция преговори и по тоя начинъ да печели време.

Но заедно съ това на българското правителство се налагаше да разреши за себе си единъ въпросъ: съ единъ ли скокъ само да се стреми да постигне цѣлокупното обединение на българския народъ, или на етапи?

Българското правителство усвои първото решение. Отъ него стана явно, че на България се налагаше да вземе участие въ Свѣтовната война, и то на страната на вѣроятния победитель.

Кой ще е той, предоставено бѣ на времето да го подскаже. Обявениятъ неутралитетъ отъ страна на България трѣбваше, следователно, да се смѣтне като едно преходно положение, като modus vivendi.

Тоя неутралитетъ, посрещнатъ еднакво одобрително както отъ страна на Централнитѣ империи, така и отъ тая — на Съглашението, скоро стана неудобенъ и за дветѣ заинтересовани страни. Виждайки еднакво добре значението, което добиваше България въ войната, скоро и дветѣ противни групировки поискаха отъ българското правителство да се откаже отъ своя неутралитетъ.

Първа Русия поиска отъ България да се обяви на нейна страна. Категоричниятъ отказъ на българското правителство доведе до колективната постѫпка отъ 24. ноември 1914. г. отъ страна на Великобритания, Франция и Русия въ София, съ която се обещаваха териториални придобивки на България, ако тя съблюдава строгъ неутралитетъ къмъ Румъния, Гърция и Сърбия. Ако, обаче, България се реши да нападне Австрия или Турция, тия териториални придобивки щѣли да бѫдатъ много по-голѣми.

Отъ своя страна Централнитѣ империи заявиха едновременно, че тѣ сѫ готови да дадатъ на България всичко, което тя би могла да завоюва съ оржжие.

Въ първитѣ дни на м. мартъ 1915. г. Англия потърси вече дейната намѣса на България въ готвящата се англо-френска атака на Дарданелитѣ. Предложението се свеждаше къмъ следното: на България се обещаваха редица териториални придобивки: Македония по договора отъ 1912. г., часть отъ изгубената въ 1913. г. Добруджа и на изтокъ линията Мидия—Еносъ. Досежно Кавала и нейния хинтерландъ въпросътъ щѣлъ да се реши по-късно. Но и това съблазнително предложение не можа да отмѣсти България отъ нейния строгъ неутралитетъ.

Но сѫщото това време се завърна отъ чужбина доскорошниятъ министъръ на външнитѣ работи д-ръ Н. Генадиевъ, изпратенъ въ Римъ и Парижъ съ специална мисия. Мнението на тоя български министъръ бѣ, че или България ще трѣбва да остане до край неутрална като рискува да не получи нищо въ края на войната, или ако воюва — да се нареди на страната на Съглашението. Последното д-ръ Н. Генадиевъ подкрепи съ твърдението, че „пропадналиятъ

първоначаленъ планъ на германцитѣ е вече невъзможно да се замѣни съ новъ, който да обезпечи победата на Германия, а, ако войната продължи, тя ще следва съ нерешителни успѣхи и ще свърши съ изтощение, което ще дойде по-рано у австро-германцитѣ".

Положение на воюващитѣ страни въ първитѣ месеци на 1915. г. до намѣсата на Италия

На Западния фронтъ опитътъ на французитѣ презъ февруарий да пробиятъ германскитѣ позиции въ Шампань, както и тия — на 5. априлъ при Сенъ-Мишелъ, пропаднаха. Съ неуспѣхъ завърши и започнатата на 9. май французка офанзива на широкъ фронтъ поради очакваната намѣса на Италия.

На тоя фронтъ германцитѣ се задоволяваха само съ отбрана. Въ замѣна на това всички тѣхни усилия бѣха насочени на Източния фронтъ срещу руситѣ. Започнатата германска офанзива на 7. февруарий завърши съ пълното унищожаване на 10-а руска армия въ Августувитѣ блата и лесове, гдето руситѣ дадоха 100 хиляди пленници. Но на 18. мартъ капитулира съ гарнизонъ 150.000 австрийци крепостьта Пшемисълъ.

Понеже положението тукъ ставаше застрашително, а на Западния фронтъ условия за активни действия нѣмаше, германското главно командуване реши да сломи Русия и да повдигне морала на австрийската армия. За тая цель бѣха турени въ действие 4 милиона германо-австрийци съ 4 хиляди оржия. Скоро Пшемисълъ бѣ взетъ обратно, рѣката Санъ премината и Лъвовъ заплашенъ.

Презъ време на тия действия, вѣроятно за да попрѣчи на пълния австро-германски успѣхъ срещу руситѣ, Италия обяви война на Австро-Унгария на 21. май 1915. г.

Месецъ преди това на Галиполския полуостровъ при Седилъ-Бахъръ и при Сувла бѣ стоваренъ единъ експедиционенъ корпусъ отъ 65.000 души, формиранъ въ Египетъ. Но и по сухо, както и по-рано при форсирането на Дарданелитѣ, тоя корпусъ даде много жертви безъ никакъвъ успѣхъ.

Съседитѣ на България — Румъния и Гърция — все още продължаваха да отказватъ съюзнитѣ си задължения, първата къмъ Австро-Унгария, а втората — къмъ Сърбия.

Такова бѣ военното положение на воюващитѣ страни, когато Италия се намѣси въ войната.

Подготовка за война, придружена съ преговори за участие отъ страна на България. Намѣсата на Италия въ Свѣтовната война, ако и събитие отъ твърде голѣмъ размѣръ, не въздействува върху България, която продължи да пази строгъ неутралитетъ; но за всички вече ставаше ясно, че безъ една въоржжена намѣса въ войната голѣмиятъ идеалъ на българския народъ — неговото цѣлокупно обединение — не ще се осѫществи. Затова, наредъ съ преговоритѣ, правителството взе решение да засили подготовката на страната, на армия и народа за посрѣщане и на по-тежки за България събития.

А военнитѣ събития: разгромяването на руситѣ и неуспѣхътъ на англо-френския експедиционенъ корпусъ при Дарданелитѣ идѣха да повишатъ отново стойностьта на България и на нейната армия. На Русия можеше да се помогне само ако бѫдатъ форсирани Дарданелитѣ — задача, която най-добре би изпълнила българската армия.

И, наистина, Съглашението не закъснѣ да предложи на България да окупира веднага Тракия до линията Мидия—Еносъ, която ще стане българско владение. Въ края на войната ще има и Македония съ граници на северъ и западъ линията Егри-Паланка, Велесъ, Охридъ и Битоля, при условие, че Сърбия ще бѫде компенсирана въ Босна—Херцеговина и Адриатическия брѣгъ. Ще бѫдатъ водени преговори и съ Румъния за Добруджа. Ще бѫде дадена на България всѣкаква финансова помощь, отъ която тя би имала нужда.

Понеже много отъ тия предложения се видѣха неясни за българското правителство, последното поиска освѣтления, които бѣха получени едва на 16. августъ. И този отговоръ, обаче, не даваше на България такива реални гаранции, които да изключватъ всѣкакво съмнение върху възможностьта да се породятъ особено въ Сърбия спорове, подобни на онія презъ 1913. г. Като реална гаранция за Македония България настоя или сама да окупира тая область, или да бѫде окупирана самата територия отъ коя да е съюзническа армия.

На 14. септемврий Англия, Русия, Франция и Италия заявиха, че съ готови да обезпечатъ на България „безспорната зона" отъ Македония непосрѣдствено следъ свършването на войната, но при условие, че България е готова да влѣзе въ късо време въ война срещу Турция. А още на 10.

августъ сръбската скупщина гласува една резолюция въ смисълъ, че е готова да направи известни жертви въ това отношение.

Понеже българското правителство основателно смѣтна отговорътъ на Съглашението за крайно незадоволителенъ, то замълча.

Успоредно съ тия преговори българското правителство водѣше преговори и съ Централнитѣ империи. Ако, обаче, за Съглашението най-деликатниятъ въпросъ, който се яви и като главна пръчка да не могатъ преговоритѣ да завършатъ съ успѣхъ, да бѣ българо-сръбскиятъ споръ за Македония, преговоритѣ съ Централнитѣ империи имаха сѫщо своя черна точка, която се състоеше въ претенциитѣ на България надъ източна Тракия до линията Мидия—Еносъ. А още отъ ноември 1914. г. Турция воюваше на страната на тия империи.

Въ това отношение Централнитѣ империи избраха посполучливъ начинъ за уравняване на тоя деликатенъ въпросъ. Тѣ накараха съюзницата си Турция сама да преговаря съ България. Наистина, и тия преговори минаха презъ дълги и сложни изпитания, но краятъ се увѣнча съ успѣхъ. На 6. септември 1915. година въ София се подписа една конвенция за изправяне на българо-турската граница, по сила на която на България се отстѫпи долното течение на р. Марица съ градъ Димотика, одринската гара Карагачъ и два километра отъ дѣсния брѣгъ на р. Марица до устието й, всичко 2.587 кв. клм.

Изпѣпадата отъ това споразумение срѣдъ Съглашението бѣ голѣма. То потребяше и последната надежда да бѫде привлѣчена България на страната на Съглашението, защото се знаеше, че това споразумение бѣ станало при сътрудничеството на Берлинъ и Виена.

Още на 23. май 1915. г. Германия и Австро-Унгария бѣха направили поотдѣлно на България декларация въ смисълъ, че, ако неутралитетътъ й продължи до сключването на мира, дветѣ империи осигуряватъ на България като компенсация владението на цѣла Македония. Тѣ обещаваха на България сѫщо и часть отъ земитѣ, заграбени отъ румъни и гърци, ако последнитѣ влѣзатъ въ война срещу Централнитѣ сили.

Къмъ края на месецъ августъ 1915. г., когато българското правителство бѣ убедено вече, че само съ благосклоненъ неутралитетъ не ще има никакви сериозни придобивки,

военното положение на дветѣ противни групировки бѣ следното:

На Западния фронтъ положението се смѣташе до толкова благоприятно за германцитѣ, че тѣ можеха да засилватъ безъ всѣкакви опасения войскитѣ си, предназначени за действия на Източния фронтъ. На тоя фронтъ предприетото въ началото на месецъ августъ германо-австрийско настѫпление принуди руситѣ да изоставятъ на врага цѣла Полша и Галиция съ крепоститѣ: Осовецъ, Остроленка, Новогеоргиевскъ, Варшава, Ивангородъ и др.

Тежкото положение, въ което изпадна руската армия, подхрани надеждитѣ у много народи, че войната клони къмъ своя край. Между тия народи се нареди и българскиятъ. По всички страни на свѣта германцитѣ твърдѣха: „Руската армия е вънъ отъ строя и една нова германска офанзива ще застави Франция въ продължение на два месеца да подпише мира. До тогава и Русия, отъ своя страна, ще направи сѫщото.“

Независимо отъ всичко това, Централнитѣ империи започнаха подготовка на една германо-австрийска офанзива срещу Сърбия. На тия държави се налагаше да се свържатъ на всѣка цена съ изнемогващата тѣхна съюзница Турция, която държеше раздѣлена Русия отъ нейнитѣ съюзници.

А пѫтътъ за Турция водѣше презъ България. Дошло бѣ, следователно, време и за последната, независимо отъ желанието й, да воюва или не, да се опредѣли, защото явно бѣ за България, че нейната сѫдба ставаше еднаква съ оная на Белгия въ началото на Свѣтовната война. А и Русия, която играеше роля на спирачка за България, бѣ въ този моментъ съвършено обезсилена.

България направи първата крачка. Тя обяви на 9. септември 1915. г. обща мобилизация на всички въоржжени сили като предохранителна мѣрка въ свръзка съ готвящата се германо-австрийска офанзива. Официално България не промѣни поведението си. По въ това време българското правителство бѣ вече подписало тайно на 6./19. септември съюзенъ договоръ съ Германия.

Продължитѣ до 4. октомври преговори съ Съглашението бѣха водени само за печелене на време.

ОПРЕДЪЛЯНЕ НА БЪЛГАРИЯ НА СТРАНАТА НА ЦЕНТРАЛНИТЪ ИМПЕРИИ

Съюзенъ договоръ и военни конвенции

Повлияно отъ блѣскавитѣ успѣхи на германо-австрийскитѣ армии на Източния фронтъ презъ месецитѣ юний и юлий 1915. г., българското правителство побърза да изпрати въ първитѣ дни на м. юний единъ воененъ делегатъ въ германската главна квартира. Задачата, която му се възложи, бѣ: да започне преговори за сключване на военна конвенция.

Въпрѣки, че почвата за една военна конвенция бѣ напълно подготвена, трѣбва да се знае, че Централнитѣ сили преди това се опитаха още единъ пѫть да се споразумѣятъ направо съ Сърбия. Съ огледъ къмъ това и наредено то за 24. юлий посещение на българския пълномощникъ, подполковникъ Ганчевъ, бѣ отложено.

Нѣщо повече. Все по сѫщото време началникътъ на щаба на австро-унгарската армия, генералъ-полковникъ Конрадъ фонъ Хьоцендорфъ, поиска отъ императора Францъ Йосифъ да се отложи войната срещу Сърбия или поне да се води една политика съ крайна цель — миролюбиво присъединяване на кралството къмъ Хабсбургската монархия.

Съображенията на австро унгарския генералъ съ били:

— Австро-Унгария нѣма никакъвъ интересъ да воюва, за да отвори на Германия пѫть за Цариградъ.

— Не бѣ въ нейнъ интересъ и разрастването на България къмъ адриатическия брѣгъ и къмъ Солунъ.

— Още по-малко бѣ въ интереса на Австрия да подсилва влиянието на Германия въ Балканитѣ, гдето Виена имаше надмощие.

— Всички главни ж. п. линии: Бѣлградъ—София—Цариградъ, разклонението за Солунъ и отъ тамъ за Битоля бѣха построени отъ австро-унгарски компании.

Но, когато презъ месецъ августъ 1915. година бързото руско отстѫпление отне възможность на германцитѣ да се справятъ окончателно съ руситѣ, отложенитѣ преговори съ България отъ страна на нѣмцитѣ бѣха отново подхванати, успоредно съ които, обаче, продължаваха и тия — съ сърбитѣ, докато въпросътъ бѣ окончателно решенъ:

Сърбия да бѫде принудена съ сила на оръжието да приеме онова, което тя доброволно не се съгласи.

И проектътъ за военна конвенция съ България бѣ окончателно редактиранъ.

Министерскиятъ съветъ въ България, следъ като разгледа подробно представения му проектъ и направи нѣкои поправки, възложи на подполковникъ П. Ганчевъ да подпише отъ името на правителството въпросната конвенция.

Това подписване стана на 19. септемврий 1915. г., деня, въ който се подписа въ София и съюзниятъ договоръ между германската империя и българското царство.

Договорътъ се състоеше отъ петъ члена и оставаше въ сила до края на 1920. г.

По сила на тоя договоръ Германия се задължаваше да брани българската политическа независимость и териториална цѣлость, а България се задължаваше да тури въ действие военнитѣ си сили, ако Германия, безъ да предизвиква, бѫде нападната отъ нѣкои съседи на българската държава.

Сѫщия день бѣ подписана между България, Германия и Австро-Унгария една тайна спогодба, по сила на която Германия гарантира на България присъединяването на цѣла Македония, земитѣ източно и южно отъ р. Морава по една линия, която западно отива презъ Качаникъ и Шаръ-планина до нѣкогашната граница на Санъ-Стефанска България.

По отношение на Румъния и Гърция спогодбата е условна. Ако тия държави отидатъ на страната на противника, на България ще се даде заграбената презъ 1913. г. южна Добруджа съ една поправка на старата граница. Сѫщо се отнася и до Гърция — България си взема обратно земитѣ, заграбени й по Букурещкия договоръ.

България получава и единъ 200-милионенъ заемъ.

Подписаната сѫщия день — 19. септемврий 1915. г. — военна конвенция въ Плесъ установяваше:

Германия и Австро-Унгария въ срокъ отъ тридесеть дни, а България въ срокъ отъ тридесеть и петь дни да отправятъ срещу Сърбия първитѣ по шесть дивизии, а България — четири пехотни дивизии.

Общото командуване се повѣрява на генералъ-фелдмаршалъ фонъ Макензенъ съ задача да бие сръбската армия, гдето я намѣри и да създаде връзка между България и Унгария.

Ако стане нужда, Турция ще изпрати войски за отбиване на единъ възможенъ десантъ въ Деде-Агачъ.

Германия поема задължението: да даде на България военни материали отъ всѣкакво естество.

Спрямо Гърция и Румъния българитѣ поематъ задължението: да пазятъ безусловенъ неутралитетъ, ако тия държави дадатъ увѣрение, че не ще мобилизиратъ, че ще останатъ неутрални и че не ще завзематъ сръбски земи.

Причини, цели и политическа подготовка на войната. Въпрѣки, че неутралитетътъ се смѣташе отъ по-голѣмата часть на българския народъ за най-пригоденъ, мѣстото, което България заемаше, а сѫщо и целитѣ, които преследваше, й налагаха участие въ войната. Страхътъ, че, когато ще се прекроява картата на Балканския полуостровъ, България сигурно би останала съ праздни рѫце, тласкаше съ право отговорнитѣ фактори къмъ една по-дейна политика.

Дошълъ този моментъ, българското правителство не се поколеба да вземе страна.

На 14. октомврий то обяви война на Сърбия и съ това България се нареди открито на страната на Централнитѣ държави. Отъ отправения къмъ народа манифестъ се вижда, че цельта на войната е: да си възвърне България отнетитѣ й съвсемъ несправедливо отъ Сърбия македонски земи въ 1913. година.

Колкото се отнася до политическата подготовка на войната отъ страна на България, тая подготовка не бѣ особено блестяща. Наистина, надмощието на Централнитѣ сили на Западния и особено на Източния фронтъ, даваше известна гаранция и за България на полуострова, но все пакъ тая гаранция не отстраняваше възможнитѣ опасности. А тѣ бѣха много. България, още съ намѣсата си можеше да бѫде нападната: на северъ — отъ Румъния; на югъ — отъ Гърция; на изтокъ — отъ Русия по Черно-море. Никой при това не гарантираше България и отъ къмъ Бѣло-море — Англия държеше блокирано още отъ втората половина на юлий българското пристанище Деде-Агачъ. Франция, както при Дарданелитѣ, сѫщо така би подкрепила и една военна акция презъ Солунъ.

Съ две думи, решението на България: да воюва срещу Сърбия, съставляваше при тогавашното политическо положение единъ голѣмъ рискъ. Но коя война е започвала безъ такъвъ рискъ?

Днитѣ отъ юлий 1913. година, които преживѣ българ-

Генералъ-лейтенантъ Никола Жековъ,
главнокомандуващъ българската армия.

ският народъ, можеха лесно да се повторятъ. Наистина, всички тия предвиждания и опасения сж сбждnаха по-късно, но не дойдоха изведнажъ и това даде възможность на Централитѣ сили и на България да се справятъ последователно и успѣшно съ тия опасности, да отсрочатъ катастрофата за нѣколко години, когато въ Европа се явиха два милиона американци.

Вжтрешното положение на България. Въпрѣки, че, въ сравнение съ 1912. година, България бѣ придобила около 18.000 кв. клм. пространство земя и бѣ нарастнала съ около половинъ милионъ население, тя излѣзе отъ Балканскитѣ войни съ много тежки рани.

Претърпѣнитѣ жертви въ хора, плодородни земи и пари далечъ не се покриваха отъ отбелязанитѣ придобивки, заплатени прескжпо.

Новата политическа обстановка, като резултатъ отъ Междусъюзническата война, задуши България отъ всички страни и спъна за известно време както нейното стопанско развитие, така сжщо и духовния ѝ напредъкъ.

Съ загубването на Добруджа на България бѣха отнети 8% отъ най-плодородната земя и 6% отъ най-опитното въ земедѣлското производство население, както и 28% отъ всички стопанства въ страната.

По такъвъ начинъ само отъ Добруджа България загуби между 130—150 милиона кгр. зърнено производство.

Заради това въ 1915. г. при повече земя, засѣтото пространство бѣ по-малко. Сжщо и конетѣ, говедата и овцетѣ въ сравнение съ 1912. г. бѣха съ една трета по-малко.

Общо отъ събранитѣ за 1915. г. данни България не можеше да храни съ месо, да доставя вълна за облѣкло и да попълва загубитѣ въ хора, безъ ущърбъ на производството въ страната, една действуваща армия, по-голѣма отъ половинъ милионъ люде.

Търговията сжщо бѣ намалѣла. Докато презъ 1911. г. България имаше пасивенъ търговски балансъ, възлизащъ на 14.710.863 зл. лв., сжщиятъ достигна за 1914 г. сумата 87.065.324 златни лева.

Повишени бѣха пазарнитѣ цени на домашнитѣ животни, на предметитѣ за живѣене, а сжщо и надницитѣ.

За да се подпомогне страната и за да се тласне стопански и културно, налагаше се сключването на единъ голѣмъ външенъ заемъ, толкозъ повече, че войната отъ 1912./1913. г. бѣ изпразднила съвършено държавната каса. Но по редъ

причини, тоя заемъ дойде много късно — когато почти всички пѫтища, поради внезапно избухналата Свѣтовна война, бѣха запрещени, и ценитѣ на всички предмети почнаха бързо да се покачватъ, а нѣкои отъ тия предмети дори се загубиха отъ пазара.

Независимо отъ всичко това, гласуваниятъ отъ Народното събрание заемъ, сключенъ въ Берлинъ при банката „Дисконто Гезелшафтъ", поради драматичнитѣ условия, при които стана гласуването му, разкри страшна бездна, която дѣлѣше българския народъ на две по въпроса за възможното участие на България въ току-що избухналата Свѣтовна война. За всички ставаше ясно, че страната живѣе единъ ненормаленъ политически животъ, опасенъ за нейното бѫдеще — политическо и духовно разединение, което, противно на очакваното, времето до намѣсата го засили още повече, вмѣсто да ограничи.

Такава раздразнената отъ събитията рана носѣше почти всѣки повиканъ за война презъ 1915. г. гражданинъ, който, недостатъчно добре екипиранъ и въоръженъ, бѣ изпратенъ на фронта съ надежда: да поправи несправедливоститѣ, нанесени на България съ Букурещкия договоръ за миръ.

ВОЕННА ПОДГОТОВКА НА ДВЕТѢ СТРАНИ

Сръбски и черногорски въоръжени сили

Общи данни. Презъ 1914. г. сърбитѣ броеха 4½ милиона население и черногорцитѣ 635.000 души. Общо територията на двѣтѣ държави възлизаше на 110.000 кв. клм.

Организация на въоръженитѣ имъ сили. Следъ Букурещкия миръ въ 1913. г. сръбскитѣ въоръжени сили бързо се развиха. Задължителната военна повинность продължаваше отъ 18 до 50-годишна възрасть. Службата въ постояннитѣ кадри траеше 18 месеца. Въоръженитѣ сили по бюджета възлизаха на 66.000 души.

Мирновременната организация на армията бѣ следната: пехота: 20 пехотни полка (по 3 дружини отъ по 4 роти), една гранична дружина и една гвардейска рота; конница; 4 полка по 4 ескадрона, 1 гвардейски ескадронъ; артилерия; 5 полка съ 45 батареи, 9 планински батареи, 2 конни батареи; 6 тежки полкови батареи и 8 крепостни роти; по една пионерна и техническа дружини.

Черногорската армия броеше въ мирно време 4 учебни дружини, 4 учебни батареи и 1 пионерна дружина.

При намѣсата на България сръбската армия броеше 273 пехотни дружини и кръгло 780 оржия, отъ които 240 тежки, подѣлена въ 12 пехотни дивизии и 1 конна, 4 отдѣлни армии и 46 ескадрона. Общо 200.000 бойци.

Черногорцитѣ, които се опираха до 4-а сръбска армия при Вишеградъ, броеха около 50.000 души.

Обучение и възпитание. Мобилизираната армия бѣ вече калена още отъ войнитѣ на Балканитѣ презъ 1912.—1913. г. Успѣхитѣ презъ 1914.—1915. г. срещу австрийцитѣ бѣха повдигнали още повече духа.

Въоръжение, снаряжение, облѣкло. Презъ Солунъ по ж. п. вардарска линия сърбитѣ имаха възможность да получаватъ всичко, което имъ бѣ необходимо въ свръзка съ въоръжението и снаряжението на воюващата армия. И въ това отношение армията бѣ почти напълно задоволена.

Български въоръжени сили

Общи данни. При започване на войната България владѣеше 114.424 кв. клм. съ 4.930.151 жители, отъ които 2.484.122 души мѫжко население.

Външната търговия за 1915. година на България възлизаше: вносъ 73,495,000 зл. лв. и износъ 109,416,000 зл. лв. По събранитѣ данни за 1915. г. България не можеше да издържа, храни и попълва, безъ да попрѣчи на производството въ страната, една действуваща армия, по-голѣма отъ половинъ милионъ души.

Организация на въоръженитѣ сили. Съ Букурещния миръ бѣха извършени толкова несправедливости, че не само България, но дори и нейнитѣ съседи, които я бѣха ограбили, не вѣрваха въ трайностьта на този злополученъ миръ.

Това предчувствие на несигурность, освенъ липсата на пари, наложи на българското правителство, въпрѣки съзнанието, че известни основни реформи въ организацията и бойната подготовка на армията бѣха необходими, да се ограничи въ това отношение предъ страха: да не бѫде изпреварено отъ събитията, чието приближаване всички чувствуваха, но никой не можеше да предвиди, кога точно ще настѫпятъ.

Оказа се, че този мигъ не билъ далеченъ. Едва бѣ изтекла една година отъ Букурещкия миръ, и цѣла Европа, подпалена отъ самитѣ Балкани, бѣ обхваната отъ единъ голѣмъ пожаръ. Все пакъ, следъ Букурещкия миръ до намѣ-

сата въ Свѣтовната война за българската армия се направи доста много.

Презъ 1914. г. се произведоха два набора и се повикаха на обучение всички неслужили и данъчни отъ 21 до 50-годишна възрасть. Повикани бѣха на тринедѣлно обучение и всички граждани отъ новоприсъединенитѣ къмъ царството земи отъ 24 до 46 години, а по-късно и редовни набори отъ царството. Независимо отъ това, извърши се провѣрка на всички запасни офицери, подофицери, войници, данъчни и неслужили. Още въ 1913. г. се формира нова 10-а Бѣломорска дивизия въ съставъ 4 пехотни полка (37., 38., 39. и 40.). Формирани бѣха: една конна батарея; при всѣкой пехотенъ полкъ — по една нова дружина, но отъ по 2 роти, и въ трискадроннитѣ полкове още по единъ ескадронъ; нови 6 гаубични батареи бѣха формирани; разширени бѣха картечнитѣ взводове при пехотнитѣ полкове въ картечни роти. Въ началото на 1915. год. бѣ открита и генералщабна академия. Преработени бѣха и много правилници и инструкции по опита отъ Балканската война. Създадени бѣха нови тилови части и учреждения при мобилизация.

Организацията на армията преди мобилизацията бѣ следната: 10 пехотни дивизии, 23 пехотни и конни бригади; 70 пехотни, конни и артилерийска полка съ 120 пех. дружини, 165 полски, конни и товарни, гаубични и крепостни батареи съ личенъ съставъ: 4.724 офицера и 79.019 подофицера и войника, а заедно съ служащитѣ въ разнитѣ учреждения общиятъ мирновремененъ брой възлизаше на 11. септемврий 1915. г.:

На 4.948 офицера, 257 лѣкаря, 676 чиновника и 84.271 подофицера и войника; всичко 90.152 души.

Обучение и възпитание. Изобщо българската армия не успѣ да заздрави напълно ранитѣ си отъ двѣтѣ Балкански войни и влѣзе въ войната съ голѣми материални нужди. Но въ замѣна на това достигнато бѣ значително подобрение по отношение на дисциплината въ армията посрѣдствомъ засилване на строевото обучение и възпитание на войника, ако и околната атмосфера да не благоприятствуваше, защото политико-партийнитѣ борби въ страната бѣха крайно изострени.

Въоръжение, снаряжение и облѣкло. Въ складоветѣ обаче имаше облѣкло и обуща само за двѣтѣ бригади отъ всѣка пехотна дивизия. За третитѣ бригади нѣмаше нито едното, нито другото.

Не по-малки бѣха нуждитѣ на армията и за оръжие и бойни потрѣбности. Съгласно съ новоизработения мобилизационенъ планъ: да се снабди армията съ всички нуждни оръдия, пушки, картечници, снаряди, патрони и др., трѣбваше да се купятъ отъ чужбина материали за 308.126.195 зл. лева. По-важнитѣ предмети, които комисията предлагаше да се купятъ, бѣха: 120 полски и товарни батареи съ по 1.000 изстрела на оръдие; 51 батареи 12 см. съ по 800 изстрела, около 60 тежки батареи и пр. Съвсемъ недостатъчни бѣха инженерното и санитарно имущества.

Общо отъ това, което българскиятъ щабъ на армията си бѣ поставилъ, за да повдигне бойната подготовка на армията въ всѣко отношение — задача трудна, особено следъ една нещастно завършена война — не всичко можа да се изпълни, когато армията бѣ отново повикана на полето на дълга и на честьта.

Поради избухване на Свѣтовната война и липса на пари, българската армия влѣзе въ войната съ недостатъчно количество пушки, голѣмъ брой нескорострелни оръдия, недостатъчни бойни потрѣбности, както и инженерно имущество и санитарни материали.

Въ новопридобититѣ земи пътищата, съ малки изключения, бѣха сѫщо така въ незадоволително състояние.

МОБИЛИЗАЦИЯ, ПЛАНЪ ЗА ВОЙНА И СЪСРѢДОТОЧАВАНЕ

Сръбска армия

Мобилизация. Като се изключи единъ съвсемъ кѫсъ периодъ отъ време, сръбската, както и черногорската армии можеха да се смѣтатъ за мобилизирани още отъ 1913. година. При все това, духътъ на армията бѣ високъ не само поради спечеленитѣ срещу австро-унгарцитѣ две голѣми победи презъ 1914. г., но още и поради надеждата, че въ скоро време ще пристигнатъ въ Солунъ значителни съюзни подкрепления. Сърбитѣ се надѣваха сѫщо и на гръцка помощь.

Планъ за война. Тежкото положение, въ което се намѣри сръбското главно командуване, следъ като му стана ясно, че се готви ударъ срещу сръбската армия едновременно отъ северъ, западъ и изтокъ, не поколеба духа нито на главното сръбско командуване, нито на войскитѣ. Като има-

ше основание да разчита на помощьта на дотогавашната си съюзница — Гърция, а сѫщо и на подкрепата на Съглашението, първоначалниятъ планъ на сръбското главно командуване бѣ: да нападне българитѣ веднага — преди още последнитѣ да сѫ довършили мобилизацията си! Така сърбитѣ ще могатъ да ги биятъ по части, или да ги парализиратъ за известно време, докато Гърция и Съглашението имъ се притекатъ на помощь; а следъ това съ главнитѣ си сили да се хвърлятъ срещу австрийци и германци на западъ и на северъ. За тая цель следъ обявяване на българската мобилизация, сърбитѣ извършиха своето стратегическо развръщане, като прехвърлиха срещу България по-голѣма часть отъ всичкитѣ си сили.

Но на тоя сръбски планъ се противопостави Съглашението, особено Англия и Русия, и сърбитѣ взеха решение да се държатъ отбранително по всички фронтове, докато пристигне обещаната отъ съюзницитѣ имъ помощь.

Съсрѣдоточаване. Когато военнитѣ действия започнаха, сърбитѣ бѣха съсрѣдоточили срещу българитѣ отъ Дунава до Дойранското езеро 120 дружини съ 62 батареи, отъ които 88 дружини срещу 1. българска армия и 32 други срещу 2. българска армия. Всички останали сръбски войски се сражаваха на северъ срещу миналитѣ вече Дунава терманци и австрийци, а черногорската армия, около 50.000 души, се свързваше съ сърбитѣ при Вишеградъ, презъ кѫдето се предполагаше, че ще нахлуятъ австрийски части, съсрѣдоточени въ Сараево.

Българска армия

Мобилизация. Обявена на 10. септемврий 1915. г., тя се извърши сравнително добре, ако не се смѣта голѣмиятъ недостигъ въ всичко, освенъ въ хора. Наистина, при тая мобилизация липсуваше високото настроение, което бѣ овладѣло всички при мобилизацията въ 1912. г., но нѣмаше и сѣнка дори отъ нѣкакво враждебно чувство у извиканитѣ запасни срещу правителственото решение за мобилизация.

Бѣха повикани подъ знамената както всички служили въ постояннитѣ кадри и взели участие въ миналитѣ войни, тъй и категорията „неслужили“, на които бѣха дадени второстепенни служби.

Следъ привършване на мобилизацията армията броеше

531.951 човѣка, отъ които: офицери 8.907, лѣкари 659, чиновници 1.785 и войници и подофицери 520.610 души.

Въ вѫтрешностьта имаше 64.845 души.

Подѣлени въ три армии: (1-а, 2-а и 3-а), една отдѣлна дивизия (10-а), 75 отдѣлни дружини и въ вѫтрешностьта 31 опълченски, 41 допълняващи дружини, 11 ескадрона, 13 батареи и Военното училище.

Отдѣлнитѣ армии имаха следния съставъ:

1-а — генералъ Климентъ Бояджиевъ: (1-а, 6-а, 8-а и 9-а пехотни дивизии) съ 88 пехотни дружини, 85 батареи, 18 ескадрона, 3.968 офицера и чиновника, 173.142 подофицера и войника, съ 99.472 пушки, 359 орѫдия и 2.680 саби.

2-а — генералъ Георги Тодоровъ: (2-а, 3-а, 7-а и конна дивизия), съ 66 дружини, 59 батареи, 20½ ескадрона, 3.110 офицера и чиновника, 133.087 подофицера и войника, 74.604 пушки, 282 орѫдия и 3.223 саби*).

3-а — генералъ Стефанъ Тошевъ: (4-а и 5-а дивизии) съ 44 дружини, 46 батареи, 15 ескадрона, 2.150 офицера и чиновника, 90.627 подофицера и войника, 49.736 пушки, 190 орѫдия и 2,382 саби.

10-а Бѣломорска дивизия: 16 дружини, 12 батареи, 5½ ескадрона, 696 офицера и чиновника, 29.835 подофицера и войника, 18.064 пушки, 48 орѫдия и 841 саби.

Пехотни части вънъ отъ дивизиитѣ: 75 пехотни дружини съ 2.826 офицера и чиновника, 83.618 подофицера и войника и 19.600 пушки.

Въ вѫтрешностьта оставаха 1.845 офицера и 63.000 подофицера и войника и юнкери.

Въ началото на септемврий бѣ формирана 11-а пехотна Македонска дивизия съ кадръ, взетъ отъ армията: 141 офицера и 2.274 подофицера и войника, а отъ запаса на армията 110 офицера и 30.000 македонци, служили и неслужили.

Организираха се за отбрана и укрепенитѣ пунктове: Варна, Бургасъ и Видинъ.

Планъ за война. Съгласно съ сключената съ Германия конвенция, 1-а българска армия (генералъ-лейтенантъ Боя-

*) При съсрѣдоточаването 2-а пехотна Тракийска дивизия, въ съставъ: 22 пехотни др., 18 батареи и 1 ескадронъ, излѣзе отъ състава и действува отдѣлно въ долината на р. Места и източно отъ нея.

джиевъ), въ съставъ: 4 пехотни дивизии (177.000 души), бѣ подчинена на германското върховно командуване за общи действия срещу Сърбия.

2-а българска армия (3. и 7. пехотни дивизии), заедно съ конната дивизия, подчинени на българското върховно командуване, получи назначение да действува сѫщо срещу сърбитѣ въ Македония.

3-а българска армия (4. и 5. пехотни дивизии) получи задача да охранява границата съ Румъния, а 2. и 10. дивизии съ 1 коненъ полкъ, тая — срещу Гърция.

Като общъ резервъ оставаше 11-а пехотна Македонска дивизия, още ненапълно формирана.

За действуване срещу сърбитѣ съюзницитѣ на България формираха две армии: 3-а австро-унгарска армия (генералъ Кьовешъ), 2 австрийски и 3 германски дивизии и 11-а германска армия (генералъ Галвицъ) въ съставъ седемь германски пехотни дивизии, снабдени съ голѣмъ брой тежка артилерия и отлично екипирани.

Въ състава на последната влѣзе и 59. австрийска дивизия, намираща се въ 3-а армия.

Тия две армии: 3-а австро-унгарска и 11. германска, заедно съ 1-а българска армия, образуваха групата армии, повѣрена на германския фелдмаршалъ фонъ Макензенъ съ началникъ на щаба генералъ фонъ Сеектъ, сѫщо отъ германския генераленъ щабъ.

Задачата, възложена на групата армии Макензенъ, бѣ да бие решително сръбската армия и да открие и осигури връзката презъ Бѣлградъ и София съ Цариградъ. За тази цель на 3-а австро-унгарска армия се заповѣда да мине Дунава при Бѣлградъ и съ една слаба часть — при Купилово, 11-а германска армия — да мине Дунава съ едно странично отдѣление при Смедерево, а съ главнитѣ си сили при Рамъ. Въ това време една малка група (Флюпъ) да отвлича вниманието на противника при Оршова.

Главнитѣ български сили (1-а армия) да настѫпятъ презъ границата за Нишъ, като една странична колона отъ сѫщата настѫпи презъ Неготинъ, за да открие пѫтя по Дунава за Оршова.

Имаше се предвидъ, че 2-а българска армия ще се насочи въ долината на Вардаръ съ задача — да пресѣче поскоро ж. п. линия Солунъ—Нишъ.

Операциитѣ на 3-а австро-унгарска и 11-а германска армия трѣбваше да почнатъ най-късно на 19. октомврий, а тѣзи на българската — петь дни следъ това.

Така съставениятъ планъ предвиждаше сломяването на сръбската съпротива, когато 3-а австро-унгарска армия настѫпи срещу Крагуевацъ, 11-а германска — въ долината на Морава и 1-а българска — срещу Нишъ. Сломяването ще бѫде пълно, когато групата армии успѣе да проникне до Кюприя, Крагуевацъ, Алексинацъ и да заеме градоветѣ: Нишъ и Крагуевацъ — първиятъ като столица, а вториятъ — като центъръ, отъ кѫдето сръбската армия задоволяваше материалнитѣ си нужди.

Въпрѣки, че положението на Сърбия по отношение на съюзницитѣ, даваше възможность на последнитѣ да я притиснатъ едновременно отъ истокъ и западъ и да я смачкатъ, нѣмското командуване се отказа отъ тоя начинъ на действуване. Поради планинския характеръ и слабитѣ съобщения, операции отъ голѣмъ размѣръ откъмъ западъ бѣха смѣтнати за много трудни. Може би, тоя планъ на действуване бѣ изоставенъ, защото даваше на сръбското командуване възможность да използува нѣкой благоприятенъ случай и да бие съюзницитѣ по части. Може би, сѫщо и страхътъ отъ подозрителната Румъния да налагаше на нѣмското командуване едно по-съсрѣдоточено действуване. Тия съображения обясняватъ до известна степень и съсрѣдоточаването на главнитѣ сили на I-а българска отдѣлна армия северно отъ Стара-планина вмѣсто южно отъ нея.

Съсрѣдоточаване и развръщане. Съюзницитѣ на България. Съ огледъ къмъ така изработения общъ съюзнически планъ за прегазване на малкото сръбско кралство войскитѣ бѣха съсрѣдоточени въ срѣдата на месецъ октомврий 1915. г.*) по следния начинъ:

Армейска група фонъ Макензенъ: 11-а германска армия, командувана отъ генерала отъ артилерията фонъ Галвицъ, въ съставъ: III. армейски корпусъ, IV. резервенъ корпусъ и X. резервенъ корпусъ — всичко 7 пехотни дивизии — на лѣвия брѣгъ на р. Дунавъ източно отъ Бѣлградъ и Вайхскирхенъ съ единъ малъкъ отредъ при града Оршова**).

3-а австро-унгарска армия, командувана отъ генерала

*) Всички дати сѫ по новъ стилъ.

**) На 30. X. въ състава на тая армия влѣзе и Алпийскиятъ корпусъ.

отъ кавалерията фонъ Терциански, въ съставъ: XXII. резервенъ корпусъ (германски) и XIX. австро-унгарски корпусъ — всичко 5 пехотни дивизии — на лѣвия брѣгъ на р. Сава между Бѣлградъ на изтокъ и Митровица на западъ.

Дунавска флотилия — 9 бронирани монитори съ 49 орѫдия.

Общо съюзни германо-австрийски войски 200.000.

3-а отдѣлна българска армия въ съставъ: 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пехотни дивизии — всичко 4 пехотни дивизии, съсрѣдоточени между Дунава на северъ и линията Брѣзникъ—Трънъ на югъ.

Общо български войски подъ германско командуване 177.000 души.

А всичко срещу сръбската армия, действуваща въ предѣлитѣ на стара Сърбия, българо-нѣмци:

16 пехотни дивизии въ съставъ 377.000 души.

Всички тия войски бѣха поставени подъ прѣкото командуване на германския фелдмаршалъ фонъ Макензенъ съ началникъ на щаба генералъ фонъ Сеектъ. Щабътъ на армейската група се разположи първоначално въ Темешваръ.

Останалитѣ въорѫжени сили на България следъ мобилизацията бѣха съсрѣдоточени, както следва:

2-а отдѣлна армия — генералъ Г. Тодоровъ — въ съставъ две пехотни и една конна дивизия въ района Радомиръ—Дупница—Горна-Джумая—сръбската граница.

2-а пехотна Тракийска дивизия — въ долината на р. Места и въ района: Неврокопъ—Мехомия—Пещера.

10-а пехотна Бѣломорска дивизия остана въ района си — Бѣломорска Тракия.

3-а отдѣлна армия — генералъ Тошевъ — въ съставъ: 4-а и 5-а пехотни дивизии — на линията и въ Района: Варна —Шуменъ—Разградъ—Русе.

Свободна остана и 11. пехотна дивизия съ 1 конен. полкъ. Тая дивизия, заедно съ 2-а и 10-а, образуваха общъ резервъ, съ който разполагаше главнокомандуващиятъ.

Всички тия войски бѣха подчинени направо на българското командуване, което имаше следния съставъ:

Главнокомандуващъ: генералъ Никола Жековъ, дотогавашенъ министъръ на войната; началникъ на щаба на действуващата армия генералъ-майоръ Жостовъ. Главната квартира въ гр. Кюстендилъ.

За министъръ на войната бѣ назначенъ артилерийския генералъ К. Найденовъ, комуто останаха подчинени всички войски, намиращи се въ вѫтрешностьта на страната и които не влизаха въ състава на действуващата армия.

„По такъвъ начинъ, бележи самъ генералъ Жековъ*), правата на фактическия главнокомандуващъ на действуващата армия, оставенъ между Държавния глава и правителството, не бѣха опредѣлени съ законъ и останаха да се подразбиратъ по естеството и размѣра имъ. Голѣмитѣ неудобства отъ такова положение се проявиха още въ самото начало на войната. Всѣкой отъ тритѣ решаващи фактори по воденето на войната имаше свои разбирания за тѣзи права. Критериятъ бѣ различенъ.“

Войскитѣ, които се намираха подъ прѣкитѣ заповѣди на българския главнокомандуващъ, имаха следнитѣ задачи:

2-а отдѣлна армия — да заеме веднага съ започване на войната цѣла Македония и да действува въ флангъ и тилъ на главното сръбско ядро въ стара Сърбия. За по-бързо и сигурно изпълнение на тая задача къмъ тая армия бѣха присъединени още въ първитѣ дни на войната 5-а пехотна Дунавска дивизия, взета отъ 3-а армия, а сѫщо и новосъздадената 11-а Македонска дивизия.

3-а отдѣлна армия, останала съ една пехотна дивизия, имаше назначение да охранява границата срещу Румъния.

Дветѣ отдѣлни дивизии: 2-а Тракийска и 10-а Бѣломорска, имаха за задача да прикриватъ българската граница къмъ Гърция и да пазятъ Егейския брѣгъ.

Самото съсрѣдоточаване на войскитѣ, предназначени да действуватъ срещу Сърбия (1-а българска армия — генералъ-лейтенантъ Бояджиевъ), и срещу македонския участъкъ (2-а българска армия — генералъ-лейтенантъ Г. Тодоровъ) се извърши по обикновени пѫтища и желѣзопѫтнитѣ линии (3-а и 8-а пехотни дивизии), срѣдно на 15—20 клм. отъ границата подъ прикритие на засиленитѣ погранични войски. Тази предпазна мѣрка се наложи поради готовностьта на сръбската армия, която можеше да настѫпи преди още да бѣ съсрѣдоточена българската армия и да бие последната по части. А сърбитѣ, както ще се види, наистина сѫ имали намѣрение да действуватъ така, обаче надеждата у Съглашението, че България все още може да бѫде възспрѣна — осуети тоя твърде опасенъ за българската войска на-

*) в. „Българското войнство“. 1878.—1928. г. отъ Н. Жековъ, стр. 359.

чинъ на предивременно започване на военни действия отъ страна на сърбитѣ.

Въпрѣки че времето бѣ дъждовно и пѫтищата разкаляни, армията успѣ да се съсрѣдоточи на време, съ изключение на коларскитѣ обози на нѣкои части, които закъснѣха съ по 2—3 деня.

Така насоченитѣ срещу стара Сърбия съюзни български войски се развърнаха: австрийци и германци по рѣкитѣ: Сава и Дунава съ фронтъ 150 к. м. право на югъ и българитѣ — по сръбско-българската граница съ фронтъ сѫщо 150 клм. право на западъ.

Лѣвиятъ флангъ на германцитѣ се намираше на 90 клм. далечъ отъ дѣсния български флангъ. Но по срѣдата при Оршова се намираше единъ малъкъ германски отрядъ, предназначенъ между друго да свърже на сръбска територия при настѫплението нѣмската армия съ българската.

На югъ отъ лѣвото крило на 1-а българска армия се развърна 2-а българска армия — съ фронтъ отъ около 100 клм. право на западъ.

По такъвъ начинъ две съюзни армии: 3-а и 11-а и две български: 1а и 2-а, се развърнаха по двата катета на единъ фронтъ отъ 150 клм. а вторитѣ — на 250 клм. Скоро на фронта на 2-а българска армия бѣха привлѣчени още три български дивизии: 5-а п. Дунавска, 11-а п. Македонска и 2-а пех. Тракийска.

Така силно застрашени, на сърбитѣ предстоеше да отстѫпятъ право на югъ, ако българското настѫпление би се водѣло нерешително или по нѣкаква други причина би закъснѣло. А да отстѫпятъ право на югъ сърбитѣ желаеха силно, защото отъ къмъ югъ презъ Солунъ тѣ чакаха обещаната имъ отъ тѣхния съюзникъ, Съглашението, бърза и внушителна помощь.

Ако ли обаче българското настѫпление се окажеше неудържимо, въ такъвъ случай на сръбската армия оставаше само едно решение: да бѣга презъ албанскитѣ планини къмъ адриатическия брѣгъ и отъ тамъ да се натовари на съглашенски параходи на пѫть за нѣкой островъ подъ закрила на военния флотъ на тѣхнитѣ велики съюзници.

Съ огледъ къмъ тоя планъ за действуване ще трѣбва да се обясни още прехвърлянето на голѣми сръбски сили отъ фронта на Дунава и Сава срещу българитѣ въ втората половина на месецъ септемврий, когато за върховното сръбско командуване стана ясно, че българитѣ се готвятъ за

война срещу Сърбия. Тия сръбски сили достигнаха до 160 пехотни дружини.

Да се подобри до известна степень положението на сърбитѣ спомогна обстоятелството, че българитѣ почнаха настѫплението съ осемь деня по-късно отъ германо-австрийското на Дунава и Сава. По общия планъ българитѣ трѣбваше да настѫпятъ петь дни по-късно отъ нѣмцитѣ. Това условие е било поставено вѣроятно отъ българитѣ. Тѣ сѫ искали, имайки предвидъ случаитѣ съ австрийцитѣ презъ 1914. година, да бѫдатъ напълно увѣрени въ затвърдяването на австро-германцитѣ на сръбска територия, преди да обявятъ война на сърбитѣ, защото при неуспѣхъ, подобенъ на понесенитѣ два такива отъ страна на австрийцитѣ, българитѣ рискуваха да воюватъ сами срещу сърби и черногорци. А не бѣ изключена въ такъвъ случай намѣсата и на нѣкой съсѣдъ, както стана това презъ 1913. година.

Но, освенъ уговоренитѣ петь деня, българитѣ закъснѣха съ още три деня. Всичко това създаваше у сърбитѣ надеждата за отстѫпление направо на югъ и изчакване на помощьта отъ къмъ Солунъ.

И основателно. Австро-германцитѣ още не бѣха почнали нападението за преминаването на Дунава и Сава, когато въ тѣхното главно командуване се получи известие, че отъ 3. октомврий въ Солунъ се стоварватъ французски войски.

Това донесение обаче вмѣсто да видоизмѣни взетитѣ вече отъ нѣмското командуване решения, послужи като основание да поиска още по-енергичното изпълнение на тия решения.

Въ всѣкой случай, закъсняването на българитѣ съ цѣли осемь деня даде основание на сърбитѣ да прехвърлятъ часть отъ силитѣ си срещу нѣмцитѣ на северъ и съ това се облекчи положението на българската 1-а армия.

Но по-важното въ случая е, че България още не се бѣ намѣсила и общата обстановка, при която се смѣташе, че ще води войната, се промѣни коренно. Гърция наистина оставаше временно неутрална, но вмѣсто нея се появи отъ къмъ югъ единъ много по-могѫщъ и по-опасенъ противникъ — Източната съглашенска армия, съ която на първо време трѣбваше да се биятъ само българитѣ. И, не само това. Създаването на тая армия тукъ, на Балканитѣ, трѣбваше да подскаже на българитѣ и тѣхнитѣ съюзници, че въ Солунъ е поставенъ единъ „магнитъ“, който неминуемо ще при-

влѣче единъ день къмъ себе си и гърци и румъни. Това обстоятелство налагаше да се бърза не само съ пълното унищожаване на сръбската армия, но още повече и съ това — на постоянно растящата въ Солунъ съглашенска армия, еднакво опасна съ своята притегателна сила и съ своя ръстъ.

Въ онзи моментъ обаче, българитѣ дори не помислиха да видоизмѣнятъ въ своя полза сключената съ германцитѣ военна конвенция, както сториха въ Балканската война сърбитѣ, когато стана нужда да изпратятъ две свои дивизии подъ Одринъ.

ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ

Съюзницитѣ на България

Настъплението на австро-унгарскитѣ и германски войски започна съобразно съ дадената още на 23. IX. директива отъ генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ. По сила на тая директива на 3-а австро-унгарска армия бѣ възложено да заеме височинитѣ южно отъ Бѣлградъ, като стигне до линията Арахангеловацъ—Ковачевацъ и прикове по-голѣми сръбски части, за да облекчи решителното настъпление на 11-а германска армия. Последната имаше задача да настъпи отъ дветѣ страни на Морава срещу линията Палашка—Петровацъ. На дѣсния флангъ на групата армии XIX. корпусъ отъ 3-а армия и частитѣ отъ Босна трѣбваше съ настъплението си да отвлѣкатъ вниманието на сърбитѣ отъ решителното настъпление на II. германска армия, а следъ това — да прикриватъ дѣсния флангъ. На крайния лѣви флангъ задачата на пограничнитѣ австро-унгарски войски бѣ: да приковатъ между долината на Морава и румънската граница противника и, като минатъ Дунава, да отворятъ пѫтя по него и да дадатъ ръка на българитѣ отъ 1-а българска армия.

Въ навечерието обаче на самото настъпление бѣха смѣнени командирътъ и началникътъ на щаба на 3-а австро-унгарска армия; за командуващъ на 3-а армия бѣ назначенъ генералъ отъ пехотата Кьовешъ, а за началникъ на щаба — Кописки.

Минаването на съюзнитѣ войски презъ рѣкитѣ Сава и Дунава. Тия две рѣки представяватъ истински прѣчки. Първата има ширина отъ 300 до 700 м., а Дунава при Бѣлградъ има срѣдно двойно по-голѣма ширина. Островитѣ бѣха въ

ръцетѣ на сърбитѣ. Южнитѣ сръбски брѣгове и на дветѣ рѣки сѫ стръмни, а отъ севернитѣ — трудно се наблюдава.

Съобразно съ условията за преминаване първи почнаха напоритѣ войскитѣ срещу Бѣлградъ и тия при Рамъ на Дунава, 70 клм. източно отъ Бѣлградъ.

На главния фронтъ борбата почна на 6. X.: 470 орѫдия, отъ които 1/3 отъ тежкъкъ и най-тежкъкъ калибъръ, разрушиха очърталиците се на срещния брѣгъ укрепителни постройки. Подъ прикритие на тъмнината напиращитѣ войски се приближиха къмъ опредѣленитѣ за преминаване презъ рѣката Дунавъ при Бѣлгардъ мѣста. Подпомогнаха и мониторитѣ. И, все пакъ, сърбитѣ успѣха да издавятъ 600 души. Рано на 9. октомврий, части отъ XXII-и германски корпусъ проникнаха въ Бѣлгардъ и издигнаха германския флагъ надъ конака и до вечерьта сръбската столица бѣ превърната въ силна нѣмска предмостова глава.

При Рамъ действуваха 40 батареи, отъ които 14½ тежки и най-тежки. Ширината на рѣката тукъ е срѣдно 1000 метра. Още на 10. бѣха построени на р. Сава при Бѣлградъ два моста и 3-а армия бѣ насочена по посока Ковачевацъ—Арахангеловацъ, а дѣсниятъ флангъ на 11-а армия — на западъ при Смедерово. Сериознитѣ загуби, които имаха частитѣ, показаха, че и срещу сърбитѣ трѣбва силна артилерийска подготовка. Мѣстностьта до 15 клм. южно отъ Бѣлградъ бѣ завзета въ десетдневни тежки боеве, въ които само 3-а армия даде 9800 души загуби, преди още връзката съ 11-а армия да бѣше възстановена. Тази армия напредваше още по-бавно. На 14. X., когато българитѣ минаха сръбската източна граница, 11-а армия бѣ напреднала срѣдно 15 клм. на югъ отъ Дунава и заемаше съ своитѣ седемь дивизии единъ фронтъ около 60 клм. широкъ. Тая армия обаче не бѣ успѣла до това време да построи нито единъ мостъ на Дунава. Загубитѣ въ 11-а армия възлизаха на 5000 души. Къмъ 14. X., дветѣ съюзни армии стоеха южно отъ Дунава, но тѣхнитѣ вѫтрешни флангове бѣха единъ отъ другъ на 15. клм., въ която междина се държеха сърбитѣ и по тоя начинъ плаването по Дунава все още не бѣ изцѣло възстановено.

Общо, къмъ 15. X. дветѣ съюзни армии, въ съставъ 12 пехотни дивизии, заемаха южно отъ Сава и Дунавъ единъ фронтъ, дѣлъгъ 140 клм. и остоящъ на югъ отъ рѣкитѣ Сава и Дунава срѣдно на 15 клм. Въ съюзни ръце бѣха градоветѣ: Бѣлградъ, Обреновацъ, Смедерово и Пожаревацъ.

Военни действия на българитѣ

На 14. октомврий 1915. г. България обяви война на Сърбия, оповестена на населението съ следния царски

МАНИФЕСТЪ:

„Българи, вие всички сте свидетели на неимовѣрнитѣ усилия, които положихъ презъ течение на цѣлата (изтекла) година за запазване на мира на Балканитѣ и спокойствието на страната. Азъ и правителството се стараехме съ следвания до сега неутралитетъ да постигнемъ идеалитѣ на българския народъ. Двете воюващи групи велики сили признаватъ голѣмата несправедливость, която ни се нанесе съ подѣлбата на Македония. И двете страни сѫ съгласни, че тя въ по-голѣмата си часть трѣбва да принадлежи на България. Само нашата коварна съседка Сърбия остана непреклонна предъ съветитѣ на своитѣ приятели и съюзници“ . . .

„Скѫпи народни идеали ме накараха въ 1912. г. да призова Нашето храбро воинство на борба, въ която то самоотвержно развѣ знамената на свободата и скѫса веригитѣ на робството. Нашитѣ съюзници сърби бѣха главната причина да загуби България. Изтощени и уморени, но не и победени, ние трѣбваше да свиемъ своитѣ знамена за подобри дни. Добритѣ дни настѫпиха много по-скоро, отколкото можехме да очакваме“.

„Европейската война клони къмъ привършване. Победоноситѣ армии на Централитѣ империи сѫ въ Сърбия и бързо напредватъ. Призовавамъ българския въоржженъ народъ къмъ защита на родния край, поруганъ отъ вѣроломенъ съседъ и къмъ освобождение на нашитѣ родни братя подъ сръбско иго. Нашето дѣло е право и свето“.

А заповѣдьта на Главнокомандуващия, съ която се бѣ обърналъ къмъ офицери, подофицери и войници, завършваше така:

„Жребиятъ е хвърленъ . . . Нашето дѣло е право и свето. Ние не отиваме да туряме окови, а да ги трошимъ; не отиваме да завоюваме, а да освобождаваме“.

„Напредъ, прочие! Нека покриемъ съ нови лаври нашитѣ победни знамена, нека запишемъ въ историята на България нови славни имена като Шипка, като Сливница, като Одринъ, Бунаръ-Хисаръ, Люле-Бургасъ, Селиолу и Булайръ“.

Генералъ-майоръ Жостовъ,
началникъ щаба на действуваща армия въ началото на първата свѣтовна война.

„Напредъ къмъ слава и победа! Наша света длъжность е да поправимъ сторената неправда и да осигуримъ на нашето потомство по-честита бъднина“ . . .

Такива бѣха чувствата и мислитѣ на царь и вожъ, съ които се тласкаше къмъ война съ Сърбия българскиятъ боецъ, а заедно съ него и — българскиятъ народъ.

Когато бѣ обявена Свѣтовната война, България прогласи пъленъ неутралитетъ, но общо бѣ убеждението, че, продължи ли повече войната, тя не може да остане до край въ бездействие. Въпросътъ бѣ: при намѣса на чия страна да се опредѣли? Срѣдъ широкитѣ народни маси нѣкои политици въ страната бѣха свели всички проблеми, свързани съ тая намѣса въ единъ въпросъ, гдето надъ интереситѣ се поставяха чувствата. Защото повече се говорѣше за задълженията на българитѣ къмъ тѣхната освободителка — Русия, и по-малко за интереситѣ на самата България.

По българското офицерство остана до край чуждо както на внушенията, така и на открититѣ агитации. То остана вѣрно на законната власть, която едничка имаше право да посочва на армията и на народа задачитѣ, които политиката възлагаше на тая жива сила.

И това офицерство не бѣ чуждо на онія чувства, които нѣкои заинтересувани политици смѣтаха само свои, къмъ руския народъ, но то знаеше отъ друга страна, че надъ чувствата стоятъ интереситѣ на българския народъ, повѣрени въ онзи моментъ на законното правителство, ползуваще се съ довѣрието на държавния глава и на мнозинството въ парламента.

Въоржженіятъ български народъ, ако и да се бѣ завърналъ покрусенъ отъ Балканскитѣ войни, се показа сѫщо така дълбоко проникнатъ отъ съзнанието за дълга си къмъ Отечеството и остана съвсемъ чуждъ на зловреднитѣ агитации дори и въ онія мѣста, гдето имаше известно основание да се допустне, че населението би се поддало на подобни настъквания.

И фактътъ, че както въ войната съ Турция презъ 1912. г., така и презъ Свѣтовната война България можа безъ страхъ да мобилизира 15% отъ всичкото население, показва, че въ морално отношение българскиятъ народъ бѣ подготвенъ за предстоящата война. Наедно съ царь и правителство, народътъ сѫщо се бѣ убедилъ, че новитѣ жертви, които се искатъ отъ него, ще бѫдатъ дадени въ името на голѣми и непостижими по другъ начинъ отечествени идеали.

Наистина, при започване на тая война отъ страна на българитѣ нѣмаше въодушевението отъ 1912. г., но въ замѣна на това съзнанието у всички бѣ сравнително по-високо. Грамадното мнозинство отъ запаснитѣ бѣ участвувало и въ войната презъ 1912. и 1913. години. Тѣ познаваха вече нуждитѣ на бойния животъ, а сѫщо и тежеститѣ и жертвитѣ, съ които е свързана една война, особено въ война като Свѣтовната, чийто изходъ и край никой още не можеше да предвиди.

И затова съзнанието, съ което българитѣ се запѫтиха отново къмъ застрашенитѣ граници, бѣ по-ценно отъ всичко друго. И то главно имъ осигуряваше още въ началото блѣскави успѣхи.

НАХЛУВАНЕ НА БЪЛГАРИТѢ ВЪ СЪРБИЯ И МАКЕДОНИЯ

Настѫпление на 1-а българска армия.

Споредъ дадената на 28. IX. 1915. г. отъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ задача 1-а българска армия трѣбваше съ бързо настѫпление да заеме долинатa на рѣка Морава на линията: Парачинъ, Алексинацъ, Нишъ, сръбски градове, които се намираха срѣдно на около 60 клм. на западъ отъ сръбско-българската граница.

Военнитѣ дѣйствия отъ страна на българитѣ започнаха на 14. октомврий. Но цѣлия фронтъ българитѣ настѫпиха решително и жилавата съпротива на сърбитѣ по граничната линия бѣ сломена въ възможното кѫсо време. Въпрѣки че времето бѣ дъждовно и мъгливо, а мѣстностьта съ силенъ планински характеръ, българитѣ бързо преминаха на северъ придошлата рѣка Тимокъ (6-а п. дивизия), а по̀ на югъ 8-а и 9-а п. дивизии заеха проходитѣ: Каджбоазки (631 м.) и Св. Никола (1444 м.). И първото впечатление, което се доби, бѣ, че напредването на тия три дивизии ще върви безъ голѣми задръжки.

Скоро обаче напрѣчнитѣ и стръмни планински хребети, разположени успоредно на границата, гѫстата мъгла и смръзващия дъждъ, смѣсенъ съ снѣгъ, създадоха неочаквани мѫчнотии, които трѣбваше да се превъзмогватъ съ голѣми усилия. Липсуваха и удобни пѫтища, нѣкои отъ които напомняха змиевидни блата. На много мѣста движението

на артилерията бѣ възможно само съ помощьта на пехотата. А при изкачване по нѣкои планински масиви стана нужда да се строятъ нови пѫтища.

Нѣколко дни бѣха прекарани въ пълно бездействие поради гѫстата мъгла, която не позволяваше да се наблю-

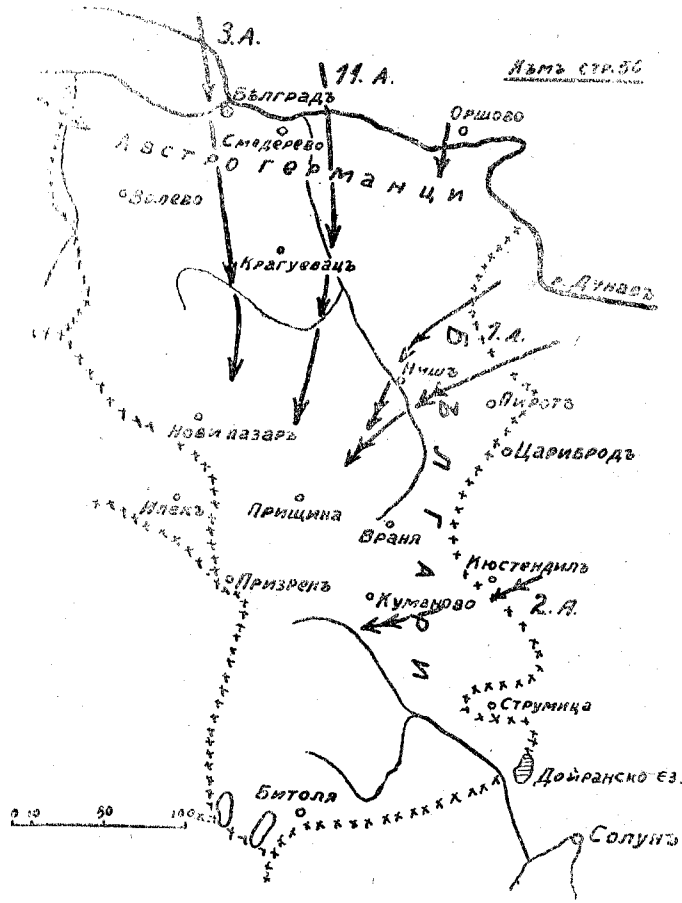

Нападение на българи и германци въ Сърбия презъ 1915. г.

дава на 50 крачки. Вънъ отъ това, на северъ срещу 6-а п. Бдинска дивизия се намираше малката крепость Зайчаръ, а на югъ срещу 1-а Софийска дивизия — укрепения градъ Пиротъ, за чисто овладяване бѣха потрѣбни тежки орѫ-

дия и много бойни потрѣбности, а това изискваше време.

Независимо отъ всичко това, сърбитѣ бѣха успѣли да укрепятъ всѣка по-важна позиция, да я оплетатъ съ телени мрежи, а гдето условията и срѣдствата сѫ позволявали — да построятъ и закрития срещу шрапнелния огънь.

Навсѣкѫде сърбитѣ оказаха голѣмо упорство. Настѫплението на българитѣ първоначално смѣло, скоро бѣ затруднено, поради понесенитѣ грамадни загуби въ хора, недостатъчнитѣ, а понѣкога и недоброкачествени бойни припаси, както и поради съвсемъ негостоприемната дива планинска мѣстность. Не можа да го насърдчи и личното присѫтствие въ най-преднитѣ линии не само на дивизионнитѣ командири, но и на самия генералъ-лейтенантъ Климентъ Бояджиевъ — командуващъ 1-а българска армия.

Така трѣбва да се обясни, защо до 22. октомврий, една седмица откато българитѣ бѣха минали границата, армията на генералъ Бояджиевъ, въпрѣки храбростьта на действуващата пехота, понесла голѣми жертви, не бѣ още завладѣла намиращитѣ се едва на 10—15 клм. отъ границата сръбски градове: Неготинъ, Зайчаръ и Пиротъ.

Все пакъ, като най-удобенъ за по-решително настѫпление се смѣташе фронтътъ предъ 8-а и 9-а п. дивизии, действуващи въ центъра, затова още на 19. октомврий фелдмаршалъ фонъ Макензенъ настоя предъ генералъ Бояджиевъ: да упражни тукъ силенъ натискъ, въпрѣки че двата фланга на армията му бѣха спрѣли съвсемъ настѫплението си предъ Зайчаръ и Пиротъ. Повече и самъ генералъ Бояджиевъ бѣ на сѫщото мнение, той усвои искането на Макензена и засили натиска съ 8-а и 9-а пех. дивизии срещу наводнената отъ дъждоветѣ Тимошка долина.

Наистина, гѫстата мъгла попрѣчи на бързото изпълнение, но, щомъ времето позволи, дветѣ дивизии настѫпиха решително и ако и съ голѣми загуби, разколебаха цѣлия сръбски фронтъ предъ 1-а българска армия отъ Зайчаръ до Пиротъ. Отстѫплението на сърбитѣ предъ ударитѣ на 8-а Тунджанска и 9-а Плѣвенска дивизии накара противника да опразди както Зайчаръ на северъ, така и Пиротъ на югъ, завладѣни отъ българитѣ на 26. октомврий. Предъ 8-а и 9-а дивизии сърбитѣ, които съ рѣдка упоритость отбраняваха всѣка педя сръбска земя, отстѫпиха къмъ Нишъ — обекта на дветѣ български дивизии (8-а и 9-а), а отъ фронта Неготинъ — Зайчаръ, сръбскитѣ войски отстѫпваха къмъ линията Парачинъ — Алексинацъ.

1-а Софийска дивизия следъ падането на гр. Пиротъ раздвои силитѣ си. 1-а бригада отъ тая дивизия настѫпи първоначално по долината на р. Нишава къмъ Нишъ, а останалитѣ две бригади — къмъ Власотинци — Лѣсковецъ за кѫдето по-късно презъ Бѣла-паланка се насочи и 1-а бригада.

Явно стана, че сръбскитѣ сили предъ 1-а българска армия се оттеглятъ, за да заематъ за отбрана дѣсния брѣгъ на р. Българска Морава (Алексинацъ, Нишъ, Власотинци) и по̀ на югъ срещу 3-а п. дивизия отъ 2-а българска армия — да заематъ линията Враня — Бояновци — Качаникъ — Тетово. Едновременно съ това предъ подновеното настѫпление на австро-германскитѣ армии — сърбитѣ отстѫпваха на югъ отъ линията Ужица до Крушевацъ — по дѣсния брѣгъ на р. Сръбска Морава.

Отъ югъ къмъ северъ по двата брѣга на р. Морава настѫпваха части отъ 2-а българска армия. При така организираното настѫпление, сѫдбата на Нишъ бѣ решена. Не се смѣташе за изключено и пълното обкрѫжаване на сръбската армия.

Действията на 2-а българска армия. Ако и по-слаба по численость отъ 1-а армия, действията на тази армия въ Македония бѣха по-бързи и скоро донесоха пълното очистване на Македония отъ противника. Този успѣхъ се дължи и на по-слабитѣ сръбски сили, оставени тукъ за отбрана на Македония.

Първата задача, която получи тая армия, бѣ да прекѫсне съобщенията между стара Сърбия и Македония. За цельта се формира единъ отредъ отъ 4 пехотни полка и 9 батареи. Действията си отредътъ започна на 15. X. отъ дветѣ страни на с. Патерица и още на следния день желѣзопѫтната линия бѣ прекѫсната южно отъ гр. Враня, и на 17. заетъ и самиятъ градъ.

Изпълнила успѣшно тая задача, Щабътъ на Действуващата армия насочи сѫщия отредъ на северъ по двата брѣга на р. Морава къмъ Лѣсковецъ и Нишъ, за да пресѣче пѫтя на сръбското отстѫпление. Отъ стратегическа гледна точка успѣшното изпълнение на тая задача би довело до пълното обкрѫжаване на сръбската армия, обаче за тая голѣма задача предназначенитѣ сили се оказаха слаби. Заради това и действията на отреда бѣха бавни, нерешителни, независимо отъ жилавата съпротива на действуващитѣ тукъ сръбски части, и заради това очакванитѣ резултати не се получиха.

Завладяване на градъ Нишъ отъ българитѣ

Ако и тоя отредъ да не бѣ въ състояние да се яви на време въ тилъ на отстѫпващата сръбска армия, все пакъ, той облекчи значително действията на лѣвото крило на 1-а българска армия, която водѣше бой отъ къмъ изтокъ за завладяване на втората сръбска столица — градъ Нишъ.

Отъ северъ настѫпваха и дветѣ съюзни армии, презъ които, съгласно съ издадената на 22. X. заповѣдь, фелдмаршалъ фонъ Макензенъ се стремѣше „да се натикатъ сръбскитѣ главни сили въ вѫтрешностьта на страната и тукъ решително да бѫдатъ бити“. За ускоряване на операциитѣ германцитѣ засилиха войскитѣ си съ още единъ корпусъ — алпийския, въ съставъ четири полка. Австрийцитѣ не дадоха нови части, понеже се страхуваха, че руситѣ, за да облекчатъ тежкото положение на сърбитѣ, вѣроятно ще предприематъ нова офанзива на Галицийския фронтъ.

На 30. октомврий срещу 1-и ноемврий падна Крагуевацъ, следъ което нѣмскитѣ армии съ редъ упорити нападения, започнаха преследването на сърбитѣ до рѣката Сръбска Морава.

По тоя начинъ сръбската армия бѣ обкржжена отъ северъ, изтокъ и югъ. За отстѫпление ѝ оставаше свободенъ пѫть на югозападъ презъ Черна Гора и презъ Албания къмъ Адриатическо море. Последниятъ пѫть обаче водѣше повече отъ 100 клм. презъ планинска мѣстность, безъ пѫтища за артилерията и обозитѣ. На югъ имаше само два пѫтя, по които бѣ възможно движение: пѫть отъ Крушевацъ презъ Куршумли за Прищина и пѫть отъ Кралево, презъ Митровица сѫщо за Прищина. Къмъ последния градъ обаче се насочваха и войски отъ 2-а българска армия.

На 5. ноемврий лѣвиятъ флангъ отъ 11-а германска армия, който настѫпваше отъ Парачинъ въ южна посока, влѣзе въ връзка съ 1-а българска армия при Криви Виръ, подъ ударитѣ на която вечерьта падна града Нишъ.

Този успѣхъ на българската армия предизвика неописуемъ възторгъ срѣдъ българския народъ, който чувствуваше, че си е отмъстилъ за нанесенитѣ му обиди презъ 1913. г.

Падането на Нишъ облекчи значително положението на настѫпващитѣ отъ къмъ северъ австро-германски армии. Още на 6. XI. съюзницитѣ щурмуваха Кралево, като преминаха презъ Морава, а следния день сѫщитѣ превзеха и гр. Крушевацъ*).

Преждевременното напущане на Нишъ отъ сърбитѣ имъ даде възможность да изнесатъ на време всичко каквото е могло да се вземе, а складоветѣ бѣха подпалени и унищожени. Самото сръбско правителство замина сѫщо за Прищина. Но пепелтѣ на сърбитѣ настѫпиха и българи, и нѣмци.

Съ падане на градъ Нишъ задачата, която си бѣ поставило Върховното германско командуване — осигуряване на желѣзопѫтната линия презъ София за Цариградъ — бѣ напълно постигната. Следъ възстановяване на връзката съ Турция както по тая линия, така и по Дунава продължаването по пятатъкъ на войната губѣше всѣкакъвъ смисъль за Германия. Обаче стоварването на съглашенски войски въ Солунъ промѣни коренно положението. Войната на Балканитѣ, вмѣсто да свърши, като че ли, сега започваше . . .

Военни действия въ Македония

Нахлуване на българитѣ. За завладяване на Македония бѣ предназначена 2-а българска армия. Първоначално нейниятъ съставъ броеше две пехотни (3-а и 7-а) и една конна дивизия, но скоро тази армия бѣ засилена съ 11-а Македонска и 5-а Дунавска дивизии, независимо отъ 2-а Тракийска дивизия, която действуваше въ съседство съ тая армия**).

Едновременно съ I-а българска армия започна военнитѣ действия и 2-а армия, която рано сутриньта на 14. октомврий нахлу въ Македония и, следъ като отхвърли навредъ слабата сръбска съпротива, зае на 20. октомврий градоветѣ Куманово и Велесъ. Но едно българско отдѣление, изпратено къмъ Удово, за да разруши и тамъ ж.-пѫтната линия, се натъкна на силни французски части и бѣ принудено да отстѫпи.

*) Отъ Смедерово на Дунава до Крушевацъ на Сръбска Морава, австроунгаритѣ изминаха съ бой 105 клм. за единъ месецъ, а отъ Салашъ до Нишъ, българитѣ въ борба съ природата и противника взеха разстоянието 45 клм. за 22 дена.

**) Обаче, отъ сѫщата армия още въ началото бѣха взети 3 пех. полка и изпратени къмъ гр. Враня за прекъсване на ж. п. линия между Сърбия и Македония.

Стоварване на съглашенски войски въ Солунъ.

Още презъ октомврий 1914. година на председателя на французската република е билъ представенъ проектъ за организиране на една военна експедиция на Балканитѣ съ цель: да се помогне на Сърбия и да се привлѣкатъ на страната на Съглашението: Румъния, Гърция и България. Но поради липса на войски французскиятъ главнокомандуващъ, генералъ Жофръ, отхвърлилъ този проектъ. Едва следъ неуспѣха на Съглашението при Дарданелитѣ и отчаяния викъ за помощь отъ страна на сърбитѣ, подкрепени и отъ Венизелосъ, Англия и Франция решиха да създадатъ една армия за действуване на Балканитѣ съ ефективъ 150.000 души.

На 3. октомври 1915. г. бѣ назначенъ за главнокомандуващъ на французската Източна армия, генералъ Сарай. Но, преди още той да пристигне въ Солунъ, главниятъ виновникъ за създаване на тая армия, гръцкиятъ министъръ-председатель Е. Венизелосъ, падна отъ власть. (5. X. 1915. г.).

Пристигналиятъ на 12. X. въ Солунъ генералъ Сарай пое командуването само на французската армия, която при това нѣмала още точно опредѣлена задача. Първата директива отъ 2. X. на французското правителство бѣ: да се влѣзе въ споразумение съ сръбската главна квартира, като се вематъ мѣрки за изпращане по желѣзницата за Нишъ на частитѣ въ зависимость отъ тѣхното стоварване. Но на 7. X. бѣ наредено временно да не се влиза въ Македония. Едва на 14. X., следъ падане на министъръ Делкасе, който билъ противникъ на тая експедиция, генералъ Сарай получи нареждане: „да настѫпва само съ най-голѣма предпазливость“.

Англичанитѣ, които сѫщо така бѣха стоварили една пехотна дивизия, имаха категорична заповѣдь — да се биятъ само ако българитѣ преминатъ гръцката граница. Едва на 27. X. тѣ получиха заповѣдь да навлѣзатъ въ сръбска Македония.

На 16. X. слѣзе въ Солунъ още една французска пехотна бригада (114-а), която на 21. сѫщия зае Криволакъ и височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, гдето се укрепи здраво.

Цельта на французската офанзива бѣ: да заплашва фланговетѣ и тила на българската армия, спрѣна отъ сърбитѣ около прохода Бабуна, като образува по такъвъ начинъ дѣсно крило на сърбитѣ, които действуваха въ Македония.

Къмъ това време въ Солунъ бѣха стоварени около 80,000 войници и 380 орждия. Чакаха се и нови подкрепления.

Разисквания между съюзнитѣ главни командувания следъ падане на крепостьта Нишъ

Следъ като града Нишъ се намираше вече здраво въ български ржце, австрийци и германци, съ участието и на българския воененъ пълномощникъ, полковникъ П. Ганчевъ, обсѫдиха всестранно създаденото положение. Мнението на първитѣ двама бѣ, че сръбската армия ще бѫде смазана въ най-скоро време и че неприятелското стоварване на войски въ Солунъ не ще вземе характеръ на голѣма акция.

Тъкмо противно бѣ схващането по съглашенското слизане въ Солунъ на българския главнокомандуващъ генералъ Н. Жековъ, който не вѣрваше, че Гърция ще устои на натиска на Англия и на Франция. Сѫщото поддържаше и царь Фердинандъ. Царьтъ и главнокомандуващия смѣтаха, че поради коренно промѣнената обстановка 2-а българска армия трѣбва да се засили до възможно най-висока степень. Защото на тая армия предстоеше да разреши въ кѫсо време две голѣми задачи:

— Съ северното си крило да настѫпи отъ югъ къмъ северъ и да сразi окончателно остатъцитѣ отъ отстѫпващата презъ Косово сръбска войска.

— Съ южната си група да се простре до Прилепъ, съ фронтъ на югъ срещу настѫпваща отъ къмъ Бѣло море Съглашенска армия.

— 1-а българска армия, заедно съ пригоденитѣ за действуване въ планината германски и австрийски войски трѣбваше да продължава най-енергично да преследва отстѫпващата въ юго-западна посока сръбска армия. Следъ разискванията дойде се до следното решение:

За постигане на поставенитѣ задачи въ състава на 1-а българска армия да останатъ само три дивизии: 1-а, 6-а и 9-а, а въ 2-а армия да влѣзатъ освенъ 3-а и 6-а още 2-а, 5-а, 8-а и 11-а дивизии.

На 10. септемврий обаче българския главнокомандуващъ поиска отъ нѣмското върховно командуване да бѫде освободена отъ 1-а българска армия още една пехотна дивизия и да му се изпрати единъ нѣмски корпусъ, снабденъ изобилно особено съ тежка артилерия за Македония. Основа-

нията на генералъ Жекова бѣха: че англо-французитѣ се засилватъ постоянно и сж снабдени съ картечници и особено съ тежка артилерия и че такова едно засилване на войскитѣ въ Македония ще окаже решително влияние и върху поведението на Гърция.

Българитѣ поискаха още: да бжде изпратена въ Варна една нѣмска бригада отъ тежка артилерия за отбрана на тоя градъ, обстрелванъ на 27. октомврий съ тежки орждия отъ руския воененъ флотъ*).

Така поставенитѣ отъ българска страна въпроси германскиятъ началникъ на щаба, генералъ фонъ Фалкенхайнъ, който на 11. ноемврий отговори на генералъ Жековъ, разреши въ смисълъ, че за момента като най-важна задача трѣбва да се смѣта пълното унищожение на сръбската армия, за която цель настжплението на армиитѣ (командувани отъ Кьовешъ, Галвицъ и Бояджиевъ) да продължи непрекжснато къмъ Прищина. А сжщо така да продължи настжпването въ тая посока и северното крило на 2-а българска армия, която се засилва съ 6-а пехотна дивизия, взета отъ 1-а армия.

По такъвъ начинъ развоятъ на събитията превърна ролята на 1-а българска армия отъ първостепенна въ началото на войната, въ второстепенна, а тая на 2-а армия, следъ слизането на съглашенцитѣ въ Солунъ — въ първостепенна. При това, 1-а армия отъ четири пехотни дивизии бѣ намалена на две, а 2-а армия, отъ две пехотни и една конна, бѣ засилена до седемь пехотни и една конна дивизии.

Ясно стана, че тежестьта на войната се пренасяше на югъ къмъ Македония, въпрѣки че съ главнитѣ сръбски сили следъ падането на Нишъ и преграждането на пжтя имъ за събиране съ съглашенскитѣ войски въ Македония, да се смѣташе, че е свършено или почти свършено.

Преследване на сръбската армия къмъ Адриатическитѣ брѣгове и на англофранцузитѣ къмъ Солунъ

Докато преследването отъ страна на 11-а германска армия отъ Алексинацъ до Нишъ бѣ спрѣло предъ южна Морава, гдето тая армия чакаше мостовия си паркъ, 1-а българска армия съ своята 1-а пехотна Софийска дивизия успѣ

*) За брѣгова охрана на Черно-море германцитѣ изпратили на 1. декемврий 1915. г. 105 пех. дивизия, която остана до 3. III. 1916. г.

да мине Българска Морава при Лѣсковецъ и съ това постигна голѣмъ успѣхъ на най-решителната въ онзи моментъ точка. Тукъ българитѣ взѐха 3.600 пленници и 12 орждия.

Понеже въздушното разузнаване донесе, че силни сръбски колони отстжпватъ къмъ рѣката Топлица западно отъ Нишъ, фелдмаршалъ Макензенъ настоя на 9. ноемврий предъ генералъ Бояджиевъ да премине бързо Морава при Нишъ и да настжпи усилено къмъ Прокупле. Сжщата вечерь той заповѣда да се продължи преследването отъ Алексинацъ до Лѣсковецъ въ обща посока къмъ Прищина, а сутриньта на 10. лично фелдмаршалътъ поиска отъ командира на XXII. корпусъ: да настжпи бързо презъ Рашка за Нови-Пазаръ, като има предвидъ, че отъ него зависи до висока степень крайниятъ успѣхъ на войната. Но поради силно планинския и скалистъ характеръ на мѣстностьта, лепливата почва, дълбоко врѣзанитѣ долини и негостоприемството на страната изобщо, напредването на 3-а австрийска армия бѣ много бавно. Въ това време 6-а пех. Бдинска дивизия, подпомогната съ мостовъ паркъ отъ 11-а германска армия, бѣ почнала преминаването на рѣката при Алексинацъ, но при Нишъ 9-а Плѣвенска дивизия безъ всѣкакъвъ мостовъ паркъ, правѣше безполезни усилия да мине рѣката. При така създадената обстановка, сърбитѣ използуваха изолираното положение на 1-а Софийска дивизия, едничка минала рѣката, и контъръ-атакуваха нейната 3-а бригада при р. Пуста. Бригадата бѣ принудена да отстжпи, като даде голѣми жертви.

Стана нужда 9-а Плѣвенска дивизия да мине рѣката не при Нишъ, а по̀ на югъ, при Лѣсковецъ, но вмѣсто на 9. или 10. ноемврий, тя стори това едва на 13. и отъ тамъ настжпи къмъ Прокупле. Между това, лѣвиятъ флангъ на 1-а дивизия, който презъ Лѣсковецъ бѣ напредналъ 18 клм. до Лебане, бѣ контъръ-атакуванъ отъ голѣми сръбски сили на 12. ноемврий и принуденъ да отстжпи съ голѣми загуби къмъ Лѣсковецъ. Но още на следния день дойдоха подкрепления отъ 8-а Тунджанска дивизия, съ помощьта на които 1-а дивизия отново нападна сърбитѣ и въ двудневни ожесточени и славни боѝве, които тя води, взе 7.000 пленници и 5 орждия.

Все пакъ, образуваната между градоветѣ Враня и Лѣсковецъ широка празднота и атаката на 11. ноемврий отъ къмъ югъ отъ страна на французитѣ между Криволакъ и Струмица създадоха убеждение, че сърбитѣ искатъ да из-

ползуватъ положението и, докато съюзнитѣ и български войски сѫ още слаби западно отъ Морава, да биятъ тия войски и да си пробиятъ пѫть на югъ, за да подадатъ рѫка на съглашенскитѣ войски.

Но упражненията силенъ натискъ отъ 11-а германска армия и 6-а п. Бдинска дивизия отъ къмъ северъ осуети съвършено такъвъ единъ опитъ отъ страна на сръбското командуване. Празднината северно отъ Враня бѣ запълнена съ части отъ 3-а Балканска дивизия.

3-а австро-унгарска армия получи заповѣдь да настѫпи бързо срещу линията Нови-Пазаръ, Митровица, къмъ Прищина;

11-а германска армия — презъ Куршумли за Прищина;

9-а и 1-а български дивизии — по посока Прищина—Гиляне.

Безсилни да спратъ нѣмци и българи отъ северъ и западъ, сърбитѣ проявиха особено силенъ натискъ на югъ върху командуваната отъ генералъ Рибаровъ северна група отъ 2-а българска армия. Нейнитѣ главни сили, следъ като отбиха сръбския опитъ за пробивъ при Гиляне, достигнаха на 16. ноемврѝий на 20 клм. южно отъ Прищина. Фланговетѣ, обаче, на тая група бѣха още твърде назадъ — лѣвиятъ флангъ насоченъ срещу Феризовичъ, а дѣсниятъ — 20 клм. с. и. отъ Гиляне.

При това положение, сърбитѣ бѣха притиснати въ едно пространство отъ 120 клм. въ диаметъръ (северно отъ Рашка — 3-а австро-унгарска армия и южно отъ Прищина — генералъ Рибаровъ). За да се довърши окончателно съ тая армия, нуждно бѣ бързото настѫпление на 3-а австро-унгарска армия и северната група на 2-а българска армия по посока на Феризовичъ и по тая — къмъ Призренъ презъ Тетово. Но и двете тия армии почти не напредваха: австрийцитѣ поради бавното имъ действуване изобщо, а българитѣ отъ къмъ югъ къмъ Призренъ — поради недостатъчнитѣ сили да победятъ решително жилавата сръбска съпротива, проявена неочаквано въ сѫдбоносния за тѣхъ моментъ и поради крайно пресѣчената мѣстность и лошо време.

Напредваха, обаче при крайно тежки условия, 9-а Плѣвенска дивизия и 1-а Софийска, чийто успѣхъ подканяше сърбитѣ да бѣгатъ по̀ на време къмъ брѣговетѣ на Адриатическо море. Така, докато Алпийскиятъ корпусъ бѣ стигналъ на 20. октомврий Нови-Пазаръ, на 22. с. м. австро-унгарцитѣ бѣха на 3 клм. отъ Митровица и на следния день,

когато 9-а Плѣвенска дивизия (2-и конен̀ъ полкъ) влѣзе въ Прищина, австро-унгарцитѣ заеха Митровица. Както при Прищина, така и при Митровица бѣха взети много пленници и орѫдия, нахвърляни отъ сърбитѣ въ водитѣ на рѣкитѣ Ибъръ и Ситница.

По линията Феризовичъ—Гиляне водѣха упорити боеве части отъ северната група на 2-а българска армия, подкрепяна отъ 5-а Дунавска дивизия, гдето сърбитѣ бѣха струпали голѣми сили, за да обезпечатъ пѫтя на отстѫплението си къмъ Призренъ.

Отъ Феризовичъ настѫпи по петитѣ на бѣгащитѣ сърби 3-а пех. Балканска дивизия, която на 29. ноемврѝий взе Призренъ съ бой. Само день по-рано бѣха напуснали града яхнали на коне: сръбскиятъ краль Петъръ, престолонаследникътъ Александъръ, министъръ-председателтъ Н. Пашичъ и рускиятъ пратеникъ. Пѫтьтъ до тамъ бѣ изпълненъ съ хиляди изоставени коли, 148 изгорени пѫтнически автомобила и много военни материали. Заловени бѣха около 20.000 пленници и взети повече отъ 60 орѫдия.

А единъ день преди това нѣмскиятъ военен̀ъ бюлетинъ бѣ вече известилъ:

„Голѣмата операция срещу сръбскитѣ войски е приключена.“

Катастрофа, преживѣна отъ единъ победен̀ъ народъ

Нападната отъ нѣмци и австрийци още отъ 5. октомврий и отъ българи — на 14 с. м., изоставена отъ гърци и румъни и лишена отъ помощьта, която очакваше отъ къмъ Солунъ, сръбската армия, следъ упорита съпротива и срещу нѣмци, и срещу българи, се видѣ сразена и цѣла бѣгаща Сърбия се втурна въ тѣсната долина на р. Ибъръ, търсейки спасение въ планинскитѣ масиви на югъ.

Отъ Нови-Пазаръ, отъ Митровица, Прищина и Феризовичъ се тълпѣха безкрайни върволици отъ бѣжанци, придружени отъ животни и коли. Групи отъ хора, скитащи отъ село на село, безъ подслонъ, безъ храна, безъ почивка, изложени на проливенъ дъждъ и цѣли изцапани въ кал̀ь, падаха и умираха отъ гладъ, отъ умора, отъ мизерия.

Често войскитѣ и тълпитѣ се смѣсваха, безредието ставаше неописуемо и все пак̀ъ трѣбваше да се бѣга, защото българи и австрийци преследваха ожесточено упорития до вчера противник̀ъ. Въ дивитѣ албански планини 100.000 отъ

тия бѣгалци намѣриха смъртьта си, а отъ тридесеттѣ хиляди младежи, подлежащи на военна повинность, едва 10.000 бѣха натоварени на параходитѣ за островъ Корфу.

При пристигането при Адриатическо море, Шкодра и цѣлиятъ албански брѣгъ представляваха огромна болница на открито, гдето продължаваха да измиратъ тия, които бѣгството бѣ изтощило. Улицитѣ на града Шкодра бѣха изпълнени съ трупове. Картината довършваха неприятелскитѣ аероплани, които непрестанно хвърляха бомби надъ тия, които още можеха да чакатъ закъснѣлото спасение отъ своитѣ велики съюзници!..

На 17. декември 1915. г. князъ Александъръ съобщи по безжичния телеграфъ направо на французкия главнокомандуващъ, че: „Едничкото срѣдство за спасяване на армията е: тя да бѫде пренесена оттукъ на кораби въ една область, гдето ще може, безъ всѣкаква опасность, да се преустрои. Ако тя не бѫде пренесена оттукъ съ кораби, и ако въ два-три деня не ѝ бѫде изпратена храна, ще бѫда твърде нещастенъ да констатирамъ, че ужасната и незаслужена катастрофа на нашитѣ войски, които се намиратъ на северъ отъ Албания, е неминуема.“

Отъ края на декември 1915. г. до началото на м. мартъ 1916. г. бѣха пренесени всичко 155.000 сърби. По брѣга на Адриатическо море оставиха коститѣ си около 100.000 сърби, главно поради дългитѣ спорове на съглашенскитѣ правителства за мѣстото, гдето трѣбваше да бѫдатъ пренесени остатъцитѣ отъ сръбската армия и бѣгащитѣ маси.

Преследванията отъ страна на австро-унгарци и българи, поради пълната невъзможность за подвозъ, спрѣха на линията Тара, Ипекъ, Дяково и западно отъ Призренъ, а на югъ — източно отъ Елбасанъ.

Часть отъ австро-унгарския флотъ настѫпи къмъ Санъ-Джиовани ди Медуа, разруши транспортнитѣ параходи, които се намираха тамъ и накара сърбитѣ да бѣгатъ по̀ на югъ.

Защо не можа да бѫде обкрѫжена и пленена сръбската армия? Следъ превземане на Нишъ отъ българитѣ и преминаване на нѣмцитѣ презъ Сръбска Морава назрѣваше моментъ за обкрѫжаване на цѣлата сръбска армия. Това обкрѫжаване можеха да извършатъ най-добре войскитѣ, действуващи на двата фронта на образуваната съюзна дѫга — отъ Ужица презъ Крушевацъ, Нишъ, Враня, Качаникъ до Тетово (въ Македония). Отворената страна на тая дѫга бѣ дълга първоначално около 200 клм. Нуждно бѣ, преди още сърбитѣ да направятъ пробивъ въ Косово поле, тоя отворъ къмъ западъ да бѫде, ако не затворенъ, поне значително стѣсненъ.

Освенъ това, на югъ българитѣ трѣбваше да заградятъ здраво и всички посоки, по които едно отстѫпление на сърбитѣ къмъ Македония би било възможно.

Последното българската армия извърши сполучливо. Всички опити на сърбитѣ за отстѫпление направо на югъ бѣха осуетени отъ страна на българитѣ. Но повече войски за стѣсняване на отвора на дѫгата българитѣ нѣмаха. Опитътъ да се изпратятъ войски отъ Тетово направо за Призренъ, въпрѣки легендарнитѣ борби съ снѣжнитѣ виелици и свирепата зима (срѣдата на м. ноември) по стръмнитѣ урви на Шаръ-планина, сѫщо не успѣ. Наистина, тия войски бѣха малко (едва 3 пехотни дружини съ нѣколко планински батареи), но тѣхното появяване надъ Призренъ, когато още бѣгащитѣ тълпи, смѣсица отъ войници, жени, деца и старци, не бѣха стигнали тоя градъ, щѣше да върне безъ друго тая тълпа обратно къмъ Косово поле. Обаче въ помощь на сърбитѣ се яви въ случая самата природа.

Но българитѣ можеха отъ Качаникъ презъ Феризовичъ да настѫпятъ и право на северъ къмъ Прищина и пакъ да постигнатъ сѫщата цель. Това тѣ не направиха не само защото силитѣ имъ, съ които действуваха тукъ, не бѣха достатъчни, но още и защото сърбитѣ бранѣха тая посока съ рѣдка самопожертвователность, а и по брой надминаваха българитѣ. Дори за известно време положението тамъ бѣ такова, че българитѣ, вмѣсто да нападатъ, трѣбваше да се отбраняватъ.

Още по-бавни и съ закъснение бѣха операциитѣ на дѣсното (северно) крило, особено следъ като нѣмци и австрийци достигнаха р. Сръбска Морава. Нѣмското върховно командуване разпореди да се продължи преследването южно отъ Сръбска Морава само съ 3 пехотни дивизии, а останалитѣ войски върна назадъ, докато въ сѫщото време българитѣ усилваха своето лѣво крило (5. дивизия).

Ако, обаче, австро-унгарци и нѣмци отъ северъ, вмѣсто да връщатъ назадъ цѣли корпуси, бѣха продължили преследването на югъ отъ Сръбска Морава съ всички сили безъ задръжка, и както се удаде на българитѣ, да преградятъ пътя на сърбитѣ презъ Бояновци, Прешово и Качаникъ къмъ югъ, обкрѫжаването на сръбската армия можеше пакъ да бѫде пълно или почти пълно.

Закъсняването на тритѣ български дивизии (6-а, 8-а и 9-а) да минатъ на западния брѣгъ на Българска Морава веднага следъ падането на Нишъ е сѫщо една отъ причинитѣ, но на тия дивизии липсуваха понтонни срѣдства, а всички мостове бѣха разрушени отъ сърбитѣ.

И, все пакъ, неуспѣхътъ да се обкржжи сръбската армия се дължи главно на първоначалнитѣ грѣшки въ оперативния планъ за развръщане на армията — съсрѣдоточаване много на северъ 1-а българска армия, вмѣсто по̀ на югъ. Защото така тази армия въ критическия моментъ на войната щѣше да се намѣри съ голѣмитѣ си сили по-близу, за да нанесе решителния ударъ. Защо, обаче, се предпочете първото съсрѣдоточение, това бѣ обяснено по-рано.

Не може сѫщо да се отрече, че раздвоеното командуване (на югъ българско, а на северъ и изтокъ — нѣмско) допринесе сѫщо така, за да може преследваната сръбска армия, ако и въ по-малко отъ половината на своя първоначаленъ съставъ, да намѣри време и сили и да отстжпи презъ дивитѣ албански планини къмъ адриатическия брѣгъ.

Преследване на англо-французкия експедиционенъ корпусъ къмъ Солунъ

Въ това време, когато на северъ българскитѣ войски довършваха военнитѣ операции срещу остатъцитѣ на сръбската армия, бѣгаща къмъ Призренъ, отъ къмъ югъ Съглашението бързаше да създаде нова армия. Това най-добре се установяваше отъ приготовленията, които интендантството на тия войски, стоварвани всѣкой новъ день въ Солунъ, правѣше за осигуряване на тѣхното по-продължително пребиваване въ Македония. Наистина, първоначалната цель, за която бѣ предназначенъ този експедиционенъ корпусъ: да даде помощь на Сърбия, пропадна, следъ като сърбитѣ не успѣха да отстжпятъ на югъ, а и съглашенцитѣ не можаха да имъ подадатъ ржка. Все пакъ, имаше още единъ начинъ да се помогне на сърбитѣ, като се изпратятъ съглашенски войски въ Битоля, за кждето вече 500 французки моряци бѣха изпратени. Но въ Солунъ нѣмаше повече никакви французки войски на разположение, а англичанитѣ не се съгласиха да изпратятъ отъ своитѣ части.

Скоро следъ като българитѣ превзеха Нишъ генералъ Сарай, който на свой редъ срещна решителна съпротива отъ страна на действуващата въ Македония 2-а българска армия,

Генералъ-фелдмаршалъ фонъ Макензенъ,
командуващъ група армии.

реши къмъ 12. ноември да преустанови напредването си къмъ северъ. Отъ своя страна българското върховно командуване, следъ овладяване на Прищина, реши да действува решително и срещу армията на генералъ Сарай въ Македония. По това време тритѣ французки дивизии заемаха дѣсния брѣгъ на р. Черна съ Возарци и Кафадарци (12. пехотна дивизия); дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ съ Криволакъ и височинитѣ на лѣвия брѣгъ срещу това село (57-а пехотна дивизия) и двата брѣга на р. Вардаръ при Удово (156-а френска дивизия), а англичанитѣ съ една дивизия (10-а) заемаха позиция северно отъ Дойранското езеро. Тоя фронтъ възлизаше на около 80 клм., но неговата отбрана се улесняваше отъ брѣговетѣ на двете рѣки (Черна и Вардаръ) и укрепенитѣ височини (криволашкитѣ), които французитѣ бѣха заели безнаказано, защото българската конна дивизия, която пристигна при Велесъ още на 19. октомврий, можеше да осуети това минаване на противника отъ дѣсния брѣгъ на Вардаръ при Криволакъ — на лѣвия брѣгъ.

Срещу така застата отъ французи и англичани линия българското главно командуване реши да действува нападателно, но още когато на българскитѣ войски предстоеше да влѣзатъ въ Прищина, генералъ Сарай реши на 22. ноември да отдръпне своята армия въ Солунъ. Седмица преди това българитѣ бѣха обходили отбраната на Бабуна планина, като принудиха сърбитѣ да напуснатъ гр. Прилепъ. На 2. декември българската конна дивизия стоеше вече срещу гр. Битоля.

И, все пакъ, организирано съ значителни сили, настъплението даде желанитѣ резултати. Загубени бѣха нѣколко дни въ ракуманване, време, презъ което противникътъ се изтегляше на югъ. Наистина, французитѣ бѣха принудени да сторятъ това подъ непрекъснатата бомбардировка на ж. п. линия отъ българскитѣ батареи, разположение на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, но тѣ не можаха да бъдатъ обградени и пленени. Следъ неполучливия опитъ на българитѣ да взематъ съ приставъ криволашкитѣ височини, както и пресѣкатъ пѫтя на отстъплението отъ къмъ лѣвия флангъ на французитѣ, тѣ атакуваха на 7. декември линията: Орманли, Костурно, Градецъ. При Орманли англичанитѣ претърпѣха сериозно поражение, като дадоха 2.000 души загуби и 8 орѫдия.

Лишени отъ храна и почивка, французитѣ трѣбваше да воюватъ день и нощь срещу единъ предприемчивъ и хра-

бъръ противникъ. Благодарение, обаче, на падналата на 12. декемврий мъгла тѣ успѣха да се отдръпнатъ още презъ деня на гръцка територия, несбезпокоявани повече отъ българитѣ, които по заповѣдь се спрѣха на 2 клм. северно отъ гръцката граница.

На 12. декемврий 1915. г., следователно, цѣла Сърбия и Черна-Гора въ границитѣ имъ презъ 1913. година бѣха завладѣни отъ българитѣ и тѣхнитѣ съюзници.

Съ това първиятъ периодъ отъ войната и въ Македония бѣ завършенъ. Съглашенската армия, дошла въ Солунъ и настжпила на северъ, за да подпомогне сръбската армия — не сполучи. Тя остави главно поради своята малочисленость, следъ като бѣ събудила голѣми надежди, да бжде смазана и унищожена сръбската армия и сръбския народъ и да превърне въ кжсо време надеждитѣ на тоя народъ въ най-горчиви разочарования.

Не бѣ, обаче, голѣма и радостьта у българитѣ, защото, ако и сръбската армия повече да не сжществуваше, на югъ между Дойранското езеро и Солунския заливъ, могжщъ врагъ съ колосални срѣдства за водене на една дълга и изтощителна война, необезпокояванъ отъ никого, оставаше свободенъ да се укрепява и готви за разплата. А можеше следъ енергичното му преследване до гръцката граница да бжде гоненъ безъ прекжсване чакъ до брѣга на морето, за да се свърши и съ него по-бързо и съ по-малко жертви, отколкото струваше на съюзницитѣ смазването на сръбската армия. Това желаеха българитѣ, подкрепени отъ австрийцитѣ, но германцитѣ не се съгласиха.

Отказъ на германското върховно командуване да бжде нападнатъ Солунъ

Настжплението на армейската група Макензенъ въ Сърбия откри пжтя, водещъ къмъ Турция, и съ това отне възможностьта на Съглашението да завърши съ успѣхъ завладяването на Дарданелитѣ. Принудени по тоя начинъ да изоставятъ тукъ борбата, правителствата на съглашенскитѣ държави, загрижени, отъ една страна, за загубения престижъ на истокъ и отъ друга — да помогнатъ на загиващата сръбска армия, решиха да започнатъ стоварване на войски въ Солунъ — едничката най-сполучлива контъръ-мѣрка срещу успѣхитѣ на българи и германци.

Следъ неуспѣхитѣ на тая съглашенска армия да напредне на северъ, българитѣ минаха въ контъръ-настжпление и принудиха англичани и французи да отстжпятъ на югъ, преследвани до гръцката граница, гдето българитѣ получиха заповѣдь да спратъ своето победоносно настжпление. На тая заповѣдь дължи своето спасение Солунската армия на Съглашението, наречена Източна, въ края на 1915. година.

Съображенията на тогавашния началникъ на щаба на германската армия, генералъ Фалкенхайнъ, да бжде тая заповѣдь дадена срещу победоносната българска армия, бѣха отъ най-разнообразно естество.

Преди всичко, познавайки тежкото положение на България, той не искаше да й създава новъ противникъ въ лицето на Гърция, макаръ че тя, възъ основа на факта, че на нейна територия се намираха вражески войски, можеше чисто и просто да бжде смѣтана за противникъ.

Имаше известно задължение и самиятъ германски императоръ, който лично бѣ обещалъ на гръцкия кралъ, жененъ за сестрата на ВилхелмъII., още при започването на операциитѣ на Балканитѣ, че границитѣ на Гърция ще бждатъ зачитани отъ българската армия.

Независимо отъ това, презъ сжщото време у Фалкенхайна зрѣеше идеята за една голѣма операция на Западния фронтъ, а и австрийцитѣ искаха да го спечелятъ на своя страна за единъ унищожителенъ ударъ срещу Италия.

Смѣташе се още отъ германска страна, че, ако войната на Балканитѣ бжде окончателно привършена съ вземането на Солунъ, българската армия щѣше да остане въ бездействие, понеже не можеше да бжде използувана на другъ фронтъ, а съглашенската Източна армия, прогонена отъ Македония, щѣла била да засили Западния фронтъ.

Тия съображения отъ стратегически и политически характеръ накараха началника на германския генераленъ щабъ да вземе такова отрицателно становище по въпроса за нападение на Солунъ и да спре българитѣ, като върховенъ главнокомандуващъ, на 2 клм. северно отъ гръцката граница.

Все пакъ, изгонването на Източната армия отъ Македония и Солунъ трѣбваше непремѣнно да стане отъ гледище на политически, психологически и военни основания. И, наистина, ако Солунъ бѣ заетъ още по-сигурно трѣбваше да се вѣрва, че Гърция, приятелски настроена къмъ Германия, нѣмаше да играе двойнствената роля: кралъ Константинъ —

за Централнитѣ империи, а Е. Венизелосъ — за Съглашението. Съображението, че се нарушава благосклонния гръцки неутралитетъ, не е сериозно, щомъ сѫщата Гърция допустна безъ въорѫжена съпротива стоварването на сто и повече хиляди души съглашенска армия въ Солунъ. А начинътъ, по който Германия постѫпи съ Белгия въ началото на войната, показваше, че това съображение не може да се смѣта въ случая като много сериозно.

Несъмнено е, отъ друга страна, че едно пълно военно тържество на Балканитѣ щѣше безъ друго да повдигне много повече духа на българи и на турци и да намали до висока степень духа на политицитѣ въ Румъния и Гърция, които търсѣха да въвлѣкатъ тѣзи страни въ война срещу Централнитѣ империи и България.

Освободена напълно, съюзната армия можеше да бѫде използувана и за едно насилствено разрешаване на румънския въпросъ, а не да се оставя на Букурещъ възможность да избира и времето, и страната, къмъ която да се намѣси. Невъзможна щѣше да бѫде въ Гърция и акцията на Е. Венизелосъ, безъ която едва ли Съглашението щѣше да се реши да свали упорития гръцки краль и да си послужи по-сетне съ цѣлата гръцка армия.

И мнението на началника на щаба на австро-унгарската армия, Конрадъ фонъ Хьоцендорфъ, бѣ, че не само балканскиятъ фронтъ трѣбваше да бѫде очистенъ веднажъ за винаги, но че така щѣше да се взематъ наведнѫжъ и румънскиятъ въпросъ.

Едно е положително, че, спрѣни така победоносните български войски предъ вратитѣ на Солунъ, голѣмитѣ победи на Макензена останаха по вината на Фалкенхайнъ недовършени, и то не поради нѣкакво погрѣшно разпредѣление на силитѣ, нито поради смѣло и силно противодействие отъ неприятеля, както на западъ при Марна, а само поради собствено нежелание.

Така, Германия се отказа да следва пѫтя, водещъ къмъ успѣшния изходъ на войната, пѫть къмъ окончателното разрешение на сплетения балкански въпросъ, който бѣ далъ и външенъ поводъ за Свѣтовния пожаръ. Германия се задоволи само да осигури здраво затварянето на Проливитѣ и съ това да попрѣчи на Русия да си набави крайно необходимитѣ ѝ военни материали, а на Съглашението — да не може да използува богатитѣ руски и румънски запаси отъ храни.

Солунскиятъ укрепенъ лагеръ. Франция и Англия дойдоха въ Солунъ по свое желание и, въпрѣки че мисията имъ да спасятъ Сърбия пропадна, за тия държави бѣ вече трудно, особено следъ неуспѣха имъ тукъ, да напуснатъ Македония и съ това да оставятъ въ рѫцетѣ на Централнитѣ империи Румъния и Гърция. А възможно бѣ и изоставенитѣ въ такъвъ случай сърби да молятъ за единъ отдѣленъ миръ.

И, въпрѣки всички тия съображения, решението на Съглашението да остане, ако и временно, въ Македония, бѣ взето едва на 9. декември 1915. г. въ Парижъ.

Неизвестността, обаче, предъ която стоеха войскитѣ следъ решението на българитѣ да действуватъ смѣло и на югъ, накара съглашенскитѣ генерали на тоя фронтъ да взематъ преди това, още на 3. декември, решение да създадатъ отъ Солунъ единъ огроменъ укрепенъ лагеръ, опиращъ се на Орфанския заливъ и на брѣговетѣ на Вардара — една дъга, дълга 120 клм. Самата отбранителна линия на Солунъ трѣбваше да бѫде изнесена на 20 клм. предъ града. Работитѣ по укрепяването продължиха съ месеци, а презъ това време българи и германци продължаваха да спорятъ трѣбва ли да се напада или не Солунъ . . .

Така завършиха военнитѣ операции на Балканитѣ въ края на 1915. година, въ които българитѣ дадоха кръгло 37.000 души загуби, австро-унгарцитѣ 18.000 и германцитѣ — 12.000. Пленени бѣха 116.000 сърби и съглашенци и взети трофеи 502 орѫдия.

1916 ГОДИНА

Какво става предъ Солунъ?

Следъ отхвърляне отъ германцитѣ на редица предложения за настжпване напредъ, българското главно командуване се видѣ принудено да даде заповѣдь да бжде заета за отбрана една твърде дълга, и при това крайно неуобна линия. Поиска се отъ българитѣ да не нарушаватъ въ никаква точка гръцката граница, дори и когато това би било въ явна вреда на самитѣ тактически условия.

По дължината на тая граница се разтегнаха три отдѣлни армии: на дѣсното крило 1-а армия на генералъ Климентъ Бояджиевъ, въ центъра отъ дветѣ страни на р. Вардаръ — 11-а германска армия на генералъ Галвицъ и на лѣвото крило отъ дветѣ страни на р. Струма, 2-а армия на генералъ Георги Тодоровъ. Въпрѣки че въ това време германцитѣ имаха на тоя фронтъ само три пехотни дивизии, тѣ запазиха общото командуване на 1-а и 11-а армии, повѣрено на фелдмаршалъ Макензенъ. На българското главно командуване остана подчинена, както и до тогава, само 2-а армия.

Така, въпрѣки всички благоприятни условия, бѣ нарушенъ единъ отъ основнитѣ принципи на войната, като се даде възможность на единъ битъ противникъ да се съвземе и, необезпокояванъ отъ никого, да организира отново силитѣ си за борба.

И, наистина, започнатата въ началото на декември работа по укрепяването на Солунъ въ два месеца достигна голѣми резлутати. Първата позиция имаше вече три линии окопи и 10-метрова широка мрежа бодлива тель. И съ предприетата тежка работа за създаване отъ Солунъ на единъ огроменъ укрепенъ лагеръ, въпрѣки че бѣ завършена чакъ къмъ началото на м. априлъ 1916. г., Съглашението напълно успѣ, защото до това време между германското и българско командуване не се постигна съгласие за толкова желаното отъ българска страна настжпление къмъ Солунъ.

А презъ априлъ, задъ единъ отлично укрепенъ фронтъ

отъ 70 километра окопи, Източната армия, чийто ефективъ надминаваше вече 200 хиляди души, бѣ готова да извади 135.000 бойци и 35 артилерийски отдѣления.

Разбира се, трескаво работѣха на северъ и българитѣ. Но не вече да нападатъ, а да се отбраняватъ, вѣрвайки все пакъ, че това е едно временно положение, отъ което трѣбваше безъ друго да се излѣзе.

Военни операции на другитѣ фронтове презъ пролѣтьта на 1916. година

Поради голѣмитѣ успѣхи, постигнати на Източния фронтъ презъ 1915. г. и проявяванитѣ вече признаци на вжтрешно разложение въ Русия, германцитѣ решиха да действуватъ за известно време отбранително на тоя фронтъ и да взематъ рано презъ пролѣтьта на 1916. година починъ въ ржцетѣ си на Западния фронтъ. За тая цель Фалкенхайнъ смѣтна, че най-добре ще е, ако бжде нападнатъ единъ чувствителенъ участъкъ отъ фронта, на който французитѣ да бждатъ принудени да привлѣкатъ голѣми сили и да понесатъ голѣми загуби. Така уморена, изтощена и обезсърдчена, Франция ще бжде принудена да прекрати борбата.

Отъ друга страна, бързото разрастване на английската армия и проектираната голѣма съглашенска офанзива по всички фронтове презъ м. юний*) накара германцитѣ да избързатъ съ замислената вече операция около Вердюнъ. Тоя укрепенъ лагеръ французитѣ заемаха съ 9 пехотни дивизии, 12 опълченски дружини и многобройна тежка артилерия.

Общо на Западния фронтъ французитѣ имаха въ началото на 1916. г. 110 пехотни дивизии, отъ които 26 въ резервъ, а англичанитѣ — 40 готови и 20 други, привършващи своето обучение.

На 21. февруарий, когато германцитѣ предприеха мощния нападъ срещу Вердюнъ, тѣ разполагаха на Западния фронтъ съ 124 дивизии, отъ които 12 въ резервъ, и на Източния — съ 40 дивизии. Само за изпълнение на нападението германцитѣ опредѣлиха около 18 дивизии съ 1.400 орждия. Започнатата атака продължи до края на юний и се превърна въ „мелница за хора“, презъ която минаха последователно

*) Решенията за тая обща офанзива бѣха взети въ Шантий на 6. XII. 1915. г. и за втори пжть на 12. III. 1916. г.

66 французки пехотни дивизии, които дадоха убити и ранени, изчезнали, пленени и заболѣли 419.000 души.

Нападението срещу Вердюнъ принуди генералъ Жофръ да помоли руситѣ да нападнатъ на Източния фронтъ, за да облекчатъ положението на французитѣ. За сѫщото молѣха по-късно и италианцитѣ — преди започнатата на 15. май офанзива въ Трентино и срещу италиянския фронтъ отъ страна на австро-унгарцитѣ, които заплашваха да отрѣжатъ италиянскитѣ армии, действуващи на северо-изтокъ.

Ролята, следователно, на руската армия презъ пролѣтьта и лѣтото на 1916. г. бѣ: да спасява французи и италиянци, заплашени много сериозно отъ гражливо подготвенитѣ отъ страна на Централнитѣ сили удари.

Така, положенитѣ презъ зимата на 1915. г. голѣми усилия отъ страна на руситѣ да възстановятъ боеспособността на армията си трѣбваше да отидатъ за смѣтка на французи и италиянци. Презъ пролѣтьта на 1916. г. руситѣ разполагаха съ деветь отдѣлни армии, обединени въ три групи отъ армии (Куропаткинъ на северъ, Евертъ въ центъра и Брусиловъ — на югъ — всичко 139 пехотни и 33 конни дивизии — 60 армейски корпуси) разположени отъ Балтийско море до румънската граница — 1200 клм. фронтъ.

Срещу тия 139 пехотни и 33 конни дивизии, австро-германцитѣ имаха 127 пехотни и 21 конни дивизии, обединени въ четири групи отъ армии (Хинденбургъ на северъ, принцъ Леополдъ Баварски и генералъ Линзингенъ въ центъра и ерцхерцогъ Фридрихъ на югъ).

По настояване на генералъ Жофръ руситѣ започнаха офанзивата си на 12. мартъ на единъ фронтъ отъ 100 клм. по посока на Ковно срещу Хинденбургъ. Но, въпрѣки даденитѣ жертви и усилия, това нападение скоро замрѣ[1]).

На азиатския военъ театъръ руситѣ успѣха да взематъ отъ турцитѣ на 16. февруарий града Ерзерумъ, а покъсно (мартъ — юлий) и градоветѣ: Трапезундъ и Битлисъ.

На свой редъ, турцитѣ следъ обсада успѣха да си завладѣятъ обратно на 28. априлъ отбранявания отъ англичанитѣ Кутъ-елъ-Амара на р. Тигъръ (180 клм. ю. и. отъ Багдадъ).

На Балканския фронтъ. Следъ като главното българско командуване се видѣ принудено да се помири съ временното спиране на армията на гръцката граница и се зае съ укрепяване на новия фронтъ, то все пакъ не преставаше да следи не само онова, което вършеше генералъ Сарай, но сѫщо и „неутрална“ Гърция. Ако и да реагира срещу насилственото настаняване върху гръцка територия на съглашенскитѣ войски, гръцкиятъ краль Константинъ продължаваше да държи мобилизирана гръцката армия и да търпи съглашенската. Единствената по-ефикасна мѣрка, която взе той, бѣ противъ Венизелосъ, на когото веднага отне властьта.

Засилването на експедиционния корпусъ, което никога не престана, и колебливата политика на краль Константина накараха българитѣ да искатъ нѣкои по-реални гаранции. Между тѣхъ бѣ и изнасянето на двата фланга на разположение напредъ, съ което би се скѫсилъ значително общиятъ фронтъ. Започналитѣ, обаче, преговори, поради постоянни възражения на гърцитѣ, продължиха твърде дълго. Благодарение, обаче, на посрѣдничеството отъ страна на германцитѣ, гръцкиятъ краль даде съгласието си за заемането отъ българската армия на Рупелското дефиле, което на 27. май бѣ вече въ ржцетѣ на 7-а пех. Рилска дивизия.

Общо българската армия зае Македонския фронтъ презъ пролѣтьта на 1916. г. по следния начинъ:

1-а армия (8-а и 9-а) пехотни дивизии), щабъ гр. Битоля — отъ Дебъръ и Струга на албанската граница до Кожухъ-планина включително.

11-— германска армия (5. пехотна Дунавска, 101-а германска, 9-а пехотна Плѣвенска, 2-а пехотна Тракийска), съ щабъ въ Валандово — отъ Кожухъ-планина до северно отъ Дойранското езеро.

2-а армия (11-а Македонска и 7-а пех. Рилска дивизии) щабъ въ Левуново — отъ гребена на Бѣласица до Рупелското дефиле включително и по̀ на изтокъ.

3-а Тракийска бригада — южно отъ Неврокопъ.

10-а Бѣломорска дивизия — по бѣломорския брѣгъ.

Конната дивизия — въ югозападна България; по една бригада отъ 1-а, 3-а и 6-а дивизии — за окупационни войски въ Моравско и северна Македония.

1-а пехотна и 6-а пехотна дивизии оставаха въ втора линия къмъ старата българска граница, като общъ резервъ, готови да бѫдатъ прехвърлени и на румънската граница.

1-а българска и 11-а германска армии образуваха армейската група Макензенъ съ щабъ въ Скопие.

На тия съюзни войски Съглашението бѣ противопоста-

[1])Нападението на южното крило, предприето отъ руситѣ по молба на италиянцитѣ, започна по-късно, къмъ 4. VI.

вило петь английски и четири французки дивизии, а сѫщо и възстановената сръбска армия, организирана въ шесть пехотни дивизии*).

По-късно, между 1. августъ и 17. септемврий, пристигна по маршрутъ: Москва—Архангелскъ—Брестъ—Марсилия или Тулонъ—Солунъ една руска бригада въ съставъ около 9.000 души**), а между 7. септемврий и 21. октомврий 1916. г. бѣ стоварена още една руска пехотна бригада въ Солунъ.

Между 10. и 19. августъ все въ солунското пристанище бѣ стоварена и 35-а пехотна дивизия отъ италианската армия въ съставъ около 30.000 души***).

Преди намѣсата на Румъния

Румънската намѣса въ войната бѣ предшествувана отъ четири голѣми настѫпления на съглашенскитѣ армии: едно на Източния фронтъ, което започна на 4. юний (боятъ при Луцкъ), второто на Западния фронтъ (боятъ при Сома) отъ 1. юлий до 13. ноемврий, трето на италианския фронтъ (боятъ при Горица) отъ 6. до 17. августъ и четвъртото — на Македонския фронтъ.

Боятъ при Луцкъ. Първи започнаха руситѣ. Нападението на единъ фронтъ отъ 300 клм. започна на 4. юний и бѣ предприето отъ групитѣ армии на генералъ Брусиловъ (44 пехотни и 12 конни руски дивизии срещу 38 австрийски пехотни дивизии).

При Тарнополъ руситѣ бѣха отблъснати, но на други две мѣста успѣхътъ имъ бѣ пъленъ. Австро-унгарскитѣ вой-

*) Планътъ за нейното преустройване бѣ изработенъ отъ Съглашението на 8. II. 1916. г. Възстановената сръбска армия се преустрои изцѣло по образецъ на френската. Даже нейнитѣ инструктори бѣха французи. Въ три месеца тази армия бѣ напълно преустроена на о. Корфу и въ началото на априлъ 1916. г. 115,000 души бѣха готови да воюватъ отново. 10,000 болни и слабосилни образуваха нейния резервъ. Превозътъ по море започна на 11. IV. но бѣ завършенъ въ началото на юний. Вече презъ юлий армията броеше 125,000 души, организирана безъ разлика съ френската. Разположена бѣ първоначално въ Халкидическия полуостровъ (долината на р. Василика), преди да заеме опредѣления ѝ участъкъ на общия фронтъ.

**) Още на 21. VI. отъ дветѣ бригади (2-а и 4-а) бѣ формирана 2-а специална дивизия, повѣрена на генералъ Дитерихсъ.

***) Тая дивизия се натовари на параходи въ Таранто, Италия.

ски показаха такава слабость, че положението на Източния фронтъ стана изведнажъ крайно сериозно. Набързо бѣха взети германски дивизии и прехвърлени на югъ въ помощь на австро-унгарцитѣ, но още на 7. юний Луцкъ бѣ превзетъ, а на 10. с. м. Черновицъ. Въ нѣколко дни голѣма часть отъ Буковина бѣ отново завладѣна, а Карпатитѣ застрашени. Спрѣли къмъ края на юний, руситѣ подновиха нападенията си и въ края на августъ бѣха отново на Карпатитѣ.

Боятъ при Сома. Още нападенията при Вердюнъ не бѣха окончателно спрѣни, когато французи и англичани се върнаха отново на стария си планъ: да нападнатъ германскитѣ линии и, като ги пробиятъ, да излѣзатъ къмъ Камбрѐ на открито поле, за да прекѫснатъ и съобщителнитѣ имъ линии.

За цѣлта французи и англичани разполагаха съ 40 дивизии въ първа линия и 14 въ резервъ.

По-късно въ този бой бѣха вкарани нови дивизии и числото имъ отъ съглашенска страна достигна до 94 срещу 64 германски. Въпрѣки че французи и англичани дадоха следъ 4—5-месечна борба 550.000 излѣзли отъ строя, срещу 268.000 отъ германска страна, съглашенцитѣ успѣха да напреднатъ едва до 12—15 клм. безъ никакви сѫществени резултати.

Боятъ при Горица. Неуспѣхитѣ на австро-унгарцитѣ на източния фронтъ подтикнаха италианцитѣ къмъ една по-сериозна акция на р. Изонцо.

Грижливо подготвена, въ нея взеха участие 17 дивизии, подкрепени отъ дѣсното крило на 2-а армия.

Имащо за обектъ гр. Горица, нападението започна на 6. юлий и завърши на 17. с. м., съ завладяване на нѣкои точки по високото плато на Карсо (Карстъ).

Нападение срещу Дойранската позиция. Изглежда, обаче, че тая активность въ такива колосални размѣри и успѣхи като тия на руситѣ, стигнали до гребена на Карпатитѣ, не ще сѫ били достатъчни за Румъния, за да се реши въ полза на Съглашението. Понеже тя трѣбваше да действува съ главнитѣ си сили въ Трансилвания, поискала бѣ: за да си осигури тила, да се ангажиратъ и българскитѣ сили на южния фронтъ. И, въпрѣки че силитѣ на Съглашението тукъ не бѣха достатъчни за едно сериозно настѫпление на северъ, генералъ Сарай се видѣ принуденъ да даде сѫщо така видъ, че и на Балканитѣ военнитѣ сили на Съглашението сѫ голѣми и въ състояние да действуватъ нападателно.

За тая цель на 8. августъ множество батареи откриха силенъ огънь въ участъка между Дойранското езеро и Вардаръ срещу позициитѣ на българитѣ. Огъньтъ продължи и на следния день, придруженъ съ пехотни нападения. Последното, все тъй неуспѣшно нападение, французи и англичани произведоха на 18. августъ.

Настъпление на двете български крила на Македонския фронтъ. Нападенията на съглашенскитѣ войски отъ 9. до 18. августъ на Дойранския участъкъ бѣха преценени отъ българитѣ като начало на нѣщо по-сериозно. Тѣ освободиха отъ друга страна, българското командуване отъ поетото предъ германцитѣ задължение: да стои съ скръстени ръце и, безъ да губи време, то се върна на стария си проектъ: чрезъ настъпление къмъ югъ на двете крила да скъси фронта на армията, несъответствуващъ на силитѣ, съ които разполагаше.

Понеже, отъ друга страна, се знаеше вече, че Румъния е решена поради успѣхитѣ на съглашенскитѣ армии по другитѣ фронтове да се намѣси срещу Централнитѣ империи, смѣташе се, че това настъпление на българитѣ все още би могло да възспре Румъния.

Преди това, обаче, още на 17. юлий генералъ Жофръ бѣ съобщилъ на генералъ Сарай, че „съюзнитѣ сили въ Солунъ и руско-румънскитѣ на Дунава ще иматъ за обектъ: разбиването на неприятелскитѣ сили и по-скорошното свързване на съглашенскитѣ сили"*). Първоначалното нападение на македонския фронтъ отъ страна на Съглашението, опредѣлено за 4. августъ, се отложи за 20. августъ, като Румъния се задължи да влѣзе въ война на 28. с. м.

Едновременно съ това, общото командуване на всички въоръжени сили на Съглашението на Солунския фронтъ се повѣри на генералъ Сарай, чието мѣсто, командуващъ на французкитѣ войски, се даде на генералъ Кордоние, пристигналъ отъ Франция на 11. августъ.

Но, за изненада и на генералъ Сарай, и на румънитѣ, българитѣ, следъ като бѣха взели съгласието на германското върховно командуване, сами минаха въ настъпление три дни преди генералъ Сарай да започне изпълнението на заповѣданата му операция.

Настъплението на двете български крила започна: лѣвото (2-а армия) къмъ линията: Сѣресъ—Кавала и дѣсното (1-а армия) къмъ линията: Островското езеро—Сборско.

*) На тия отъ Солунъ съ ония — при Дунава.

По посока на Сѣресъ—Кавала българитѣ срещнаха предъ себе си съвсемъ слаба съпротива отъ съглашенскитѣ части и никаква отъ страна на квартируващия тукъ 4-и гръцки корпусъ, който, по заповѣдь отъ Атина, сложи оръжието, като всички офицери и войници, повече отъ 7.000 души, по свое желание, бѣха превозени въ Германия*). Българитѣ се укрепиха сдраво на лѣвия брѣгъ на р. Струма.

По отношение на настъплението на 1-а българска армия (дѣсното крило — 8-а и 3-а пехотни дивизии) одобри се планътъ: да се заходи съ дѣсния флангъ, а лѣвия флангъ — 3-а пехотна дивизия — да действува демонстративно, за да прикове противника, намиращъ се предъ нея.

Първоначално тая операция доби значителенъ успѣхъ.

*) На нареждането на своя министръръ: „Допустнете българо-германския отредъ да премине границата", к-ра на IV корпусъ генералъ Байрасъ изпратилъ следното писмо до командира на българо-германската войска предъ форта на Рупелъ:

„Покорявайки се на нареждането, което съмъ получилъ тая минута отъ моя министръръ на войната, наредихъ моитѣ войски да прекратятъ огъня. Между това, протестирамъ противъ насилственото преминаване на нашата граница, и то протестирамъ отъ името на единъ старъ войникъ, който твърде добре знае да брани своето Отечество".

Следъ завземането на Сѣресъ, Драма и Кавала отъ българитѣ, двамата първи съзаклетници, решени да не признаватъ правителството на краль Константинъ, били бившиятъ префектъ на Солунъ, М. Авгиропулосъ, и полковникъ Зимбракакисъ, които на 30. VIII. застанали на чело на въстанието и образували „Комитетъ на народната отбрана". Отъ своя страна полковникъ Трикуписъ организиралъ роялиститѣ. но генералъ Сарай ги обезоръжилъ. Господарь на Солунъ останалъ революционния комитетъ. Скоро и островитѣ: Корфу, Митилинъ, Лемносъ и Самосъ се присъединили къмъ революцията.

Презъ всичкото това време Е. Венизелосъ билъ въ Атина и едва на 24. IX. заедно съ адмиралъ Кундуриотисъ напустнали тайно Атина за о. Критъ, гдето ги чакалъ генералъ Данглисъ. Тукъ тѣ образували единъ триумвиратъ, който, вземайки страната на Съглашението, почналъ да управлява независимо отъ официалното гръцко правителство.

Тая революционна власть дава на генералъ Сарай първия гръцки батальонъ още на 22. IX., който веднага бива изпратенъ на Струмския фронтъ. По такъвъ начинъ Гърция, безъ да държи за националното си достоинство, се напажда по начинъ такъвъ, че който и отъ двете страни да загуби, гръцкиятъ народъ все да печели.

Намиращата се предъ 8-а българска дивизия една сръбска (Дунавска) дивизия бързо бѣ отхвърлена и българитѣ заеха Леринъ, Баница, та дори и Костуръ, но по-нататъкъ срещнаха организираната съпротива на французи и сърби и бѣха принудени да спратъ настъплението си западно отъ с. Горничево. Завързаха се епичнитѣ боеве при Чеганъ, които наложиха вкарването на нови части отъ българска страна, безъ обаче да се получатъ съществени резултати.

Но, ако и спрѣно, това българско настъпление компрометира проекта на генералъ Сарай да настъпи на 20. августъ съ цель: да подкрепи даденото вече отъ страна на Румъния съгласие за влизането ѝ въ войната на страната на Съглашението.

Опасно щѣше да бъде, обаче, отъ друга страна, за съглашенцитѣ, ако изненаданиятъ генералъ Сарай останѣше въ бездействие и затова той реши правилно, като се зае да подготви една контъръ-офанзива, съ цель да отхвърли българитѣ на първоначалнитѣ имъ позиции. Тоя проектъ на генералъ Сарай съвпадаше съ момента, въ който Румъния се намѣси активно въ войната (27. августъ 1916. г.). Българитѣ, следователно, трѣбваше да посрѣщатъ ударитѣ на тая контъръ-офанзива на Битолския фронтъ едновременно съ предприетото на Добруджанския фронтъ настъпление срещу Тутраканъ и Добричъ.

Планътъ на генералъ Сарай се заключаваше въ следното: 1-а и 3-а сръбски армии (Дунавска, Дринска, Тимошка и Шумадийска дивизии) ще нападнатъ българитѣ, заемащи Малка-Нидже и Каймакчаланъ, като същевременно французката армия съ дълбокъ обходъ юго-западно отъ Островското езеро обхване и смаже дѣсния български флангъ.

Едва на 12. септемврий сърбитѣ можаха да минатъ въ решително настъпление, подкрепвани навсѣкъде отъ мощна французка артилерия и технически войски. Въ петъ дни сърби и французи успѣха да напреднатъ въ битолската равнина южно отъ Леринъ на единъ фронтъ отъ 40 клм. ширина и 30 клм. въ дълбочина. Но отъ 17. септемврий нататъкъ тѣ срещнаха една рѣдка въ подвижната война отбранителна съпротива на българитѣ подъ Леринъ, която продължи половинъ месецъ и струва голѣмъ брой жертви, дадени и отъ двете противни страни. Въ тия боеве при с. Петоракъ българската конница, успѣла да проникне дълбоко въ френскитѣ позиции, нападна смѣло 175. пехотенъ французки полкъ, като сѣче зле френската пехота. Този ударъ на българската конница

създаде такова безредие срѣдъ изненадания и тежко пострадалъ противникъ, че, за да спаси положението, французка артилерия трѣбваше да стреля срещу французка пехота, иначе не бѣ възможно да бъде отблъсната българската конница.

Следъ това настъпи една дълга безрезултатна борба, за която сърбитѣ обвиняваха въ бездействие французитѣ, които чакали все сърбитѣ да започватъ и да понасятъ голѣмитѣ загуби. Руситѣ, отъ своя страна, се оплаквaха, че били жертвувани безполезно. Работитѣ стигнаха до тамъ, че давашитѣ отъ Солунъ заповѣди биваха отхвърляни като неизпълними на самото мѣсто.

Противно на мнението на генералъ Кордониѐ, генералъ Сарай заповѣда: да се нападне линията Бродъ—Петоракъ—Леринъ. На 24. септемврий, обаче, и това нападение не сполучи.

Но преди това още къмъ срѣдата на септемврий, когато и положението на 1-а армия стана твърде тежко, смѣненъ бѣ командуващиятъ армията генералъ Бояджиевъ съ командира на 2-а пехотна Тракийска дивизия, генералъ Д. Гешовъ. Но, когато положението на тая армия наложи бързото изпращане на подкрепления чакъ отъ Германия, понеже всички български войски бѣха заети на Добруджанския фронтъ, по предложение на германцитѣ стана и размѣна на командуванията между 1-а и 11-а армии. Генералъ Винклеръ, който бѣ смѣнилъ генералъ Галвицъ, извиканъ на Западния фронтъ, пое на 26. септемврий командуването на 1-а армия, преименована на 11-а*), а генералъ Гешовъ взе командуването на войскитѣ по двата брѣга на Вардара (преименовани въ 1-а армия).

Много тежки бѣха, обаче, загубитѣ отъ българска страна въ тия епични, но безплодни боеве на Битолския фронтъ, за да може да се очаква една промѣна въ положението. Срещу разрѣденитѣ български сили бѣха се събрали тукъ французи, руси и сърби (две френски дивизии, една руска бригада и почти цѣлата сръбска армия), снабдени съ най-модерни и въ изобилно количество срѣдства за борба.

И, наистина, следъ завързалитѣ се дълги и твърде кръвопролитни боеве, които траяха отъ 29. септемврий до 3.

*) Отъ щаба на 1-а бълг. армия остана временно въ 11-а армия само началникътъ на оперативното отдѣление, г. щ. подполковникъ Ал. Ганчевъ, съ малъкъ помощенъ персоналъ.

октомврий, българитѣ, следъ като дадоха голѣми жертви въ хора, бѣха принудени да отстѫпятъ на първоначалнитѣ си позиции — по сръбско-гръцката граница.

На 8. октомврий, следъ ожесточени сражения, сърбитѣ успѣха да заематъ с. Скочивиръ, минаха р. Черна и следъ това започнаха най-кръвопролитнитѣ борби на тоя фронтъ, известни подъ името „боевете въ завоя на Черна", гдето сърбитѣ се биха съ рѣдко самопожертвувание срещу не помалко упоритѣ отъ тѣхъ българи.

Но предъ Кенали, южно отъ Битоля, гдето руси и французи нападаха българскитѣ полкове, между които и много опълченски дружини, нападенията имъ бѣха кърваво отбити. Французитѣ оставиха само убити повече отъ 2.000 души, а руситѣ, които действуваха съ една бригада — повече отъ 800! За тоя си неуспѣхъ и генералъ Кордониѐ, както по-рано генералъ Бояджиевъ, бѣ смѣненъ съ генералъ Леблоа. И, въпрѣки проливнитѣ дъждове, превърнали въ море отъ кал битолската равнина, следъ редъ частични успѣхи, особено отъ сърбитѣ, предприетитѣ отъ всички страни атаки на 17. и 18. ноември отъ сърби, руси, французи и новопристигнали италиански войски, срещу българитѣ, последнитѣ бѣха принудени да оставятъ гр. Битоля въ ръцетѣ на непріятеля. Последниятъ български войникъ напусна тоя градъ на 19. ноември, 8 ч. преди пладне.

Но само на 5 клм. северно отъ Битоля българитѣ заеха нова позиция на фронта: Пелистеръ, котитѣ 1248 и 1050, станала по-късно толкова известна. За нападенията на тая нова позиция генералъ Сарай загуби осемь дни. Новото общо нападение, започнато на 27. ноември, пропадна по цѣлия фронтъ. Българитѣ запазиха своитѣ позиции, откѫдето можаха всѣкой пѫть, когато пожелаятъ, да бомбардиратъ толкова скѫпия и заплатенъ съ тежки загуби градъ Битоля.

За ново настѫпление отъ страна на Съглашението липсуваха му сили. Отъ августъ до края на ноември французитѣ бѣха загубили само въ боевете 14.000 души, а сърбитѣ двойно — 28.000. Много по-голѣми бѣха загубитѣ отъ болести. Една отъ сръбскитѣ армии, която въ началото броеше 30.000 бойци, остана само съ 6.000.

Въ тая голѣма операция българитѣ дадоха повече отъ 40.000 души убити и ранени офицери и войници.

Вѣрно е, че тая дълга и безплодна операция започнаха българитѣ, но тя бѣ замислена и продължавана много подълго време отъ страна на Съглашението. Предприета, оба-

Генералъ-лейтенантъ Климентъ Бояджиевъ,
командиръ на 1-а отдѣлна армия.

че, съ цель да се даде помощь на румънитѣ, тя се оказа сѫщо така безрезултатна, както и оная — презъ октомврий 1915. година въ помощь на Сърбия, все поради една и сѫща причина — липса на достатъчно сили.

За българитѣ тая операция остана като последна слѣдъ голѣмитѣ опити отъ тѣхна страна да минатъ въ настѫпление на югъ къмъ Егея.

НАМѢСА НА РУМЪНИЯ ВЪ ВОЙНАТА

Отъ десетки години Румъния бѣ въ формаленъ съюзъ съ Австро-Унгария, обаче това съюзничество ѝ бѣ служило само за да покровителствува по-добре румънския елементъ въ Трансилвания, подвластна на хабсбургитѣ, до момента, когато тая область ще може да бѫде отнета съ оржжие въ ржка. Отъ друга страна, съ присъединяване въ 1913. година и на останалата часть отъ българска Добруджа, Румъния се смѣташе за достатъчно възнаградена срещу загубената въ полза на Русия Бесарабия и, следователно, много по-голѣма длъжница ѝ оставаше Австро-Унгария отколкото Русия.

Планове за действие. Румъния. Предприетата отъ руситѣ офанзива поглъщаше изцѣло австрийци и германци на Източния фронтъ. Германската армия бѣ прикована сериозно на Западния фронтъ отъ съглашенскитѣ атаки на р. Сома и въ нестихналата още борба около Вердьонъ. Съглашенската армия въ Македония трѣбваше да задържи съ нападението си българитѣ въ Македония, проектирано за 20. августъ 1916. г. Това нападение трѣбваше да започне десеть дни преди влизането на румънитѣ въ войната. При такова положение задачата на румънитѣ е била опредѣлена по следния начинъ: решителенъ ударъ презъ Карпатитѣ, гдето австрийцитѣ иматъ една тънка линия отъ опълченски части. Докато последнитѣ успѣятъ да събератъ достатъчно сили за противодействие, румънската армия е навлѣзла вече въ Трансилвания и се насочва къмъ Будапеща, за да се яви едновременно въ флангъ и въ тилъ на Галицийския фронтъ. Съ нищожни усилия — решителни стратегически резултати. До това време и докато пристигнатъ въ Добруджа обещанитѣ отъ Русия подкрепления — ще се действува отбранително. Тутраканъ и Силистра силно укрепени, ще подпомогнатъ изпълнението на тоя планъ.

Централни империи. Още щомъ схванаха, че Румъния ще изневѣри на Австро-Унгария, Централнитѣ империи взеха бързо всички мѣрки, за да избѣгнатъ голѣмата заплаха срещу всички придобивки, която румънската изневѣра имъ

създаваше. За тая цель действуващата въ Трансилвания срещу натиска на руския генералъ Брусиловъ армия подъ началството на генералъ Арцъ фонъ Щрадсенбергъ получи директива да отбива ударитѣ на руситѣ, докогато бѫде засилена.

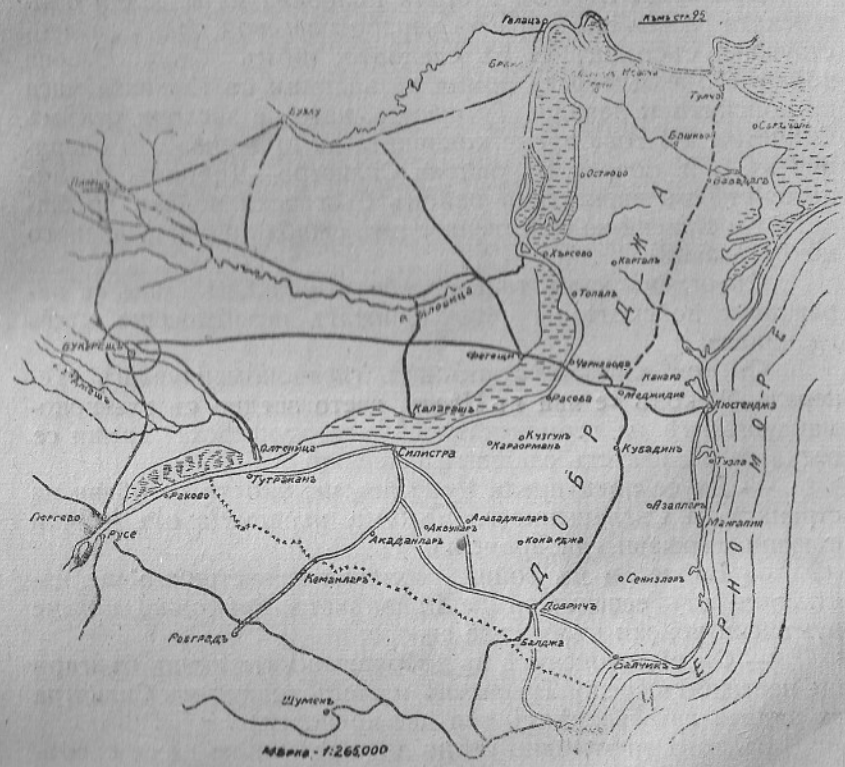

Румъно-бълг. театъръ на военни действия.

Една новосформирована армия, повѣрена по-късно на бившия началникъ на щаба на германската армия, генералъ Фалкенхайнъ, получи заповѣдь да се съсрѣдоточи въ Трансилвания срещу вѣроятнитѣ посоки за настѫпление отъ страна на румънитѣ, съ първоначална задача да спре румънското настѫпление въ Трансилвания.

На Добруджанския фронтъ българитѣ да се държатъ отбранително. Предложението на австрийския началникъ на щаба на армията: българитѣ да действуватъ нападението още

отъ самото начало, като минатъ Дунава при Свищовъ, бѣ отхвърлено отъ германцитѣ.

Въ помощь на Добруджанския фронтъ турцитѣ се задължиха да изпратятъ единъ корпусъ; една българска дивизия да бѫде прехвърлена на Трансилвания.

България. Още въ втората половина на м. юлий българската главна квартира бѣ изработила свой планъ за действуване, състоящъ се въ следното: щомъ бѫде обявена войната, 3-а българска армия да настѫпи съ главната маса на войскитѣ и нападне Тутраканъ, като се заслони откъмъ Силистра. Въ това време конницата да прикрива тая операция въ с. и. посока, въ района Силистра—Добричъ. Разположенитѣ въ варненския районъ български войски да бѫдатъ изоставени на собствената имъ сѫдба до завладяването на Тутраканъ.

Съ огледъ къмъ така изработения планъ даде се нареждане: войскитѣ да се приближатъ незабелязано къмъ границата.

Съ тоя планъ българскиятъ главнокомандуващъ генералъ Жековъ се яви въ Плесъ, гдето заедно съ главнокомандуващитѣ на германската и австро-унгарска армии се взеха на 28. августъ следнитѣ решения:

— Да се предупреди Румъния, че, ако тя се обяви на страната на Съглашението, ще бѫде нападната отъ всички съюзни държави едновременно.

— Влѣзе ли въ война, германци и австрийци ще настѫпятъ отъ северъ, за да привлѣкатъ възможно повече румънски войски къмъ себе си.

— Съсрѣдоточенитѣ на добруджанската линия българи ще настѫпятъ срещу Тутраканъ и следъ това къмъ Силистра съ задача да завладѣятъ тия две крепости.

Въ това време едно силно ядро ще почне да се съсрѣдоточава въ България, за да се прехвърли по-късно при Никополъ въ Румъния за действуване срещу Букурещъ.

Австро-Унгария и Германия ще подпомогнатъ тая операция съ мостови материали, тежки орѫдия, рѣчна флотилия, една минохвъргачна дружина, единъ „цепелинъ“ и една непълна германска дивизия.

— Даденията отъ турцитѣ корпусъ на Добруджанския фронтъ ще се смѣта като помощь, дадена не на българитѣ, а на германцитѣ, за да се избѣгнатъ всѣкакви претенции за компенсации.

— Въпрѣки несъгласието на българската главна квартира, правителството и царь Фердинандъ се съгласиха по настояването на нѣмцитѣ, 3-а българска армия да бѫде подчинена въ командно отношение на фелдмаршалъ фонъ Макензенъ.

Времето отъ края на юлий до почването на войната да се използува отъ българитѣ за прехвърляне на слаби сили отъ Македонския на Добруджанския фронтъ за получаване на обещанитѣ отъ германци и австрийци военни материяли и пр.

Съставъ и разположение на силитѣ. Румъния. Армията имаше въ мирно време 16 пехотни дивизии, а мобилизира 23, както и две конни дивизии и четири отдѣлни конни бригади:

Общо 564.390 души, 199.674 коня въ 366 дружини, 325 батареи и 105 ескадрона,

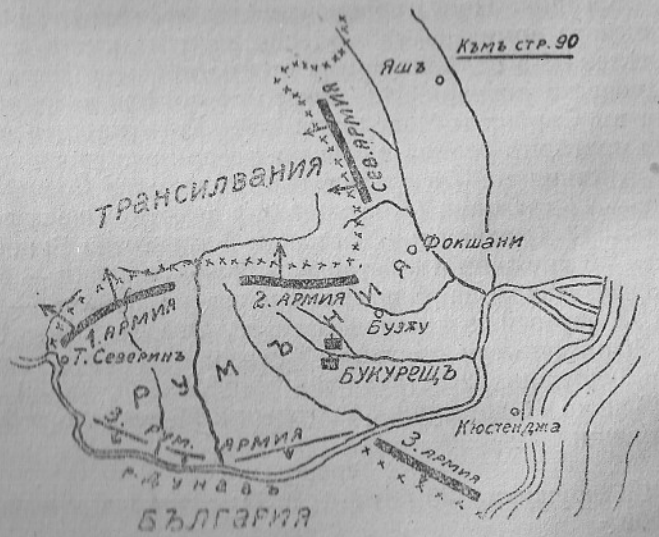

сведени въ четири отдѣлни армии:

1-а армия генералъ Кулчеръ — 88 дружини, 67 батареи и 11 ескадрона или 134.403 души и 53.039 кона.

2-а армия генералъ Авереску — 78 дружини, 63 батареи и 43 ескадрона или 126.768 души и 58.901 коня.

3-а армия генералъ Асланъ — 104 дружини, 107 бата-

реи, 14 ескадрона или 144.107 души и 23.342 коня.

Северна армия генералъ Перзанъ — 70 дружини, 48 батареи, 35 ескадрона или 107.947 души и 42.122 коня.

Общъ резервъ — 26 дружини, 40 батареи, 2 ескадрона или 51.165 души.

1-а, 2-а и Северната армии се съсрѣдоточиха на северъ срещу австро-унгарцитѣ. А 3-а отдѣлна армия, предназначена за действуване срещу българитѣ, се развърна въ три групи на длъжъ по Дунава и въ Добруджа. Къмъ тая румънска армия трѣбва да се прибавятъ и изпратенитѣ отъ Русия подкрепления въ съставъ: две пехотни (61-а пехотна, една конна и една сръбска дивизия), всичко 32 дружини, 26 батареи и 24 ескадрона, съ които предназначенитѣ срещу българскитѣ части възлѣзоха на 136 дружини, 135 батареи и 39 ескедрона.

Общото командуване пое самъ краль Фердинандъ румънски.

България. При първоначалното съсрѣдоточаване на българската армия за наблюдение на румънската армия бѣ опредѣлена 3-а отдѣлна армия въ съставъ: 4-а Преславска и 5-а Дунавска дивизии. Но, докато се водѣха военнитѣ операции въ Сърбия и Македония, съставътъ на тази отдѣлна армия претърпѣ редица измѣнения и при започване на военнитѣ действия той бѣ следниятъ: 1-а пехотна Софийска дивизия — 22 дружини, 17 батареи; 4-а пехотна Преславска дивизия — 17 дружини и 17 батареи; 6-а пехотна Бдинска дивизия — 6 дружини и 6 батареи; конната дивизия — 6 конни полка, 24 ескадрона; Варненски укрепенъ пунктъ — 5 дружини, 7 батареи и 4 конни батареи. Освенъ тѣхъ: 10 маршеви и опълченски дружини, 7 тежки батареи и германски части: 1 дружина, 2 батареи и 2 ескадрона.

Всичко 61 дружини, 54 батареи и 26 ескадрона българи и германци

срещу

136 дружини, 135 батареи и 39 ескадрона румъни, руси и сърби.

Обявяване на войната. На 27. августъ 1916. г. Румъния обяви война на Австро-Унгария и още презъ нощьта срещу 28. августъ тритѣ румънски армии, разположени на северъ, нахлуха въ Трансилвания. Германия и Турция, макаръ да нѣмаха обща граница съ новия противникъ, обявиха на свой редъ война на Румъния. Не стори това само България, която по договора се задължаваше да обяви война веднага, толкова, повече, че тя граничеше съ Румъния.

Това закъснение отъ страна на България да обяви война предизвика голѣмо възбуждение както въ Виена, така и въ Берлинъ. Измамени отъ румънитѣ, германци и австрийци като че ли бѣха наклонни да допуснатъ нѣщо подобно и за България. Въ сѫщность, въ София никой не смѣташе да се отклонява отъ поетитѣ задължения, макаръ че въ нѣкои български срѣди разпространяваха усърдно слухове за възможенъ отказъ на български полкове да се биятъ срещу руски войски, ако такива срещнатъ на Добруджанския фронтъ. Тия сѫ били, може би, и съображенията на румънитѣ да искатъ изпращането и на руски войски на Добруджанския фронтъ.

Закъснението на българитѣ да обявятъ война на Румъния едновременно съ тѣхнитѣ съюзници се дължеше по-скоро на причини отъ чисто военно естество. Тежкитѣ батареи, както и много отъ предназначенитѣ за тоя фронтъ материали не бѣха още стигнали. Не бѣха сѫщо така заели опредѣленитѣ имъ първоначални мѣста и германскитѣ технически и бойни команди. А нуждно бѣ време и на българското население, което трѣбваше да напусне, временно макаръ, дунавското крайбрѣжие.

Истината е, че и армия, и народъ не само че не мислѣха да избѣгнатъ войната съ Румъния, но дори я желаеха искрено, за да ликвидиратъ достойно смѣткитѣ си съ румънитѣ за тѣхното нападение въ 1913. година!

И, наистина, щомъ като всичко бѣ готово, а за това бѣха нужни само още четири дни, България обяви война на Румъния, оповестена на българския народъ съ манифестъ отъ 31. августъ, въ който, като се напомняше за румънското нахлуване въ 1913. година и бомбардирането на Русе, Свищовъ и др. крайбрѣжни градове на 28. августъ, безъ Румъния да бѣ обявила война на България, манифестътъ завършваше:

„За това предизвикателство отъ страна на Румъния заповѣдвамъ на нашата храбра армия да прогони неприятеля отъ предѣлитѣ на Царството, да сразi коварния съседъ, да осигури постигнатото съ толкова жертви отъ робство нашитѣ братя въ Добруджа.“

И рано сутриньта на 1. септемврий българскитѣ войски отъ Дунавъ до Черно море съ гръмко „ура“ и всеунищожаващъ устремъ се понесоха напредъ, бързо минаха граничната линия и навлѣзоха въ златна Добруджа. Радость залѣ и цѣла България!

Операции въ Трансилвания

Настжпилитѣ презъ нощьта срещу 28. три румънски армии презъ Карпатитѣ на северъ отблъснаха лесно слабитѣ погранични австро-унгарски войски и напреднаха въ Трансилвания, като достигнаха къмъ 10. IX., линията Оршова—Брашовъ—Дорна Батра. Но, слѣзли въ равнината, разтегнати на единъ фронтъ, достигащъ 400 клм., и неподпомагани въ своето дѣсно крило отъ руситѣ, румънитѣ бѣха принудени да се спратъ на посочената линия. Това имъ се наложи и отъ голѣмитѣ успѣхи на българитѣ въ Добруджа, които изплашиха и войска и народъ, и накараха румънското върховно командуване да взема още въ първитѣ дни на септемврий мѣрки за защита на застрашената си собствена столица, вмѣсто да мечтае за завоюване на чужди земи.

Военни действия въ Добруджа

Общо положение. Румъния. Въ навечерието на военнитѣ действия, охраната на Дунавския брѣгъ отъ Калафатъ срещу Видинъ до Тутраканъ, както и Добруджа бѣха повѣрени на 3-а отдѣлна румънска армия, подсилена съ руски и сръбски части отъ Русия.

На сжщата тая армия, командувана отъ генералъ Асланъ съ главна квартира въ Букурещъ, бѣ подчинено и Тутраканското предмостово укрепление.

Армията заемаше следното разхвърлено разположение: северно отъ Дунава (на лѣвия румънски брѣгъ): 20-а пех. дивизия, между Калафатъ и Корабия — 230 клм. отъ Тутраканъ. 18-а пехотна дивизия при Турно-Магурели — 130 клм. западно отъ Тутраканъ; една конна бригада — 120 клм. западно отъ Тутраканъ.

Южно отъ Дунава (на дѣсния брѣгъ): 17-а пехотна дивизия подсилена, въ Тутраканъ; 9-а пехотна дивизия въ Силистра — 52 клм. източно отъ Тутраканъ.

Южно отъ ж.-п. линия Черна-вода—Кюстенджа—единъ руски спомагателенъ корпусъ (61-а руска и сръбско-хърватска дивизии) и руската 3-а конна дивизия (всичко 28 дружини, 12 полски и 2 тежки батареи, 24 ескадрона, 2 конни батареи, — общо 42,000 души) — 65 клм. отъ гр. Добричъ и 130 клм. отъ Тутраканъ; 19-а пехотна румънска дивизия и 5-а конна бригада — 115 клм. югоизточно отъ Тутраканъ.

Съ огледъ къмъ разположението и възложенитѣ му задачи генералъ Асланъ подѣли армията си на две групи: Източна — руската 61-а дивизия, румънската 19-а и 3-а конна дивизия. Западна: 16-а, 18-а и 20-а пехотни дивизии и една конна бригада, групитѣ командувани отъ руския генералъ Зайончковски и румънския генералъ Валеану. Тутраканъ и Силистра съ 17-а и 9-а пехотни дивизии оставаха въ непосрѣдствено подчинение на генералъ Асланъ.

Източна група имаше задача да настжпи на югъ презъ Добруджа срещу Разградъ и Варна. На Западната група се възлагаше задачата да пази лѣвия (северенъ) румънски брѣгъ срещу възможнитѣ опити отъ българитѣ да минатъ на отсрещния брѣгъ.

България. Щомъ Румъния обяви война на Австро-Унгария, 3-а българска армия почти незабелязано, започна да се приближава къмъ румъно-българската граница, и къмъ края на м. августъ нейното разположение бѣ следното:

4-а Преславска дивизия — на линията Караагачъ—Балбунаръ на 30 клм. южно отъ Тутраканъ; 1-а Софийска дивизия на линията Хърсово—Кеманларъ — 42 до 65 клм. ю.-и. отъ Тутраканъ; германо-българския отредъ — около Русе (4 дружини, 5 батареи и 3 ескадрона) — 48 клм. западно отъ Тутраканъ; 6-а Бдинска дивизия — на линията Шарж-кьой—Ясжтепе — на 40 клм. югозападно отъ Добричъ; конната дивизия — предъ 6-а пехотна дивизия — на 30 клм. отъ Добричъ. Въ състава на 3-а българска армия влизаше и Шуменския тежъкъ артилерийски полкъ съ 7 батареи.

На 27. августъ, генералъ-фелдмаршалъ фонъ Макензенъ бѣ назначенъ за главнокомандуващъ на всички войски въ Северна България съ щабъ въ гр. В.-Търново. 3-а отдѣлна българска армия се командуваше отъ генераллейтенантъ Тошевъ, съ щабъ първоначално въ Горна-Орѣховица, а посетне въ Разградъ.

И, общото положение, и това на Балканитѣ налагаше на българското главно командуване да действува нападателно срещу румънитѣ въ Добруджа. Това го подсказваше и високиятъ нападателенъ духъ на 3-а българска армия, както и увѣреностьта, че руситѣ въ съюзъ съ румънитѣ не ще закъснѣятъ да изпратятъ свои войски въ помощь на последнитѣ, за които войски още нѣмаше положителни сведения, че сж вече въ Добруджа.

Следователно, само едно бързо свѣткавично действуване би разбъркало смѣткитѣ на врага. И, наистина, изборъ за другъ начинъ на действуване нѣмаше.

А той бѣ само единъ: напредъ срещу врага по цѣлия фронтъ — отъ брѣговетѣ на Дунава до брѣговетѣ на Черно море! Отъ силно нападателния духъ на преславци и софийци бѣ разразенъ и самиятъ фелдмаршалъ Макензенъ, който тръгна следъ тѣхъ, защото имъ вѣрваше.

Всичко се носѣше тогава отъ единъ победоносенъ духъ!

Щурмуване на Тутраканската крепость

Тутраканската предмостова укрепена позиция. Градъ Тутраканъ, макаръ и населенъ съ българи, бѣ присвоенъ отъ Румъния следъ Междусъюзническата война на Балканитѣ презъ 1913. година.

Укрепяването на Тутраканъ бѣ започнато още есеньта на 1913. г. съ цель да се създаде отъ него една предмостова позиция, която да служи за настъпателни военни действия срещу България. Но, понеже мостътъ, който трѣбваше да съединява тукъ двата брѣга на Дунава, бѣ построенъ при Исакча за преминаване на рускитѣ войски, идещи отъ Бесарабия, Тутраканъ се превърна въ една обикновена крепость, построена съ силни полски укрепления, и единъ поясъ отъ 12 форта на дѣсния брѣгъ на Дунава.

До започване на военнитѣ действия Тутраканъ бѣ заобиколенъ откъмъ сушата отъ три разположени една задъ друга отбранителни линии. Отъ тѣхъ срѣдната бѣ най-важната — единъ полукржгъ отъ 12 форта, укрепени батареи, покрити подслони, всѣкакъвъ видъ телени мрежи, флангиращи орждия и други отбранителни срѣдства и всичко това зърху задния брѣгъ на единъ грамаденъ долъ съ радиусъ 8—9 клм., който самъ прави града естествено укрепенъ. Завладяването, следователно, на тая втора линия, въпрѣки нѣкои недостатъци, представляваше една тежка задача за нападащиятъ крепостьта противникъ.

Линията на охраната бѣ изнесена почти до самата граница, а като трета (последна) позиция служеше намиращата се само на 3 до 5 клм. отъ града линия, изградена отъ стрелкови окопи, ходове за съобщения, телени препятствия и нѣколко закрития. Стойностьта на тая позиция се намаляваше отъ широката и гжста тутраканска гора между срѣдната — втора — и трета линии.

Всичката готова за действие артилерия на крепостьта се състоеше, включително тая на Дунавската флотилия, отъ 102 леки, срѣдни и тежки орждия и 55 пехотни орждия.

Отбраната на крепостьта бѣ подѣлена на петь сектора, отъ които четвъртия обхващаше охраната на Дунава отъ флотътъ, и петия — пристанищната отбрана Олтеница (на лѣвия брѣгъ на р. Дунавъ). Полуджгата отъ сушата, обектъ на нападението, бѣ подѣлена на три участъка.

Общиятъ резервъ въ и около Тутраканъ се състоеше отъ три дружини, шесть подвижни полски батареи и една пионерна рота.

На 28. августъ 1916. г. самиятъ гарнизонъ на крепостьта Тутраканъ броеше: 511 офицера, 74 чиновника, 25.086 подофицера и войници, 3,103 коня, 826 вола, 23 подвижни орждия, 79 други орждия годни за стрелба, 55 пехотни орждия, 66 картечници, 542 коли и 18,217 пушки.

Срещу така отбраняваната крепость, както и за охрана на тѣхния тилъ бѣха определени: 8 пехотни дружини, 16 ескадрона и 9 батареи.

Нападение и превземане на крепостьта. Споредъ заповѣдьта нападението срещу Тутраканъ трѣбваше да започне на 4. септемврий, но следъ направеното разузнаване, се отложи за следния день. Главниятъ ударъ трѣбваше да бжде нанесенъ въ участъка (дѣсния) на 4-а пехотна Преславска дивизия — фронтоветѣ №№ 5, 6 и 7. Щомъ фронговата линия бжде пробита, успѣхътъ ще се развие, като се действува флангово и въ тилъ къмъ съседнитѣ фортове. Постигнатъ тукъ желаниятъ резултатъ, незабавно се минава напредъ въ общо нападение, който успѣхъ решава участьта и на самата крепость.

На 5. септемврий въ 6½ часа сутриньта българскитѣ тежки батареи откриха методиченъ артилерийски разрушителенъ огънь по всички фортове, но особено силенъ бѣ огъньтъ по фортоветѣ №№ 6, 7 и 8. Слисанитѣ румъни почнаха да изпразватъ окопитѣ и да бѣгатъ назадъ въ пълненъ безпоредъкъ. Отслабна и артилерийскиятъ огънь отъ гия фортове.

Въ 8 ч. 20 м. минаха въ нападение и пехотнитѣ части на българитѣ. Понесоха се грамадни маси напредъ срещу слисания противникъ, който все пакъ успѣ да нанесе на нападащитѣ тежки загуби, главно предъ теленитѣ мрежи отъ стрелбата на куполнитѣ орждия. Тия тежки жертви обаче не разколебаха нито за мигъ българския войникъ. За по-малко отъ единъ часъ 1-а Преславска бригада достигна теленитѣ мрежи, а следъ други 20 минути — 31 пех. полкъ,

облѣнъ въ кръвьта на собственитѣ си войници, завладѣ форта № 7.

Все съ цената на много жертви и удивляваща храбрость бѣ завладѣнъ още преди 10 ч. пр. пладне фортътъ № 6, а къмъ 11 ч. и фортътъ № 5.

Между 1 и 5 ч. сл. пладне паднаха и фортоветѣ №№ 8, 9, 10 и 2.

Командиръть на крепостьта, генералъ Теодореску, насърдченъ отъ пристигналитѣ му резерви, изпрати първитѣ 5 пехотни дружини срещу дѣсния български флангъ съ задача да го нападнатъ и си отворятъ пѫть къмъ Силистра. Заповѣдано бѣ и на намиращата се въ Силистренската крепость 9-а пех. дивизия да настѫпи къмъ Тутраканъ. Но, за нещастие на румънитѣ, 5-тѣ дружини се натъкнаха на 6. пехотенъ Търновски на Н. В. полкъ и бѣха върнати назадъ съ голѣми загуби, а изпратенитѣ откъмъ Силистра войски се натъкнаха на 6. септември сутриньта на 3-а пехотна Софийска бригада и 9. коненъ полкъ и при с. Сарсънларъ бѣха разбити и дотолкова разстроени, че трѣбваше да изоставятъ и Силистра.

Следъ завладяване до вечерьта на цѣлия фортовъ поясъ, последниятъ напънъ за окончателно овладяване на Тутраканъ се отложи за другия день сутриньта. Боятъ започна още въ 6½ ч. сутриньта. До 11 часа 1-а Преславска бригада успѣ да премине гората. Завърза се оживена артилерийска борба между настанилитѣ се на окрайнинитѣ на гората български батареи и румънскитѣ батареи, разположени по гребена, намиращъ се до самия градъ. Но преди да бѣха минали българитѣ въ нападение, румънскитѣ войски, които заемаха окопитѣ надъ града, бързо започнаха да ги изпразватъ. Наистина, множество други румънски части бѣха плъзнали безъ посока изъ царевичнитѣ ниви и едва проходимата Тутраканска гора, но това бѣха войски безъ офицери. Появиха се, обаче, и отдѣлни румънски части, които съзнателно се пожертвуваха, за да спасятъ положението, но тия жертви бѣха безполезни. Поради все още грамадната сила на обкрѫженитѣ части, нападащиятъ стѣсняваше постоянно отъ западъ, югъ и изтокъ и то съ нуждната предпазливость, живия обрѫчъ около Тутраканъ, докато въ и около града паниката се разпростираше все повече между румънскитѣ части. Следъ бѣгството на генералъ Теодореску общото рѫководство премина въ рѫцетѣ на полковникъ Мазареску, но бѣ вече късно за всѣкакво противодействие. Голѣми маси,

безъ началници, почнаха да преминаватъ презъ града, бързайки къмъ пристанището. Следъ като всички лодки, салове и кораби бѣха препълнени, цѣли румънски роти въ отчаянието си се хвърляха въ Дунава, за да се спасяватъ съ плуване. Само малцина достигнаха отсрещния брѣгъ, между които и знаменосцитѣ на два пехотни полка. Дори имаше и такива, които се опитаха да преминатъ рѣката на сандъци, врати, бѫчви, дървени трупи и пр. и то подъ огъня на българската артилерия. Отчаянието бѣ стигнало до тамъ, че за нѣкоя пробита лодка обезумѣли румънски войници водѣха истински сражения. Само единични хора, влачени отъ водитѣ на Дунава, бѣха спасени отъ румънския дунавски флотъ, който къмъ 3½ ч. сл. пладне получи заповѣдь да се оттегли къмъ Силистра.

Първитѣ части отъ настѫпващитѣ българи влѣзоха къмъ 8 ч. вечерьта въ града, чийто комендантъ предаде крепостьта безусловно. Надъ града, въ който царѣше неописуемъ хаосъ, господствуваше вече победниятъ духъ на българина.

Така, следъ двудневни ожесточени борби, крепостьта Тутраканъ падна въ рѫцетѣ на победителя съ 480 офицера, 28.000 войника, 150 орѫдия, 3.000 коня и пр. Освенъ това, румънитѣ дадоха около 7.000 души убити и ранени, а българитѣ близу 8.000 души! Жертви скѫпи и тежки за българитѣ, но необходими.

Пѫтьтъ на българската 3-а армия, подъ славното водачество на генералъ Тошева, къмъ Северна Добруджа бѣ открить. Този успѣхъ българитѣ дължеха на своитѣ бързи и смѣли решения. Тая победа даде възможность и на действуващата въ Седмоградско 9-а германска армия да напредне, защото румънитѣ бѣха принудени не само да отслабятъ до срѣдата на септември действуващитѣ тамъ войски съ цѣли петь дивизии, но и да вематъ намиращитѣ се въ Букурещъ две пехотни дивизии като общъ резервъ и всички да ги хвърлятъ срещу българитѣ въ Добруджа. Румънската уплаха бѣ двойно по-голѣма, защото тѣхното главно командуване смѣтна, че следъ падането на Тутраканъ, 3-а българска армия ще мине Дунава и като се насочи къмъ Букурещъ, ще постави въ крайно тежко положение и действуващата по това време въ Унгария румънска армия. Наистина, такъвъ единъ начинъ на действуване би далъ въ малко дни решителни резултати, но за него, ако не липсуваше смѣлость

у българитѣ, бѣха нуждни сили и срѣдства, съ каквито тѣ, за жалость, не разполагаха.

Все пакъ, превземането съ открита сила на здраво укрепения Тутраканъ представлява при днешната сила на огъня едно славно и велико дѣло на самопожертвуване, рѣдко въ историята на войнитѣ презъ това столѣтие.

Затова името на Тутраканъ се превърна въ изворъ, отъ който поколѣнията ще черпятъ за дълги години духовна енергия, безъ каквато българскиятъ народъ трудно би просѫществувалъ независимо на тоя свѣтовенъ кръстопѫть.

Операции въ трижгълника Тутраканъ—Добричъ—Силистра

Командуващиятъ на 3-а румънска армия генералъ Асланъ, въ деня на започване на нападението на Тутраканъ, виждайки, че срещу тоя пунктъ се насочватъ голѣми български сили, се помѫчи да му се притече на помощь, като привлѣче намиращитѣ се най-близко до Тутраканъ румънски части. За тая цель той заповѣда на 9-а пехотна румънска дивизия да настѫпи отъ Силистра, на 19-а пехотна дивизия да настѫпи откъмъ Добричъ и дветѣ къмъ Тутраканъ, а руснятъ конен корпусъ да се насочи отъ Меджидие по посока Куртбунаръ—Аккадънларъ.

Преди това, обаче, на 3. септемврий 1-а българска конна дивизия, която отъ Куртбунаръ разузнаваше къмъ Силистра и Добричъ, щомъ узна за настѫплението на една непиятелска колона по пѫтя Добричъ—Куртбунаръ, настѫпи смѣло и при Кочмаръ и Карапелитъ въ нѣколко последователни атаки разби и отхвърли тая колона, като ѝ нанесе голѣми загуби.

Този голѣмъ успѣхъ на българитѣ ще е вѣроятно причината, която е накарала бригадата отъ 19-а румънска дивизия, вмѣсто въ Добричъ, да отстѫпи на северъ. Сѫщата тая румънска дивизия, обаче, получи на 4. септемврий заповѣдь, тоя пѫть отъ генералъ Зайончковски, да нападне следния день Добричъ и да го заеме, въ който градъ настѫпилитѣ отъ Варненския гарнизонъ български войски бѣха влѣзли на 4. септемврий следъ пладне, посрещнати тържествено отъ цѣлия градъ.

Едновременно съ тия войски, сѫщия день по пладне получи заповѣдь да настѫпи за Добричъ и 1-а конна дивизия, но, нощувала въ Кара-сулатъ, конната дивизия се върна на 5. сутриньта въ Куртбунаръ, понеже бѣ узнала, че Добричъ е вече заетъ отъ български войски.

Сѫщия день, макаръ че началникътъ на Източната група, руският генералъ Зайончковски, бѣ получилъ вече за трети пѫть заповѣдь отъ командуващия на 3-а румънска армия да насочи своя корпусъ въ западна посока, остана и тоя день на своето първоначално решение — да събере цѣлата Източна група при Добричъ и тогава да действува. Не помогна и намѣсата на руския посланикъ въ Букурещъ.

И, вмѣсто 19-а румънска дивизия да бѫде насочена къмъ Тутраканъ, тя получи заповѣдь да нападне сѫщия день заедно съ руски конни части Добричъ и да го превземе. Едновременно 61-а дивизия получи заповѣдь да се премѣсти въ района Богданли—Мусубей, а сърбо-хърватската дивизия — въ района Шехвели—Хасанче.

Не по-щастливи бѣха и дружинитѣ отъ 9-а пехотна румънска дивизия, които, въ изпълнение заповѣдьта на командуващия на 3-а румънска армия, настѫпиха отъ Силистра за Тутраканъ на 5. септемврий, сѫщия день, въ който започна и нападението на крепостьта. Отъ Силистра командирътъ на 9-а дивизия тръгна за Тутраканъ само съ 9 дружини и 6 батареи. На 6. септемврий тая румънска дивизия бѣ атакувана отъ 3-а Софийска бригада (41. и 42. пехотни полкове) при с. Сарсънларь и, следъ като остави повече отъ 1.000 убити и ранени, а сѫщо и нѣколко орѫдия, отстѫпи панически къмъ Силистра, а на другия день напусна и тоя градъ. Българитѣ, обаче, заеха опразднената крепость едва на 10. септемврий.

И така, Тутраканъ не видѣ помощьта нито на 19-а пехотна дивизия откъмъ Добричъ, нито на 9-а — откъмъ Силистра. И на война не всичко добре замислено свършва успѣшно.

Войскитѣ отъ Варненския гарнизонъ, които заеха на 4. сл. пл. града Добричъ, възлизаха едва на 4 дружини и 2 батареи, защото останалитѣ 1 дружина и 1 батарея бѣха получили задача да наблюдаватъ простора между Добричъ и Балчикъ.

Една дружина съ една батарея и 1 картечна рота се укрепяваше на около 10 клм. ю. и. отъ Добричъ, а морски части, по заповѣдь отъ Варна, бѣха заели сѫщия день на пладне: Балчикъ, Каварна и носъ Калиакра.

Сѫщия день се заповѣда: да се изпрати въ Добричъ една нескорострелна батарея отъ Аджемлеръ. 1 пехотна рота отъ Варна да смѣни моряцитѣ въ Балчикъ. Наредено бѣ сѫ-

що да се изпрати веднага при Добричъ пристигащия въ Варна турски полкъ.

Една пехотна бригада, заедно съ щаба на 6. пехотна дивизия, пристигна късно вечерьта на 4. септемврий западно отъ Добричъ и се разположи между града и с. Суютчукъ (6 клм. с. з. отъ града).

Конната дивизия бѣ се завърнала обратно въ Куртбунаръ, 40 клм. с. з. отъ Добричъ и толкова — отъ Силистра.

Рано сутриньта на 5. септемврий, когато артилерията още не бѣ заела мѣстото си, а пехотата се окопаваше на позицията северно отъ града (3 клм.), изпратенитѣ на 3—4 клм. предъ позицията колоездачи откриха настѫпление на противникъ срещу града Добричъ. Вече къмъ 8 ч. се водѣше силенъ бой. Настѫпваха голѣми неприятелски сили срещу шепа изморени и неспали презъ нощьта българи. Едновременно откъмъ с. Езибей (с. отъ Добричъ на 8 клм.) се понесоха срещу лѣвия флангъ на българската позиция 6 руски ескадрона. „Никой не би можалъ да повѣрва, че сѫществува въ свѣта сила, която би могла да спре тази страшна стихия, да не стъпчи всичко каквото попадне на пѫтя ѝ“*). Но отдѣлението на майоръ Илчевъ, заело открита позиция заедно съ двѣтѣ роти пехота (8/8 и 4/48 роти), срази съвършено руската конна фурия, а заедно съ това и легендата — че българскиятъ войникъ нѣма да се бие срещу руския врагъ. Въ 10½ часа съ огънь и контъръ-нападение бѣха разбити и отстѫпиха въ пъленъ безпоредъкъ и настѫпилитѣ на 300—400 крачки пехотни неприятелски части.

Въ тоя бой отъ българска страна взеха участие: 9½ пехотни роти и 2 скорострелни батареи, а отъ румънска страна: 39. и 40. румънски полкове и 1 дружина отъ 9. стрелкови полкъ, 8 скорострелни батареи и 6 ескадрона руска конница.

Лесно бѣ възспрѣно и отхвърлено сѫщия день съ помощьта на една дружина отъ Бдинската бригада и 3/15 погранична рота едно ново настѫпление на румънитѣ отъ къмъ с. Кюпелеръ.

Но опасностьта за българитѣ съвсемъ не бѣ минала. И, както командуващиятъ 3-а българска армия, така и командуващиятъ войскитѣ при Добричъ, генералъ Кантарджиевъ, трѣбваше да се погрижатъ да събератъ бързо още войски за отбрана на града Добричъ, който играеше роля и на предна стража за Варна и Шуменъ.

*) Генералъ Кантарджиевъ: „Варна, Балджа, Добричъ“, стр. 33.

Генералъ-лейтенантъ Ст. Тошевъ,
командуващъ IV армия.

И на 6. септемврий генералъ Кантарджиевъ разполагаше вече съ 13 дружини, отъ които 3 турски, а готови бѣха да го подкрепятъ и два полка отъ Бдинската дивизия. Задачата остана сѫщата — отбрана на гр. Добричъ и на изтокъ. И съ произведеното късно едно смѣло противонападение, което отхвърли наново противника въ съставъ 2 руски полка и части отъ 6 различни румънски полка, опасността надъ Добричъ бѣ отстранена и тоя день. По-тежко е било положението при с. Геленджикъ на 6 клм. с. и. отъ Добричъ, кѫдето настѫпиха една сборна румънска бригада срещу една българска дружина. Дружината, следъ славенъ бой, отстѫпи на 500 крачки, но до вечерьта и на този пунктъ пристигнаха две дружини и затвърдиха положението.

Сѫщиятъ день бѣ заетъ и Тутраканъ.

Рано сутринята на 7. септемврий командирътъ на 8. пехотни Приморски полкъ отъ генералния щабъ подполковникъ Минковъ, съгласно съ получената вчерашния день заповѣдь — да настѫпи по посока на Чайръ-Харманъ сев. отъ с. Геленджикъ, като узналъ, че последното е заето отъ румъни, взелъ го съ изненада, но заплати това съ живота си.

На 7. септемврий генералъ Зайончковски бѣ успѣлъ да съсрѣдоточи всички румъно-руски части за единъ общъ пристѫпъ срещу Добричъ, отбраната на който градъ българитѣ успѣха да засилятъ съ 4 български дружини, 3 батареи и пристигналия отъ Варна първи ешелонъ отъ турския полкъ.

Отъ северъ настѫпваха руси, румъни, сърби и хървати съ голѣмъ превесъ на сили срещу българитѣ, заели позиция северно отъ Добричъ, чийто дѣсенъ флангъ опираше на с. Геленджикъ, а лѣвия — на Османъ-Факѫ. Общото настѫпление по цѣлия фронтъ отъ северъ почти бѣ парализирало всѣки опитъ на българитѣ да настѫпятъ. И, наистина, когато 1-а Бдинска бригада се готвѣше да настѫпи, противникътъ откри силенъ артилерийски огънь и гѫсти вериги настѫпиха, а срещу опита на 36. пехотенъ полкъ да се яви въ флангъ, се възправи бойниятъ редъ на цѣлата сърбохърватска дивизия, която се стремѣше да обхване българския боенъ редъ.

Моментътъ бѣ върховенъ. Очевидно бѣ, че сами, съ собствените си сили, българитѣ не можеха да се удържатъ на отбраняванитѣ отъ тѣхъ позиции. Особено лѣвиятъ имъ флангъ, срещу който бѣ насоченъ главниятъ ударъ, гдето 36. български полкъ следъ голѣми загуби отстѫпи по запо-

вѣдь, преследванъ по петитѣ му, а 35. пех. полкъ едва устоявaше на ударитѣ. Трѣбваше да дойде отъ нѣкѫде помощь. И тя дойде!

Генералъ Колевъ, който бѣ чулъ отъ Куртбунаръ силнитѣ артилерийски гърмежи по посока на Добричъ, бѣ решилъ, по своя инициатива, да се притече на помощь и готовъ, той получи такава заповѣдь и отъ командуващия на 3-а българска армия генералъ Тошевъ да замине. И тръгна въ 8 ч. и 45 м. пр. пл. въ три колони: лѣва 1-а бригада, срѣдна Ловчанци и дѣсна — 4-а конна бригада.

И, когато бригадата отъ Бдинската дивизия съ сетни сили водѣше неравната борба, но все още се надѣваше на нѣкоя свърхсила, пристигнаха тичащитѣ две дружини отъ 16. пехотенъ Ловчански полкъ, съ 3½ пеши картечни ескадрона.

Ловчанци, заедно съ картечнитѣ ескадрони и планинската скорострелна батарея, получиха заповѣдь отъ командира на конната дивизия да атакуватъ въ посока на с. Османъ-Факѫ. Изненаданъ отъ смѣлото действие на тия части и застрашенъ отъ къмъ фланга отъ съсрѣдоточената дивизия, противникътъ бѣ принуденъ да отстѫпи къмъ с. Карасинанъ. Преследванъ съ огънь и атакуванъ отъ 2. коненъ полкъ съ 2 конни орѫдия, врагътъ бѣ почти унищоженъ, макаръ че българската конна дивизия не взе участие въ преследването, понеже отбиваше и дебнѣше конната дивизия на противника.

Така, следъ 3 дневни борби около Добричъ, макаръ и по-малобройни, но всички, отъ генерала до редника, смѣли и съобразителни българи, принудиха многобройната и пъстра армия отъ румъни, руси, сърби и хървати, командувана отъ руския генералъ, не само да се откаже отъ завладяването на Добричъ, но и да избѣга на северъ и да се погрижи за спасението си.

Добричъ бѣ запазенъ благодарение още и на дружното действуване на тримата български генерали: Кантарджиевъ, Поповъ и Колевъ, които въ всѣкой опасенъ моментъ си подаваха рѫка и спечелиха победата.

Така, още на следния день отъ легендарния щурмъ на Тутраканъ, българската 3-а армия записа още една блѣскава победа при Добричъ, за да продължи триумфалния си победенъ маршъ чакъ до устието на Дунава и до брѣговетѣ на р. Серетъ.

Общо, загубитѣ на българитѣ въ тридневнитѣ боеве около Добричъ възлѣзоха на 2,753 убити, ранени и неизвестни, безъ загубитѣ на конната дивизия.

Така, Тутраканъ, Силистра и Добричъ, заемани отъ около 50 румънски дружини и подкрепени отъ единъ руски корпусъ и една усилена конна дивизия, деветь дни отъ обявяването на войната, бѣха вече въ български рѫце. Победи наистина славни и велики, които разколебаха дори румънския фронтъ презъ Карпатитѣ въ Трансилвания.

Трѣбва, обаче, да се отбележи още отъ сега, че победитѣ на българитѣ, победи спечелени съ голѣма храбрость и съ още по-тежки загуби въ хора, бѣха помрачени още въ първитѣ дни съ извършенитѣ отъ отстѫпващитѣ румънски войски жестокости надъ невинни деца, жени, старци и мѫже. Въ нѣкои населени пунктове, като Добричъ, Балджа и др., бѣха изклани и труповетѣ обезобразени не само на възрастни българи, но и на жени и деца. Вънъ отъ това, около 25.000 мѫже, жени и деца сѫ били отвлѣчени отъ цѣла Добруджа, звѣрства и ужаси, провѣрени и констатирани и отъ разни чужди кореспонденти*).

Настѫпление на българитѣ въ Северна Добруджа между Дунава и Черно-море

На война най-плодоносни сѫ резултатитѣ отъ едно безспирно преследване на разбитъ отстѫпващъ противникъ. За такова преследване, обаче, сѫ потрѣбни прѣсни войски. А следъ упорито водени боеве обикновено командуващитѣ не разполагатъ съ такива войски.

И, ако германското командуване настоя веднага, следъ превземането на Тутраканъ и Силистра, да се настѫпи за да бѫде окончателно разстроенъ противника, а българското командуване не се съгласи да изпълни тая прибързана заповѣдь, това се дължи не само на голѣмата преумора и понесени загуби отъ страна на 3-а българска армия, но още и на всѣпата разпръснатость — фронтътъ ѝ се простираше на цѣли 160 клм.

Едва на 12. септември армията настѫпи въ северо-източна посока и, следъ слаби престрелки съ противника, отдѣлитѣ колони можаха да достигнатъ даденитѣ имъ обекти. На следния день настѫплението на българитѣ продължи,

*) Генералъ С. Тошевъ. Действията на 3-а армия въ Добруджа презъ 1916. г., стр. 78.

но даванията отъ страна на противника отпоръ все повече нарастваше. Стана ясно и за дветѣ страни, че предстои нова решителна среща. Румънитѣ, подсилени и ободрени, събрани при това на по-кѫсъ фронтъ, желаеха да примѣрятъ отново силитѣ си. Победителитѣ-българи търсѣха сѫщо така среща.

Румъно-рускитѣ войски, разположени на изпѫкналия на югъ фронтъ: Кузгунъ-тепе—Дереси—Кара-Омеръ, се бѣха окопали, затова и задачата на българитѣ ставаше по-трудна. По всичко личеше, че разбитиятъ противникъ бѣ успѣлъ да се изправи отново на нозетѣ си.

Идеята на фелдмаршалъ фонъ Макензенъ бѣ да се нападне дѣсниятъ неприятелски флангъ, за да се откѫсне отъ Дунава и притисне къмъ Черно-море, обаче, упоритостьта на руси и сърбо-хървати въ центъра, които съ това бѣха образували единъ издаденъ остъръ ѫгълъ, накара командуващия на 3-а българска армия да усвои другъ начинъ на действуване: демонстративни действия на двата фланга съ силенъ ударъ въ центъра. Това решение налагаше, обаче, на атакуващия да разполага съ резерви, каквито нѣмаше, защото ударътъ бѣ насоченъ срещу най-коравитѣ неприятелски части: руси и сърби. Самата българска армия бѣ, при това, разхвърлена на единъ неотговарящъ на силитѣ ѝ фронтъ — отъ Балчикъ до Силистра.

Воденията презъ цѣлия день на 14. септемврий бой свърши наистина съ отстѫпление на северния противникъ, но успѣхътъ се дължеше главно на блѣскавитѣ резултати, добити не въ центъра, а на лѣвия неприятелски флангъ отъ Варненския подвижетъ резервъ, 6-а дивизия и съседнитѣ неи части отъ 4-а дивизия.

Увлечението, обаче, на дѣсния флангъ на Софийската дивизия щѣше да докара безъ малко катастрофа за цѣлата армия, ако противникътъ бѣ използувалъ временния си успѣхъ между Софийската (1-а) и Преславската (4-а) дивизии.

Видѣ се изобщо, че избраниятъ за тоя день начинъ на действуване не бѣ най-подходящиятъ. Все пакъ, още презъ нощьта срещу 15. септемврий румъни, руси, сърби и хървати бѣха отстѫпили бързо на северъ, отстѫпление, което българитѣ не можаха да забележатъ. Северниятъ противникъ бързаше да заеме, споредъ изработенъ отъ по-рано планъ, добре укрепената позиция: Расова—Кубадинъ—Тузла.

И, когато на 15. септемврий сутринята се видѣ, че цѣлиятъ фронтъ е очистенъ отъ неприятеля, българитѣ въ походни колони се впуснаха да догонятъ врага.

Колонитѣ се наредиха отъ лѣво на дѣсно: бригадата Боде*, 1-а пехотна Софийска, 4-а пехотна Преславска и 6-а пехотна Бдинска дивизии, Варненскиятъ подвиженъ резервъ и конната дивизия.

Разстоянието до новата укрепена позиция на отстѫпващия противникъ отстоеше: отъ лѣвото българско крило срѣдно 15—18 клм., отъ центъра — 30 клм. и отъ дѣсното българско крило — срѣдно 25 клм. Двойно по-голѣмо бѣ разстоянието до желѣзопѫтната линия Черна-вода—Кюстенджа, по която пристигаха подкрепления, както и бойни и хранителни потрѣбности на румънската армия. Заради това на конната дивизия българското командуване възложи задачата да се промъкне въ тила на неприятелското разположение и да разруши тая желѣзопѫтна линия.

Българското настѫпление продължи на 15. и 16., въ който день предитѣ стражи (авангардитѣ) на отдѣлнитѣ колони вече влѣзоха въ допиръ съ противника по цѣлия фронтъ отъ Тузла при морето до Расова — на дунавския брѣгъ.

Първо нападение срещу укрепената Кубадинска линия. Румънски десантъ при с. Рахово

Укрепената линия Расово—Кубадинъ—Тузла, дълга 72 клм., опира своя дѣсенъ флангъ на р. Дунавъ, ю. з. отъ Расово, а лѣвиятъ си флангъ — на брѣга на Черно-море при Тузла. На еднакво разстояние отъ Дунава и морето е Кубадинъ съ командно положение и вѫзелъ на нѣколко пѫтища, които водятъ лѫчовидно по всички посоки. Ако тая точка падне въ рѫцетѣ на атакуващия, ще бѫдатъ принудени и крилата, отъ страхъ да не бѫдатъ притиснати къмъ Дунава и морето, да отстѫпятъ. Следователно, почти цѣлата отбранителна линия зависѣше отъ здравината на тая точка.

Цѣлата отбранителна линия бѣ много силно укрепена и се разпадаше на три главни групи: най-важната отъ тѣхъ

*) По заповѣдь на фелдмаршалъ Макензенъ бѣ формирана тая бригада на 10. септемврий 1916. г. въ съставъ: (4 дружини) германска пехотна, 2 тежки и 1 австрийска далекобойна батарея и 3 ескадрона. Тя настѫпваше на крайния лѣвъ флангъ по брѣга на Дунава.

бѣ централната, дълга около 22 клм., която включваше на западъ с. Кокарджа и достигаше 8 клм. на изтокъ отъ Кубадинъ (к. 121). Най-силно бѣха укрепени позициитѣ предъ тоя пунктъ, имащъ при това отличенъ обстрелъ.

Другитѣ две групи — дѣсната започваше отъ Дунава и свършваше западно отъ Кокарджа, а лѣвата — отъ Узунларъ и отиваше до морето. Предъ главната отбранителна линия бѣха заети по цѣлия фронтъ силни предни пунктове. Окопи имаше въ нѣколко линии, свързани съ ходове за съобщения и оградени съ телени мрежи.

Задъ тая отбранителна линия срѣдно на 20—25 клм. минаваше по цѣлата ѝ дължина желѣзопѫтна линия — а фланговетѣ опрѣни: единиятъ на голѣма рѣка, а другиятъ — на море, две преимущества отъ извънредно значение за отбраната на предварително укрепената позиция.

Вънъ отъ всичко това, тая позиция бѣ заета, споредъ добититѣ сведения, отъ около 70 дружини, 90 полски и нѣколко тежки батареи и 32 ескадрона, срещу които българитѣ бѣха противопоставили само 62 дружини, отъ които 4 германски и 3 турски, 3 пионерни дружини, 28 ескадрона и 54 батареи, отъ които 11 тежки и 5 гаубични.

Предстоеха, следователно, упорити борби, въ които отъ северъ добре укрепени се противопоставиха румъни, руси, сърби и хървати, а отъ югъ се готвѣха да нападатъ: българи, германци и турци. Но борбата щѣше да се води главно между румъни отъ северъ и българи — откъмъ югъ.

Първото нападение срещу укрепената Кубадинска позиция бѣ опредѣлено за 17. септемврий, но, понеже тежката артилерия не успѣ да се настани презъ нощьта срещу 17. на позиция, то се отложи за 18. септемврий.

Но презъ нощьта срещу 18. 2-а бригада отъ Софийската дивизия се бѣ увлѣкла напредъ и, обстрелвана, не е могла да почине цѣлата нощь. Разстроена отъ тоя нощенъ бой, цѣлата дивизия е трѣбвало да дочака устройството на тая бригада и да започне атаката едва въ 11 ч.

И, все пакъ, воденията презъ цѣлия день бой отъ страна на българитѣ бѣ преценена като задоволителенъ; особено резултатни бѣха действията на 4-а Преславска дивизия и 2-а Софийска бригада. Смѣтна се дори. че предъ тия части неприятелскиятъ фронтъ е пробитъ и противникътъ е отстѫпилъ и затова решено бѣ за следния день: врагътъ да бѫде преследванъ. За тая цель: 1-а Софийска бригада и бригадата Боде ще останатъ на мѣстата, които заематъ, а

2-а Софийска бригада, 4-а Преславска и 6-а Бдинска дивизия и 7 дружини отъ Добричкитѣ дружини, всичко 46 дружини, да нападнатъ дружно централния участъкъ Кокарджа—Качамакъ—Кубадинъ, за да развиятъ и довършатъ успѣха. 74. турски полкъ ще остане като заслонъ къмъ с. Османча, а конната дивизия, усилена, ще съдействува на нападението съ единъ пробивъ къмъ с. Османъ-Факѫ.

На 19. септемврий, самото, така подготвено нападение, започна при п ъ л н о, както се изразява командуващиятъ 3-а българска армия, оптимистично настроение. Особено голѣма надежда се възлагаше, казва генералъ Тошевъ, на едновременната атака на Кубадинъ отъ 12-тѣ дружини на 6-а Бдинска дивизия, подпомогнати на дѣсния си флангъ отъ 7-тѣ дружини отъ лѣвата колона на Добричкитѣ войски*).

Но тоя бой се разви така, че Бдинската дивизия не само не успѣ да завладѣе. Кубадинъ, но още на пладне бѣ принудена да заеме изходното си положение и да спре всѣки новъ опитъ за атака. А и дружинитѣ, които се бѣха сражавали при Добричъ, вмѣсто да съдействуватъ, като се приближатъ къмъ Бдинци, увличатъ се право напредъ и изоставятъ възложената имъ задача, и наедно съ това компрометиратъ и главния ударъ.. Неуспѣшни бѣха и атакитѣ на преславци и софиянци, разтегнати на единъ фронтъ отъ 18 клм., и то безъ всѣкакви поддръжки.

И, за да не се дочака нѣкоя по-неприятна изненада, командуващиятъ армията взе решение: цѣлиятъ боенъ фронтъ да се отдръпне още презъ нощьта на около 4 клм. назадъ — на позициитѣ, заемани при началото на нападението на 18. септемврий, и да се поискатъ веднага подкрепления.

Споредъ главнокомандуващия генералъ Жековъ**), неуспѣхътъ при Кубадинъ напомня оня при Чаталджа на 4. и 5. ноемврий 1912. г., защото и сега, както и тогава, нашиятъ неуспѣхъ не е заслуга на противника. Обстановката е сѫщаква, както и причинитѣ на неуспѣха сѫ, общо взето, сѫщитѣ, най-важната отъ които е липса на организирано превъзходство на артилерийския огънь.“

Този първи и последенъ успѣхъ на румъни и руси въ Добруджа възвърна смѣлостьта имъ и тѣ презъ първитѣ

*) Op. cit., стр. 118.

**) Генералъ Н. Жековъ, Българско войнство 1878—1928 Хг., стр. 408—409.

две седмици се опитаха на нѣколко пѫти, но все безуспѣшно: да разкѫсатъ българската отбрана и да отхвърлятъ частитѣ на югъ. Особено настойчиви бѣха румънитѣ срещу дѣсното българско крило, чиято позиция не само че не бѣ още достатъчно организирана, но и най-слабо заета. Да бѫде засилено това крило — командуването си послужи съ пристигащитѣ турски части, които заеха мѣсто между конната дивизия и войскитѣ, които се биха при Добричъ.

Все презъ това време на Добруджанския фронтъ пристигнаха две нови руски дивизии (115-а и 3-а стрелкова).

Отъ 21. септемврий до края на месеца бѣ настѫпило едно относително затишие: готвѣха се за нова борба:

94 дружини, 63 батареи и 38 ескадрона руси и румъни, сърби и хървати,

срещу:

79 дружини, 62 батареи и 29 ескадрона българи, турци и нѣмци.

3-а българска армия бѣ намалѣла съ 19.122 души, а засилена съ два маршеви полка и 18 турски дружини.

На 27. и 28. септемврий пристигнаха останалитѣ два турски полка отъ VI. корпусъ и маршевата бригада. Очакваше се пристигането на 217-а германска дивизия и тежка артилерия.

Румънски десантъ при с. Рахово. Разузнаванията за противника бѣха установили, че той засилва своя лѣвъ флангъ къмъ морето и че трупа мостовъ материалъ на лѣвия брѣгъ на р. Дунавъ около селото Поени, западно отъ езерото Гречиларъ. На дѣсния брѣгъ на Дунава срещу това село се намира българското село Рахово, почти на еднакво разстояние отъ Русе и Тутраканъ.

И преди още българитѣ да могатъ да вематъ достатъчни мѣрки, сѫщия день, 1. октомврий, когато генералъ Зайончковски започна решителни действия предъ центъра и дѣсното крило на българитѣ при Кубадинъ на фронтъ 25 клм., румънитѣ предприеха една много добре обмислена, но лошо изпълнена операция — да минатъ Дунава при с. Рахово и да се явятъ дълбоко въ тилъ на заетитѣ въ тежка борба българи при Кубадинъ.

Презъ нощьта на 1. октомврий частитѣ отъ 10. пехотна румънска дивизия, предназначени да заематъ при с. Рахово една предмостова позиция, за да осигурятъ минаването на цѣла армия, се прехвърлятъ на дѣсния брѣгъ на Дунава и въ продължение на 3 деня водиха бой съ набързо изпращанитѣ отъ разни съседни и по-далечни пунктове български опълченски, маршеви и други части, които сръчностьта на командира на 5. маршеви полкъ можа успѣшно да противопостави. Въ това време австрийски монитори по Дунава попрѣчиха да бѫде прехвърленъ мостъ и по тоя начинъ — румънското командуване се видѣ принудено да се откаже отъ операцията. Презъ нощьта срещу 4. октомврий всички румънски части бѣха вече „успѣли“ да се завърнатъ на лѣвия брѣгъ, следъ като оставиха 100 души пленници и 600—700 души убити.

Но, когато на 3. срещу 4. миналитѣ при с. Рахово румъни сѫ принудени да търсятъ наново лѣвия брѣгъ на Дунава, почти въ сѫщото това време на северния фронтъ руситѣ настѫпиха срещу двата турски полка и принудиха почти цѣлата 25-а турска дивизия: да отстѫпи презъ нощьта въ пъленъ безпоредъкъ. Положението е могло да бѫде възстановено следъ 5—6 часа, съ изпратенитѣ български подкрепления, но руситѣ успѣватъ да пленятъ 2.557 низами (сирийци по народность) и 2 турски батареи.

Нападенията отъ северъ, особено срещу дѣсното българско крило (конната дивизия спешена, добричкитѣ войски и Бдинската бригада) продължиха до 7. октомврий вечерьта. Следъ това до 19. с. м., въ който день почнаха да нападатъ на свой редъ българитѣ, нѣмаше никакви действия презъ тия 12 дни на Кубадинската укрепена линия. Противникътъ, изтощенъ, мина къмъ отбрана, както бѣха сторили това румънскитѣ армии, действуващи въ Трансилвания още къмъ 1. октомврий.

Действия на Карпатския фронтъ въ Трансилвания

Къмъ 10. септемврий тритѣ румънски армии, действуващи на северния фронтъ, бѣха достигнали линията: Оршова—Брашовъ—Дорна-Ватра. Тѣ трѣбваше да спратъ на тая линия по следнитѣ причини: генералъ Брусиловъ, който, като атакува още единъ пѫть въ Буковина на 21. августъ, бѣ принуденъ, следъ нѣколко дни, да спре настѫплението си не само поради умора, но и поради липса на бойни потрѣбности; разтегналитѣ се въ равнината три румънски армии на фронтъ 400 клм. се оказаха слаби за настѫпление; катастрофата при Тутраканъ, Силистра, Добричъ и цѣлата 3-а руско-румънска армия въ Добруджа внесе паническа уплаха въ румънското главно командуване, което трѣбваше

да праща всички подкрепления на тоя фронтъ и да забрави за известно време главния операционенъ театръръ. Но генералъ Фалкенхайнъ начело съ една формирана съ най-голѣма бързина армия отъ 10 пехотни и 2 конни дивизии (9-а армия) разби при Херманщадъ отъ 26. до 29. септемврий 1-а румънска армия, която при безредното си отстжпление увлѣче и 2-а румънска армия, като принуди тия две армии да се отдрѣпнатъ по гребена на Карпатитѣ, гдето, парализирани, се укрепиха и останаха на волята на генералъ Фалкенхайнъ чакъ до срѣдата на м. ноемврий, когато отново ги нападна и срина въ влашката равнина.

Второ нападение на Кубадинската укрепена линия отъ българитѣ и тѣхното настжпление на северъ

Още щомъ бѣ установено, главно чрезъ заловени заповѣди, издадени отъ руския генералъ Зайончковски, че и руси, и румъни минаватъ отъ 8. октомврий въ отбрана, командуващиятъ 3-а българска армия предупреди армията, че й предстои въ скоро време да предприеме настжпление. И започна усилена подготовка за нея. Нападението можеше да започне още на 4. октомврий, но поради закъсняването на 217-а германска дивизия и тежката артилерия, то се отложи за 19. октомврий, а, за да се въведе противникътъ въ заблуждение, заповѣда се на частитѣ да се окопаватъ.

Така опредѣленото за 19. октомврий нападение фелдмаршалъ Макензенъ пожела самъ да ржководи и командува презъ време на военнитѣ действия, като подѣли нападащата армия на две групи: Западна подъ командата на генералълейтенантъ Ст. Тошевъ и Източна — повѣрена на генералъмайоръ Т. Кантарджиевъ.

Западната група броеше 49 пехотни дружини, а Източната — 45, засилена съ германската тежка артилерия, 1. и 2. български тежки артилерийски полкове и конната дивизия отъ 28 ескадрона.

Споредъ изработения отъ фелдмаршалъ Макензенъ планъ за нападение, главниятъ ударъ се възлагаше да нанесе Източната група по посока на Топра-Хисаръ, на 18 клм. западно отъ черноморския брѣгъ и толкова югоизточно отъ Кубадинъ, а на Западната група — да съдействува на тоя ударъ, като настжпи предъ себе си.

Фронтътъ на Източната група възлизаше отъ с. Тузла до с. Аджемларъ на 28 клм., а на Западната група — 34 клм.

За противника българитѣ знаеха, че иматъ на среща си около 132 дружини и 40 ескадрона. За неприятелската артилерия достатъчни сведения нѣмаха. Докато българитѣ чакаха съ голѣма самоувѣреность крайния успѣхъ на предстоящитѣ военни действия, тѣ смѣтаха, че противникътъ имъ, ако и да имаше числено превъзходство, бѣ разстроенъ отъ голѣмитѣ загуби, а вѣрата му въ успѣха разколебана.

Напротивъ, пристигането на 217. германска дивизия и съпровождащата я тежка артилерия повдигна още повече духа на българитѣ.

Заповѣдьта за действията на 19. октомврий се получи още на 16. октомврий. Дойде опредѣленията за нападение день. „Като по чудо, пише командуващиятъ 3-а българска армия генералъ Тошевъ, нощьта срещу 19. октомврий премина при пълно спокойствие. По българскитѣ позиции абсолютно никакъвъ звукъ, никаква свѣтлинка.“

Въ 6 ч. и 30 м. сутриньта започна, съгласно съ заповѣдьта, артилерийската престрелка. „Избликаха тамъ далечъ високи землени извори и се засъбаря всичко срещнато по пжтя на чугуненитѣ ядра. Къмъ 8 ч. и 30 м. сутринъта стрелбата достигна до пълното развитие и завилнѣ тогава ужасна хала по неприятелскитѣ позиции и цѣлиятъ ширъ се задими отъ пушецитѣ на грамаденъ пожаръ.“

„Долу къмъ Топра-Хисаръ ставаше нѣщо по-ужасно, неописуемо, сжщински адъ. Освенъ черния димъ отъ стотицитѣ пръскания, вдигахасе голѣми облаци прахъ отъ съборенитѣ стени и сгради. Хвърчеха покриви, срутваха се кжщи, горѣха грамадни кладни сѣно и слама и абсолютно бѣ затъмнено цѣлото пространство до морето. Смъртьта вилнѣеше всжде и човѣкъ би помислилъ, че тамъ вече не остана жива душа.“

„Но ето, пехотата тръгна и неприятелскитѣ батареи тутакси откриха своитѣ урагани.“

Така боевете съ сжщата упоритость и борби продължиха и следния день, 20. октомврий, безъ, обаче, да бжде взетъ нито Топра-Хисаръ, нито Кубадинъ.

Тоя день вечерьта частитѣ отъ дветѣ групи стигнаха отъ изтокъ къмъ западъ на линията: южна окрайна на с. Тузла, на 3 клм. южно отъ с. Топра-Хисаръ, на 4 клм. отъ Кубадинъ. И въ центъра с. Аджемларъ остана и тоя день въ ржцетѣ на противника. Само Софийската дивизия зае главната неприятелска линия отъ Дунава до к. 142 и спешената

конна дивизия, подсилена съ 8 пехотни дружини и 4½ батареи, напредна цѣли 6 клм.

Едва на третия день — 21. октомврий, следъ крайно упорити боеве, 4-а Преславска дивизия отъ Западната група можа и то къмъ 5 ч. сл. пл. да изтласка руситѣ отъ Кубадинъ, възелъ на много пѫтища и шосета, сѫщо и 217. германска дивизия, подпомогната отъ успѣхитѣ на действуващитѣ съ конната дивизия пехотни части, които къмъ пладне заеха с. Мулчьова на 5 клм. северо-източно отъ Топра-Хисаръ, можа да заеме следъ това дадения й още за 19. октомврий обектъ — силно укрепеното и отбранявано отъ 19-а румънска дивизия и сръбски части с. Топра-Хисаръ.

Съ нанесенитѣ презъ тоя день решителни победи отъ частитѣ на Западната група, пѫтьтъ за Черна-вода и Меджидие бѣ вече открить, а съ повалянето отъ Източната група лѣво неприятелско крило разбититѣ 19-а и 5-а пехотни и 3-а конна румънски дивизии, а сѫщо и 61-а руска дивизия трѣбваше да бѣгатъ на северъ.

Нощьта, обаче, тури край на операциитѣ за тоя день, и макаръ да нѣмаше време да се преследва, победата дойде на време, защото не позволи на стоварващитѣ се на гара Меджидие новопристигнали руски части да взематъ участие въ боеветѣ на главната отбранителна линия южно отъ ж. п. линия: Черна-вода—Кюстенджа.

Рано сутриньта на 22. октомврий започна енергичното преследване на разбития и отстѫпващъ на северъ противникъ. Тоя день крайнятъ дѣсенъ флангъ, генералъ Колевъ, напредна 24 клм., като зае Кюстенджа и достигна северно отъ с. Канара на черноморския брѣгъ. Въ Кюстенджа остана за гарнизонъ една маршева дружина. По-бавно напредваше преследването въ центъра, около 12 клм., и още по-слабо — на дѣсния флангъ, гдето впрочемъ бѣ заповѣдано да се настѫпва внимателно, като се използува тежката артилерия срещу предмостовото укрепление Черна-вода.

Тоя день българитѣ стигнаха на линията: с. Канара (северно отъ него) — с. Алаканъ—с. Туркъ-Мурфатларъ— Кюшъ-Мамутъ, а на западъ — Софийската дивизия зае вечерьта гребена Караманджа.

На 23. октомврий сутриньта фелдмаршалъ Макензенъ заповѣда отново да се продължи преследването на противника съ всички разполагаеми сили по петитѣ и безъ губене

време да се навлѣзе въ Расово и Черна-вода*). На дѣсния флангъ конната дивизия разви тоя день плодовита дейность. Въ района между селата Каролъ I — Чакракчи — кота 103 конната дивизия, засилена съ 2 пехотни дружини, 5 пехотни картечни ескадрона и конно-артилерийско отдѣление, следъ като изсѣче една румънска дружина, попадна на други 4—5 бѣгащи дружини, които сѫщо така бѣха изсѣчени или пленени. По-нататъкъ, при с. Кара-Мурадъ, бѣ забелязана нова неприятелска колона, къмъ която се понесе единъ ескадронъ отъ 6-и коненъ полкъ, но 2 руски ескадрона му попрѣчиха; въ това време, обаче, първата линия отъ 9-и коненъ полкъ успѣ да стигне голѣмата група отъ неприятеля и бързо се справи съ нея. Между пленениtѣ попадна единъ румънски бригаденъ командиръ. Настигната бѣ и една отстѫпваща колона къмъ с. Долу-Факъ. Сѫщиятъ полкъ настигна още една колона румъни и руси, и плени, заедно съ знамето на 265-а Оренбургска дружина, нѣколко офицери и между тѣхъ единъ руски полковникъ.

Следъ тия успѣхи ядрото на конницата се съсрѣдоточи задъ кота 103, защото бѣ донесено за появяването на една неприятелска конна бригада около с. Чаракчи и за голѣми неприятелски части, идещи откъмъ селата Кьостелъ—Докузьолъ за с. Каролъ I. Вечерьта българската конна дивизия нощува около с. Кара-Мурадъ. Заловенитѣ пленници възлизаха на 1.500 души, между които 250 руси. Западната група зае тоя день на крайния лѣвъ флангъ с. Расово и въ центъра гр. Меджидие съ части отъ Преславската дивизия. Загубитѣ на руситѣ бѣха огромни. Окопитѣ и полето предъ града бѣха осѣяни съ убити. На гарата имало още неразтоварени руски части, които бързо се изгубили въ разни посоки. Противникътъ, следъ като понесе голѣми загуби, отстѫпи въ безредие на 3—4 клм. задъ блатото. Преславската дивизия нощува по височинитѣ надъ самия градъ, а въ града бѣха изпратени вечерьта патрули, които намѣрили Меджидие ограбенъ и опразднен.

Макаръ че успѣхитѣ на българитѣ бѣха голѣми, черноводското предмостово укрепление остана тоя день въ рѫцетѣ на противника.

---

*) Въ заповѣдьта на фелдмаршала бѣше казано точно: „очаквамъ днесь Расово и Черна-вода да се взематъ." Генералъ Тошевъ, Op. cit., стр. 221.

Този день падна убитъ командиръ̀тъ на 8-а Приморски полкъ, полковникъ Свѣщаровъ.

За следния день остана само една задача на Западната губитѣ на руситѣ бѣха огромни. Окопитѣ и полето предъ мостово укрепление. Източната група получи задача да заеме съ пехотнитѣ части с. Кара-Мурадъ, с. Доробанци и с. Каролъ I. А конната дивизия бѣ оставена на свобода да продължи преследването на румъни и руси въ северна посока. Тежката артилерия отъ тая група се придаваше на Западната група.

За нападение на Черна-вода бѣха назначени 1-а, 4-а и Сборната български и 25-а турска дивизии. 15-а турска дивизия съ две батареи остана въ разположение на командуващия групата. До вечерьта, обаче, противникъ̀тъ се държа здраво, но следъ това, подъ прикритието на нощьта, напусна незабелязано града и мина на другата страна на Дунава по ж. п. мостъ, а само малки части отстѫпиха по шосето за Хърсово.

На другия день, 24. октомврий, още къмъ 10 ч. пр. пл., когато цѣлата предмостова крепость е вече въ рѫцетѣ на българитѣ, противникъ̀тъ бѣ успѣлъ да отнесе съ себе си всичко. Останали бѣха само около 500—600 румънски войника, които, следъ опита да си пробиятъ пѫть къмъ морето, дадоха 150 убити и 350 души съ 2 офицера пленени. Все пакъ, около 200 вагона, 2 локомотива, нѣколко оръдия и картечници, а сѫщо и много други материали бѣха заловени отъ българитѣ, които румънитѣ не бѣха успѣли да прехвърлятъ по моста на лѣвия брѣгъ на Дунава.

Отъ следния день, 25. октомврий, до края на месеца въ допиръ съ противника на северъ бѣ само конната дивизия, която съ единъ коненъ полкъ зае на 26. октомврий гр. Хърсово, а на 28. и 29. цѣлата дивизия остана да почива въ с. Муслу-бей.

Съ завладяването на линията Черна-вода—Кюстенджа и съ заемане отъ 3-а българска армия на най-тѣсното пространство между Дунава и Черно-море отъ с. Бонасчи на р. Дунавъ до езерото Ташавлу на брѣга на морето — около 50 клм., българскиятъ оперативенъ планъ въ Добруджа се смѣтна за изпълненъ, макаръ и съ едно закъснение отъ три и повече седмици, причинено главно отъ първия неуспѣхъ на нападението му срещу Кубадинската укрепена позиция.

А и германското командуване бързаше съ организирането на една голѣма операция въ сърдцето на Румъния за

окончателно сразяване на изневѣрилия бившъ съюзникъ.

За тая цель всички войски, действуващи въ Добруджа, съ заповѣдь отъ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ № 1115 бѣха подѣлени на две:

1-о. Войски, които оставатъ въ Добруджа, за да очистятъ тая область окончателно отъ противника, да укрепятъ позицията с. Бонасчи—езерото Ташавлу и да охраняватъ дунавския и морския брѣгове, и

2-о. Войски, които трѣбваше да минатъ Дунава за съвмѣстно действуване съ настѫпващитѣ откъмъ Карпатитѣ германо-австрийски армии.

Съгласно съ окончателното разпредѣление, станало къмъ 10. ноември, въ състава на 3-а българска армия останаха 43½ български дружини, турскиятъ корпусъ, 9. германски резервенъ полкъ заедно съ конната дивизия и тежката българска артилерия; излѣзоха, обаче, отъ армията: германскитѣ части безъ морската батарея и Софийската дивизия безъ 16. пехотенъ Ловчански полкъ.

Щомъ частитѣ отъ 3-а българска армия излѣзоха да укрепяватъ новата позиция, щабътъ на армията се премѣсти въ гр. Меджидие.

Но още на 29. октомврий се получи заповѣдь за ново настѫпление, което бѣ предприето на 2. ноември. Сѫщиятъ день, обаче, следъ като частитѣ бѣха изминали повече отъ 20 клм., последва нова заповѣдь за връщане на цѣлата армия още на другия день на позицията, приготвена за отбрана, понеже се узнало, че е възможно едно ново нападение на руси и румъни на югъ.

И още на 6. XI. имаше положителни сведения, че противникъ̀тъ отъ северъ, засиленъ значително, предприема настѫпление на югъ срещу българитѣ и на 10. преднитѣ пехотни части и конната дивизия на българитѣ, намиращи се до тогава предъ главната отбранителна линия, бѣха се прибрали вече задъ нея.

До 18. XI. главно руски части продължаваха да се настѫпватъ предъ позицията на българитѣ, които усилено се укрепяваха. Последнитѣ бѣха заели отбранителната линия отъ Дунава до морето отъ лѣво на дѣсно: 4-а Преславска дивизия, турскиятъ корпусъ, Сборната дивизия*) всичко:

68 дружини, 53 батареи и 27 ескадрона, срещу които,

*) Въ състава на тая дивизия, повѣрена на генералъ Кантарджиевъ, влизаха 35., 36. пехотни и 6 маршеви полкове.

споредъ събранитѣ тогава сведения, неприятелтъ отъ северъ е настжпилъ съ 6 пехотни и 1 конна дивизия, а на лѣвия брѣгъ на Дунава, между Черна вода и Силистра, се съсрѣдоточавалъ 4. руски армейски корпусъ, а се очаквалъ и 34 армейски корпусъ.

Първиятъ сериозенъ бой стана на 23. XI. срещу участъка на Сборната дивизия*), нападната отъ 30-а руска дивизия. По-слаби или по-засилени, действията продължиха до края на месеца, безъ особени резултати. Въ тия боеве на 26. XI. загинаха отъ една граната трима храбри български офицери: командира на 16 п. Ловчански полкъ полковникъ Ивановъ и майоритѣ отъ 35 п. Врачански и 5 артилерийски полкъ: Савовъ и Илиевъ.

Все презъ това време, когато 3-а българска армия очакваше нападение отъ северъ, отдѣленитѣ отъ нея части: 217-а германска дивизия, бригадата Боде, 6. уланскиполкъ и 1-а Софийска дивизия, засилени съ 12-а българска и една турска дивизия, образуваха новоформираната Дунавска армия подъ началството на фелдмаршалъ Макензенъ, която на 24. и 25. XI. мина Дунава при Свищовъ, и започнаха действията въ Румъния за завладяването на Букурещъ.

За предстоящитѣ действия въ Добруджа 3-а българска армия оставаше, следователно, да разчита само на своитѣ собствени сили. Сериозни действия се развиха на 1. и 2. декемврий съ участие за първи пжть и на бойни коли (танкове) отъ страна на руситѣ, но, въпрѣки голѣмитѣ загуби на 10-а Сибирска дивизия, имаща за обектъ — издадения жгълъ отъ позицията, заемана отъ 4-а българска дивизия, положението остана непромѣнено. Неприятелтъ отъ северъ бѣ сжщо така укрепенъ и, следъ неуспѣшнитѣ нападения, зае позицията си.

Но, повеже победоносното настжпление на Дунавската армия на лѣвия брѣгъ на Дунава източно отъ линията: Плоещъ—Букурещъ, поставяше вече въ затруднено положение и руско-румънската армия въ Добруджа срещу 3-а българска армия, последната получи заповѣдь (1. XII.) да бди за противника и, въ случай, че той поиска да отстжпи — да го

*) На 22. септемврий за командуващъ 3-а българска армия бѣ назначенъ генералъ-майоръ Нерѣзовъ. Смѣната на генералъ Тошевъ, извиканъ въ Кюстендилъ, стана поради недоразумения презъ последнитѣ седмици съ фелдмаршалъ Макензенъ. Генералъ-лейтенантъ Тошевъ получи по-късно командуването на армия на южния фронтъ.

Генералъ Сава Савовъ,

Командиръ на V армия въ края на първата свѣтов. война.

нападне презъ нощьта. Тоя начинъ на действуване облекчаваше операциитѣ на другия брѣгъ на Дунава. Още на 12. XII. отредътъ на генералъ Назлъмовъ, който преди това охраняваше дѣсния Дунавски брѣгъ, въ съставъ 7 дружини, 1 ескадронъ и 3 батареи, бѣ миналъ р. Дунавъ и взе участие въ боя при Колмацулуй.

На 15. XII. българитѣ въ Добруджа настжпиха на северъ.

Остжплението на северния противникъ въ Добруджа продължи безспирно чакъ до предмостовитѣ укрепления предъ Мачинъ, който градъ падна въ ржцетѣ на българитѣ едва на 4. I. 1916. г. следъ нѣколкодневна ожесточена борба. Градътъ Исакча на дѣсния дунавски брѣгъ бѣ взетъ на 24. XII., а гр. Тулча на 23. XII. Бабадагъ бѣ взетъ още на 18. XII.*).

На 5. I. 1917. г. Преславската дивизия премина на лѣвия брѣгъ на Дунава при града Браила, а части отъ Сборната дивизия заеха най-крайната точка на Северна Добруджа кота 86 (Буджеку).

Получената следъ това заповѣдь бѣ: да отбранява заетата область, като организира редъ позиции

И така, последниятъ напънъ на 3-а българска армия, започналъ отъ последната укрепена българска позиция Бонахчикъ (Бонасчи) — езеро Ташавлу продължи отъ 15. XII. до 5. I. 1917. г. За 20 дни тази армия въ борба главно съ калени въ боеве руски части, подпомогнати отъ крайно неблагоприятно за настжпление мъгливо време, студъ и разкаляна почва, измина около 90 клм. и, следъ като изтласка на другия брѣгъ на Дунава и последния противникъ, подаде ржка при Браила на Дунавската армия.

Общо, борбата въ Добруджа продължи 4 месеца и 2 деня, борба на животъ и смъртъ, увѣнчана съ блѣскавъ успѣхъ за 3-а българска армия, покрила себе си съ слава изъ равна Добруджа и по брѣговетѣ на лѣвия Дунавъ.

Тутраканъ, Добричъ, Топра-Хисаръ, Кочмаръ и много други, озарени отъ блѣскавитѣ победи на българското оржжие, ще пребждатъ въ съзнанието на българина, като дѣло,

---

*) Между 15. и 25. декемврий бѣха извадени отъ 3-а българска армия 47. пехотенъ полкъ, изпратенъ на южния фронтъ въ Македония, и турския корпусъ, който на 27. декемврий бѣ отправенъ за Хърсово, гдето мина на лѣвия брѣгъ на Дунава.

запечатано съ изобилна юнашка кръвь и страхотни подвизи отъ едно поколѣние, което даде всичко за най-високия човѣшки идеалъ — свободата на поробения братъ.

Военни операции между Дунава и Карпатитѣ

Завладяване на трансилванскитѣ проходи. Отхвърлената въ края на м. септемврий и първитѣ дни на октомврий румънска армия въ планинския лабиринтъ на трансилванскитѣ планини зае отбранителни позиции по гребена, акто даде месецъ и половина на германското командуване, време достатъчно, за да може то да засили, съ части отъ Западния фронтъ действуващитѣ въ Трансилвания корпуси, срещу румънскитѣ войски.

И, когато напредването на българитѣ северно отъ ж.-п. линия Черна вода — Кюстенджа позволи сѫщо да се отдѣлятъ достатъчни сили за образуване на новата Дунавска армия, започнало бѣ едновременно настѫпление въ Румъния презъ Карпатитѣ отъ северъ и презъ Дунава отъ югъ, следъ като по-рано бѣха правени демонстрации предъ прохода Предѣлъ и другаде.

Една усилена пехотна бригада трѣбваше да демонстрира на крайния дѣсенъ флангъ при Оршова, а 1-а австрийска армия трѣбваше съ решителни действия на истокъ срещу руситѣ да привлѣче вниманието и резервитѣ на руситѣ, за да не могатъ тѣ да се притекатъ въ помощь на атакуванитѣ румъни. Единъ алпийски корпусъ, усиленъ съ германски и австро-унгарски части, имаше за задача да нахлуе презъ двата прохода Предѣлъ и Червената кула, едновременно съ ударната група — 9-а армия.

И, когато действуващата въ Добруджа 3-а българска армия бѣ настѫпила дълбоко въ сърдцето на Добруджа — северно отъ ж.-п. линия Черна вода — Кюстенджа, германската 9-а армия съвсемъ ненадѣйно за румънитѣ форсира на 14. XI. съ успѣхъ прохода Вулканъ и още сѫщия день зае гребена. Изненадата 1-а румънска армия бѣ срината, но въ равнината тя, все пакъ, поиска да окаже съпротива около Търгужия. Бита отново, тя бързо отстѫпи чакъ задъ р. Олта. На 21. германцитѣ завладѣха Крайова. Другитѣ войски обаче на истокъ отъ прохода Вулканъ не успѣха да минатъ Карпатитѣ и стана нужда 9-а германска армия да отдѣли части, които се явиха въ тилъ на отбранявания проходъ и

по тоя начинъ имъ отвориха пѫть. Така бѣха завладѣни и проходитѣ Предѣлъ и Червената Кула.

Масата отъ 9-а германска армия обаче настѫпи на югъ, мина р. Олта на 24. XI. и 26. XI. и подаде ржка на миналата отъ България при Свищовъ на 24. и 25. XI. Дунавска армия подъ общо командуване на фелдмаршалъ Макензенъ.

Минаването на Дунава при Свищовъ отъ Дунавската армия. Тази армия бѣ формирана отъ две български дивизии; 1-а и 12-а въ съставъ 29 п. дружини, 36 батареи, 1 ескадронъ; 217-а германска дивизия: 6 пехотни дружини,7 батареи и 1 ескадронъ; конната дивизия Голцъ съ 115 рез. полкъ въ съставъ: 4 п. дружини, 3 батареи и 15 ескадрона и 26-а пех. турска дивизия, въ съставъ: 9 п. дружини, 4 батареи и 1 ескадронъ, а всичко: 48 пех. дружини, 50 батареи и 18 ескадрона.

За минаването на Дунава тия части бѣха съсрѣдоточени между р. Текиръ Дере — източно отъ Свищовъ и с. Бѣлене западно следъ 20. XI. Сглобяването на мостъ, за чиято подготовка работѣха още презъ лѣтото скришно съсрѣдоточени въ с. Бѣлене технически части отъ австрийската армия, започна на 24. XI. и бѣ завършена за 23 часа. Той бѣ дълъгъ 927 м. Още на 9. XI. мина презъ Свищовъ фелдмаршалъ Макензенъ и бѣ предупредилъ, че преминаването ще стане на 23. XI. въ 6 ч. 15 м.!..

За преминаването си презъ Дунава, армията бѣ засилена съ тежки габучни батареи, бойни единици отъ австро-унгарския флотъ и съ германски моторни лодки.

Споредъ плана частитѣ бѣха разпредѣлени на 3 групи: з а п а д н а — 217-а германска дивизия, назначена да мине Дунава западно отъ Свищовъ; и з т о ч н а — 1-а и 12-а бълг. дивизия — източно отъ Свищовъ при устието на р. Текиръ Дере и групата С о м о в и т ъ — една щурмова дружина — при Сомовитъ. Частитѣ трѣбваше да минатъ Дунава съ пионерни моторни лодки и параходи съ по 4 шлепа съединени по два, а конага и турската дивизия и обозътъ по моста при Свищовъ следъ неговото построяване.

Рано сутриньта на 23. XI., както бѣ опредѣлилъ Макензенъ още на 9. X., Дунавската армия започна да минава при Свищовъ Първа мина 217-а германска дивизия; следъ нея въ 4 ч. сл. пл. започнаха минаването, подъ прикритието на австрийската мониторна ескадра и на брѣговата тежка артилерия дветѣ български дивизии, но съ лодки мина само 1-а дивизия. За заблуждение на противника отъ гарнизонитѣ

въ Гигенъ и Орѣхово бѣха прехвърлени на срещния брѣгъ слаби пехотни отдѣления, гдето тѣ се окопаха, а отъ градоветѣ: Видинъ, Ломъ, Никополъ, Русе и Тутраканъ бѣ открить силенъ артилерийски огънь, целящъ да прикрие преминаването при Свищовъ.

Следъ като бѣ построенъ мостътъ, по него минаха часть отъ артилерията и обозътъ на миналитѣ Дунава дивизии, 12-а пехотна дивизия, останалата часть отъ конната дивизия Голцъ, часть отъ тежката артилерия и 26-а пехотна турска дивизия.

Румънитѣ не успѣха да окажатъ никаква съпротива и се оттеглиха. 217-а германска давизия зае още на 25. XI. гр. Зимничъ и продължи да настѫпва въ с. и. посока. 1-а Софийска дивизия зае с. Бригадиръ, а отдѣленъ отредъ — селата: Петрошани и Божуру. Конната дивизия зае града Александрия, а турската дивизия, която последна мина Дунава, пристигна вечерьта въ гр. Зимничъ.

На 25. XI. вечерьта почти цѣлата Дунавска армия бѣ вече на лѣвия румънски брѣгъ, съ конната дивизия въ Александрия на 50 клм. западно отъ р. Олта и следния день — 26. XI. — подаде рѫка на 9-а германска армия, за общо настѫпление на северо-изтокъ срещу Букурещъ.

Настѫпление къмъ столицата на Румъния и къмъ р. Серетъ. Първата съпротива, която се опитаха да окажатъ румънитѣ на това настѫпление, бѣ при брѣговетѣ на р. Няжловъ на около 15 клм. ю. и. отъ фортовата ограда на Букурещъ. Намѣрението на румънското главно командуване е било: съсрѣдоточени сили срещу Дунавската армия да я биятъ и отхвърлятъ, следъ което да минатъ въ отбрана на дѣсния брѣгъ на р. Арджешъ за защита на столицата.

Дунавската армия започна на 30. XI. да настѫпва въ следния редъ: на дѣсния флангъ 1-а Софийска дивизия, до нея 12-а п. българска и 217-а пех. германска и конната германска дивизии на лѣвия флангъ. Следъ бой по цѣлия фронтъ дветѣ български дивизии минаха рѣката Няжловъ сѫщия день. Но въ помощь на румънитѣ дошли бѣха вече и руски дивизии. Численото надмощие бѣ явно на страната на румъни и руси; затова дѣсниятъ флангъ и центърътъ на Дунавската армия получиха заповѣдь на 2. XII. да минатъ къмъ отбрана. Дадена бѣ заповѣдь да настѫпятъ само части отъ лѣвото крило: 26-а турска, 11-а баварска и конната германска дивизии, но преди това трѣбваше да бѫде отхвърленъ противникътъ, вмъкналъ се въ тила на 217. дивизия.

На 3. декмврий две руски дивизии нападнаха 1-а и 12-а български дивизии, но и дветѣ руски дивизии бѣха отбити съ голѣм загуби. Следния день цѣлата Дунавска армия се укрепяваше за отбрана на дѣсния брѣгъ на р. Арджешъ. На 5. XII. успѣ да мине на лѣвия брѣгъ само 12-а българска дивизия, газейки рѣката до гуша, и можа да организира и заеме предмостовата позиция при с. Копачени.

На 6. XII. румънското главно командуване, изгубило надежда, че рускитѣ дивизии ще сѫ въ състояние да спратъ безспирното настѫпление на българи и германци, реши да изостави столицата и да търси спасение въ Източна Влахия.

Още сѫщия день вечерьта 7-а конна дивизия влѣзна въ Букурещъ. Градътъ, за чиято отбрана румънитѣ бѣха изразходвали преди години стотици милиони, се видѣха принудени да го предадатъ на врага, безъ да изгърмятъ нито единъ патронъ. Безъ губене нито на половина день, 9-а германска и Дунавската армии настѫпиха още на 7. XII. по петитѣ на румънитѣ. Но на бѣгащия краката сѫ всѣкога подълги. Руси и румъни бѣха настигнати едва на линията Филипещи — р. Калмацулуй, предъ която линия Дунавската армия стигна на 17. XII.

Къмъ сѫщото време тая армия бѣ засилена отъ отреда на генералъ Назлъмовъ, който при Черна вода мина Дунава съ 7 дружини, 1 ескадронъ и 3 батареи. Задачата му бѣ да се укрепи на лѣвия брѣгъ на Дунава срещу Хърсово, за да обезпечи засилването съ части отъ Добруджа настѫпващата въ Румъния армия. Презъ днитѣ отъ 20. до 24. XII. Дунавската армия, срещу която се оказа една сериозна укрепена за дълга отбрана позиция, трѣбваше да се разузнава. И, когато се приближи до тая позиция, за да я атакува руси и румъни не дочакаха удара, подготвенъ за 25. XII. Сѫщото направиха и на 29. XII. и на 4. I. 1917. г. предъ други укрепени своевременно позиции. Още презъ нощьта както срещу 29 — така и срещу 4. I. руси и румъни отстѫпиха въ с.-и. посока къмъ р. Серетъ, безъ да дочакатъ ударитѣ.

Следвайки по петитѣ на отстѫпващитѣ, Дунавската армия зае на 5. I. Браила и южния брѣгъ на р. Серетъ. Сѫщия день и 4-а Преславска дивизия отъ състава на 3-а българска армия, действуваща въ Добруджа, мина на лѣвия брѣгъ

на Дунава при Браила, и двѣтѣ армии Дунавската и 3-а българска си подадоха ржка и заеха за отбрана — дѣсния брѣгъ на рѣка Дунава и по-нататъкъ лѣвия брѣгъ на р. Серетъ.

КРАЙ НА ВОЙНАТА СЪ РУМЪНИЯ

Съ тоя успѣхъ по двата брѣга на долни Дунавъ се завърши и турнатата въ изпълнение отъ германското командуване задача въ Източна Влахия на Дунавската и 9-а германска армии.

Избѣгалитѣ отъ Букурещъ: кралско семейство, правителство и аристокрация, се настаниха въ града Яшъ, а остатъцитѣ отъ румънската армия и грамадна маса бѣжанци — въ тѣсната ивица земя останала незаета задъ рѣката Серетъ. Тукъ дойдоха отъ северъ и нѣколко руски армейски корпуса, които освенъ кжсъ румънска земя трѣбваше да отбраняватъ и силно застрашения руски флангъ.

Така, нуждни бѣха само 4 месеци на българи и германци, за да извадятъ вънъ отъ строя румънската армия готвяща се за война въ продължение на две години и да овладѣятъ повече отъ 2/3 отъ румънското кралство и то неговитѣ най-богати области, обстоятелството особено важно за блокиранитѣ Централни империи. Наедно съ това румънитѣ дадоха 160,000 убити и ранени, 80,000 паднаха въ пленъ, и повече отъ 150,000 се пръснаха или изостанаха по домоветѣ си.

Съ две думи: Румъния бѣ пожертвувана, заедно съ нейната армия, както това стана презъ 1915. г. съ Сърбия. Вмѣсто гарантирана победа, дойде страшна катастрофа. По тоя начинъ и тритѣ малки държавици въ Европа: Белгия, Сърбия и Румъния, които се бѣха намѣсили дейно въ войната на страната на Съглашението, последното не съумѣ да ги предпази отъ катастрофа.

И тритѣ тия държавици още въ началото на намѣсата имъ въ войната бѣха сразени, завладѣни и богатствата имъ използувани отъ победителя до самия край на борбата.

Така обезвредени, сърби, белгийци и румъни останаха да разчитатъ изключително на благоволението на ония, за чиито интереси бѣха пожертвувани, безъ да могатъ повече самитѣ тѣ да тежатъ въ везнитѣ на победата.

Щастливо изключение въ това отношение направи само Гърция благодарение на двойната игра на краля и на

неговия министъръ-председатель Е. Венизелосъ и най-вече благодарение на изричната воля на кайзеръ Вилхелмъ II: да бжде пощадена земята на неговия зетъ — гръцкия краль Константинъ. Иначе и тая малка държава, наредила се на страната на Съглашението, щѣше да има участьта на другитѣ три. Толкова несржчно се показа въ това отношение военното ржководство на по-многобройнитѣ и по-добре снабдени съ всичко армии на Съглашението.

Спасението имъ дойде по-късно, и то по една случайность, отъ никого непредвиждана — активната намѣса презъ следната година съ хора, срѣдства и материали на една велика презокеанска сила — на Северо-американскитѣ съединени държави.

ДЕЙСТВИЯ ПО ДРУГИТѢ ФРОНТОВЕ

Действия въ Азия срещу турцитѣ. Къмъ края на 1915. г. за главнокомандуващъ на руската армия, действуваща въ Кавказъ, бѣ назначенъ великиятъ князъ Николай Николаевичъ, чието мѣсто на Източния фронтъ зае самъ рускиятъ императоръ Николай II. Макаръ и въ тежка зима, руситѣ настѫпиха презъ границата, разбиха цѣлата 3-а турска армия и на 16. февруарий 1916. г. заеха гр. Ерзерумъ. Следъ това руситѣ, развиха този успѣхъ, като настѫпиха въ три посоки: по крайбрѣжието на Черно-море, къмъ Ерзинджанъ и къмъ Диаръ-Бекиръ, а отдѣлна силна колона настѫпи презъ Персия съ задача да потърси връзка съ действуващитѣ къмъ Багдадъ англичани. Но още на 29. априлъ обсаденитѣ въ Кутъ-елъ-Амара англичани се бѣха предали на турцитѣ*). Въ Персия по-късно настѫпиха и турцитѣ, които на 30. октомврий заеха гр. Сакѫзъ, на около 100 клм. въ вѫтрешностьта.

Въ Палестина англичанитѣ завладѣха цѣлия Синайски полуостровъ между Рафа и Акаба.

Война въ колониитѣ. Още въ началото на годината къмъ срѣдата на м. февруарий Съглашението завладѣ окончателно германската колония Камерунъ въ Африка.

Войната по море. На 31. май почти цѣлиятъ английски флотъ, въ състава 3 ескадри броненосци, 4 ескадри кръстосвачи, предшествувани отъ 6 линейни кръстосвача, 3 ескадри малки кръстосвачи, 4 ескадри миноносци и 4 броненосеца, се срещна съ германския боенъ флотъ, броящъ 22 тежки бойни единици, при протока Скагеракъ, намиращъ се на 400 клм. северно отъ брѣговетѣ на Германия и 600 — източно отъ тия на Англия, гдето стана единствената голѣма морска битка презъ цѣлата война. Въпрѣки че английскиятъ флотъ превъзхождаше по тонажъ и въоръжение германския, последниятъ успѣ въ скоро време да потопи 3 английски броненосци и два — силно повредени. Но загубитѣ и

*) Тукъ почина отъ тифъ германскиятъ генералъ фонъ деръ Голцъ, командуващъ обсаднитѣ войски.

на германцитѣ бѣха толкова сериозни, че къмъ 7 ч. сл. пл. тѣ започнаха да се оттеглятъ. Сражението завърши безъ решително надмощие на кой да е отъ двата флота и споръть, кому принадлежи победата, продължи дълго време. Наистина, англичанитѣ претърпѣха по-голѣми загуби, но първи се оттеглиха отъ сражението германцитѣ.

На 19. августъ германскиятъ флотъ направи още единъ излазъ, следъ който остана въ бездействие до края на войната. Но въ замѣна на това германцитѣ подготвиха и увеличиха своя подводенъ флотъ, за да обявятъ презъ следната година още въ края на м. януарий неограничена подводна война. Тая война имъ спечели, обаче, още единъ и то помогѫщъ отъ всички противникъ — Северо-американскитѣ съединени държави.

Но и презъ тая година германски подводници потопиха много съглашенски параходи въ Бѣлото и Северно морета. Като отговоръ на тая война Съглашението обяви за военна контрабанда всички стоки, предназначени за Германия. По тоя начинъ войната се превърна въ безпощадна.

Общо заключение за 1916. г.

Презъ тая година, макаръ че съ намѣсата на Румъния и успѣшнитѣ офанзиви по всички фронтове, проблесна за единъ моментъ близкиятъ край на войната, румънската катастрофа и пълното изтощение на руситѣ още въ края на м. августъ, върнаха отново господствуващето положение на Централнитѣ империи. Тѣ побързаха да провъзгласятъ за независимо кралство Полша. Петнадесеть дни следъ това австро-унгарската империя загуби своя императоръ Францъ Йосифъ, който почина въ Виена на 21. ноември. Загубата бѣ голѣма и за съюзницитѣ. На престола се възкачи неговиятъ внукъ Карлъ I. — Все презъ тая година бѣха смѣнени и главнокомандуващитѣ — въ Франция и въ Германия. Героятъ при Вердьонъ генералъ Нивелъ смѣни генералъ Жофръ, а героятъ срещу руситѣ въ Източна Прусия, генералъ Хинденбургъ зае мѣстото на генералъ Фалкенхайнъ следъ германския неуспѣхъ предъ Вердьонъ. И въ Англия за пръвъ министъръ бѣ назначенъ най-активниятъ държавникъ по онова време — Лойдъ Джорджъ.

Все въ края на годината, въ съгласие съ всички съюзни правителства, реши се германскиятъ канцлеръ да направи първитѣ постѫпки за миръ въ формата на изявление, съоб-

щено и на неутралнитѣ държави. Въ това изявление, като се казва, че водената най-голѣма война засѣга най-скѫпото съкровище на човѣчеството — нравствения и материаленъ напредъкъ, съ който Европа се гордѣеше въ началото на 20. вѣкъ; че последнитѣ военни събития доказали несъкрушимостьта на четиритѣ съюзни държави: Германия, Австро-Унгария, Турция и България; че тѣ не сѫ търсили да смажатъ или унищожатъ противницитѣ си; че, макаръ и готови да продължатъ до край наложената имъ борба, тѣ сѫ сѫщевременно готови и да я спратъ, четиритѣ съюзни сили предлагаха да се пристѫпи веднага къмъ преговори, целящи да обезпечатъ сѫществуването, честьта и свободното развитие на тѣхнитѣ народи.

Изявлението завършваше съ предупреждение, че, ако предложението бѫде отхвърлено, войната ще продължи, като отговорността за всичко предъ историята и човѣчеството ще падне върху ония, които биха отхвърлили това предложение.

На това предложение съглашенскитѣ държави веднага отговориха, като поставиха едно неизпълнимо условие — преди да почнатъ преговоритѣ, германцитѣ да върнатъ армиитѣ си задъ своитѣ граници.

И войната трѣбваше да продължи.

И продължи.

1917 ГОДИНА

Обща подготовка. Още преди да бѣ направено предложението за миръ отъ страна на Германия, въ Шантий се бѣ събрала конференция, която трѣбваше да опредѣли програмата за военнитѣ действия на Съглашението презъ 1917. г. Тя се състоя на 15. и 16. ноември 1916. г.

На тая конференция се установи, преди всичко, че Съглашението има около 450 дивизии, съ 11 милиона бойци и 26.000 орѫдия, срещу 350 дивизии, 7 милиона бойци и 20.000 орѫдия на Централнитѣ империи и тѣхнитѣ съюзници. Установено бѣ сѫщо, че производството на военни материали задоволяваше вече до висока степень нуждитѣ и че трѣбва да се помисли повечко и за продоволственитѣ нужди на самото население.

Общо споредъ дадената преценка, смѣташе се, че положението е твърде благоприятно за Съглашението и общо бѣ съгласието, че е необходимо едно решително усилие едновременно по всички фронтове още презъ първата половина на м. февруарий, за да не бѫдатъ изпреварени съглашенскитѣ армии, както това стана презъ 1916. година.

Въ нападенията трѣбваше да има известна последователность — следъ всѣки три седмици по едно.

По изричното настояване на руситѣ — възприета бѣ и една решителна операция, която трѣбваше да извади България вънъ отъ редицата на воюващитѣ. Установена бѣ сѫщо и една взаимна подкрепа между Западния, Италианския и Балкански фронтове. Проучванията около тия взаимни помощи трѣбваше да почнатъ веднага.

Като противовесъ на тия решения Германия пристѫпи отъ една страна къмъ по-добро организиране на народнитѣ сили и отъ друга — къмъ още по-широко използуване на разновиднитѣ източници на земята. Тя реши сѫщо така да подготви тайно задъ линията, която заемаха войскитѣ на Западния фронтъ, една силно укрепена позиция, наречена „Зигфридъ“, на която да може да се оттегли, преди да ѝ бѫде нанесенъ готвеният ударъ.

До това време германцитѣ взеха решение да се държатъ отбранително по фронтоветѣ, като дадатъ преднина на неограничената подводна война.

По отношение на действията на Балканския фронтъ презъ тая година на състоялата се на 6. и 7. януарий конференция въ Римъ, на която присѫтствуваше и самиятъ генералъ Сарай, не можа да се постигне нѣщо особено, що се отнася до единството въ командуването на тоя фронтъ.

Следъ пристигане на изпратенитѣ отъ Франция подкрепления, Източната армия достигна до 22 дивизии, къмъ които презъ януарий и мартъ се очакваше присъединяването на още 3 гръцки дивизии.

Въ проектитѣ на Съглашението за голѣмата офанзива презъ тая година Източната армия бѣ получила заповѣдь да бѫде готова за 15. априлъ, за да улесни настѫпателнитѣ действия на руси и румъни.

Военни действия презъ пролѣтьта на Западния фронтъ. Тъкмо съглашенското командуване завършваше подготовката за голѣмата офанзива, почти отъ никого незабелязани, германцитѣ се оттеглиха между 15. февруарий и 17. мартъ на новата линия „Зигфридъ", като опустошиха пространството между старата и новата позиции на дълбочина 12—45 клм. По тоя начинъ, мощно подготвеният френски ударъ бѣ нанесенъ въ праздно пространство. Преди това, на 31. януарий, германцитѣ вече бѣха обявили „неограничената подводна война", поради което още на 4. мартъ дипломатическитѣ отношения между Германия и Северо-американскитѣ съединени държави бѣха скѫсани.

По отдръпването на германцитѣ на позицията „Зигфридъ" не отклони съглашенското командуване отъ намѣрението да нападне германцитѣ, ако и по-късно, когато ще бѫде подготвена операцията срещу новата отбранителна линия. Междувременно на 11. мартъ въ Русия избухна революция, която завърши съ абдикацията на 16. мартъ на Николай II. въ полза на брата му Михаилъ Александровичъ, който, обаче, не при опразднения престолъ.

Къмъ края на сѫщия месецъ намиращитѣ се въ Франция съглашенски сили броеха 4.500.000 души (2.600.000 французи, 1.800.000 англичания и 100.000 белгийци) срещу 2.700.000 германци. Ако и закъснѣла, офанзивата трѣбваше да се извърши въ нѣколко последователни удари: въ областьта на Арасъ отъ англичани; въ Шампань — отъ французи и накрай англичани и французи — ще нападнатъ по

посока на Сенъ-Кантенъ. Първи почнаха англичанитѣ, които нападнаха на 9. априлъ; следъ тѣхъ французитѣ между 12. и 17. априлъ, които загубиха 135.000 души убити, ранени и пленени, безъ сѫществени резултати.

На 5. май се реши да бѫде спрѣна голѣмата офанзива. Явниятъ неуспѣхъ предизвика и смѣняването на французкия главнокомандуващъ, генералъ Нивелъ, съ генералъ Петенъ. Положението въ всѣкой случай е било толкова лошо, че, ако въ началото на м. юний германцитѣ бѣха атакували на Западния фронтъ, французитѣ сѫ могли да разчитатъ едва на нѣколко здрави дивизии. Толкова голѣмъ е билъ упадъкътъ на духа въ тая армия*).

На Балканския фронтъ. Въ изпълнение на директивата отъ французкото върховно командуване отъ 9. мартъ, първи трѣбваше да започнатъ на тоя фронтъ англичанитѣ срещу Дойранската позиция. Действията почнаха едва на 21. априлъ вмѣсто на 15. априлъ, и то главно срещу българитѣ, заемащи позиция около Дойранското езеро. Артилерийскиятъ огънь отъ около 160 орѫдия продължи чакъ до 24. априлъ, въ който день, следъ страшенъ барабаненъ огънь, вечерьта късно англичанитѣ въ гѫсти вълни се понесоха въ атака. Боятъ продължи презъ цѣлата нощь и сутриньта отблъснатиятъ противникъ бѣ оставилъ повече отъ 1.000 трупа предъ позицията на българитѣ.

На 7. и 8. май англичанитѣ подновиха атаката, но съ още по-малъкъ успѣхъ, защото тоя пѫть тѣ не можаха да достигнатъ и до окопитѣ.

Още не бѣха отхвърлени англичанитѣ, започна подготовката на другъ ударъ срещу българитѣ — въ участъка на 5-а Дунавска дивизия. Следъ силна артилерийска подготовка, започнала още въ първитѣ дни на м. май, на 10. май три французки полка и една гръцка дружина, прикрити отъ барабаненъ огънь, атакуваха височината Яребична и завладѣха преднитѣ постове на българитѣ. Боевете продължиха и на следния день, завършени съ нощно нападение отъ страна на българитѣ, следъ което въ рѫцетѣ на французитѣ останаха само преднитѣ окопи отъ височината Малка Яребична. Атаката на 5 неприятелски дружини, предприета на 12. май срещу Голѣма Яребична, бѣ отбита кърваво отъ българитѣ до такава степень, че следъ това въ продължение на една година тукъ нови атаки не бѣха предприемани.

---

*) Revue de Paris, м. м. януарий и февруарий 1922 г.

Въ по-голѣмъ размѣръ бѣха военнитѣ действия, предприети срещу дѣсното българско крило, 6. и 8. пехотни български дивизии, които заемаха позициитѣ отъ Преспанското езеро до р. Черна. Оживената дейность на това крило започна много рано, още по срѣдата на м. мартъ. Следъ силенъ артилерийски огънь, започналъ на 12. мартъ, французитѣ атакуваха в. 1248, Червената стена и по шосето северно отъ Битоля, както на 12., така и на 13. и 14. и следнитѣ дни чакъ до 18. мартъ включително, но навсѣкѫде дветѣ български дивизии останаха господари на отбраняванитѣ отъ тѣхъ позиции, освенъ Червената стена, макаръ че нѣкои полкове загубиха до 75% отъ състава си (Бдинския полкъ), а други 50% (15. п. п.). И Червената стена българитѣ успѣха да вематъ повторно, малко по-късно, на 17. май.

На 1. май 1. Софийска дивизия, идяща отъ фронта на р. Серетъ (Румъния), смѣни 8. Тунджанска дивизия, която бѣ изпратена да заеме другъ участъкъ — въ долината на р. Струма, около гр. Сѣресъ. Прехвърлени бѣха отъ Румъния на крайния дѣсенъ флангъ въ Македония (Охридъ и на западъ) и 19., 82., 83., 35. и 36. полкове и др.

На 23. май, въ съгласие съ Парижъ, генералъ Сарай преустанови безрезултатнитѣ нападения по цѣлия Македонски фронтъ и по настояване на главнокомандуванитѣ съглашенски армии решено бѣ генералъ Сарай да бѫде смѣненъ.

Преди това на 14. юний бѣ принуденъ отъ Съглашението да абдикира гръцкиятъ краль Константинъ въ полза на втория си синъ Александъръ*).

Презъ м. септемврий, въ изпълнение на едно решение на върховното съглашенско командуване, целещо раздѣлянето на българитѣ отъ австрийцитѣ, французки войски атакуваха Погрaдецъ, отбраняванъ отъ австрийци, и го заеха заедно съ 1.000 пленници. Този успѣхъ даде възможность на французитѣ да скѫсятъ значително своя фронтъ. Следъ

*) Две седмици следъ това, на 27. юний, Е. Венизелосъ състави новъ кабинетъ и побърза да скѫса дипломатическитѣ отношения съ Централнитѣ империи. На 1. юлий бѣ отзованъ и гръцкиятъ пълномощенъ министъръ въ София. Къмъ това време гръцката венизелистка армия броеше едва 60.000 души, а въ началото на 1918. г. присъединилата се къмъ Източната съглашенска армия гръцка войска броеше вече 200.000 души.

това до края на годината Македонскиятъ фронтъ остана непромѣненъ.

На Източния фронтъ. Правителството на Александъръ Керенски, дошло въ Русия по революционенъ пѫть, главно поради обвинението срещу императрицата, че била влияла върху Николай II. за сключване на отдѣленъ миръ съ Германия, смѣни на 4. май главнокомандуващия генералъ Алексеевъ съ популярния генералъ Брусиловъ, който на 1. юлий започна изпълнението на съглашенския планъ за обща офанзива. Настѫплението бѣ предприето на много широкъ фронтъ срещу австрийцитѣ, чиито позиции бѣха пробити, единъ пробивъ, съпроводенъ съ голѣми жертви.

Замисленията отъ германцитѣ контъръ-ударъ трѣбваше да бѫде нанесенъ по най-сигуренъ начинъ. Взети бѣха отъ Западния фронтъ нѣколко здрави дивизии заедно съ повече отъ 130 тежки батареи. Приготвеният решителенъ ударъ бѣ нанесенъ на 19. юлий срещу Тарнополъ и фронта пробитъ. Следъ битата 2-а руска армия, отстѫпиха още 7. и 8. руски армии и до края на августъ руситѣ загубиха Галиция и Буковина.

Съ пъленъ успѣхъ завърши и ударътъ, предприетъ отъ германцитѣ на 1. септемврий на крайния дѣсенъ руски флангъ. Тукъ за два дни германцитѣ напреднаха на 50 клм. Падна и голѣмиятъ градъ Рига съ много пленници и трофеи. Два дни следъ това се яви въ Рижкия заливъ и германски воененъ флотъ.

Следъ тия голѣми успѣхи на германцитѣ руската армия почна бързо да се разлага. И безъ това пропагандата на болшевицитѣ съ лозунга „миръ на всѣка цена“ бѣ намѣрила широкъ приемъ. За да спаси армията, генералъ Корниловъ поиска отъ Керенски чрезъ депутата отъ думата Лвовъ да му бѫде предадена държавната властъ. Временното правителство му заповѣда, обаче, да предаде веднага главното командуване на генералъ Клембовски, въ отговоръ на което генералъ Корниловъ поведе нѣколко отъ вѣрнитѣ нему полкове къмъ Петроградъ, за да свали правителството и самъ да застане на чело на държавното управление. Изплашеното правителство избѣга въ Москва, като обяви диктатура и на 13. септемврий, следъ като успѣ да арестува Корнилова и другаритѣ му, заповѣда последнитѣ да бѫдатъ предадени на сѫдъ за бунтовничество. На 16. септемврий главното командуване взе върху си самъ Александъръ Керенски. Но разложението срѣдъ армия и народъ вземаше

широки размѣри. Публикуваната декларация отъ 10. октомврий, съ която се оповести, че правителството ще действува енергично за възстановяване на общия миръ, не можа да възпре болшевишката революционна вълна. На 22. октомврий бѣ разтурена Думата, а на 30. с. м. руски главнокомандуващъ стана генералъ Болоченко. Но, вмѣсто да се подобри, положението се влоши и на фронта, и въ вѫтрешността. Първитѣ безредици въ Петроградъ избухнаха на 4. ноември и на 8. с. м., следъ бой по улицитѣ, властьта премина всецѣло въ ржецтѣ на болшевицитѣ. Събранитѣ отъ Ал. Керенски войски бѣха разбити на 12. и окончателно на 18. ноември при Царское село. Москва сѫщо мина подъ властьта на комуниститѣ и на 3. декември започнаха преговоритѣ за примирие. На следния день действията на руския фронтъ бѣха прекратени.

На Източния фронтъ Румъния остана да води борбата сама. Освободенитѣ отъ тоя фронтъ многобройни германски и австро-унгарски дивизии бѣха насочени на Западния и Италианския фронтове.

На Италианския фронтъ. Въ изпълнение на решението въ Шантий, нападателнитѣ действия на италиянцитѣ, вмѣсто на 5. май, започнаха поради лошото време на 12. май. Това бѣ единъ опитъ за пробивъ съ 12 пехотни дивизии и 1088 орѫдия, срещу четири австрийски армейски корпуси и 1.325 орѫдия, ударъ, последвалъ на 23. май отъ нови 16 пехотни дивизии съ 1,290 орѫдия. Много кръвопролитна, тази офанзива по брой 10-а на Изонцо, не даде никакви сѫществени резултати, както и нападението на 10. юний съ 4 дивизии, макаръ че италиянцитѣ загубиха около 190.000 души.

Въпрѣки всичко това, въ началото на м. августъ италианцитѣ успѣха да събератъ на Юлийския фронтъ 51 пехотни дивизии съ 3.600 орѫдия и на 17. августъ презъ нощьта започна единадесетиятъ бой при Изонцо, въ който атакуващиятъ загуби 40.000 убити, 108.000 ранени и 18.000 пленници, безъ, обаче, да може да постигне целта си: да открърти австрийскитѣ отбранителни линии отъ високитѣ равнини на Тернова и Коменъ.

Следъ неуспѣхитѣ на италианцитѣ идѣше редъ за контъръ-ударъ отъ страна на австро-унгарцитѣ, въ чиято помощь дойдоха германцитѣ. Изборътъ за нанасяне на контъръ-удара падна върху участъка Толмино—Плецо. Опредѣлената за пробивъ армия се състоеше отъ 7 германски и 8 австрийски дивизии подъ общото началство на германския

Генералъ-майоръ Иванъ Колевъ,
началникъ на конницата.

генералъ Ото фонъ Бело. Подготовката на удара започна съ артилерийски огънь на 24. октомврий и до вечерьта първата и втора италиански линии бѣха вече обградени. И почна едно безредно отстжпление, което спрѣ едва на 8.—9. ноемврий задъ р. Пияве. Италианската армия бѣ сразена тежко. Тя загуби 300.000 души и 3.000 орждия, а други 350.000 души се бѣха пръснали изъ вжтрешностьта. За да бжде затъърденъ италианскиятъ фронтъ, Съглашението изпрати въ кжсо време 10 пехотни дивизии и 13 артилерийски полка.

На Азиатския фронтъ. Решени на всѣка цена да възстановятъ престижа си на Срѣдния Изтокъ, англичанитѣ, добре организирани, настжпиха отново къмъ Кутъ-елъ-Амара и на 3. мартъ заеха тоя градъ. На 11. с. м. тѣ заеха и Багдадъ, като продължиха къмъ богатия съ петролни извори Мосулъ, за кждето настжпваха отъ северъ и руситѣ, но поради разложението не можаха да стигнатъ. Въ Палестина англичанитѣ, следъ като стовариха войски на срѣдиземноморския брѣгъ, успѣха да заематъ на 9. декемврий гр. Иерусалимъ.

Действия по море. Съ обявената на 31. януарий 1917. г. „неограничена“ подводна война, за която първоначално германцитѣ употрѣбиха 106, а после 120 подводници, бѣха унищожени до края на м. ноемврий параходи съ обща водоизмѣстимость 4.842.000 тона. Критическиятъ периодъ на подводната война бѣ минатъ, когато съглашенскитѣ флоти, вмѣсто да охраняватъ пжтя на транспортитѣ, почнаха да съпровождатъ самитѣ транспорти. По тоя начинъ, докато презъ май тѣ бѣха потопили 875.000 тона, общиятъ тонажъ на потопенитѣ презъ м. ноемврий параходи падна на само 288.000 тона.

1918 ГОДИНА

Положението на разнитѣ фронтове. Сключеното съ новитѣ господари на Русия въ края на миналата година примирие не бѣ достатъченъ залогъ за германцитѣ, че ще могатъ веднага да разполагатъ съ войскитѣ си на Западния фронтъ. И, понеже болшевишкитѣ представители продължаваха умишлено да протакатъ преговоритѣ за миръ, германцитѣ отхвърлиха примирието и настжпиха въ Русия. И на 3. мартъ договорътъ за миръ бѣ подписанъ. Два дни следъ това подписаха предварителенъ договоръ за миръ и румънитѣ*).

Освободени по тоя начинъ отъ Източния фронтъ, Централнитѣ империи имаха вече всичката възможность да търсятъ бързия край на войната и на Западния фронтъ, преди да можеха да се явятъ въ голѣми размѣри пристигащитѣ вече отъ Северо-американскитѣ съединени държави подкрепления на тоя фронтъ. До това време, обаче, Съглашението взе на 1. февруарий решение да се държи на Западния фронтъ отбранително.

По такъвъ начинъ факторътъ „време" започна да играе решаваща роля и за двѣтѣ страни. Удължено до решителния моментъ, то ще ползува Съглашението, което чака американскитѣ войски, а сжщо, то ще е въ полза на германцитѣ.

Ударътъ, следователно, който се подготовляваше отъ германското командуване, трѣбваше да бжде нанесенъ колкото бързо, толкова и съкрушително, защото само такъвъ единъ ударъ би принудилъ Съглашението да поиска миръ.

Усилията въ тая посока събраха къмъ края на мартъ на Западния фронтъ 1.500.000 германци срещу 1.600.000 съглашенци. И, когато на 21. мартъ едно таинствено орждие започна да обстрелва Парижъ отъ 150 клм., въ Пикардия само следъ петчасовъ артилерийски огънь три германски армии (65 пехотни дивизии) настжпиха на фронтъ 80 клм. срещу 90 английски, френски и белгийски дивизии, разположени въ две линии. Въ първа линия бѣха само 29 английски дивизии, съ други 19 пехотни дивизии въ резервъ. Разгромътъ, особено на 5-а английска армия, бѣ пъленъ, пжтьтъ на германцитѣ къмъ Амиенъ почти открить и раздѣлянето на французи отъ англичани предъ осжществяване. Въ този извънредно критически за Съглашението моментъ се създава най-после единство въ командуването, дадено на френския генералъ Фошъ, и 44 френски пехотни и 6 конни дивизии, изпратени по желѣзницитѣ, съ автомобили и пеша, успѣха да спасятъ положението. Образуваниятъ широкъ отворъ бѣ запушенъ и къмъ 4. априлъ германското настжпление спрѣно.

Едва изоставенъ първия ударъ, разпалва се другъ по́ на северъ — въ Фландрия. Тукъ на 9. априлъ 6-а германска армия въ съставъ 14 дивизии атакува съ изненада англичанитѣ срещу Лисъ, пробива линиитѣ имъ и на 25. априлъ завладява планината Кемелъ, смѣтана за непревземаема. Но понесенитѣ загуби сж толкова голѣми, че ги принуждаватъ да спратъ нападението.

Все пакъ, загубитѣ на Съглашението сж огромни — само англичанитѣ губятъ 300.000 души! Обаче, Амиенъ не падна въ ржцетѣ на германцитѣ и Съглашението продължи да вѣрва въ крайния успѣхъ и не поиска миръ. При тия условия, на германцитѣ се налагаше да продължатъ ударитѣ.

Втората германска офанзива, както и първата, започна неочаквано за противника и пакъ съ сжщата цель — да бждатъ бити англичанитѣ. Но, за да не могатъ да имъ се притекатъ французитѣ на помощь, трѣбваше да бждатъ заети въ друга посока, докато баварскиятъ престолонаследникъ подготви новия ударъ срещу англичанитѣ въ Фландрия.

Ударътъ срещу французитѣ между Реймсъ и Соасонъ бѣ нанесенъ на 27. май, само следъ два и половиначасова артилерийска подготовка и неочаквано бързия успѣхъ скоро доведе германцитѣ отново до р. Марна при Шато Тиери. Тѣ прекжснаха ж. п. линия Парижъ—Шалонъ и следъ 1917. г. заплашиха повторно Парижъ, намиращъ се само на 60 клм. Но френското правителство все пакъ остана въ столицата, поради крайно упоритото настояване на министъръ-председателя Клемансо́. Французитѣ загубиха 85 хиляди пленници и 1.200 орждия, но решителна победа германцитѣ нѣмаха и тукъ. Да се доведе до край тя, потрѣбни бѣха

*) Окончателниятъ договоръ бѣ подписанъ въ Букурещъ на 7. май 1918. г.

върховни усилия, а тъкмо по това време моралътъ и въ германската армия започна да се разклаща.

А една голѣма, решителна победа бѣ станала вече една абсолютна необходимость за германцитѣ, иначе тѣ смѣтаха, и съ право, войната изгубена за себе си. За бързата подготовка на новия ударъ се заловиха съ свойствената имъ енергия двамата голѣми германски военачалници: Хинденбургъ и Лудендорфъ.

И въ началото на м. юлий германцитѣ вече разполагатъ на Западния фронтъ съ 209 дивизии, срещу 200 на Съглашението, отъ които 20 американски, равни на 40 французки и затова, докато бойцитѣ на германцитѣ възлизаха на 3.273.000 души съ 18.000 орждия, тия на Съглашението броеха 3.529.242 души съ 20.494 орждия.

Задачата, която германското командуване си постави, бѣ тая — да се биятъ предварително французитѣ, за да бждатъ привлѣчени резервитѣ имъ на югъ, следъ което да се нанесе замисления още при първата офанзива ударъ въ Фландрия срещу англичанитѣ.

За проектираната съ демонстративна цель атака срещу французитѣ бѣ избранъ участъкътъ между гр. Реймсъ (изключително) и Жоглонъ на р. Марна.

На 15. юлий започна подготвителниятъ артилерийски огънь и на разсъмване пехотата мина въ атака. Срещу 6-а французка армия германцитѣ успѣха да минатъ р. Марна, но на 17. юлий настжплението имъ е вече спрѣно. На 18. юлий 10-а и 6-а французки армии излизатъ внезапно отъ окопитѣ си, предшествувани отъ 497 танкове, и скоро германското настжпление не само спира, но германцитѣ сж принудени къмъ 7. августъ да отстжпятъ Велъ, гдето се затвърдяватъ.

Вмѣсто демонстративна, тая операция, поради първоначалния успѣхъ, увлѣче германското командуване, което, заангажирано силно, бѣ принудено да вземе и часть отъ дивизитѣ, предназначени за главната атака въ Фландрия. Но, завършило неуспѣшно, то се принуди да се откаже по-сетне и отъ главното нападение.

И на 14. августъ въ едно заседание, председателствувано отъ германския императоръ и въ присжтствието на престолонаследника, се взе решение — чрезъ добре организирана стратегическа отбрана да бжде сломено желанието на Съглашението за продължаване на борбата. По тоя начинъ инициативата мина окончателно въ противната страна.

Германската съпротива ще бжде дадена на линията Зигфридъ (французитѣ я наричатъ Хинденбургъ), на която ще се отстжпи съ бой, методично. Въ сжщото време германцитѣ започнаха подготвянето на една по-задна линия, която започна при Гантъ (Белгия), минава източно отъ Валансиенъ, западно отъ Гизъ и Соасонъ и свършва на югъ при Сенъ-Михиелъ.

Въ началото на септемврий германцитѣ заематъ вече позицията Зигфридъ. Къмъ сжщото време у германското главно командуване се слага убеждението, че една решителна победа е повече невъзможна и заявява на правителството, че е необходимо да се започнатъ преговори за миръ.

А въ това време дошлитѣ на Западния фронтъ подкрепления отъ Америка бѣха стигнали до 1.500.000 души и две тѣхни прѣсни армии сж вече на позиция около Сенъ-Михиелъ.

Между 3. и 8. септемврий общиятъ главнокомандуващъ на всички съглашенски армии, маршалъ Фошъ, преценява правилно решителния моментъ и заповѣдва една обща офанзива отъ р. Мьоза до морето. Три групи отъ армии ще водятъ тая офанзива.

Тѣзи три удара трѣбваше да започнатъ между 26. и 28. септемврий. Но междувременно бѣха извадени отъ редоветѣ на съюзницитѣ на Централнитѣ империи: България съ пробива на Македонския фронтъ при Добро-поле и Турция — съ пробива на Палестинския фронтъ.

КРАЙ НА ВОЙНАТА

Операции на Македонския фронтъ

Положението на двете страни. Въ края на 1917. година генералъ Сарай, поради взетото по-рано решение, бѣ смѣненъ съ генералъ Гюйьома, пристигналъ въ Солунъ на 22. декемврий, 1917. г.

Преди да тръгне отъ Парижъ, той се явилъ на тогавашния министъръ-председатель на Франция и министъръ на войната Клемансо, който му далъ следнитѣ директиви:

— Източната армия ще смѣта за напредъ за свой тилъ не само Солунъ, но и цѣла Гърция.

— Като организира защитата, той трѣбва да проучи възможноститѣ и за една офанзива на северъ.

Въ Солунъ генералъ Гюйьома намѣрилъ военното положение на Източната съглашенска армия доста тежко и заради това е трѣбвало да се залови за методична работа. Страхътъ, че австро-германцитѣ биха могли да хвърлятъ въ Македония часть отъ освободенитѣ 100 дивизии отъ руския и румънски фронтове, усложнява още повече това тежко положение. Но тия германски и австрийски дивизии до една бѣха изпратени на Западния фронтъ и въ Италия, вмѣсто на Балканитѣ, гдето германското командуване можеше да получи не само единъ лесенъ, но и решителенъ успѣхъ. Незастрашена, по тоя начинъ на съглашенската Източна армия се даваше възможность за една по-голѣма активность, но поради недостатъчнитѣ ѝ сили и тежкия лѣтенъ климатъ, за голѣми действия могло би да се мисли едва презъ есеньта, а до тогава тя трѣбва да се задоволява само съ по-малки действия.

Отъ такъвъ характеръ сж и действията презъ месецитѣ май, юний и юлий въ Албания, предприети отъ французитѣ въ свръзка съ операциитѣ на самостоятелно действуващия въ Албания италиански корпусъ, както и боятъ на Яребична (Скри ди Легенъ) на 28. и 30. май предъ участъка на 3-а Дунавска бригада. Въ последния бой взеха участие отъ страна на Съглашението 4 пехотни дивизии, отъ които една фран-

цузка и една гръцка въ първа линия и 2 гръцки — въ втора съ 300 орждия срещу издадения участъкъ на 5-а пехотна българска дивизия, отбраняванъ отъ 11 пехотни дружини съ 80 орждия и 26 минохвъргачки. Голѣмото превъзходство на атакуващия му даде възможность да спечели сравнително леко една мѣстна победа. Нападащиятъ навлѣзе на 1 до 2 клм. въ българскитѣ позиции и взе 1.700 пленници, но голѣми бѣха и неговитѣ загуби.

Постигнатиятъ успѣхъ, ако и чисто тактически, бѣ смѣтнатъ отъ гръцката армия за исторически. Ликуваше цѣлата гръцка армия, а съ нея и народътъ, миналъ вече и той изцѣло, както и армията, на страната на Съглашението.

Макаръ че този пръвъ и последенъ гръцки успѣхъ срещу българитѣ да нѣма никакви особени последици, но той засегна болезнено българското висше командуване. И още следъ първитѣ тревожни донесения, главнокомандуващиятъ замина за фронта. И, следъ като въ 10 дни можа да обходи 5-а, 3-а, 2-а, 4-а и 9-а дивизии, донесе телеграфно на Върховния български вождъ, че съ малки изключения духътъ и боеспособностьта на войскитѣ сж запазени и че се подготвя контръ-ударъ; обаче царь Фердинандъ, намиращъ се все още подъ тежки впечатления отъ другитѣ фронтове, побърза да отговори още на 11. юний съ една телеграма, която завършваше съ следното пророческо откровение: „Катастрофалнитѣ последствия на това страшно положение нѣма да закъснѣятъ да турятъ край на моята дейность на изтокъ.“

Наистина, имаше части съ 25% боси нозе и съвсемъ парцаливо облѣкло, недостатъчни бѣха и хлѣбътъ, и месото, имаше дори и прояви на открито недоволство, но все пакъ, освенъ малкия успѣхъ на Яребична, навсѣкѫде другаде: предъ предната Дойранска позиция, предъ тия — непосрѣдствено на изтокъ отъ Вардара, както и на Добро-поле, гдето противникътъ бѣ проявилъ продължителна дейность, последниятъ не бѣ отбелязалъ въ продължение на нѣколко месеца нито единъ успѣхъ. Така, напр., ако и предната Дойранска позиция да представляваше съвършено сринати окопи съ разкѫсани телени мрежи и разнебитени закрити помѣщения, 36. пехотенъ Троянски полкъ продължаваше да държи здраво тая позиция. Песимизмътъ, следователно, на царь Фердинанда, поне презъ ония дни, не се оправдаваше, освенъ, ако за това сж влияли и незадоволителнитѣ резул-

тати отъ първитѣ два голѣми германски удари въ Пикардия и Фландрия между 21. мартъ и 25. априлъ.

Обаче положението въ България се отегчи, когато обещаната контъръ-атака за овладяване обратно на Яребична не бѣ предприета отъ 1-а армия, респективно 5-а Дунавска дивизия. Като последица на тоя отказъ, смѣненъ бѣ, не следъ много време, командуващиятъ на 1-а армия генералъ Д. Гешевъ съ генералъ Ст. Нерѣзовъ. Понеже по преценка на главнокомандуващия засегнатиятъ духъ на войницитѣ се дължеше на неуредицитѣ въ вѫтрешностьта на страната, скоро подаде оставка и кабинетътъ д-ръ В. Радославовъ. Независимо отъ всичко това, направени бѣха и постѫпки чрезъ българския воененъ пълномощникъ въ германската главна квартира: да бѫде преустановено изтеглянето на малкото и безъ това германски войски, останали на Южния фронтъ. Наистина, на Южния фронтъ бѣха останали повечето германски артилерийски части и слаби пехотни, но изтеглянето имъ отъ България въ единъ мигъ, когато Съглашенската армия се засилваше съ нѣколко прѣсни гръцки дивизии, щѣше да се изтълкува срѣдъ армията и народа, че германцитѣ напущатъ Македонския фронтъ въ единъ отегченъ за българитѣ мигъ. Малко щѣше да важи въ такъвъ случай основателното оправдаване на германското главно командуване, че бѣ дошло време да се употрѣби и последниятъ германски войникъ на решителния фронтъ въ Франция.

Смѣняването на правителството на д-ръ В. Радославовъ съ това на Александъръ Малиновъ въ края на м. юний (21. юний) и назначаването следъ седеммесечно оставане на длъжностьта вакантна за началникъ на щаба на действуващата армия командира на 2-а Тракийска дивизия генералъ-майоръ Бурмовъ, трѣбва да се смѣтатъ като решителни мѣрки отъ страна на българския държавенъ глава да се нагодятъ и подготвятъ съ нови сили и вѫтрешностьта, и фронтътъ за предстоящата решителна борба, за която голѣмитѣ боеве на Западния и Италианския фронтове, както и засилването на Македонския фронтъ съ цѣлата гръцка армия бѣха сериозни указания.

Английското командуване, обаче, както и правителството въ Лондонъ, смѣтаха, че Македонскиятъ фронтъ е безъ сериозно значение и затова следъ германската офанзива въ Пикардия и Фландрия презъ мартъ—априлъ 1918. г., когато на Западния фронтъ имаха нужда отъ всички войски,

английското командуване изтегли отъ Балканитѣ 12 дружини.

Може би, поради сѫщитѣ съображения и германското върховно командуване продължаваше да намалява останалитѣ и безъ това много малко германски войски на Македонския фронтъ, макаръ че договорното задължение за нѣколко германски дивизии на тоя фронтъ продължаваше да е въ сила.

Иначе е мислило французкото командуване въ Солунъ, на което единъ щастливъ случай, извикването на генералъ Гюйьома въ Парижъ, спомогна да се наложи и съ единъ смѣло замисленъ ударъ въ една опасна за българитѣ посока, да тури край на войната на Балканитѣ.

Пробивътъ на Добро поле бѣ и първата решителна победа, нанесена отъ Съглашението на съюза на Централнитѣ империи.

Разположение на силитѣ и планове за действие

На Съглашението. Още въ 1916. г. щабътъ на 1-а отдѣлна българска армия, правейки оценка на фронта за отбрана отъ Мокра-планина до Мала-Рупа, намира, че на тоя фронтъ има осемь посоки за настѫпление на съглашенската армия. Отъ тѣхъ две посоки, които водятъ за Прилепъ, сѫ преценени като особено опасни, но посоката Суботско—Блатецъ—Кавадарци съ обектъ Градско е оценена като най-опасна не само за 1-а, но и за съседната 11-а армия, разположена въ долината на Вардаръ, понеже съ заемането на Градско се прекѫсватъ едновременно съобщителнитѣ пѫтища и на дветѣ тия армии. И, макаръ да се смѣта едно настѫпление съ голѣми сили на противника за извънредно трудно, щабътъ на 1-а българска армия намираше, че ще е нуждно да се обърне особено внимание на тая посока и, освенъ мѣркитѣ, които е взела 1-а армия, налага се да бѫде държанъ и единъ резервъ отъ частитѣ на 11-а армия въ участъка Кавадарци—Демиръ-Капия (на Вардаръ) за своевременното му използуване при нужда въ тая посока.

Отъ друга страна, и настѫплението на сръбската Шумадийска дивизия още презъ м. августъ 1916. г. по посока Бахово—Ковящитѣ даваше основание да се предполага, че и противникътъ сѫщо така е можалъ да оцени правилно значението на тая посока.

Но усвоеното отъ щаба на групата Макензенъ схващане

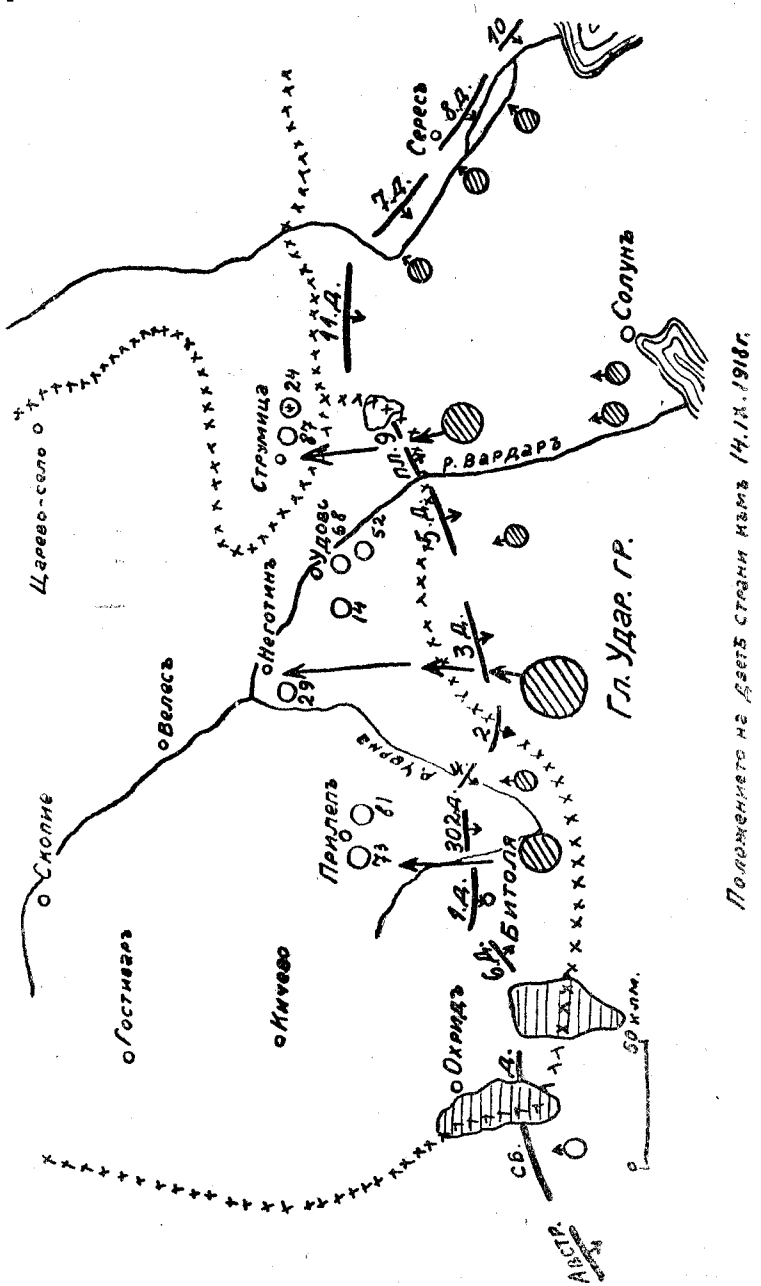

още презъ 1915. г., че при една офанзива, съглашенскитѣ дивизии ще настѫпятъ съ главнитѣ си сили по долината на р. Вардаръ, водѣше не само къмъ непрекѫснато засилване на отбраната на тая долина, но и съсрѣдоточаване на възможно повече войски.

Вѣрно е, че на Съглашението, за да настѫпи на северъ, се налагаше да завладѣе долината на Вардаръ, по която минаватъ най-добритѣ съобщения къмъ Сърбия и къмъ България. По сѫщата долина е прокарана и единствената ж. п. линия, която съединява и Бѣлградъ, и София (презъ Нишъ) съ Солунъ и неговото голѣмо пристанище. Но и българи, и германци като че ли бѣха забравили, че завладяването на Вардарската долина е не само възможно, но дори и по-леко, като се насочи главниятъ ударъ не срещу непревземаемитѣ Дойрански позиции, а негде по́ на западъ, гдето още въ 1916. г. цѣла сръбска дивизия бѣ атакувала бѣсно, но безъ успѣхъ единъ български полкъ (23-и).

А тоя именно планински районъ между Вардара и Битолско и особено най-кратката посока, която води къмъ долината на р. Вардаръ и въ тилъ на Дойранската позиция (Суботско—Рожденъ—Кавадарци) бѣ и най-слабо прегражена и заета съ малко войски, понеже се смѣташе за непристѫпна и маловажна. Обаче значението на тоя планински районъ нарастна още повече следъ завладяването презъ 1916. г. отъ сърбитѣ на командуващия върху цѣлия районъ между долината на р. Черна на западъ и Суботско на истокъ връхъ Каймакъ-Чаланъ (2525 м.), на около 7—8 клм. южно отъ в. Соколъ (1937 м.), останалъ въ български ръце чакъ до самия пробивъ на фронта. Отъ Каймакъ-Чаланъ нападащиятъ си бѣ създалъ между друго и една отлично командуваща и сѫщевременно наблюдателна точка въ всички посоки.

Презъ 1917. г., като се изключи операцията при Погрaдецъ срещу австрийцитѣ, всички останали операции на Македонския фронтъ отъ страна на Съглашението бѣха завършени съ неуспѣхъ. Отпадналъ бѣ духътъ почти на всички съглашенски войски не само поради тия неуспѣхи, но главно поради руската революция и страшната италианска катастрофа при Капоретo на 24. октомврий 1917. г.

По съ идването на власть презъ ноември 1917 г. на неумолимия противникъ на германцитѣ, Жоржъ Клемансо́, у всички французи блесна надеждата, че е дошълъ часътъ на голѣмитѣ решения по всички въпроси, съ смѣната на 24.

декември и на главнокомандуващия на съглашенскитѣ арски на Балкана, генералъ Сарай, престана и кризата въ командуването на Изтокъ.

И въ срѣдата на българското командуване следъ пропадането на неприятелската пролѣтна офанзива започнаха да се задоволяватъ само съ отбиване на неприятелскитѣ атаки, като се възприе началото: да се задържатъ позициитѣ до края на войната само съ пасивна отбрана. Като че ли въ края на 1917. г. българската армия чувствуваше общата умора и изтощение.

Дойде и неуспѣхътъ на българитѣ при Голѣма Яребична срещу 5-а Дунавска дивизия въ края на м. май 1918. г., който, като повиши духа на гърцитѣ, понижи духа на българитѣ.

Заговори и възбуденото у сърбитѣ чувство на завистъ, които не закъснѣха да поискатъ отъ генералъ Гюйьома да имъ възложи една по-сериозна задача, при чието изпълнение да бѫдатъ подпомогнати, както гърцитѣ, при Яребична, отъ французка артилерия и бойни самолети. Но едва бѣ почналъ да разучава такава една голѣма операция, генералъ Гюйьома бѣ повиканъ отъ Клемансо: да защитява Парижъ, застрашенъ отново отъ германското настѫпление на Западния фронтъ.

Скоро, обаче, победитѣ на Съглашението презъ юлий на Западния фронтъ дадоха възможность на упорития генералъ да се залови съ дипломатическата подготовка на проектираната отъ него офанзива въ Македония, чийто успѣхъ би довелъ, споредъ него, до голѣми събития.

За една такава офанзива бѣха спечелени не само сърбитѣ, но и гърцитѣ. Скоро генералъ Гюйьома бѣ спечелилъ и Клемансо, който още на 22. юний 1918. г. даде нареждания на генералъ Франше д'Епре: да продължи проучването на плана, изработенъ отъ неговия предшественикъ генералъ Гюйьома.

По-трудно било да се склонятъ за такава една голѣма операция англичанитѣ, които въ началото на 1918. година бѣха вече взели отъ Македонския фронтъ и изпратили въ Палестина 12 дружини.

Но следъ докладитѣ на генералъ Гюйьома, направени на 4. и 11. юний предъ военния междусъюзнически съветъ, въпрѣки че лордъ Робертъ Сесилъ, вмѣсто военна офанзива, поискалъ да се предложи на България градъ Одринъ, междусъюзническиятъ съветъ възприелъ плана на генерала и

го натоварилъ да редактира една обща нота, установяваща условията, при които ще бѫде извършена проектираната отъ него офанзива срещу българитѣ.

Въ тая нота се казва дословно: „налага се да се търси скѫсването на българския фронтъ съ едно главно нападение въ участъка на р. Вардаръ, включенъ между Дойранското езеро и източния клонъ на р. Черна съ обектъ ж. п. линия на Вардаръ между Струмица и Градско“ и пр.

На 5. августъ междусъюзническиятъ съветъ приелъ проекта при условие, обаче, че за тая обща офанзива нѣма да се изпращатъ повече нито хора, нито материали, или нѣщо друго. И още едно условие — безъ заповѣдь офанзивата да не започва. Въ връзка съ това решение, отмѣнено било и нареждането на французкото правителство: да се вематъ всѣка седмица по 5.000 души отъ Македонския фронтъ за засилване на западния, толкозъ повече, че презъ сѫщото това време пристигаха вече презъ океана по стотици хиляди американци въ Франция.

Макаръ че на свой редъ Лойдъ Джорджъ се обявилъ противъ офанзивата, генералъ Гюйьома не се отчаялъ. Той заминалъ за Лондонъ, гдето на 4. септември се откривала една конференция, на която следъ доклада му билъ спеченъ и Лодъ Джорджъ. Отъ Лондонъ генералътъ заминалъ веднага за Римъ, гдето на 9. септември получилъ и съгласието на италианцитѣ, а на 10. с. м. генералъ Франше д'Епре вече ималъ развързани ръце за предприемане на въпросната голѣма офанзива срещу българитѣ.

Предстоело само да се опредѣлятъ деньтъ и часътъ.

Отъ подробното изучване на българското разположение французкото командуване могло да установи, че жизнената невралгична точка на цѣлото българско организиране на Македонския фронтъ била областьта Велесъ, Градско, Криволакъ, гдето стигатъ всички пѫтища, които отиватъ къмъ Вардарския фронтъ и къмъ тоя — на р. Черна, на Битоля и къмъ албанския фронтъ. Въ тази область били съсрѣдоточени сѫщо всички магазини, складове и болници на българитѣ. Толкова повече, че въ Градско била и връзката на двата тила на 11-а германска (само командуването) и 1-а българска армия.

Отъ наблюденията, които лично генералъ Франше д'Епре, придруженъ отъ князъ Александъръ Сръбски, направилъ въ Мъгленския участъкъ още на 28. юний 1918. година, било установено:

— Че въ скалиститѣ висоти е възможно да се поставятъ батареи, които да обстрелватъ българскитѣ позиции и тилъ;

— Че първитѣ български линии сж много силни, но втори такива — почти нѣмало;

— Че българитѣ не допускатъ възможностьта за една голѣма офанзива въ тая посока, и

— Че изненадата е възможна въ тоя участъкъ, ако се вематъ необходимитѣ предпазни мѣрки.

На 5. септемврий генералъ Франше д'Епре телеграфиралъ, че на 12. септемврий той ще е готовъ да действува, но нѣмалъ още разрешение, въ отговоръ на което Клемансó му съобщилъ още на 10. септемврий, че действията могатъ да започнатъ когато самъ генералъ Франше д'Епре намѣри за най-удобно.

Тоя день бѣ най-после опредѣленъ — 14. септемврий.

Общиятъ планъ на пробива, обаче, е билъ изпратенъ отъ генералъ Гюйьома въ сръбската главна квартира още на 6. юлий, споредъ който: „предполаганото общо нападение ще включи, освенъ действията на гръцкитѣ войски по Струма и английскитѣ войски на Вардаръ, и още една главна операция, въ която ще вематъ участие французки части и всички сръбски сили."

Първата часть на операцията трѣбва да включва въ себе си заемането на укрепената непріятелска зона срещу фронта на нападението в. Соколъ—Вѣтреникъ. Това трѣбва да се извърши отъ французкитѣ и сръбски дивизии, поддържани отъ силенъ артилерийски огънь."

Втората часть, която трѣбва да започне безъ отлагане, ще има за задача да достигне въ най-кжсо време до линията Неготинъ—Демиръ-Хисаръ.

Директивата на генералъ Франше д'Епре бѣ повторена и на 31. августъ. За пробива бѣха избрани 17-а колониална, 122-а пехотна и Шумадийската дивизии, а преследването се възлагаше на две сръбска дивизии: Сръбската и Тимошката, последвани отъ 17-а колониална и отъ Шумадийската дивизии, когато тия две дивизии се преустроятъ следъ атаката, като 122-а дивизия следъ свършване на нападението остава въ разпореждане на генералъ Франше д'Епре, командуващъ на съюзнитѣ армии.

На българитѣ. Макаръ и да сж били взтеи строги мѣрки за държане на тоя планъ въ тайна, българската главна квартира въ своя таенъ бюлетинъ № 55 отъ 1. септемврий

съобщава, че „сведенията за една неминуема атака къмъ Добро поле всѣкой день добиватъ все по-голѣма и по-голѣма достовѣрность. Подготвителнитѣ работи се извършватъ съ трескава бързина. Изработването на нови пжтища е вече на привършване. Къмъ Мъглен сж забелязани голѣми биваци. Всичко това показва, че едно нападение къмъ Добро поле е вече въпросъ на дни. Главниятъ ударъ ще бжде насоченъ срещу Добро поле и ще се разпространи на Вѣтреникъ".

Този пророчески бюлетинъ бѣ издаденъ 15 дни преди нападението отъ страна на французитѣ.

Българската армия се бѣ окопала отъ Палатосъ-планина въ Албания до устието на р. Марица. Този фронтъ имаше дължина 570 клм. и се опираше на западъ до австрийцитѣ, а на изтокъ — до турската армия. Войскитѣ, които заемаха тоя фронтъ отъ Албания до източно отъ Дойранското езеро, образуваха група армии подъ общата команда на генералъ фонъ Шолцъ, като двете армии отъ тая група се командуваха: 11-а отъ генералъ фонъ Щойбенъ и 1-а отъ генералъ Ст. Нерѣзовъ. Общо групата армии на фонъ Шолцъ броеше: 11-а армия — достигаща съ лѣвия си флангъ до Дудика, Джена и Мала-Рупа, 126 дружини и 484 орждия, и 1-а армия, която прегражаше долината на Вардара — 63 дружини и 401 орждия.

Пó на изтокъ, по горнитѣ склонове на Бѣласица планина и при устието на р. Струма, се намираше 2-а българска армия, командувана отъ генералъ Ив. Луковъ, въ съставъ: 48 дружини и 251 орждия.

Отъ устието на Струма до това на Марица бѣрга го заемаше 4-а българска армия въ съставъ: 6 дружини и 44 орждия и 24 ескадрона подъ командата на генералъ Тошевъ.

Тая армия бѣ формирана въ началото на 1918. г. За командуващъ на армията бѣ назначенъ командуващиятъ до това време на българскитѣ войски въ Добруджа, генералъ Сава Савовъ. Но, когато бѣ съставенъ кабинетътъ Ал. Малиновъ (юний 1918. г.), генералъ Савовъ бѣ назначенъ за министъръ на войната, а неговото мѣсто, командуващъ на 4-а армия, бѣ заето отъ генералъ Ст. Тошевъ.

Българското командуване, групата Шолцъ и отдѣлнитѣ армии разполагаха съ следнитѣ резерви:

Шолцъ съ 7 дружини въ района Велесъ—Градско, 1-а армия — съ 9 дружини и 7 батареи, 11-а армия съ 10 дружини южно отъ Прилепъ и българското командуване съ 9

дружини, 36 картечници и 9 батареи задъ 2-а армия.

Българската армия разполагаше още съ 2 ескадрили и 5 аеропланни отдѣления, почти всички германски, подпомогнати отъ нѣколко български летци.

Въ началото на септемврий бѣха пристигнали къмъ армейската група 6 германски опълченски дружини, идящи отъ Румъния и Кримъ.

Усвоили една крайно пасивна отбрана, българитѣ можеха да иматъ известенъ относителенъ успѣхъ, ако разполагаха поне съ следнитѣ три срѣдства: силни и подвижни резерви, добре укрепени позиции и мрежа отъ добри пѫтища.

Командуващиятъ на съглашенскитѣ войски на Македонския фронтъ разполагаше съ 28 пехотни дивизии, отъ които 8 френски, 6 сръбски, 4 английски, 9 гръцки и 1 италианска, общо:

289 дружини, 2.680 кортечници, 2.070 орѫдия, 2.348 автоматични пушки и 200 самолета,

срещу:

269 дружини, 2.060 картечници, 1.217 орѫдия, 294 минохвъргачки и 80 самолета.

Отъ които само 3 дружини, 202 орѫдия, 9 минохвъргачки, 138 картечници и самолетитѣ бѣха германски, а всичко друго българско.

Отъ тия данни се вижда, че Солунската съглашенска армия е превишавала къмъ деня на нападението българската армия съ:

20 дружини, 620 картечници, 853 орѫдия и 120 самолета, като не се смѣтатъ войскитѣ на бѣломорския брѣгъ, възлизащи на 5 дружини, 32 картечници и 44 орѫдия.

Надвишаването на пехотата не е голѣмо, но по-голѣмо бѣ желанието на сърби и гърци да се биятъ, а сѫщо значителна бѣ и разликата въ орѫдията и картечницитѣ. Голѣма бѣ и разликата между силитѣ на отбраната и нападението на избрания за пробивъ участъкъ — Добро поле.

Може би положението на българитѣ, възприели пасивната отбрана, щѣше да бѫде по-добро, ако отъ идящитѣ отъ Добруджа български войски можеше да се създаде една силна група като резервъ на главното командуване, но и това не стана поради две сѫществени причини: първата отъ тѣхъ бѣ отстѫплението на австрийцитѣ въ Албания, което принуди българитѣ да изпратятъ цѣла дивизия западно отъ Охридското езеро, и второ — постоянното изтегляне на гер-

Генерлъ-лейтенантъ Димитъръ Гешовъ,
командиръ на I армия.

мански части отъ фронта, които трѣбваше да бждатъ попълнени отъ български части. За толкова необходимия резервъ не можаха да останатъ части, а наедно съ това се погребваше и всѣка идея за едно решително нападение, като това, замислено още въ края на 1917. година, преди влизането на цѣлата гръцка армия въ съглашенската армия на Солунския фронтъ.

По тоя начинъ, особено следъ отказа на българитѣ да контъръ-атакуватъ въ началото на юний 1918. година, българското главно командуване се видѣ принудено да остави инициативата въ ржцетѣ на генералъ Франше д'Епре.

Независимо отъ това, на българския фронтъ, следъ идването на правителството на Александъръ Малиновъ, се заговори, че то е дошло да сключи миръ, надежда, която се подхранваше и отъ ежедневния печатъ, обстоятелство, което сщо така намали желанието у българския войникъ, разочарованъ и отъ незадоволителния за България миръ съ Румъния, да върви напредъ. Но да брани това, което бѣ завладѣлъ съ толкова жертви и три години жестока борба, българскиятъ войникъ никога не е мислѣлъ да го изостави на противника безъ упорита борба.

Тая упоритость и българскиятъ офицеръ, и войникъ проявиха на Добро поле. Но да надмогнатъ единъ помногочисленъ и много по-добре въорженъ противникъ на една слабо укрепена и трудно снабдявана позиция, тѣ не можаха, особено на една позиция, наистина, съ силенъ фронтъ, но безъ никаква дълбочина, позиция, която може да се пробива навсѣкжде, безъ да е възможно да се възспре такъвъ единъ пробивъ на самото мѣсто при условията, при които започна атаката.

Добро поле

Общи сведения. Разположена срѣдъ завоя на Черна, височината 1050, гробница на много герои, имаше решаващо значение за упоритата отбрана на всички съседни ней позиции. И за защитата ѝ групата фонъ Шолцъ бѣ взела специални мѣрки. Източно отъ Черна, българитѣ заемаха важнитѣ височини: Соколъ (1837 м.), Добро поле (1700), Кравица (1847), Вѣтерникъ (1587) и Кукурузъ (1344), опрѣни на северъ на единъ дълбоко пресѣченъ планински масивъ, позволяващъ силна отбрана. Първата удобна за отбрана група височини задъ главната отбранителна линия бѣха Козяцитѣ (1810—

1850 м.), а по̀ на изтокъ — планинскитѣ групи на Дудика (2181), Джена (2092), Мала Рупа (1926) и др. А разположената по-назадъ Марианска планина, между рѣкитѣ Черна и Вардаръ, представляваше сѫщо така една отлична отбранителна линия.

Но поради липса на работници, укрепена бѣ само предната позиция, която имаше две или три линии окопи, прегради съ нѣколко реда телени мрежи. Изнесенитѣ напредъ Соколъ и Вѣтерникъ фланкираха успѣшно съ орѫдията на тѣхъ фронта на позицията. По-назадъ, задъ предната позиция, нѣмаше нищо, ако не се смѣтатъ издигнатитѣ тукъ-тамъ окопи съ препятствия върху Козяцитѣ. А липсата на по-задни укрепени линии бѣ най-слабата страна на отбраната. Но трѣбва да се добави, че въ каменистата планинска почва окопи и закрития се копаеха изобщо трудно, а нѣмаше и пѫтища за подвозъ на материали, освенъ една въздушна линия, която свързваше гара Градско съ с. Полище задъ участъка на 2-а дивизия.

Часть отъ избранията отъ генералъ Франше д'Епре участъкъ, въ който трѣбваше да се нанесе главниятъ ударъ, бѣ заетъ отъ 2-а и 3-а български дивизии, по-точно, между рѣката Лѣщница на западъ и Мъгленица — на изтокъ. 3-а Балканска дивизия заемаше отъ Хума до Добро-поле (включително половината отъ Доброполския участъкъ) — фронтъ 50 клм. Този участъкъ бѣ твърде важенъ, понеже въ случай на неуспѣхъ противникътъ би излѣзълъ бързо на рѣката Вардаръ и би компрометиралъ съобщенията съ тила както на I-а, така и на II а армия. 2-а Тракийска дивизия заемаше отъ Добро-поле до с. Зовикъ — фронтъ 30 клм. И тоя участъкъ имаше сѫщото значение, особено лѣвиятъ флангъ на дивизията, който, наедно съ дѣсния на 3-а дивизия, заемаше така наречения Доброполски участъкъ, презъ който водѣха важни непріятелски съобщения отъ Мъгленската долина за Градско—Демиръ-Капия.

Така участъкътъ, който представляваше едно топографическо цѣло и отбраната му следваше да бѫде повѣрена на войскова часть, командувана отъ единъ военачалникъ, бѣ подѣленъ по нѣкакво недоразумение или недоглеждане между 3-а Балканска и 2-а Тракийска дивизии.

Участъкътъ, върху който генералъ Франше д'Епре произведе своето главно нападение срещу българската отбрана, се заключаваше между в. Соколъ на западъ и Баховския ридъ — на изтокъ. По права линия тоя участъкъ

бѣ дълъгъ едва 9 клм., но по линията на окопитѣ неговата дължина достигаше 20 клм., защото позицията се състоеше отъ цѣла верига височини, нѣкои отъ които доста стръмни и скалисти. Тѣхъ французитѣ ги оприличаваха на „укрепени български замъци".

На изтокъ отъ Доброполската рѣчица позицията минава презъ гѫста гора и постепенно се изкачва къмъ склоноветѣ на Баховския ридъ.

На около 1—2 клм. отъ тая линия се намиратъ редъ височини, между които: Стоянова поляна с.-з. отъ Доброполското блато, Шейновецъ, Кравица, Зѫберитѣ, Петерникъ и др., отъ които нито една не бѣ укрепена.

Още по-назадъ по пѫтя за Кавадарци сѫ височитѣ: Хлѣбарь задъ Шейновецъ, Петерникъ и Еленъ, а задъ тѣхъ, на около 8 клм. по права линия, сѫ важнитѣ скалисти върхове на Триборъ планина: Бригадната височина на западъ, Голѣмъ Козякъ на изтокъ отъ пѫтя и още назадъ: Малъкъ Козякъ, Камила и пр., всички неукрепени, ако не се смѣта несериозниятъ опитъ за укрепяването на Козяцитѣ.

Предъ българската позиция мѣстностьта къмъ непріятеля се спуща на мѣста доста стръмно, но надъ нея се издигаше юго-западно връхъ Каймакъ-Чаланъ (2525 м.) въ сръбски рѫце, отъ кѫдето се наблюдаваше не само самата българска позиция, но и нейния тилъ, обстрелвани направо отъ далекобойнитѣ французки орѫдия.

Два реда плитки окопи, на 50—100 м. единъ отъ другъ, съ скривалища срещу непріятелския артилерийски огънь, съ телени мрежи, ето въ какво се състоеше българската позиция. Почвата, въ която се копаеха окопитѣ, бѣ почти навсѣкѫде силно камениста, а тамъ, гдето бѣ мека, за изкопаването на скривалища дълбоко въ земята прѣчеше подпочвената влага.

Така подготвената за отбрана позиция, избрана за нападение отъ страна на генералъ Франше д'Епре, бѣ заета отъ 4 български полка въ първа линия: 10. пехотенъ Родопски — отъ в. Соколъ до Сръбския постъ включително, 30. пехотенъ Шейновски полкъ — отъ Томовата висота до Доброполската рѣкичка; 29. пехотенъ Ямболски полкъ — отъ Доброполската рѣчица до Боруна, и 32. пѣхотенъ Старозагорски полкъ — до Димова поляна, южно отъ Баховския ридъ.

Въ края на августъ множество батареи на Съглашението започнаха да се прострелватъ съ помощьта на само-

лети по височинитѣ отъ дветѣ страни на източна Черна, по Добро-поле и по Вардара. Германското командуване очакваше главния ударъ отъ дветѣ страни на източна Черна и на Добро-поле, а въ долината на р. Вардаръ — само демонстративна атака.

Заради това още на 9. септемврий бѣха привлѣчени къмъ Прилепъ българския 73. пехотенъ полкъ и 13-а резервна йегерска дружина, и 53. пехотенъ български полкъ съ една батарея и 1 германско картечно отдѣление — задъ 2-а пехотна Тракийска дивизия въ долината на р. Градешница (13. септемврий). Българското командуване побърза сѫщо така: да прехвърли повечето отъ резервитѣ си отъ долината на р. Струма въ долината на Вардара.

По тоя начинъ на решителната точка между р. Черна и Мъгленица стоеха:

33.000 българи, между които много малъкъ брой германци, съ 158 орѫдия,

срещу приблизително:

57.000 сърби и французи съ 566 орѫдия.

Атакуващиятъ, следователно, имаше на своя страна решително превъзходство въ орѫдията — близу 400 орѫдия повече, а пехотата му съ ¼ повече.

Колкото се отнася до оценката на самия избранъ за нападение участъкъ, нѣмското командуване смѣташе като най-важна посока: Градешница—Зовикъ, докато командирътъ на 2-а Тракийска дивизия оценяваше като най-важенъ Доброполския участъкъ, включително Шейновецъ и Гръцкия постъ. Нѣма съмнение, че, като се прибави къмъ численото надмощие на французи и сърби и това обстоятелство, както и недостатъчната храна и лошо облѣкло у българитѣ, лесно обяснимо става, защо „укрепенитѣ български замъци“ не можаха да издържатъ грижливо подготвения отъ страна на генералъ Франше д'Епре ударъ, взелъ при това всички мѣрки да използува победата до край съ цената на върховни усилия и голѣми жертви.

Подготовка на удара. На 14. септемврий, въ 8 часа сутриньта, една желѣзна буря оглушаваше Македония. Това бѣ битката на Добро-поле, която започва. Ржководени отъ самолети, съглашенскитѣ батареи и минохвъргачки започватъ да трѣскатъ по Червената скала и кота 1248; тѣ удрятъ по скалитѣ на кота 1050 и съ особено озлобление блъскатъ по каменнитѣ стени на Соколъ, Добро-поле, Кравица, Вѣтерникъ и Кукурузъ, най-вече между Соколъ и Вѣтерникъ. Близу 600 орѫдия отъ всички калибри, разположени въ скалитѣ на Мъгленско, заливатъ българскитѣ окопи, закрития, гнѣзда за картечници, наблюдателни точки, съобщителни станции и батареи. Дърветата се повалятъ съ трѣсъкъ, клонове и камъни хвърчатъ, а позициитѣ сѫ потънали въ димъ, прахъ и чугунъ.

Никога тукъ, на Изтокъ, не се е видѣло струпването на толкова много артилерия на такъвъ малъкъ фронтъ, гдето страшниятъ адски тътнежъ не позволяваше нищо да се чува, нито да се вижда.

Задачата на артилерията е да разстрои първитѣ (а тѣ сѫ първи и последни!) български позиции, да отвори пѫтеки въ теленитѣ мрежи, да разруши прикритията, гнѣздата на картечницитѣ, да избие или разстрои защитницитѣ, да обезвреди българскитѣ батареи и да попрѣчи на всѣкакво движение задъ линиитѣ. Българскитѣ и германски батареи отговарятъ съ извънмѣрно напрежение на огъня съ цель да сломятъ французката артилерия и да задушатъ още въ началото настѫплението на пехотата: но 158 орѫдия се борятъ срещу 566, чиято задача е — артилерийската подготовка да бѫде колкото е възможно по-вихрена и да не продължи повече отъ едно денонощие, за да не могатъ българитѣ да получатъ на време подкрепления.

Понеже мѣстността е суха, прахътъ отъ снарядитѣ е толкова голѣмъ, че французката артилерия е принудена да прекрати огъня за половинъ часъ (отъ 15½ до 16), за да могатъ самолетитѣ да взематъ по-ясни снимки. Особено голѣми сѫ пораженията отъ едно артилерийско отдѣление, дълги 155 м.м. орѫдия, настанени на височина 2325 м. — съ 600 м. по-високо отъ Добро поле. Тѣзи орѫдия стрелятъ право срещу българитѣ, отстоящи на 5—8 клм., на които причиняватъ голѣми загуби. Но следъ едно смущение, което не трая дълго, българитѣ отговарятъ енергично.

Въ 7 часа вечерьта една сръбска дружина настѫпва срещу центъра на 2-а българска дивизия, а въ 10½ часа вечерьта една френска дружина се опитва да се нахвърли върху защитницитѣ на Добро поле, но и дветѣ тия дружини сѫ кърваво отбити отъ българитѣ. За успѣхъ е още рано да се говори, но подготовката на едно голѣмо нападение е въ ходъ. Нѣма никакво съмнение върху това предположение.

Презъ нощьта срещу 15. IX. картечницитѣ на атакуващия обстрелватъ непрекѫснато разрушенитѣ отъ артилерията телени мрежи, за да попрѣчатъ на българитѣ да ги

поправятъ. Артилерията сѫщо така продължава да обстрелва позициитѣ и тила на българскитѣ отбранителни линии.

Задъ тая огнена и пушечна мрежа се съсрѣдоточава армията на войводата Мишичъ въ следния боенъ редъ:

Отъ р. Лещница до в. Соколъ — 1-а сръбска армия, фронтъ 16 клм., като има въ първа линия Дунавската и Дринска дивизии, а въ втората линия — Моравската.

Въ дѣсно отъ нея е сръбската 2-а армия — отъ в. Соколъ до р. Сушица. Тази армия има въ първа линия три ударни дивизии: 122 французка, 17-а колониална и сръбската Шумадийска дивизия. Задъ дветѣ французки дивизии сѫ югославянската и Тимошка дивизии.

За атаката на 15. септемврий всички дивизии сѫ на мѣстата си.

Отъ страна на българитѣ още щомъ започна на 14. IX. сутриньта неприятелската артилерийска канонада българскиятъ 73. п. полкъ и една германска дружина бѣха привлѣчени до Беранци, северно отъ Битоля, а 53. и 81. п. български полкове съ две български батареи и 1 германско картечно отдѣление бѣха дадени въ разположение на генералъ Сюренъ (6-и корпусъ), а сѫщо и 61 п. български полкъ, който генералътъ насочи привечеръ къмъ моста Расимъ-бей на р. Черна.

Такова е положението на дветѣ противни страни на 14. IX. вечерьта. Разстоянието, което дѣли окопитѣ на българи и франко-сърби, е между 30 и 150 метра!

Решителното нападение. Главната роля на атакуващия е повѣрена на 2-а сръбска армия, която обаче има въ първа линия две французки и само една сръбска дивизия. Тая армия трѣбва да овладѣе българскитѣ позиции, чиято дълбочина е около 2 километра. Французката 122-а дивизия има за задача да завладѣе: Соколъ и Добро поле; 17-а колониална дивизия: Несторова скала и Кравица, а Шумадийската дивизия ще атакува Вѣтерникъ. Първата сръбска армия нѣма да влиза въ действие, докато посоченитѣ по-горе пунктове не бѫдатъ завладѣни отъ 2-а сръбска армия.

На 15. IX. въ 4 ч. 55 м. всички французки орѫдия откриха огънь, и точно въ 5 часа тритѣ ударни дивизии отъ 2-а сръбска армия напустнаха окопитѣ и се хвърлиха въ нападение.

Българитѣ, които смѣтаха, че артилерийската подготовка ще продължи по-дълго време, бѣха изненадани, защото тѣхниятъ прегражденъ огънь закъснѣ съ 5 минути.

Първоначално французитѣ понесоха голѣми загуби. Върхътъ Соколъ, къмъ който бѣ насоченъ 148 французки полкъ, оказва упорита съпротива. Склоноветѣ му сѫ толкова стръмни, че сѫ нуждни голѣми усилия. Българскитѣ окопи, защитени здраво отъ телени мрежи, надвишаватъ съ 12 м. склоноветѣ, отъ които трѣбва да прибѣгне нападението. Французката артилерия не бѣ успѣла да разруши гнѣздата на картечницитѣ и минохвъргачкитѣ. Българитѣ, защитени въ издълбанитѣ въ скалитѣ скривалища, оказватъ най-яростна съпротива. Единъ български снарядъ убива командира на нападащата французка дружина, а сѫщо и цѣлата връзка и за моментъ настѫплението е спрѣно.

Нѣколко пѫти презъ деня нападението бѣ подновявано, но все безуспѣшно. Една сръбска дружина отъ 1-а армия атакува сѫщевременно западната страна на Соколъ, но и тя е отхвърлена. Соколъ обаче трѣбва да бѫде взетъ, защото иначе 1-а сръбска армия не може да настѫпи. За тая цель изпратенъ бѣ на магарета и последния батальонъ отъ 148 французки полкъ, но той пристига въ подножието на Соколъ едва презъ нощьта. Задушенъ е силниятъ напоръ на френцитѣ и къмъ Кравица. Само на дѣсния флангъ на 122-а дивизия французитѣ успѣха да се задържатъ на „Канаритѣ". По на изтокъ една щурмова колона отъ 17-а колониална дивизия можа сѫщо така да отбележи успѣхъ. По-лесенъ бѣ успѣхътъ на Шумадийската дивизия срещу Вѣтерникъ, защитаванъ отъ изненаданитѣ роти на 30 п. Шейновски полкъ, които все пакъ се биха гърди съ гърди, но следъ тежка борба, която трая известно време, сърбитѣ овладѣха първата линия. Единъ часъ по-късно тѣ овладѣха и по-заднитѣ български окопи. Освенъ в.Соколъ,122-а пех. французка дивизия има за обектъ и Добро поле, срещу което сѫ насочени 45-и и 84-и французки полкове. Но южно отъ Добро поле една група български картечници оказва яростна съпротива на всички страни и французитѣ сѫ принудени да турятъ въ действие огнехвъргачки. Българитѣ: войници и офицери, действуващи съ картечницитѣ, отказватъ да се предадатъ и се оставиха да бѫдатъ изгорѣни върху своитѣ картечници. Какво велико самопожертвуване!

Следъ много усилия и жертви Добро поле бѣ взето въ 8 часа. Падането на Добро поле и на кота 1765 улесни покъсно значително задачата на 148. п. полкъ, който все пакъ безуспѣшно напада презъ цѣлия день в. Соколъ.

17-а колониална дивизия, действуваща въ центъра, срещна отначало слаба съпротива и успѣ да заеме Канаритѣ, но после се натъкна на голѣми затруднения. 29. п. Ямболски полкъ се би юнашки. Но бързитѣ успѣхи на Шумадийската дивизия срещу изненаданитѣ предни роти на 32. п. Загорски

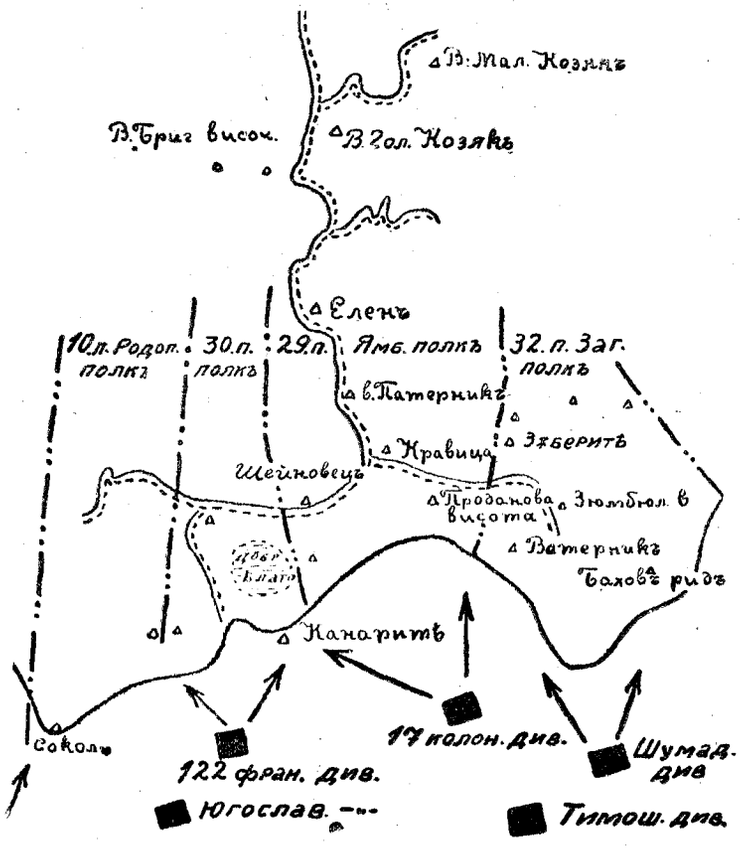

полкъ облекчиха положението и на Колониалната дивизия, която, макаръ че преди това бѣ принудена да вкара въ боя последнитѣ си резерви, все пакъ не можа съ собствени сили да изпълни своята задача.

Къмъ пладне, лѣвиятъ флангъ на българската 2-а дивизия, подкрепенъ отъ българския 53. п. полкъ и отъ пристигналия корпусенъ резервъ, все още държи линията Соколъ—Кравица. И на лѣвия флангъ на 32. п. Загорски полкъ, гдето се сражава 80. п. български полкъ, противникътъ сѫщо така нѣма успѣхъ. Тогава става нужда да се намѣси сръбското главно командуване, което въ 2½ часа заповѣда на командуващия 2-а сръбска армия да довърши нападението съ всички срѣдства, като вземе въ случай на нужда и дивизиитѣ отъ втора линия. Шумадийската дивизия получава заповѣдь да подкрепи французитѣ, като имъ изпрати една колона къмъ източния склонъ на Кравица. Дивизиитѣ отъ втората линия: Тимошката и югославянката получаватъ заповѣдь за действуватъ на своя фронтъ. И, късно следъ пладне, всички тия войски успѣха да отнематъ отъ ржцетѣ на храбритѣ защитници — части отъ 29., 32. и 1 дружина отъ 80. полкъ, върха Кравица. Съ падането на този упоренъ пунктъ бива пробитъ на широкъ фронтъ дѣсния флангъ на 3-а българска дивизия, успѣхъ, който позволява на маситѣ на нападащия да се обърнатъ вече и къмъ лѣвия флангъ на 2-а българска дивизия, която сѫщо е принудена да отстѫпи. По тоя начинъ българскитѣ позиции отъ в. Соколъ (изключенъ) до в. Кукурузъ бѣха завладѣни отъ французи и сърби отъ 2-а сръбска армия. Само отъ върха Соколъ българскитѣ юнаци продължаваха да стрелятъ.

Следъ пладне излиза отъ своитѣ окопи между Соколъ и Лещница и 1-а сръбска армия, но, когато Дринската дивизия възвива къмъ Соколъ, нейнитѣ нападения сѫ сѫщо така отбити. Французи отъ 122-а дивизия и сърби отъ Дринската дивизия атакуватъ отново в. Соколъ отъ всички страни, върху който къмъ 9 часа вечерьта, следъ петнадесетчасова борба, нападащитѣ можаха да минатъ презъ изгорѣнитѣ трупове на българитѣ и да забиятъ знамената си върху облѣнитѣ съ изобилна кръвь камънаци.

На лѣво отъ Дринската дивизия настѫпваше Дунавската сръбска дивизия, чието напредване срещу 21 пехотенъ полкъ, бѣ спрѣно въ 5 ч. сл. пл., а въ 7 ч. сл. пл. и срещу българския 44 п. полкъ.

Съ загубването на Соколъ, Добро поле, Кравица и Вѣтерникъ, вѫтрешнитѣ флангове на 2-а и 3-а български дивизии се огънаха на единъ фронтъ отъ 14 клм., обаче центроветѣ и външнитѣ имъ флангове продължаваха да се държатъ на 15. IX. вечерьта здраво, обстоятелство, което даваше голѣма надежда, че е възможно още да се противостои на удара, колкото и тежъкъ да изглеждаше презъ тоя

день. Но нещастието, което сполетѣ българитѣ, било по-голѣмо, отколкото изглеждаше на пръвъ погледъ.

Още следъ пладне на 15. IX., щомъ пролича, че и втората позиция отъ фронта на пробива нѣма да бѫде удържана, генералъ фонъ Щойбенъ, даде заповѣдь: 2-а Тракийска дивизия да оттегли презъ нощьта центъра и лѣвия си флангъ по височинитѣ: Яребична — Голѣмъ Козякъ, а 3-а дивизия да отстѫпи съ дѣсния си флангъ и центъра, като продължи линията на 2-а дивизия по височинитѣ Малъкъ Козякъ—Тополецъ—Преслапъ. Тая нова позиция се намираше на 4—6 клм., отъ загубената, прикрита по фронта си

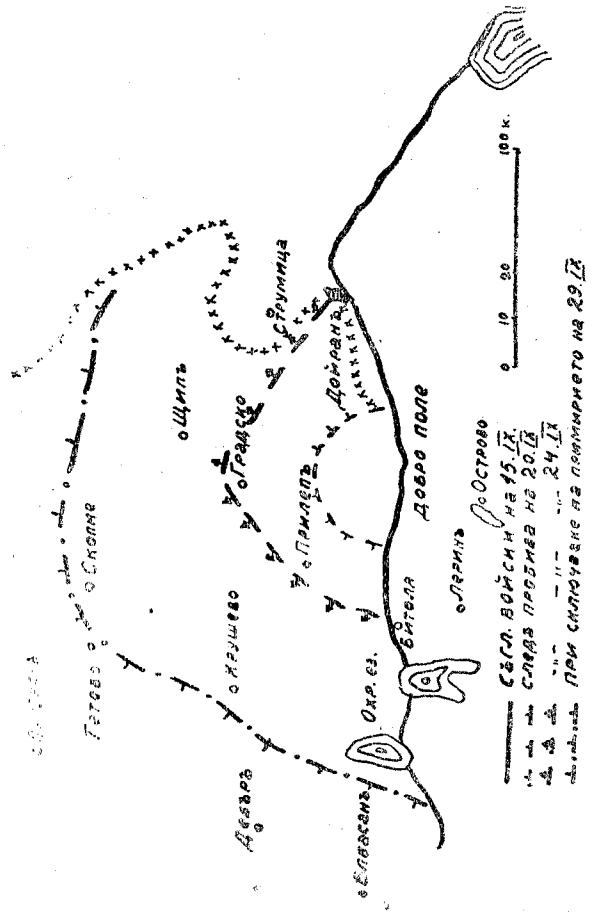

отъ дълбоко пресѣченитѣ потоци на Лещница, Градешница и Порой, като се възложи на генералъ фонъ Ройтеръ да вземе командуването на войскитѣ въ центъра на мѣстото на пробива. Бѣха изпратени и подкрепления (49. и 91. пехотни полкове, 1 дружина отъ 16. пехотенъ полкъ, 5 батареи, картечни отдѣления и др.).

Въ състава на сборната дивизия Ройтеръ влѣзоха: българскитѣ 10, 30, 53, 81, 80, 29 и 32 пех. полкове, 13-а резев. йегерска дружина, 6 бълг. батареи, 1 германска пионерна дружина, 1 българска и 1 германска минохвъргачни роти, 2½ германски батареи и др.

Повечето отъ тия части бѣха вече силно пострадали и представляваха само остатъци.

Нощьта срещу 16. IX. премина безъ бой и българитѣ успѣха до пукване на зората да се оттеглятъ на новитѣ си позиции. На 16. IX. още въ 6 ч. 30 м. Дринската дивизи атакува малката и голѣма Бригадни височини, но следъ ръкопашенъ бой бива отбита. Съ огънь е отбито и настѫплението на сръбската дивизия къмъ Голѣмъ Козякъ. Между 10 и 11 часа сѫщитѣ дивизии отново нападатъ на единъ фронтъ отъ 12 клм. Следъ промѣнлива борба, българитѣ успѣха да задържатъ Яребична, Царь Фердинандъ, Любеница и Козякъ, макаръ и на нѣкои мѣста противникътъ да бѣ разкѫсалъ линиитѣ.

Но къмъ 7 ч. вечерьта, следъ единъ кѫсъ огневъ ударъ, сърбитѣ насочиха нови голѣми сили въ атака, на които първоначално българитѣ оказватъ съпротива, но следъ това започватъ бързо да се оттеглятъ.

Когато вечерьта на 16. IX. генералъ фонъ Ройтеръ пое командуването на Сборната дивизия въ Мелница, неговата първа задача бѣ да спре отстѫпващитѣ части и да ги задържи по височитѣ на Триборъ. До подиръ пладне на 17. IX. една нова отбранителна линия бѣ създадена съ фронтъ р. Черна, севернитѣ брѣгове на р. Дарука, с. Полище, в. Тиберъ (1557) — Креминъ (1200) и по̀ на истокъ: Блатецъ Дудика (2181).

Атакувани и на тая позиция, 4-а и 2-а български дивизии отстѫпиха на срещния брѣгъ на р. Черна презъ нощьта срещу 18. Предъ моста Расимъ-бей на р. Черна бѣ създаденъ предмостова глава предимно отъ германски части, при която всички опити на сърбитѣ да станатъ господари на моста останаха напразни. 3-а п. българска дивизия обаче

заемаше линията отъ устието на р. Бѣласица на р. Черна до в. Дерна (2061), а по̀ на истокъ 5-а п. българска дивизия. Срещу 2-а и 4-а български дивизии действуваше 1-а сръбска армия, а по посока на Вардаръ срещу 3-а българска дивизия — 2-а сръбска армия.

ДЕЙСТВИЯ СРЕЩУ ПЪРВА БЪЛГАРСКА АРМИЯ ВЪ ДОЛИНАТА НА ВАРДАРА

Дѣсния флангъ на тази армия (5-а българска дивизия) се опираше на Мала Рупа, чието лѣво крило стигаше до Вардара (Гевгели). На източния брѣгъ на Вардара бѣ Планинската дивизия, а височитѣ западно отъ Дойранското езеро заемаше храбрата 9-а пех. Плѣвенска дивизия. Височинитѣ пъкъ източно отъ езерото бѣха заети отъ 2-а бригада отъ 11-а българска дивизия. На 16. IX. сутриньта около 30 непиятелски батареи отъ всички калибри засипаха Дойранската позиция. Неприятелскиятъ огънь разкѫсва теленитѣ загражденія, засъбаря стенитѣ на окопитѣ, тя рови издигащия се надъ околностьта в. Дубъ и върши опустошения далечъ въ тила на българското разположение.

Сѫщиятъ день вечерьта две английски (22-а и 28-а) и гръцката Сѣрска дивизии настѫпиха срещу предната Дойранска позиция. Обаче скоро изъ подъ развалинитѣ единъ бързъ огънь посрещна противника. На 17. IX. отровни облаци залѣха българскитѣ позиции и на 18 сутриньта свирепъ неприятелски огънь забушува и не следъ много англичани и гърци отново се хвърлиха въ атака срещу българскитѣ позиции отъ Гевгели до Дойранското езеро и на истокъ отъ него до политѣ на Бѣласица планина. Нападателтъ успѣ тоя пѫть да заеме дори нѣкои пунктове отъ главната позития на българитѣ западно отъ Дойранското езеро, но, контъратакуванъ отъ поддръжкитѣ на 17., 33., 57. и 58. пех. полкове, подкрепени отъ 34 пех. полкъ, противникътъ бѣ унищоженъ. Които не паднаха убити, предадоха се. Повече отъ 500 англичани и гърци паднаха въ пленъ, а нѣколко стотици трупове лежеха предъ главната българска позиция.

И на истокъ отъ Дойранското езеро Критската дивизия, поддържана отъ 6 батареи, атакува безъ успѣхъ и съ голѣми загуби българската бригада отъ 11-а дивизия.

Общо положението по цѣлия Македонски фронтъ до 18. IX. вечерьта бѣ все още добро. Противникътъ успѣ, наистина, да пробие центъра при Добро поле и да напредне въ дълбочина 20—30 клм., и ширина 40 клм., но въ замѣна на това двата фланга на българската армия продължаватъ да се държатъ много здраво.

КЪМЪ НЕИЗБѢЖНИЯ КРАЙ

Военниятъ съветъ въ Прилепъ. На 18. IX. сл. пл., се събраха въ Прилепъ да обсѫдятъ създаденото положение: замѣстникътъ на българския главнокомандуващъ — генералъ Тодоровъ, командиръ̀тъ на 62. корпусъ генералъ фонъ Щойбенъ и полковникъ графъ Шверинъ като представитель на армейската група Шолцъ.

Още на 16. IX. групата Шолцъ по своя инициатива, а на 17. сѫщи и българското главно командуване бѣха поискали изпращането въ Македония на нѣколко германски дивизии. Но голѣмитѣ боеве на Западния фронтъ не позволиха това. Обещани бѣха само една германска бригада отъ Севастополъ и една австро-унгарска дивизия.

При това положение обсѫжданъ бѣ въпросътъ какъ можеше да се заздрави изцѣло положението. Българитѣ клонѣха къмъ решението да се включатъ всички сили въ борбата чрезъ едно общо настѫпление къмъ Солунъ. Но поради трудностьта на терена и слабата настѫпателна способность на частитѣ такова едно настѫпление въ голѣмъ размѣръ се смѣтна за невъзможно. Втора една възможность бѣ — чрезъ едно бързо отстѫпление да могатъ частитѣ да се откѫснатъ отъ врага и спестеното време да се използува за затвърдяване на една нова отбранителна линия. Но въ такъвъ случай трѣбваше да се отстѫпятъ безъ бой градове като Охридъ, Ресенъ и др., еднакво скѫпи на всѣки българинъ отъ всички краища на обединения народъ. Загубване на тия градове безъ бой щѣло било да нанесе грамаденъ ударъ върху настроението на българския народъ, свързано съ неизброими последици и за самия фронтъ. И заради това генералъ фонъ Щойбенъ реши да остави непокѫтнатъ фронта отъ Албания до Червената стена, а отъ последната фронтътъ да завие презъ кота 1248 назадъ по една по-рано приготвена позиция къмъ дѣсния флангъ на 3-а българска дивизия. Смѣтало се е, че влизането въ така образувания човаль би въздържало противника и дори би спрѣло неговото по-нататъшно настѫпление. На това решение се съгласилъ и генералъ Тодоровъ,

като бѣха обсѫдени и мѣркитѣ да бѫде подкрепена 3-а българска дивизия въ най-скоро време.

Но още на 19. IX. сл. пл. преди осѫществяването на това решение полковетѣ отъ 2-а и 1-а Балкански бригади напустнаха позициитѣ си предъ настѫпващата сръбска Моравска дивизи. Само 24. и 14. пех. полкове останаха на позицията си и отстѫпиха по заповѣдь.

Едва вечерьта 3-а дивизия успѣ благодарение на енергичната намѣса на българския престолонаследникъ, князъ Борисъ Търновски, да образува една нова упорна линия задъ р. Каменица.

По̀ на ѝстокъ, прѝ Дойранъ, още въ ранно утро на 19. IX. англичанитѣ нападнаха на нѣколко пѫти българитѣ източно и западно отъ езерото, но и тритѣ пѫти тѣзи атаки бѣха отбити отъ българитѣ, предъ чиито окопи къмъ пладне лежеха хиляди мъртви; по тоя начинъ главната позиция си остана въ пълно владение на българитѣ. На следния день и 5-а българска дивизия отби предприѐтото на западния брѣгъ на р. Вардаръ нападение. Но тука, макаръ че отъ 5 дни се водятъ сѫщо така ожесточени боеве, 1-а българска армия не отстѫпи предъ упорития противникъ нито една крачка. Нѣщо повече. Съ малка помощь тая армия би могла да се понесе победоносно къмъ Солунъ, ако центърътъ бѣ спрѣлъ да отстѫпва. Уви, презъ нощьта срещу 20. IX. задъ фронта на 3-а българска дивизия голѣми групи войници, смѣсени съ жени, деца, товарни животни и коли, се запѫтваха къмъ моста на р. Вардаръ при Криволакъ. Малкото български офицери, въпрѣки всички усилия, бѣха безпомощни да спратъ тоя потокъ. Така рухна непоправимо съпротивата на българския центъръ, като предизвика отстѫплението и на останалия фронтъ, простиращъ се на истокъ и на западъ — на 1-а и 11-а армия.

Общо отстѫпление на българитѣ. Както 61. корпусъ отъ 11-а армия, така и всички дивизии отъ 1-а армия започнаха отстѫплението си по заповѣдь. Отстѫпвайки обаче, тѣзи войскови части продължаваха да се сражаватъ победоносно. Сѫщо и 62. корпусъ бѣ отбилъ многобройни нападения на шосето Битоля — Ресенъ. Но, понеже командуващиятъ 1-а армия все още хранѣше надежда, че отстѫплението ще бѫде избѣгнато, неговитѣ разпореждания за отстѫпление закъснѣха и щабътъ не успѣ да избѣгне последвалитѣ отъ това закъснение затруднения. Заради това, въ тая храбра армия, скоро следъ започване на отстѫплението

на северъ се появиха безредици. Всички колони и обози, тръгнали късно, трѣбваше да се насочатъ по единственото шосе и при Раброво пѫтищата се задръстиха съ нахлулитѣ тамъ човѣшки маси, орѫдия, коли, представлявайки по тоя начинъ добра цель за многобройнитѣ нисколетящи самолети на настѫпващия неприятель.

Наближаваше фаталниятъ край! По цѣлия фронтъ на отстѫплението на 11-а и 1-а армии се издигаха грамадни пожари, предизвикани отъ запаленитѣ складове съ бойни припаси и магазини, като по тоя начинъ освѣтляваха пѫтя на българското отстѫпление.

Единъ енергиченъ опитъ да бѫде спрѣнъ настѫпващиятъ врагъ бѣ направенъ на линията Градско — Криволакъ, гдето на 21. IX. сл. пл. пристигна и българскиятъ царь Фердинандъ. Фронтътъ, дълъгъ 25 клм., бѣ подѣленъ на два участъка. Войскитѣ, които заеха тоя фронтъ, бѣха повече остатъци отъ български и германски части.

На 21. IX. сръбската 2-а армия пристигна на р. Вардаръ между Криволакъ и Демиръ-Капия и прекѫсна желѣзопѫтнитѣ съобщения на 1-а българска армия, като едновременно съ това 2-а сръбска армия завладѣ моста на р. Черна при с. Возарци.

На 23. IX. вечерьта французка конница зае гр. Прилепъ, докато българитѣ бързаха да отстѫпятъ едни презъ Бабуна къмъ Велесъ, а други къмъ Градско — по пѫтя за Дрѣново.

За пресичане на пѫтищата за отстѫпление 1-а сръбска армия получи заповѣдь да настѫпи за Велесъ, който градъ бѣ заетъ отъ 27. IX., а на 2-а сръбска армия бѣ дадена сѫщо заповѣдь да завладѣе Градско и презъ Щипъ да настѫпи за българската граница. Следъ крайно ожесточени сражения българитѣ бѣха принудени да опразнятъ Градско, а на 29. IX. французка конница се яви предъ Скопие.

Примирие. Влизането на тая конница въ града съвпадна съ пристигналитѣ въ Солунъ български делегати за сключване на примирие. Преди това, още на 26. IX., когато англичанитѣ бѣха влѣзли въ българския градъ Струмица, българското правителство било изпратило единъ генералщабенъ офицеръ парламентьоръ, който се явилъ при английскитѣ войски, но билъ препратенъ въ Солунъ. Този офицеръ предложилъ прекратяване на военнитѣ действия за 24 часа, но генералъ Франше д'Епре поискалъ да бѫдатъ изпратени редовни пълномощници. Такива бѣха изпратени, и

на 29. IX. въ 11 часа пр. пл. тѣ поискаха примирието, което влизаше въ сила на следния день по пладне.

То имаше следното съдържание:

— Опразване на територитѣ, принадлежащи на сърби и гърци;

— Освенъ 3 пехотни дивизии и 2 конни полка, които ще охраняватъ Добруджа и източната българска граница, всички останали войски се демобилизирватъ;

— До сключване на мира пленницитѣ-българи ще работятъ по пътищата, а тия на противника — се освобождаватъ веднага.

— Оръжието на демобилизиранитѣ войски ще се складира на опредѣлени пунктове подъ надзора на Съглашението.

— Всички части западно отъ Скопския меридианъ оставатъ временно въ пленъ, като офицеритѣ запазватъ оръжието си;

— Германскитѣ и австрийскитѣ войски заедно съ дипломатическитѣ и консулски представители трѣбва въ 4 седмици да напустнатъ България.

А по силата на едно тайно приложение къмъ подписания протоколъ съглашенскитѣ войски добиватъ право да минатъ презъ България, като използуватъ всички държавни желѣзници и надзиратъ телеграфитѣ, телефоните и безжични станции. За гаранция войскитѣ на великитѣ съглашенски сили ще завзематъ нѣкои стратегически пунктове, а София — само ако се наложи. Оставатъ отворени за съглашенскитѣ параходи и всички български пристанища. На край, командуващиятъ Солунската армия си запазва правото да поиска прекъсване на всѣкакви сношения между българитѣ и бившитѣ имъ съюзници.

Следъ примирието. Когато на 30. IX. българската делегация се завръщаше отъ Солунъ съ сключеното примирие, дѣсното българско крило: 1-а, 6-а и 302-а дивизии отъ 11-а армия, се приближаваше до Тетово, а по̀ на западъ въ единъ решителенъ моментъ, когато 25 п. полкъ, подпомогнатъ отъ една дружина отъ 19. п. полкъ и нѣколко тежки батареи, се готвѣше да атакува градъ Скопие, загубенъ предния день, при ариергардитѣ на тия дивизии се явиха френски, италиански и сръбски офицери съ бѣли флагове за да съобщатъ за сключеното примирие.

Частитѣ, както отъ 61-и корпусъ, така и отъ 1-а армия, презъ нощьта срещу 30. IX. бѣха заели заповѣданитѣ имъ

Генералъ-лейтенантъ Стефанъ Нерѣзовъ,
командиръ на I отдѣлна армия.

позиции, обстоятелство, което показваше, че отстъплението на българитѣ се извършваше въ редъ.

2-а българска армия, чийто командуващъ бѣ заминалъ за Солунъ заедно съ министъра на финанситѣ, Андрей Ляпчевъ и Симеонъ Радевъ, води оживени боеве срещу 14-а гръцка дивизия, но трѣбваше презъ нощьта срещу 30. IX., вследствие на отстъпването на 1-а армия да отдръпне своя дѣсенъ флангъ.

Противникътъ следваше задъ лѣвото крило на 1-а армия съ английски и гръцки дивизии, а срещу центъра ѝ и дѣсното крило, 2-а сръбска армия бѣ заела линията по височитѣ Хайдукъ чешма — Царево село.

Но въ това време около Радомиръ деморализирани отъ непрекъснатитѣ отстъпателни боеви войски правятъ опити да предизвикатъ безредици въ София, обаче съ малкото макаръ разполагаеми въ столицата български и германски части недоволната вълна отъ къмъ Радомиръ бѣ отблъсната и разпилѣна и на 1. X. вечерьта положението бѣ напълно нормализирано.

На 3. октомврий царьтъ на българитѣ, Фердинандъ I, непринуждаванъ отъ никого, се отказа следъ повече отъ 31-годишно царуване отъ престола и напустна страната. Престола зае неговиятъ първороденъ синъ, престолонаследникътъ Борисъ Търновски, който пое управлението на страната подъ името Царь Борисъ III, съ тежката задача: да ѝ даде отново миръ и редъ.

На 5. X. и намиращиятъ се въ София германски генералъ фонъ Ройтеръ напустна София и съ това се прекъсна и съюзното сътрудничество между българската и германска армия, което бѣ продължило цѣли 3 години.

Неизбѣжниятъ край. Съ сключеното примирие и взетата въ заложничество по силата на това примирие най-боеспособна 11-а армия, която броеше около 77,000 души, българската военна мощь бѣ напълно сломена. Противникътъ стана господарь на 400 оръдия и 30,000 животни, всички взети не въ бой, а възъ основа само на сключеното примирие.

И, все пакъ, сражаващитѣ се на изтокъ офицери отъ французката армия, „се прекланятъ съ благородство предъ храбростьта на българскитѣ войници“*). И, наистина, на

*) L'Armée d'Orient dans la guerre mondiale 1915.—1919., изд. 1932, Payot, Paris.

Добро поле, на 15. IX. 1918. г. бѣха нуждни на атакуващитѣ дивизии 15 часа, за да завладѣятъ, следъ жестока борба и тежки загуби, единъ фронтъ отъ 2 клм. дълбочина. Българскитѣ контъръ-атаки, по признание на самитѣ французи, сж били толкова буйни, че за даденъ моментъ неуспѣхътъ не е билъ изключенъ. Въ района Вардаръ—Дойранъ всички англо-гръцки атаки на 18. и 19. IX. се бѣха разбили до една о българската съпротива.

И предъ Битоля Софийската дивизия и цѣлата 11-а армия бѣха проявили сжщото упорство. Въ действителность въ продължение на 15 дни съглашенскитѣ войски бѣха срещнали навсѣкжде отчаяната съпротива на българитѣ, освенъ отъ деморализиранитѣ отъ неуспѣха на Добро-поле две български дивизии.

Загубитѣ въ убити и ранени, които бѣ понесълъ нападащиятъ противникъ, сж едно потвърждение на всичко казано. Само англичанитѣ при атакитѣ имъ срещу 1-а армия на 18. и 19. септември загубиха повече отъ 11,500 души. Тѣхнитѣ дивизии бѣха дотолкова изтощени, че не бѣха въ състояние да преследватъ дори войскитѣ отъ 1-а българска армия, които отстжпваха по заповѣдь.

При това положение, сжществената причина за крайния неуспѣхъ на българитѣ следъ такава героична съпротива, се крие въ липсата както на по-задни укрепени позиции, така и въ липсата на силни резерви, когато се знаеше добре, че генералъ Франше д'Епре разполага съ една внушителна маневрена маса. Задъ обширния фронтъ нито германското командуване въ лицето на генералъ фонъ Шолцъ, нито българското главно командуване можаха да организиратъ такива резерви, които, когато фронтътъ бѣше пробитъ и цѣла непиятелска армия се хвърли въ образувания отворъ, да могатъ да запрещятъ неприятелската вълна, и въ такъвъ случай победата на генералъ Франше д'Епре при едно енергично настжпление на дветѣ български крила щѣше лесно да се превърне въ сжщинска катастрофа.

Особено ако презъ време на съглашенската офанзива германо-българското командуване бѣ насочило 2-а българска армия въ долината на р. Струма срещу I-и гръцки корпусъ. Тая българска армия щѣше да се появи предъ Солунския укрепенъ лагеръ въ момента, когато въ него нѣмаше почти никакви войски, понеже всичко бѣ пратено на фронта. Лесно е да се прецени, колко тежко би било положението, въ което подобна операция би поставила съглашенскитѣ

войски на Балканитѣ въ единъ моментъ, когато тѣхното усилие бѣ насочено къмъ Щипъ и Прилепъ. Генералъ Франше д'Епре́ преживѣ единъ тежъкъ моментъ даже само отъ донесението, че две германски дружини, идящи една отъ Румъния и другата отъ Кримъ, вмѣсто задъ 11-а или 1-а българска армия, се съсрѣдоточавали въ долината на р. Струма. За отбиване само на тая опасность генералъ Д'Епрѐ даде заповѣдь, щото намиращата се на Добро-поле въ негово лично разпореждане 122-а французка дивизия, да замине веднага за Струмския фронтъ, гдето тя стигна въ първитѣ дни следъ примирието. А какво би станало, ако би настжпила нашата 2-а българска армия, а следъ нея и победоносната предъ Дойранъ 1-а българска армия?

Наистина, за запрещване на пробива бѣха изпратени отъ разни посоки 36 български дружини на мѣстото на изтеглените 15 германски, но тѣ скоро изчезнаха въ общата бъркотия. За нещастие на България, липсваше въ онзи върховенъ моментъ на изпитание и българскиятъ главнокомандуващъ генералъ Жековъ, който по това време бѣ на лѣчение въ единъ виенски санаториумъ.

Никога едно нещастие не дохожда самó!

Следъ капитулирането на българитѣ още на 5. X. генералъ Франше д'Епре побърза да изработи новъ планъ за действуване, който предвиждаше освобождаването на Сърбия, заплашването на Австро-Унгария, скжсването на съобщенията между Централнитѣ империи и Турция, като отвори Дарданелитѣ съ нападение по сухо, и като подаде на северъ ржка на повалена Румъния. За тая цель той предвиждаше една армия отъ 17 дивизии да стигне до Дунава; една армия отъ 5 дивизии — за настжпление къмъ Цариградъ и една французка дивизия, която да премине презъ България за да събуди Румъния. Останалитѣ войски трѣбваше да окупиратъ България и да служатъ като общъ резервъ.

Този планъ обаче не получи нуждното одобрение за неговото цѣлостно прилагане поради егоистичнитѣ цели на отдѣлнитѣ велики сили отъ Съглашението.

Следъ известни разисквания решено бѣ: англичанитѣ заедно съ други подѣления да настжпятъ къмъ Цариградъ. Италианцитѣ да запазятъ Албания, но въ Шкодра да се настани единъ съглашенски гарнизонъ. За Румъния да се създаде една нова армия, повѣрена на генералъ Бертело, изпратенъ отъ Парижъ. По такъвъ начинъ да се образува

единъ отбранителенъ фронтъ отъ Албания до Дунава и до Черно море.

На 21. X. французката конница достигна р. Дунавъ, а на 31. X. сърбитѣ влѣзоха отново въ Бѣлградъ.

ПО ДРУГИТѢ ФРОНТОВЕ НА БАЛКАНИТѢ

Победата надъ Турция. Презъ сѫщия месецъ октомврий и въ Турция военнитѣ операции не се развиваха добре, следствие на което турския главнокомандуващъ Енверъ паша бѣ принуденъ да си даде оставката. Замѣстникътъ му, Изетъ паша, веднага побърза да поиска примирие отъ генералъ Франше Д'Епре, но бѣ възпрепятствуванъ отъ англичанитѣ. Завърза се споръ между командуващия английския флотъ въ Срѣдиземно море, който завелъ преговори самъ съ турцитѣ, и французкия адмиралъ Аме като главнокомандуващъ на всички морски съглашенски сили въ това море. Но, въпрѣки всичко, англійскиятъ адмиралъ завърши спора, като се ограничи само, да съобщи на своя началникъ — французкия адмиралъ, че на 30. X. той е сключилъ примирие съ турцитѣ, което влизало въ сила на другия день. Главнитѣ постановления на това примирие бѣха следнитѣ: отварянето на Дарданелитѣ и Босфора и свободенъ входъ въ Черно море; окупирането на Цариградъ, на Проливитѣ и на важнитѣ стратегически пунктове; връщане на всички пленници; обща демобилизация на турската армия; предаването на всички военни параходи; изпѫждането на всички германски и австрийски поданици и прекѫсването на всѣкакви съобщения съ Централнитѣ империи.

Достигането и минаването на р. Дунавъ. На 10. XI. предназначената за Румъния съглашенска армия подъ началството на генералъ Бертело, мина Дунава при Русе, а на другия день — при Никополъ и Свищовъ. Сърбитѣ сѫщо минаха Дунава като се насочиха къмъ Темишваръ и Арадъ и прекѫснаха желѣзопѫтната линия между Буда-Пеща и Букурещъ.

Заплашенъ да види откѫснати отъ Германия намиращитѣ се въ Румъния германски войски, фелдмаршалъ Макензенъ даде заповѣдь за общо отстѫпление.

По тоя начинъ настѫпи развръзката и въ Централна Европа.

Сѫдбата на групата армии фонъ Макензенъ. Следъ

подписването на договора за миръ между Централнитѣ империи и Румъния на 7. май 1918. г., окупационнитѣ войски въ тая завоювана отъ българи и германци страна бѣха насочени по другитѣ фронтове и фелдмаршалъ фонъ Макензенъ остана тамъ съ около 60.000 души, между които и нѣколко български допълнителни дружини.

Съ пробива презъ септемврий на Македонския фронтъ и края на турската съпротива се създаваше една изключителна обстановка. На Макензена предстоеше да запази за известно време останалия единственъ пѫть за изтегляне на германскитѣ части отъ Кавказъ и Палестина презъ Черно море и Румъния; да държи смѣтка за съглашенската армия на Бертело́, която се готвѣше да мине Дунава за събуждане на Румъния, а сѫщо и да си осигури пѫтя за завръщане въ Германия.

Положението му, обаче, продължаваше да се влошава, поради разпадането на австро-унгарската империя и надигащата се тамъ революционна вълна. Положението стана вече опасно, когато румънитѣ поискаха да окупиратъ Седмоградско и Банатъ, за която цель тѣ свалиха германофилското правителство на Маргиломана и го замѣстиха съ правителството на генералъ Коанда.

Понеже Германия успѣ да постигне споразумение съ Унгария, реши се: отдръпването на Макнзенъ да стане презъ тая страна и на 10. ноември бѣ разпоредено да започне отеглянето на войскитѣ. Но на фелдмаршала бѣ даденъ срокъ да изпразни Румъния въ 24 часа — нѣщо абсолютно невъзможно. А армията му се заплашваше вече отъ новомобилизираната румънска армия отъ изтокъ и армията на генералъ Бертело — отъ югъ. Въпрѣки всичко това, оттеглянето се извърши въ голѣмъ редъ, понеже опититѣ на французитѣ до това време да минатъ Дунава бѣха отбити, обстоятелство, което озлоби силно французкия генералъ.

За примирието, подписано и отъ Германия, Макензенъ узна едва на 14. ноември, когато неговитѣ войски пѫтуваха по ж. п. линии и повече по обикновени пѫтища презъ Унгария за Германия.

Раболепната политика на унгарското правителство Кароли предъ Съглашението, безредието по унгарскитѣ желѣзници, зараждащата се революционна треска въ самитѣ германски войски и лошото време не дадоха възможность на Макензена да се изтегли на време отъ Унгария. Преди

това, обаче, той бѣ заявилъ, че ще .напусне Унгария последенъ.

По предложение на унгарцитѣ, останалитѣ още германски войски на унгарска територия бѣха обезоржжени и интернирани, а самъ генералъфелдмаршалъ фонъ Макензенъ съ щаба си бѣ задържанъ и на 4. януарий 1919. г. предаденъ на французитѣ. Изпратенъ следъ това въ една вила край Нови Садъ, той бѣ задържанъ и следъ подписване на мирния договоръ отъ Германия и изпратенъ въ Солунъ, отъ кждето, въпрѣки неговитѣ лични и тия на германското правителство протести, бѣ освободенъ едва на 17. ноемврѝий 1919. г., считанъ до тогава като военнопленникъ!..

КРАЯТЪ НА ВОЙНАТА ВЪ ЗАПАДНА ЕВРОПА

Отъ момента, въ който воденатa отъ Германия подводна война не успѣ да прегради съобщенията по море на великитѣ съглашенски сили, Централнитѣ империи се намѣриха сами въ пълна изолираностъ извънъ Европа и тѣхното положение се приближи до това — на единъ грамаденъ обсаденъ лагеръ. Това положение, обаче, все още не се смѣташе за безнадеждно. Но, когато отъ Северо-американскитѣ съединени държави почнаха да пристигатъ по 230.000 души срѣдно на месецъ и, отъ друга страна, английскитѣ и французки колонии се превърнаха въ неизчерпаеми източници на жива сила, стана явно грамадното числено надмощие на Съглашението и невъзможностьта почти: да бѫде принудено то да иска миръ.

И, въпрѣки всичко, „обсаденатa крепостъ“ продължаваше да се съпротивлява. Германското върховно командуване, което ржководѣше по всички отбранителни участъци борбата, и на 25. октомврий 1918. г., значи следъ сключеното отъ България примирие съ Съглашението, бѣ заявило на кайзера, че то смѣта за необходимо да продължи войната, но наложената на генералъ Лудендорфъ оставка отъ правителството насочва и Германия къмъ туряне край на борбата.

Въ тоя моментъ срещу общо 6.801.000 съюзници стоеха 17.650.000 съглашенци, а на Западния фронтъ бойцитѣ на съглашенскитѣ армии надминава тия на германцитѣ съ 500.000! И, въпрѣки всичко това, Свѣтовната война завърши по единъ мизеренъ отъ стратегическа гледна точка начинъ — чрезъ едно съкрушително числено надмощие, подпомогнато отъ продължителна повсемѣстна морска блокада и за миръ... съ една измама — пословутитѣ 14 Уилсонови точки!

Събитията на Западния фронтъ се развиха по следния начинъ:

Отъ заповѣданитѣ между 3. и 8. септемврий три решителни удари отъ р. Мьоза до морето, които маршалъ Фошъ бѣ опредѣлилъ да се извършатъ за 26.—28. септемврий първиятъ ударъ бѣ отбитъ отъ германцитѣ, но следващитѣ два, въпрѣки упоритата германска съпротива, успѣха и за-

ставиха германското командуване да заеме укрепената линия наречена Херманъ Хундингъ*).

На 10. октомврий маршалъ Фошъ издаде нова заповѣдь за продължаване на започнатата офанзива до край. Дветѣ противни страни разполагаха въ това време: германцитѣ съ 185 дивизии, срещу 209 — на Съглашението. Още по-голѣма бѣ разликата въ броя на бойцитѣ: 900.000 германци срещу 1.400.000 съглашенци и американци.

Между 20. октомврий и 3. ноемврий армиитѣ на Съглашението, макаръ да имаха на нѣкои пунктове неуспѣхи, можаха да отхвърлятъ германцитѣ и отъ новата имъ отбранителна линия**).

На 10. ноемврий настъплението на съглашенскитѣ армии достигна една права линия, която начеваше отъ холандската граница презъ Гантъ, Монсъ, Мобьожъ на Мьоза до Фюмай.

Преди това, обаче, още на 8. ноемврий германскиятъ императоръ абдикира отъ престола, като замина за Холандия и германското правителство поиска да преговаря за сключване на едно примирие, макаръ че до това време никакви голѣми победи отъ страна на Съглашението не бѣха възвестени.

Условията, които маршалъ Фошъ опредѣли, бѣха много тежки. Германцитѣ трѣбваше да отстъпятъ на съглашенцитѣ лѣвия брѣгъ на Рейнъ, отъ който съглашенскитѣ армии бѣха още много далечъ, а сѫщо и предмостовитѣ укрепления на Майнцъ, Кобленцъ и Кьолнъ.

Все пакъ, главно поради прекратяването на войната отъ българи, турци и австрийци, а сѫщо и поради вѫтрешни причини, германцитѣ приеха тежкитѣ условия и на 11. ноемврий подписаха примирието.

Последни сложиха оръжие унгарцитѣ съ сключване на 13. ноемврий 1918. г. примирие, съ което и се тури фактически край на Свѣтовната война, ако не се смѣтатъ военнитѣ действия между Източната съглашенска армия и болшевицитѣ, които операции завършиха чакъ на 27. май 1919. г. съ боя при гр. Бендеръ (Русия).

*) Тия три удари бѣха предшествувани отъ първата голѣма атака, извършена отъ 1-а северо-американска армия на 12.—15. септемврий срещу германцитѣ на фронта при Сен-Михиелъ и отъ сключеното примирие въ Солунъ отъ българитѣ.

**) Въ това време австрийцитѣ, следъ неуспѣха си при Витторио—Венето, сключиха сѫщо примирие на 3. ноемврий, безъ унгарцитѣ обаче, които сами продължиха войната още 10 дни.

ВЪ БЪЛГАРИЯ

Следъ примирието. Въ замисленатa презъ първитѣ дни на октомврий операция отъ генералъ Франше д'Епре не само да освободи Сърбия, да настъпи срещу Австро-Унгария и Германия, но и да довърши неуспѣшната нѣкога операция срещу Дарданелитѣ и Цариградъ, планътъ му предвиждаше едновременно действия въ две различни направления.

Тия две операционни посоки, едната — главна — къмъ северъ презъ Сърбия, а другата — второстепенна — на истокъ, срещу Турция, образуваха правъ ѫгълъ. Прикриването на пространството между дветѣ операционни посоки: къмъ Бѣлградъ и къмъ Цариградъ трѣбваше да се постигне по първоначалния проектъ съ частичното заемане на България и съ изпращането на една дивизия на Дунава.

Въ своя планъ Франше д'Епре предвиждаше да прехвърли французкитѣ дивизии отъ армията на генералъ Анрисъ, които се намираха около Битоля и Прилепъ, за Кюстендилъ. Тѣ следъ това трѣбваше да се насочатъ презъ София за Пиротъ, кѫдето 17-а колониална дивизия стигна до 22. октомврий въ София. Друга една дивизия, 76-а, бѣ изпратена съ влакове, но не въ Пиротъ, а въ Ломъ, кѫдето преднитѣ ѝ части стигнаха на Дунава между Видинъ и Ломъ на 19. октомврий.

Въ сѫщото време започна съсрѣдоточаването на българска територия, въ района на Русе—Варна, на една нова съглашенска армия, наречена Дунавска, формирана отъ щаба на генералъ Анселмъ въ съставъ: 16-а колониална, 27-а английска и 30-а французка дивизии, 228-а английска бригада и 4-и африкански коненъ полкъ.

За прикриване на съсрѣдоточението до пристигането отъ Скопие на челната 30-а французка дивизия, 76-а дивизия изпрати въ Русе 210. пехотенъ полкъ съ едно артилерийско отдѣление. Този отредъ имаше сѫщо за задача: да прекъсне съобщенията по Дунава.

Постепенно въ България дойдоха: 228-а английска бригада, която окупира черноморскитѣ пристанища Варна и

Бургасъ, 30-а дивизия, която се разположи около Русе, и 27-а английска дивизия — въ района Русе—Разградъ*). На 10. ноември предните части отъ Дунавската армия минаха Дунава надъ Русе и установиха солидни предмостови глави при Гюргево, Свищовъ и Никополъ.

Отъ дивизиите, които бѣха предназначени за действие срещу Дарданелите и Цариградъ презъ България, мина само 26-а английска дивизия по желѣзопѫтната линия Радомиръ—София—Пловдивъ и се стовари при Свиленградъ. Конницата, заедно съ 22-а и 28-а дивизии, следваше по егейския брѣгъ къмъ Кавала и Деде-Агачъ.

По сила на подписания въ Солунъ протоколъ за примирие българската армия трѣбваше веднага да се прибере въ границите на довоенна България и тамъ да се демобилизира. Но намиращите се въ деня на примирието български войски западно отъ меридиана на Скопие — 1-а Софийска, 6-а Бдинска, Сборната и 302. пехотна дивизии, следъ като сложиха оржжието, бѣха третирани като сѫщински пленници и само следъ силни протести тѣхното завръщане въ България бѣ разрешено следъ 16. ноември, но изпращането имъ ставаше по части и съ голѣмо закъснение. Освобождаването на пленницитѣ и заложницитѣ продължи чакъ до края на 1919. г. и намиращите се български пленници въ Гърция и Сърбия закъснѣха и следъ тая дата.

Още на 4. октомврий 1918. г. България обяви частична демобилизация, като въ редоветѣ на армията останаха само

*) На 4. ноември 1918. г. Източната армия имаше следното разположение:

Французи: 4½ пехотни дивизии съ 1 конна бригада стоеха на Дунава между Бѣлградъ и Русе; една дивизия въ Солунъ и друга — въ Битоля въ очакване да замине въ Турция; една въ Кичево и половина въ — Прилепъ.

Англичани: четири дивизии въ вѫтрешността на България и една автономна бригада — въ Бургасъ и Варна.

Италианци: една бригада въ Македония бѣ готова да се натовари за Цариградъ; една бригада въ Прилепъ; две новодошли бригади съ 3 ескадрона — между Кюстендилъ и София съ 1 отдѣление — въ Неготинъ.

Сърби: по р. Сава, западно отъ Бѣлградъ и къмъ границите на Босна, Херцеговина и Черна-гора.

Гърци: една дивизия въ Нишъ, две — по Срѣдния Вардаръ; шесть — въ Източна Македония и една новоформирана — въ Леринъ.

последнитѣ четири набора (38. до 41. вкл.). Отъ всички дивизии, все по сила на примирието, останаха мобилизирани: 4-а пехотна Преславска, 8-а пехотна Тунджанска, 10-а пехотна Бѣломорска и конната дивизия, отъ които 4-а дивизия и конната замѣниха окупационнитѣ войски въ Добруджа, а 8-а и 10-а — отидоха на границата съ Турция, която още воюваше съ Съглашението.

Скоро, обаче, съглашенското командуване наруши още единъ пѫть протокола за примирие, като принуди почти всички български войски да изпразднятъ и взетата презъ 1913. г. българска Добруджа, гдето трѣбваше да оставятъ само единъ пехотенъ полкъ въ Силистра и една по-малка часть въ Добричъ. Но и тѣзи слаби части не останаха за дълго тамъ. Още преди да бѣ подписанъ Ньойиския миренъ договоръ България трѣбваше да оттегли задъ границата отъ 1913. г. и тия войскови части.

Разпущането на старитѣ войскови части се извърши въ тѣхнитѣ довоенни гарнизони, а новоформированитѣ презъ време на войната пехотни дивизии — Сборната и Планинската въ Кюстендилъ, 16-а пех. — въ Горна-Джумая, Бѣломорската — въ Гюмюрджина, а частитѣ отъ 302-а пех. дивизия, заедно съ тѣзи отъ 2-а и 4-а п. дивизии — въ Пловдивъ и Шуменъ.

Но, щомъ въ края на октомврий сключи примирие и Турция, България бѣ принудена да намали постепенно армията си, и до пролѣтьта на 1919. г. подъ знамената останаха само последнитѣ два набора.

По сѫщия начинъ, както бѣ наложено изпразването на Добруджа, така на 9. ноември 1918. г. се съобщи на българското правителство, че намиращите се и въ Бѣломорска Тракия български войски ще трѣбва да опразднятъ Ксантийско въ 4 дни и Гюмюрджинско — въ 6 дни, време крайно недостатъчно и заради това българитѣ бѣха принудени не само да изгубятъ единствената си придобивка отъ войната срещу Турция, но и да изоставятъ тамъ голѣмо количество военни материали.

По-късно България бѣ принудена да разформирова окончателно Македонската и Планинската дивизии, а презъ м. юлий 1919. г. — 9-а Плѣвенска и 8-а Тунджанска. Презъ м. септемврий бѣха разформировани и по единъ пехотенъ полкъ отъ всички останали дивизии, както и 11. коненъ полкъ.

По такъвъ начинъ отъ юначната българска армия остана само страхътъ, който тя задаваше презъ войната на враговетѣ, защото, макаръ че войната бѣ прекратена по всички фронтове преди повече отъ година, голѣми съглашенски войскови части останаха чакъ до края на 1919 г. въ старитѣ граници на България, като съ това нанесоха нови грамадни загуби на държавата и на голѣмъ брой частни лица.

Горчивата чаша трѣбваше да бѫде изпита до дъно!

СКЛЮЧВАНЕ НА МИРНИЯ ДОГОВОРЪ ВЪ НЬОЙИ (ФРАНЦИЯ) МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И СЪГЛАШЕНИЕТО

Отиването на България въ Ньойй бѣ предшествувано отъ единъ опитъ още въ края на 1916. година, направенъ отъ Централнитѣ империи за сключване на общъ миръ, както и отъ сключенитѣ презъ време на самата война мирни договори между Централнитѣ империи и Русия въ Брестъ-Литовскъ на 3. мартъ 1918. г. между сѫщитѣ и Румъния въ Букурещъ на 7. май 1918. г., а следъ войната — между Съглашението и Германия въ Версай на 20. юний 1919. г. и между сѫщото и Австрия въ Сенъ-Жерменъ на 10. септемврий 1919 г.

На България, която бѣ повикана въ Ньойй да сключи съ Съглашението договоръ за миръ, въ сѫщность й бѣ предложено да подпише, както сториха и съ предшествуващитѣ я победени държави, единъ изработенъ въ готовъ видъ миренъ договоръ, което тя стори на 27. ноемврий 1919. година.

По сила на сключенитѣ договорни постановления, насилени бѣха абсолютно всички условия отъ етнически, културно-икономически и военно-политически характеръ, които би трѣбвало да се спазватъ при опредѣляне на държавнитѣ граници на единъ народъ, чието право за независимо сѫществуване е признато. Даже старата още отъ Берлинския договоръ българо-сръбска граница, която въ две по-раншни войни презъ 1885. и 1913. г. между сърби и българи не бѣ измѣстена, този пѫть претърпѣ поправки на четири мѣста: при Брѣгово, Царибродъ, южно отъ Трънъ и при Босилеградъ. Отъ новоосвободенитѣ презъ 1913. г. български земи отнетъ бѣ на България и града Струмица съ околнитѣ нему села.

Взето бѣ произволно отъ България и дадено на Гърция цѣлото крайбрѣжие на Егея съ градоветѣ: Гюмурджина, Ксанти и Дедеагачъ, както и отстѫпената въ 1915. г. територия отъ Турция на България съ Димотика и Караагачъ при Одринъ.

Непромѣнена остана само установената въ 1913. г. нова сухопѫтна граница между България и Румъния.

Освенъ това, България признаваше: Новата сърбохървато-словенска, по-късно югославска, държава и прие да смѣта като унищожени всички по-раншни договори съ болшевишка Русия и Румъния и произтичащитѣ отъ тѣхъ облаги.

На България се позволяваше да държи само 20.000 войници, и то доброволци, 10.000 жандарми и 3.000 души погранична стража безъ право на морски и въздушенъ флотъ и редъ други ограничения подъ надзора на междусъюзнически военно-контролни комисии, които се настаниха въ София, плащани отъ българското правителство.

На България се налагаха репарационни задължения въ размѣръ на 2½ милиарда златни франка, а сѫщо и да предаде на Румъния, Сърбия и Гърция: 125 бика, 13.150 крави, 12.500 кона, 2.500 мулета, 9.200 вола, 32.000 овци; да предава въ продължение на 5 години по 50.000 тона годишно каменни вѫглища на Сърбия; редъ икономически клаузи, които спънаха съвършено стопанския животъ на България; да даде за изправяне предъ военнитѣ сѫдилища на Съглашението всички български поданици, обвинени въ нарушение на законитѣ и обичаитѣ на войната, както и всички поискани по списъкъ лица; да подпише редъ конвенции; да разреши свободенъ транзитъ презъ българска територия за всички съседни и по-далечни държави на Съглашението и още редъ други произволни задължения.

А още на 8. януарий 1918. г. следъ като Северо-американскитѣ съединени държави бѣха се намѣсили въ Свѣтовната война, тѣхният председатель Уилсонъ бѣ конкретизиралъ въ следнитѣ четиринадесеть точки своята програма върху свършека на войната и реализуемия миръ:

— Ясни, мирни договори, като последствие на леки преговори, следъ които не ще има международни подобни съглашения, но дипломацията ще действува винаги искрено и открито.

— Пълна свобода на плаване по моретата вънъ отъ териториалнитѣ води, както въ миръ, така и на война, освенъ когато моретата сѫ затворени изцѣло или отчасти отъ международната акция, поради санкциитѣ на международнитѣ договори.

— Премахване, колкото е възможно повече, на всички икономически прегради и стабилизиране на условия въ търговията за всички народи, привърженици на миръ, съюзени за да го поддържатъ.

— Взаимни гаранции, дадени и получени, щото народнитѣ въоръжения да се намалятъ до минимумъ, изискванъ отъ вѫтрешната сигурность.

— Едно ясно, открито и абсолютно безпристрастно систематизиране на всички колониални права, основани върху строго съблюдаване на принципа, който да установи всички въпроси на господство, като интереситѣ на населението иматъ еднаква тежесть съ юридическитѣ права, на които ще се опредѣлятъ.

— Изпразването на всички руски територии и такова систематизиране на всички въпроси, отнасящи се до Русия, та да се осигури най-доброто и най-свободното сътрудничество на другитѣ нации отъ свѣта.

— Белгия да бѫде изпразнена и възстановена.

— Всички френски територии ще трѣбва да бѫдатъ освободени, а разрушенитѣ части възстановени и неправдата, извършена надъ Франция отъ Прусия въ 1871. год. по въпроса за Елзасъ и Лотарингия, която направи мира несигуренъ въ свѣта въ продължение на петдесеть години, трѣбва да бѫде поправена по начинъ, щото въ интереса на всички мира да стане сигуренъ.

— Една поправка на италианската граница трѣбва да стане съгласно съ линиитѣ, ясно признати за национални.

— Населенията на Австро-Унгария да се спогодятъ върху най-свободната удобность за автономно развитие.

— Румъния, Сърбия, Черна-Гора трѣбва да бѫдатъ изпразднени, окупиранитѣ територии възстановени; да се даде сигуренъ и морски достѫпъ на Сърбия, а взаимнитѣ отношения на балканскитѣ държави да се направятъ приятелски отъ единъ съветъ, съгласно исторически установенитѣ линии на приятелство и националность; международнитѣ граници за политическа, икономическа и териториална цѣлость на балканскитѣ държавици трѣбва да бѫде осигурена.

— На турскитѣ области отъ Отоманската империя трѣбва да бѫде осигурено известно господство; другитѣ националности, които сега сѫ подъ турски режимъ, би трѣбвало да иматъ увѣреностьта за една неспорима сигурность за животъ и за едно абсолютно и несмущавано автономно развитие, а Дарданелитѣ трѣбва да бѫдатъ отворени постоянно като единъ свободенъ пѫтъ за параходитѣ и търговията за всички нации подъ международни гаранции.

— Една независима полска държава, която да включва територииτѣ, населени съ несъмнено полско население, трѣбва да бѫде образувана, да ѝ се даде свободенъ и сигуренъ достѫпъ до морето, а политическата и икономическа независимость, заедно съ териториалната цѣлость, да бѫдатъ гарантирани отъ международни отношения.

— Едно Общество на народитѣ трѣбва да бѫде образувано съ специални спогодби съ цель: да се осигурятъ взаимнитѣ гаранции за политическа независимость и териториална цѣлость, еднакви за голѣмитѣ и малкитѣ държави.

Като пояснение на тия 14 точки сѫщиятъ президентъ Уилсонъ заяви на 1. февруарий 1918. г. предъ конгреса въ Вашингтонъ, че „всѣко териториално систематизиране трѣбва да стане въ интереса и въ полза на населенията, за които се говори, а не да бѫде едно чисто приспособяване между държавитѣ, които си съперничатъ; че не трѣбва да има контрибуции, нито анексии, нито наказателни обезщетения."

Безспорно е, че само такъвъ единъ миръ можеше да донесе едно дълготрайно мирно съжителство между народитѣ въ Европа, защото би установилъ ония международни граници, които наистина щѣха да бѫдатъ въ пълно съгласие съ общитѣ начала, на които трѣбва да отговарятъ държавнитѣ граници на всѣка една страна.

Така трѣбва да се обясни и извънредно голѣмото въздействие, което тия четиринадесеть точки на Уилсона имаха върху духа на воюващитѣ народи и особено върху тия — на нѣмскитѣ армии, чиито срѣдства за животъ и борба бѣха на привършване.

Сѫщо така мислѣше и първиятъ английски делегатъ за мира — *Лойдъ Джорджъ*, който на 25. мартъ 1919. г. представи въ Парижката конференция меморандумъ, въ който се казваше дословно, че „лесно е да се създаде единъ миръ като тоя, който се готви и който ще трае около тридесеть години, но по-мѫчно е да се приготви единъ миръ, който не ще предизвика нови борби, когато тия, които изпитаха какво означава войната, ще бѫдатъ измрѣли."

А тъкмо противното се изготви. Създаде се едно ново положение въ Европа, на което липсуватъ почти всички условия за устойчивость и трайность. На много държави, малки и голѣми, новитѣ граници не сѫ съобразени съ общитѣ принципи, които трѣбва да се вематъ подъ внимание, когато се издигатъ трайни международни прегради.

Тия принципи важатъ еднакво за победенитѣ държави

Генералъ-лейтенантъ Христо Д. Бурмовъ,
Н-къ щаба на действуващата армия въ края на 1918 год.

тери
ва д
дост
виси
гара

вано
нитѣ
риал

Уилс
Ваши
ва да
се го
държ
трибу

донес
дитѣ
грани
съ об
нитѣ

дейст
върху
на нѣ
на пр

мира
стави
се каз
като
годин
не ще
какво

полож
вия з
и гол
приш
гато с

и за всички останали, защото и въ двата случая се отнася о неестествени държавни граници, чиито фатални послеици сж общи за всички. Крайно поучителенъ е случаятъ ъ бившата австро-унгарска империя, която нѣкога, въ далечното минало, бѣ нарастнала за смѣтка все на чужди народности, за да изгуби съ единъ ударъ и часть отъ това дори, което безспорно ѝ принадлежеше.

Кокато, обаче, победенитѣ европейски държави сж далечъ отъ своитѣ естествени граници, далечъ ще бжде и Европа отъ спокойното и мирно развитие и съжителство, колкото това и да е желателно отъ самитѣ народи. Далечъ остава, защото сж нарушение естествени закони!

ОБЩО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Българскиятъ народъ бѣ извиканъ на независимъ политически животъ въ една епоха, когато Европа още не бѣ успѣла да се справи до край съ всичко, което Великата френска революция отъ 1789. година и воденитѣ отъ Наполеона I. войни въ началото на 19. столѣтие бѣха ѝ оставили като наследство.

Тия войни, заедно съ гражданскитѣ, бѣха отворили широкъ пѫть на нови течения, борбата между които бѣ въ пълния си разгаръ. Въ областьта на социалния животъ се водѣше борба за надмощие между демократизма и социализма; въ областьта на духовния животъ могѫщето до това време християнство бѣ въ жестока война съ безвѣрието. Въ политическия животъ се очерталъ, следъ поражението на Франция, надмощието на Германия, което едва въ 1891. г. и то до известна степень само, бѣ парализирано отъ сключения между Русия и Франция съюзъ. Въ областьта на економическия животъ се издигаше една голѣма сила — индустриализмътъ.

При тия условия, зародилата се въ Франция идея за отмъщение, а въ Германия — за свѣтовно економическо надмощие, тласкаше отдѣлнитѣ народи къмъ безспирно въоръжаване, за да се дойде по тоя начинъ до така наречения „въоръженъ миръ".

Като реакция на това крайно увлѣчение бѣха се наплодили разни хуманитарни, социални и мистични идеали, въ чиято основа лежеше борба срещу идеята за война, а покрай нея и срещу самитѣ военни институти.

Презъ време тъкмо на тия объркани понятия за правото назначение на армията въ една страна се появи и българската държава като независима политическа единица. Благодарение, обаче, на редица обстоятелства — отначало българската армия бѣ изцѣло въ ржцетѣ на руски офицери, а по-сетне дойде и победоносната срещу Сърбия презъ 1885. г. война — държавната властъ въ България успѣ да постави на здрави основи военнитѣ институти. И при това, въпрѣки липсата на достатъчна подготовка у командния персоналъ, скѫперничеството на българина и ширящата се срѣдъ народа демагогия, българската армия все пакъ успѣ, макаръ съ цената на много скѫпа българска кръвь, да сразi полувъоржжена и полустъкмена, петвѣковния врагъ на България — турската империя, въ войнитѣ презъ зимата на 1912./1913. година. Буйни, млади, смѣли, липсни отъ помощни технически срѣдства, българитѣ трѣбваше да изкупуватъ всѣка победа и всѣка крачка освободена земя съ скѫпа юнашка кръвь. Презъ така разрѣденитѣ редове, обаче, можа да се промъкне тукъ-тамъ деморализация, за която спомогнаха до висока степень и дипломатическитѣ неуспѣхи на България, които ѝ спечелиха като врагове, освенъ бившитѣ ѝ съюзници, още Румъния и Турция, за да ѝ отнематъ следната година всички плодове отъ войната срещу турската империя.

Макаръ излѣзла съ голѣмъ и скѫпъ опитъ отъ Балканската война, България воюва известно време и презъ Свѣтовната война все съ скѫщитѣ срѣдства и почти по скѫция начинъ. Да се подготви войската технически, да нагоди изобщо армията си съобразно съ нуждитѣ на голѣмата война, България не успѣ, защото ѝ липсуваха парични срѣдства и главно защото кѫсиятъ периодъ между края на загубената Междусъюзническа война и намѣсата ѝ въ Свѣтовната такава, съвсемъ не бѣ достатъченъ за коренни реформи въ армията, както и за всестранна подготовка на народа и държавата за една нова война.

За да се подпомогне финансово страната и за да се тласне тя напредъ стопански и културно, налагаше се сключването на единъ голѣмъ външенъ заемъ, толкова повече че войната отъ 1912.—1913. години бѣ изпразднила съвършено държавната каса. Но поради много причини тоя заемъ дойде твърде късно — тогазъ, когато почти всички пѫтища поради избухналата Свѣтовна война бѣха вече запрещени и ценитѣ на всички предмети бързо взеха да се покачватъ, а нѣкои отъ тия предмети бѣха почнали дори и да изчезватъ отъ чуждитѣ пазари.

Независимо отъ всичко това, драматичнитѣ условия, при които стана гласуването на тоя заемъ, разкри съществуването на една голѣма бездна, която дѣлѣше българския народъ на две. За всички стана ясно, че страната живѣе раздвоенъ политически животъ, опасенъ за нейното бѫдеще, раздвоение политическо и духовно, което времето до намѣсата въ Свѣтовната война, намѣсто да ограничи, засили още повече.

Такава раздразнена отъ събитията рана носѣше почти всѣкой повиканъ за война презъ 1915. г. български гражданинъ, който, полуоблѣченъ, недостатъчно въоръженъ и екипиранъ, бѣ изпратенъ на фронта съ надежда да поправи несправедливоститѣ, нанесени на България съ Букурещкия договоръ за миръ отъ 1913. г.

Отъ друга страна, правителството погрѣшно ржководено отъ съблазнителната мисъль, че България се намѣсва въ Свѣтовната война, когато е вече клонѣла къмъ своя близъкъ край, мобилизира още въ началото всичко способно за бой, макаръ че по сила на сключената съ Германия военна конвенция България бѣ длъжна да мобилизира първоначално само 5 пехотни дивизии. Не бѣ предвидено, обаче, едно нападение откъмъ югъ, което Съглашението не закъснѣ да организира.

По тоя начинъ отъ вътрешностьта на страната бѣ изпратено на фронта или въ тила на действуващата армия всичко способно за каква да е работа мжжко население, нѣщо, което доведе до друга беда — съвършеното замиране на стопанския животъ въ страната.

Голѣмитѣ загуби презъ 1916. г. и попълването на действуващата армия съ недостатъчно обученъ запасъ, отъ една страна, разхвърлянето на тая армия въ Македония на единъ фронтъ, дължъ близу 350 клм., отъ друга страна — отслабиха съвършено нейния настжпателенъ духъ и презъ цѣлата 1917. г. главниятъ ѝ активъ бѣ — да отбива само неприятелскитѣ удари. Инициативата мина по тоя начинъ изцѣло въ ржцетѣ на противника.

Решението на българската главна квартира къмъ края на м. февруарий 1917. г.: да превърне четиридружиннитѣ полкове въ тридружинни, за да ги направи по-подвижни, бѣ една целесъобразна мѣрка, но, както се видѣ по-после, и тая мѣрка не можа да възвърне желания настжпателенъ духъ въ редоветѣ на действуващата армия. Частитѣ, нови и стари, преживѣха известна организационна „треска“, безъ обаче да се помогне съ нѣщо на армията, която остана неподвижна до самия край на войната.

Наистина, усилия да се подпомогне действуващата армия бѣха направени и въ други посоки: засилена бѣ значително артилерията; увеличени бѣха сжщо картечнитѣ роти и разнитѣ други технически срѣдства за борба; събрано бѣ подъ знамената до 20% отъ всичкото мжжко население. Но пакостната мисъль — да се мѣрятъ храбростьта и заслугитѣ

на една войскова часть съ количеството на жертвитѣ — бѣ на почитъ у мнозина между командиритѣ на частитѣ и въ тая война. Малцина можеха да разбератъ, че въ дългитѣ войни за държави, които нѣматъ колонии и не могатъ да печелятъ нови съюзници, човѣкътъ-боецъ се явява като найцененъ между всичко останало, отъ което зависи победата, и, следователно, тоя човѣкъ трѣбва да се пази отъ безплодни изтощения въ дългата позиционна война и да се жертвува само при напълно оправдани случаи.

Въ това отношение българското командуване не издържа до край и заради това тъкмо въ най-сждбоносния моментъ на войната, когато това командуване чувствуваше найголѣма нужда отъ жива бойна сила, то не разполагаше вече съ достатъчно такава и се остави да чака подкрепа въ хора отъ съюзницитѣ, каквито тѣ, и да желаеха това, не можеха да дадатъ въ решителния моментъ на войната. Погрѣшна смѣтка съ сждбоносни последици!

Другъ бѣ случаятъ съ общия противникъ — Съглашението. Неговитѣ резерви отъ хора, благодарение на обширнитѣ колонии, бѣха неизчерпаеми, независимо отъ помощьта, която въ последния моментъ на Свѣтовната война му дадоха Северо-американскитѣ съединени държави, помощь, която възлѣзе на близу 2.000.000 отлично въоржжени бойци. По такъвъ начинъ въ деня на общото примире стоеха: срещу 6.801.000 съюзници — 17.650.000 съглашенци, или срещу единъ съюзникъ — трима съглашенци. И затова изходътъ при тия условия едва ли можеше да бжде другъ, въпрѣки всички жертви, хероизъмъ и себеотрицание, проявени отъ армиитѣ на съюзницитѣ.

Още по-трудно бѣ за България да промѣни тоя изходъ, тя, която бѣ най-малкиятъ и по територия, и по население между съюзницитѣ на Германия.

Отъ друга страна, въ бойнитѣ линии, отличното взаимно другарско въздействие, когато бѣ възможно, идѣше да покаже, че въ редоветѣ на всички съюзници желанието за пълна, обща победа въодушевяваше еднакво всички. Особено българитѣ, които бѣха грабнали отново оржжието за възтържествуване на погазената презъ 1913. г. справедливость въ Букурещъ. Но това не бѣ достатъчно.

Понѣкога една странна възбуденость се явяваше между българи и германци, макаръ че никой не знаеше нейния произходъ. Тая възбуденость проличаваше най-често въ споветѣ по прехраната и квартиритѣ, въ които случаи тя по-

лесно намираше своето обяснение. И, наистина, една отъ слабитѣ страни на българската армия както въ Балканската война, така и въ Свѣтовната, бѣ несъмнено нейниятъ тилъ. Особено подвозътъ. Неговата организация бѣ до тамъ слаба, че още въ самото начало почти всички войскови части бѣха принудени да се грижатъ сами въ най-широкъ размѣръ за своята прехрана. Но, ако дори и при добра родитба българското управление все не успѣваше да разпредѣли целесъобразно запаситѣ на страната, прехраната на войскитѣ се затрудни още повече презъ 1917. и 1918. г., когато родитбата бѣ сравнително слаба.

И поради обстоятелството, че германскитѣ части и при тия неблагоприятни условия смогваха да се хранятъ, сравнително българитѣ, много по-добре, у българитѣ се пораждаше известно озлобение, което подстрекатели търсѣха да задълбочатъ и по тоя начинъ — да разслабятъ бойнитѣ връзки между двата съюзника.

А наредъ съ недостига въ храна се ширѣше и недостигътъ въ облѣкло, за който поне нѣмаше основание да се обвиняватъ германцитѣ; за него безспорно трѣбва да се вини безсистемността при разпредѣлението, подпомогната отъ единъ жалъкъ бюрократизъмъ, защото, докато войницитѣ въ преднитѣ линии ходѣха отчасти въ парцали, срѣщаха се въ тила работнически команди, сравнително много добре облѣчени. Отъ друга страна, трѣбва да се отбележи, че при отстѫплението въ септемврий 1918. г. бѣха изгорени, за да не попаднатъ въ рѫцетѣ на врага, много складове, пълни съ облѣкло!

Охладяването на другарското и съюзническо чувство между българи и германци дойде и поради други обстоятелства, особено когато победитѣ почнаха да се примѣсватъ съ неуспѣхи. Така, следъ неуспѣха на българската офанзива презъ августъ 1916. г. вината бѣ хвърлена върху германцитѣ, за гдето бѣха спрѣли българитѣ въ 1915. г. предъ Солунъ. Прибавено бѣ и обвинението, че германцитѣ не желаели да отстѫпятъ на българитѣ цѣла Добруджа, та да могатъ по тоя начинъ да склонятъ румънитѣ на по-бързъ миръ. Подозрението нарастна още повече, когато това искане на германцитѣ бѣ подкрепено и отъ турцитѣ, които, подобно на сърбитѣ въ 1913. г., повдигнаха въпросъ за компенсация срещу участието на тѣхни войски въ Добруджа, макаръ да бѣ уговорено изрично, че тѣ идатъ да замѣстятъ германци.

И възникна безсмислено така нареченият въпросъ за „кондоминиума“ съвладение, т. е. въ владението на Добруджа, на тая чисто българска область, да участвуватъ българи, германци, австро-унгарци и турци! Тая дипломатическа грѣшка на германския кайзеръ допринесе доста за пречупване на борческия духъ на българския войникъ и съ това за поражението на българския фронтъ и за загуба на войната.

А надъ всичко това не настѫпваше многоочакваната победа, каквато въ България възлагаха най-много на германската армия, обстоятелство, което сѫщо така допринасяше твърде много за отслабване на съпротивителната мощь на храбрия и упоритъ въ първата половина на войната българинъ, за когото решителната победа на Западния фронтъ ставаше всѣкой новъ день все по-съмнителна. А и краятъ на войната не се виждаше.

Продължилата по тоя начинъ война, нейниятъ край взе да става застрашителенъ. Много отъ възторга срѣдъ народа, съ който бѣха съпроводени победитѣ презъ първитѣ години на войната въ Сърбия, Македония, Добруджа и Румъния, намалѣ значително. Уморени, изтощени и изиграни въ край на войнитѣ презъ 1912. и 1913. г., не бѣха малцина и ония българи, които желаеха миръ на всѣка цена. Потрѣбни бѣха нечовѣшки усилия, за да се изтрае и последния четвърть часъ, но, вмѣсто да подкрепя и засилва духа, часть отъ българския политически печатъ въ сѫщото това време пишеше за международна солидарность, за четиринадесеттѣ Уилсонова точки, за миръ чрезъ дипломатически разговори, а не чрезъ победа на орѫжието!..

За да се дойде до такова печално състояние на нѣщата, дължи се до висока степень на една основна причина, обща за всички нещастия, когато една държава е грабнала орѫжието — липса на единство въ рѫководството на войната.

А тая празднота идваше отъ това, че въ България се мислѣше, и то отъ дълги години, че войната е двубой между две неприятелски армии, изходътъ отъ който зависи отъ чисто военни фактори, и заради това управляващитѣ, вмѣсто да подпомагатъ действуващата армия, въ много случаи я изоставяха изключително на грижитѣ на главното командуване. Водѣха се безконечни и безполезни спорове, вмѣсто дружни усилия за извоюване на крайната победа.

Тоя дѣлежъ допадаше добре и на българска интелигенция, която и безъ това не бѣ особено борчески настроена. Стоенето ѝ далечъ отъ живота на войската бѣ едно

отъ доказателствата въ това отношение. Много често дори сѫщата интелигенция се поставяше съ готовность въ услуга на ония разрушителни елементи, които отричаха значението на войската и на военнитѣ институти.

Все по сѫщитѣ причини получилата висше образование младежь отбѣгваше да изучава военната история като справочникъ за пѫтя, който трѣбва да следватъ народитѣ. А отъ тази именно история тая интелигенция щѣше да научи и да знае, че всѣко увлѣчение, всѣко заблуждение винаги е било плащано скѫпо отъ народитѣ; че победитѣ сѫ били всѣкога присѫщи на армии и народи съ по-високъ духъ, съ по-голѣмъ организаторски талантъ, както и на колективната твърда воля у единъ народъ да води войната до край.

За да бѫде картината още по-нерадостна, послужило бѣ и обстоятелството, че въ България почти всички водачи на политически партии, както и по-виднитѣ тогава общественици, не само че нѣмаха основни познания по военното дѣло, но не бѣха служили и като обикновени войници. А поради това, поставени начело на държавата въ сѫдбоносно за нея време, нѣкои отъ тѣхъ дори и да сѫ имали всичката добра воля да си дадатъ точна смѣтка за факторитѣ, отъ които зависѣше крайната победа, не имъ е било възможно да сторятъ това по простата причина, че сѫ имъ липсували най-елементарни познания по военно дѣло.

За тия добри българи, но неподготвени политически водачи за управлението на държавата въ време на война, военното дѣло бѣ terra incognita, область, въ която тѣ често се оставяха да бѫдатъ ржководени и използувани отъ съвсемъ неотговорни фактори — изворътъ на всички недоразумения между правителство и главно командуване, на което недоразумение се пада не малъкъ дѣлъ за печалния завършекъ на Свѣтовната война на Балканитѣ.

Наистина, както вече се каза, България съ своитѣ слаби сили не можеше да промѣни крайния изходъ на войната, но при по-друго съгласуване на действията между политическа и военна България, вмѣсто първа да иска миръ, българската армия можеше най-малко да дочака общия миръ на позициитѣ, които тя заемаше още отъ края на 1915. г. до 15. септемврий 1918. г.

И въ такъвъ случай, условията, при които България сключи примирието и по-сетне мирния договоръ въ Ньойй, щѣха безъ друго да бѫдатъ много по-благоприятни.

И днесъ, вече нѣколко десетилѣтия, е много по-лесно да се твърди, че, за да се устои на заеманитѣ отъ българитѣ позиции къмъ срѣдата на септемврий 1918. г. сѫ били нужни още много малки усилия. Но трагичнитѣ условия, при които България бѣ принудена по-късно да подпише мирния договоръ въ Ньойй, остави на нейнитѣ жители свободата само да се хранятъ, да живѣятъ и да дишатъ — за да не измратъ. Защото въ основата на тоя миренъ договоръ стоеха две цели: пресушаване на изворитѣ на едно сносно сѫществувание и отнемане на всички срѣдства за самозащита.

Наемничеството въ армиитѣ, което великата френска революция бѣ премахнала като недостойно за свободния гражданинъ и го бѣ замѣнила съ общозадължителна военна повинность, бѣ възкресено не само за победенитѣ империи, но и за малка и херoична България. Съ това срѣдство противницитѣ не искаха само да оскърбятъ победенитѣ народи. Тѣ търсѣха начинъ и да ги приспятъ. Тѣ се стремѣха посрѣдствомъ налагане на наемна система въ победенитѣ държави да притѫпятъ срѣдъ широкитѣ народни маси чувството на дългъ къмъ отечеството и да задушатъ всички ония добродетели и мѫжественость, които военнитѣ институти култивиратъ съ редовното преминаване подъ знамената на всички младежи. По такъвъ начинъ, като преобразятъ победенитѣ народи въ несъзнателна маса, да ги превърнатъ въ сбирщина отъ егоисти, гдето, вънъ отъ личното добруване, нищо друго да не интересува отдѣлния гражданинъ.

Съ две думи: подписаниятъ въ Ньойй миренъ договоръ свърза ржцетѣ на България почти за всѣко начинание. За да се живѣе, искаха се върховни усилия!

Но нима въ последнитѣ години на турското робство, когато Стефанъ Караджа, Левски, Ботйовъ и др. замисляха освобождението на България, тѣ бѣха при по-добри условия? Велики синове на поробена тогава България, тѣ работиха, биха се и умрѣха като да бѣха граждани на най-културната и свободолюбива държава на свѣта!..

Следъ нещастния край на войната тѣхниятъ примѣръ сочеше новия пѫть на подрастващитѣ поколѣния!..

ИЗТОЧНИЦИ

1. Архивътъ на Военно-историческата комисия.
2. История на сръбско-българската война.
3. Военно-исторически сборникъ.
4. Сръбско-българската война — Ю. Венедиковъ.
5. Възпоменания и бележки отъ сръбско-българската война — з. подполковникъ С. Кисьовъ.
6. Строителитѣ на съвременна България, т. I и II — С. Радевъ.
7. Войната между България и Турция 1912.—1913. г., т. I—VII—В. И. Комисия.
8. Кратка история на освободителната война (1912.—1913.) — А. Христовъ.
9. Балканската война 1912.—1913., ч. I и II — Н. Ивановъ.
10. Балканската война — Германския генералъ щабъ.
11. Третата армия въ Балканската война 1912. г. — Р. Димитриевъ.
12. Българското войнство 1878.—1928. — Н. Жековъ.
13. Моята дейность презъ Балканската война — Махмудъ Мухтаръ паша.
14. Балканската война 1912.—1913. — И. Имануелъ.
15. La guerre des Balkans en 1912. — A. de Penennrun.
16. Aperçu sur la campagne de Thrace — Cl. Desbrière.
17. Considerazioni sulla guerra nei Balcani — E. Barbarich.
18. La guerra nella penisola Balcanica — Aurelio Ricchetti.
19. La guerre Turco-Balcanique 1912. — Boucabeille.
20. Siége et prise d'Adrianople — P. de Mondesir.
21. Исторически прегледъ на войната на България срещу всички балканска държави 1913. г. — А. Христовъ.
22. 8-а пехотна Тунджанска дивизия 1912.—1913. г. — Ив. А. Русевъ.
23. Войната на съюзенитѣ Гърция, Сърбия и Черна Гора противъ България въ 1913. г. — генералъ В. Дусманисъ.
24. Потромитѣ на България, ч. I и II — П. Тодоровъ.
25. Българскитѣ бурни времена 1879.—1918. — Р. фонъ Махъ.
26. Защо не победихме? — полковникъ Ст. Нойковъ.
27. Исторически прегледъ на Общоевропейската война — Ат. Христовъ.
28. България въ Свѣтовната война — д-ръ В. Радославовъ.

29. Действията на III-а армия въ Добруджа — генералъ Ст. Тошевъ.
30. Приносъ къмъ истината — Л. Малеевъ.
31. Варна, Балджа, Добричъ — генералъ Т. Кантарджиевъ.
32. Войната въ Добруджа — К. Кирицеску.
33. Краятъ на Свѣтовната война и пр. — Германския държавенъ архивъ.
34. Спомени отъ войната — Е. Лудендорфъ.
35. 6-и турски корпусъ на румънския фронтъ — М. Нешетъ.
36. Морската война — К. Скутуновъ.
37. Политико-воененъ синтезъ на Свѣтовната война — полковникъ М. Карачоло.
38. Доброполската трагедия — Б. Драгановъ.
39. Къмъ Добро-поле — М. Андреевъ.
40. Румънската армия въ Свѣтовната война — генералъ Дабиджи.
41. Фердинандъ, царь на българитѣ — Х. Р. Мадолъ.
42. Урокътъ на Добро-поле — полковникъ Д. Азмановъ.
43. Воспоминанія — С. Д. Сазоновъ.
44. Mon Commandement en Orient — Général Sarrail.
45. L'Armée d'Orient dans la guerre mondiale — F. Deygas.
46. La Drame roumain — Général Petin.
47. La Guerre Mondiale 1914.—1918. — Gnéneral G. Schaitler.
48. Le Grande Guerre dans les Balcans.
49. I rovesci piu caratteristici degli eserciti etc. — Generale Bollati.
50. Балканската война — генералъ Ив. Фичевъ.
51. Списания наши и чужди.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Стр.

Предговоръ къмъ второто издание. 5

КНИГА I. СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА — 1885 год.

Причини за войната 13

Военната подготовка на противницитѣ. Сръбскитѣ въоржжени сили . . . . . 17—19

Българскитѣ въоржжени сили . . . . . 19—21

Мобилизация, планъ на войната и съсрѣдоточаване. Сръбската армия . . . . . 21—23

Българската армия. Планъ за война срещу Турция. Планъ за война срещу Сърбия. Воененъ театъръ . . . . 24—30

Военнитѣ действия. Действията южно отъ Балкана. Настжпление на сърбитѣ . . . . . 30—34

Сливница. 5. ноември. 6. ноември. 7. ноември. — Решителниятъ день на Сливница. Боятъ при Гургулятъ. Боятъ на северното крило. Намѣсата и на центъра. Отстжплението на сърбитѣ. Настжплението на българитѣ въ Сърбия. Бой за овладѣване на гр. Пиротъ. . . . . 34—48

Действията северно отъ Балкана. Настжплението на сърбитѣ и контъръ-настжплението на българитѣ — 2. 3. 4. ноември Атаката и отбраната на крепостьта Видинъ. Примирие и миръ. Българо-турското споразумение върху Румелия. Общи изводи . . . . . 49—56

КНИГА II. БАЛКАНСКАТА ВОЙНА 1912—1913 ГОД.

Причини, цели и политическа подготовка на войната . 59—65

Военна подготовка на дветѣ неприятелски страни. Турски въоржжени сили . . . . . 65—70

Съюзницитѣ на България. Сръбски въоржжени сили. Гръцки въоржжени сили. Черногорски въоржжени сили . 70—73

Мобилизация, планъ за войната и съсрѣдоточаване. Турската армия. Българската армия . . . . . 74—79

Съюзницитѣ на България. . . . . 79—83

Предъ първата среща следъ петь столѣтия. На тракийския военен театъръ. Настжплението между Странджа-планина и рѣка Арда . . . . . 83—95

Предъ Лозенградъ. 11.—15. октомврий. Действията на българитѣ предъ Одринъ отъ 5. до 14. октомврий 1912 год. 95—103

Решителниятъ бой на линията Люле-Бургасъ — Бунаръ-Хисаръ. (16—18. октомврий). 16. октомврий — първиятъ день на двубоя. Важни решения на българското главно командуване на 16. октомврий. 16. октомврий вечерьта. 17. октомврий — решителниятъ день на българското разположение. 18. октомврий. 19. октомврий. 20. октомврий — следъ съкрушителната победа . . . . . 104—128

Стр.

Действията на противника . . . . . 128—130

Резултатитѣ отъ голѣмата битка, спечелена отъ българитѣ. Положението около Одринъ къмъ 20. октомврий. . 130—133

Настжплението на I. и III. български армии къмъ изтокъ. Следъ победата. Неочаквана поява на най-страшния врагъ. . . . . 134—137

Предъ Чаталджанската укрепена позиция. Заемане на изходното положение срещу Чаталджанската позиция. Чаталджанската укрепена позиция. Плановетѣ на дветѣ страни. Разположение на българскитѣ войски. Разположение на турцитѣ. . . . . 138—148

Атака срещу Чаталджанската укрепена линия. 4.—5. ноември. — 4 ноември. 5. ноември. . . . . 148—155

Предъ Одринъ и въ Родопитѣ. Какво става въ това време при Одринъ? Действията въ Родопитѣ. Действията на Родопския отредъ. . . . . 156—158

Пленяване на корпуса на Яверъ Паша. . . . . 158—161

На западния воененъ театъръ въ Македония. Общо положение. Планъ на действуване. Настжплението на сърби и българи къмъ Овче-поле. Сражението при Куманово на 10. и 11. октомврий. Действията на II. съюзна армия. Настжплението на гръцката Тесалийска армия до 23 октомврий 162—168

Българи и гърци къмъ Солунъ. . . . . . 168—171

Действията на сърби и гърци въ Западна Македония. Завладяване на Битоля отъ сърбитѣ и на Леринъ отъ гърцитѣ. Действията на гърци, сърби и черногорци въ Албания 172—174

Действията на черногорци и сърби въ Северна Албания. Действията на черногорци и сърби въ Новопазарския санджакъ . . . . . 174—175

Действията по море. 176

Първото примирие. . . . . . 176—177

Преговоритѣ за миръ въ Лондонъ . . . . . 177—178

Подновяване на военнитѣ действия срещу Турция. Презъ време на примирието. Положението на турцитѣ. Положението на съюзницитѣ. Българитѣ. Планове за действие. Подновяване на военнитѣ действия. Новиятъ театъръ на военнитѣ действия. Разпореждания, направени отъ дветѣ страни. Планове на действие следъ денонсиране на примирието. Военнитѣ действия. Боятъ при Булаиръ. Настжплението на турската галиполска армия. Десантътъ при Шаркьой. Разполагането на IV-а армия за отбрана. Превземане на Одринския укрепенъ лагеръ и туряне край на Балканската война. Последици отъ падането на Одринската крепость. Лондонскиятъ миренъ договоръ. . . . . 179—198

КНИГА III. МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА 1913 ГОД.

Причини за войната . . . . . 201—203

Споръ между България и Сърбия. . . . . . 203—206

Договори между България и Сърбия. Договоръ за приятелство и съюзъ. Таенъ анексъ къмъ договора за приятелство и съюзъ. Военна конвенция. . . . . 206—221

Стр.

Споръ между България и Гърция. . . . . . 222—223
Договори между България и Гърция. . . . . . 223—227
Първи заченки на недоразуменията. . . . . . 228—229
Договори за съюзъ между Гърция и Сърбия противъ България. Предварителенъ протоколъ за сключване на съюзъ. Съюзенъ договоръ. Военна конвенция между Гърция и Сърбия отъ 19. май 1913. год. Опитъ за подобрение на отношенията между българи и гърци. Протоколъ . . . . . 230—243
Споръ между Румъния и България. . . . . . 244—248
Къмъ въоръженъ конфликтъ. . . . . . 248—262
Военна подготовка, военни операции и успоредни съ тѣхъ дипломатически ходове. Военна мощь на съюзенитѣ противъ България две държави. **Военната нощь на България** 263—276
Военни действия. Действията на IV. армия. Разпореждания на помощникъ-главнокомандуващия и последствията отъ тѣхъ. Действията на II. и IV. български армии на 19. и 20. юний срещу гърци и сърби. . . . . 277—290
Разширяване на военнитѣ действия. . . . . . 291—297
Отъ 22. до края на юний. . . . . . 297—305
Военни действия отъ 1. до 17. юлий. . . . . . 305—312
Нашествие на румънитѣ презъ Дунава и на турцитѣ въ Тракия . . . . . 313—316
Последни усилия и край на войната. . . . . . 318—328
Заключение. . . . . . 329—330

КНИГА IV. БЪЛГАРИЯ ВЪ ПЪРВАТА СВѢТОВНА ВОЙНА

Преди намѣсата на България въ първата свѣтовна война. Общъ погледъ къмъ миналото. 1914 год. Поводъ за войната. . . . . 331—335
Начало на Свѣтовната война. . . . . . 335—337
Военнитѣ действия на западния фронтъ. . . . . . 337—338
Първитѣ военни действия. Погранични боеве между 15. и 20. августъ . . . . . 338—340
Голѣмата битка на р. Марна. . . . . . 340—342
Военни действия на източния фронтъ. Съсрѣдоточаване. Военни действия на Балканския фронтъ. Намѣса на Турция въ Свѣтовната война. Други събития до края на 1914 година . . . . . 342—350
1915 година. На западния фронтъ. Намѣса на Италия на страната на Съглашението . . . . . 351—356
България следъ Букурещкия миръ отъ 28. юлий 1913 година. Положение на воюващитѣ страни въ първитѣ месеци на 1915 год. до намѣсата на Италия. . . . . 359—365
Опредѣляне на България на страната на централнитѣ империи. Съюзенъ договоръ и военни конвенции. Причини, цели и политическа подготовка на войната. . . . . 366—370
Военна подготовка на двѣтѣ страни. Сръбски и черногорски въоръжени сили. Български въоръжени сили. . 370—373

Стр.

Мобилизация, планъ за война и съсрѣдоточаване. Сръбска армия. Българска армия. . . . . 373—382
Военни действия. Съюзницитѣ на България. Военни действия на българитѣ. Манифестъ . . . . . 382—386
Нахлуване на българитѣ въ Сърбия и Македония. Настъпление на 1-а българска армия. Завладяване на гр. Нишъ отъ българитѣ. Военни действия въ Македония. Стоварване на съглашенски войски въ Солунъ. Разисквания между съюзнитѣ главни командувания следъ падане на крепостьта Нишъ. Преследване на сръбската армия къмъ Адриатическитѣ брѣгове и на англо-французитѣ къмъ Солунъ. Катастрофа, преживѣна отъ единъ победенъ народъ. Защо не можа да бѫде обкржжена и пленена сръбската армия. Преследване на англо-френския експедиционенъ корпусъ къмъ Солунъ. Отказъ на германското върховно командуване да бѫде нападнатъ Солунъ . . . . . 386—405
1916 година. Какво става предъ Солунъ. Военни операции на другитѣ фронтове презъ пролѣтьта на 1916 година. На Балканския фронтъ. Преди намѣсата на Румъния. . . 406—417
Намѣса на Румъния въ войната. Операции въ Трансилвания. Военни действия въ Добруджа. Щурмуване на Тутраканската крепость. Операции въ тржгълника Тутраканъ—Добричъ—Силистра. Настъпление на българитѣ въ Северна Добруджа между Дунава и Черно море. Първо нападение срещу укрепената Кубадинска линия. Румънски десантъ при с. Рахово. Действия на Карпатския фронтъ въ Трансилвания. Второ нападение на Кубадинската укрепена линия отъ българитѣ и тѣхното настъпление на северъ. Военни операции между Дунава и Карпатитѣ. Край на войната съ Румъния . . . . . 418—455
Действия по другитѣ фронтове. Общо заключение за 1916 година. . . . . 456—458
1917 година. . . . . . 459—465
1918 година. . . . . . 466—469
Край на войната. Операции на Македонския фронтъ. Разположение на сили и планове за действия. Добро поле. Действия срещу първа българска армия въ долината на Вардаръ. Къмъ неизбѣжния край . . . . . 470—500
По другитѣ фронтове на Балканитѣ. . . . . . 500—502
Краятъ на войната въ Западна Европа . . . . . 503—504
Въ България. . . . . . 505—508
Сключване на мирния договоръ въ Ньойи (Франция) между България и Съглашението . . . . . 509—513
Общо заключение. . . . . . 514—521
Източници. . . . . . 522—523